

An aerial photograph of the Selška dolina region, showing a winding road through a valley with various buildings and greenery. A red circular sticker is placed in the upper right quadrant of the image.

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

**SELŠKA
DOLINA**

11 = 310 85 3/2

SELŠKA DOLINA

SELŠKA DOLINA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI

IZDANJE 1985
LJUBLJANA, 1985

Vlada Republike Slovenije

Ministrstvo za kulturo in turizem
Republike Slovenije
Ljubljana, 1985

Knjiga šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 38. člena zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu, za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov (SRS republiški sekretariat za prosveto in kulturo št. 421-1/73 od 4. 6. 1973)

SELŠKA DOLINA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI

IZDALO MUZEJSKO DRUŠTVO V SKOFJI LOKI
PODODBOR ŽELEZNIKI

v spomin tisočletnice loškega gospostva

ŽELEZNIKI

Oktober 1973

UREDNIŠKI ODBOR: PROF. FRANCE PLANINA, DIPL. ING. LOJZE ŽUMER
in NIKO ŽUMER

UREDIL: FRANCE PLANINA

LEKTOR: PROF. JEJA JAMAR-LEGAT

Na prednji strani platnic: Osrednji del Selške doline
(Iz aviona posnel arh. Tone Mlakar)

G

908(497.12 Selška d.)

282371 G 5360

Dl 2580 / 1973

Izdajo zbornika so finančno omogočila podjetja Alples, Iskra, Niko, Tehnica, Ratitovec in Dom oprema v Železnikih ter Skupščina občine Škofja Loka, veletrgovina Loka in Kmetijska zadruga Škofja Loka

VSEBINA

Urednikov uvod	7
<i>Prof. France Planina:</i> Pokrajina in kraji Selške doline	9
<i>Dr. Anton Ramovš:</i> Kamnine Selške doline	49
<i>Dipl. ing. Karel Grad:</i> Kako so notranje zemeljske sile oblikovale Selško dolino	61
<i>Dipl. ing. Karel Grad:</i> Nahajališča rud	65
<i>Dr. Anton Ramovš:</i> Gradbeni in okrasni kamni	66
<i>Prof. Janko Pučnik:</i> Klimatska slika Selške doline	73
<i>Dr. Pavle Blaznik:</i> Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinškem času	81
<i>Dr. Marija Verbič:</i> Železarstvo in žebeljarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja	101
<i>Prof. Vincencij Demšar:</i> Drobtinice iz zgodovine Železnikov v drugi polovici 19. stoletja	115
<i>Dipl. ing. Lojze Zumer:</i> Prispevek h gospodarski zgodovini doline	120
<i>Niko Zumer:</i> Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva	168
<i>Dr. Emil Ceferin:</i> Zadružništvo v Selški dolini	187
<i>Niko Zumer:</i> Elektrifikacija Selške doline	201
<i>Jože Blaznik, dipl. ing. Jože Demšar, Jernej Gortnar, Milka Smid, Anton Tavčar, Niko Zumer:</i> Lesna industrija Selške doline	208
<i>Niko Zumer-Peter Polajnar:</i> Nastanek in razvoj kovinske industrije	243
<i>Niko Zumer-Tonka Košmelj Prezelj:</i> Nastanek in razvoj Iskre v Železnikih	273
<i>Ljubo Bradeško:</i> Nastanek in razvoj Tehtnice	286
<i>Ljubo Bradeško-Matevž Jenšterle:</i> Ustanovitev in razvoj podjetja Dom oprema v Železnikih	293
<i>Ljubo Bradeško-ing. Alojz Cufer:</i> Ustanovitev in razvoj čevljarne Ratitovec na Češnjici	298

Dr. ing. France Megušar:	
Pripoved o kmetovanju v Selški dolini včeraj in danes	304
Dipl. ing. Metod Vizjak:	
Aktualni problemi gozdarstva v Selški dolini	312
Ljubo Bradeško:	
Gostinstvo in turizem	319
Niko Zumer:	
Trgovina	328
Olga Šmid:	
Solstvo v Selški dolini nekoč in danes	330
Dr. France Koblar:	
Nekaj o društveno prosvetnem delu v prejšnjih časih	348
Dr. Roman Savnik:	
Pomembni rojaki iz Selške doline	358
Ciril Zupanc:	
V boju za svobodo	367

Rast nove industrije po drugi svetovni vojni je povzročila v Selški dolini tolikšno preobrazbo gospodarskih in družbenih razmer in prinesla toliko novega, da je preteklost kar utonila v pozabo in mlajši rod ni več vedel, kaj vse je preživljala dolina v časih očetov in dedov in iz kakšnih korenin je rasla njena sedanost. Ko so se vojna leta že odmaknila in so se novo ustanovljena podjetja že primerno ustalila, je leta 1951 v tovarni NIKO, matičnem podjetju današnje kovinske industrije, vzniknila misel, da je treba zbrati in objaviti pričevanja o bližnji preteklosti Železnikov, njihovem životarjenju ob propadanju fužinarstva in žebjarstva ter njihovem stremljenju za gospodarsko in socialno rešitev. V ta namen je vodstvo tovarne NIKO pridobilo profesorja Jožeta Dolenca, da je zbral iz časopisov in knjig zapise o Železnikih za nekako sto let nazaj. Po izvlečkih iz tega gradiva je kolektiv podjetja NIKO izdal za desetletnico obstoja leta 1956 ciklostirano brošuro, ki sta jo pripravila Jože Dolenc in Niko Žumer in v njej opisala Železnike v preteklosti in nastanek ter razvoj podjetja NIKO.

Do izraza je prišla tudi želja, da bi objavili dogajanja med narodnoosvobodilno vojno v Selški dolini, ki je bila med najpomembnejšimi partizanskimi ozemlji na Gorenjskem in se je v njej odigrala slavna dražgoška bitka. O vseh teh namerah je bil leta 1955 strokovni posvet na Zavodu za varstvo spomenikov, ki so se ga razen direktorja zavoda Eda Turnherja, Jožeta Dolenca in Nika Žumra udeležili še profesorji Franjo Baš, dr. Pavle Blaznik in France Planina.

Tako je počasi zorela misel o izdaji zgodovine Selške doline. Leta 1969 so dipl. ing. Jože Demšar, Peter Polajnar, Janez Šter in dipl. ing. Lojze Žumer ml. pridobili delavske svete za zamisel, naj industrijska podjetja v Železnikih s sodelovanjem občine in nekaterih drugih podjetij založijo knjigo o zgodovini doline, ki naj bo za podjetja reklama, za domačine pa pouk o domačih krajih v preteklosti.

V začetku leta 1970 je direktor Alplesa Janez Šter sklical sestanek v Združenju lesne industrije v Ljubljani, ki so se ga razen predstavnikov železnikarskih podjetij udeležili predsednik SO Škofja Loka Zdravko Krvina, dr. Pavle Blaznik, France Planina in dipl. ing. Alojzij Žumer st. Med razmotrivanjem so uvideli, da bi bilo za proučevanje dogajanj v dolini v preteklem in sedanjem stoletju potrebno večletno intenzivno delo strokovnjakov in izdaja celotne zgodovine doline v kratkem ni mogoča. Zato so sklenili, da se izda zbornik o Selški dolini, ki naj kompleksno opiše dolino po različnih področjih in naj izide za tisočletnico loškega ozemlja. Postavili so tudi uredniški odbor. Natančnejši dogovor o izdaji so določili na sestanku 11. maja 1970 v Alpesu, nakar so podjetja Alples, Iskra, Niko, Tehnica, Čevljarna Ratitovec, Kmetijska zadruga Škofja Loka in zastopnik skupščine občine Škofja Loka sklenili način financiranja in 12. junija 1970 podpisali pogodbo z izdajateljem Muzejskim društvom Škofja Loka — pododborom Železniki.

Uredniški odbor je pridobil vrsto sodelavcev, da so napisali prispevke o Selški dolini z različnih področij in poudarili predvsem gospodarski in družbeni pomen doline. Namesto zgolj reklamne publikacije omogočajo industrijska podjetja v Železnikih, da gre zdaj v svet zbornik poljudnoznanstvenih opisov o naravi, preteklosti in sedanosti Selške doline, o nastanku in razvoju gospodarstva in podjetij v dolini, kar je ne le reklama za podjetja v najkulturnejši obliki, temveč hvalevredno kulturno dejanje gospodarstva, ki se zaveda tudi svojega kulturnega poslanstva.

Rojake Selške doline naj knjiga pouči o domačih razmerah in utrdi v zavestni navezanosti na ožjo in širšo domovino, druge Slovence in Jugoslovane pa naj seznanj s tem lepim in zanimivim delom Slovenije, ki se je skozi velike težave gospodarskih kriz in hudih let okupacije prebil do znatne veljave v gospodarskem svetu in do boljših življenjskih razmer delovnih domačinov.

Urednik

POKRAJINA IN KRAJI SELŠKE DOLINE

Pod imenom Selška dolina razumemo v tem opisu ne le samo dno doline Selške Sore, temveč tudi ves hriboviti svet do razvodnih višin, torej celotno ozemlje, s katerega se vode odtekajo v Selško Soro. Selški svet se začenja pod stranskim grebenom Julijskih Alp in pod Cerkljanskim hribovjem ter se vleče po Loškem hribovju do Soteske pod Lubnikom, kjer se odpira v zahodni podaljšek Sorškega polja, ki je del obsežne Ljubljanske kotline. Tako je Selška dolina ne le pred vrati Škofje Loke, temveč tudi Ljubljane. Skoznjo gre najbližja, četudi ne najbolj uporabljana pot iz Ljubljane v srednje Posočje. Dolina je zanimiva za turista po pokrajinski raznoličnosti, po naravnih lepotah in svojevrstni zgodovini, gospodarsko pa je pomembna po obsežnih gozdovih in po svoji industriji.

Dolinsko dno in okolno hribovje

Dolnji in gornji del doline se razlikujeta po smeri in po pokrajinskem značaju. Dolnji del od Češnjice do Soteske je usmerjen od severozahoda proti jugovzhodu, medtem ko poteka gornji del od Petrovega brda do Železnikov od zahoda proti vzhodu, kolikor pač te smeri na krajše razdalje ne spreminjajo zavoji, v katerih se Sora ogiblje obronkom hribovja.

Dolnji del doline, v katerega je dostop dva km daleč izza Škofje Loke skozi Sotesko, daje vtis še dokaj odprte pokrajine, ker se po dnu razprostirajo naplavljenе ravnice Praproškega, Bukovškega, Dolenjevaškega in Selškega polja. Ravno dno sega — seveda zoženo — tudi v stranske doline Luše, Bukovščice, Selnice, Češnjice in Dašnjice. Z obrobja ravnega polja se zložno vzdiguje nižje hribovje, njegova slemena pa se višajo proti razvodnemu gorovju. Pobočja hribov oblažujejo ponekod ozke police ali terase.

Gornji del od Češnjice navzgor je zelo utesnjen in ima mnogo bolj gorski značaj. To je izrazita deber, tesna žlebasta dolina, kjer je bore malo ravnega dna, ki zadostuje komaj za kako njivico. Dno doline se enakomerno in vztrajno vzdiguje. Cesta gre ves čas tik ob vodi. Od rečne struge se na obeh straneh vzpenjajo bregovi, katerih strmine so vendar ponekod uporabili za senožeti, ki kar visijo nad dolino. Večina bregov je obrasla s hostami, iz katerih se strme drče spuščajo v dolino. Tod je poljedelstvo skoraj brez pomena. V grlu tesne debri so ob vodi raztegnjeni Železniki, stisnjeni med oba bregova. Razen gručastega Zalega loga so v dnu le še posamezne domačije. Dolina postaja vedno bolj samotna. Pobočja, ki so vidna iz doline, se na vrhu nadaljujejo v manj strme bregove in slemena, nad njimi pa se svet spet poganja v strmine razvodnih pogorij, v katerih gospodujejo izraziti vrhovi Ratitovca, Porezna in Blegoša, ob njih pa drugi skromnejše višine. Le ozke doline in divje

grape, ponekod stisnjene v skalnate tesni, drže iz doline v hribovje. Med njimi so najpomembnejše Prednja in Zadnja Smoleva, Plenšak, razmeroma dolga dolina Davče in Danjarska grapa. Gornji konec doline zapirajo z vseh strani bregovi, čez katere je prek 804 m visokega prevala Petrovega brda prehod v Baško dolino. Pretežni del hribovja pokrivajo gozdovi. Med gozdnimi ploskvami so po hribovju razložene samotne kmetije (Martinj vrh, Davča, Podporezen), severno od doline pa se v prisojeh vrstijo po visokih terasah in gorskih pomolih gručaste podratitovške vasi (Sorica, Danje, Zabrdo, Ravne, Torka, Prtovč in Podlonk).

Za okvir doline se na severovzhodni in severni strani vlečejo razvodna slemena in vrhovi Križnogorskega hribovja, planote Jelovice, pogorja Ratitovca in njegovih sosedov, s katerimi se končujejo Spodnje bohinjske gore, vzhodni skrajnik Julijskih Alp.

Nad Sotesko se vzdiguje sleme s Križno goro (687 m) in Planico (823 m), ki je po kamninski sestavi še del Loškega pogorja in loči Selško dolino od Sorškega polja. Proti Besnici zagrajuje dolino hribovje nad Bukovščico s Špičastim hribom (837 m)* in Mohorjem (951 m). V smeri proti Jelovici se razvodje znižuje v široko usločeno Prevalo (666 m). Nad dolino Češnjice in Dražgošami stoji mogočni zid enolične planote Jelovice, ki na tem robu dosega največje višine. Neizraziti vrhovi rastejo proti zahodu z višino — Lajška gora 1164 m, Britmanca 1231 m, Grosel 1342 m, Partizanski vrh 1411 m. Preko Rastovke (1125 m), kjer se cesta s Češnjice prevesi na planoto, se Jelovica povezuje z Ratitovcem. Iz doline se vidi Ratitovec kot dvovrha gora, Kosmati (1642 m) in Gladki vrh (1666 m). Iz nasprotne Davče pa se Ratitovec predstavlja kot podolgovat greben, v katerem se ločijo posamezni raztegnjeni vrhovi — najvišji Altemaver (1678 m), Kremant (1654 m). Greben se polagoma znižuje proti Soriški planini, s katere se svet čez Soriški ali Bohinjski preval (1287 m) nagiblje na bohinjsko stran. Z Dravha (1547 m) in Lajnarja (1549 m), ki z juga omejujeta Soriško planino, bregovi strmo visijo proti Petrovemu brdu (804 m).

Južno od Petrovega brda stoji Cerkljansko hribovje, predgorje Julijskih Alp. S prevala se naglo vzdiguje v Hoč (1512 m) in Porezen (1622 m). To je razvodje med Selško Soro in Bačo. Porezen s sosednimi vrhovi (Humi 1423 m, Počanska gora 1259 m, Cimprovka 1255 m) je razvodje tudi s Cerknico in hkrati razvodje med Črnim in Jadranskim morjem, saj Bača in Cerknica pošiljata vodo v Idrijco in Sočo, ta pa v Jadran. Nekoliko nižje sleme (1000—1100 m) južno od Zgornje Davče se proti vzhodu vzdiguje v cerkljanski Črni vrh (1288 m), nadaljnje sleme, ki se viša proti Blegošu, pa že loči Selško dolino od Poljanske. Kakor Ratitovec v severni in Porezen v zahodni pregraji, tako je Blegoš (1563 m) na jugu najizrazitejši mejnik Selške doline. Onstran prevala Kala (1103 m) stoje njegovi oprode Koprivnik (1393 m), Mladi (1374 m) in Stari vrh (1217 m). Od Starega vrha na vzhod se razvodno sleme, po katerem gre blegoška cesta zdaj na selški, zdaj na poljanski strani, znatno znižuje, a se na koncu v Lubniku zadnjič povzpne nad tisoč metrov (1025). Severni lubniški breg, ki se spušča v Sotesko, zaključuje opisani okvir Selške doline.

Površinska oblika pokrajine je posledica gorotvornih gibanj in delovanja tekočih voda in je odvisna od kamninske sestave površja. (O geoloških razmerah je dr. A. Ramovš napisal razpravo »Geološki razvoj Selške doline« v Loških razgledih XIX/1972, str. 332—355). Na skrilavih in peščenčevih kamni-

* Nadmorske višine so povzete po novem zemljevidu »Škofjeloško pogorje in soseščina«, PZS, Ljubljana 1972.

nah so površinske oblike zložnejše, bolj zaobljene in raztegnjene, na apnencih in dolomitih bolj razgibane, ostre, včasih kar divje. V dolinskem dnu so tesna mesta tam, kjer se Sora prebija skozi odpornejše apnenice in dolomite.

Sora in njeni pritoki

Selška Sora ali **Selščica**, kakor jo imenujejo Ločani, ima precej razvejano rečje ali rečno mrežo, ki se je izoblikovala v dolgi dobi od tedaj, ko so se gubale Alpe. Izvir ima nad Zgornjo Sorico v višini 904 m tik pod cesto, ki se tam odcepi proti Petrovemu brdu. Ko priteče po globoko zajedenem jarku v dno doline, se združi z **Zadnjo Soro**. Ta ima za sabo že nekoliko daljšo pot izpod Petrovega brda in je že sprejela potoke izpod Hoča. Zanimivo je, da tudi enega od teh, ki teče med Majdlcem in Podhočarjem, tam imenujejo Sora. Po samotni dolini Zadnje Sore gre cesta na Petrovo brdo in naprej skozi Baško dolino k srednji Soči. Pod Roštom se v Soro izliva **Danjarski potok**, ki dovaja vodo izpod Raven, Zabrada, Danj in Spodnje Sorice. Z nasprotni strani pa izpod Davče priteka **Črni potok**. Iz prostrane Davče zbira vodo znaten potok **Davča** ali **Davščica**. Ta dobiva med potom **Zalo** izpod cerkljanskega Črnega vrha, **Farji potok** izpod Blegoša in **Muštrovo grapo** iz Martinj vrha ter se izliva v Soro pod Zalim logom. Po dolgi dolini Davče gre cesta v vas Davčo. Kmalu za sotočjem Davče zajame Soro kratka skalnata soteska pod Sušo. Reka prebija skalovje v ostrem zavoju in zastaja na ovinku v zelenem tolmunu. Takoj zatem sprejema iz Martinj vrha **Zadnjo Smolevo** in na naslednjem ovinku **Plenšak**. Ta teče izpod ratitovškega Gladkega vrha z začetnim strmcm 230 ‰ in se šele v dnu grape pred izlivom nekoliko umiri. Nad njim domuje vasica Prtovč. Med gorenjskim in racmanskim Kovaškim vrhom priteka iz Martinj vrha **Smoleva**.

Na vzhodnem koncu Železnikov zapuša Sora tesno deber in dosega naplavljenno ravnico. Pri Češnjici je najznatnejše hidrografske središče doline, saj tam pritekata v Soro **Dašnjica** izpod Prtovča in Podlonka ter **Češnjica** ali **Rudnica**, ki izvira pod Rastovko na robu Jelovice in dobiva potoke od studencev pod Dražgoško goro in Dražgošami. Tod je glavni cestni razcep. Od dolinske ceste Škofja Loka—Petrovo brdo se ob Češnjici loči cesta čez Jelovico v Bohinj, od nje gre krak v Dražgoše in naprej čez Jamnik v Kropo, po bregovih nad Dašnjico pa se vzpenja cesta v Podlonk in na Prtovč.

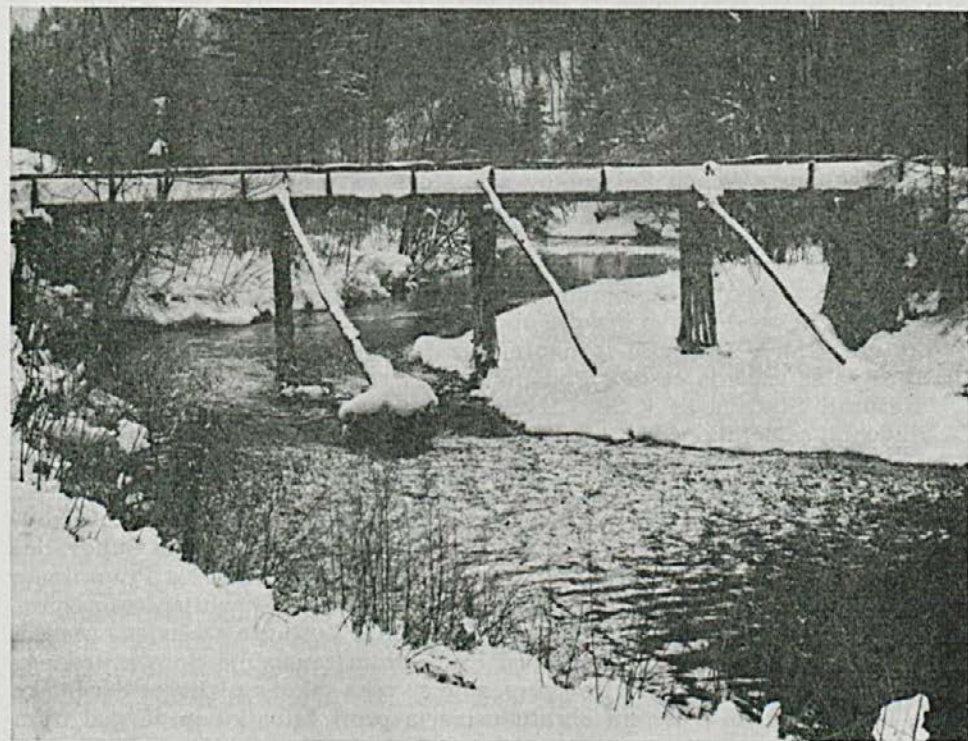
Nasproti Studena se v Soro izliva **Studenska grapa** izpod Ostrega vrha. Za Studenim se dolina pod hribom Zavrnikom spet nekoliko zoži (domačini tudi to ožino imenujejo Petrovo brdo), a se brž spet razširi v naplavljenno ravnino Selškega polja. Skozi Selca teče v Soro **Selnica** izpod Prevale in Slemenca. Na Bukovškem polju dobiva Sora **Jablenovico** z zahodne strani Mohorja in **Bukovščico**, ki zbira vodo z njegove vzhodne strani in izpod Čepulj. Dolino Bukovščice uporablja cesta, ki se čez Čepulje* vije pod Joštom v Stražišče. Na Praprotnem se k Sori odpira dolina **Luše**. Ta odvaja vodo iz grap, ki so pahljačasto razprostrte pod Stirpnik ter Mladi in Stari vrh. Po dolini Luše gre razširjena cesta k žičnici pod smučišči Starega vrha. Pod Praprotnim zaustavlja Soro iz trdnega apnenca zgrajena pregraja Križne gore, zato se reka takoj za izlivom **Sredniške** grape izpod Planice v ostrem obratu usmerja proti Lubniku in se pod njim

* Pred vojno je bilo v rabi ime Čepule, zdaj je uradno ime Čepulje.

zariva v Sotesko, skozi katero zapuša Selško dolino. Po 31 km toka se v Sovodnju v Škofji Loki zliva s Poljanščico in skupaj z njo sestavlja Soro.

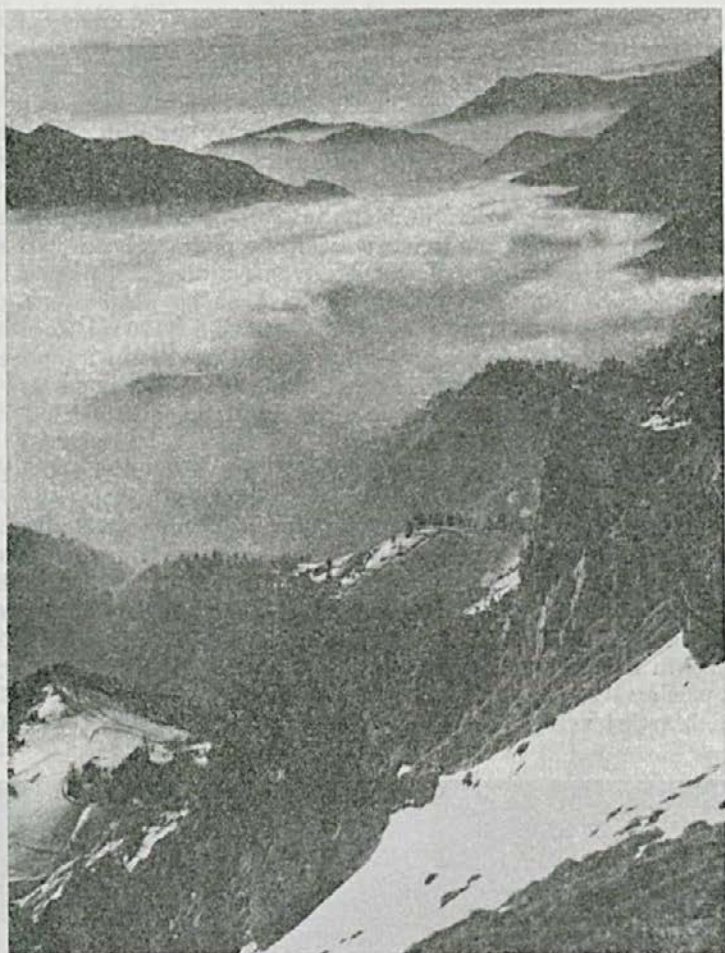
Za opazovanje vodnega stanja ima ljubljanski hidrometeorološki zavod na Selščici dve vodomerni postaji — pri Dolenji vasi in pod loško elektrarno pri Binklju. Prvo so ustanovili leta 1903, drugo leta 1912. Toda zaradi raznih sprememb, ki jim je bila rečna struga med tem časom izpostavljena zaradi hudourniškega značaja vodnega toka in porušenja jezov, je le kratko obdobje osmih let (1957—1960 in 1965—1968) s popolnimi istočasnimi podatki primerno za primerjavo podatkov obeh postaj. Mimo Dolenje vasi teče voda s 161,2 km² obsegajočega padavinskega območja, mimo elektrarne pri Binklju pa z območja 224,5 km².

Po vsakodnevni meritev iz navedenih let kažejo računi zavoda, da je povprečni srednji letni pretok Sore pri Dolenji vasi 7 m³ v sekundi, pri Binklju 3,64 m³/sek. Množina vode je seveda včasih manjša, včasih večja. Najmanjši srednji letni pretok je bil leta 1957 pri Dolenji vasi 5,30 m³/sek, pri Binklju 6,73 m³/sek. Dejanski najmanjši pretok pa je bil 0,57 m³/sek dne 20. 8. 1958 pri Dolenji vasi in 0,60 m³/sek pri Binklju. Največji srednji letni pretok je bil leta 1965 pri Dolenji vasi 10,2 m³/sek, pri Binklju 12,3 m³/sek. Resnični največji pretok v navedenem obdobju je bil 28. 9. 1965 pri Dolenji vasi 298 m³/sek, kar seveda povzroča nevarnost poplav in druge škode. Pri elektrarni v Binklju so takrat namerili 220 m³/sek, torej manj kot pri Dolenji vasi, ker se je del vode pred tem že razlil po ravnici ob reki. Po vsej verjetnosti se v dobi sto let ta

Pamerjev most v Soteski

Foto arh. Tone Mlakar

Pogled z Ratitovca proti Petrovemu brdu. V levem spodnjem kotu Torka.

Foto arh. Tone Mlakar

podatek povzpne nekaj nad $390 \text{ m}^3/\text{sek}$ in mora gospodarstvo pri svojih načrtovanjih s tem računati.

Odtok padavin je navadno najmanjši meseca avgusta, ko znaša povprečno le 4,3 % letnega odtoka. Največji je novembra — 14,1 %. Visok je še decembra (11,5 %), februarja (11 %) in aprila (10,3 %), medtem ko je precej majhen junija (5,5 %) in julija (5,2 %) ter januarja (5,3 %), ko leži sneg, ne da bi se kaj prida tajal in odtekal.

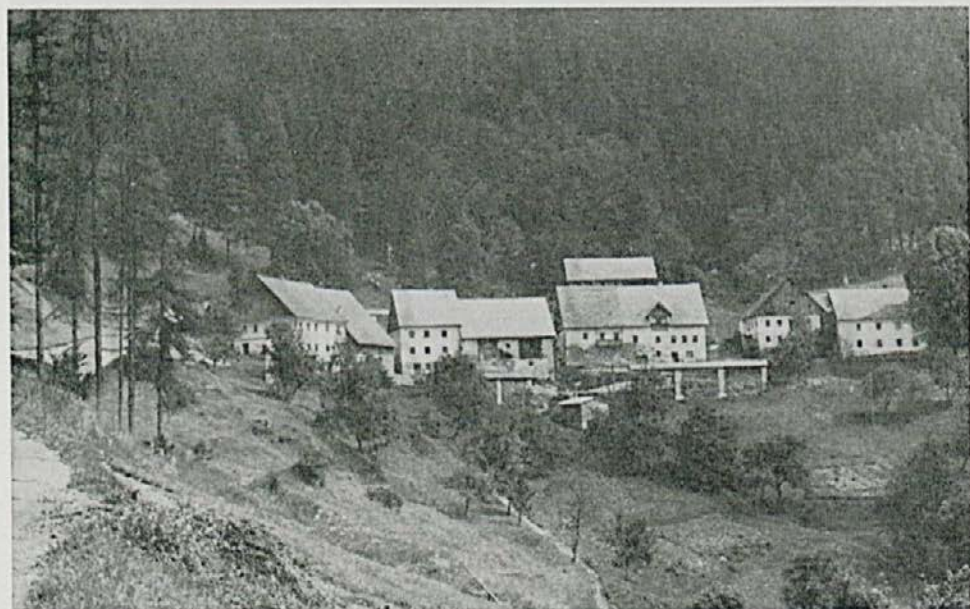
Naselja in prebivalstvo

V dolini je 46 naselij, med temi 45 vasi in nekdanji trg Železniki, ki so jim bile leta 1966 priključene štiri do tedaj samostojne vasi Češnjica, Jesenovc, Studeno in Škovine. Vse te vasi spadajo v občino Škofja Loka, le Lavtarski

vrh pripada občini Kranj. Na selški strani stojijo še tri domačije Križne gore (Srednikova kmetija, bajta in mlin) in ena domačija Breznice (Zalubnikar).

Vasi so večinoma gručaste. Nekatere od njih so sestavljene iz gručastih zaselkov, npr. Bukovščica, Golica, Dražgoše, Lenart, Tomaž. Tudi Železniki sami sestojijo iz gručastih delov, ki se vrste po tesni dolini. Nekatera imena kažejo, da so tam iztrebili gozd, npr. Bukovica, Bukovščica, Ševlje, Topolje, Trnje. Razložene vasi so v hribovitem svetu. Samotne kmetije z zemljiščem v celkih sestavljajo vasi v hribovju južno od same doline (Podporezen, Davča, Martinj vrh, Rovt, Stirpnik), medtem ko so visoke podratitovške vasi severno od doline gručaste (Danje, Zabrdno, Torka, Prtovč). Najnižje ležita naselji ob Sori Praprotno (392 m) in Bukovica (395 m), najvišje pa so postavljene po južnih, zavetnih bregovih Ratitovca Torka (1175 m), Zg. Danje (1120 m), Zabrdno (1100 m) in Prtovč (1025 m). Nad 1000 m segajo z zgornjimi kmetijami Podporezen, Davča in Martinj vrh. Največje naselje so Železniki, ki so ob popisu leta 1971 šteli s priključenimi kraji 2235 oseb, od dolinskih vasi Selca s 580, od hribovskih vasi pa Davča s 310 prebivalci. Najmanjša je Zala, ki je izkazala eno samo naseljeno hišo s 4 prebivalci, za njo Krivo brdo s 5 in Torka z 9 prebivalci. Neznatni vasici sta še Zabrdno (13 pr.) in Jarčje brdo (16 pr.).

Iz zgodovinskih proučevanj (glej Blaznikov prispevek »Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinškem času«) vemo, da so se Slovenci naselili sprva v nižjem dolnjem delu doline, saj so Selca omenjene že v darilni listini leta 973, fevdalni gospodje pa so kmalu naselili tudi gornji del doline, da so imeli tudi od tam dohodke. Pod Ratitovcem so tako nastala do 1. polovice 14. stoletja naselja nemških naselnicov, Železnike so ustanovili furlanski fužinarji, v Podporezen so prišli v 16. stoletju že poslovenjeni Nemškorutarji iznad Baške doline, v Davčo in Martinj vrh pa slovenski podložniki z osliške in tolminske strani.

Zgornje Danje

Foto France Planina

Tako je bila do leta 1630 vsa dolina v glavnem poseljena. O številu takratnega prebivalstva lahko le posredno sklepamo. Točne podatke imamo šele za zadnjih sto let, to je od ljudskega štetja leta 1869 do zadnjega štetja leta 1971. Primerjaj tabelo! Podatki za zadnje štetje so iz publikacije »Rezultati za stanovništvo i domačinstvo po naseljih i opštinama« za občini Škofja Loka in Kranj, ki jo je aprila 1972 izdal Zvezni zavod za statistiko v Beogradu.

Iz tabele je razvidno, da je bilo v naseljih doline ob štetju 1971 skupno 6680 ljudi, to je 13 % manj kot pred sto leti. Če prištejemo še 11 oseb iz treh hiš, ki spadajo pod Križno goro, in tri osebe pri Zalubnikarju v Breznici, je bilo tedaj v dolini 6694 ljudi. Število prebivalstva se je povečalo v Železnikih s priključenimi vasi za 35 %, na Rudnu za 19 %, v Selcih za 18 %, v Smolevi za 13 % in v Osojniku za 4 %. Izredno povečanje kaže statistika za Strmico (za 188 %), a je to navidezno, saj so leta 1900 prišeli k Strmici del Bukovšičice in se je v Bukovšičici zmanjšalo število prebivalstva.* Obe ti dve vasi sta v sto letih številčno nazadovali za 20 %. V vseh drugih naseljih se je število prebivalstva v sto letih zmanjšalo, na manj kot polovico v majhnih in višinskih naseljih. Največji številčni padec izkazuje Zala, kjer je namesto treh domačij ostala samo ena s 4 prebivalci ali 18 %. Nato sledijo Krivo brdo (22 %), Zabrdo (25 %), Podporezen (27 %), Zg. Danje (30 %), Torka (37 %), Ravne (38 %), Prtovč (42 %), Pozirno (44 %) in Sp. Danje ter Lenart (po 49 %). Vzroki temu so razumljivi: maloštevilnejše družine in odhajanje mladih v industrijo, posebno iz vasi v višjih legah. V desetih letih (od štetja 1961 do 1971) se je v naseljih do 500 m nadmorske višine prebivalstvo pomnožilo za 11 %, seveda predvsem z doselitvami. V pasu 500—600 m jih je 5 % manj, v pasu 600—700 m (pri razloženih naseljih sem vzel približno srednjo višino) 8,6 % manj, 700—800 m 9 % manj, 800—900 m 6 % manj, 900—1000 m (Rovt, Davča) 11 % manj, 1000—1100 m (Ravne, Prtovč, Zabrdo) 37 % manj in 1100—1200 m (Zg. Danje, Torka) 38 % manj.

V samem trgu Železniki je bilo po notici v Ljudskem glasu od 10. 10. 1882 v začetku prejšnjega stoletja okoli 1700 ljudi. Za leto 1834 navaja Anton Globočnik v opisu Železnikov 1627 prebivalcev, 137 hiš in 331 družin. Štetje 1869 je izkazalo 1256 ljudi in 138 hiš. Od tedaj je število prebivalcev stalno padalo, leta 1900 je komaj še presegalo 1000 (1028), potem se je nižalo do konca zadnje vojne, ko so leta 1948 našli le 814 oseb. Nova industrija je začela spet dvigati število, ob štetju 1953 so Železniki šteli 877 ljudi, leta 1961 že 1043, pri zadnjem štetju leta 1971 pa so skupno s priključenimi kraji dosegli 2235 oseb.

V dolini je precej starih ljudi. Delež nad 60 let starih je bil ob zadnjem štetju 16,95 %, medtem ko je splošno v Sloveniji 14,8 %, v Jugoslaviji pa 12,2 odstotka. Sorazmerno največ jih je v Zabrdu (46,2 %), na Torki (33,4 %), v Zg. Danjah (33,3 %), na Prtovču (32 %), v Jarčjem brdu (31,3 %) in v Zg. Sorici (30,6 %). Najmanjši je delež starih v Železnikih (11,4 %), Zaprevalom (12,9 %), v Smolevi (13,6 %), Podporeznom (14,2 %) in v Selcih (14,5 %). Tudi mladine do 15 let ima dolina razmeroma veliko — 27,45 %, medtem ko jih je povprečno v Sloveniji le 24,1 % in v Jugoslaviji 26,8 %. Veliko mladih izkazujejo Tomaž (38,3 %), Topolje (33,3 %), Selca (32,4 %), Martinj vrh in Rudno (po 31,3 %); Zabrdo in Zala nimata otrok do 15 let, malo jih imajo Jarče brdo (6,3 %), Zapreval (9,7 %) in Zg. Sorica (16,1 %). Železniki so imeli ob štetju 28,7 % otrok. Pod povprečjem so bili ob štetju 1971 letniki od 15 do 60 let, ki so glavna delovna moč. Njihov povpreček je v dolini znašal 55,6 %, a v Sloveniji 61,1 %. V skladu s prej navedenim so največ ljudi srednje starostne stopnje izkazali

Naselje	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1971 1869
Bukovica	143	148	143	140	159	134	142	138	140	141	98
Bukovščica	173	174	179	150	131	133	125	110	100	101	58*
Davča	496	540	573	527	518	520	438	411	343	310	68
Dolenja vas	296	290	312	260	277	261	242	245	264	269	90
Dražgoše	419	430	422	431	452	409	209	265	265	287	68
Golica	96	103	90	85	80	94	85	80	78	64	66
Jarčje brdo	30	33	32	38	33	27	24	24	20	16	53
Kališe	90	95	101	99	106	84	73	70	66	60	66
Knape	92	90	96	92	98	94	78	74	75	79	86
Krivo brdo	23	25	25	22	20	24	23	14	12	5	22
Lavtarski vrh	35	41	34	27	33	31	27	24	19	22	63
Lenart n. L.	216	165	195	156	148	142	130	125	101	107	49
Martinj vrh	335	317	312	296	269	280	277	257	231	233	69
Mlaka n. L.	63	61	59	58	57	50	46	47	35	31	50
Ojstri vrh	59	81	88	72	56	61	81	72	66	56	95
Osojnik	25	18	22	19	15	26	29	29	23	26	104
Podlonk	193	206	220	225	257	254	215	191	153	122	63
Podporezen	77	78	76	71	72	67	51	50	49	21	27
Potok	95	103	96	97	93	103	77	77	85	75	79
Pozirno	102	101	93	81	60	61	55	53	49	45	44
Praprotno	112	102	104	92	89	111	78	83	92	96	86
Prtovč	59	66	76	59	65	45	50	64	44	25	42
Ravne	66	71	76	60	63	48	36	37	30	25	38
Rovt v S. d.	64	80	94	106	124	87	72	75	70	59	92
Rudno	180	145	168	184	193	206	234	209	226	214	119
Selca	492	498	501	521	457	437	424	411	498	580	118
Selške Lajše	125	131	128	118	123	134	133	122	102	87	70
Smoleva	39	44	46	33	31	40	30	37	40	44	113
Spodnja Luša	150	148	157	161	152	134	112	108	97	88	58
Spodnja Sorica	184	205	224	202	219	173	129	117	99	114	62
Spodnje Danje	166	145	177	190	193	167	155	149	96	81	49
Stirpnik	84	101	119	95	100	83	80	83	77	72	86
Strmica	18	11	37	66	61	73	77	72	59	52	288*
Ševlje	139	132	134	107	97	109	107	108	115	123	86
Tomaž n. Pr.	59	63	64	60	49	46	44	40	41	47	79
Topolje	66	74	66	58	53	56	62	63	62	60	91
Torka	24	32	33	32	25	28	34	29	18	9	37
Zabrdo	52	47	55	42	40	27	35	38	28	13	25
Zabrekve	64	68	67	57	51	76	78	71	64	50	91
Zala	22	20	22	21	11	10	9	6	5	4	18
Zali log	278	280	279	250	233	228	204	223	249	242	87
Zapreval	56	61	52	60	55	51	46	43	40	31	55
Zgornja Luša	68	73	82	64	82	70	64	78	71	58	85
Zgornja Sorica	282	305	331	340	365	337	273	240	207	180	64
Zgornje Danje	70	73	72	72	73	60	40	34	30	21	30
Češnjica	231	204	214	200	234	294	297	367	524		
Jesenovec	32	31	26	27	22	24	44	48	40		
Studen	116	120	132	143	129	126	173	180	202		
Škovine	21	15	22	16	24	25	33	35	31		
Železniki	1256	1172	1032	1028	919	838	814	877	1043	2235	135
Skupaj	7653	7616	7758	7430	7266	6998	6394	6403	6474	6680	87

Zapreval (77,4 %), Zala (3 do 4 ali 75 %), Rovt (62,8 %), Jarčje brdo (62,4 %), Bukovščica (62,3 %) in Podporezen (62 %), najmanj pa Tomaž (38,3 %), Prtovč (44 %), Torka (44,4 %) in Lavtarski vrh (45,4 %). Železniki (59,9 %) so nad dolinskim povprečjem, kar je razumljivo spričo doselitve delovnih moči.

Od 5427 oseb, ki so bile ob štetju stare nad 10 let, jih je 521 ali 9,6 % brez šol, 2389 ali 44 % jih je dovršilo osnovno šolo, 169 ali 3 % jih ima sred-

njo strokovno šolo, po 32 ali 0,59 % jih je z višjo ali visoko šolo. Niti 1 % je nepismenih, od tega večina starih 65 ali več let.

Gospodinjstev so našteli v dolini 1770, največ (19 %) je takih s 4 člani, najmanj (4,6 %) z 8 ali več člani. Povprečno pride na gospodinjstvo 3,8 oseb. Gospodinjstev, ki imajo člane na začasnem delu v tujini, je 67 ali 3,8 %. Največ gospodinjstev (39 %) je brez zemljiške posesti, do 5 ha jih ima 30 %, nad 15 ha 19 %. Večina gospodinjstev (78 %) ima dohodke od nekmečkega dela, le 7 % od kmečkega, 15 % od mešanega. V Železnikih (razširjenih) živi 96 % gospodinjstev od nekmečkega dela. Kraji, ki niso izkazali nobenega kmečkega gospodinjstva, so Bukovščica, Prtovč, Ravne, Rudno, Smoleva, Stirpnik, Strmica, Topolje, Zabrdno, Zala, Zapreval in Zg. Luša; nobenega nekmečkega pa le Krivo brdo, Pozirno, Torka in Lavtarski vrh.

Vseh aktivnih oseb v dolini je po štetju 2813 ali 42 %. Od teh jih dela v industriji 1550 ali 55 %, v kmetijstvu 547 ali 19 %, v obrti 8,4 %, v trgovini in gostinstvu 3,3 %, v drugih dejavnostih pa manj. Na začasnem delu v tujini jih je bilo leta 1971 71 ali 2,5 %. Industrija torej zaposluje nad polovico, kmetijstvo manj kot petino delovnih moči. Med aktivnimi je 42 % žensk. Poleg aktivnih je 14 % prebivalcev z osebnim dohodkom, v glavnem upokojencev, in 44 % vzdrževanih. Kmečkega prebivalstva je štetje izkazalo 1322 ali 19,8 %, od tega je 41 % aktivnih, 59 % pa vzdrževanih. Na posestvih nad 10 ha živi 86 %, na mali zemljiški posesti do 10 arov pa 4 % kmečkih ljudi.

Približno 70 % ljudi živi od rojstva v domačem kraju, okoli 30 % pa je doseljenih, od teh 3/4 iz drugih krajev doline ali iz škofjeloške občine in le 32 ali 1,5 % iz drugih republik Jugoslavije. Selitev iz rojstnega kraja je bilo nad 3/4 po zadnji vojni. Vzrok selitev iz rojstnega kraja so predvsem zaposlitve inženitve. Po podatkih tovarne Iskra s konca leta 1971 je bilo na širše območje Železnikov doseljenih 136 njenih delavcev. Od Alplesovih članov kolektiva se je samo v letu 1971 priselilo v Železnike 106 oseb iz krajev izven doline, i. s. večinoma iz drugih občin Slovenije, nekaj celo iz Bosne in Srbije. V Alplesu so leta 1971 na novo zaposlili 294 delavcev, a v dveh mesecih jih je 168 odšlo zaradi nevajenosti tovarniškega dela in reda, domotožja ali osebnih dohodkov. V tovarne v Železnikih se vsak dan vozi znatno število delavcev, nekateri prihajajo celo peš. Iz nekaterih krajev se vozijo z rednimi avtobusi, iz drugih s posebnimi avtobusi ali kombiji. Konec leta 1971 jih je prihajalo iz drugih krajev doline v Iskro 314, v Alples 223, v Niko 88, v Tehtnico 33, v Ratitovec 27 in v Dom opremo 10, poleg teh še 32 v štiri tovarne iz Škofje Loke.

Selško narečje je sorodno gorenjskemu. Začne se pri Praprotnem, kjer še spominja na loško narečje. Najbolj značilno je od Dolenje vasi do Rudna. Železnikarji imajo svoj poseben govor, na kar so verjetno vplivali nemško govoreči delavci v fužinah. Posebnost zase je govornica Soričanov s svojsko intonacijo in ritmiko, čemur se spričo njihovega izvora ni čuditi. V značaju Selčanov je neka počasna mirnost. Glede oblačenja in stanovanja so na visoki ravni. Železnikarji se tudi glede življenjskih navad v marsičem razlikujejo od drugih prebivalcev doline. Njim so se življenjske razmere zelo menjavale. Kovače je hudo prizadevalo nočno delo in delo otrok. Ko so v drugi polovici prejšnjega stoletja nastopile težave pri prodaji ročno kovanih žebeljev, je prišlo v trg pomanjkanje. Že 18. 5. 1885 je pisal Ljubljanski list o žalostnih razmerah žebeljarjev: »Zastonj bi iskali krepkih, čvrstih postav, srečavali bi le blede, mrtvaške obraze. Ni več daleč oni prerokovani čas, ko bodo štirje »velikani« pod mernikom mlatili.« Anton Koblar pa pri opisu Železnikov v Dom in svetu leta 1892

piše o nekdanjih zlatih časih, »od katerih ljudem ni ostalo drugega kakor nekoliko vrojenega ponosa in mnogo spominov na srečne dni.« Z industrializacijo po zadnji vojni se je življenjska raven v dolini silno izboljšala. Manjšajo se tudi razlike med kraji različne poselitve, tudi potomci nekdanjih tujih naselnicov se v slovenski narodni zavednosti ne razlikujejo od prvotnih domorodcev. Med zadnjo vojno se je prebivalstvo doline v veliki večini vključilo v narodno-osvobodilni boj in v njem zelo aktivno sodelovalo. Posebno delavna je bila organizacija OF v Železnikih. Hriboviti tereni, slabe prometne zveze in naklonjenost ljudstva so omogočile, da so našla v dolini zavetje politična vodstva, tehnike, bolnice in podobno.

Kažipot po dolini in okolnem hribovju

Glavni dostop v Selško dolino je iz Škofje Loke skozi Staro Loko in vasi Binkelj, Trnje in Vešter, za katerim se začne Soteska. Tod so edina vrata za zložni vhod v dolino po ravnem. Z vseh drugih strani je možen dostop le čez hribovje.

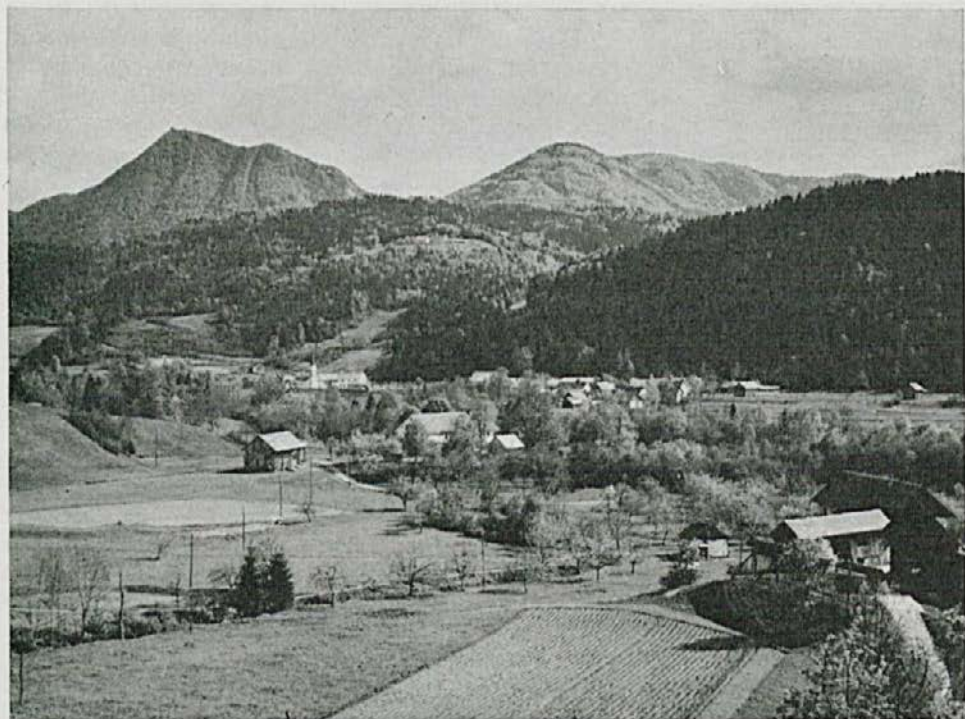
Ogledali si bomo pokrajine in naselja, od teh natančneje glavni kraj doline — Železnike.

Od Soteske do Selc

Soteska je tesni del doline, ki ga je prednica Sore sproti zajedala v trdne apnenice v davni, ko se je hribovje šele dvigalo. Reka napravlja več zavojev, plitvine se menjavajo s tolmoni. Asfaltirana cesta se ob reki umika v levi breg čez nagnjene travnike, nad katerimi se vzpenjajo gozdnata pobočja **Križnogorskega hribovja**, ki je enake kamninske sestave kakor Lubnik (1025 m). Z gozdom porasle strmine Lubnika se vzdigujejo prav od rečne struge gor do vrha. Čez leseni Pamerjev most se odcepi markirana pot na Lubnik, kjer stoji planinski dom (22 p.), last PD Škofja Loka. V vznožju hriba je z vodo zalita jama, imenovana Balantova luknja. Iz nje teče v Soro močan studenec, ki je verjetno odtok iz znane jame Kevderc, v katero je vhod v višini 800 m na poljanski strani Lubnika.

Ko se cesta izvije izpod Lubnika in prečka podnožje Križne gore, se dolina ob Sori razširi v **Praproško polje**. V bregu nad cesto sta drug ob drugem dva kamnoloma, kjer lomijo dolomit za apnenici, ki stojita tik ob cesti na spodnji strani. Prva žge apno od leta 1859, druga od 1925. Ena od nekdanjih je začela delati že v prvi polovici prejšnjega stoletja.

Za apnenicama napravi cesta oster zavoj in gre čez praproški most na desni breg. Med vojno so Nemci ob mostu postavili utrdbe, te so partizani večkrat napadali in leseni most požgali. Ob koncu vojne so ga Vlasovci porušili, po vojni smo zgradili novega iz betona. Pri mostu se v Soro izliva **Sredniška grapa** (po starem Hrastnica). Malo nad izlivom se vzpenja v vzhodni breg loška planinska pot (poslej LPP). Po grapi gre pot k Srednikovi kmetiji, ki stoji pod vrhom dolinice med Križno goro in Hrastnikom, od Srednika pa zavije naprej na Križno goro. Vas **Križna gora** stoji onstran slemena z razgledom na Sorško polje. Nemci so leta 1944 pol vasi požgali, sedaj so hiše obnovljene. Izven vasi je na razvodju gotska cerkev (670 m) z znamenitimi freskami in »zlatimi« oltarji, v njeni bližini lovska kočja Stare Loke.

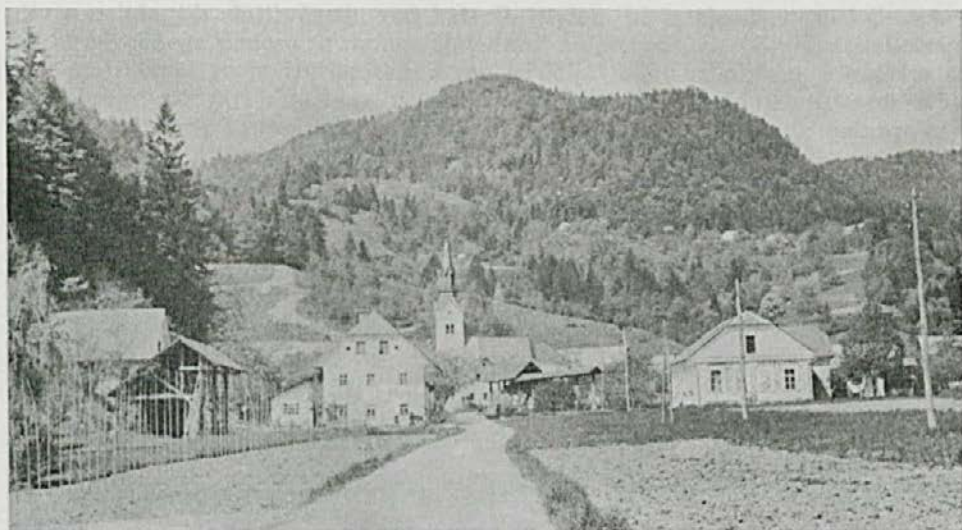
Bukovica in Lubnik

Foto arh. Tone Mlakar

Prva vas v dolini je **Praprotno** (392 m, 96 pr.*). Postavljena je v zoženem delu doline med Hrastnikom in obronkom slemena, na katerem je vas Tomaž. Ob cesti stoji nekdanja gostilna Kazina, nasproti nje železni spomenik žrtvam NOB, druge hiše so umaknjene na teraso ob cesti k **Tomažu nad Praprotnim** (655 m, 47 pr.), nekdanj imenovana Kozlov hrib. Ta ima hiše v dveh gručah, vrh slemena pa cerkev, ki so jo med vojno minirali in je sedaj obnovljena. Vas ima lepe sadovnjake. S Praprotna skozi Tomaž gre LPP mimo Zalubnikarjeve kmetije, ki spada k vasi Breznica na poljanski strani, čeprav kmetija stoji na selški strani. Tomaž in Zalubnikar sta dobro vidna s ceste pred Praprotnim. Ob cesti na Praprotnem je železni, iz pušk sestavljeni spomenik NOB. Kapelico na Praprotnem je poslikal Janez Gosar iz Dupelj. Nekaj praproških domačij, med njimi mlin, je odmaknjenih od jedra vasi k izlivu potoka Luše in jim zato pravijo **Na Luši**.

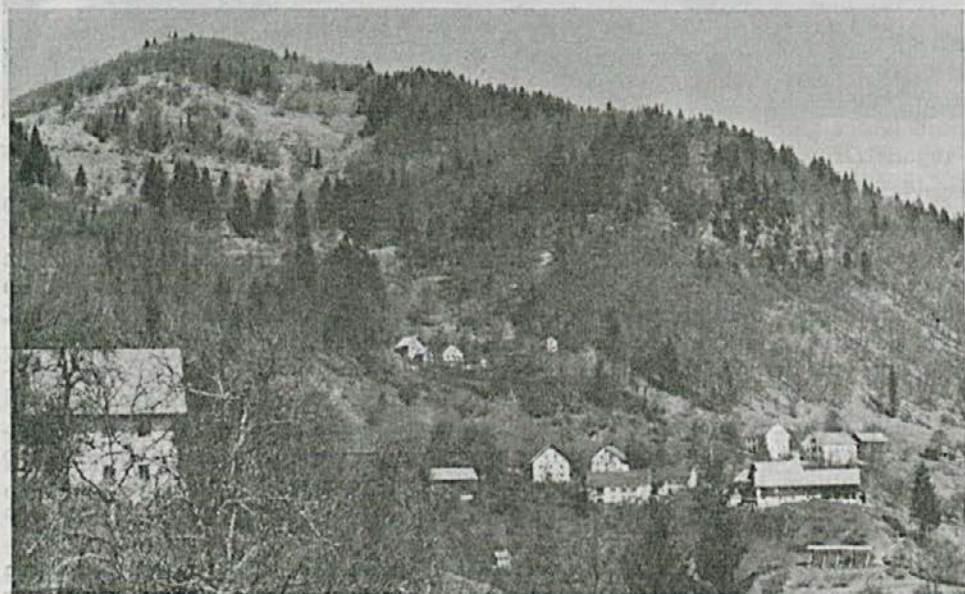
Čez novi betonski most čez Lušo se ozka dolina in cesta obrneta po desnem bregu Sore proti Bukovici. Na nasprotnem bregu pod **Hrastnikom**, ki je ves pogozden z iglavci, je viden grob Poljaka Szadevskega, ki se je boril v vrstah partizanov in padel leta 1944 pri napadu na nemške bunkerje. **Bukovica** (395 m, 141 pr.) je raztegnjena na terasi ob kraju **Bukovškega polja**. Med hišami se nekatere (Kalanova, Čotova, Basova) odlikujejo po značilni arhitekturi. Cerkev sv. Florjana ima na zvoniku sledove fresk Jerneja iz Loke, kipe na oltarjih

* Pri vseh naseljih je navedeno število prebivalstva po štetju 1971, tj. število prisotnih in začasno odsotnih oseb.

Bukovščica

Foto arh. Peter Pokorn

Pozirno pod Mohorjem

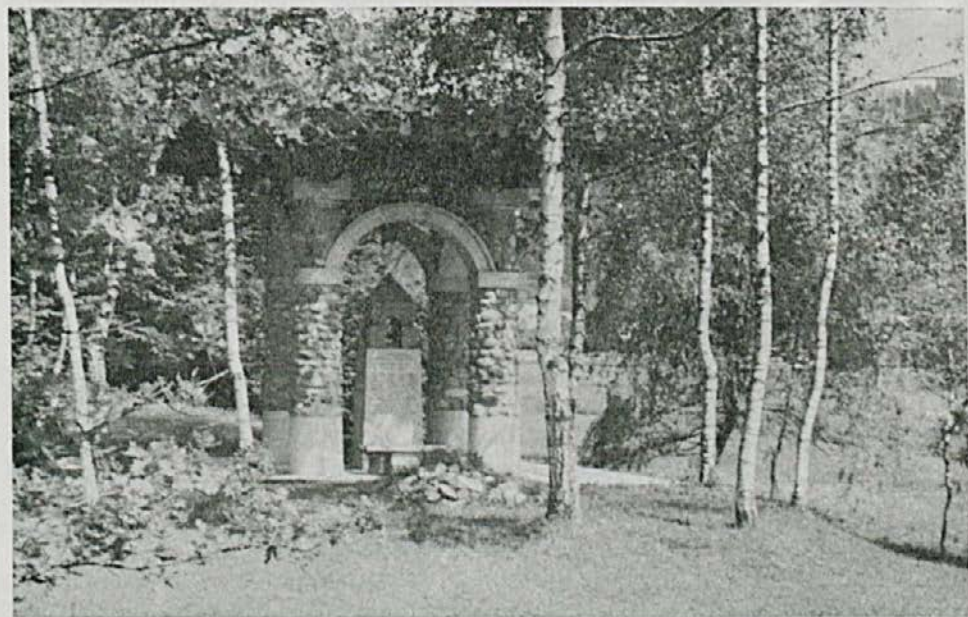
Foto France Planina

je izdelal podobar Marko Peternel iz Davče, ki je bival v Selcih. V notranjosti so pravkar našli stare freske. V vasi so šola, kulturno-umetniško društvo, gasilski dom in prodajalna. Iz Bukovice gre cesta na **Stirpnik** (635—740 m, 72 pr.), ki ima domačije razložene po hribovitem svetu med glavno dolino in Lušo.

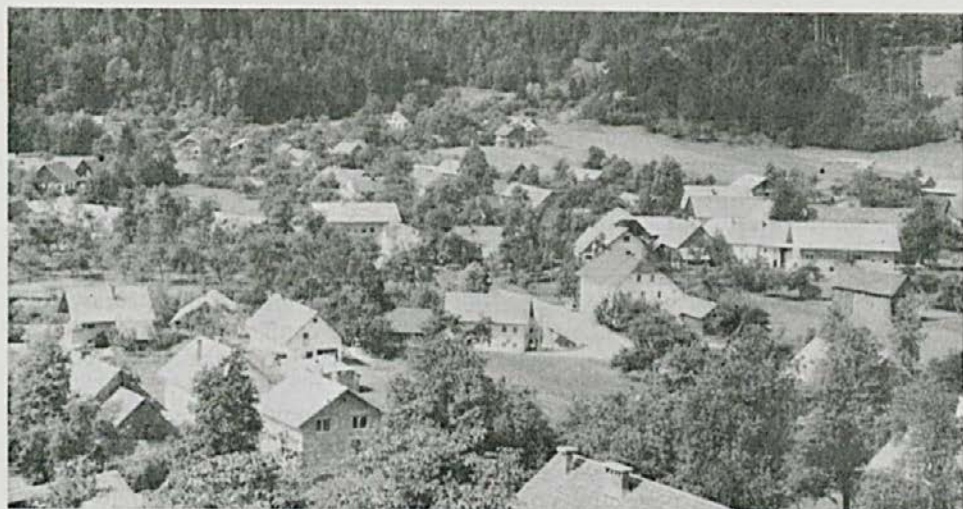
Sredi Bukovškega polja se od dolinske ceste loči cesta v dolino Bukovščice, ki se med Hrastnikom in obronki Mohorja vleče v smeri proti Špičastemu hribu (837 m). Onstran mostu čez Soro je na terasi raztegnjena vas Ševlje (410 m, 123 pr.). Iz vasi se vzpenja steza-bližnjica čez Gmajno in hrib Blegoš (tu ni mišljena znana gora 1563 med Selško in Poljansko dolino!) proti Mohorju. Naprej v dolini je ob cesti razprostrta vas Knape (428 m, 79 pr.). V njej so se v 17. stoletju naselili rudarji, ki so po okolnih hribih kopali železovo rudo, s čimer so nehali leta 1875. K vasi spada zaselek Hudi laz na slemenu pod vrhom Blegošem. Bukovščica (450 m, 101 pr.) ima vaško jedro s šolo, cerkvijo in prodajalno, kjer se stekata dve grapi in ustvarjata potok Bukovščico. Z vseh strani jo obdajajo hribi. Po njih so razmetani zaselki Dunaj, Laško, Kras, Hrib in Plana. Cerkev sv. Klemenca premore slike izpod čopiča Štefana Šubica in Ivana Franketa. Dva oltarja je izdelal Marko Peternel. V cerkvenem obzidju je sloopno znamenje s freskami.

Od cerkve v Bukovščici se nadaljuje leta 1965 prenovljena cesta po Korenski grapi v Strmico (565 m, 5 pr.), ki stoji na prisojni polici pod Špičastim hribom, in naprej na Čepulje, vas na prevalu, ki spada že v občino Kranj. Tod preko je Selška dolina povezana po novi cesti s Kranjem. S Čepulj je dostop tudi na Lavtarski vrh (740 m, 22 pr.), vasico na prevalu med Planico in Hrastnikom, ki upravno spada pod Kranj, geografsko pa še v Selško dolino, saj pod naseljem na severni strani izvira Bukovščica, na južni pa Sredniška grapa, ki obe tečeta v Selško Soro.

Iz Bukovščice se vzpenja po Potoški grapi vozna pot v Pozirno (643 m, 45 pr.), ki sloni na prostorni, nagnjeni polici pod prisojnim bregom Mohorja. K Pozirnu spada še zaselek Potok vrh Potoške grape vzhodno od Mohorja.

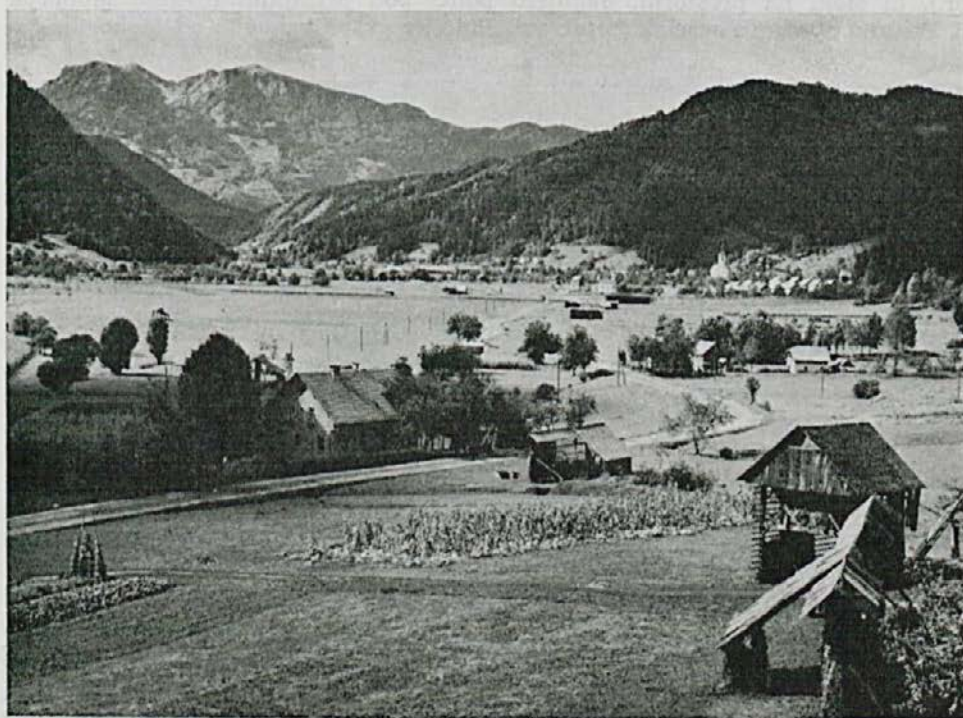

Spomenik žrtvam NOB pri Dolenji vasi, izdelan po načrtu arhitekta Jožeta Plečnika
Foto France Planina

Dolenja vas s severa

Foto France Planina

Selca in Raitovec

Foto arh. Tone Mlakar

Nadaljujmo pot po glavni dolini!

V osojnem vznožju stirpniških hribov stoji blizu ceste za kratkim brezovim drevoredom **spomenik 19 talcem**, ki so jih Nemci tod ustrelili spomladi 1943, izdelan po zamisli arhitekta Jožeta Plečnika. Pod stropom vise koli, na katere so bili talci privezani med streljanjem. Na spomeniku so vklesana imena padlih borcev iz doline.

Sredi naplavljenih ravnice med stirpniškimi hribi na jugu in **Megliškom** (639 m) na severu leži stara, gručasta **Dolenja vas** (414 m, 269 pr.). Včasih so jo imenovali Srednja vas po legi sredi med Bukovico in Selci. Pred vasjo je ob cesti kapelica iz 18. stoletja. Več hiš je še pokritih s skrilom, ki so ga lomili pod Stirpnikom, dokler ni skriloloma pred 1. svetovno vojno zasul plaz. V vasi so ohranjene nekatere značilne stare hiše (Španova, Martinčkova, Žikovčeva in Hlipčeva). Pri Španu onstran mostu je gostilna. Namesto lesenega mostu čez Soro, ki je nekdanje imel streho kakor večina mostov v dolini in ga je jugoslovanska vojska porušila, so leta 1960 naredili sedanjega betonskega. V bližini je naprava za merjenje vodnega stanja. K Dolenji vasi spadata še zaselka **Kršivnik** in **Hudo**.

Stara osrednja vas doline so **Selca** (432 m, 580 pr.), ki so dala dolini ime. Nameščena so na prisojni strani **Selškega polja**, ki je najširši ravni del doline. Na polju pred vasjo stoji slopasta znamenje s skrilasto streho. Zatem je na levi pokopališče s kapelo, v kateri je Grošljevo Križanje, na desni pa novi del Selc, pozidan po 2. svetovni vojni. V starem središču vasi stoji nad škarpo na desni strani ceste baročna cerkev sv. Petra z Langusovo sliko v glavnem in Layerjevim v stranskih oltarjih. Nekaj hiš je še ohranilo značilno staro zunanost, večinoma pa so prenovljene. Hiša št. 75 s spominsko ploščo je rojstna hiša Franca Kosa, utemeljitelja znanstvenega proučevanja slovenske zgodovine. Sredi vasi se cesta razširja v majhen trg, ob njem je kapelica z Gosarjevo poslikavo. V prenovljeni hiši je nameščena pošta. V Selcih je stara fara, nekdanje je bil tod sedež županije, še po zadnji vojni sedež občine. Selca so v zadnjem času zaostala za Železniki, ki so razvili močno industrijo. Ta je pritegnila tudi delavstvo iz Selc. Alples ima tod svoj lesno predelovalni obrat. V kraju je nekaj obrti, trgovina in bife. Več žensk kleklja, del vaščanov se bavi še s kmetijstvom. Pri štetju 1971 so našli še 126 glav goveje živine in 39 prašičev. V prejšnjih časih sta bili v Selcih podobarska delavnica Ivana Grošlja in izdelovalnica slik na steklo Podnartovcove Micke. Kraj ima mladinski in gasilski dom, mladinski dom ima prostore v nekdanjem »Štoku«, ki je bil last Krekovega očeta. Janez Ev. Krek, politik katoliške ljudske stranke in organizator združništva, je smatral Selca, kjer se je rodil njegov oče, za svoj domači kraj, čeprav se je sam rodil pri Sv. Gregorju nad Sodražico. Ob izhodu iz vasi proti Železnikom je bila do pred kratkim gostilna Frtica, ki z imenom opozarja na staro naseljenost, na desni pa šola.

Luša

Dolina Luša odpira vstop v zanimivi svet Starega vrha in okolnega hribovja. V žlebasti dolini je le malo ravnega dna, na obeh straneh se od potoka vzdigujejo gozdnata bregova. Od mlina na Luši gre v Lušo cesta, ki so jo leta 1970 razširili zaradi večjega prometa na smučišča na Starem vrhu. Pri izlivu Udečkarice, ki priteka od zaselka **Udeček** po zahodnem vznožju Tomaža v Lušo, so ob cesti raztresene domačije **Spodnje Luše** (419—428 m, 88 pr.), med

Zgornja Luša in Lenart

Foto France Planina

njimi ob Ambruški grapi Ambruščeva, kjer oznanja spominska plošča, da se je tam rodil Lovrenc Košir, izumitelj poštne znamke. Razen Udečka spada k vasi še zaselek Rantovše na polici z lepim razgledom na južni strani doline. V nekoliko razširjenem delu doline je nameščena **Zgornja Luša** (450 m, 58 pr.). Pri Starmanu so leta 1971 uredili več sob za sprejem turistov.

V Zgornji Luši se stikajo tri grape s potoki Pustotnica, Črnovski potok in Dragobaška grapa, ki skupno ustvarjajo potok Lušo. Ob njih se tudi cesta cepi v tri krake.

Ob **Pustotnici** gre vozna pot proti jugu v zaselek **Pustote** in se nato v zavojih vzdiguje na **Predole** (694 m), kjer doseže blegoško cesto. Svet se tam prevesi proti Delnicam na poljansko stran. Iz grape se loči kolovoz, ki se vzpenja v **Krivo brdo** (650 m, 5 pr.). Majhno naselje so deloma uporabili za weekend.

Na zahodni strani Pustot sta v bregu dve vasi pod blegoško cesto. **Jarčje brdo** (655 m, 16 pr.) je dostopno po poti, ki se od ceste v Pustote loči takoj za mostom čez potok Lušo. Pot gre mimo cerkve sv. Valentina, ki jo je leta 1857 prezidal po gotških vzorih loški stavbenik Molinaro. Tudi veliki oltar v njej je psevdogotski. Stranska oltarja je naslikal na zid verjetno Janez Gosar. Druga vas je **Mlaka nad Lušo** (750 m, 31 pr.), ki stoji malo više tik pod blegoško cesto in ima vozno pot tudi v dolino Pustotnice. Na Mlaki so l. 1972 snemali prizore s Presečnikove kmetije za TV nadaljevanko Cvetje v jeseni. Ob sami blegoški cesti pa je 1 km naprej vas **Zapreval** (859 m, 31 pr.). Vse te vasi nad Lušo imajo domačije z mogočnimi hišami loško-cerkljanskega tipa, a so po številu prebivalstva v močnem upadanju. Upravno so vedno spadale na poljansko stran, v nekdanjo občino Javorje, kamor je čez Predole razmeroma blizu (iz Zaprevala 4 km). Tudi sedaj jih štejejo h krajevnemu uradu Gorenja vas. Svet je seveda nagnjen k Luši in stoje na selški strani razvodja, torej v Selški dolini.

Cerkev sv. Valentina na Jarčjem brdu

Foto arh. Tone Mlakar

Odkar je bližnji Stari vrh urejen za smučanje, se v teh vaseh začelja turizem. V več hišah že oddajajo sobe in postrežejo tudi z okrepčilom. Pri Žgajnarju v Zaprevalu ob srednji postaji žičnice je že kar znana turistična postojanka. Leta 1971 so imeli pet sob s centralnim ogrevanjem in toplo vodo za oddajanje smučarjem in drugim turistom. Strežejo tudi z dobro domačo hrano. Gostišče je tudi pri Čemažarju, kjer ob sobotah in nedeljah prevzemajo tudi otroke smučarskih družin v varstvo. Tudi po drugih kmečkih hišah imajo v načrtu sobe za turiste. Ta »kmečki« turizem pospešujejo občina, kmetijska zadruga, gozdno gospodarstvo in podjetje Transturist iz Škofje Loke. Občina je priznala kmetom, ki so voljni prirediti turistične sobe, razne olajšave in jim prikrbela kredit pri Ljubljanski banki. Transturist pa je porok za plačilo posojil. Pripravili so tečaje za kmečke gospodinje, predavanja za gospodarje in potovanja v nekatere vasi na Koroškem, kjer so kmetije že lepo urejene v turistične namene.

Naprej proti zahodu drži iz Zgornje Luše razširjena cesta v **Črnovsko grapo**, kjer je dobrih 5 km od odcepa Na Luši (ob cesti Škofja Loka—Železniki) spodnja postaja žičnice na Stari vrh. Žičnica je speljana mimo Zaprevala in nad blegoško cesto do zgornje postaje ob stari planinski **Loški koči** (1032 m) pod Starim vrhom. Sedežnica ima dolžino 1160 m in višino 440 m. Na uro prepelje 900 oseb. Od gornje postaje je speljana na **Stari vrh** (1217 m) 800 m dolga vlečnica z višinsko razliko 322 m ter zmogljivostjo preko 1000 prevozov na uro.

Razložene kmetije v Rovtu

Foto arh. Tone Mlakar

Smučišča so brezskalni svet severovzhodnih bregov Starega vrha, kjer je dosti površine brez drevja in leži sneg do aprila, saj pravijo domačini, da imajo »pet mesecev zimo, sedem mesecev pa hladno«. Po okolici so speljane razne turne smučine. Za začetnike v smučanju je posebna vlečnica. Stari vrh se je s tem naglo razvil v pomembno smučarsko središče, lahko dostopno ne le za Ločane (13 km), temveč tudi za Ljubljance (36 km).

Iz Črnovske grape se cepi cesta k **Lenartu nad Lušo** (758 m, 107 pr.). Vas sestavljajo zaselki **Ravní** na nagnjeni polici pod cerkvijo, **Lenart** s cerkvijo, gostilno in šolo na slemenu, **Hodice** v bregu severno pod cerkvijo in **Dragobaček** onstran Dragobaške grape, po kateri tudi gre vozna pot. Razen zaselkov je še nekaj samotnih kmetij — **Debelo brdo** ob cesti v Rastovke in Črnovec v bregu Starega vrha nad Črnovsko grapo. Cerkev sv. Lenarta je bila med zadnjo vojno porušena in je obnovljena, od stare je ohranjena le slika brezjanske Marije iz leta 1886 in nekaj baročnih kipov. Kapelico pri cerkvi je poslikal Janez Gosar. Od Lenarta se cesta nadaljuje po slemenu mimo spomenika na kraju, kjer so se komunisti škofjeloškega rajona 27. 7. 1941 dogovorili o pripravah na vstajo, in doseže vas **Rovt v Selški dolini** (uradno Rovte, 810 do 960 m, 59 pr.) na slemenu, ki se spušča od **Mladega vrha** (1374 m) proti severovzhodu. Velike kmetije imajo mogočna poslopja, ob njih dvojne kozolce z zidanimi stebri in skrilastimi strehami. V nekaterih hišah imajo sodobno urejene kuhinje in kopalnice. Rovt je znan po prvem zmagovitem napadu Cankarjevega bataljona na nemško policijsko kolono, ki se je odigral 12. 12. 1941 ob cesti nad vasjo, kjer je zdaj postavljena spominska plošča. Blegoška cesta napravlja nad vasjo oster ovinek na severozahodno pobočje Mladega vrha, kjer se odpre pogled na daleč po hribovju razloženi Martinj vrh.

Okolica Selc

Iz starega središča doline gre več cest v okoliške hribovske vasi. Nad novim delom Selc nasproti pokopališča so leta 1963 zgradili cesto v **Topolje*** (684 m, 60 pr.), gručasto vas pod uleknjenim slemenom med **Goverovno** (735 m,) in **Kucljem** (831 m). Njive se značilno v lokih vijejo po višinskih črtah. Na prevalu nad vasjo stoji spomenik, kjer se je 5. 4. 1945 ustrelil komandant škofjeloškega odreda Oton Vrhunec-Blaž, ko so ranjenega obkolili Nemci. Slabša cesta gre naprej za vrhom Kuclja na Slemenah in se cepi proti Zabrekvam in Bezovnici. **Zabrekve** (770—860 m, 50 pr.) so vas na polici zahodno od **Mohorja** (951 m).

Topolje z Rismovca

Foto France Planina

V vasi je nekaj lepo ohranjenih starinskih hiš (Hkavšč in Knapovec). Od cerkve sv. Mohorja, ki so jo spomladi 1944 minirali, stoji še zvonik, cerkev pa obnavljajo. Severno od Mohorja je zaselek **Bezovnica** z dvema kmetijama, ki sta bili 10. 3. 1945 požgani in sta obnovljeni. Za Bezovnico se svet nagiblje že proti Besnici na savsko stran.

Po dolini Selnice navzgor drži cesta v **Selške Lajše** (87 pr.) ki stoje v dveh gručah (Spodnje in Zgornje, 660—770 m) pod **Lajško goro** (1173 m), skrajnikom planote Jelóvice. Pripada jim še zaselek **Brinje** pod **Slemenom** (883 m), ki loči grapo Selnice od grape Češnjice. Cerkev sv. Jere nad vasjo je bila med zadnjo vojno uničena. Iz zgornjega dela vasi gre cesta k novi Cesti partizanov **Dražgoše—Jamnik—Kropa**.

Iz zahodnega dela Selc se vzpenja leta 1962 zgrajena cesta v **Kališe** (750 m, 60 pr.). Hiše stoje v gruči na polici južno od **Sv. Križa** (872 m) in imajo

* Krajevni leksikon LRS ima še ime Topole. Imenik naselij LRS iz leta 1961 pa obliko Topolje (po vzorcu Bukovje, Hrastje, Javorje, Smrečje itd.), kar je zdaj uradno ime.

večinoma skrilate strehe. V prejšnjih časih so v Kališah izdelovali sode. Cerkev sv. Križa je bila gotška stavba. Belogardistično postojanko v njej so partizani 10. 3. 1945 napadli in jo uničili. Deloma je ohranjen prednji del cerkve z gotskimi freskami iz 15. stoletja. Z vrha je lep razgled na Železnike in na Ratitovec. Od Sv. Križa se proti Jelovici vleče sleme Površnica in v Slemenu doseže vrh, nato pa se spušča na preval Pri znamenju, kjer doseže cesto Dražgoše—Jamnik. S te poti se odpirajo razgledi v dolini Selnice in Češnjice in na vse hribovje, ki izpolnjuje in obdaja Selško dolino.

Jugozahodno od Selc se iznad desnega brega Sore vzdigujeta **Zavrnik** (762 m) in **Penovnike** (708 m), za njima pa **Miklavška gora** (954 m). Na njej je stala preprosta, v zasnovi še romanska cerkev sv. Miklavža. Med zadnjo vojno je bila močno poškodovana, po vojni so jo, za silo popravili. Po novem mostu in po vzhodnem pobočju Miklavške gore gre cesta iz Selc v **Golico** (64 pr.), ki jo sestavljajo trije zaselki: **Spodnja** (590 m) in **Zgornja Golica** (780 m) in **Rastóvke**. Od Spodnje v Zgornjo Golico drži le strm kolovoz. Zgornja Golica stoji na prevalu na južni strani Miklavške gore. Vrh prevala je zanimiva kapelica s kipi Križanja v naravni velikosti in s skodlasto streho. Rastóvke so ob slemenu, ki se z Mladega vrha vleče do prevala pod Miklavžem. Skozi zaselek gre cesta iz Zgornje Golice k Lenartu nad Lušo.

Železniki

Sedanje gospodarsko in kulturno središče Selške doline so Železniki (458 metrov, s priključenimi kraji 2235 pr.). Njihova predkraja **Studeno** in **Češnjica** stojita pod prisojnim bregom Sv. Križa. Sami Železniki, ki so do zadnje vojne

Češnjica z Alplesom

Foto arh. Tone Mlakar

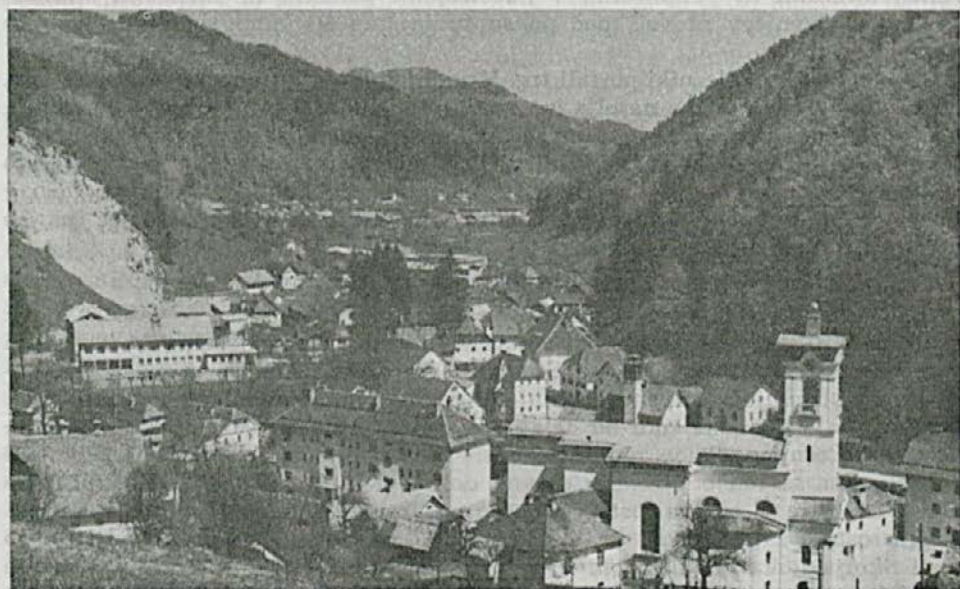
veljali za trg, so stisnjeni v dolgo vrsto v grlu tesne doline, njihov podaljšek po dolini navzgor je **Jesenovec**, na terasi nad župno cerkvijo pa so tri hiše, ki so bile do zadnjega časa ločene kot posebno naselje **Škovine**.

Stare Železnike sestavljajo tri gruče hiš: **Racovnik** na desnem bregu Sore na začetku nekdanjega trga, **Trnje** na levem bregu z jedrom pri cerkvi in **Gorenji konec** ali po sedanjem imenovanju Na plavžu na koncu naselja, kjer še stoji stari plavž.

Nad dolino se z obeh strani vzdiguje hribovje: z južne strani med Studensko grapo in Smolevo racmanski **Kovaški vrh** (882 m) in **Globočnik**, za njim **Strmec** (954 m), med Smolevo in Zadnjo Smolevo gorenjski **Kovaški vrh** (841 m) in za njim **Vancovec** (1085 m); s severne strani **Štedel vrh** (1145 m), ki se v Strmci spušča proti Škovinam. Pobočja so na obeh straneh strma in večinoma gozdnata, le v Globočnik in Štedel vrh segajo dolgi jeziki senožeti, ki se pa tudi zaraščajo. Hribovje pozimi zakriva sonce, da so Železniki več tednov v neprestani senci. Med hišami je razen za reko, cesto in ulice le malo prostora za majhne vrtove.

V tesni debri med strmimi bregovi razvrščene stavbe, mogočne starinske hiše, stari upokojeni plavž, sledovi nekdanjih vodnih strug in pomanjkanje polja dajejo kraju poseben značaj, ki nam poleg imena razodeva, da je tod stoletja gospodovalo železarstvo.

Do 13. stoletja je bil ozki del doline nenaseljen. Ko pa so zemljiški gospodje-freisinški škofje leta 1277 dobili od cesarja pravico izkoriščati rude, so naselili sem, kjer je bila na voljo hitro tekoča vodo za pogon, fužinarje iz Furlanije. Fužinarji so dobili kovače iz Krope, Tržiča in Borovelj. Ti priseljenci so bili kmečkemu življu v dolini tuji, zato so okoličani kraj imenovali Lahovše. Fužinarji so imeli razne privilegije in so bili oproščeni dajatev. V rudarskih

Železniki, pogled s Škovin

Foto France Planina

zadevah so bili podrejeni rudarskemu sodišču v Ljubljani, v drugih pa gosposčini v Škofji Loki. Skozi 600 let so Železniki živeli od železarstva. Sprva so rudo talili v preprostih pečeh »na volka«, v 16. stoletju so uvedli brejšjanske peči z dvojnimi phalom. V zidu Johanovega vrta je vgrajen kamen z letnico 1422, ki baje izvira od stare talilne peči na Racovniku. V 17. stoletju sta bila v Železnikih dva plavža, dve večji in pet manjših fužin s kladivi na vodni pogon in cela vrsta vigenjcev s 110 ješami. Po listini iz 1628 je okoli 2000 ljudi živelo od železarstva, oglarstva in tovarništva. Rudo bobovec so kopali okoličani po Kovaškem vrhu, v Smolevi, na Pečani, okoli Lajš in Dražgoš, tovorili so jo tudi s poljanske strani. Oglje so kuhali kmetje po okoliških gozdovih. V vigenjcih so kovale žeblje kovaške družine, ki so stanovale v tesnih prostorih fužinarskih hiš. Delale so tudi ženske in otroci, predvsem v nočnih urah. Skromno hrano so kuhale žene kar ob ognju v vigenjcih. Fužinarji so prodajali žeblje v Italijo in Levant. Tovorniki so jih v sodčih odpremljali čez Petrovo brdo.

V prejšnjem stoletju je začelo železarstvo v Železnikih hirati zaradi konkurence velike industrije in visokih carin, v začetku tega stoletja pa je popolnoma zamrlo in Železniki so zapadli životarjenju.

Sodobna industrija se je začela v Selški dolini med obema svetovnjima vojnama. Leta 1936 je začela delati lesna industrija, ko so na Dašnjici postavili Kemperlovo parno žago. Po osvoboditvi pa so pričeli Železnikarji z novo kovinsko industrijo in s tem so se začeli reševati pomanjkanja. Z razvojem kovinske industrije je zaplalo v dolini spet polno življenje. Posebno v zadnjem desetletju so zrasli novi deli naselja: v Otokih, na polju pri Češnjici, na Kresu, ob Dašnjici, v njivah in v Smolevski grapi, zazidali so tudi proste osredke med starimi hišami. Obnovili so tudi več starih hiš, žal marsikje na škodo imenitne zgodovinske podobe kraja. Vendar je nekdanja veljava in imenitnost še vidna marsikje v lepi starinski arhitekturi, kamnitih portalih, oknih z rožanci, mrežami in polknicami, v nadstropnih pomolih in skrilastih strehah. Fužin in vigenjcev ni več, pač pa so tu in tam še vidni sledovi nekdanjih bazarjev.

Leta 1575 so Železniki postali trg. V zadnjem desetletju so se razširili s tem, da so si priključili stična naselja in zgradili nove dele ter se močno urbanizirali, ne le po zunanem videzu, temveč tudi po poklicni sestavi prebivalstva. V starih Železnikih ni kmečkih ljudi, v priključenih naseljih se sicer še pečajo s kmetijstvom, vendar skoraj ni hiše, iz katere ne bi nihče hodil na delo v tovarno. Železnikarji svoj kraj že smatrajo za mesto in morda ni daleč čas, ko bo tudi uradno priznan za mesto.

Sprehodimo se zdaj skozi Železnike in si jih oglejmo!

K Železnikom že spada nekdanja vas **Studeno**. Nekaj časa so vaščani hoteli ostati samostojni, naposled so spoznali vrednost večjega naselja, ki reže tudi večje kose kruha. Domačije na Studenu imajo večinoma še gospodarska poslopja in obdelujejo njive v ravnini in senožeti na Penovnikah onstran Sore, vendar imajo dohodke tudi od dela v tovarnah. Studeno se zrašča s soslednim naseljem **Češnjico**. Ta je zemljepisno središče doline in ima najbolj prometni položaj, ker se tod odpirata v glavno dolino dolini Češnjice in Dašnjice. Po dolini Češnjice se odcepi cesta v zaledje pod Jelovico in čez Jelovico v Bohinj. Tudi prostora za širjenje ima Češnjica največ. Njen stari osrednji del stoji ob cesti Škofja Loka—Podbrdo in njenem odcepu ob potoku Češnjici. V njem je nekaj kmečkih hiš, gostilni in trgovina. Novi deli pa rastejo v ravnici proti Sori, ob dolnji Češnjici in Dašnjici in na Grobljah, to je na polici pod Kresom,

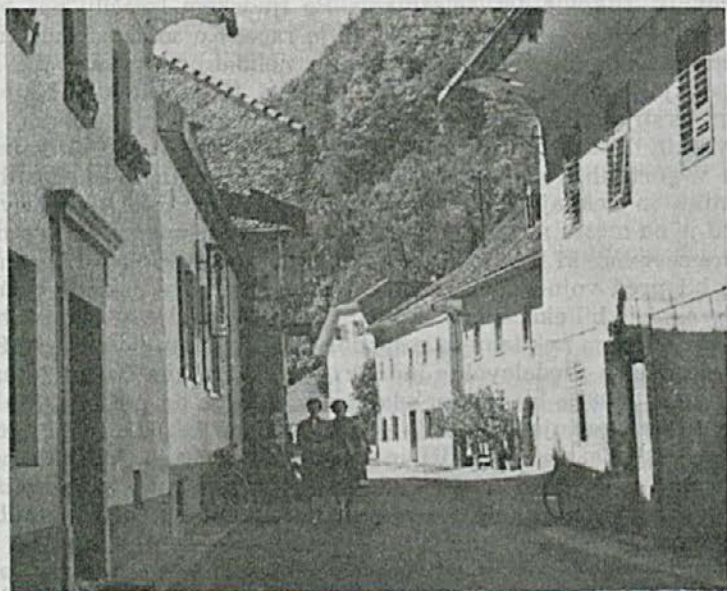

kjer stoje veliki stanovanjski bloki. Na ravnici med cesto in Soro, ki je odmaknjena v vznožje Globočnika, stoje prostorne stavbe tovarne **Alples**. Ob tovarni je cela vrsta novih delavskih hiš. V veliki stavbi ob cesti, ki so jo zgradili po osvoboditvi za združni dom, so uprava Alples, dvorana kina Obzorje, delavska restavracija. Ob vhodu v dvorano je spominska plošča padlim borcem in aktivistom. Pred domom je bencinska črpalka. V sosednji večji stavbi sta nastanjeni tovarna čevljev **Ratitovec** in podružnica Ljubljanske banke. Isto ime Ratitovec nosi znana Turkova gostilna. Onstran mostu čez Češnjico je še gostilna pri Jelenkotu. Blizu čevljarne stoji ob cesti znamenje, ki ga je poslikal Janez Gosar. Vas je staro izhodišče za turo na Ratitovec. Vaško jedro ima nekaj mogočnih kmečkih hiš. Sredi vasi prestopa dolinska cesta potok Češnjico, malo naprej pa gre čez Dašnjico. Nad njeno strugo stoji tik ob cesti zgradba, ostanek Kemperlove žage.

Ob Dašnjici se končuje Češnjica in se začno **Otoki**, sedaj del samih Železnikov. Presledek med nekdanjima naseljema je zdaj komaj še opazen. Na desni stoje ob odcepu prtovške ceste nekatere nove hiše in **nova šola** — osemletka s posebnima stavbama telovadnice in stanovanjske hiše za učitelje. Šola imajo Železniki od leta 1815. Pred sedanjo stavbo je spomenik pionirske brigade Ratitovec, ki je nastala iz pionirskega odreda Rdeča roža in požrtvovalno in organizirano delovala v narodnoosvobodilnem gibanju. Na levo se na ravnici razprostirajo stavbe tovarne malih motorjev **ISKRA**, velika dvorana, sezidana leta 1971, in prvotno okroglo poslopje, zgrajeno leta 1958. Z ovinka prtovške ceste visoko gor na bregu je lep pogled na tovarno, na spodnje Železnike in po dolini.

Za Otoki se Na grivi cesta strne med Soro in breg. Čez reko se pne obokan, kamnit most Na grivi. Onstran mostu je na dveh terasah v loku Sore na desnem bregu **Racovnik**, slikovit del Železnikov. Po ljudskem izročilu naj bi bilo tod nekdanj močvirje, kjer so se zadrževale divje race. Ko so skozi močvirje napravili prekop, je voda odtekla. Zato pravijo nekdanjim njivam tik spodnjega konca trga, kjer stoji sedaj Iskra, »v otokih«, tj. v odtokih. Najprej se ob ozkem trgu vrstijo stare, enonadstropne hiše, v katerih je nekdanj stanovalo po več kovaških družin. Mnoge med njimi, posebno ob stari lipi, kažejo starinsko lepoto v portalih, razporedu oken, kovanih polkni in skrilastih strehah. Na Racovniku so nekdanj delali plavž, dve fužini in vrsta vigenjcev. Na dolnjem koncu je na mestu nekdanjega mlina elektrarna iz leta 1952, do nje dovaja vodo iz Sore cevovod, ki teče v smeri nekdanjih bazarjev. Na najširšem delu Racovnika je bil pred vojno dom Johanovega veleposestva, nazadnje last Nemca Gustava Egra, ki je bil eksponent okupatorja in brat vodje ljubljanskih Nemcev. Sedaj je v predelanem nekdanjem gospodarskem poslopiju podjetje **NIKO**, začetnik obnove kovinsko-predelovalne industrije v Železnikih. Kakor je napisal Jožef Levičnik leta 1898 je bil tam nekdanj grad, ki ga še kaže slika in Valvasorjevi knjigi. V začetku prejšnjega stoletja je bil že razvalina. Leta 1838 jo je kupil Johan Globočnik Blažinc, jo podrl in postavil novo hišo, ki so ji nekaj časa še rekli »v grajšini«. Na vrtu stoje zdaj nov zdravstveni dom z ambulanto in lekarniško postajo, stanovanjski blok, dve stanovanjski hiši, zgradba AMZS in v bivšem poletnem paviljonu bife V vrtu. Malo naprej, kjer se Racovnik zožuje in končuje, stoje značilna fužinarska **Pobčeva hiša**, njej nasproti rojstna hiša planinskega pisatelja Janka Mlakarja s spominsko ploščo, ob vodi pa Dom gasilcev. Gasilsko društvo so ustanovili že leta 1898. Tod je drugi most čez Soro, imenovan Na klovžah, ob njem stoji znamenje z razgibano streho iz skrila.

Na nasprotnem, levem bregu Sore se vzdolž ceste razprostira osrednji del Železnikov, imenovan **Trnje**. Za mostom Na grivi je ob cesti kamnolom, nato vrsta starejših hiš pod bregom, med njimi Žumrova z delavnico, v kateri je 15 članov leta 1946 ustanovilo prvotno zadrugo kovinarjev, iz te so izšle sedanje tri tovarne Niko, Iskra in Tehtnica. Cesta gre tod ob reki, ki teče po s škarpo obzidani strugi nasproti zdravstvenega doma. Nato sledijo vrtovi in v njih pod Snegovnikom nove, v zadnjih letih sezidane stanovanjske hiše. Kjer se cesta toliko odmakne od vode, da je nekaj hiš tudi na njeni levi strani, je jedro Železnikov. Tu je ob osrednjem trgu župna cerkev sv. Antona, ki so jo v starih časih imenovali »sv. Anton v gozdu«. Sedanjo cerkev so sezidali na mestu stare leta 1874. Notranjost je prostorna in svetla. V oltarjih so Wolfove in Gosarjeve slike. Iz prejšnje cerkve je še Layerjeva slika sv. Ane. Leta 1944 je bila cerkev po tridnevni bojih Prešernove in Vojkove brigade z Nemci precej poškodovana in so jo po vojni popravili po Plečnikovih navodilih. Župnijo v Železnikih so ustanovili leta 1622. Zanj je dobil dovoljenje fužinar Jurij Plavec od patriarha v Vidmu. Pravijo, da je moral po Sori jahaje prinesiti domov ustanovno pismo, da ga niso zasledili in ubili Selčani, ki bi bili radi obdržali Železnike v svoji župniji. Na trgu pred cerkvijo stoji spomenik NOB, na njem so imena vojnih žrtev. Tudi hiše ob trgu, ki so bile požgane, so obnovljene. Pred drugim mostom je stavba nekdanjega prosvetnega doma, v njej so sedaj pošta z avtomatsko telefonsko centralo, krajevni urad in krajevna skupnost, turistično društvo, sedež lovske družine in postaja milice. Naprej ob cesti so starejše hiše na obeh straneh, med njimi gostilna Na Trnju in trgovina Sora, pekarija, mlekarna in mesarija. Na koncu Trnja je med cesto in reko stisnjena stavba nekdanjega Sokolskega doma, ki sedaj kot prenovljeni Kulturni dom služi prosvetnim in sindikalnim organizacijam.

Ulica na Trnju v Železnikih

Foto France Planina

Znamenje na Klovžah v
Železnikih, pokrito s
skrilom
Foto France Planina

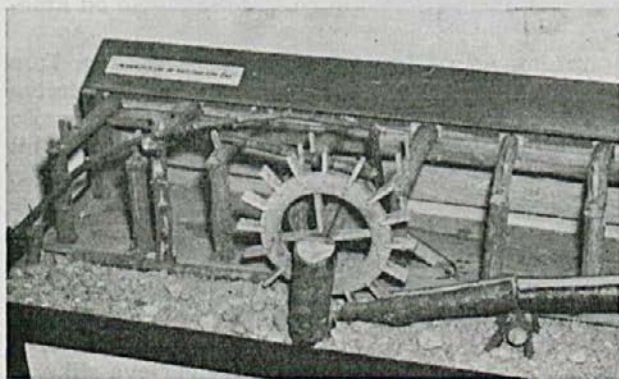

Od župne cerkve vodijo stopnice na višjo teraso pod Suho dolino, ki se strmo spušča izmed Strmce in Snegóvnika. Tam so tri hiše nekdanje samostojne vasi **Škovine**. Čeprav stoje tik nad središčem trga, so bile do leta 1966 upravno ločene od Železnikov (spadale so pod občino Selca) in so stoletja živele od kmetijstva. Sedaj so del Železnikov.

Malo pred bivšim Sokolskim domom drži tretji most na desni breg. Tam je na Škarjercu stala fužina, nasproti mosta je stara, arhitektonsko zanimiva stavba **Plnada** z zaokroženim stolpastim pomolom. Plnada velja za najstarejšo stavbo v Železnikih. Sezidali so jo baje Furlani iz Palmanove. Od nekdanje je bil to mlin. Gnala ga je Smoleva. Za stavbo je nekdanja vodna struga — Bajar, po kateri je dotekala voda vigenjcem na desni strani Sore. Še zdaj je del struge odprt, potem je pa cevovod na Racovnik. Plnadarski Tone — Klemenčič je bil podobar in rezbar, slikal je skrinje, zibke, znamenja in svete podobe ter rezljal križe in figure za jaslice. Živel je v Gorenjem koncu in umrl leta 1927. V Železnikih je imel v 19. stoletju slikarsko delavnico Janez Grohar. Od Plnade naprej je pokopališče, na njem mnogo starejša baročna cerkev sv. Frančiška na Logu. V glavnem oltarju ima Layerjevo, v stranskih Metzingerjeve slike.

Na levem bregu Sore je nasproti pokopališča v naselju presledek Pod zjavko, tik nad cesto je zelo strm breg, da ni prostora za hiše. Po strugi navzgor je odprt pogled na četrti most in jezo, od koder je tekla voda v Bajer in na vigenjce. Vzporedno jezu je breg Štedel vrha že toliko odmaknjen od vode, da je spet prostor za hiše na levi strani Sore. To je **Gorenji konec**, ki so ga po nepotrebnem preimenovali Na plavžu (prav bi bilo kvečjemu Pri plavžu). Cesta se razširi v izrazit trg Na logu z znamenjem na sredi. Mimo nedavno ukinjene usnjarne gre s trga stranska cesta čez četrti, to je vovčanski most v **Vovčjo vas** ob izlivu Smoleve in naprej v dolino Smoleve. Vovčja (imenovana tudi Ovčja) vas je skupina železnikarskih hiš. Glavna dolinska cesta se s trga spet stisne v ozko ulico med starimi hišami in pride mimo gostilne **Pri meru**, ki ima ime še iz časov francoske okupacije, in mimo Doma upokojencev na trg **Pod lipo**, sredi katerega stoji **stari plavž**. Tod je bilo drugo središče fužinarstva. Kjer je sedaj odprt trg, so bili še v tem stoletju plavž in fužine, mimo njih je bila speljana voda iz Sore po lesenih rakah, čez katere je šla dvignjena cesta po mostu. Ob rakah so bili vigenjci, ob Sori skladišče oglja. Po shiranju železarstva so zadnji delničarji spremenili fužine v žage, rake in cementni most so odstranili, vigenjce podrli, ostal je edino plavž. Plavž je bil zadnji čas vedno manjkrat v obratu, zadnjikrat so v njem zakurili po izjavah domačinov leta 1902. Tudi plavža so se pred zadnjo vojno lotili, da bi pridobili gradbeni material. Na srečo pa so zavedni domačini in pristojni strokovnjaki rušenje preprečili in tako stoji sedaj sredi praznega trga ta edinstveni kulturno-zgodovinski spomenik kot živa priča svojevrstne delavnosti Železnikov v preteklosti. Hiša nekdanjih fužinarjev **Plavcev** ob severni strani trga ima nadstropni pomol in gotske arhitektonske elemente. V njej je nameščena lokalna **muzejska zbirka**, ki z razstavljenimi predmeti prikazuje tri najpomembnejše dejavnosti Železnikov in Selške doline: kovinarstvo, lesno obrt in industrijo ter čipkarstvo. Zbirka je odprta od 1. 5. do 31. 10. vsak dan, sicer pa po želji skupin. Posle varuha opravlja Antonija Ramovš, ki obiskovalcem pokaže tudi način klekljanja. Na trgu ob plavžu prireja turistično društvo vsako leto čipkarski dan.

Že izven starega naselja sta obrata podjetij **Tehtnica** in **Dom-oprema**, dalje navzgor po levem bregu Sore pa je še nekaj novejših hiš. Blizu Tehtnice gre čez Soro peti ali plešeniški most. Od mostu do izliva Zadnje Smoleve je raztresenih nekaj posameznih domačij priključenega naselja **Jesenovec**. Ob izlivu Plenshaka, ki priteka izpod Prtovča, je na levem bregu Sore stala valjar-

Model mehanizma ene od najstarejših žag v muzejski zbirki v Železnikih

Foto France Planina

na železa na Jesenovcu. Od nje so ostali samo temelji in slika v muzejski zbirki.

Na polici nad desnim bregom Prednje Smoleve je nameščena gručasta vasica **Smoleva** (580 m, 44 pr.). Po nedavno speljani cesti v dolino Smoleve ima lahek dostop v 2 km oddaljene Železnike, kjer se je več vaščanov zaposlilo.

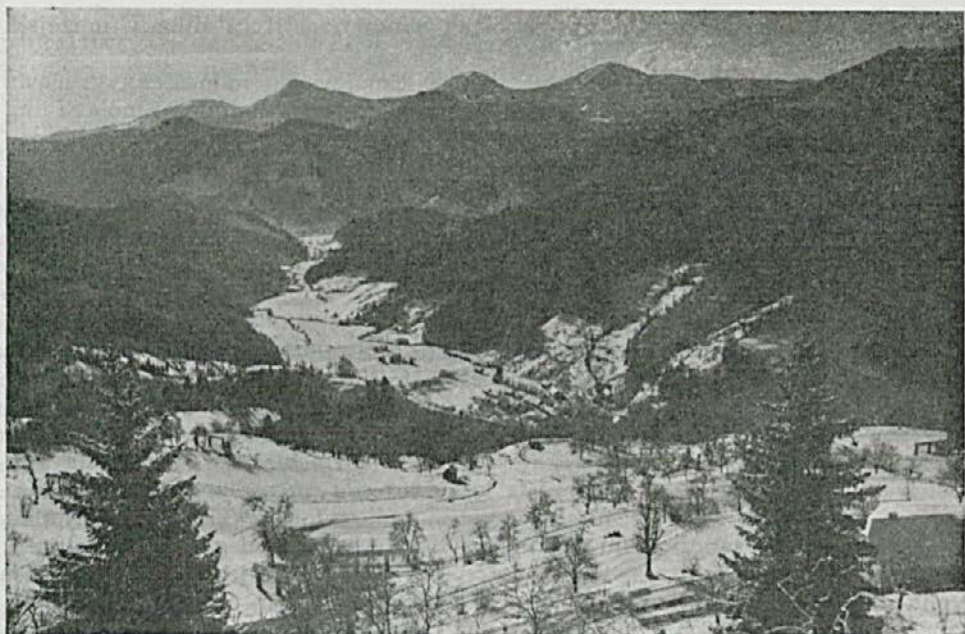
Tudi iz bolj oddaljene hribovske vasi **Ojstri vrh** (875 m, 56 pr.) na uleknjenem slemenu med dolino Smoleve in Studenske grape gre cesta po dolini Smoleve skozi Vovčjo vas v Železnike, na jug pa je s kolovozi povezana z bleško cesto in z vasmi nad Lušo.

Kraji pod Jelovico

Ob potoku Češnjici navzgor ima Selška dolina dostop na Jelovico. Dolina je usmerjena najprej proti severu. Spočetka stojijo ob cesti nove hiše in bloki, celo novo naselje je levo pod Kresom. Na vzhodni strani spremlja dolino sleme Površnice. Kjer zadene cesta južno vznožje Jelovice, je gručasta vas **Rudno** (514 m, 214 pr.). Na Rudnu je nekaj zanimivih starinskih hiš, zidanih na kot. Ime vasi je zapisano že v urbarju iz leta 1291. Po imenu je soditi, da so se vaščani v srednjem veku pečali s preprostim rudarstvom. Takrat je bilo Rudno sedež županije. V zadnji vojni je bila pri Rudnu nekaj dni glavna postojanka nemške vojske in topništva, ki je od tod napadalo in obstreljevalo Dražgoše. Velik del prebivalstva ima dohodke od dela v tovarnah in od obrti, vendar se kmečki del vaščanov krepko protivi, da bi rudensko polje uporabili za gradnjo delavskih hiš.

Z Rudna se po vojni izboljšana cesta v ključih vzpenja v **Dražgoše** (793 do 935 m, 287 pr.), ki so v treh gručah razprosrte po prisojnem pobočju **Dražgoške gore**, to je visokega roba planote. Ta varuje vas pred mrzlimi severnimi vetrovi, na jug nagnjeni bregovi pa so obrnjeni k soncu, kar povzroča, da so zimski dnevi tod toplejši kot v dolini in se pomlad tod prej pričenja kot v nižjih legah. Cesta gre mimo nove cerkve, ki so jo zgradili leta 1966 po načrtih arhitekta Toneta Bitenca v modernem slogu, in doseže najprej vaški del, imenovan **Pri cerkvi**. Nato se nadaljuje bolj po ravnem mimo spomenika padlim borcem v osrednji vaški del, imenovan **Na Pečeh**. Tod so: nova šola, gostilna in trgovina. Tretji del **Jelenšče** stoji na nekoliko višji polici. Nad Jelenščami štrli iz pobočja kamnit rogelj Jelenca, ki ga po boreu v dražgoški bitki zdaj imenujejo **Bičkova skala**. K Dražgošam štejemo tudi veliko samotno Novakovo kmetijo na slemenu onstran Rudenske grape. Kmetija je že več stoletij v lasti te rodbine tirolskega izvora.

Vsa vas Dražgoše je po zadnji vojni na novo sezidana, ker so jo Nemci v januarju 1942 do tal porušili iz divjega maščevanja za izgube, ki so jih utrpeli v tridnevni bojih s partizani Cankarjevega bataljona. Ta se je po zmagovitem napadu na nemško policijsko kolono nad Rovtom (glej poglavje Luša!) in po bojih pod Pasjo ravnijo konec decembra 1941 umaknil v Dražgoše. Močne nemške enote pod poveljstvom najvišjih oficirjev so ga 9. januarja 1942 napadle. Partizani so se razporedili po 2,5 km dolgi strelni črti od zahodne strani Pri cerkvi do Jelence na vzhodu. Partizanov je bilo kakih 200 in so imeli 22 strojníc, bili pa so na dobrih položajih vrh strmih zasneženih bregov z odprtim razgledom na napadalce spodaj. Kljub veliki nemški premoči (bitke se je udeležilo 10 bataljonov s topništvom in belo oblečenimi smučarji) je bitka trajala tri dni. Od partizanov je padlo osem mitraljezcev, nekaj je bilo ranjenih. Tretji dan so se partizani umaknili na Jelovico, z njimi je šlo nekaj domačinov. Ko

Rudno in dolina Češnjice iz Dražgoš, v ozadju blegoški vrhovi

Foto arh. Tone Mlakar

so Nemci vas zasedli, so 41 moških postrelili, druge izselili, poslopja pa, kolikor jih niso zažgale granate med bitko, požgali in v naslednjih tednih s cerkvijo vred z miniranjem izravnali z zemljo. Znamenite dražgoške oltarje je zastopnik loškega muzeja rešil pred miniranjem in so zdaj razstavljeni v muzeju na loškem gradu. Ko so se izgnani Dražgošani vrnili domov, so bivali najprej v zasilnih barakah, za živino so postavili skupni hlev, šolo so imeli v majhni baraki. Po vojni so ustanovili Obnovitveno zadrugo. Ta je skrbela za obnovo vasi, za zidanje novih domačij. Zgradili so tudi novo, sodobnejšo šolsko poslopje. Dovoz gradiva je olajšala nova, leta 1949 dograjena cesta z Rudna.

Iz vasi Na Pečeh gre nova cesta pod Jelenščami in čez preval Pri znamenju na vzhodno pobočje Jelovice. Nad Lajšami (glej poglavje Okolica Selc!), Podblico in Jamnikom se nadaljuje nad povirjem Nemiljščice in se spušča v Kropo. Tako veže Selško dolino z gorenjsko dolino Save, nudi prelepe razglede in je precejšnjega pomena za izletniški turizem.

Z Jelenšč se vzdiguje gozdna cesta čez rob Dražgoške gore na Jelovico, dosega opuščeno planino Kališnik in gre dalje na Mošenjsko planino. Glavna cesta na Jelovico pa se vzpenja z Rudna po južnih bregovih nad gornjo grapo Češnjice, pride na Rastovki (1121 m) na planoto, gre dalje čez Rovtarico (1079 m) in se v vzporedni smeri z dolino Save Bohinjke skozi Nemški rovt spušča proti Bohinjski Bistrici. Ta cesta je turistično in gospodarsko pomembna zveza Selške doline z Bohinjem, žal je zadnja leta slabo vzdrževana.

Jelóvica je s strnjnimi gozdovi pokrita valovita planota v jugovzhodnem voglu Julijskih Alp. Na apnenčastem površju so izoblikovane vrtače, kotlički in brezna, nikjer ni tekoče vode, le na maloštevilnih krpah porfirja je nekaj krat-

kih potočkov. Na taki krpi ima tudi Češnjica svoj izvir. Planota je nagnjena proti severu na savsko stran. Največje višine dosega na svojem južnem robu nad Selško dolino (Kotličič s Partizanskim vrhom 1411 m). V jugozahodnem delu se planota naslanja na Ratitovec, ki je skrajni del Spodnjebohinjskih gora. Gospodarsko so na Jelovico posegli prej s savske kot s selške strani. Za planino Pečano je stoletja tekla pravda med Selčani in Bohinjci. Včasih je Jelovica dajala fužinam v Železnikih železovo rudo bobovec in oglje, danes pa še daje les kmečkim gospodarstvom in lesni industriji. Cesti z Rudna in iz Sorice čez Jelovico v Bohinj pa povečujeta dolini turistični promet, kadar sta primerno vzdrževani.

Gornji del doline

Za Jesenovcem se dolina zoži in v dvojnem ovinku prodira med strmima bregovoma, ki imata nekod skalnate pečine in votlino pod previsom. Sora teče v brzicah in se umirja v smaragdno zelenem tolmunu pod mostom, za katerim stoji ob cesti romarsko znamenje in opozarja na stezo, ki drži k nekdanji božjepotni cerkvi Matere božje na Suši (560 m). Cerkev stoji na pomolu v popolni samoti in gozdni tišini, ki jo prekinja le brnenje kakega avta spodaj na cesti. Tudi romarji ne prihajajo več k njej. Zgradili so jo leta 1877 in spominja nekoliko na starološko cerkev. Pročelje sta ji s slikarjama okrasila Janez Gosar in Štefan Skubic, oltarne slike so Wolfovo delo. V soteski pod Sušo je bila v letih 1915—1917 utrjena rezervna črta za obrambo soške fronte.

Iz tesni pod Sušo se dolina zravnava v žlebasto deber proti zahodu. S severne strani se spuščajo vanjo bregovi Grobelj (1086 m), Grebel vrha (1347 m) in Bin-

Cerkev na Suši

Foto France Planina

Zali log z zahodne strani

Foto arh. Tone Mlakar

teka (1258 m), z južne obronki martinjvrških hribov in davških **Kovkov**, med katerimi se odpira stranska dolina potoka Davče (glej poglavje Kraji pod Ble-gošem in Poreznom!). Izza ovinka se pokaže svojevrstna slika — na tesni ravnici ob vodi in cesti kozolci z zidanimi stebri, na polici v ozadju pa gruča poslopij s sivimi skrilastimi strehami, iznad katerih se dviga slok zvonik. To je **Zali log** (543 m, 245 pr.), zadnja vas v dnu doline. Vas ima gostilno, trgovino in gasilski dom. Baročno cerkev, ki stoji na bregu nad obcestnimi hišami, je na pročelju in v prezbiteriju poslikal Janez Gosar, oltarno sliko je izdelal Janez Wolf. Vaščani imajo dohodke od lesa, živine in dela v industriji v Železnikih. Do leta 1957 so v skrilo-lomu visoko gori pod Grebel vrhom lomili skrilo ali »skalce« in jih prodajali za pokrivanje streh ne le v dolini, temveč daleč naokrog.

Nekaj novih zaloloških hiš so postavili v dolnji del doline Davče, nekaj jih je še ob cesti naprej od vasi, sicer je pa dno doline za Zalim logom takorekoč prazno in tudi po bregovih nad dolino, ki so prestrmi, ni videti domačij. Na južni strani proti Davči se vzdiguje breg v **Žbont** (983 m), **Čemažarjev Kovk** (1056 m) in **Šoštarjev Kovk** (1105 m), na severni pa **Lajtnik** (1052 m), **Rošt** (805 metrov) in **Bidršan** (883 m). Od Šurka gre v Šoštarjev Kovk stara kolovozna pot v Davčo. Pod Roštom se odpira v dolino **Danjarska grapa**, ki zbira potoke izpod Ratitovca. Domačija **Podrošt** z gostilno v ustju grape je stara vozniška, sedaj avtobusna postaja. Podroštom so izdelovali drvarsko orodje, zlasti sekire in cepine, ki so jih po Gorenjskem in Koroškem zelo cenili. Tod se iz doline odcepi cesta, ki v zavojih po pobočjih Rošta in po gozdovih Bidršana gre v Sorico.

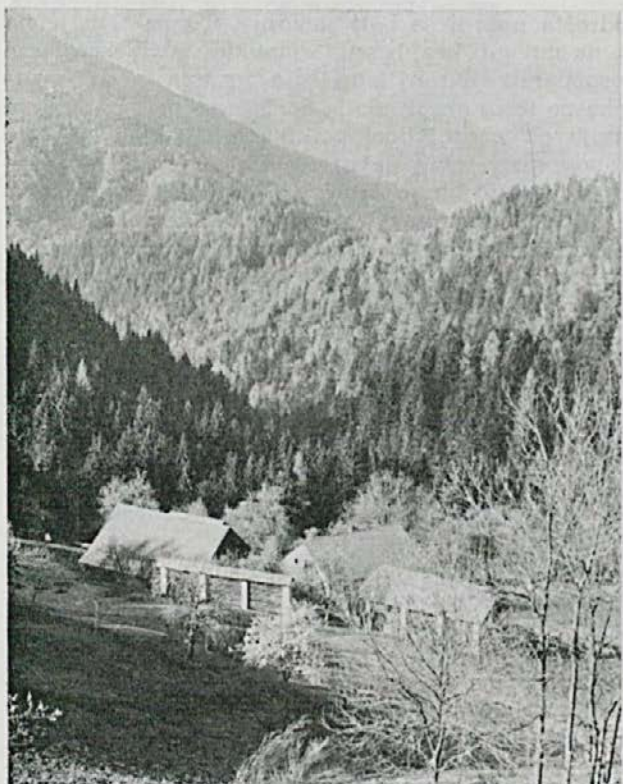
Dolinska cesta je od Podrošta naprej še bolj samotna. Tu pa tam je na kaki trati ob vodi zložen les, na mnogih krajih so na posekah mladi smrekovi nasadi, s katerimi gozdno gospodarstvo Kranj izboljšuje grmišča in slabe panjaste gozdove. Z desne priteka po tesni grapi mlada **Sora** in se pod cesto zliva z **Zadnjo Soro**. Cesta napravlja ob Zadnji Sori polkrožni zavoj okoli **Šorte** (982 m), ob kateri je po slemenu raztresenih nekaj hiš **Heblarjev**, ki spadajo k Sorici. Na nasprotni južni strani se vzdiguje **Jemčev Kovk** (1099 m). Kjer se v Zadnjo Soro izlivajo potoki izpod Hoča, je zaselek **Pri žagi**, ki že spada k vasi Podporezen. Dolina se tod zasuče proti severu, mimo nekdanje obmejne stražnice (sedaj weekend) se cesta hitro vzdiguje na **Petrovo brdo**. Pohmanova kmetija je še na selški strani, druge pa na baški strani prevala (804 m) med **Lajnarjem** (1549 m) in **Hočem** (1512 m), preko katerega se vleče sleme v Porezen. Cesta se tod nagne proti Podbrdu v Baški dolini. V nekdanji vojašnici italijanskih financarjev je bilo po osvoboditvi nekaj let zdravilišče za tuberkulozne, postojanka Golnika, zdaj je v njem Dom počitka za onemogle. Pod Lajnarjem in Dravhom je s Petrovega brda speljana cesta v Sorico. Dolini Bače in Sore sta na Petrovem brdu povezani z Jelovico in Bohinjem.

Kraji pod Blegošem in Poreznom

Hriboviti svet v jugozahodnem delu doline med Soro, Zadnjo Soro in glavnim slemenom Loškega in Cerkljanskega pogorja je poseljen s samotnimi kmetijami, ki imajo dohodek od lesa in živine, nekaj tudi od gozdnih sadežev in dela v železnikarskih tovarnah.

Po hribovju nad gornjima tokovima Prednje in Zadnje Smoleve od Vancovca do podnožja Mladega vrha, Koprivnika in Mrzlega vrha (1057 m) je razložena prostrana vas **Martinj vrh** (600—1060 m, 223 pr.). Nekaj hiš je tudi v dolinah obeh Smolev in po hribih med Zadnjo Smolevo, dolnjim tokom Davče in Muštrove grapo. Tako so domačije raztresene po prisojnih bregovih in po csojnih legah pod vrhovi v severovzhodni soseščini Blegoša v različni nadmorski višini. K vasi spada še zaselek Megušnica s tremi domačijami na vzhodni strani nad Smolevo. Včasih so šli k Martinj vrhu tudi zaselek Smolevo, ki je zdaj samostojna vas. (Glej poglavje **Železniki!**) Glavni dostop v Martinj vrh je po cesti ob Zadnji Smolevi; ta cesta ima mimo Birta zvezo z blegoško cesto, ki gre nad vasjo po pobočju Mladega vrha do prevala Na brdu (1144 m) med Mladim vrhom in Koprivnikom. Kolovozi drže tudi iz Ojstrega vrha in z Zalega loga. Nekatero kmetije so imele včasih lastne elektrarne, leta 1957 pa je bila napeljana povsod elektrika iz splošnega omrežja. Med okupacijo je bil odročni Martinj vrh živahno torišče partizanskih enot. Tod so bile pomembne postojanke in sedeži nekaterih odborov in poveljstev. Pod šolo je še ohranjen bunker pokrajinskega komiteja KPS in pokrajinske tehnike. Na Sklepu vzhodno od vasi so bili marca 1945 boji partizanov z Nemci. Več družin je okupator izselil in hiše požgal.

Po dolini dolnje Davče je dohod pod Blegoš. Pri Tajnetovi žagi ob potoku Davči se odcepi gozdna cesta, ki se iz Muštrove grape vzdiguje v pobočje **Malega Blegoša** (1106 m), kjer stoje na nagnjeni polici tri domačije vasi **Osojnik** (790 m, 26 pr.). Nemci so spomladi 1945 večino poslopij požgali, sedaj so obnovljena. Do vasi gre kratek cestni odcep, gozdna cesta pa se nadaljuje ob Farjem potoku v vas **Potok** (680—840 m, 76 pr.). Nekaj hiš stoji v dolini, kjer se voda steka iz dveh grap. Grapi loči obronek, ki se z Blegoša preko Starega vrha (1012 m) spušča do vasi. Ena od kmetij, imenovana Na hribu,

Mšičeva kmetija v Martinj
vrhu

Foto arh. Peter Pokorn

stoji v slikoviti legi na njegovi polici. V Potoku je v začetku 17. stoletja neki furlanski podjetnik postavil fužino. Ker je bilo treba rudo tovoriti čez hrib iz Volake na poljanski strani, je kmalu prenehala in jo že Valvasor omenja kot opuščeno. Dokler niso v Potok napeljali elektrike iz splošnega omrežja, je vas imela svojo elektrarno. Več hiš je raztresenih po okolici. Ocvirkova domačija je v bregu Črta (1018 m) nad dolino Davče, Marenkovčeva na prevalu med Črtom in Plestenjakom (1259 m). Med okupacijo je bilo v Potoku pomembno zavetje partizanov, tod je bil stalen prehod na Primorsko. Plošča na Marenkovčevi hiši pravi, da so tam 12. 7. 1943 ustanovili Prešernovo brigado. Vas so Nemci 24. 3. 1945 požgali.

Zahodno od Marenkovca je v bregu nad tesno, slikovito grapo potoka Zale, ki spada k Davči, najmanjša vas loške občine, najbrž najmanjša v Sloveniji, to je vas Zala (910 m), ki šteje eno samo hišo — Špehovo — s štirimi prebivalci. Včasih so bile tri domačije, na Kovku so jo že pred desetletji opustili, Mohorjeva je pa pozimi 1952 propadla. Do hiše vodijo samo steze — iz grape Zale, od Ocvirka in od Marenkovca.

Blegoš (1563 m), najvišji vrh Loškega pogorja, ima proti Selški dolini precej strma, z gozdom porasla pobočja, vrh pa je na poljansko stran rahlo nagnjena trata s pisanim gorskim rastlinjem in obsežnim razgledom, nima pa planinske kočje. Pašo na vrhu in na Leskovški planini malo pod vrhom izkoriščajo s poljanske strani.

Potok Davča, ki dovaja vodo izpod Porezna, je v dolgih dobah razdelil nekdanj bolj enotni, planotasti svet v dvoje slemen. Iz severnega slemena se vzdigujejo Kovki — Žbont (983 m), Čemažarjev (1056 m), Šoštarjev (1105 m) in Jemčev Kovk (1099 m); južno sleme se naslanja na sleme, ki veže Blegoš in se iz njega vzdigujejo Črni vrh (1288 m), Bičkarjev (1106 m) in Čumarjev grič in Cimprovka (1255 m). Dno dolge doline potoka Davče je ozko in skoraj ne-naseljeno, ker je tesno in senčno, saj so na nekem kraju celo prave tesni, potok pa teče večinoma po brzicah. Domačije vasi Davča (967 m pri cerkvi, 310 pr.) so razložene po obeh slemenih in bregovih ter so samotne kmetije z zemljišči v celkih. Velik del domačij je v pasu med 900 in 1000 m nadmorske višine.

V Davčo pelje leta 1961 zgrajena cesta, ki se odcepi od dolinske ceste malo pred Zalim logom, gre ob potoku Davči in pri orientacijski tabli turističnega društva zavije desno v breg ter doseže vaško središče, kjer so šola, Jemčeva gostilna, trgovina, župnišče in cerkev. Središče je nastalo leta 1878, ko je podjetni Martin Jemec dal sezidati poleg svoje domačije cerkev, leta 1954 pa so v bregu nad Jemcem postavili šolo. Ta osrednji del imenujejo kar Davča, sicer pa ločijo še pet vaških delov.

Zgornja Davča zavzema zahodni del vasi nad levim bregom potoka, obe strani Prvik, ki so podaljšek Cimprovke, in južno sleme do Bičkarjevega griča. Cesta je speljana do kraja Pod Kotli, kjer ima potok dvojni slap. Do nje imajo posamezne kmetije svoje poti, čez preval Rázet pod Cimprovko gre pot v Novake. Nekaj kmetij severno od Jemčevega Kovka ima cesto do žage v dolini Zadnje Sore. Razen samotnih kmetij je pod Prvikami zaselek Zaprvíč, ki je nastal po razdelitvi nekdanjega grunta.

Spodnja Davča je razložena po severnem slemenu od osrednjega dela na vzhod. Dve bajti sta skupaj v zaselku, imenovanem Pustota, kar kaže, da je bil nekdanj tu grunt opuščen. Drugi dve bajti sta nastali iz nekdanjega grunta V Bregu. Vzhodno od soteske pod Javorjevim robom je nekaj domačij Zalološke Davče.

Osojna Davča se razprostira na južnem delu planote med Bičkarjevim gričem in spodnjim tokom Zale. Ob zgornji Zali in po severnem pobočju Črnega vrha pa so kmetije Leskovške Davče. K tej se štejejo tudi tri domačije v Slugovi dolini onstran razvodja, ki spadajo h krajevnemu uradu Gorenja vas in imajo šolo v Leskovici.

V Davči imajo zelo delavno turistično društvo, ki si prizadeva, da bi dohodke od živinoreje in gozdarstva povečali še z dohodki od kmečkega turizma. Na nekaterih kmetijah imajo že urejene sobe za goste. Jeseni prirejajo »dan teric«, pri čemer prikažejo predelavo lanu. Turistu nudi Davča odpočitek od mestnega hrupa v blaženem miru, sprehode po gozdovih in travnikih z obsežnim razgledom, izlete na Črni vrh in Porezen, kjer sta planinski koči, pa tudi dobro domačo hrano za zmerno ceno in udobno bivanje. Leta 1960 so vse hiše dobile elektriko.

Skraini zahodni del Selške doline med Zadnjo Soro, Petrovim brdom in Hočem zavzema vas Podporezen (685—1092 m, 21 pr.), ki jo sestavljajo samotne kmetije na bregovih Hoča in Zgagova domačija Pri žagi ob Zadnji Sori. Dostop do domačij so vozne poti iz doline, s Petrovega brda in iz Davče. S Petrovega brda in iz Zgornje Davče sta zaznamovani planinski poti na Porezen.

Porezen (1622 m) je že leta 1906 imel na vrhu planinsko kočjo. Ta je med okupacijo propadla. Malo pod vrhom so Italijani zgradili obmejno vojaško zavetišče, naslonjeno v breg pod slemenom. Leta 1949 so planinci iz Cerknega

Rovtarjeva domačija pod Poreznom

Foto arh. Tone Mlakar

to vojašnico preuredili v planinsko zavetišče, hkrati pa na vrhu postavili spomenik padlim borcem. S Porezna je obsežen razgled. Od konca prve svetovne vojne do osvoboditve je državna meja med Jugoslavijo in Italijo potekala od Hoča do Cimprovke sredi pobočij pod vrhom Porezna in ne po razvodju. Tudi pod Petrovim brdom je meja segala precej na selško stran do karaule ob Zadnji Sori. Na Poreznu so rastišča več vrst gorskih rastlin, posebno znana sta panonski svišč in alpska možina.

Kraji pod Ratitovcem

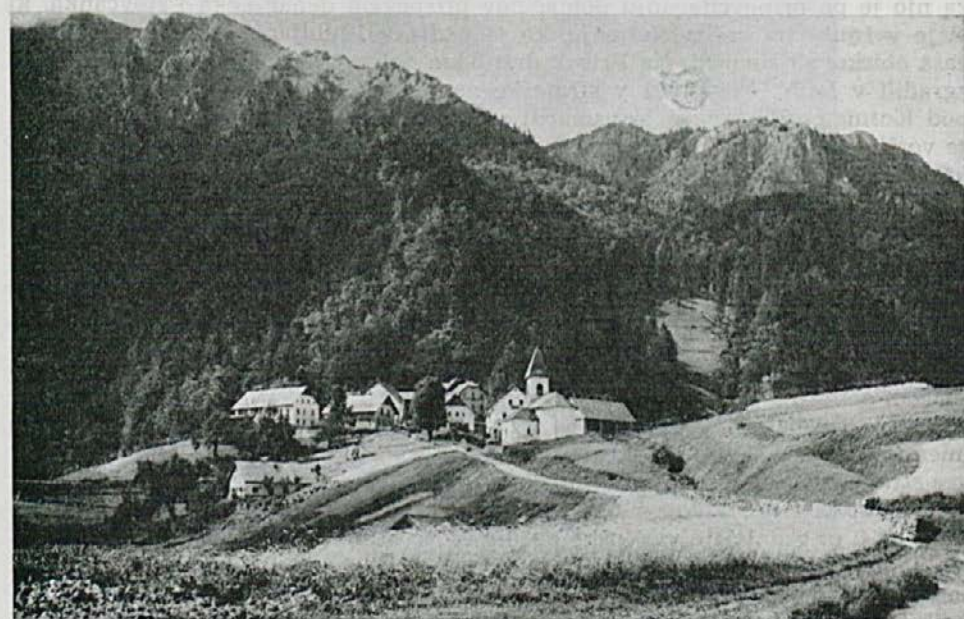
Ratitovec (1666 m), ki gospoduje nad Selško dolino, ima na južno in jugovzhodno stran zelo strme bregove, pod njimi pa je zložnejši hriboviti svet s slemenimi, prevali in vrhovi z višino okrog 1000 m, s policami in pomoli in vmesnimi globoko zajedenimi grapami. Po teh policah, pomolih in slemenih so naselja, ki imajo svoj začetek v naseljevanju tirolskih kolonistov. To so slikovite vasi od Prtovča do Sorice.

Prtovč (1025 m, 25 pr.) je gruča zidanih, enonadstropnih hiš, stisnjena pod gozdnati breg kraj prevalskega slemena, čez katerega se svet iz strme grape Plenšaka prevali v dolino Dašnjice. Onstran prevala se sleme vzdiguje čez **Pašk** (1036 m) v **Štedel vrh** (1145 m), od tam pa se spušča proti Železnikom. Na prevalu je pogosto močan veter, zime so zelo snežene, poletja pa prijetna. Novembra 1943 so Nemci z minami zažgali štiri hiše. Pred vojno je bilo 7 hiš,

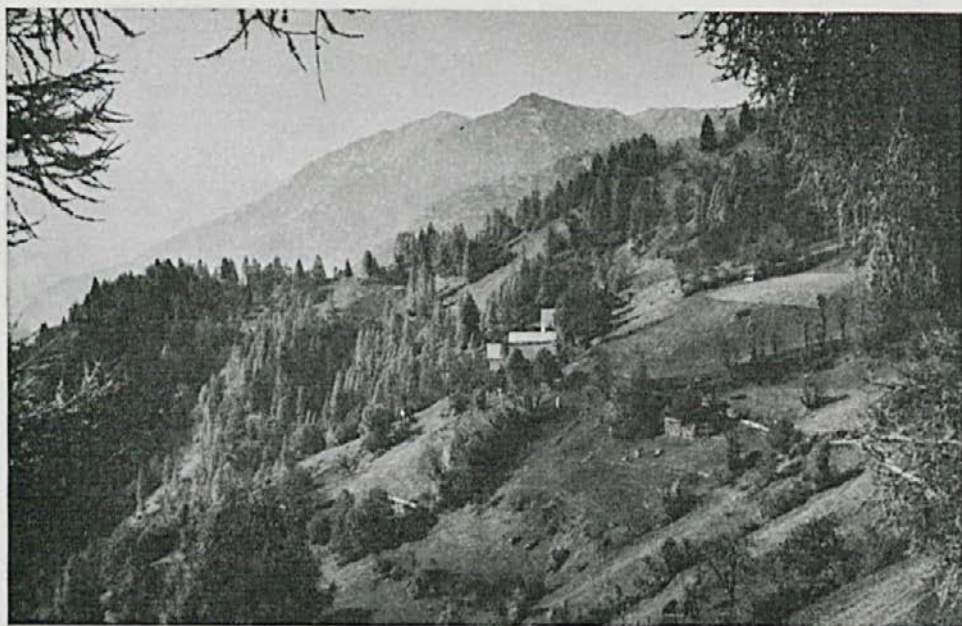
Zima na Ratitovcu

Foto arh. Tone Mlakar

Prtové

Foto arh. Tone Mlakar

Zabrdo

Foto arh. Tone Mlakar

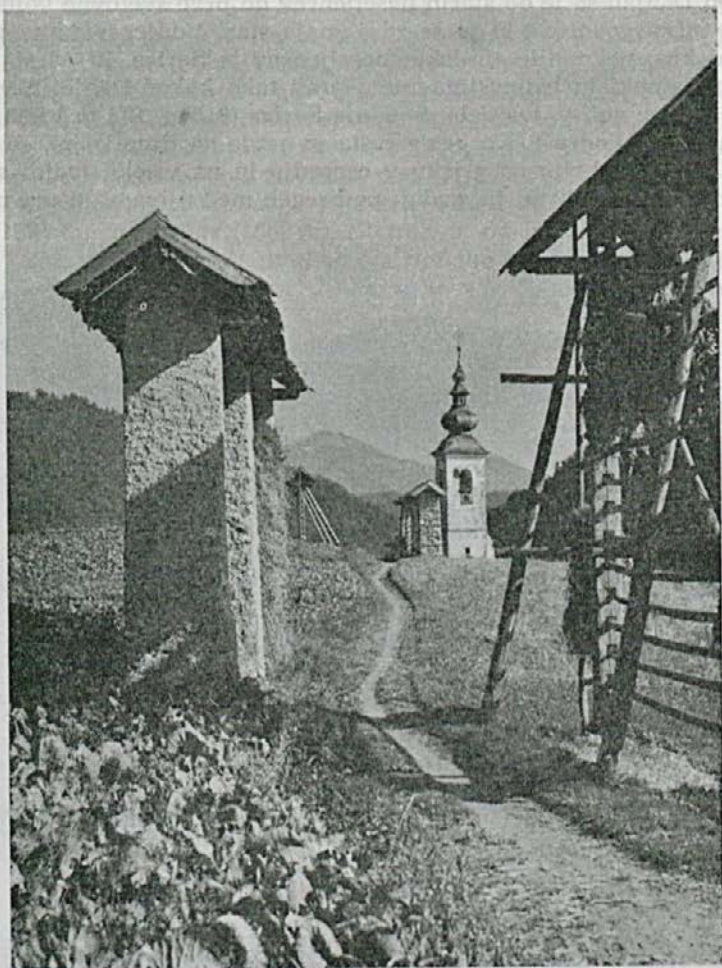
po obnovitvi jih je le 5, ker so dve opustili in podrli. Na prevalu je že leta 1622 stala kapelica. Leta 1869 so postavili sedanjo preprosto cerkev Marije Pomagaj, za njo je po pripovedovanju domačinov prispevala denar neka Prtovčanka, ki si je v Ljubljani rešila življenje, ko je padla v Ljublanico. Cerkev so nekaj časa obiskovali romarji. Na Prtovč drži 6 km dolga cesta iz Železnikov, ki so jo zgradili v letih 1939—1941 v strateške namene in jo trasirali še 4 km naprej pod Kosmati vrh, ker so jo usmerili na Ratitovec. Cesta omogoča mladim, da se vozijo v dolino na delo, mnogo se jih je za stalno odselilo. Vas ima zdaj trikrat manj prebivalcev kot pred 80 leti. S Prtovča sta zaznamovani planinski poti na Ratitovec (2 h zložne hoje): skozi Razor med Kosmatim in Gladkim vrhom ter za Ravtom in pod Gočem.

Od prtovške ceste gre odcep v vas **Podlonk** (650—910 m, 122 pr.), ki stoji na jugovzhodnem vznožju Ratitovca z domačijami, razloženimi po bregu za hribom **Lonkom** (786 m). Iz več grap, ki tod izvirajo, se steka **Dašnjica**. Po dolini Dašnjice prihaja slabša cesta in se v hrib nadaljuje kot strm kolovoz. Prvotno ime Podlonka je bilo Pod planino — Unter den Alpen, iz česar je po spačeni govorici nemških naseljencev nastalo staro ime Termolben. K Podlonku spada še zaselek **Drabšovica** v vzhodnem obronku Štedel vrha. Urbar jo imenuje Dobroslica, imenik krajev iz leta 1874 pa Dragoslavca. Skozi ta zaselek gre strma planinska steza iz Železnikov na Prtovč.

S Prtovča gre kolovoz čez **Povden** za **Grebel vrhom** (1347 m) na **Torke** (1175 m, 9 pr.), najvišjo vas loške občine, ki je našla prostor na zaobljenem pomolu pod pečinami najvišjega ratitovškega vrha **Altemaver** (1678 m). To sta samo dve kmetiji z mogočnimi poslopji, ki pričajo, da je bilo tod včasih živahnjše življenje. Leta 1948 je tu živelo 34 ljudi, zdaj jih je komaj četrtina. Tretja domačija-kajža je opuščena. Pač pa sta niže na pomolu dve novi letoviški hišici

iz lesa. Mimo njih prihaja na Torko strma steza iz Področja skozi vas **Ravne** (1020 m, 26 pr.), ki stoji na usločeni, ne preveč nagnjeni polici pod Torko. Izpod vasi teče Ravenska grapa in se v Milejbnu zлива v Štajnpoh, ki priteka iz sosedne grape in teče med **Lajtnikom** (1052 m) in **Stómentom** (1037 m) proti Področju. V sosedni grapi je razvaljen mlin ob kolovozu v Zabrdo. Slaba pot drži tudi v Področju.

Zabrdo (1090—1100 m, 13 pr.) je gorska vasica petih domačij, ki stoje v vrsti kakor prilepljene v breg, poslopje šole pa je skrito nekaj metrov više za hišo na zahodni strani. Gozdnati breg nad hišami prehaja navzgor v pečevje **Kecerlekle** in **Boserplote**, za njima pa se vzdiguje vrh **Kremant** (1654 m). Senožeti okrog vasi počasi zarašča grmovje, ker je v vasi vedno manj ljudi, zdaj jih je štirikrat manj kot pred osemdesetimi leti.

Cerkev v Spodnjih Danjah

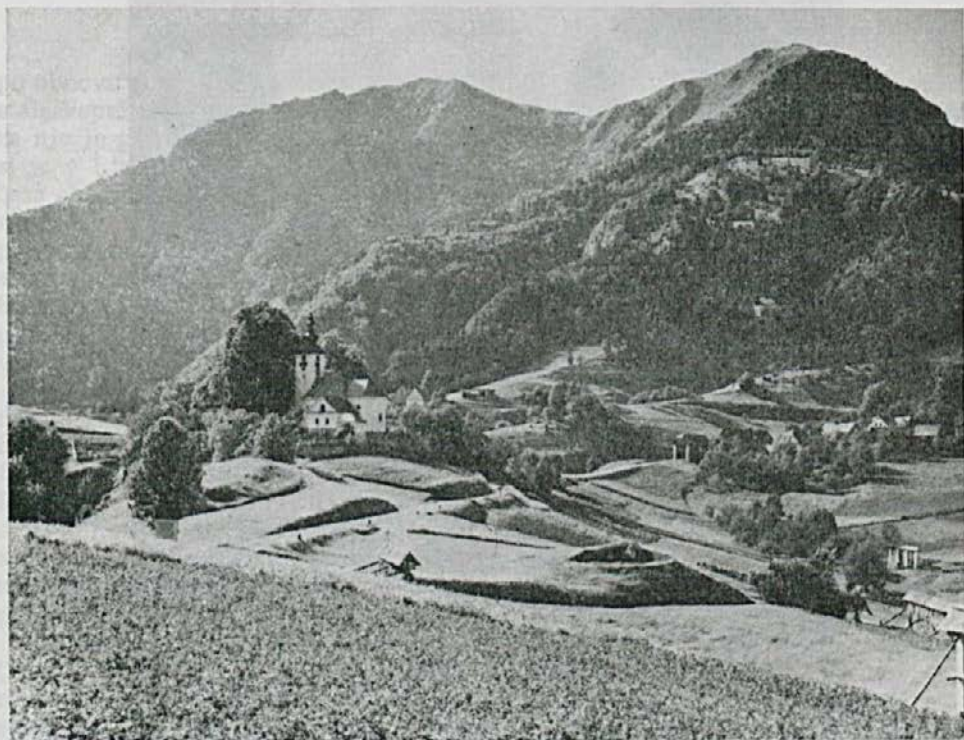
Foto arh. Tone Mlakar

Iz Zabrda gre kolovoz prek rebrastih obronkov skozi danjarski zaselek **Trojar v Zgornje Danje** (1100—1120 m, 21 pr.). Zidane nadstropne hiše so podobno kakor v Zabrdu postavljene v vrsto druga zraven druge in dajo še bolj slikovito podobo kakor Zabrdo. Leta 1968 so dogradili do vasi cesto, ki se na Rotku (965 m) v Zgornji Sorici odcepi od ceste Podrošt—Bohinj. Vasi pripada planina Jiren, ki pa so jo opustili. Čez planino in pod Kremantom gre planinska steza na Ratitovec.

Spodnje Danje (876 m pri cerkvi, 81 pr.) stoje znatno niže. Gruča hiš s sivimi skrilstimi strehami je stisnjena ob breg, nekaj kajž stoji v jarku gornje **Danjarske grape**, med hišami drži ulica dol na lepo zaokroženo sleme, na katerem so njive, na koncu pa cerkev sv. Marka iz 18. stoletja s slikarijami Simona Ogrina v notranjščini. Do vasi prihaja cesta, ki so jo med zadnjo vojno zgradili z Rotka.

V obeh Danjah se je od starih naseljencev do prve svetovne vojne ohranila spačena nemška govorica, ki jo še zdaj znajo stari ljudje, mladina pa ne več.

Glavni kraj nekdanjih tirolskih naseljencev je **Sorica**, ki na stare čase še spominja s priimki in ledinskimi imeni prav tako kakor Danje in vasi tja do Podlonka. Vas se deli v dva dela. **Spodnja Sorica** (816 m, 114 pr.) ima prvo hišo že v dolini, to je **Podrošt**. Ko pride cesta iz gozda za Bideržnom, se odpre lep pogled na vas s cerkvijo na gričku v ospredju in na visoki dvojni vrh **Dravh** (1547 m) in **Lajnar** (1549 m) tik zadaj; po bregeh med njivami in travniki zidani

Sorica z Lajnarjem in Dravhom

Foto arh. Tone Mlakar

kozolci s skrilstimi strehami, tu in tam gruče macesnov, skupina hiš tudi na prisojnem bregu onstran Nidrarske grape, ki leži desno dol pod cesto. Ob cerkvi na grobljastem griču rastejo stoletne lipe. V župnišču poleg cerkve je dalj časa stanoval slikar Ivan Grohar, v sobi je nekaj njegovih mladostnih del. Cerkev ima obliko raztegnjenega osmerokotnika, nad ladjo in prezbiterijem sta kupoli. Slike evangelistov so Groharjevo, slika sv. Miklavža je Langusovo delo, freska v prezbiteriju pa Janeza Šubica. Zraven združnega doma, kjer je gostilna, je Groharjeva rojstna hiša (št. 18) z vzdano spominsko ploščo. Vas ima javno knjižnico, prosvetno in turistično društvo. Zahodno od vaškega jedra teče po globokem jarku Sora. Pred splošno elektrifikacijo je bila v tem jarku krajevna elektrarna, ki so jo postavili vaščani in je začela obratovati leta 1912. Zdaj je v jarku nekaj letoviških hišic.

Zgornja Sorica (880 m, 180 pr.) se drži Spodnje in se nadaljuje navzgor po koritastem dolu proti izviru Sore. Ta del ob gornji Sori imenujejo **Dörfle**. Med doljnimi hišami je šola. Na slemenu z vrhom **Šorta** nad Zadnjo Soro je zaselek **Heblarji**. Tam je bil v hiši Pri Martinu več let Groharjev dom. Ob cesti, ki gre iz Spodnje Sorice na Soriško planino, je zaselek **Rotek**. Tam se odcepljata cesti v Spodnje in Zgornje Danje, malo prej pa cesta na Petrovo brdo. Glavna cesta se v dvojnem zavoju vzdiguje pod **Tonderškoflom** in pride čez **Soriško peč** (1221 m) na **Soriško planino**, kjer stoji **Litostrojska koča** (1306 m) z depandanso. Planina obsega travnate bregove do vrhov **Lajnarja**, **Slatnika** (1596 m) in **Možica** (1602 m). Slatnik je na trojnem razvodju — proti Sori, Bači in Savi. Cesta gre s planine čez **Soriško ali Bohinjsko sedlo** (1216 m) med Kozjim vrhom ob Možicu in Črnim vrhom (1486 m) in se prevesi na bohinjsko stran.

Litostrojska koča na Soriški planini

Foto France Planina

Od Soriške planine se na vzhod vleče pogorje **Ratitovec**, zgrajeno iz dachsteinskega apnenca, ki so ga zemeljski pritiski v davnini narinili proti jugu. Zato je njegov južni breg nad Selško dolino strm in pečevnat, dočim je na savski strani proti severu planotast in podaljšan v Jelovico. Površje je zakrasedlo, polno kotanj in vrtač. Najbolj znana vrhova sta **Gladki vrh** (1667 m) in **Kosmati vrh** (1642 m), ki ju loči gruščnati dol **Razor**. Lepo sta vidna iz dolnjega dela doline. Na ravnici tik pod Gladkim vrhom je tedanja selška podružnica SPD leta 1925 postavila **kočo na Ratitovcu** (1642 m) in jo imenovala po dr. Janezu Kreku, poslancu katoliške ljudske stranke v dunajskem parlamentu in organizatorju združenja, ki je rad zahajal na oddih na Prtovč in Ratitovec. Ta koča je 1. maja 1943 pogorela in na njenem mestu so po osvoboditvi zgradili novo ter jo 18. julija 1954 odprli.

Proti Sorici je v Ratitovcu nanizana vrsta vrhov: **Altemaver** (1678 m), ki je najvišji del Ratitovca, **Štounkopf**, **Kremant** (1654 m), **Žbajnik s Kačjim robom**, **He** (1456 m) in **Tonderškofel** (1326 m). Čez nekatere teh vrhov gre planinska pot od koče na Soriško planino. Z Ratitovca so obsežni razgledi na vse strani, zlasti na Triglavsko pogorje, ki mu stoji prav nasproti onstran Bohinjske doline. Po ratitovških tratah, posebno po južnih pečevnatih strminah rastejo med drugim gorskim cvetjem planike, ki mikajo nezavedne planince in so jih že mnogo zvale v smrt.

V srednjem veku je bilo za Ratitovec znano ime Pečana, ki so mu ga verjetno nadeli s selške strani, kamor kaže svojo pečevnato podobo. Zdaj se je to ime ohranilo za planino **Pečana** (1465 m), ki se od sedla med Gladkim in Kosmatim vrhom položno nagiba na bohinjsko stran.

Za pašo jo uporabljajo vaščani iz Nemškega Rovta, torej z bohinjske strani. Svoj čas je poslanec Demšar, p. d. Čoč s Češnjice, zahteval pravice za pašo na Pečani za selško stran. Iz podratitovških vasi pasejo večinoma kar v vesinah nad vasmi in ženejo živino zvečer domov. Na **Klomu** (1490 m) za Kosmatim vrhom so si šele v novejši dobi srenje s Češnjice, Studena in Podlonka uredile planino s hlevom. V planinstvu ima pa na Ratitovcu prvenstvo Selška dolina.

Ob razgledu na Selško dolino z njenega najvišjega vrha zaključimo njen ogled!

KAMNINE SELŠKE DOLINE

Pod tanjšo ali debelejšo plastjo prsti ali tal se vsepovsod skriva živa skala, ki jo sestavljajo različne kamnine, v strmih stenah Ratitovca, v soteskah Selške Sore in njenih pritokov in večkrat ob cestah in po kolovozih pa je živa skala celó na površju. Tako se nam kamnine dostikrat že same razkazujejo in tudi nešolan domačin ali popotnik spoznata, da živa skala ni povsod enaka in zato so tudi tla nad njo različna. Nad trdim apnencem je le malo temne prsti, nad mehkim skrilavcem so tla sivo rumenkasta in globoka. Na Selškem je splošno znan brusnik, v Davči pa opoka. Tudi po barvi domačini dostikrat povedo, kakšen je kamen, in ga brez težave tudi prepoznajo. Teže pa se jim je dokopati do spoznanja, da so kamnine različno stare, da potemtakem niso vse nastajale istočasno, da so se le-te na Selškem usedale večinoma v plitvem ali globljem morju in da so nekatere med njimi celo izbruhali ognjeniki. Če pa vemo tudi to, nam bo razumljiv pisan mozaik kamnin, ki predstavlja le še skromne ostanke nekdanje mogočne skladovnice. Zemljine sile so kamninske plasti in svoji delavnici zgubale, jih v raznih smereh prelomile in različno premaknile. Veliko kamnin s selškega prostora je skozi deset in deset milijonov let že zginilo s površja, vode so odnesle njihove ostanke, kot še danes Selška Sora in njeni pritoki prinašajo in odnašajo drobnejši in debelejši material.

Na Selškem so danes na površju in seveda tudi globlje v Zemljini skorji kamnine iz starega zemeljskega veka, stare več kot 255 milijonov let, in iz srednjega zemeljskega veka, stare več kot 70 milijonov let, v nižinskih predelih pa je precej takšnih, ki šele nastajajo tako rekoč pred našimi očmi.

Najstarejše kamnine se pokažejo med Praprotnim in Dolenjo vasjo in se vlečejo v širokem pasu prek Golice, Sv. Lenarta in Luše prek položnih hribov naprej proti jugu v Poljansko dolino, na sever pa jih sledimo prek Hrastnika v okolico Ševelj in Bukovščice. Na površju je skorajda največ modro sivega do temno sivega enoličnega glinenega skrilavca, ki pa kaj kmalu pobledi in postane umazano sivkast. Pod Stirpnikom so svoj čas tak skrili lomili in obrezovali ploščice za pokrivanje streh. (Sl. 1). Tamkajšnji skrilavec običajno spremeljata siv sljudni kremenov peščenjak in konglomerat, ki jima domačini pravijo brusnik. Vse te tri kamnine so se usedale v plitvejšem morju srednjega permija pred vsaj 250 milijoni let. Naložila se jih je skladovnica, debela več 100 m.

Le malo mlajši so različno rdečkasti sljudni peščeni skrilavci, kremenovi peščenjaki in konglomerati, ki jih samo po barvi moremo ločiti od prejšnjih sivih kamnin. Ni pa le kamen rdečkast, marveč so tudi tla nad njim značilno vijolično rdečkasta, kar se posebno lepo pokaže na sveže zoranih njivah ali vlažnih kolovozih. Lahko je razen rdečih tudi nekaj zelenkastih kamnin, ki so v okolici Sv. Tomaža in Sv. Valentina orudenele z uranom in zato še posebno zanimive. Rdečkaste kamnine se vlečejo v blizu kilometer širokem pasu prek

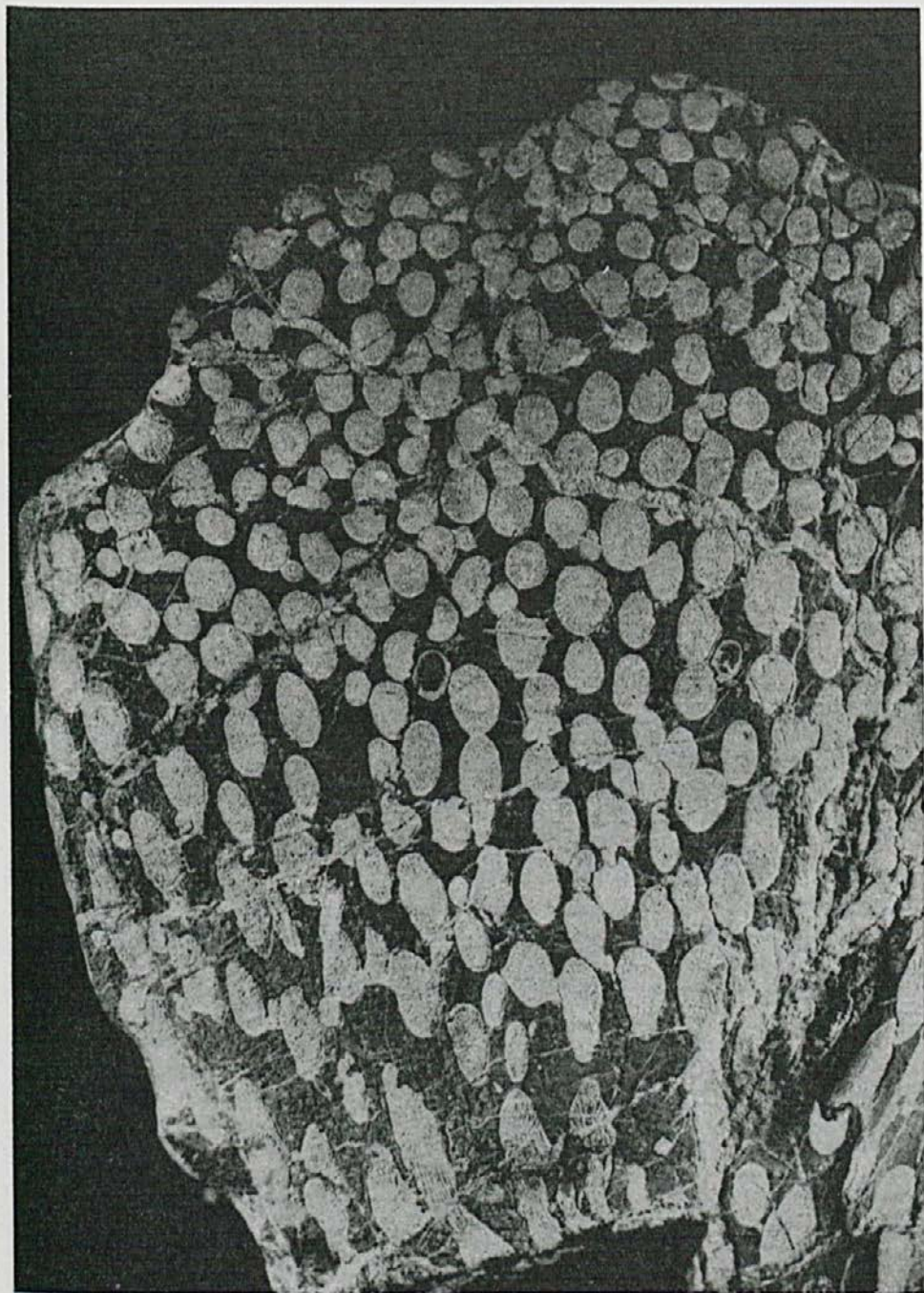

Sl. 1. Kamnita streha, pokrita s ploščicami srednjepermijskega skrilavca v Dolenji vasi št. 26. Ploščice so slabše kvalitete in jih ni bilo mogoče bolje obdelati.

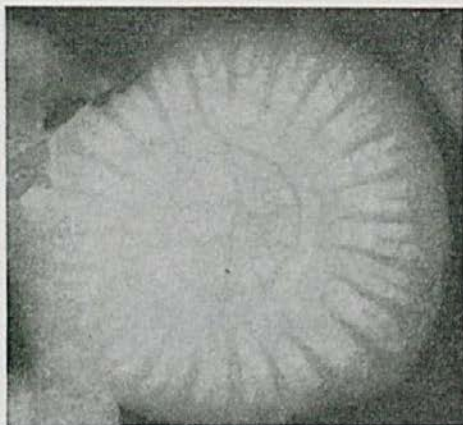
Foto A. Ramovš

Sv. Tomaža in Zalubnikarja proti Breznici in Zmincu, so v okolici Čepulj in Mlake in v ozkih pasovih obroblyajo Stari in Mladi vrh ter Koprivnik. Časi, ko so se nakladale živo pisane srednjepermijske (grödenske) plasti, so bili zelo topli s puščavskim podnebjem, usedale pa so se v plitvih bazenih in lagunah na obrobjih položnih kopnin.

Pri kraju grödenske dobe je živo pisane usedline preplavilo zgornjepermijsko morje in nanje naložilo temno sive apnenice in dolomite. Apnenici so zanimivi zato, ker hranijo precej okamnelih ostankov takratnih živali in morskih alg. V ozkem apnenčevem pasu, ki se vleče skozi Rovte, lahko že s prostim očesom vidimo ostanke iglokožcev, redkih polžev, v pobočju nad Debeljakovo domačijo pa je v okoli 10 do 15 cm debeli plasti vse polno koral iz vrste *Waagenophyllum indicum* (Waagen & Wentzel) (Sl. 2 in 3), blizu njih pa so še ramenonožci in mahovnjaki. Drobnogled nam v apnencih odkrije še razne luknjičarke in apnenčeve alge. Nekaj malega apnencev in ponekod tudi dolomitov je še na severnem pobočju Starega vrha, na severnem, vzhodnem in južno-vzhodnem pobočju Koprivnika, v Martinjvrhu, ob cesti iz Selc v Golico kmalu nad mostom čez Selško Soro, v Zgornji Golici, severno od Selške Sore pa sledimo takšne kamnine od Srednikovega mlina skoraj do Lavtarskega vrha, nekaj malega pa jih je tudi severno od Planice in pri Strmici. Okamneli živalski in rastlinski ostanki nam povedo, da je bilo pred malo več kot 255 milijoni let

Sl. 2. Številni koraliti vrste *Waagenophyllum indicum* iz koralnega apnenca nad Debeljakovo domačijo v Rovtu Foto F. Kučej

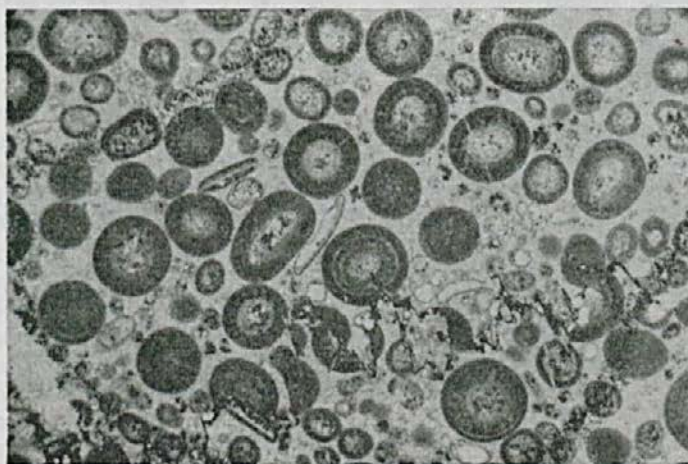
Sl. 3. Precej povečana slika koralita vrste *Waagenophyllum indicum* v prečnem preseku.

Foto V. Finžgar

na današnjem Selškem plitvo in toplo morje, ki se ni niti dosti spremenilo, ko so se časi prevesili iz starega zemeljskega veka v srednji zemeljski vek, samo vse permijsko življenje je izumrlo še pred začetkom triasne periode, s katero se je začel srednji zemeljski vek.

Triasni sistem. V spodnjetriasnem plitvem in toplém morju so se pred okroglo 220 milijoni let odložili sivkasto rožnati peščeni skrilarci, sivi laporji, gomoljasti apnenci in posebna vrsta apnencev, ki sestoji iz drobnih zrn (oolit) (Sl. 4). V oolitu najdemo blizu Orednikovega mlina drobne polžke v lapornem apnencu pod Križno goro in po severnem pobočju Mladega in Starega vrha pa okamnele ostanke školjk in malo večjih polžev.

Plitvo in čisto morje je valovilo po Selškem tudi v naslednji, anizijski dobi in v njem se je usedal siv dolomit. Odporne kape takšnega dolomita sestavljajo Stari in Mladi vrh ter Koprivnik in prav njemu se imajo ti hribi med Selško in Poljansko dolino zahvaliti za svoj obstoj in sedanjo podobo. Nekaj malega enako starega dolomita se pokaže tudi severno od Laškega, Strmice in Čepulj, običajno pa leži dolomit zraven spodnjetriasnih plasti.

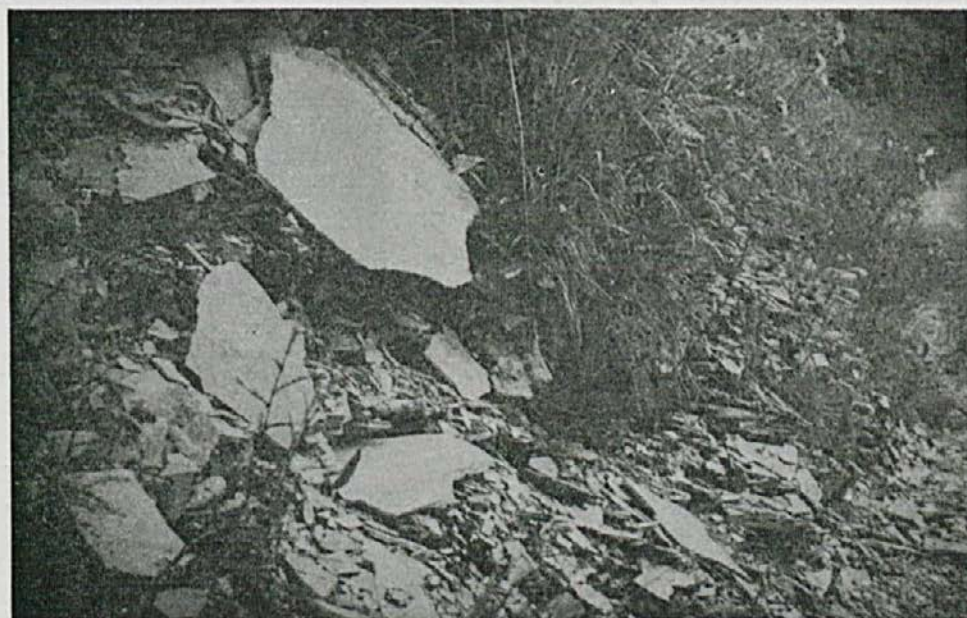

Sl. 4. Apnenčev oolit blizu Srednikovega mlina.

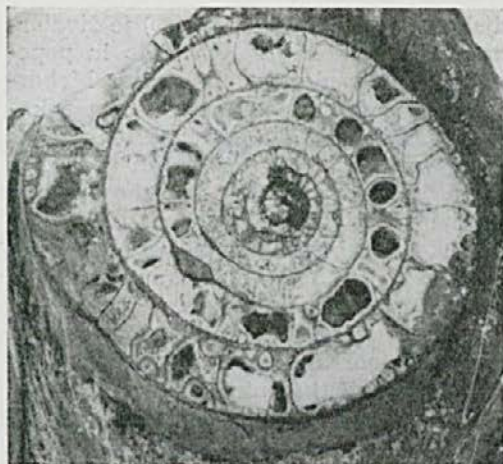
Foto C. Gantar

V naslednji, ladinijski dobi (z anizijsko sestavljata srednji trias) je živahno ognjeniško delovanje prejšnje plitvo morsko dno precej spreminjalo in popestrilo kamnito skladovnico usedlin. Med Dolenjo vasjo in Češnjico ter Mohorjem, Lajšami in Rudnim je na površju največ sivkasto zelenkastih in zelenkastih mehkih in zato manj odpornih kamnin. Pravimo jim sericitni in kloritni skrilavci, nastali pa so iz vulkanskega pepela in manjših ter večjih kosov, ki so popadali skupaj s tem pepelom v morje. Takih ognjeniških izbruhov je bilo več. Razpoke kaneje razlomljene kamnine so zapolnile bele ali zelenkasto pobarvane kremenove žile. Poleg ognjeniškega pepela so dali ognjeniki tudi nekaj žareče tekoče lave, ki je na nekaj krajih po Selškem vrela na površje skozi široke razpoke in se mirno razlivala po morskem površju. Nastale so nekake kape ali pokrovi. Največji takšen pokrov se je ohranil v Besniškem borštu, ki sestoji iz kislih predornin (keratofir, porfir in porfirit), drugi pa je med Selci in Lajšami in je iz bazičnih vulkanskih kamnin (diabaz, ki je že spremenjen v spilit in bazični porfirit). Med usedanjem ognjeniškega pepela posamičnih izbruhov so nastajali lečasti pasovi temno sivega apnenca. Takšen apnenec ustvarja pri mostu v Dolnji vasi trdne čeri in izstopa med veliko mehkejšimi zelenkastimi skrilavci. Več apnenčevih vložkov med zelenkastim skrilavcem je tudi ob cesti med Selci in Topoljami.

V ladinijski dobi pa imamo med Češnjico, Dražgošami, Podlonkom in Prtovcem, pa še v prostrani Davči in v širši okolici Mrzlega vrha svojevrsten temno siv peščenjak in konglomerat, ki jima pravimo droba, le-ta pa se mejnjava s črnimi glinenimi skrilavci (Sl. 5). Tudi med te kamnine je večkrat naneslo na morsko dno ognjeniški pepel, ki se je sprijel v zelenkast tuf. Da so tudi te kamnine nastajale v morju, nas prepričajo redki ostanki okamnelih morskih

Sl. 5. Plošče srednjetriasnih (ladinijskih) kamnin ob cesti med Jemcem in Šoštarjem v Davči Foto France Planina

Sl. 6. Presek glavonožca v temnosivem apnenčevem prodniku iz Rudenske grape pri Rudnem.

Foto F. Cimerman

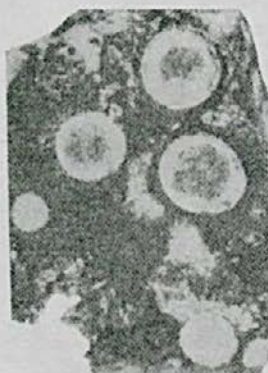
živali. V Rudenski grapi so našli večjega glavonožca (Sl. 6), ob cesti z Rudnega na Rovtarico pa se dobe v skrilavcih tudi ostanki morskih školjk. Pri kraju ladinijske dobe, pred kakimi 200 milijoni let, se je ognjeniško delovanje kar hitro poleglo, vulkani so zaspali in na ozemlju današnje Selške doline se niso nikdar več prebudili.

V naslednji, karnijski dobi so se nam ohranile apnenčeve čeri pri Brelhovem v zgornji Selški dolini in zahodno od Dolenje vasi. Pri Brelhovem v črnem apnencu kar mrgoli velikih kijastih bodic (Sl. 7 in 8) morskih ježkov, korala (Sl. 9) in različnih morskih školjk, manj je polžev in ramenonožcev. Vsi ti živalski ostanki nam zgovorno pričajo o takratnem morju. Pri Dolenji vasi je precej bodic morskih ježkov, korale pa so bolj redko posejane po temnem apnencu.

Sl. 7. Dve skoraj celi bodici morskega ježka iz rodu *Cidaris* v temnosivem cordevolskem apnencu pri Brelhovem.

Foto F. Kučej

Sl. 8. Prečno prerezane bodice morskega ježka iz rodu *Cidaris*.

Foto F. Kučej

Nekoliko mlajše, tudi še karnijske rdečkaste, sivkaste ali zelenkaste skrilave in drobno peščene plasti v Davči so komaj omembe vredne, pač pa imamo iz vrhnjega dela triasne periode nekaj več kamnin. V širši okolici Železnikov je precej sivih do črnih apnencev in dolomitov s kremenastimi vključki, ki so

Sl. 9. Povečan koralit vrste *Thecosmilia badiotica* v temno sivem koralnem apnencu nad Leskovico.

Foto F. Kučej

že leta 1910 dobili ime železnikarski apnenci in dolomiti. V njih sta tudi oba večja kamnoloma v Železnikih (Sl. 10 in 11).

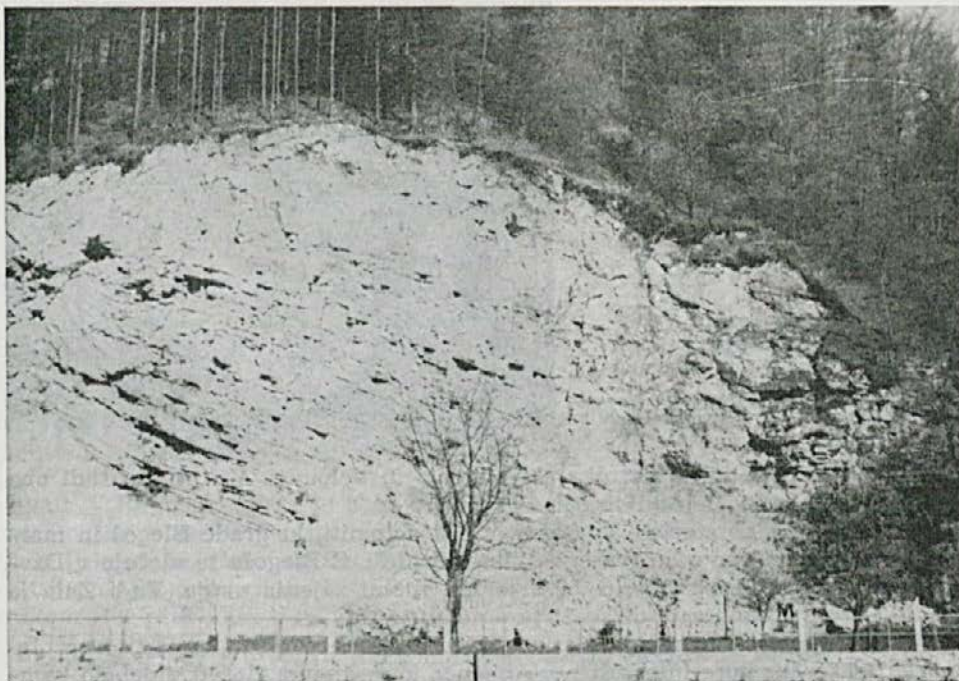
Približno enako stari so precej svetlejši dolomiti, ki grade Blegoš in marsikje pogledajo na površje v njegovi obsežni pleši. Z Blegoša se vlečejo v Davčo, ki se je med Hlipovimi in Javorjevimi robmi zajedla vanje. Tudi Zala je izdolbla svoje slikovite tesni skozi ta dolomit.

V zgornjetriasnem morju je nastala tudi apnenčeva gmota Ratitovca, Jelovice, Dražgoške gore in soseščine. Apnenec je večinoma zložen v debelo kamnito skladovnico, le med Rastovkami in Mostmi ni v plasteh. Tam je štrlel do morskega površja greben, na katerem so živeli in ga ustvarjali različni mahovnjaki, trdoživnjaki, morske gobe, korale, apnenčeve alge in še drugi organizmi. Slike 12, 13 in 14 kažejo nekaj okamnelih ostankov s tega kraja.

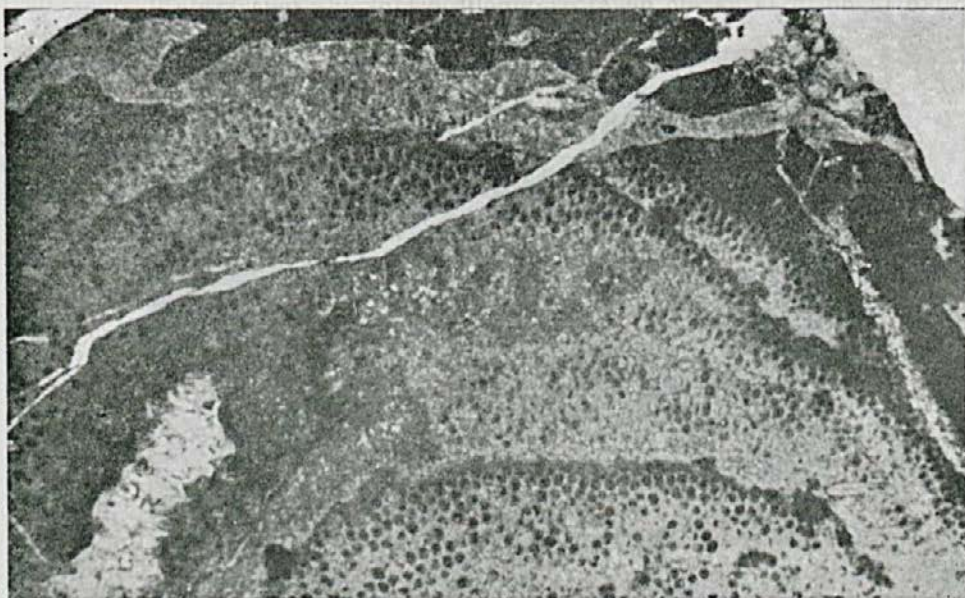

Sl. 10. Kamnolom v železnikarskem apnencu in dolomitu pred Zumrom. Kamnina je razločno skladnata.

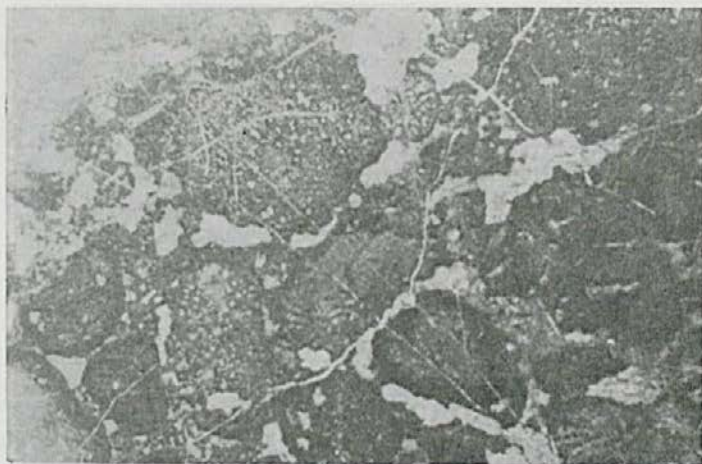
Foto A. Ramovš

Sl. 11. Kamnolom v železnikarskem apnencu in dolomitu nad desnim bregom Sore
v gornjem koncu Železnikov Foto A. Ramovš

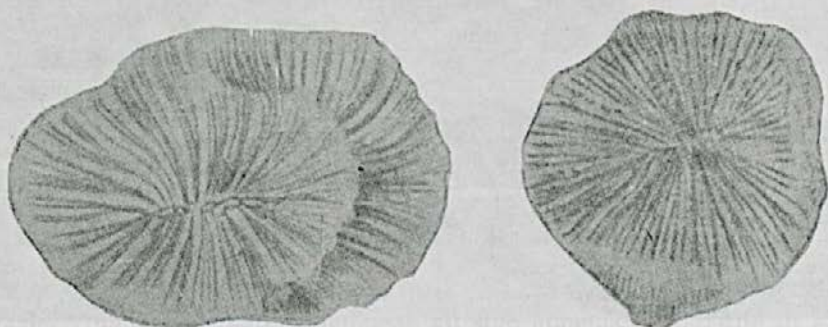

Sl. 12. Mahovnjak, eden od graditeljev grebenskega apnenca na Jelovici

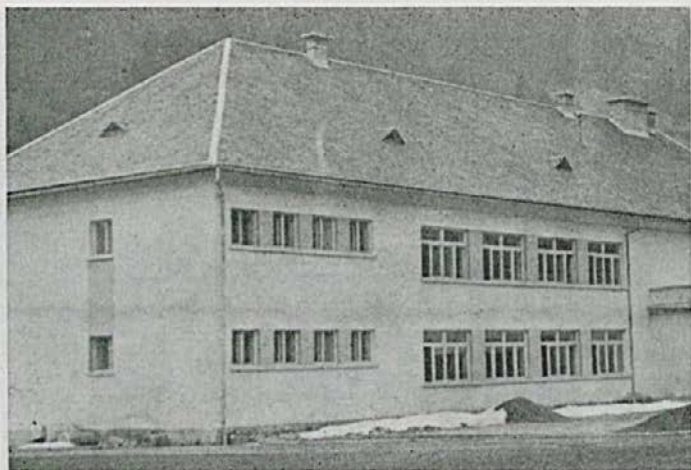

Sl. 13. Apnenčeve alge iz skupine Codiaceae na grebenu na Jelovici

Pred približno 180 milijoni let so bili triasni časi pri kraju in začela se je jurska perioda, dolga okoli 45 milijonov let. V zgornji Selški dolini so se v taktatnem morju usedali najprej zaliloški strešni skrilačci, ki so jim že leta 1904 dali po Zalem logu ime in jih pod tem imenom tudi danes poznajo raziskovalci vsepovsod. Enolična skrilača modro siva in črna kamnina je dandanes na površju v okolici Zalega loga in skoraj vseskozi ob cesti naprej tja do Petrovega brda. Prav tako se nam razkazuje ob cesti iz Podrošta v Sorico in Danje. Iz nje so zgrajena severna pobočja Vancovca in manjša krpa južno od Greblovega vrha nad Zalim logom. Zaliloški skrilačec ima to posebnost, da se kroji v ravne in precej velike plošče, ki so jih dolgo časa obrezovali in iz njih pripravljali dobro kamnito streho. Največji skrilačec je nastal prav pod Greblolim vrhom in s strešnimi ploščicami od tam so pokrili veliko domačij po vaseh in zaselkih zgornje Selške doline. Kamnito strehe v Železnikih, na Zalem logu, v Sorici in drugje nam hranijo spomin na nekdanjo živahno skrilačo obrt pod Greblolim vrhom in v nekaterih manjših skrilačolomih (Sl. 15, 16 in 17).

Sl. 14. Med graditelji apnenčevega grebena na Jelovici je tudi precej koral iz rodu *Montlivaultia*

Sl. 15. Poslopje osemletke v Zeleznikih, pokrito s strešnimi ploščicami iz spodnjejurskega strešnega skrilavca izpod Greblovega vrha Foto A. Ramovš

Sl. 16. Zali log, kjer so razen nekaj novih hiš in kozolcev vse stavbe pokrite z zali-loškim skrilavcem Foto France Planina

...nastali organski pred-
...ll drobno zgubani, jih zas-
...vrtične kamnine nekje
...v fizični oporeki ki hrani
...v kamnine v letovnem

KARO

...vrtične kamnine nekje
...v fizični oporeki ki hrani
...v kamnine v letovnem

Sl. 17. Drobno zgubani
spodnjejurski skrilavci v
bližini Majdca
v Podporeznu.
Foto France Planina

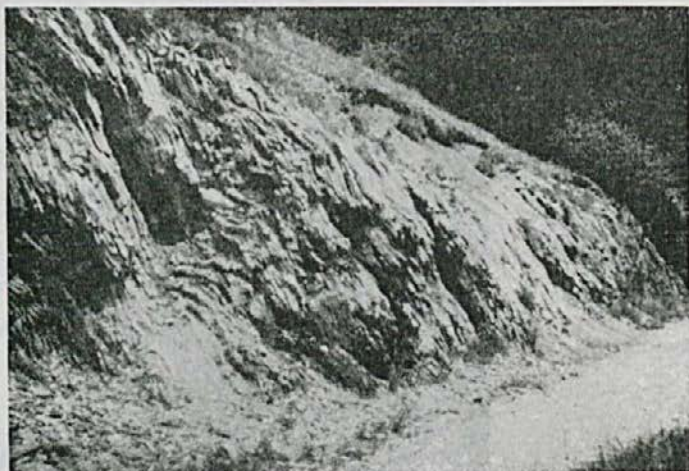
Zaliloški skrilavec pa je bil svojčas gospodarsko pomemben tudi zaradi manganove rude, ki so jo okoli 70. let v preteklem stoletju kopali na severnem pobočju Vancovca, nekaj časa pa tudi nad Smolevo in v grapi Šoštrnice blizu Jesenovca.

Razen zaliloških strešnih skrilavcev je jurske starosti še nekaj drugih kamnin nad Zgornjo Sorico in Zgornjimi Danjami, ki pa se pokažejo na večjem površju šele v Bohinjskem grebenu.

Iz kredne periode, ki je sklenila srednji zemeljski vek, poznamo danes na površju le ostanke živo pisanih kamnin, ki jih že po barvi lahko prepoznamo od zaliloškega skrilavca in drugih jurskih kamnin. Najlepše so odkrite ob cesti iz Petrovega brda na Soriško planino in to že koj na začetku te ceste. Različne rdečkaste, vijolične, rožnate, zelenkaste ali sive apnenčeve, laporne in glinene plasti in pole sestavljajo tamkaj pravcati barvni mozaik kamnin, ki so jim različne železove spojine dale pisane barve. V apnencih se je ohranilo tudi vse

polno drobcenih hišic luknjičark in ostankov kremenastih organizmov, predvsem radiolarij. Narava pa je v svoji delavnici plasti drobno zgubala, jih razlomila in premaknila v raznih smereh (Sl. 18).

Na Hoču in na grebenu proti Podhočarju so zgornjekredne kamnine nekoliko drugačne kot pri Petrovem brdu; tam je samo siv ploščat apnenec, ki hrani prav take ostanke davnega morskega življenja kot pisane kamnine v Petrovem brdu.

Sl. 18. Zgubane zgornjekredne plasti ob cesti Petrovo brdo—
Soriška planina. Foto A. Ramovš

Pred okroglo 70 milijoni let so se začeli časi novega zemeljskega veka, ki pa v Selški dolini niso pustili nobenih kamnin razen najmlajših, to je takšnih, kakršne še dandanes nastajajo pred našimi očmi. Med takimi so peščene, prodne in ilovnate naplavinne, ki so jih na današnje kraje nanosili Selščica in njeni pritoki. Največ takšnih naplavin je po Selškem in Bukovškem polju, na nižinskem svetu med Studenim in Železniki in na policah nad današnjim ravninskim svetom, nekaj pa tudi ob drugih vodah. Vode so že pred pleistocenom po današnjem Selškem ozemlju razjedale takratno površje, odnašale razpadajoči kamninski material in ga odlagale na nižinskem svetu. V pleistocenu (»ledeni dobi«), ko so bile v alpskem svetu večkrat obsežne poledenitve, so se večkrat nakladali prod, pesek in drug material, drugič pa so ga vode prenašale in odnašale drugam. Isto se dogaja tudi v današnjih časih in brez prestanka poteka obtok kamninskega materiala. Kot vsa Zemlja je tudi Selška dolina z današnjimi kamninami na površju, z današnjimi vodami in pokrajinskimi oblikami le trenutna podoba, ki pa kar naprej spreminja svoj obraz, čeprav se zdi človeku zaradi kratkosti našega življenja večna.

KAKO SO NOTRANJE ZEMELJSKE SILE OBLIKOVALE SELŠKO DOLINO

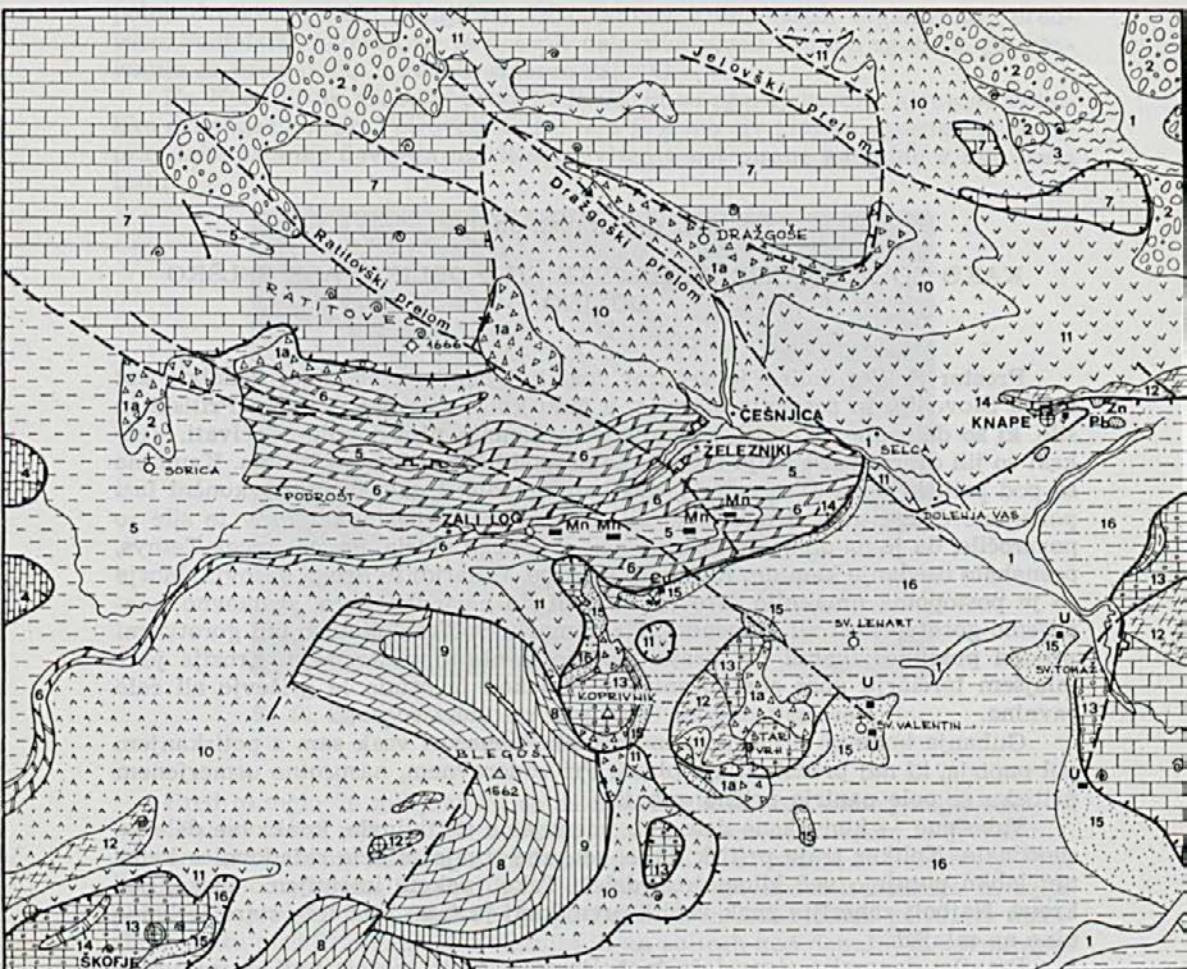
Prostor Selške doline je večkrat doživljal nemirna obdobja, podobno kot ostala Slovenija in sosednja ozemlja, v času ko so se rojevale gore. Pritiski in sile, ki so delovale v Zemlji, skladovnicam kamnin niso dovolile počivati. Večkrat so jih dramile iz spanja in jih celo prepodile iz njihovega ležišča. Kamnine so pod pritiski pokale, se zvijale, nagibale, gubale, trgale in bile v končni fazi porinjene druga prek druge bliže ali dlje od mesta nastanka. Prav te sile so povzročile, da je na območju nekdanjega obširnega morja, imenovanega Tethys, prenehalo usedanje kamnin. Rodile so se Alpe, Dinaridi in druga gorovja. Morje se je postopoma umaknilo. Proces, ki vodi do nastanka gora, strokovno imenujemo gorotvornost ali orogeneza. Na območju Selške doline so bili gorotvorni procesi posebno živahni pri kraju zgornje krede in v terciarju. Erozijska je v mlajšem terciarju gore znatno znižala. Ponekod je ostalo le gričevje ali celo ravnina.

Gubanje kamnin si do neke mere lahko ponazori vsak sam s potiskanjem pol papirja, ki naj predstavlja plasti. Pri vodoravnem, nasprotno usmerjenem pritisku se pole papirja prično gubati.

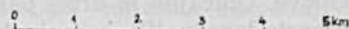
Vzbočene — konveksne dele gub imenujemo antiklinale, konkavne dele pa sinklinale. Kolikor traja pritisk dalje, se gube trgajo in cele skladovnice kamnin lahko potujejo več kilometrov daleč. Take pakete imenujemo luske, pokrove. Najbolj zanesljiv znak večjih premikanj je tam, kjer leže starejše kamnine na mlajših.

Pravilo, da vsaka stvar laže in bolje teče, če jo mažeš, tudi v naravi ne odpove. Običajno je drsel paket odpornih kamnin npr. apnenca in dolomita po glinasto lapornatih kamninah ali obratno. Se danes vidimo primere, da so bloki in grušč apnenca ter dolomita pomaknjeni po pobočjih Jelovice, Ratitovca na glinasti podlagi tudi več kilometrov daleč proti dnom dolin.

Če si dobro ogledamo kamnolome v Selški dolini, posebno še tiste v dolomitu in apnencu, npr. v bližini Praprotnega ali v Železnikih, lahko zapazimo številne razpoke, prelome, zdrobljene kamnine in zglačene površine, ki so podobne ogledalom. Take razpoke oziroma prelomi so običajno številnejši v določenih smereh. Prelomi so lahko dolgi celo več kilometrov in segajo različno globoko. Ob globokih prelomih se sproščajo po svetu še danes v globini več kilometrov notranje napetosti in povzročajo na površini potrese. Če imajo prelomi zvezo z magmatskimi kamninami, lahko prelomi služijo kot dovodni kanali za rudne raztopine. Morda je tako razložiti pojave galenita in sfalerita pri Knapih. Mirno lahko trdimo, da so vse kamnine razen najmlajših kvartarnih usedlin pretrpele gubanja, narivanja in razlamljanja. Ti procesi so se periodično ponavljali. Pritiski so prihajali večinoma s severa in severovzhoda.

Geološka karta Selške doline

Geologi so v zadnjih letih ugotovili na prostoru Selške doline več tektonskih enot, ki leže večkrat druga na drugi, podobno kot opeka na strehi. Stične ploskve seveda niso ravne, pač pa nepravilne vijugave površine, so pa večinoma nagnjene proti severu. Naj naštejemo te enote od severa proti jugu.

Apnenci in dolomiti Jelovice in Ratitovca leže kot nekakšna plošča, imenovana **Jelovski pokrov** na srednjetriasnih glinastih skrilavcih, drobah in vulkanskih kamninah. V zahodnem delu so v stiku celo z jurskimi sedimenti.

Neposredni stik Jelovškega pokrova in podlage je večinoma prekrit z grušči. Približna meja poteka od Jamnika prek Dražgoš, vznožja Kosmatega vrha in Ratitovca in se nadaljuje dalje proti zahodu. Kako daleč je premaknjen Jelovski pokrov, ne vemo.

Prek Jelovice in Ratitovca poteka več prelomov v smeri severozahod—jugovzhod. Ti prelomi so strmi. Na prelome je moč sklepati po zdrobljenem

Legenda:

	naplavine rek in potokov — holocen		temnosiv apnec in dolomit — zg. perm
	melišče — holocen		prevladujoč rdeč kremenov peščenjak z vložki sivoga peščenjaka (gródenski skladi) — sred. perm
	morena — pleistocen		črn glinast skrilavec, kremenov peščenjak in konglomerat — permokarbon
	konglomerat, peščenjak, sivica — oligocen		nariv
	ploščat, lapornat apnec, lapor — zg. kreda		prelom
	črn, glinast skrilavec, lapor, ploščat apnec, ponekod z manganom (zalilski skrilavec) — jura		nahajališča fosilov
	plastovit dolomit in apnec z rožencem — zg. trias		rudni pojav: (U) uran, (Pb) svinec, (Zn) cink, (Cu) baker
	debeloskladovit apnec, podrejeno dolomit (dachsteinski apnec) — zg. trias		rudni pojav: (Mn) mangan
	plastovit dolomit (glavni dolomit) — zg. trias		več vrtin
	pisani peščenjak, argilit, pole apnenca — zg. trias		vrtina
	črn glinast skrilavec, drobnik, tufit, tuf, podrejeno apnec — sred. trias		rov
	keratofir, porfir, porfirit in njihovi tufi ter tufiti — sred. trias		kamolom
	dolomit — sred. trias		
	peščen skrilavec, dolomit, laporni in oolitni apnec — sp. trias		

Karto priredil K. Grad po podatkih kartiranja geologov Geološkega zavoda Ljubljana: S. Dozeta, V. Ferjančiča, K. Grada in M. Znidarčiča

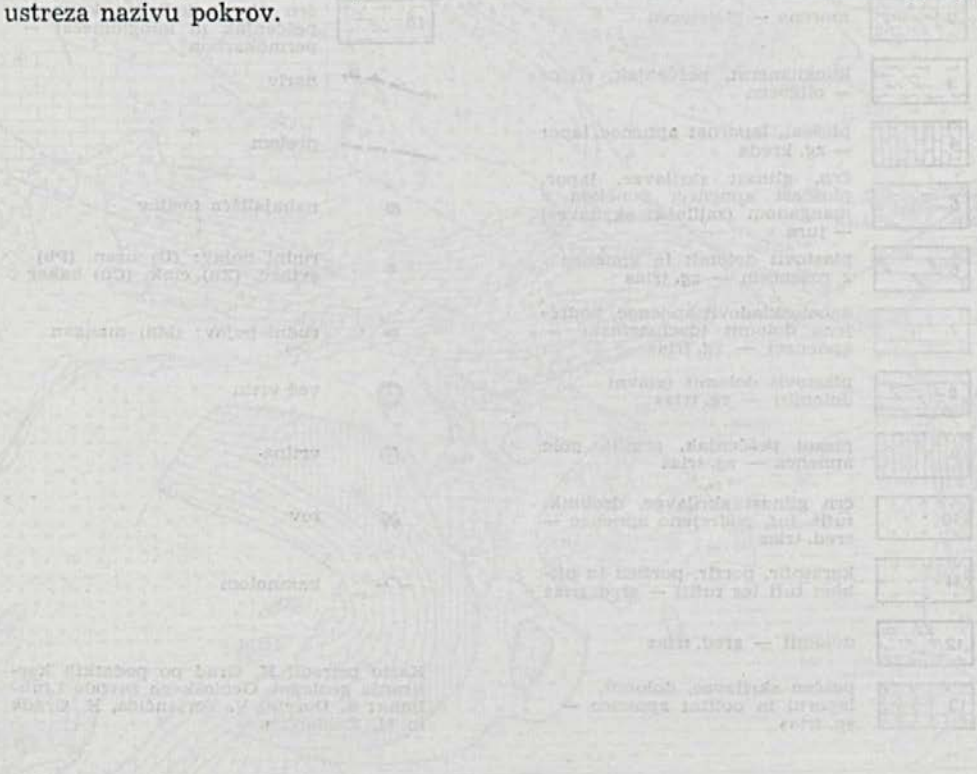
materialu, smeri in razporeditvi vrtač in suhih dolin in po proučevanju letalskih posnetkov. Važnejši prelomi so: **Danjarski prelom**, ki poteka od Danj prek Selške doline v smeri Vancovca in Rovt. **Ratitovski prelom**, imenovan po Ratitovcu, poteka od Nomnja prek Ribičeve planine in Železnikov. **Dražgoški prelom** se vleče od Soteske v Bohinju prek Selske planine in vzdolž potoka Češnjica do Selške doline. **Jelovski prelom** poteka od Martinčka prek Jamnika v smeri Nemilj.

Na območju ostalih enot so prelomi slabše vidni kot na prostoru Jelovice in Ratitovca.

Naslednjo južnejšo tektonsko enoto imenujemo **Selški pokrov**. Obsega predvsem srednje- in zgornjetriasne ter jurske kamnine na obeh straneh Selške doline in v Davči. V osrednjem delu je med Vancovcem in Petrovim brdom deloma še ohranjena sinklinalna zasnova. Severno krilo te »sinklinalne« je zaradi pritiska Jelovice in Ratitovca proti jugu prevrnjeno, raztrgano in naluskano. Zaradi pretežno plastičnih glinastih skrilavcev, lapornatih apnencev in dolomitov često opazimo manjše gube. Te so posebno številne v dolini Davče.

Z južne strani leži Selški pokrov v zahodnem delu na zgornjetriasnem dolomitu Blegoša. V dolini Zadnje Smoleve v smeri Dolenje vasi in Knapov se stika Selški pokrov s Škofjeloško-žirovskim.

Tu je dobro vidno, da sedimenti starega zemeljskega veka leže na srednjetriasnih kamninah. Škofjeloško-žirovski pokrov je ohranjen na obsežnem prostoru od Praprotna prek Knapov, Dolenje vasi, Martinj vrha, vzhodnih pobočij Blegoša in dalje v smeri Idrije. Ta tektonska enota med vsemi ostalimi najbolj ustreza nazivu pokrov.

Geološki prerez čez dolino Zadnje Smoleve in Knapov. Na levi strani je dolomit Blegoša, na desni pa dolomiti središčne Idrije. Srednja triasa je vidna v obeh straneh doline. Na desni strani je tudi stara triasa. Škofjeloško-žirovski pokrov je vidno na obsežnem prostoru od Praprotna prek Knapov, Dolenje vasi, Martinj vrha, vzhodnih pobočij Blegoša in dalje v smeri Idrije.

DIPL. ING. KAREL GRAD

NAHAJALIŠČA RUD

Na prostoru Selške doline so manjša nahajališča bakra v grödenskih sedimentih v dolini Smoleve. Uran se javlja pri Sv. Valentinu severno od Mlake in pri Sv. Tomažu. Galenit (PbS) in sfalerit (ZnS) so raziskovali pri Knapih. Javlja se v dolomitu in apnencu med tufi in skrilavci srednjetrojne starosti.

V Zadnji Smolevi sta ohranjena dva krajša rova. Okoli 150 m južno od kote 586 m je okoli 8 m dolg rov v permokarbonskih sivih peščenih skrilavcih. Z rovom so zasledovali kremenovo žilo, debelo okoli 80 cm. Žila poteka vzporedno s plastnatostjo in se v smeri proti čelu rova počasi izklinja. V kremenovi žili se javlja pirit ali železov kršec v kockah. Kemična analiza je pokazala le neznatno povišanje živega srebra.

Med kmetijo Selan in vrhom Kal je neposredno na levi strani potoka Zadnje Smoleve rov v grödenskem sivem kremenovem peščenjaku, dolg okoli 9 m. Rudno mikroskopska analiza je ugotovila zrna halkopirita in halkozina. Kemična analiza vzorcev iz rova je pokazala do 0,2 % bakra. Tudi na pobočju in v grapi pod Bohincem je zelenkast oksidirani bakrov mineral malahit. Pojavi z bakrom so v podobnih kamninah kot na Škofjem pri Cerknem.

V sivih grödenskih peščenjakih pri Sv. Tomažu in Sv. Valentinu je ugotovljen uran. Vsebnosti urana so precej visoke, vendar je žal obseg rudnih leč majhen. Ta nahajališča urana kažejo na nekdanjo zvezo z uranskim ležiščem na Žirovskem vrhu. Žal je erozija odstranila večino grödenskih kamnin med Gorenjo vasjo in Selško dolino in s tem verjetno bogata rudna telesa z uranom.

Nahajališče svinca in cinka v Knapih so v manjšem obsegu raziskovali že večkrat. V letu 1970 so izvrtali tri vrtine, ki so potrdile zelo zapletene geološke razmere. Vrtina, ki je bila zastavljena v ravnici pred starimi rudarskimi deli, je pokazala v globini od 26,5 do 27,9 m do 5,50 % cinka (Zn) in (0,53 % svinca (Pb). Rudni minerali so v dolomitu in sestojijo iz sfalerita, galenita in pirita. Na odvalu je zbran kos rude vseboval 10,5 % Pb in 5,6 % Zn. Kaže, da se javlja orudnenje v žilah apnenca in dolomita, ki se menjava z ladinskimi skrilavci in tufi.

DR. ANTON RAMOVŠ

GRADBENI IN OKRASNI KAMNI

Čeprav ima Selška dolina zelo pisano skladovnico najrazličnejših kamnin iz starega in srednjega zemeljskega veka, se vendarle ne more pohvaliti z lepim okrasnim kamnom, kot se lahko sosednja Poljska dolina s hotaveljskim »marmorjem«. Zato so pač prebivalci Selške doline uporabljali okrasni kamen iz soseščine, ko so predvsem v drugi polovici preteklega stoletja in v začetku sedanjega postavljali zidane domačije, posebno imenitnejše. Dandanes kamniti podboji vrat, okniki, praži, začetki zapečkov niso več v modi in kar žalostno je, da dostikrat lepe in vredne dele domačij iz naravnega kamna nadomeščajo s hladnim in mrtvim betonom.

Preden popeljem bralce na površen ogled izdelkov iz okrasnih kamnov po Selški dolini, še nekaj besed za uvod. Ne smemo namreč misliti, da je vsak kamen tudi že okrasni material. Zato mora imeti še posebne lastnosti. Predvsem pomembna je barva, saj vemo, da je človek v posameznih stoletjih večkrat spreminjal okus in zahteve prav glede barve kamnin. Tako so na primer ugotovili, da je bila v 16. stoletju v modi predvsem rdeča barva okrasnega kamna, v zadnjih desetletjih pred minulo vojno pa je bilo največje povpraševanje po belem ali črnem kamnu. Tudi ni vseeno, ali je barva enotna ali je kamnina pisana. Pomembno je tudi, da se da kamnina čim lažje pridobivati v dovolj velikih blokih in da jo morejo primerno obdelovati. Človeku so posebno ljubi tisti okrasni kamni, ki se dajo polirati, vendar uporablja tudi take, kjer tega ne more doseči. Tako je danes in je bilo tudi v preteklosti. Okrasni kamen mora biti odporen proti dežju in drugim zunanjim vplivom (zmrzali, kislinam idr.), ki delujejo predvsem na spomenike v prosti naravi, pa tudi na kamnite dele na zunanji strani stavb: na portale, stebre, podboje itd.

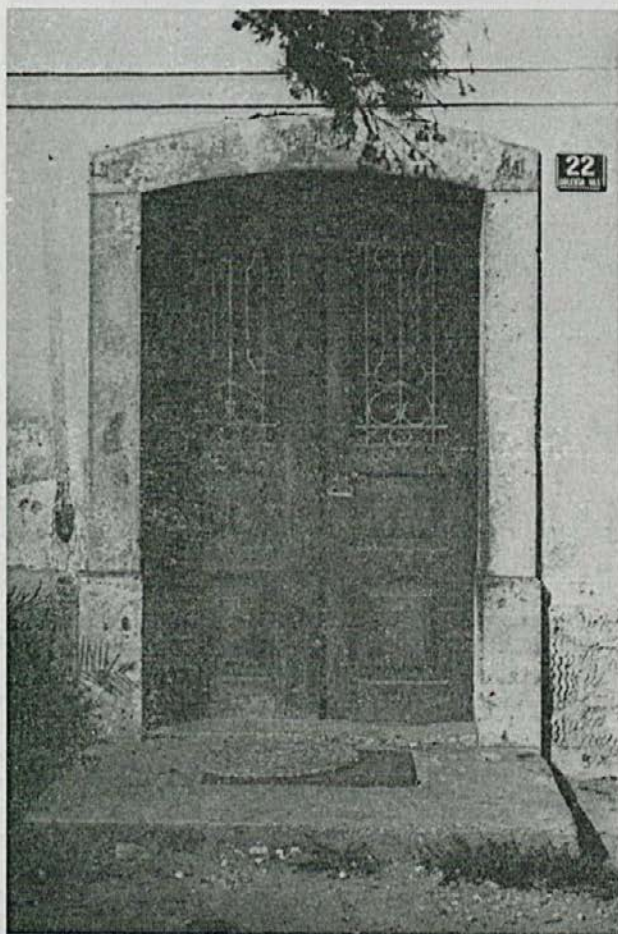
Začnimo sedaj naš bežen ogled kar na Praprotnem. Že koj naj povem, da je v Selški dolini še največ podbojev vrat, oknikov, pragov iz škofjeloškega konglomerata, ki so ga dolga leta lomili na loškem Kamnitniku. Konglomerat ni enotna kamnina, kot so najrazličnejši apnenci, marveč sestoji iz različno obarvanih oblic in peščenega apnenčevega veziva, ki oblice zleplja v trdo kamnino. To nam bodi vodilo pri prepoznavanju izdelkov iz tega kamna. Več o škofjeloškem konglomeratu je v članku: »Škofjeloški konglomerat, njegova sestava, fosilni ostanki in geološka zgodovina« v Loških razgledih 15/1968, na straneh 164 do 176. Na Praprotnem so pri Kazinarju podboji in prag iz tega kamna. Na Luži ga zasledimo pri stranskih vratih Mlinarjeve domačije. V obeh primerih ni vklesane letnice, ki bi povedala, kdaj so bili podboji vdeleni. Več sreče bomo imeli na Bukovici. Najstarejši doslej ugotovljeni podboj iz škofjeloškega konglomerata je pri Cvernovem domu, ki nosi letnico 1861. Iz tega kamna pa sta le širša podstavka za rožance, prečka nad durmi in prag. Ostali trije podboji na Bukovici so mlajši. Pri hišni številki 24 je na podbojih hlevskih vrat

letnica 1883, pri stranskih hišnih vratih pa 1892, pri hišni številki 28 pa nosijo podboji letnico 1895.

V Dolenji vasi so podboji, prag in stopnice iz konglomerata pri Lojzetovi domačiji z letnico 1873, podboji pri Palkovi hiši iz leta 1891 (Sl. 1) in pri Mehnetovi domačiji iz leta 1910 (sl. 2). Povsod je kamen le na grobo obdelan, polirani so samo ozki pasovi ob robovih. V sosednjih Selcih sta pri Šlibarjevih dva taka rožanca: eden iz leta 1887, drugi pa z letnico 1892. Podboji pri hišni številki 27 so iz leta 1893, iz enakega kamna so tudi pri številki 71, najmlajši pa so vzdani v glavnih vratih Žnidarjeve hiše, in sicer z letnico 1926. Pri hišni številki 89 so podboji in prag iz leta 1896, podboji šolskega poslopja pa nimajo vklesane letnice.

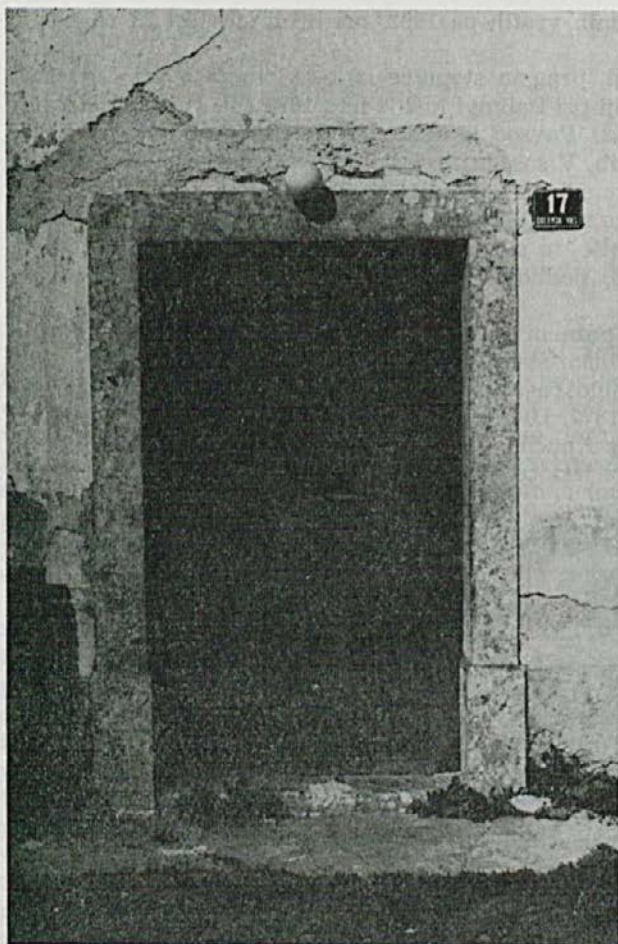
Na Studenem bomo pri bežnem ogledu videli le dve hiši, ki ju lepšuje kamen s Kamnitnika. To sta hišni številki 9 z letnico 1878 in 18 z letnico 1900.

Kar pet rožancev iz škofjeloškega konglomerata je na Češnjici. Najstarejši je pri hišni številki 1 iz leta 1877. Dvoje podbojev vrat različne starosti sta pri hišni številki 12 (1882 in 1899). Končno sta taka rožanca še pri hišah številka 21 z letnico 1893 in številka 28 z letnico 1908.

Sl. 1. Podboj iz škofjeloškega konglomerata pri Palkovi domačiji v Dolenji vasi.

Foto A. Ramovš

Sl. 2. Podboj iz škofjeloškega konglomerata pri Mehnetovi domačiji v Dolenji vasi
Foto A. Ramovš

Največ obdelanega kamna s Kamnitnika bomo zasledili v Selški dolini v starem fužinarskem kraju Železniki. Vse »boljše« hiše, ki so jih zidali v zadnjih tridesetih letih preteklega in prva leta sedanjega stoletja, imajo podboje iz tega okrasnega kamna. Oglejmo si jih kar po vrsti, kakor jih označujejo hišne številke. Najstarejše podboje iz tega kamna ima hišna številka 9 iz leta 1871, nato pa si slede takole: hišna številka 15 — 1904, hišna številka 64 — 1881, hišna številka 80 — stranska vrata, vendar brez letnice, hišna številka 84 — dvoje vrat z letnico 1877, hišna številka 86 — podboji brez letnice, hišna številka 98 — 1878. Pri hišni številki 104 imamo zelo lepo izdelane in polirane podboje pri glavnih vratih. Iz istega kamna so tudi podboji v stranskih vratih, vendar brez vklesane letnice. Tudi v pločniku pred hišo so kosi iz tega kamna. Naslednja podboja sta pri hišni številki 110 z letnico 1876 in pri hišni številki 122 z letnico 1902, pri hišni številki 135 pa je s Kamnitnika samo prag. Pokopališka cerkev ima iz tega kamna štiri kropilnike.

Mahnimo jo naprej proti Zalemu logu, ki se stiska med strme hribe. Na Jesenovcu nas prav pred vhomom v sotesko Pod Sušo opozori nase starejša pro-

storna domačija. Stopimo do nje. Podboji z vklesano letnico 1881 so res iz škofjeloškega konglomerata. Preden nadaljujemo pot proti Zalemu logu, nas bo zvalila še Zadnja Smoleva, kamor pa ta okrasni kamen ni zašel. Ko pa stopamo dalje proti Zalemu logu in nato mogoče še v Sorico in Danje, se lahko prepričamo, kje povsod so uporabljali okrasni kamen s Kamnitnika. Lahko ga bomo prepoznali od vseh drugih okrasnih kamnov ne le po Selški dolini, marveč kjerkoli po Sloveniji.

Ogledujoč si izdelke iz škofjeloškega konglomerata nam bo gotovo vpadel v oči tudi enolično zelen kamen, ki je sicer na Selškem redek, pa zato še posebej omembe vreden. Doma je iz kamnoloma v grapi potoka Peračica blizu Brezij na Gorenjskem, po vasi Peračica so mu dali ime **peračiški tuf**. Kamnina je sprjet vulkanski pepel, ki je v srednjem oligocenu, to je približno takrat, ko se je nabiral na današnjem Kamnitniku in v okolici prod za škofjeloški konglomerat, padal v morje na današnjem Gorenjskem in se usedal med laporno glino. Ta tuf je potemtakem veliko mlajši od tistega, ki smo ga spoznali med Selci in Mohorjem, pa tudi po sestavi je drugačen, namreč andezitni. Najlepši portal iz

Sl. 3. Portal iz zelenkastega peračiškega tufa pri nekdanji Buhovi hiši.

Foto A. Ramovš

perachiškega tufa je pri nekdanji Buhovi hiši (sedaj hiša Blaščeve Marice) v Dolenji vasi z letnico 1850 (Sl. 3). Portal je polkrožen, zgoraj z nastavkom. Tudi prag je iz istega kamna. Pri Tišlerjevi domačiji v Dolenji vasi je portal iz tega kamna enostaven. V Selcih so uporabili perachiški tuf pri kapelici sredi vasi, pokriti s skrilom, verjetno nemiljskim. Tam takoj vpadeta v oči lepo izdelana zelena stebra (Sl. 4). Tudi portal Tuškove hiše ima zelene podboje. V Železnikih je kar čeden portal iz enakega tufa na Racovniku št. 16 iz leta 1861. Gotovo pa s tem ni seznam perachiškega tufa v Selški dolini popoln, je pa kažipot vsakomur, da bo tudi drugje prepoznal izdelke iz tega kamna.

Veliko več preglavic pa povzročajo tudi strokovnjaku portali iz **sivega apnenca**, kakršnih je po nekaj skoraj v vsaki vasi in nekaj jih je tudi v Železnikih. Gotovo kamen ni iz Selške doline, ni mi pa še znano, odkod je semkaj prišel. V Železnikih je nekaj portalov tudi iz drobnega sivega apnenčevega konglomerata v kombinaciji z mehkejšim **bledo rožnatim lapornim peščenjakom**. Najlepši takšen portal je v Železnikih na Racovniku št. 41. Pa še neki bledo rožnati drobno sljudni pešeni lapor oziroma **laporni peščenjak** je bil med gradbenimi okrasnimi kamni preteklega stoletja v Železnikih in najbrž še drugod. Vsem tem še ne vem izvora, niso pa doma v Selški dolini.

Za spomenike žrtvam druge svetovne vojne so uporabili okrasne kamne, ki so se v zadnjih desetletjih uveljavili vsepovsod po Sloveniji. Spomenik padlim iz NOB na Praprotnem je iz **hotaveljskega »marmorja«**, spomenik Janezu in Štefanu Luznarjevima v Selcih je iz **pohorskega tonalita**, kamnine, ki je skrepenela iz žarečetekeče magme pod Zemljinim površjem. Na spomeniku so vidne tudi bele aplitove žile. Spomenik padlim v NOB na trgu v Železnikih

Sl. 4. Kapelica sredi Selc z lepo izdelanima zelenima stebroma iz perachiškega tufa. Streha je pokrita s skrilom, najbrž iz nemiljskega skriloloma. Kapelico je poslikal Janez Gosar iz Dupelj Foto France Planina

je iz kraškega »marmorja«, to je iz zgornjekrednega apnenca, v katerem še lahko prepoznamo ostanke rudistnih školjk. Tudi spomenik poljskemu partizanu pod Hrastnikom na Luši je iz kraškega kamna.

Tudi v geološkem pogledu predstavlja posebnost Plečnikov spomenik pri Dolenji vasi (Sl. 5). Osrednji del, to je sam spomenik z vklesanimi imeni padlih, je iz dveh različnih kraških »marmorjev«. Spodnji del je iz svetlejšega rudistnega zgornjekrednega apnenca, piramida pa je iz temnejšega, prav tako rudistnega apnenca. Tudi kamniti oboki, ki se pno pod ostrejšje, so iz zgornjekrednega kraškega kamna. Posebnost so stebri, v katere so vgrajeni samo domači kamni, takšni, kakršne prinašajo ob neurjih potoki s pobočij Selške doline v Selško Soro, le-ta pa jih prenaša naprej. Med njimi najdemo prav vse, kar je sposobno le malo daljšega transporta in kar nam razkazuje prod na Bukovškem polju. Tam so tudi nabrali material za oblogo stebrov. Vmes je veliko sivkasto rjavkastih kamnov dróbe, debelozrnate in drobnozrnate, prod-

Sl. 5. Plečnikov spomenik padlim v NOB v Dolenji vasi. V stebrih je vgrajena pisana zbirka domačih kamnin.

Foto France Planina

je iz kraškega »marmorja«, to je iz zgornjekrednega apnenca, v katerem še lahko prepoznamo ostanke rudistnih školjk. Tudi spomenik poljskemu partizanu pod Hrastnikom na Luši je iz kraškega kamna.

Tudi v geološkem pogledu predstavlja posebnost Plečnikov spomenik pri Dolenji vasi (Sl. 5). Osrednji del, to je sam spomenik z vklesanimi imeni padlih, je iz dveh različnih kraških »marmorjev«. Spodnji del je iz svetlejšega rudistnega zgornjekrednega apnenca, piramida pa je iz temnejšega, prav tako rudistnega apnenca. Tudi kamniti oboki, ki se pno pod ostrejšje, so iz zgornjekrednega kraškega kamna. Posebnost so stebri, v katere so vgrajeni samo domači kamni, takšni, kakršne prinašajo ob neurjih potoki s pobočij Selške doline v Selško Soro, le-ta pa jih prenaša naprej. Med njimi najdemo prav vse, kar je sposobno le malo daljšega transporta in kar nam razkazuje prod na Bukovškem polju. Tam so tudi nabrali material za oblogo stebrov. Vmes je veliko sivkasto rjavkastih kamnov dróbe, debelozrnate in drobnozrnate, prod-

nikov kremenovega konglomerata in peščenjaka, precej je apnenčevih in dolomitnih oblic, pogosto s temno sivimi ali črnimi lečami ali pasovi rožencev. Tudi ostanki zelenkastih in rdečkasto rjavkastih **vulkanskih kamnin** in njihovih **tufov** iz srednjetroasne epohe so vmes, pa še plošče različno sivega in zelenkastega **skrilavca**, skratka vse, kar premore Selška Sora v svoji prodni zbirki. Prav gotovo spomenik s tem svojstveno in na najlepši način družijo padle iz vseh krajev nekdanje Selške občine: iz Selc, Dolenje vasi, Bukovice, Stirpnika, Spodnje in Zgornje Golice, Pozirna, Topolj, Lajš in Kališ.

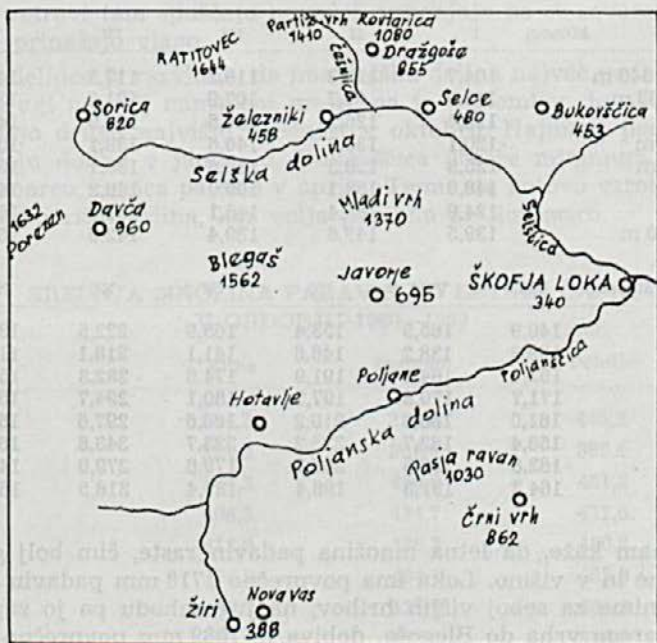
Kot že rečeno, Selška dolina nima okrasnega kamna, vsaj izkoriščali ga še niso nikjer. Pri tem pregledu pa omenimo **kamneloma** v železnikarskem apnenecu in dolomitu, prvi je na Racovniku, malo pred domačijo Nika Žumra, drugi večji pa je Na plavžu, na desnem bregu Selške Sore. Kamnino tu meljejo za gramoz za posipanje cest in potov, uporabljajo ga za temelje stavb med betonom, za podporne zidove itd. Kar dobro bi se dal obdelovati temni **apnenec pod Sušo** in tudi tisti ob cesti **med Selci in Topoljami**. Oba se dasta tudi polirati, sta dovolj trdna in obstojna, vendar za večje obratovanje ne bi bila primerna. Cela zbirka okrasnih kamnov je na pokopališčih; ker pa nobeden ni domač in so le zelo redki iz soseščine, se pri njih ob tej priložnosti ne bomo ustavljali.

PROF. JANKO PUČNIK

KLIMATSKA SLIKA SELŠKE DOLINE

V Selški dolini je šest meteoroloških postaj nižjega reda, ki stalno merijo množino padavin in pošiljajo podatke Hidrometeorološkemu zavodu SRS v Ljubljani. Naštetjem kraje, kjer so te postaje, in njihove nadmorske višine: Bukovščica 453 m, Selca 480 m, Železniki 458 m, Dražgoša 855 m, Sorica 820 m in Davča 960 m. Za popolnejšo sliko podnebnih razmer upoštevam še postaji Škofja Loka 340 m in Rovtarica na Jelovici 1080 m, ki sta sicer izven Selške doline, a v neposrednem sosedstvu, Loka kot niže ležeča, Rovtarica kot višje ležeča postaja. Obe sta postaji višjega reda in merita tudi temperature.

Podnebna ali klimatska slika pokrajine je z meritvami in računi ugotovljena povprečje vremenskih razmer. V naštetih krajih vsak dan izmerijo, koliko rose, dežja ali snega je padlo, to zapišejo in na koncu meseca poročajo zavodu. Če za več let seštejemo, koliko je bilo padavin, in delimo s številom let, dobimo povprečno ali srednjo množino padavin za tista leta. Če vsoto padavin za vse januarje delimo s številom teh mesecev, dobimo srednjo januarsko množino padavin. Iz vsot najvišjih dnevni množin padavin na isti način izračunamo sred-

nje mesečne in srednje letne najvišje množine padavin. Seveda so to le povprečja. Razen teh nas zanimajo tudi resnične najvišje in najmanjše množine padavin, ki imajo včasih za posledico poplave ali sušo. Na podoben način računamo iz vsakodnevnih meritev temperaturne razmere pokrajine.

Padavinske razmere

Kakor v vsej Sloveniji vplivajo na vreme Selške doline predvsem depresije (razredčine ozračja) in anticikloni (zgoščine ozračja), ki potujejo čez naše kraje. Razen teh imata vpliv na vreme tudi hribovitost ozemlja in bližina Jadranskega morja. Selška dolina je v zračni razdalji oddaljena od morske obale samo 60 do 70 km. Med njo in morjem se vzdigujejo kraške planote in del predalpskega hribovja, ki pa nikjer ne doseže 1500 m višine. Selško dolino obdajajo gore, ki prve v smeri od morja presegajo 1500 in 1600 m. Jugozahodni vetrovi, ki prevladujejo v naših krajih in dovajajo topli, vlažni zrak s Sredozemskega in Jadranskega morja, naletijo tod na prvo znatnejšo pregrado, se dvigajo, pri dviganju ohlajajo, pri čemer se delajo oblaki, zlasti kopasti, in se prožijo nalivi. Pozimi povzročajo nenadno odjugo, dež in poledico, spomladi in poleti pa ob stiku s polarno fronto nalive in zadnji sneg ali sneženje v gorah. Tako dobiva Selška dolina razmeroma zelo veliko množino padavin. Sorica izkazuje v zadnjem desetletju skoraj 2250 mm padavin na leto, to je skoraj trikrat toliko kot kraji ob severovzhodni meji Prekmurja (Vel. Dolenci imajo povprečno 782 mm letnih padavin).

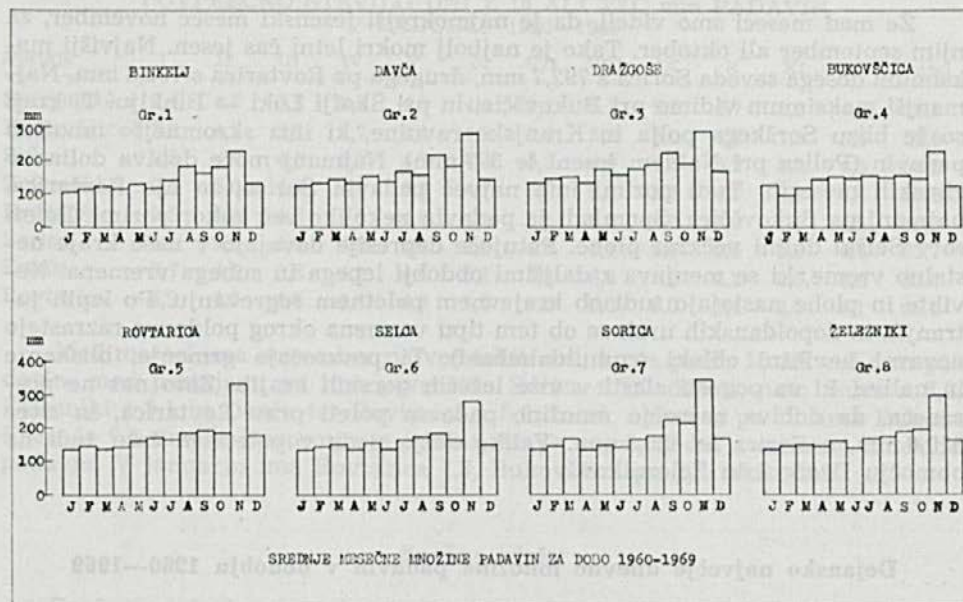
SREDNJE MESEČNE IN LETNE MNOŽINE PADAVIN V DESETLETJU 1960—1969

Postaje	Meseci	I	II	III	IV	V	VI
Škofja Loka 340 m		104,7	112,3	119,2	117,5	140,1	138,4
Bukovščica 453 m		113,0	95,7	107,9	121,6	133,4	121,6
Selca 480 m		118,4	126,2	134,5	124,9	148,6	134,0
Železniki 458 m		120,1	130,2	140,6	138,1	156,0	130,1
Dražgoše 855 m		125,9	128,3	145,6	130,1	160,6	139,8
Sorica 820 m		148,6	158,1	169,0	140,2	148,9	144,7
Davča 960 m		124,9	139,4	145,1	131,0	151,5	144,9
Rovtarica 1080 m		139,5	142,6	139,4	142,5	156,3	164,0

Postaje	Meseci	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno
Škofja Loka		140,9	165,9	153,4	165,9	222,5	137,2	1718,0
Bukovščica		139,6	138,2	146,6	141,1	218,1	112,5	1589,3
Selca		162,4	164,8	191,9	174,6	282,3	150,6	1912,2
Železniki		171,7	170,8	197,5	180,1	294,7	158,2	1988,1
Dražgoše		161,0	180,0	210,2	180,6	297,6	157,6	2017,3
Sorica		158,4	182,7	225,2	223,7	343,8	169,8	2249,1
Davča		162,8	156,5	206,3	179,6	279,0	143,4	1964,4
Rovtarica		164,3	191,3	198,4	187,4	316,5	168,1	2110,3

Tabela nam kaže, da letna množina padavin raste, čim bolj gremo v notranjost doline in v višino. Loka ima povprečno 1718 mm padavin na leto, Bukovščica, ki nima za seboj višjih hribov, na jugozahodu pa jo zapirajo visoki vrhovi od Starega vrha do Blegoša, dobiva le 1589 mm povprečno na leto.

V Železnikih se bliža letna množina padavin že 2000 mm na leto, v zahodnem koncu doline pa to vrednost preseže. Največ padavin izkazuje Dražgoše in Sorica, ki imata v ozadju visoke vzpetine. Rovtarica prejema veliko padavin, ker stoji visoko na planoti Jelovice. Davča jih dobiva manj kot Sorica, ker se jugozahodni vetrovi tam spuščajo navzdol, vzpenjajo pa se severozahodniki, ki tudi večkrat prinašajo vlago.

Iz razpredelnice je razvidno, da ima Selška dolina največ padavin v mesecu novembru, drugi najbolj namočen mesec pa je september, le okolica Loke in Železniki imajo drugo najvišjo vrednost v oktobru. Najmanj padavin pade v pretežnem delu doline v januarju, Bukovščica doseže minimum v februarju, Rovtarica v marcu, Sorica pa šele v aprilu. Temu sta gotovo vzrok oblikovitost okolice in nadmorska višina, kar velja posebno za Rovtarico.

SREDNJA MNOŽINA PADAVIN PO LETNIH ČASIH V OBDOBJU 1960-1969

Postaje	Zima	Pomlad	Poletje	Jesen
Škofja Loka	354,2	376,8	445,2	543,8
Bukovščica	321,2	362,9	399,4	505,8
Selca	394,2	408,0	461,2	648,8
Železniki	408,5	434,7	472,6	672,3
Dražgoše	411,8	436,3	480,8	688,4
Sorica	476,5	494,1	485,8	792,7
Davča	407,7	427,6	464,2	464,4
Rovtarica	450,2	438,2	519,6	702,3

Že med meseci smo videli, da je najmokrejši jesenski mesec november, za njim september ali oktober. Tako je najbolj mokri letni čas jesen. Najvišji maksimum dosega seveda Sorica s 792,7 mm, drugega pa Rovtarica s 702,3 mm. Najmanjši maksimum vidimo pri Bukovščici in pri Škofji Loki — Binklju. Ti kraji so že blizu Sorškega polja in Kranjske ravnine, ki ima skromnejšo množino padavin (Polica pri Naklem jeseni le 377 mm). Najmanj moče dobiva dolina v zimskih mesecih. Tudi pozimi ima največ padavin Sorica, za njo Rovtarica, najmanj pa Bukovščica. Spomladi je padavin nekoliko več kakor pozimi. Poleti so v Selški dolini večkrat plohe. Potujoče depresije dovajajo v naše kraje nestalno vreme, ki se menjava z daljšimi obdobji lepega in suhega vremena. Nevihte in plohe nastajajo tudi ob krajevnem poletnem segrevanju. Po lepih jutranjih in dopoldanskih urah se ob tem tipu vremena okrog poldneva razrastejo nevarni nevihtni oblaki (cumulonimbusi). Ti povzročajo grmenje, bliskanje in nalive, ki so pogosti zlasti v višje ležečih gorskih krajih. Zato nas ne preseneča, da dobiva največjo množino padavin poleti prav Rovtarica, in sicer 519,6 mm, a Sorica le 485,8 mm. Veliko dežja pade v poletnem času tudi na območju Dražgoš in Železnikov.

Dejansko največje dnevne množine padavin v obdobju 1960—1969

Največje dnevne množine padavin so le delno odvisne od oblikovitosti pokrajine. Veliko večji učinek imajo na ta pojav potujoče depresije. Kraji Selške doline zaznamujejo največje dnevne množine padavin v času od avgusta do novembra, ko so izpostavljeni frontalnim motnjam, ki so posledica potujočih depresij. V obravnavanem obdobju so naše postaje tako zabeležile dnevne maksime:

Škofja Loka	127,1 mm	9. oktobra 1967
Bukovščica	125,8 mm	18. avgusta 1968
Selca	111,8 mm	9. oktobra 1964
Železniki	105,0 mm	2. novembra 1963
Dražgoše	142,1 mm	1. avgusta 1969
Sorica	127,9 mm	9. oktobra 1964
Davča	117,2 mm	2. septembra 1965
Rovtarica	118,9 mm	6. novembra 1967

Maksimum padavin so torej dosegle v obravnavanih letih Dražgoše, za njimi Sorica, presenetljivo veliko so jih namerili tudi v Bukovščici. V avgustu so dosegle maksimum kar tri postaje, in sicer Škofja Loka, Selca in Sorica, zadnji dve prav na isti dan 9. oktobra 1964. Zanimivo pa je, da vmesni Železniki tistega dne niso imeli tako obilnega dežja.

Dejansko največje dnevne množine padavin še niso najskrajnejše v Sloveniji. Za primerjavo navedem, da je 5. oktobra 1967 padlo na Fužinah v Poljski dolini 216 mm dežja. Največjo dnevno množino padavin imamo zabeleženo v Lučinah 341 mm 27. septembra 1926, ko so obilne padavine povzročile veliko povodenj v Hrastnici in pri Škofji Loki. Nad 300 mm dežja (308 mm) so namerili tudi pri izviru Savice v Bohinju 18. novembra 1940. Nekaj nad 290 mm je padlo dežja v Bovcu 10. oktobra 1933.

POVPREČNO ŠTEVILO DNI Z 10 ALI VEČ mm PADAVIN
V OBDOBJU 1960—1969

Postaje	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno
Škofja Loka	3,4	4,5	3,8	3,8	4,3	4,4	5,1	5,1	5,2	4,7	7,6	4,3	56,1
Bukovščica	2,9	4,1	3,7	3,7	4,4	4,2	3,6	5,2	5,0	4,7	7,5	3,6	52,6
Selca	3,5	4,8	4,0	3,7	4,7	4,4	5,3	4,9	5,6	5,2	8,2	4,5	58,8
Železniki	3,6	5,0	4,5	4,1	5,6	4,7	5,3	5,4	5,4	4,7	8,1	4,4	60,8
Dražgoše	3,5	4,6	4,8	4,0	4,8	4,2	5,1	6,0	5,6	4,9	7,9	4,5	60,0
Sorica	4,1	5,6	4,9	4,6	5,4	4,9	4,8	6,4	6,6	5,4	8,3	4,7	65,7
Davča	3,7	4,9	3,8	4,2	4,4	5,1	5,5	6,5	5,9	4,2	8,0	4,4	60,6
Rovtarica	4,3	4,5	4,8	4,3	6,0	5,5	5,2	6,0	6,0	5,4	8,0	6,1	65,1

Med meseci ima november največ takih dni, ko je padlo 10 ali več mm padavin, med postajami pa ima prvenstvo Sorica z 8,3 dneva, nato Selca z 8,2, Železniki z 8,1 in Davča ter Rovtarica z 8,0 dnevi, najmanj pa jih ima Bukovščica, le 7,5 dneva. Nasprotje je januar, ko je najmanj dni s tolikšno množino padavin. V januarju ima Rovtarica 4,3, Bukovščica pa 2,9 takih dni.

Snežna odeja

Snežna odeja je pogoj za zimski turizem, hkrati tudi pomembna rezerva vode za pomlad, ko elektrarne potrebujejo čim večjo količino vode za pogon. V Selški dolini traja snežna odeja navadno od druge polovice novembra do srede aprila. Seveda so v tem velike razlike med leti. V zadnjih letih sneg, ki pade, pred koncem decembra, navadno ne obleži in ne pride v poštev za zimski turizem. Trajna snežna odeja vztraja do konca marca ali tja v prvo tretjino aprila.

Prvi dan, ko je padlo 10 ali več cm snega, je bil v obdobju 1960—1969 povprečno v prvi tretjini novembra. Dejansko je toliko snega padlo v Davči že 5. oktobra 1960, v Železnikih 8. oktobra 1969, na Rovtarici 15. oktobra 1964, v Sorici 4. novembra 1963, v Škofji Loki in v Dražgošah 5. novembra 1961, v Selcih 8. novembra 1969 in v Bukovščici 9. novembra 1964.

Zadnji dan, ko je še padlo toliko snega, je bil povprečno med 22. in 30. aprilom. Dejansko pa so tolikšno dnevno množino snega namerili v Bukovščici 28. aprila 1965, v Železnikih 29. aprila 1969, v Sorici 1. maja 1960, v Davči 20. maja 1969, v Selcih 21. maja 1969, v Dražgošah 21. maja 1960, na Rovtarici pa 3. junija 1962.

POVPREČNA DEBELINA SNEŽNE ODEJE (v cm)
V OBDOBJU 1960—1969

Postaje	I	II	III	IV	V	X	XI	XII	Sred. letno
Škofja Loka	34,5	35,6	25,9				11,4	30,4	11,5
Bukovščica	38,2	44,9	34,8	3,7			10,8	36,1	14,0
Selca	39,6	43,4	32,0	4,6			12,0	33,4	13,7
Železniki	40,9	49,6	37,1	4,8			11,5	34,0	14,8
Dražgoše	47,3	53,8	46,9	11,9	1,4		22,1	39,9	18,6
Sorica	49,8	55,4	43,7	16,5			19,5	43,7	18,6
Davča	48,8	56,3	47,3	16,2	2,0		23,4	38,9	19,4
Rovtarica	92,6	113,4	103,0	70,5	12,3	7,4	34,2	70,8	42,0

Kakor je razvidno iz tabele se je snežna odeja z 10 ali več cm snega pojavila v navedenih letih v Selški dolini povprečno v novembru, v decembru je preseгла že 30 cm, na Rovtarici pa je znašala nad 30 cm snega že novembra, v decembru pa je dosegla 70 cm. Januarja se je sukala okoli 40 cm, na Rovtarici nad 90 cm, februarja je bila okoli 50 cm, na Rovtarici nad 110 cm, marca je bila med 32 in 47 cm, na Rovtarici še nad 100 cm. Aprila so imeli višje ležeči kraji še nad 10 cm, Rovtarica še vedno nad 70 cm snega.

POVPREČNO ŠTEVILO DNI S SNEŽNO ODEJO 1 ALI VEČ cm
V OBDOBJU 1960—1969

Postaje	I	II	III	IV	V	X	XI	XII	Sred. letno
Škofja Loka	26	18	10	1			3	18	76
Bukovščica	26	19	11	1			4	20	81
Selca	27	20	12	1			5	22	87
Železniki	27	22	14	2			6	22	93
Dražgoše	29	23	16	3			7	21	99
Sorica	25	21	12	3			7	22	90
Davča	26	21	16	5			5	20	93
Rovtarica	31	28	31	20	3	1	11	28	153

Tabela kaže, da je sneg pokrival zemljo povprečno 81 do 99 dni na leto, v Škofji Loki le 76 dni, na Rovtarici pa 153 dni. Za nekaj dni je obležal povprečno že v novembru, v decembru in februarju že kake tri, v januarju skoraj 4 tedne, v marcu je ležal od 11 do 16 dni, v aprilu le še kak dan, le v Davči pet dni. Rovtarica je imela snežno odejo vse tri zimske mesece, začela se je že v oktobru in trajala nekaj dni še v maju.

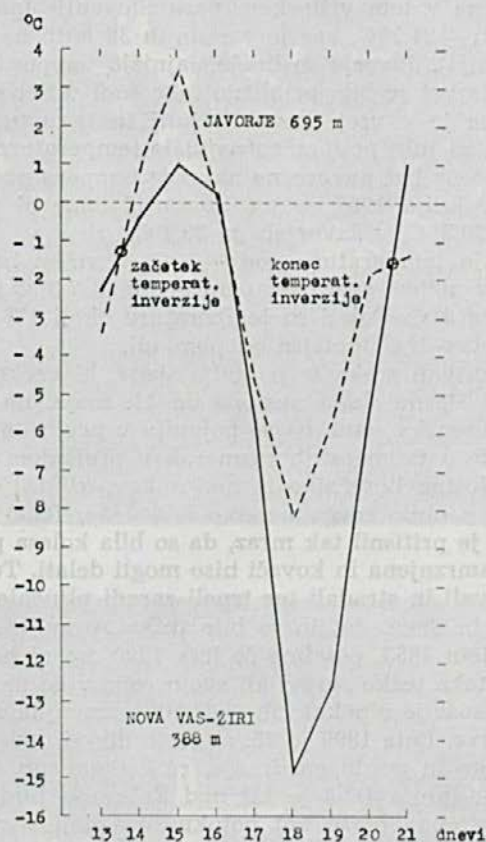
Temperaturne razmere

V Selški dolini ni nobene meteorološke postaje višjega reda, ki bi merila tudi temperature. Vemo pa, da je svet dolin v vsem predalpskem delu v topli polovici leta nekoliko hladnejši kot ravninski svet, v hladni polovici leta pa zelo hladen in se v njem pojavljajo temperaturni obrati ali inverzije. Poslužimo se tudi metode klimatskih modelov, ki obstaja v tem, da po razmerah bližnjih območij, ki imajo postaje za merjenje temperatur, sklepamo na razmere pokrajine brez takih postaj.

Za Selško dolino vzamemo v poštev sosednjo Poljansko dolino, kjer merijo temperature v Javorjah in v Novi vasi v Žireh. Ti dve postaji nazorno pokažeta temperaturni obrat, to je pojav, da je dno doline napolnjeno z jezerom hladnega zraka, v katerem se nabirata megla in onesnaženi zrak, medtem ko je v višjih legah toplo in sončno vreme. Oglejmo si ta pojav v Poljanski dolini v času od 13. do 20. februarja 1968 na absolutno najnižjih temperaturah, ki so jih v teh dneh izmerili v Novi vasi in v Javorjah! Temperatura je začela med 13. in 14. februarjem v Žireh rasti, vendar počasneje kot v više ležečih Javorjah. Tod je 15. februarja dosegla 3,8° C, v Žireh pa le 1° C. Naslednje dni je zaradi jasnih noči in mirnega vremena ter snežne odeje sledil močan padec temperature na obeh krajih, 18. februarja pa je dosegel najnižjo stopnjo — v Žireh -14,8° C, a v Javorjah le -8,2° C. V Javorjah, ki leže več kot 200 m više, je bilo torej za 6,6° C topleje kot v žirovski kotlini. Po 18. februarju je nastopilo

PRIMER TEMPERATURNE INVERZIJE
V POLJANSKI DOLINI MED POSTAJAMA NOVA VAS-ŽIRI IN JAVORJE
OD 13. DO 21. II. 1968

vetrovno vreme, vendar je bilo v Javorjeh še vedno toplejše vreme kot v dolini. Ozračje se je začelo segrevati, med 20. in 21. februarjem je vdrl topli zrak v dno doline in tako je prenehala toplotna inverzija. Takšni primeri se večkrat dogajajo v hladni polovici leta, ko vlada mirno ozračje. V milejši obliki se temperaturni obrati pojavljajo tudi v topli polovici leta po kotlinah in dolinah v gorskem svetu, vendar le v jutranjih urah.

Podobno nastopa temperaturni obrat tudi v Selški dolini. V hladni polovici leta se večkrat dogaja, da je v Železnikih in drugod po dolini mrz, v višjih podratitovških vaseh, v Dražgošah, Davči, Martinj vrhu in po hribih je pa sončno, toplejše vreme.

Če vzamemo v poštev razen navedenih dveh postaj v Poljanski dolini še meritve v Skofji Loki in na Rovtarici na Jelovici, lahko sklepamo, da je tudi v Selški dolini najmrzlejši mesec januar, ne februar kakor velja za nekatere kotline v predalpskem svetu. Drugi najhladnejši mesec je februar. Na Rovtarici je bila 15. februarja 1965 izmerjena najnižja temperatura $-28,9^{\circ}\text{C}$. To je za višino pod 1500 m zelo nizka vrednost, ki ni dosti višja od absolutno najnižje temperature, izmerjene v tem višinskem pasu Slovenije (najnižja je bila tisti dan na Babnem polju $-34,5^{\circ}\text{C}$, kar je v zadnjih 30 letih najnižja temperatura v nižjih delih Slovenije). Javorje so imele najnižjo temperaturo $-20,7^{\circ}\text{C}$ dne 20. februarja 1956. Najbrž je bilo približno tako tudi v Selški dolini.

Najtoplejši mesec je v vsej Sloveniji julij in tako tudi v Selški dolini. Skofja Loka izkazuje za julij povprečno najvišjo temperaturo $18,2^{\circ}\text{C}$, Rovtarica pa $14,5^{\circ}\text{C}$. V dolini so najbrž povprečne najvišje temperature med tema dvema vrednostima. Dne 6. julija 1957 so na Rovtarici izmerili najvišjo absolutno temperaturo teh let $29,5^{\circ}\text{C}$, v Javorjah pa $33,1^{\circ}\text{C}$.

Pozimi so srednje temperature pod -1°C , v višini nad 1000 m pa pod -4°C . Spomladi so v nižjem svetu temperature med $7,3^{\circ}\text{C}$ in $8,5^{\circ}\text{C}$, v višinah nad tisoč m pa okrog 3°C . Poleti so temperature okoli 17°C , v višinah okoli 10°C . Jesen je za dobro 1°C toplejša od pomladi.

Pri močnih ohladitvah zraka se pojavlja slana, ki večkrat kmetijstvu prizadeva veliko škodo. Pozna slana nastopa do 11. maja, na Rovtarici celo do 28. junija. Zgodnja jesenska slana pa se pojavlja v prvih dneh oktobra.

Zanimive podatke o vremenskih razmerah v prejšnjem stoletju dobimo v poročilih dopisnika Josipa Levičnika iz Železnikov, ki jih je pošiljal časopisu Novice. O hudi zimi z obilo snega beremo leta 1855, 1858, 1859 in 1891. Dopisnik je poročal, da je pritisnil tak mrz, da so bila kolesa pri fužinah in žeb-ljarajah dolgo časa zamrznjena in kovači niso mogli delati. Tudi mline je oviral led. Ljudje so zmrzovali in stradali ter trpeli zaradi pljučnice, v Jelovici je pa sneg pokrival hlode in drva, da jih je bilo težko spravljati. Nasprotno pa je bila zelo mila zima leta 1853, posebno še leta 1890, ko ni hotelo biti snega in so drvarji in oglarji tako težko spravljali svojo robo v dolino, da je delo kovačev zastajalo. Zaradi suše je v nekaterih vodnjakih zmanjkalo vode in tudi žage in mlini so imeli težave. Leta 1890 je 25. avgusta divjal nad dolino vihar, ki je polomil veliko sadnega in gozdnega drevja, razkril mnogo streh in podrl nad sto kozolcev. Dne 11. junija 1853 je bil nad Železniki hud naliv. Smolevska grapa je bila bolj podobna plazju kot potoku. V Volčji vasi je pretrgala jez, ogrožen je bil tudi mlin v Kodermacu. Septembra 1859 je Sora pobrala po dolini okoli tisoč sežnjev drv, v nevarnosti so bili vsi fužinski jezovi. Najobširnejše je poročilo o strašni noči med 17. in 18. avgustom 1881, ko se je nad gornjo dolino utrgal oblak in je Sora poplavela Železnike, da so se ljudje umikali v gornja nadstropja. Dve uri je voda hrumela, odnašala mostove, hlode in drevesa, dokler ni predrla jezu pri fužini v spodnjih Železnikih. Zaradi pretrganega jezu so bile nato fužina, 28 žeb-ljarskih kovačnic, dva mlina in dve žagi brez pogona. Ko so potem jez obnavljali, ga je povodenj 11. septembra spet razrušila.*

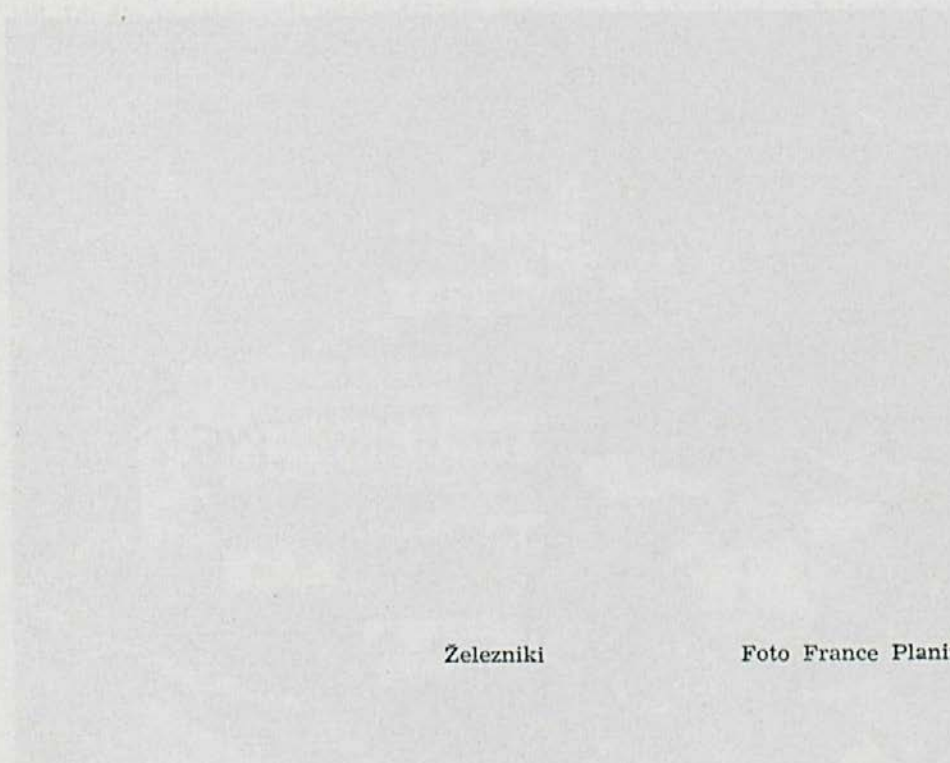
* (Po izpiskih prof. Jožeta Dolenca iz Novic dodalo uredništvo.)

Selca

Foto France Planina

Železniki

Foto France Planina

DR. PAVLE BLAZNIK

KOLONIZACIJA IN POPULACIJA NA SELŠKEM V FREISINŠKEM ČASU

I. O najstarejši poseljenosti selškega ozemlja bi moglo kaj več povedati le arheološko raziskovanje, ki se je pa vse dotlej Selški dolini povsem izognilo. Zato smo navezani samo na pričevanje posameznih najdb, ki so prišle na dan skoraj izključno le po golem naključju. Vsekakor pa pričajo te ostaline, da je bila Selška dolina kljub svoji odmaknjenosti od važnejših starih prometnih žil vendarle vsaj redko obljudena že v času, preden so se naselili po naši zemlji slovanski doseljenci.

Ob samem vходу v Selško dolino ležita dve izredno pomembni postojanki, Lubnik in Puštal nad Trnjem. V lubniškem Kevdrcu in v sosednji Lubniški jami — v edinih postojankah, kjer je načrtno izkopavanje prineslo dragocene izsledke — je bila odkrita neolitska postaja, ki spada med doslej najvišja tovrstna najdišča v naši državi. Tam so našli obilne ostanke glinastih posod in glinasta vretena, koščeno orodje, pa tudi kamnito orožje. Medtem ko kažejo najdeni predmeti v sprednjem delu jame na naplavine, dokazuje debela plast pepela v jami, da je človek tedanjega časa tam tudi bival.

Na nasprotni strani vhoda v Sotesko stoji vsekakor mlajše in doslej še neraziskano gradišče Puštal nad Trnjem, ki čaka na kramp in lopato.

V osrčju doline pa je potrebna sistematične raziskave zlasti Štalica, hrib pri Češnjici pod Kališami, ki vsebuje velike količine slabo obdelane železne žlindre; žindra poteka verjetno iz halštatske dobe — časa, ko se je človek že ukvarjal z železarstvom. Takratni železar je talil rudo na primitiven način z vetrenjem; pri tako preprosti tehniki je ostalo v žlindri še toliko železne rude, da so jo od tam pred dobrimi sto leti vozili v Železnike in jo ponovno pre-tapljali. — V sosednjih Kališih so pred desetletji naleteli na grobove, ki naj bi prav tako potekali iz halštatske dobe.

Ondotna okolica naj bi pa domnevno krila tudi grobove iz mlajše rimske dobe. Iz tega časa datira tudi vodovodna naprava, ki so jo našli v odmaknjeni Davči in je bila mogoče postavljena v zvezi s pašništvom kot predmet, ki je služil za napajanje živine.

Na poselitev selškega ozemlja v stoletjih po propadu zahodnorimske države kažejo mogoče nekatere utrjene postojanke, kot razna gradišča (npr. pri Sv. Tomažu, na Rudnem, v Dražgošah na Pečeh, pa v Strmici), ki pa niso preiskana. Pozornost vzbuja zlasti gradišče pri Strmici, kajti v neposrednem sosedstvu leži naselje Laško, ki utegne pričati s svojim imenom, da so bili tam nekoč naseljeni Vlaha, tj. rimsko oziroma romanizirano prebivalstvo, ki se je umaknilo pred na novo došlimi Slovani v težje dostopne predele. Zelo zgovorno pa kažejo na naseljevanje Slovanov v tem času po Selškem slovanska imena, na katera naletimo v darilni listini 973 in ki so se ohranila vse do danes. Med

temi je krajevno ime Selca (Zelsah), pa Lubnik (Lubnic) ter planina Pečana (Bosanga) in potok Sorica (Zouriza).

II. Selška dolina je bila torej poseljena, seveda zelo, zelo redko že v daljnji preteklosti, torej davno pred 973, ko je stopila v zgodovino, kot dokazuje listinski tekst. Takrat je prišla Selška dolina v last bavarske škofije v Freisingu, s katero je bila odslej tesno povezana vse do 1803, ko je bilo loško gospostvo, v katerega je bila dolina vključena, sekularizirano in je postalo tako last državne komore.

Freisinška škofija je mogla imeti pravo korist od ozemlja seveda le tedaj, če je bilo le-to primerno naseljeno in so bili kmetje vključeni v gospostvo z vsemi ustreznimi dolžnostmi. Zato je zemljiški gospod, freisinški škof, kmalu po ustanovitvi gospostva podelil podrejenim kmetom odmerjene zemljiške enote, imenovane hube, katerih nasledniki so današnji grunti. V ta hubni sistem je vključil tudi stare dotlej zadružno urejene naselbine, še v večji meri pa je bila na ta način razdeljena zemlja, ki jo je dal zemljiški gospod na novo kultivirati.

Nekoliko vpogleda v to dejavnost daje zapisek, ki poteka iz časa okrog 1160, a je fragmentarnega značaja. Po teh podatkih je bilo tedaj na celotnem selškem in poljanskem ozemlju 167 oziroma 173 hub, ki jih pa ni mogoče niti okvirno porazdeliti na eno in drugo dolino. — Zelo podrobno sliko in to po posameznih naseljih pa moremo razbrati iz dveh urbarjev, iz 1291 in 1318.

Tedaj je bilo selško ozemlje razdeljeno v pet enot — uradov (v novem veku — žup) in to v strmiškega, stirpniskega, selškega, rudenskega in soriškega. Glede na naseljevanje sestavlja ozemlje teh upravnih enot dvojce povsem samostojnih skupin. V eno skupino sodijo naselja prvih štirih enot, medtem ko je soriški urad nastal povsem neodvisno od preostalega teritorija.

III. Na ozemlju prve skupine srečamo v letih 1291 in 1318 naselja, kot jih navaja naslednja tabela, ki zajema tudi podatke o številu hub in pustot (ne-naseljenih hub; h = huba, p = pustota).

a) Strmiški urad	1291			1318		
	2 h	1 h	p	2 h	1 h	p
Hudi laz	4			4		
Zabrekve	5			5		
Bezovnica	4			4		
Potok	2			2		
Pozirn	6			6		
Hrib	2			2		
Laško	3			3		
Bukovščica	1			1		
Strmica	6			6		
Stibrnica	3			3		
Čepule	3			3		
Javornik	7			7		
Pševo	6			6		
Planica	4			4		
Krajc	2			2		
Lavrski vrh	2			2		
Srednik	2			2		
Križna gora	6			6		
Cavarno	2			2		
Skupaj	1 + 68 enot = 70 hub			1 + 68 enot = 70 hub		

b) Stirpniški urad	1291			1318			
	2 h	1 h	p	2 h	1 h	p	
Praprotno		6			6		
Sv. Tomaž		5			5		
Rantovše		3			3		
Zgornja Luša		6			6		
Mlaka		5			5		
Podmlaka z Jarčjim brdom		4			4		
Črnovec	1			1			
Rovt		8			8		
Ravne (Sv. Lenart)		4			4		
Območje Raven		4			4		
Rastovke		3			3		
Dragobaček		3			3		
Stirpnik		3			3		
Spodnja Luša		4			4		
Območje Luše		12			12		
Bukovica		7			7		
Ševlje		4			4		
Skupaj		1 + 81 enot = 83 hub			1 + 81 enot = 83 hub		
c) Selški urad							
Dolenja vas		13			13		
Topole		6			6		
Selca		18			18		
Studeno		10			10		
Smoleva		4			4		
Češnjica		9			9		
Dobroslica		2			2		
Ostri vrh		5			5		
Golica		6			6		
Penovnike		3			3		
Podlonk		2			2		
Škovine		3	3		3	3	
Skupaj		81 enot = 81 hub 3 pustote			81 enot = 81 hub 3 pustote		
d) Rudenski urad							
Rudno		9			9		
Novak		2	2		2	2	
Dražgoše pri Cerkvi		8			8		
Dražgoše na Pečeh		9			9		
Jelenšče		2			2		
Gorenje Lajše		4			4		
Dolenje Lajše		5			5		
Podblica		7			7		
Nemilje		5			5		
Log		2			2		
Kališe		7			7		
Jamnik		4			4		
Skupaj		64 enot = 64 hub 2 pustoti			64 enot = 64 hub 2 pustoti		
Celotna Selška dolina		2 + 294 enot = 298 hub 5 pustot			2 + 294 enot = 298 hub 5 pustot		

Analiza podatkov v tabeli omogoča marsikatere zaključke. Pogled na karto kaže, da je obravnavano naseljevanje zajelo le vzhodni del Selške doline, in sicer do črte Podlonk—Škovine—Smoleva—Ostri vrh. Kolonist je sledil naravni poti po dolini ob Selščici navzgor do tam, kjer se pri Škovinah dolina zapre. V dolini je postavil nekaj večjih naselij, kot npr. Dolenjo vas, pa Selca, kjer je zemljiški gospod vključil v hubno ureditev tudi ondotno staroslovansko prebivalstvo. V hribovitem zaledju doline pa so zrasli le manjši zaselki. Kolonizacijsko delo ni bilo lahko, kar nakazujejo med drugim tudi krajevna in zemljiščna imena, ki pričajo, da so se razprostirali nekoč obsežni gozdovi na ozemlju, kjer so danes posejane prijazne naselbine in rodovitne njive.

Zemljo so kultivirali v družbi, na kar kaže poljska razdelitev; parcele, ki pripadajo v posameznih naseljih posameznim gospodarskim enotam, so namreč urejene na kolektivni način — se pravi, vsak grunt ima pripadajoče njive v različnih kompleksih, ki pa sestavljajo v vsakem naselju povsem zaključeno celoto. Kot primer navajam Selca. Tam je bilo ob načrtni kolonizaciji 18 gruntov. Po situaciji 1825 je bilo med vasjo in Soro pet večjih kompleksov polja, kjer so imeli 1825 svoje deleže izključno gruntarji iz Selc. Vsak kompleks je bil v splošnem dokaj enakomerno razdeljen na 18 prog, kjer je imel nekoč vsak gruntar svoj delež. Ustrezen kolektiv je torej naselje ustanovil istočasno kot zaključena enota. Primerjava podatkov iz 1291 s tistimi iz 1318 kaže, da se v teh desetletjih slika ni povsem nič spremenila — z drugimi besedami — kolonizacija je bila tod povsem zaključena vsaj do 1291, in to tako temeljito, da naletimo v teh letih le na povsem osamljene pustote, tj. na kmetije, ki niso bile nastanjene. Sicer pa je praviloma vsak podložnik užival po eno hubo, le tu pa tam naletimo na primere, da je posameznik užival po dve hubi skupaj. Krajevna imena, pa tudi drobne zemljiščne označbe dokazujejo, da je bil naselnik vzhodnega dela Selške doline slovenskega porekla, tako oni, ki se je tod nastanil v zadnjih stoletjih predfreisinške dobe, kakor tudi tisti, ki ga je sem napotil zemljiški gospod.

IV. V času, ko je bila zaključena srednjeveška kolonizacija vzhodnega dela Selške doline, je prišlo v zahodnem delu do novega kolonizacijskega delovanja; ondi je zrasla v nekaj desetletjih vrsta naselij na tleh, ki jih je dotlej pokrival več ali manj sam gozd. Naseljevanje v tem tako imenovanem **soriškem območju** je moč zasledovati od osemdesetih let 13. stol. dalje. Vsekakor je bil tam že 1286 urejen poseben urad, ki ga omenjata oba urbarja 1291 in 1318. Na osnovi teh dveh urbarjev in s pritegnitvijo urbarja iz 1501 moremo do neke mere rekonstruirati potek soriške kolonizacije, ki je bila usmerjena od zahoda proti vzhodu. Do 1291 je bilo na tem ozemlju vsega 21 hub, od katerih je bila ena prav tedaj na novo ustanovljena. Vse te kmetije pripisuje urbar iz 1291 ozemlju z imenom Zevritz (Sorica). Ker Sorica sama po rekonstrukciji nikoli ni imela toliko gruntov, moremo sklepati, da je bilo s tem imenom tedaj poimenovano takrat poseljeno soriško ozemlje. Po vsej verjetnosti je bila tedaj v celoti poseljena sama Sorica, ki izkazuje v vseh kasnejših urbarjih po 15 kmetij, vendar priča poljska razdelitev, da tudi ta vas ni bila vsa istočasno naseljena. Kazno je, da je bila prva kolonizacija iz 1283 usmerjena v Spodnjo Sorico, ki izkazuje po rekonstrukciji iz 1825 sedem gruntov. Vsak od njih je imel 1825 svoje polje v lepi prog, njihova poslopja pa leže v rahlem loku sredi prog. Razdelitev kaže na neko skupnost pri kolonizaciji z obliko prog, ki je navadno v tako visokih legah na naših tleh sicer ne najdemo. Proge, ki imajo spočetka smer sever—jug, se vse bolj obračajo, ker so spodaj dosti bolj široke. Nato naletimo na drugo

skupino treh gruntov. Tudi tu so poslopja v neposredni bližini sredi prog. Njihove proge, ki se navezujejo na prejšnje, imajo vse bolj smer vzhod—zahod. Grunti v Zgornji Sorici nimajo več take razdelitve. Poslopja so dosti bolj razmetana, polja pa imajo obliko odprtih celkov. Rekonstrukcija se precej sklada z ustnim izročilom, po katerem naj bi prišlo v začetku v Sorico (tj. na prostor, kjer je danes Spodnja Sorica) le osem ljudi, in to brez družin. Na Gosarjevem biglenu naj bi se zbrali na lipi, da preizkusijo veter. Veter jim je bil po godu, nakar so lipo posekali, obžagali in iz nje napravili mizo. Po tradiciji naj bi stari ljudje menda to mizo še videli. Nato so pričeli obdelovati zemljo in šele kasneje naj bi sem pripeljali tudi družine.

S Sorice se je v naslednjih letih kolonizacija nadaljevala proti vzhodu. In sicer povsem etapno. Leta 1310 sta zrasi dve hubi, 1316 pet njih, 1319 spet štiri. V celoti se je dvignilo število hub na soriškem ozemlju od 21 v letu 1291 na 56 ob končani kolonizaciji. Razpored teh hub moremo točno ugotoviti šele na podlagi urbarja iz 1501, ki navaja kmetije v tem zaporedju:

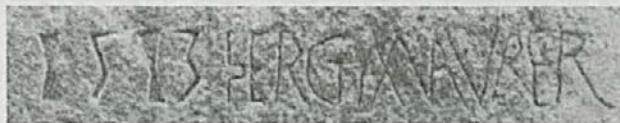
Sorica	15 hub	Zabrdo	3 hube
Dolina	2 hubi	Torka	2 hubi
Spodnje Danje	10 hub	Ravne	4 hube
Zgornje Danje	4 hube	Prtovč	4 hube
Trojar	2 hubi		

Zunaj soriškega urada pa je soriška kolonizacija zajela še del Podlonka (4 hube), ki je bil deloma naseljen že prej v smeri od vzhoda, in Zali log (6 hub) — edino soriško naselje v sami dolini, kamor so se preselili kolonisti iz Grobelj, ki so kmalu po ustanovitvi propadle. Ker pozna poljska razdelitev na celotnem soriškem ozemlju samo kolektivni sistem, moremo tudi iz tega dejstva sklepati, da je bila soriška kolonizacija v celoti zaključena že kmalu po letu 1318. Na celotnem loškem ozemlju namreč ni dokazov, da bi zemljiško gospodarstvo še v 15. stol. razdeljevalo podložnikom zemljo po kolektivnem sistemu.

O poreklu Soričanov jasno govorita urbarja iz 1501 in 1515. Po njunem tekstu je freisinški škof presadil na to ozemlje, ki ga je bilo treba šele pridobiti kulturi, prebivalstvo iz območja Innichena, kjer je imela freisinška škofija svojo posest. Značilno je, da tirolski kolonisti niso z delom nadaljevali tam, kjer so nehali njihovi slovenski sovrstniki, marveč so se naseljevali od Sorice proti vzhodu — pač pod vplivom svojih sorojakov, ki so se nekaj desetletij prej naselili v neposrednem sosedstvu zahodno od tod — na nemškourutarskem ozemlju, kjer je imel svojo posest oglejski patriarh. Spomin na prvotno domovino soriških kolonistov je ostal med ondotnim prebivalstvom živ dolga stoletja. Saj je odhajalo do polpretekle dobe na vsaka tri leta odposlanstvo v Innichen na božjo pot, kjer so ondotni cerkvi izročali darilo, ki naj jih zaščiti pred mrčesom (Käfergeld). V gorskem svetu, odmaknjenem od prometa, so soriški Tirolci skozi stoletja ohranili svoj jezik. V Spodnjih Danjah zna prebivalstvo še danes govoriti poleg slovenščine neko težko razumljivo nemščino. Na njihovo poreklo kažejo zlasti priimki, kot Kemperle, Jenšterle, Gortner, Haberle ipd. pa številna zemljiščna imena, saj ima vsaka še tako majhna parcela svoje ime, a le redka med njimi zvene po slovenski, če ne upoštevamo prvotno narodnostno mešanega Podlonka in pa Zalega loga v dolini, kjer je bila asimilacija spričo živahnejšega prometa hitrejša.

Ob zaključku srednjeveške agrarne kolonizacije je torej štela celotna Selška dolina 354 obdelanih hub. Po 1160 se je torej v manj kot dvesto letih število hub na Selškem več kot početerilo.

V. Ko je bila proti sredi 14. stol. zaključena velika načrtna kolonizacija po loškem ozemlju, je ostalo nenaseljeno le še zelo odmaknjeno in neugodno ležeče hribovito ozemlje, od katerega si zemljiški gospod skoraj ni mogel obetati večjih donosov, ki bi jih moglo nuditi obdelovanje zemlje. Toda podjetni duh kolonizatorja je našel v tej situaciji novo gospodarsko torišče. Na ozemlju, kjer se kmetstvo naseljevanje ni obneslo, kot dokazujejo že do 1291 propadle hube v Skovinah, je do srede 14. stol. zrastle izrazito novo gospodarsko središče — **Železniki**, ki ga je poklicalo v svet železarstvo.

Napis iz leta 1513 nad oknom na zadnji strani Opalte v Železnikih

Foto France Planina

Za železarstvo so bili dani ugodni naravni pogoji, ki so bili dotlej le primitivno izrabljeni, na kar kaže tudi krajevno ime Rudno, ki ga srečamo v virih že 1291. V to območje je poklical zemljiški gospod podjetne Furlane z očitnim namenom, da uvedejo na tleh loškega gospostva naprednejši način pridobivanja železa.

Prva listina, ki govori o teh vprašanih, poteka iz 1354. Iz nje so nam znana imena takratnih železarjev — Jacomo, Barthlme Zschab, Muron Silvester, Monfiodin in njegov brat Jakob — ki nakazujejo njihovo romansko-furlansko poreklo. Na ta izvor kažejo tudi njihovi nasledniki iz 15. stol. (Niclas Jacomont, Peter Peer, Peter Pysin, Matija Piro, Casparin, Zanetti). Romanski vpliv je razviden tudi iz imen žebeljev (canali, ceseni, terni, tratti itd.), iz raznih tehničnih izrazov (klovže, fužina ipd.), pa iz imen za orodje in naprave (vigenjc, mazola, premičol itd.), enako tudi iz nazivov za razne oblike železa (čoveta, refudi, repiki, terzella). Tudi kmetstvo sosedstvo je dobro poznalo poreklo železnikarskih fužinarjev. Še nedavno so rabili sosednji slovenski hribovci za Železnike izraz Lahovše, medtem ko je bilo pri Soričanih v rabi ime Ka Bolchen (Walchen).

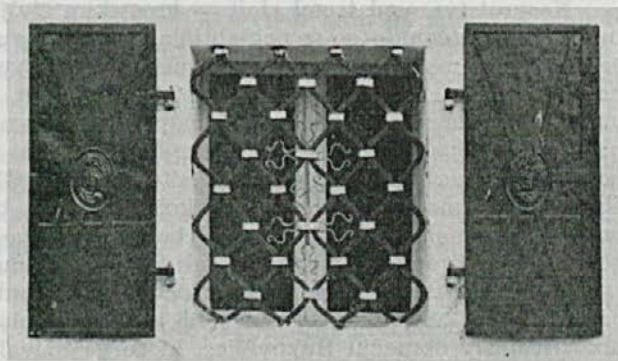
Listinski tekst (1354) ugotavlja, da so naštetih železarji gospostvu zvesto služili. Zato škof podeljuje in potrjuje njim in njihovim dedičem pet kovačnic, da delajo tam železo s pravicami, ki so jih že dotlej imeli. Iz teksta je torej razvidno, da furlanski železarji niso prišli v Selško dolino šele 1354, pač pa so morali biti tod že določen čas, v katerem se je mogel škof prepričati o njihovi zvestobi. Listina govori le o kovačnicah, nič pa ne izvememo o rudarjih, ne o talilnih pečeh. Mogoče so bili tudi ti Furlani spočetka navezani na dobavo železa, ki so ga še takrat pridobivali freisinški podložni kmetje s taljenjem v vetrnih pečeh. Vendar je že tedaj ta način pridobivanja brezdvomno nazadoval, saj so morale železnikarske kovačnice nujno težiti za tem, da čimprej postavijo ob svojih obratih tudi sodobno urejene talilne peči, ki jim je mehove gonila voda. Povečane talilne peči so dajale mase (volke), ki jih ni bilo več mogoče ročno obravnavati. Zato so podjetniki morali preiti na velika kladiva (vodne norce) na vodni pogon, ki so zmogla deliti velikega volka v manjše mase. Podjetni duh selških železarjev se pa tudi pri tem razvoju ni zaustavil. Kaj kmalu je strnil talilne peči in kladiva pod eno streho in tako utemeljil obrat z nazivom fužina.

Skoro ni dvoma, da je namreč treba dve od 1396 v mejah loškega gospodarstva omenjenih fužin postaviti v Železnike. Povsem dokazano pa sta bili tod dve fužini vsaj 1426. Ob tako živahnem fužinarskem razmahu se je seveda vse bolj uveljavljala delitev dela. Medtem ko so bile v zgodnji fazi oblikovane majhne rudarske tovarišije, v okviru katerih so si rudarji in kovači menjavali vloge, je fužinski obrat postavil določene meje. Mimo fužinskih delavcev, med katerimi je bilo po vsej priliki tudi nekaj nemškega življa, na kar kaže dialekt, ki spominja na govor v Trziču in Kropi, postajajo vse številnejši poklicni rudarji, ki niso več kopali rude samo na površju. S taljenjem so se ukvarjali bolj in bolj poklicni talilci. Rastoči obrati so postavljali vedno večje zahteve strokovno izvežbanim kovačem. Za dobavo vse večjih količin oglja so bili potrebni številni drvarji in oglarji. Pri tem so sodelovali zlasti kmetje v naselbinah v območju prostrane Jelovice, ki je bila z obsežnimi gozdovi neizčrpen vir za oglarstvo.

Navzlic močno razviti delitvi dela pa je bil v rokah fužinarjev celoten proces: v plavžih so topili rudo in pridobivali težke železne mase, ki so jih fužinska kladiva oblikovala v cagle; v cajnaricah so izdelovali šibike, ki so jih fužinarji in žebljarski podjetniki dajali dalje prekovati v žeblje. Žeblje so izdelovali v kovačnicah, imenovanih vigenjci. V vsakem vigenjcu je bilo več ognjišč (ješ), kjer so kot gorivo uporabljali oglje, ki so ga razpihovali mehovi na vodni pogon. Okrog ješe je bilo več hrastovih panjev z nakovali. Vsaka ješa je imela skupen ogenj za vse kovače.

Iz delovnega tovarištva prvih poklicnih topilcev se je sčasoma razvilo fužinarsko deležništvo. Pojav deležništva je narekovala živa potreba. Že sama proizvodnja je zahtevala, da so si bili mojstri čim bolj vzajemni. Vse bolj razvijajoči se obrati so pa terjali znatna denarna sredstva, ki jih je posameznik težko sam premogel. Potreba po kapitalu je sčasoma odpirala vrata v to družbo domačim in tujim petičnim trgovcem, s čimer je prevladujoči romanski fužinarski element polagoma začel stopati v ozadje. Tako srečamo leta 1501 v Zgornjih Železnikih fužinarje z naslednjimi imeni: Peter Peer, Joraj, Spindler, Matija Janezov sin, Lovre Amota, Peter Pyrinn; v Spodnjih Železnikih so omenjeni fužinarji Jakob Andreasch, Jerne Andreasch, Matija Piro, Janž Casparin, Gabrijel in Tone ter Andrej Stersenn.

Na ozemlju, ki se ob sistematični kolonizaciji ni obneslo, se je torej osredotočil in se vse močneje razvijal precej privilegiran fužinarski živelj, ki je za dolga stoletja dajal pečat ondotni pokrajini. S fužinarstvom je zaživela tudi prometna povezava čez Selško dolino z zahodom. Iz Selške doline je vodila pot

Okno častitljive Žikovčeve hiše v Dolenji vasi
Foto France Planina

čez Sorico na Petrovo brdo; v dolino Bače je bila usmerjena tudi zveza preko Bohinja. V dolini Bače je bilo razpotje: od čedadjske ceste se je namreč odcepila pot ob Soči navzdol proti Gorici in Brdom. Na živahen promet v tej smeri kaže mitnica v Koritnici. Iz Železnikov so pa tovorili železo in železne izdelke tudi v Škofjo Loko oziroma dalje na Reko.

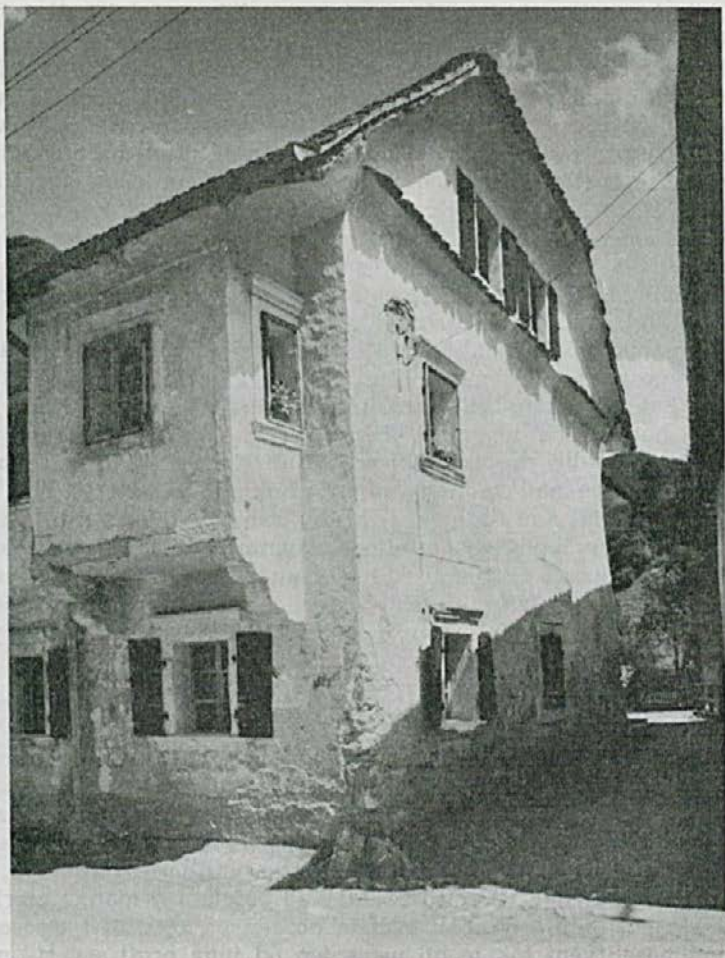
VI. Istočasno sta bila v selškem podeželju razvita kmetijska obrt in trgovina. Sredi 15. stol. so kmetje trgovali deloma s predmeti, ki so jih sami pridelovali oziroma izdelovali (prašiči, prekajena slanina, kože), pa tudi z blagom, do katerega so mogli kmetje priti le z zamenjavo oziroma nakupom (železo, olje, vino). Kmetje se torej niso ukvarjali samo z drobno trgovino v svojem območju, marveč so na lastni račun kupčevali tudi z zunanjim svetom. Prilike za tako trgovanje je bilo na pretek. Saj je jasno, da se tlačan-tovornik ni vračal iz tujine na svoj dom prazen, marveč je znal pritovoriti raznovrstno blago na svoj račun.

Živahna podeželska obrt in trgovina sta vzbujala veliko nevoljo pri Ločanih, ki so težili po obrtnem in trgovskem monopolu. Tako je prišlo do ostrih sporov, ki so se vlekli skozi stoletja. Posebej so se meščani obregali nad kovači, zlasti pa nad čevljarji, češ da premore že skoraj vsaka vas po enega, ponekod tudi po dva čevljarja, čeprav je v cehovskih pravilih določeno, naj vsa kovaška in čevljarska dela za celotno loško ozemlje opravljajo le v loške cehe organizirani mestni obrtniki.

Razvoj je šel seveda svojo pot. Na eni strani so bili loški obrtniki, ki so se izživljali v svojih zahtevah po obrtnem in trgovskem monopolu, na drugi strani so v Železnikih živeli svoje življenje fužinarji in njihovi obrati, v podeželju pa je bil močan kmetijski živelj, ki sta mu bili razen kmetijstva važen vir dohodkov obrt in podeželska trgovina. Vsa ta stremljenja je bilo torej nemogoče spraviti v sklad in zato so bila na dnevnem redu huda trenja med temi sloji, ki so se vlekla skozi stoletja. Ločani so morali polagoma začeti popuščati — seveda le korak za korakom. Proti koncu 15. stol. so npr. že dovolili, da bi v vsej Selški dolini kmetje mogli imeti v Sorici svojega kovača, ki bi se pa ne smel baviti z žebjarstvom. Kmalu nato so kmetje uspeli, da so meščani bili sporazumni, da bi smeli imeti kovača tudi v Selcih. Podobno se je zakonito s privoljenjem meščanov razvijala v podeželju tudi čevljarska obrt. Leta 1499 so Ločani npr. privolili, da bi mogla delati na Selškem dva čevljarja (v Selcih in Sorici), kar je pa bilo mnogo premalo glede na potrebe kmetijskega življa. Ob taki ozkosrčnosti loških cehovcev so bili seveda spori na dnevnem redu, saj je podeželska obrt navzlic vsem ugovorom še dalje cvetela, prav tako pa so se kmetje še vnaprej bavili tudi s podeželsko trgovino.

Nasprotstva med tremi sloji — kmetijskim življem, fužinarskimi podjetniki in loškimi meščani — so se poglobljala v teku časa z mnogimi posledicami. Procesa ni bilo moč zaustaviti. Cehovsko meščanstvo je bilo vse bolj nemočno nasproti fužinarskemu, pa tudi kmetijskemu življu. Temeljito so se pa zaostrovali spori med selškim podeželskim prebivalstvom in železnikarskimi podjetniki. Napredujoči fužinski obrati niso bili navezani samo na pridobivanje železne rude, marveč tudi na pogonsko silo — oglje. Oba železnikarska fužinarska obrata sta namreč porabila veliko količino oglja, brez katerega bi železarstvo povsem ohromelo. Tako se je začel boj za gozdove, ki so vse bolj kopneli, saj gotovo ni pretirana trditev, da so dali fužinarji letno podreti tudi čez tisoč debel.

Pomen gozdov je tem bolj naraščal, ker se rudarstvo v 16. stol. ni omejevalo samo na Železnike. Od tridesetih let 16. stol. dalje naletimo v virih na rudnik vitriola v območju Bukovščice, ki so ga uživali po železnikarskem zgledu

Pri Bargelnu v Železnikih

Foto arh. Tone Mlakar

deležniki. Vir iz 1568 rudnik še omenja, v kasnejših letih pa naletimo ondi le še na krajevno ime Knapi, kjer so bili naseljeni nasledniki nekdanjih rudarjev. — Viri iz začetka 17. stol. govorijo o fužini v Farjevem potoku. Podjetje se je že od vsega začetka borilo z velikimi težavami. Primanjkovalo je rude, ki so jo kopali okrog Žetine in Srednjega brda in jo prevažali ob Blegošu v Farjev potok. — Prišlo je tudi do poskusa, da bi tik pred nosom Železnikarjev postavili fužino na Češnjici, toda poskus je spodletel spriču protestov železnikarskih fužinarjev. — Več uspeha so imeli fužinarji na Poljanskem, kjer je zrasla vrsta fužin, vendar tudi te niso pognale trdnih korenin. Od vseh teh podjetij se je fužinarstvo skozi stoletja obdržalo samo v Železnikih.

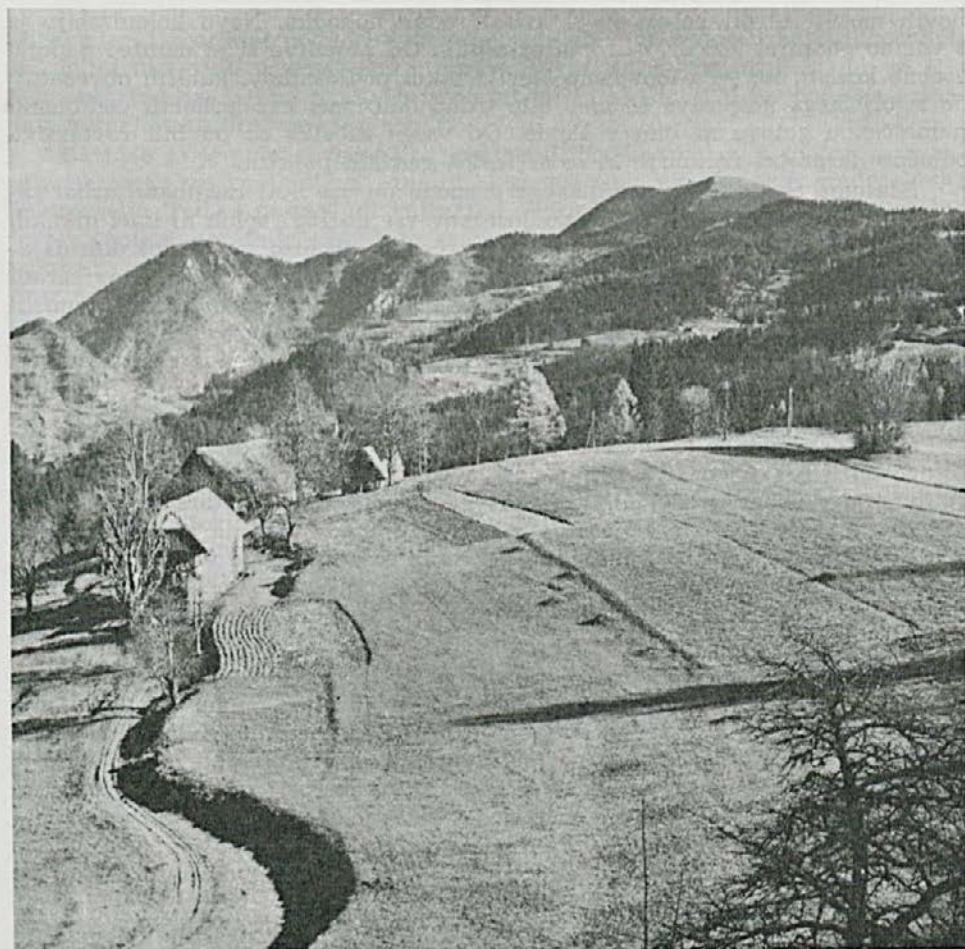
Razmah fužinarstva je temeljito skrčil obsežne gozdove, brez katerih bi seveda fužinarstvo ne moglo sploh obstajati, saj je oglje predstavljalo pogonsko osnovo.

Da je bila komplikacija še večja, se je v konflikt vmešal tudi deželni knez, ki je hotel dobiti čim več pravic nad vso deželo in se je v tem smislu hotel polastiti tudi regala nad rudami in fužinami. V smislu te tendence je deželni knez že proti koncu 15. stol. postavil v nižjeavstrijskih deželah lastnega rudarskega sodnika, ki naj rešuje s fužinarji mimo gospostev razna rudarska vprašanja. Tako je prišlo že proti koncu 15. stol. do vrste trenj, zlasti na območju že sicer majave freisinške posesti v Besnici, od koder so silili na loško ozemlje sosednji Kroparji; le-ti so se hoteli okoriščati s stališčem deželnega kneza, po katerem pripada njemu vsa ruda v dednih deželah. Tako so kopali železno rudo globoko na ozemlju loškega gospostva, spričo česar je prišlo do dejanskega obračunavanja med njimi in freisinškimi. Ti pojavi so predstavljali resen uvod v spor, ki je bil v 16. stol. stalno na dnevnem redu.

Tedaj je namreč deželni knez vse bolj uresničeval svoj načrt, da namreč postane edini gospodar nad rudami in v končni posledici tudi nad visokimi gozdovi, brez katerih rudarstvo zaradi pogonske sile ni moglo živeti. Ker freisinški škof ni hotel zlepa odstopiti od svojih starih pravic, je prišlo med obema strankama do hudih prepиров, ki so trajali skozi stoletja. V težnji, da se deželnoknežje pravice nad rudarstvom in visokimi gozdovi še bolj utrdi, je deželni knez 1575 izdal nov rudniški (Karlov) red. V skladu z njim so bili fužinarji in pri rudarstvu zaposleni podrejeni višjemu rudniškemu sodniku kot zastopniku deželnega kneza. Višjemu rudniškemu sodniku je po tem redu pripadala prva instanca razen za malefična dejanja, ki so ostala še vedno kompetenca deželskega sodnika (tj. freisinškega škofa). Freisinški škof je polagoma začel popuščati. Leta 1588 je izrecno priznal deželnemu knezu pravico do vsega, kar je bilo v neposredni povezavi z rudarstvom. V naslednjih letih se je vez med loškim gospostvom in fužinarskim življenjem še bolj rahljala.

VII. V strahu, da se ne bi gospostvu izmuznilo dotlej nenaseljeno, z velikimi gozdovi poraslo ozemlje zahodne polovice Selške doline, je prišlo do velikega, novega naseljevanja po prostranem ozemlju in to najprej v skrajnem zahodnem delu porečja Poljanske Sore, kjer je zrasla proti sredi 16. stol. posebna upravna enota — osliška župa. V to enoto so bili spočetka vključeni tudi rovti, ki so jih kultivirali na selški strani. Ondotni rovtarji so potekali v manjši meri s sosednjega poljanskega ozemlja, v dosti večjem obsegu pa so silili tja sosednji Tolminci. Glavni naselitveni tok je bil usmerjen od juga proti severu, manjši pa je potekal od nemškorutarske smeri. Rovtarji so bili v glavnem slovenskega rodu. (Zgrešeno je torej naziranje pisatelja Ivana Tavčarja, ki postavlja v Visoški kroniki na davška tla nemške naselnike). Na delen odklon naletimo le v Podporeznu, kjer kaže govorica na nekdanjo povezavo z bližnjim nemškorutarskim ozemljem; v razliko z Davčarji namreč izgovarja ondotno prebivalstvo č, ž in š kot c, z in s, kar je značilno za Nemškorutarje. Na to poreklo kažejo tudi nekatera domača imena, kot Plašajter, Majdlc, Pahman; pač pa je razvidno iz seznama ondotnih zemljiščnih imen, ki so v ogromni večini trdno slovenska, da je bil v času naseljevanja ondotni živelj z razliko s Soričani že močno sloveniziran.

Istočasno je prišlo do slovenskega rovtarskega naseljevanja tudi v Martinjvrhu, ki je ostal skozi ves srednji vek nenaseljen. Med najstarejše ondotne rovtarje spada Megušnica. Urbarialni podatki nakazujejo, da so se rovtarji po Martinjvrhu naseljevali od vzhoda proti zahodu — torej povsem neodvisno od davških naselnikov. Med davške in martinjvrške rovtarje so se pa s selške strani vrinili naselniki Osojnika, Potoka in Zale, ki so se tja vsaj deloma naselili v zvezi

Na jezeru v Davči

Foto arh. Tone Mlakar

s fužinarstvom. Upravno so jih podredili brez točnejše razmejitve deloma davški župi, deloma pa selški, kamor je spadal ves Martinjvrh.

Rovtarska kolonizacija se je bistveno ločila od srednjeveške. Medtem ko je srednjeveško naseljevanje načrtno vodilo zemljiško gospodarstvo, je rovtarsko kolonizacijo narekovala pobuda posameznikov, ki so več ali manj na lastno pest krčili gozdove in kultivirali zemljo. Način takega naseljevanja se očituje v razdelitvi zemljišč. V razliko s tako pestro poljsko razdelitvijo, ki jo srečamo na ozemlju srednjeveške kolonizacije, je najti na vsem obsežnem teritoriju rovtarske kolonizacije izključno le samotne kmetije in njih aglomeracije. Vsaka domačija ima svojo celotno zemljiško posest povsem zaokroženo.

Do rovtarske kolonizacije so imeli pristojni faktorji kaj različen odnos. Zemljiški gospod poselitvi obsežnih gozdnih kompleksov ni mogel nasprotovati, čeprav ga je vznemirjalo npr. poročilo komisije (1585), ki se je pritoževala, da so opustošeni najlepši gozdovi; gospod si je namreč obetal, da bo z nastajanjem

novih naselij utrdil posest in si zvišal redne dohodke. Novo kolonizacijo je z vnemo podpiral kaščar, oziroma oskrbnik. Od poselitve si je namreč nadejal osebne koristi, saj je s tem raslo število takih podložnikov, katerih obveznosti do zemljiškega gospodstva še niso bile trdno določene, kar loškemu vodilnemu nameščencu gotovo ni bilo v škodo. Od vsega začetka so pa bili rovtarstvu odločno nasprotni fužinarji, ki so se lastili gozdnih površin.

Sčasoma se je odnos zemljiškega gospoda do vse bolj razgibane urbarizacije začel spreminjati. Od novih podložnikov vse do 1561 sploh ni imel nikakih dohodkov, ker so se rovtarji izčrpavali s krčenjem in niso zmogli nikakih dajatev, pa tudi sicer so zemljiškemu gospodu dohodki od novih kolonistov zaradi neurejenosti le polagoma dotekali. Spričo takega položaja se je škof zamislil ob poročilih, po katerih naj bi bili celi hribi povsem opustošeni, nekdanji najlepši gozdovi pa uničeni v taki meri, da na nje ni bilo več vredno paziti. Tako je škof npr. 1560 naročil oskrbniku, naj svetuje, kako naj bi napravili konec pustošenjem.

Loški oskrbnik se je znašel v križnem ognju. Glede na osebne koristi je bil gotovo blizu rovtarjem. Komisija se je zavedala, da oskrbnik spričo nerednega vpisovanja v urbar iz sebičnih razlogov ne nastopa proti rovtarstvu. Očitki so padali tudi s škofove strani, češ da oskrbnik premalo pazi na rovtarje, ki delajo škodo po gozdovih; v bodoče naj oskrbnik sploh prepove vsako pustošenje. Stališče zemljiškega gospoda se je tu pa tam še bolj zaostriло. Tako se je npr. 1602 znašlo v loških zaporih 15 novih rovtarjev, ki se na prepovedi niso ozirali.

Še hujših napadov je bil oskrbnik seveda deležen s fužinarske strani. Verjetno ni bila brez osnove fužinarska pritožba iz 1568, češ da jim oskrbnik prepoveduje žgati oglje, da je pa razglasil, naj pridejo k njemu po dovoljenje tisti, ki hočejo napraviti rovte. Podobne pritožbe so se vrstile tudi v naslednjih letih. V začetku 17. stol. so fužinarji nastopili z ostrejšimi zahtevami. Rovte je treba uničiti, hiše pa požgati. Seveda s takim stališčem pri zemljiškem gospodstvu niso mogli uspeti. Če je zemljiški gospod z žalostjo gledal, kako mu propadajo obsežni gozdovi, je vendar laže prenašal rovtarje, ki so jih polagoma le vpisovali v urbar in so bili uvrščeni med podložnike z utrjenimi dolžnostmi, kot pa fužinarje, ki so bili gospodstvu v tem času le še v breme.

Rovtarska kolonizacija se pa ni ločila od srednjeveške načrtne kolonizacije samo po načinu naseljevanja, marveč tudi po socialnem diferenciranju. Medtem ko je srednjeveška kolonizacija ustvarjala izključno le same grunte, so ob rovtarskem naseljevanju nastajala mimo rovtov-gruntov v veliki meri tudi drobna posestva — kajže. Kajžarstvo ob tem naseljevanju ni bilo nov pojav. Na kajžarstvo naletimo po loškem ozemlju že od 15. stoletja dalje. Spočetka številčno sicer zelo skromni kajžarji so se naseljevali na gmajnarskih zemljiščih, in sicer na ozemlju, kjer je bila gruntarska kolonizacija zaključena. Da je bilo kajžarstvo že zgodaj razmeroma močno razvito v fužinarskih Železnikih, moremo pač predpostavljati, čeprav iz virov ne najdemo ustreznih podatkov. Najstarejši vpogled v številčno stanje kajžarjev in njihovo razporeditev po loškem ozemlju dajejo urbarji iz konca 15. in začetka 16. stoletja. Sledeč podatkom urbarja iz 1501, ki pa pušča ob strani kajžarski živelj v Železnikih, je bilo tedaj po vsej Selški dolini komaj 17 kajžarjev. Na enega naletimo v stirniški župi, štiri njih je najti v posameznih naselbinah po selški župi, vseh drugih 12 kajžarjev je bilo pa naseljenih v soriški upravni enoti. Priimki soriških kajžarjev izdajajo njihov obrtniški poklic; med njimi naletimo namreč dvakrat na ime Šmid, dvakrat na Zimerman, trikrat na Schuester, enkrat na Webar in enkrat na

Schneyder. Urbarialni podatki nakazujejo, da so se najstarejši kajzarji po Selški dolini ukvarjali prvenstveno z obrtjo. V razliko z gruntarji, ki jim je bila primarna zemlja, je bila pri kajzarstvu izhodišče kajža, ki ji je spočetka pripadala komaj kaka drobna krpa zemlje.

Do 1630 se je položaj temeljito spremenil. Kajzarstvo se je močno razmahnilo ne samo po rovtarskem ozemlju, marveč tudi na območju srednjeveške kolonizacije. Tod so postavljali kajžarska poslopja praviloma zunaj gruntarskih jeder; znotraj prvotnih naselij so se mogle razviti le posamezne kajže, ki so izjemoma zrasle na propadlih gruntih. Navadno so kajzarji postavljali poslopja brez pravega reda ob obstoječih naselbinah in to v največji meri na srenjskem svetu ob robovih gruntarskega polja. Brez ozira na rovtarske domačije so kajže na Selškem okrog 1630 zajemale več kot tretjino vseh kmetskih gospodarskih enot (36,15 %). Ob pritegnitvi rovtarjev se ta odstotek še bolj dvigne.

Kajzarstvo v rovtarskem območju je v največji meri temeljilo na obdelavi zemlje, ki so jo mnogi rovtarji še naknadno pridobivali. Kajzarstvo v predelih srednjeveške kolonizacije pa se je od rovtarskega temeljito ločilo. Mnoga od prometa odmaknjena naselja niso premogla niti enega kajzarja, nasprotno pa so se zbirali številni prebivalci v prometnih in župnijskih središčih. Zato ni slučaj, da so dolinska naselja po Selškem kar po vrsti 1630 premogla več kajzarjev kot gruntarjev, tako Bukovica 8 kajzarjev : 7 gruntarjev, Ševlje s Knapi 13 : 4, Zali log 10 : 6, Češnjica 11 : 9; še večje število kajzarjev izkazujejo Selca (32 : 16) in Dolenja vas (23 : 13), čeprav moramo iz te vsote izdvojiti enega ali drugega kajzarja in ga dodeliti območju Martinjvrha. Na ta odstotek so nedvomno vplivali tudi fužinarski Železniki.

Le manjšemu delu kajzarjev na ozemlju srednjeveške kolonizacije je bila pomembnejši vir dohodkov zemlja. V to vrsto spadajo tisti redki posamezniki, ki so se okoristili z razpadajočimi starimi grunti. Ta pojav pa je bil v tem razdobju po Selškem dokaj izjemen. Sicer pa kajzarjem do zemlje ni bilo vedno lahko priti. Ščasoma so si kajzarji vendar znali razširiti spočetka borno zemljišče. Mnogi med njimi so pridobivali poljske površine z lazništvom, ki je bilo tedaj močno razširjeno tudi pri gruntarskem življu na starih kmetijah. Tu pa tam so si nekateri kajzarji že tedaj pomagali tudi ob delitvi skupne zemlje. V splošnem se je delitev najprej usmerjala na travniški svet (senožeti). Ta proces je bil po Selškem v glavnem končan do 1630, vendar so podložniki tu pa tam senožeti še tedaj skupno uživali. Delitev skupnih gozdnih površin tedaj še ni zajela večjih dimenzij, vendar naletimo na ta pojav že tedaj tudi ponekje celo v odmaknjenih naseljih (npr. v Bukovščici in Hudem lazu).

Sicer so se pa kajzarji na ozemlju srednjeveške kolonizacije prvenstveno ukvarjali z neagrarnimi gospodarskimi panogami. V fužinarskem območju so bili številni zlasti fužinarski delavci v neposredni proizvodnji, pa oglarji v bližnjih in oddaljenejših gozdovih. Zelo mnogo kajzarjev se je bavilo z obrtjo, kajti navzlic trdovratni cehovski okostenelosti se je obrt čedalje bolj razvijala. Monopolistične težnje loških meščanov so že v prvih desetletjih 17. stol. temeljito popuščale. Obrt se je na podeželju navzlic stoletnim prepovedim bujno razmahnila. Ščasoma je popušcanje šlo tako daleč, da so v cehovske organizacije pritegovali tudi podeželske mojstre. Podeželska obrt, ki se je v prejšnjih časih krepila le v stalnem boju z mestnimi cehi, se je vse bolj svobodno razvijala. Podeželski obrtniki so se deloma vključevali v cehe, zlasti oddaljenejših od mesta pa tudi ta vez ni bremenila. Mnogi kajzarji so se pa bavili tudi s podeželsko trgovino in tovarništvom. Med slednjimi so si mnogi s podjetnostjo ustva-

rili trdno gospodarsko podlago in prenekateri med njimi niso po imetju zaostajali za gruntarskim življem.

Vzporedno s kajžarji so se pojavili po Selškem že v 16. stol. tudi gostači. Leta 1590 najdemo posameznike v stirpniški (2), selški (3), rudenski (2) in soriški (2) župi; do 1637 je njih število naraslo na 29 (strmiška župa 8, stirpniška 5, selška 9, davška 7). Gostači so se preživljali predvsem z obrtjo, deloma mogoče tudi s trgovino, pa kot dinarji pri premožnejših kmetih.

VIII. Populacija v podeželju se je po 1630 vse bolj krepila in to manj na osnovi kmetijstva kot na temeljih podeželske obrti in trgovine. Prav posebno se je razvijalo platnarstvo, s katerim so se ukvarjali tako gruntarji kot kajžarji. Lan kot surovino za predenje so gojili tako rekoč povsod, pa so navzlic temu morali predivo v večini primerov še uvažati. Platnarstvo je bilo povsod razvito kot domača obrt, istočasno se je pa tkanje razvilo tudi na izrazito poklicni obrtni podlagi. Od 11 izdelovalcev kolovratov na ozemlju loškega gospostva je bilo kar 9 njih naseljenih v posameznih naselbinah po Selškem. Specifična obrt na Selškem je bilo sodarstvo; podatki iz srede 18. stol. kažejo, da je bila ta obrt osredotočena v železnikarskem območju (Rudno 4, Češnjica 1, Dražgoše na Pečeh 1, Kališe 1, Rovt 1, soriško ozemlje 5); odjemalci za sode so bili v glavnem pač tovarniki oziroma njihovi delodajalci. Na živahen promet kažejo gostilne, ki so bile večinoma v rokah gruntarskega življa. Prednjačila so Selca, kjer je bilo razporejenih kar 9 gostiln, sicer pa srečamo gostilne še na Praprotnem (1), v Dolenji vasi (1) in na Češnjici (3), pa v Sorici (2).

Med drugimi obrtmi je bilo v večjem številu zastopano le še mlinarstvo. Mlini so bili zelo različnih kapacitet. V osnovi so se delili na take, ki so lahko stalno delali, in take, ki so bili odvisni od vsakokratne količine vode. Številčno so seveda prednjačili mlini z nestalnim obratom. Stalni mlini so bili razporejeni ob Selščici in njenih večjih pritokih. Premogli so po 1—3 stalno obratujoča kolesa, razen tega pa še kako kolo v občasnem obratu. Velika večina mlinov pa je stala ob takšni vodi, ki ni mogla leto in dan goniti koles. Največ jih je premoglo komaj po eno kolo. Ti mlini na splošno niso bili obrtnega značaja, marveč so služili predvsem domačim potrebam in tistim najbližje okolice. V Sorici je npr. kar sedem gruntov premoglo lasten mlin, v Podlonku je imel celo vsak gruntar svoj mlin. V Davči, na Zalem logu in Prtovču srečamo pojav, da je mlin uporabljalo sosedstvo kot celota.

Mimo teh močnejše razvitih obrti naletimo po Selškem na vrsto drugih obrti, predvsem seveda takih, ki so bile najbolj potrebne za vsakdanje življenje. Z obrtjo so se zlasti ukvarjali gostači, ki so številčno presegali kajžarje-obrtnike.

Velik del podeželskega prebivalstva pa je našel trden zaslužek v povezavi s fužinarstvom v Železnikih kot tedanjem močnem obrtno-industrijskem središču.

Železne rude ni bilo na pretek, sicer so jo pa še vedno kopali na najrazličnejših koncih in krajih, tako v območju Jelovice pri Dražgošah, na ozemlju Jamniškega in Lajškega vrha, pod Ratitovcem, v Smolevi, za Lubnikom, pri Starem vrhu, pri Hotavljah, Veharšah, na Gostečem itd. Vsekakor je bilo glede dobave rude še vedno najpomembnejše območje Jelovice, saj je bilo npr. sredi 18. stoletja na Jamniku kar 9, v Dražgošah pri Cerkvi pa 6 rudarjev. Z iskanjem rude so se ukvarjali rudarji bodisi v službi fužinarjev, bodisi na lastno pest. Rudarji so izhajali iz vrst ondotnega kajžarskega oziroma bajtarskega prebivalstva; izjemoma je srečati med njimi tudi ženske. Pravico do uporabe rudniških nahajališč je podeljeval v imenu deželnega kneza višji rudniški sod-

nik. Te pravice je vpisoval v knjige podelilnic. V glavnem je šlo za rove in jaške, deloma tudi za perišča, ki so bila ponekod potrebna za pranje rude. V posameznih jamah je večkrat kopal rudo en sam rudar, vendar so bili številnejši primeri, da so rudo črpali v kompanijah, ki so jih sestavljali 2—3, redkeje 4 rudarji.

Sčasoma je postajala oskrba z domačo rudo vse težja. Stroški so rasli z dobavo rude, ker je bilo treba čedalje dalj hoditi ponjo, vrh tega pa ruda ni bila kvalitetna, saj je odpadlo na žlindro več kot dve tretjini rude. Tako je vse bolj pridobivalo na veljavi koroško železo, ki je bilo ne samo neprimerno bolj kvalitetno, marveč celo cenejše.

Letna produkcija domačega železa je bila zelo nestanovitna. Znašala je nekako 2500 do 4000 centov. Ker produkcija železa še daleč ni krila domačih potreb, so manjkajoče skušali nadomestiti z uvozom železa iz Koroške. Žal so ustrezni podatki na voljo šele od 1800 dalje. Iz njih je razbrati, da je šlo za velike količine, ki so npr. 1806 presegale celotno domačo produkcijo.

Podobno kot rudna nahajališča je višji rudniški sodnik oddajal tudi kopišča in to ne samo fužinarjem marveč do 1746 tudi raznim oglarjem. Kopiščem je pripadalo 3—5 oralov gozda. Podelilnica je veljala tako dolgo, dokler ni bil gozd izsekan, nakar je bilo treba za kopišče na novo prositi. Kopišča so se navadno držala starih mest. Oglje so spravljali v posebne shrambe, od koder so ga dostavljali fužinam. Kopišča so bila razširjena zlasti po Jelovici. — Z leti so se težave stopnjevale tudi pri dobavi oglja. Boj za gozdove se je nadaljeval, z njim pa stalni spori fužinarjev in oglarjev s sosednimi kmeti in lazniki, ki so še vnaprej silili v gozdove. Kako so se le-ti kaj malo ozirali na fužinarske zahteve, nakazujejo prepovedi glede napravljanja lazov; kajti le-te so se skozi desetletja, da stoletja ponavljale in so že s tem dokazovale svojo neučinkovitost. Še teže je bilo z dobavo oglja, odkar so bile ukinjene pravice fužinarjev do rezervatnih gozdov. V novih razmerah je prišlo do številnih prodaj kopišč, katerih cena je sčasoma silno narasla.

Med železnikarskimi delavci so bili pač najštevilnejši kovači, ki so se ukvarjali z žebjarstvom. Primerjava podatkov iz leta 1780 s tistimi iz 1807 kaže, da je navzlic padanju domače produkcije železa žebjarstvo močno narasčalo.

Istočasno se je močno razvijala podeželska trgovina. Sicer so se meščani še naprej borili proti kmetski trgovini in so na pritiske meščanov v 17. in 18. stoletju izšli razni patenti, ki so prepovedovali tako trgovanje, toda že samo obnavljanje patentov dokazuje, da je bil njihov učinek zelo dvomljiv. Podjetnejši podeželski trgovci se pri trgovanju niso omejevali samo na ožje sosodstvo, marveč so hodili po blago tudi na ozemlje zunaj loškega gospostva. Pri trgovanju gruntarji niso zaostajali za kajžarji. Zlasti je bilo razširjeno trgovanje s platnom, glede katerega je bilo loško ozemlje izrazito vodilno na vsem Kranjskem. Med trgovci s platnom srečamo ne samo velike založnike, marveč tudi mnoge nepismene kmete, ki so se pojavljali s platnom na sejnih po jadranskih primorskih mestih in celo v Italiji. Sicer so pa prevažali platno predvsem na tržaško in reško tržišče oziroma dalje v Videm.

Spričo opisanega gospodarskega razvoja se je do srede 18. stoletja vse bolj povečala družbena diferenciacija podeželskega prebivalstva, kot kaže naslednja tabela (h = huba, grunt, k = kajža, g = gostači), v katero so zajeti mimo podložnikov loškega gospostva tudi sicer razmeroma redko posejani tujim gospostvom podrejeni posamezniki (naznačeni v oklepaju).

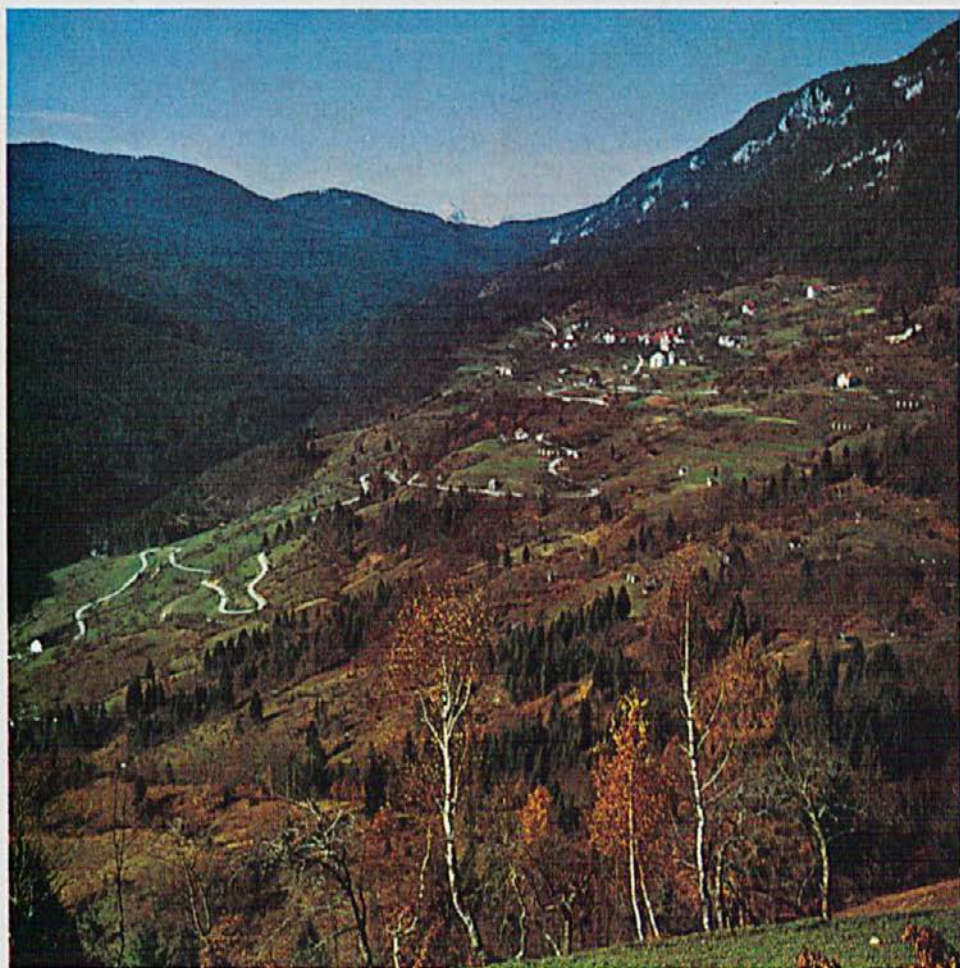
Zupa	2 hubi	1 1/2 h	1 1/4 h	1 huba	3/4 h	1/2 h	1/3 h	1/4 h	k	g
Strmiška		1	4	59		1	15		7 (5)	24
Stirpniška	2		3	53		4	67		1 (2)	62
Selška				95	1	13	100	2	6 (28)	100
Rudenska		1		63	1	1	45		9 (28)	51
Soriška				46			18		2 (12)	10
Davška				1		39	11		8 (4)	14
	2	2	7	317	2	58	256	2	33 (79)	261

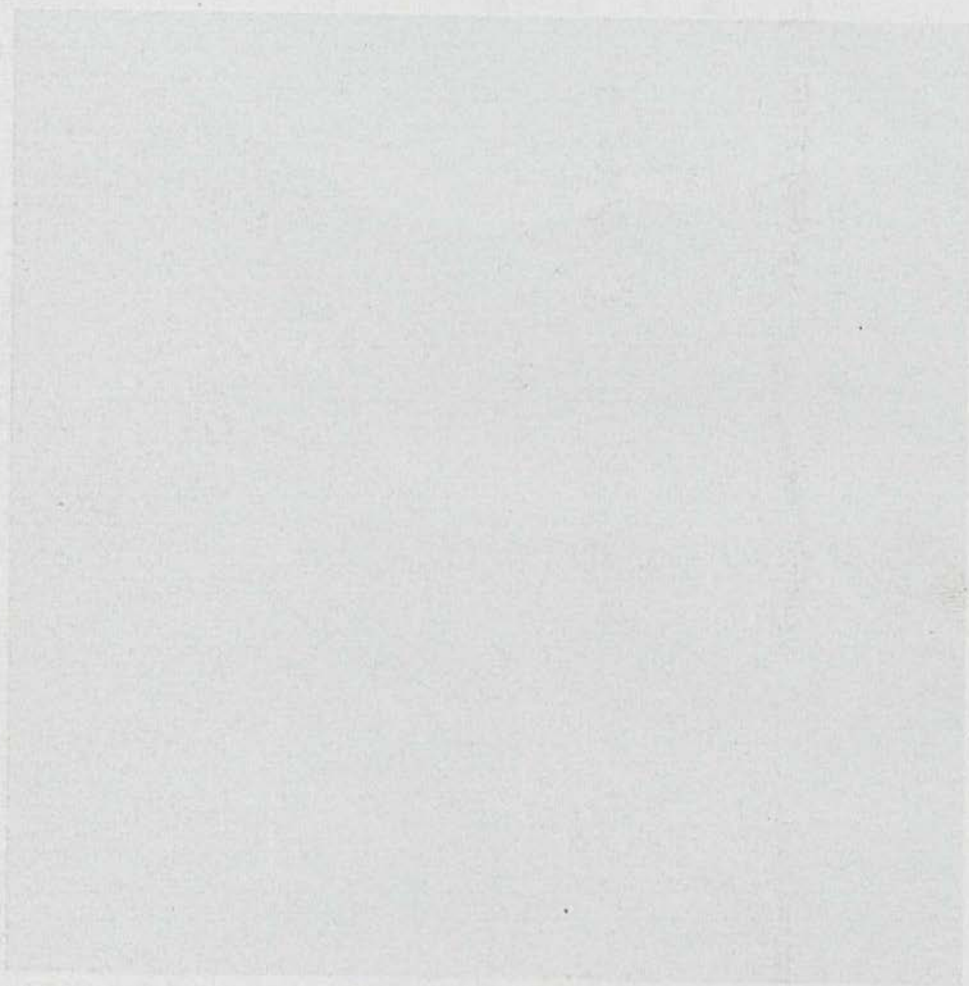
V tabeli je sicer izkazanih 10 kategorij, toda v bistvu gre za tri osnovne vrste: za grunte in kajže ter gostače. Med kajžarje sodijo v mejah loškega gospostva tudi tim. tretjinski grunti; iz virov je namreč razvidno, da gre pri teh kmetijah praviloma za kajže, ki so se sčasoma gospodarsko toliko dvignile, da jih je gospostvo uvrščalo v višjo kategorijo. Naslednja tabela vsebuje zgornje podatke v petih osnovnih enotah in to v poenostavljeni kategorizaciji (a — domačije v loškem gospostvu, b — domačije pod drugimi gospodi), na celotnem selškem ozemlju.

	nad 1 huba	1 huba	1/2 hube	Kajža	Gostači
Selška dolina a	11 (1,5%)	317 (41,8%)	60 (7,9%)	291 (38,4%)	261
b				79 (10,4%)	

Na prvi pogled je razvidno, da je kajžarski živelj brez upoštevanja polovičnih gruntov prerasel gruntarskega (48,8% : 43,3%). Polovični grunti niso v zvezi s kakim drobljenjem starih hub, ki so se še vnaprej s prav redkimi izjemami držale v prvotnem številu. Njih pojav je marveč v zvezi z utrjevanjem rovtarskega živilja, ki se je dvigal na stopnjo polgruntarjev. Sredi 18. stoletja se je torej po dolgih stoletjih težišče premaknilo na stran šibkejših gospodarstev.

Mnogo kajžarjev je bilo podložnih raznim cerkvenim ustanovam. Župni cerkvi v Selcih je bilo podrejenih v samem naselju 5 kajžarjev in 1 kovačija, na Češnjici 2 kajži in na Studenem 3 kajže. Podružnična cerkev v Dražgošah je imela v domači vasi 8 podložnih kajžarjev. Številni kajžarji so bili vključeni v imenje cerkve v Kališih (Kališe 2, Studeno 3, Češnjica 2, Rudno 4, Podlonk 2) in cerkvi na Jamniku (11 ondotnih kajžarjev). Tudi drugim podružnicam je pripadalo nekaj drobne posesti v naseljih, kjer so stale posamezne cerkve, tako pri Sv. Lenartu 1, pri Sv. Tomažu 1, pri Sv. Miklavžu 4, na Bukovščici 2, pri Sv. Mohorju 3, v Lajšah 3). Medtem ko župnija v Železnikih razen drobne posesti ni premogla nikakega imenja, je bil vikariat v Sorici bolje založen; v Sorici mu je bilo podložnih 8 kajžarjev, 5 nadaljnjih je bilo na Zalem logu in 4 v Davči. Tudi podružnica v Spodnjih Danjah ni bila brez imenj; na Zalem logu sta ji pripadali 2 kajži, po 1 kajža je pa bila vključena v njeno imenje v Spodnjih Danjah, Zabrdi, na Torki in Ravnem.

Dražgoše

Foto arh. Peter Pokorn

Sicer so pa bili kajzarji zlasti številni v prometno razgibanih dolinskih območjih, posebno v okolju starega župnijskega središča v Selcih (Selca 37 : 21, Dolenja vas 25 : 14, Češnjica 16 : 10) ter v območjih nekdanjih rudarskih središč (npr. Ševlje 22 : 4). V času tako izrazitega razvoja vse večje diferenciacije v podeželju pa je v številnih naseljih še vedno vladalo stanje iz časa ob končani sistematični kolonizaciji. Takih primerov najdemo seveda v glavnem v odmaknjenih hribovskih naseljih, kjer je kar četrtnina njih spadala v to vrsto.

Prav posebno pa se je v zadnjih dobrih sto letih po 1630 razvilo gostaštvo, saj je srečati le posamezna naselja, kjer gostačev tedaj sploh ni bilo.

V drugi polovici 18. stoletja je prišlo do obsežnih delitev srenjskih površin. Delitve so se usmerjale mnogo bolj na gozdove kot na pašnike. Čeprav je oblast zelo pospeševala delitev, le-te niso bile sistematično izpeljane, kot kažejo v podrobnostih preučene razmere v Selški dolini na podlagi katastrskih podatkov iz 1825. V večini naselij tedaj sicer niso več poznali skupne posesti, toda na drugi strani niso bili prav nič izjemni primeri, kjer je bila skupna posest še zelo razvita, zlasti v naseljih pod Ratitovcem in v Davči ter Martinjvrhu, pa tudi v dolini sami. Pri tem je šlo predvsem za pašniške površine in to ne samo za tiste planinskega značaja, deloma tudi za gozd, v Podlonku in na Prtovču pa celo za senožeti. Skupni svet so deloma uživala posamezna naselja kot celota; v posameznih primerih je bil položaj kar zapleten. Tako je npr. imela katastrska občina Sv. Križ, ki je obsegala Podlonk, Prtovč, Škovine in Dobroslico, kot celota ok. 70 ha skupne paše, Podlonk in Prtovč sta uživala skupaj čez 20 ha senožeti in 108 ha gozda in paše, medtem ko je pripadalo samemu Podlonku blizu 70 ha skupnega sveta.

Vzporedno z delitvami skupne zemlje, ki so pripomogle h kultiviranju raznih dotlej le slabo gospodarsko izrabljenih površin, je podeželsko prebivalstvo ob tihi podpori loškega gospostva nadaljevalo z lazništvo, čeprav je temu pojavu izredno močno nasprotoval fužinarski živelj. Fužinarji niso odnehali, prav tako pa tudi ni popustilo kmetsko prebivalstvo; stoletni spori so se še nadaljevali.

Obseg polja je z novim kultiviranjem nedvomno narasel; čeprav iz razpoložljivih virov ni mogoče ugotoviti kvantitativnega obsega novih obdelovalnih površin, je vendar gotovo, da so se kmetske gospodarske enote — med njimi tudi kajže — na splošno znatno okrepile. Seveda so bili med kajžarskim življenjem, zlasti tistim, ki se je na novo naselil, tudi taki, ki so premogli samo kajžo.

IX. V stoletjih se je **populacijska slika** našega ozemlja temeljito spremenila. Za dobo pred štetji je možno populacijo le bolj ali manj približno ocenjevati s pomočjo količnika, ki naj pove, koliko ljudi je prišlo poprečno na eno lubo oziroma domačijo. Absolutno zanesljivo osnovo za ugotavljanje količnika moremo dobiti šele na podlagi pramateriala štetja iz 1754. Povprečni količnik za loško ozemlje znaša nekako 7,64. V prejšnjih stoletjih je bil količnik dosti nižji. Rekonstrukcija kaže, da bi smeli za leto 1630 uporabljati količnik nekako 5,75. Še nižji je bil seveda količnik v srednjem veku vključujoč tudi leto 1501. Verjetno ne bomo preveč pogrešili, če računamo na srednjeveško loško domačijo nekako 5 ljudi. Seveda predstavljata oba naša količnika, tako 5 za srednji vek kot 5,75 za leto 1630 le izrazito zasilno ocenitev.

Če upoštevamo navedena količnika, dobimo sliko o populaciji na selškem ozemlju v raznih razdobjih, kot izkazuje naslednja tabela.

Župa	1291	1318	1501	1630	1754	1817
Strmiška	350	350	285	426	703	601
Stirpniška	410	410	290	713	1008	1127
Selška	405	405	460	1230	1875	1743
Rudenska	320	320	295	592	1130	1337
Soriška	105	155	290	374	596	671
Davška				288	481	502
Skupaj	1590	1640	1620	3623	5793	5981

Pri ocenjevanju populacije v **srednjem veku** je treba upoštevati, da je prebivalstvo soriške župe potekalo od zunaj. Številke pa sicer kažejo, da je število prebivalstva po končani sistematični kolonizaciji ostalo v bistvu skozi stoletja nespremenjeno. Število podeželskega prebivalstva je torej izrazito stagniralo, ponekod kot v stirpniški, deloma pa tudi v strmiški in rudenski župi celo nazadovalo. Stagnacija je pač plod svojega časa; še bolj je naraščala ob velikih epidemijah, ki se prav gotovo selškemu ozemlju niso izogibale, pa zaradi vojnih nadlog, ki tudi niso prizanašale selškemu prebivalstvu. Tako je nataliteta komaj držala korak z mortaliteto in torej ni mogla ustvarjati viškov.

Doba **od 1501 do 1630** kaže velik porast populacije. Število domačij se je krepko dvignilo. S pritegnitvijo količnika 5,75 se je torej prebivalstvo več kot podvojilo. Dvig je bil deloma povezan z naseljevanjem na dotlej nenaseljenem ozemlju, zlasti pa je bil pogojen z vse večjim zaposlovanjem podeželskega prebivalstva pri neagrarnih gospodarskih panogah, kar je močno vplivalo na živahen razvoj kajzarstva. Nove domačije so ustvarjali le deloma prišleki, zlasti tisti s Tolminskega, v večji meri pa so bili novinci domačini, kar bi kazalo na to, da je v tem času nataliteta prevladovala nad mortaliteto, čeprav govore viri tudi tedaj o epidemijah.

V naslednji fazi **1630—1754** je prebivalstvo prav tako močno naraščalo. Število domačij se sicer ni močno dvignilo, pač pa so vplivali na porast predvsem gostači. Seveda je prebivalstvo po Selškem zelo neenakomerno naraščalo. Prav malo je napredovalo v vrsti naselij, zlasti marsikje po hribovju, izredno močno se je pa dvigalo v krajih z močno razvito obrtjo, v povezavi z železnikarskim fužinarstvom in v območju starega selškega župnijskega središča. Kot ponazorilo naj navedem samo nekaj primerov z upoštevanjem zgoraj omenjenega ključa.

	1291	1501	1754
Sedež župnije — Selca	90	90	443

Fužinarsko območje

Rudno	45	45	214
Dražgoše pri Cerkvi	40	40	160
Dražgoše na Pečeh	45	45	176
Jamnik	20	20	130

Hribovsko območje v strmiški župi

Bezovnica	20	10	23
Laško	15	15	31
Planica	20	20	38
Križna gora	30	30	53

S točnejšimi podatki pa razpolagamo za celotno selško ozemlje šele za leto 1817. Primerjava ocenjevanja prebivalstva v letu 1754 z rezultati štetja v letu 1817 kaže, da je naš količnik za 1754 dokaj stvaren. V strmiški in selški župi je izkazan do 1817 celo določen padec števila prebivalstva, medtem ko je na ostalem ozemlju zaznamovan rahel napredek. Tako gibanje prebivalstva v zadnjih desetletjih, zlasti po 1780 je vsekakor v zvezi z ogromnimi žrtvami v času francoskih vojn pa tudi z lakoto, ki je kosila prebivalstvo v letih 1815—1817.

Medtem ko je bilo vsaj do neke mere možno rekonstruirati število kmetškega prebivalstva v freisinškem času, je ocenjevanje števila ljudi za čas pred štetji v **Železnikih** zelo problematično. V urbarjih ni najti ustreznih podatkov, pritegovane navedbe iz matičnih knjig pa more dati le izredno približne, včasih tudi tvegane rezultate, kot kažejo Globočnikove cenitve (gl. sp.).

Železniki so predstavljali otok sredi kmetške pokrajine tudi glede populacije. Na cenitve ondotnega prebivalstva naletimo že v 17. stoletju. Glede na vicedomsko poročilo iz 1621 naj bi ondi živelo nad 3000 ljudi. Podatek iz 1628 je že nekoliko skromnejši; Železniki naj bi tedaj šteli s fužinarji in njihovimi delavci čez 2000 prebivalcev. Pri obeh cenitvah gre za izredno pretiravanje, ki je razumljivo, ker so Železnikarji skušali na tak način doseči lastnega duhovnika oziroma ustanovitev samostojne župnije. V obeh primerih so seveda pretirano šteli k Železnikom vse ljudi, ki so bili kakorkoli povezani s fužinarstvom. Ti cenitvi sta torej brez vsake podlage.

Z vprašanjem populacije v Železnikih v 18. stoletju se je ukvarjal že A. Globočnik (*Geschichtlich-statistischer Überblick des Bergortes Eisern, Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain, 22/1867*). Ugotovil je, da so epidemije 1743, 1758 in 1764 redčile ondotno prebivalstvo. Navzlic temu naj bi se po njegovi rekonstrukciji s pomočjo matičnih knjig število v Železnikih bivajočih ljudi dvignilo od kakih 1200 v začetku 18. stoletja na okrog 1800 v letih 1741 do 1770 in na skoraj 2000 v času 1770—1800. Po njegovem naj bi torej v drugi polovici 18. stoletja Železniki glede na število prebivalcev dokaj presegali Škofjo Loko. Vendar je stvar nekoliko drugačna. Sodobni statistični podatki kažejo namreč naslednjo sliko:

Leto	Hiše	Rodbine	Prebivalci
1778	128	358	1260
ok. 1780	131		1339 (1)
1781	126		čez 1200
1784	126		čez 1200
1796	133		
1817	132		1258

Kot kažejo podatki vključno z Globočnikovo navedbo za začetek 18. stoletja so Železniki brez ozira na osamljeno, sumljivo navedbo iz okoli 1780 skozi vse 18. stoletje izrazito stagnirali. Železniki so torej šteli nekako $\frac{3}{4}$ škofjeloškega prebivalstva. Obe središči, Škofja Loka in Železniki po številu prebivalstva razmeroma nista bili neznatni, saj je štel npr. Trst v 17. stoletju komaj nekako 3060—5630 prebivalcev, medtem ko naj bi ves tržaški mestni teritorij premogel v času 1650—1720 med 5280 in 7830 ljudi.

Če povzamem ugotovljene podatke, bi se populacija v Selški dolini v stoletjih gibala nekako takole:

Leto	Kmetsko podeželje	Zelezniki
1291	1590	
1318	1640	
1501	1620	
1630	3623	
1754	5793	
1778		1260
1817	5981	1258

Železniki so torej šteli 1778 oziroma 1817 dobro petino vsega kmetijskega prebivalstva v celotni Selški dolini.

OPOMBA

Članek je povzet po ustreznem z vsa dokumentacijo opremljenem tekstu iz moje knjige Skofja Loka in loška gospostva. Vanj je zajeto razen Selške doline tudi ozemlje v območju Podblice, Jamnika, Loga, Nemilj, Njivic in dela Rovt ter hribovska naselja Cavrno, Križna gora, Planica, Javornik in Pševo; ta teritorij v geografskem pogledu sicer ne spada v Selško dolino, a je bil v fevdalnem času njen sestavni del.

ŽELEZARSTVO IN ŽEBLJARSTVO V ŽELEZNIKIH V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

Železniki so bili v prvi polovici 19. stoletja še vedno tipično fužinarsko naselje. Okoli leta 1830 so imeli 137 hiš s 1456 prebivalci (leta 1834: 1627). Hiše so bile med seboj ločene po ozkih vijugastih ulicah in tudi prehodi med njimi, skozi katere se je prišlo na dvorišče in zemljišča za hišo, so bili zelo tesni. Od 1822 dalje, ko je velik požar upepelil Železnike, so bile vse stanovanjske hiše zidane in krite s škodlami. Nekaj med njimi je bilo enonadstropnih. Za hišami so se razprostirali vrtovi, njive in travniki, na višjih legah pa pašniki in gozdovi. Gozd je bil zaraščen z bukvijo, le redko je bila vmes kaka smreka. Delavske hiše so imele le malo ali nič zemlje. Zemljiška površina je znašala 1/64 do 117 oralov, to je 90 m² do 67 ha.

S Škofjo Loko in Zalim logom ter Sorico proti Tolminu je Železnike povezovala okrajna cesta. Včasih je mimo Železnikov vodila važna trgovska pot, ki je povezovala Hrvaško in Ogrsko z Benetkami in Italijo. Od 16. stoletja dalje je to vlogo prevzela cesta na Trst in Reko, ki je vodila skozi Ljubljano, kljub temu pa so trgovski stiki Železnikov z Italijo in Hrvaško še naprej ostali zelo živahni.¹

Nekoliko proč od naselja so stale topilne peči s fužinskimi zgradbami in obrati. V začetku 19. stoletja so v Železnikih še vedno stale stare topilne peči na volka (Stuckofen). Kljub temu da so rudarske oblasti od 90. let 18. stoletja dalje neprestano pritiskale na železnikarske fužidarje, da bi predelali stare topilne peči v plavže (Hochofen), so bili Železnikarji zadnji gorenjski železarji, ki so to storili. Z modernizacijo topilnih peči so odlašali ne samo zaradi pomanjkanja denarja za investicije v obratih, ampak tudi zaradi še vedno zadostnih količin oglja iz trdega lesa, s katerim so lahko rudo talili v starih pečeh. Tega je Žigi Zoisu za bohinjske fužine primanjkovalo že v 2. polovici 18. stoletja, zato je dal že 1791 postaviti prvi plavž na slovenskih tleh.²

Končno so morali tudi železnikarski fužinarji na pritisk rudarskih oblasti popustiti ter so stare topilne peči predelali v plavže. Leta 1816 so predelali staro topilno peč v Zgornjih Železnikih v plavž, leta 1833 pa so topilno peč v Spodnjih Železnikih podrli in postavili plavž. Oba plavža sta ugasnila konec 19. in v začetku 20. stoletja: plavž v Sp. Železnikih je ugasnil baje 1898, v Zg. Železnikih pa 1902. Ta stoji še danes kot tehnični spomenik najstarejše industrijske in metalurške dejavnosti na naših tleh.

Razen topilnih peči in plavžev so v prvi polovici 19. stoletja stali v Železnikih še naslednji fužinski obrati: dve varilni peči ali presnovki (Zerrenfeuer), dva velika kladiva (Wallaschhammer), 4 do 5 cajnaric (Streckhammer ali Zainhammer) ter 106 do 110 kovaških ognjišč ali ješ (Essfeuer). Vsi navedeni fužinski obrati in naprave so bili že zelo zastareli. Ogenj v varilni peči in

velikem kladivu je v Zg. Železnikih vzdrževal star lesen meh, ki je že 1834 vzbujal veliko zanimanje domačih muzejskih strokovnjakov zaradi svoje tehnične oblike in delovanja; zato je takratni direktor podjetja Jakob Globočnik obljubil, da bo model te naprave poslal v kranjski deželni muzej za eksponat.³

V topilnih pečeh in plavžih so topili železno rudo (rjavi železovec), ki so jo v prvi polovici 19. stoletja še vedno kopali v Jelovici nad Dražgošami in Selškimi Lajšami. Nekoč so bita tam bogata ležišča rude, ki jih omenja že Valvasor, Hacquet pa je bil prepričan, da so železno rudo tam kopali, še preden so v Železnike prišli prvi fužinarji. Najbogatejša nahajališča so bila na »Coku«, kjer so železnikarski fužinarji v prvi polovici 19. stoletja še vedno imeli svoje rudne jame in deleže v skupnih rudokopih. Razen »na Coku« so kopali rudo še »za Jelenco« pri Dražgošah, v Smolevi in na Ratitovcu ter v Zalem logu in na Hotavljah. Ruda v Smolevi in na Ratitovcu ni bila dobre kakovosti, zato so jo smeli dodajati le drugi rudi in le v majhnih količinah. Ruda iz rudišč v Jelovici je dobro prečiščena dala največ dobrega železa (ca. 40 %), vendar pa to železo ni bilo nikoli tako trdo kot koroško železo ter je bilo uporabno le za predelavo v žeblice. Rude v Jelovici in drugod po loških tleh pa je v tem času že močno pramanjkovalo, zato so za železnikarske fužinarje kopali rudo tudi izven loškega ozemlja: na Veharšah pri Idriji, pri Št. Joštu nad Polhovim gradcem, pri Horjulu, na Golem pri Igu, v Želimpljah ter v Sabočevem pri Borovnici.⁴

V prvi polovici 19. stoletja so imeli svoje rudne jame ali deleže na skupnih rudnikih le še najpremožnejši železnikarski fužinarji, vsi ostali po so rudo in oglje za talitev rude kupovali. Rudarska oblast je v začetku 19. stoletja še podeljevala prostosledna dovoljenja za rudišča, vendar pa so bila že zelo redka.⁵

V Železnikih so okoli leta 1830 pretopili letno 780 do 800 ton železne rude v surovo železo ali grodelj. V vsako topilno peč ali plavž je šlo hkrati 26 do 28 centov rude, ki je po 24-urnem segrevanju in taljenju dala 8 do 10 centov surovega železa ali grodlja.⁶ Vrednost enega centa rude je v 1. pol. 19. stoletja znašala 1 gld., enega centa surovega železa pa 5 do 6 gld.⁷ K stroškom za surovo železo je treba razen rude prišteti izdatke za oglje, ki so ga za posamezno peč porabili 180 do 200 mernikov ali letno 40 do 50 tisoč mernikov za obe peči skupaj. Cena za mernik oglja je leta 1812 znašala 5 krajcarjev. Leta 1800 je vrednost oglja za eno topilno peč bila preračunana na 18 gld. Še več oglja kot topilne peči in plavži so porabili številni ognji in ognjišča v fužinskih obratih in kovačnicah, zato je poraba oglja v železnikarskih fužinah znašala 130 do 150 tisoč mernikov letno.⁸

Les za predelavo v oglje so dajali gozdovi v loški in blejski Jelovici. Po poročilu briksenškega gospostva Bled 1838 so imeli Železnikarji v blejski Jelovici 460 oralov gozdov, kar pa je le malo v primeri z gozdovi, ki so jih izkoriščali v loški Jelovici. Za eno ogljarsko kopo so v začetku 19. stol. potrebovali drva v vrednosti 5 gld. 40 krajcarjev. Les sam takrat ni imel nobene vrednosti. V strošek za drva je računati delo za sekanje lesa in pripravo drv. Letna poraba lesa za predelavo v oglje je za železnikarske potrebe znašala več kot 600 sežnjev letno.⁹

Surovo železo so še vroče kovali pod velikimi kladivi v kovno železo, že ohlajenega pa so morali znova segrevati v varilnih pečeh ali presnovkah, da so ga mogli kovati. Večje ali manjše kose kovanega železa so potem spet segrevali, da so jih mogli pod manjšimi kladivi v cajnaricah teniti v tenke železne palice ali šibike, z katerih so kovači-žebjarji izdelovali žeblice razne velikosti in vrste.

Željarji so žeblice kovali v kovačnicah ali vigenjcih z ješami ali kovaškimi ognjišči. Leta 1825 je bilo v Železnikih 29 kovačnic z različnim številom ješ v vsaki kovačnici. Navadno so bile 4 ješe v eni kovačnici ali pa še manj, v največji kovačnici, ki je bila skupna fužinarska last, pa je bilo kar 10 ješ. Leta 1817 in 1830 je bilo v Železnikih 106 ješ: 50 v Zg. Železnikih in 56 ješ v Spodnjih Železnikih, leta 1852 pa 108 ješ. Po nekkih podatkih naj bi bilo v Železnikih 1834 kar 162 ješ, kar pa je šteti za izjemno število ješ v 19. stoletju. Pri vsaki ješi so bili navadno 4 panji z nakovali, na katerih so željarji kovali žeblice.¹⁰

Količina rude, ki so jo v Železnikih vsako leto pretopili v surovo železo, ni zadostovala, da bi bile topilne peči in plavži v obratu vse leto. Vso zgoraj navedeno količino rude so železnikarske peči pretalile v 120 do 140 dneh; če je je bilo manj pa še prej. Topilne peči so bile v najboljšem primeru v obratu le polovico delovnih dni v letu, navadno pa še manj. Po podatkih iz leta 1834 so v Železnikih topili rudo le 10 do 12 tednov letno ali 60 do 72 dni. Da bi fužinski delavci imeli delo na fužinah skozi vse leto, so železnikarski fužinarji vsako leto dokupili nekaj surovega železa v domačih železarnah in fužinah. Običajno so ga nakupili 56 ton letno ali 1000 starih centov (1 stari cent = 56 kg). Surovo železo je železnikarskim fužinarjem dobavljala Ruardova železarna v Pasjeku pri Zagorju, pa tudi druge kranjske fužine. Razen surovega železa so Železnikarji nakupili še okrog 100 do 110 ton paličastega železa letno, ki so ga v kovačnicah predelali v žeblice. To železo so uvažali s Koroškega, ker je bilo boljše kakovosti od kranjskega, razen tega pa je bilo še 10 % do 12 % cenejše. Leta 1840 je cent domačega paličastega železa veljal 11 gld 30 krajcarjev. S produkcijo lastnega železa so imele kranjske železarne izgubo, le predelava železa v žeblice jim je donajala dobiček.¹¹

Zaradi izgub pri železarjenju so železnikarski fužinarji v 1. pol. 19. stoletja dokupovali vedno več domačega in tujega surovega in paličastega železa. Leta 1800 so v Železnikih pridobili 173 ton železa, kupili pa so ga 55 ton. Leta 1801 se je produkcija lastnega železa v Železnikih znižala na 166 ton, kupili so ga pa še 82 ton. Leta 1803 so v Železnikih pridobili 158 ton železa, kupili so ga pa 85 ton. Naslednje leto so pridobili sami 140 ton, kupili so ga pa 87 ton. Leta 1806 se je lastna produkcija zopet dvignila na 162 ton, porasel pa je uvoz železa kar na 165 ton. Med francosko okupacijo 1809—1814 je produkcija železa v Železnikih zaradi popolnega zastoja trgovine z žeblici sicer močno padla, a se je po njej zopet dvignila ter je v 40. letih 19. stoletja dosegla najvišji nivo. Leta 1830 so v Železnikih pridobili 230 ton surovega železa, kupili so ga še 56 ton, uvozili pa so kar 112 ton paličastega železa. Leta 1834 je lastna produkcija znašala 240 ton surovega železa, nekaj surovega železa so še dokupili, uvozili pa so 100 ton paličastega železa. Sredi 19. stoletja (leta 1852) naj bi v Železnikih pridobili ca. 200 ton kovanega železa, nakovali pa so kar 304 tone žebeljev, kar pomeni, da je bil uvoz paličastega železa vsaj tolikšen, kot je znašala domača proizvodnja. Iz zgornjih podatkov lahko sklepamo, da je v 1. pol., 19. stoletja proizvodnja in nakup železa v Železnikih znašala okrog 250 do 300 ton paličastega železa letno, ki so vsega predelali v žeblice. Železnikarski žeblici so bili bolj cenjeni kot kropski žeblici.¹²

V 1. polovici 19. stoletja je letna produkcija žebeljev v Železnikih znašala 180 do 200 ton ali nad 40 milijonov žebeljev. Leta 1834 naj bi v Železnikih nakovali ca. 4000 sodčkov žebeljev. Izdelovali so največ žeblice srednje velikosti vrste tratt, in sicer: canalle, male in velike cessine, ki jih gre 18.000 v en sod-

ček. Ostale vrste žebeljev kot terne, da bezzo, quaterne, da soldo in gressette, ki so bili večji od prejšnjih, so izdelovali le v majhnih količinah (komaj 1/5 celotne količine). Producerski stroški za žebelje so znašali ca. 18 gld. za sodček.¹³

Poraba žebeljev je bila v deželi zelo majhna, komaj 5 do 6 ton letno, zato so bili železnikarski žebelji po večini izvozno blago. Železnikarski fužinarji so izvažali svoje žebelje največ v Italijo skozi pristanišča Trst in Reko, izvažali pa so jih tudi na Hrvaško, v Kordun, Banat, Bosno in Dalmacijo. Prevoz v Trst in na Reko so opravljali z vozmi, na Hrvaško, Banat in Bosno pa po kopnem do Zaloga, potem pa s čolni po Savi do Zagreba, Siska in Zemuna, odkoder so jih razvažali trgovcem v notranjosti dežel. Žebelje so razpošiljali v lesenih sodčkih v teži 80 do 90 kg. Sodčke za žebelje so izdelovali kmetje in sodarji na Češnjici. Na en voz so naložili po 14 do 20 sodčkov žebeljev. Sodček žebeljev je veljal 25 do 30 gld. frc. Trst. Trgovino z žebelji so opravljali reški in tržaški trgovci, od katerih je bilo nekaj domačinov, ter ljubljanski in kranjski trgovci. Leta 1826 sta prevoz in mitnina do Trsta za en sodček žebeljev znašala 1 gld. 20 krajc. do 1 gld. 25 krajc. Tržaški in reški trgovci so dajali železnikarskim fužinarjem tudi denarne predujme za dobavo in prevoz žebeljev.¹⁴

V Železnikih sta bili v prvi polovici 19. stoletja dve fužinski podjetji: eno v Zgornjih, drugo v Spodnjih Železnikih. Na čelu vsakega podjetja je bil direktor, ki je bil običajno najpremožnejši fužinar V 1. pol. 19. stoletja sta bila direktorja obeh podjetij brata Jakob in Jožef Globočnik.

Vsako od obeh fužinskih podjetij je bilo razdeljeno na 48 deležev, obe podjetji skupaj pa sta imeli 96 deležev. Deleži na fužinah in rudnikih so bili vpisani v rudarsko knjigo, ki jo je vodilo rudarsko sodišče v Ljubljani, vse ostale nepremičnine v Železnikih pa so bile vpisane v zemljiško knjigo, ki jo je vodil dominij v Železnikih. Predstojnik dominija je bil voljen iz vrst fužinarjev. V prvi pol. 19. stoletja je bil predstojnik dominija Jakob Globočnik.¹⁵

Fužinski delež se je imenoval tudi fužinski dan, to se pravi, da je imel fužinar za svoj delež pravico en dan taliti rudo v surovo železo. V razdobju 48 dni je mogel fužinar z enim deležem taliti rudo samo en dan, ki mu je bil določen in vpisan v fužinsko knjigo, če je imel več deležev, pa toliko dni, kot je imel deležev. Ker pa je v enem letu šestkrat po 48 dni, je mogel fužinar šest dni v letu taliti rudo, vendar pa samo na določene dni. V 24 urah je bila ruda v plavžu pretopljena v surovo železo ali grodelj, potem pa je imel fužinar na voljo še kak dan, da je v ostalih fužinskih obratih prekoval surovo železo v kovano in paličasto železo. Cajnarica »na Lendu«, ki je bila skupna fužinska last, je bila razdeljena na enako število deležev ali dni kot topilna peč ali plavž.¹⁶

Deleži v topilnih pečeh in cajnaricah, ki so bile skupna fužinska last so se mogli prodajati, kupovati ali oddajati v najem. Ob koncu 18. stoletja je cena za fužinski dan znašala 400—500 gld., med francosko okupacijo (1809—1814) pa je padla na polovico in se ni več dvignila. Po francoski okupaciji od 1814 dalje je cena za en fužinski dan v Zg. Železnikih znašala 150 do 200 gld., v Spodnjih Železnikih pa 200 do 250 gld. Cena za en delež v cajnarici je bila 30 do 40 gld. Tudi kovaška ognjišča ali ješe so se lahko prodajala ali kupovala. Njihova vrednost je bila 100 do 150 gld. ali še manj.¹⁷

V Železnikih so bili v prvi polovici 19. stoletja fužinski deleži razdrobljeni na večje število fužinarjev. Največ je bilo takih fužinarjev, ki so imeli samo en fužinski dan ali delež. Leta 1801 je bilo v Zg. Železnikih 16 fužinarjev, v Sp. Železnikih pa 24 fužinarjev ali skupaj 40 fužinarjev. Fužinarja z največ deleži

v Zg. Železnikih sta bila Johan Peter Plautz z 12 deleži in Fr. Ant. Homan z 10 deleži. Tretji fužinar po številu deležev v Zg. Železnikih je bil Jurij Globočnik s 5 deleži. Ker pa je imel ta fužinar hkrati še 7 deležev pri fužini v Sp. Železnikih ter je njegov sin Anton Globočnik imel v Zg. Železnikih tudi 3 deleže, je bila rodbina Globočnikov že v začetku 19. stoletja najuglednejša fužinarska rodbina. Razen zgoraj omenjenih treh največjih fužinarjev so imeli v Zg. Železnikih po dva ali več deležev še naslednji fužinarji: Andrej Warl (3), Marija Koblar (2), Fr. Luzner (2), Gregor Gašperin (2), ostalih 9 fužinarjev pa je imelo samo po en fužinski delež. Rudne jame in deleže na skupnih rudnih kopih ter gozdove in oglje ter shrambe za rudo in oglje so imeli samo še največji železnikarski fužinarji, vsi drugi, posebno pa tisti z enim fužinarskim dnem, niso imeli niti rude niti oglja ter so morali vse to kupovati, če so hoteli železariti. Nekateri od teh fužinarjev sploh niso prebivali v Železnikih, zato so oddajali svoje fužinske dneve drugim fužinarjem v najem. Do deležev so prišli z dedovanjem, ali pa so jih kupili od fužinarjev, ki so bili pri njih zadolženi. Na ta način so prišli tudi reški in tržaški trgovci do fužinskih deležev v Železnikih. Med fužinarji z enim fužinskim dnem je bil tudi kak pošterovec (Polster Schmiede). To je bil žebjar z lastno ješo, ki je koval žablje za lastno prodajo. Od žebjarjev je nakupoval »privancano« železo, to je železo, ki jim je preostalo od žabljev in so ga smeli prodati za lasten dobiček. Ker pa je bilo tega železa premalo, so pošterovci nakupovali še rudo in oglje ter so vzeli v najem kak fužinski dan, da so rudo pretopili v železo. Pri tem so konkurirali fužinarjem, ki so se jim maščevali s tem, da so jih tožili rudarskim oblastem, ki so jim rudo in oglje zaplenile ter prodale fužinarjem. Da bi se zaplembi izognili, so pošterovci običajno kupili kakšen fužinski dan, da so postali fužinarji, ki so edini imeli pravico kupovati rudo in oglje in taliti rudo.¹⁸

Se večja razdrobljenost na posamezne fužinske dneve je 1801 prevladovala v fužini v Sp. Železnikih. Največji fužinar v tej fužini je bil Jožef Urbančič z 12 deleži ter že prej omenjeni Jurij Globočnik s 7 deleži. Več kot en delež so v tej fužini imeli še Valentin Kobler (4), Martin Urbančič (2), Štefan Semen (2), Jožef Semen (2) in Valentin Grohar (2). Rodbina Semen je bila v 18. stoletju skupaj z rodbino Urbančič najpomembnejša fužinarska rodbina v Železnikih, v 19. stoletju pa je že čisto propadla. Po en fužinski delež je imelo v Sp. Železnikih kar 17 fužinarjev. Med njimi je bil tudi nekdanji pošterovec Matevž Kofler, ki ga je Franc Homan 1794 zatožil rudarski oblasti zaradi nedovoljenega nakupovanja rude in oglja. Ker pa je že po zaplembi kupil fužinski dan, ni mogel rešiti zaplenjene rude in oglja.¹⁹

Od 1801 do 1834, ko so nam na voljo novi podatki o lastništvu železnikarskih fužinskih deležev, so v lastništvu teh deležev nastale že mnoge izpremembe. Zaradi pogostega prehanjaja iz rok v roke so mnogi deleži dobili nove lastnike, tudi takšne, ki do takrat še niso bili fužinarji v Železnikih. Leta 1834 je bilo v Zg. Železnikih 19 fužinarjev, v Sp. Železnikih pa 20. Deleži 1827. leta umrlega Johana Petra Plautza so bili 1828 razdeljeni med vse člane njegove še živeče rodbine. Največ deležev, 7 po številu, je prejel njegov glavni dedič Johan Plautz. Do 1834 so drugi člani Plavčeve rodbine svoje deleže že razprodali, Johanu Plautzu pa so bili deleži prodani na dražbi 1838. Rodbina Plautz se po tej finančni krizi ni več opomogla ter je po 400-letnem obstoju in dolgoletni vodilni vlogi med železnikarskimi fužinarji za vedno propadla in izginila. Podobno usodo je sredi 19. stoletja doživela tudi nekdanj zelo vplivna fužinska rodbina Homanovih. Namesto obeh družin pa se je na najvišji vrh povzpela rodbina

Globočnikov, ki je konec 19. stoletja postala edina lastnica železnikarskih fužin.²⁰

Po podatkih, ki so nam ohranjeni, sega rod Globočnikov v Železnikih vsaj v konec 17. stoletja, lahko pa je še starejši. Blaž Globočnik, sin Jurija Globočnika iz Železnikov, ki ga štejemo za starejšega člana tega rodu, če ne celo za najstarejšega, se je poročil 10. 2. 1737 z Elizabeto roj. Kapus, umrl pa je 8. 12. 1764, 47 let star. Njegov sin Jurij Globočnik, fužinar v Železnikih, ki je bil rojen okoli 1740. leta, se je poročil 23. 9. 1771 z Elizabeto, hčerko Gregorja Luznarja, fužinarja v Železnikih, umrl pa je 17. 8. 1808. O Juriju je znano, da si je v svojem življenju pridobil veliko premoženje, ki so si ga 1811 razdelili med seboj še živeči člani njegove družine: žena Elizabeta, sinova Jakob in Jožef ter hči Neža por. Fröhlich. Ostala dva najstarejša sinova Janez in Anton sta dobila očetovo dediščino še za očetovega življenja, zato pri delitvi očetove zapuščine nista prišla v poštev. Žena in mati Elizabeta je dobila 4 fužinske deleže, sin Jakob 3, sin Jožef 4, hči Neža 1. Razen tega so si omenjeni dediči razdelili med seboj še ostalo očetovo nepremično in premično premoženje, ki je kljub razvrednotenju denarja pred francosko okupacijo in med njo, še vedno znašalo 14.374 gld. Za dediščino v vrednosti 2405 gld. je vsak od obeh bratov prejel kar precejšnjo nepremično posest. Jakob Globočnik je prejel hišo v Železnikih h. št. 9 skupaj s hlevi v vrednosti 525 gld., zgornjo polovico njive »v Nivah« v vrednosti 600 gld., polovico gozda za njivo v Pirečah v vrednosti 65 gld., vrt v »Logu« v vrednosti 30 gld., tri fužinske dneve v vrednosti 570 gld., 3 ješe, od teh eno v zadnji kovačnici in dve v prvi kovačnici v vrednosti 180 gld., 3 ogljarska kopišča (Kohlstättle) v Ljubljanskem vrhu v vrednosti 3 gld., senožet »Vrtelka« v vrednosti 100 gld., gozd v Plenšaku v vrednosti 80 gld., manjši travnik v Plenšaku v vrednosti 3 gld., 5 kopišč »za Psam« v vrednosti 10 gld., 6 kopišč »v Rastovki« v vrednosti 24 gld., 6 kopišč »v Hribah« v vrednosti 45 gld., 3 kopišča »v Tombale« v vrednosti 30 gld., eno klet za rudo in kabernelo ali kolpern (Kohlborn) »na Mlečjem« v vrednosti 30 gld. ter še nekaj drugih kabernel in kleti za rudo. Jožef Globočnik je iz očetove zapuščine prejel hišo v Železnikih h. št. 33 v vrednosti 370 gld., spodnji del njive »v Nivah« v vrednosti 600 gld., polovico gozda »v Pireči drči« v vrednosti 65 gld., 4 ješe (dve v kovačnici »v Produ«, dve pa v zadnji kovačnici »v Logu« poleg mlina) v vrednosti 240 gld., 4 fužinske deleže v vrednosti 760 gld., en dan v cajnarici »u Škarjencu« in tri dneve v cajnarici »na Logu«, ter večje število kopišč, kleti za rudo in kabernel za oglje. Hči Neža, ki je že ob možitvi prejela precejšnjo doto (1215 gld.), je razen enega fužinskega deleža in ene ješe ter nekaj kopišč prejela še nekaj zadolžnic ter posteljnino in kuhinjski pribor. Mati Elizabeta je vse svoje nepremično premoženje že 1818 izročila svojemu sinu Jakobu proti izplačilu 2000 gld. v denarju ter preužitku v njegovi hiši, in tudi sestra Neža je kmalu za njo prodala bratu Jakobu svoj fužinski delež z vsem, kar je spadalo zraven. Leta 1846 je še sin Anton prodal svoje tri deleže bratu Jožefu Globočniku, tako da sta sredi 19. stoletja oba brata Jakob in Jožef združila vse očetove deleže v svojih rokah. Med tem časom sta pridno kupovala fužinske deleže še iz drugih rok, da sta imela 1834 že vsak po 11 fužinskih deležev. Če priračunamo k tem deležem še 3 deleže Antona Globočnika, so 1834 imeli Globočniki v Železnikih 25 fužinskih deležev. Po dva ali več deležev so 1834 imeli v Zg. Železnikih naslednji fužinarji: Andrej Warl (4), Jožef Troyer (3), Lovrenc Boncelj (3), Janez Koblar (2), po en delež pa je imelo 10 fužinarjev (Jernej Šolar, Gregor Levičnik, Jožef Martinčič, Andrej Benedik, Jakob Presel, Matija Tušek, Matija Gašperin, Leopold

Frirenreich, Fr. Luzner in Jožef Gašperin. V Sp. Železnikih so imeli razen bratov Globočnikov še naslednji fužinarji svoje deleže: Jožef Urbančič (10), Jožef Martinčič (3), Gregor Levičnik (3), Jožef Semen, Fr. Kobler in Martin Jerala po 2 deleža, po en delež pa je imelo 12 fužinarjev.²¹

Od 1834. leta dalje sta brata Jakob in Jožef Globočnik še povečala število svojih deležev. Posebno Jakob Globočnik, ki je do leta 1850 pokupil vse deleže Andreja Warla, Jožefa Troyerja in Johana Plautza. Leta 1866 so imeli Globočniki kar 61 deležev v Železnikih od skupno 96 deležev ali 2/3 vseh deležev. Večinoma so si jih pridobili s posojanjem denarja zadolženim sovrstnikom, kupovali pa so jih tudi na dražbah, če so bili prodani pod normalno vrednostjo. S potrpežljivostjo in vztrajnostjo, predvsem pa z dobro premišljenimi ekonomskimi računi so vztrajno množili svoje premoženje. Dohodek jim je prinašalo tudi prevoznitvo, ki so ga sredi 19. stoletja opravljali za vse železnikarske fužinarje.²²

Leta 1850 je Jakob Globočnik svoje premoženje, ki ga lahko cenimo na najmanj 20.000 gld., delno razdelil med svoja dva sinova Antona in Janeza Globočnika. Še mladoletnemu sinu Antonu, ki mu je vodil fužinske posle, je prepustil nepremično premoženje v vrednosti 3.940 gld., že polnoletnemu in samostojnemu sinu Janezu pa je izročil celotno dediščino v vrednosti 9.850 gld. Ker sta oba sinova prejela imovino, ki ni izvirala iz dediščine Globočnikov, ampak si jo je oče Jakob Globočnik pridobil v času svojega 40-letnega podjetniškega poslovanja, je vredno, da si jo pobliže ogledamo. Anton Globočnik je od očeta prejel hišo s h. št. 79 v Zg. Železnikih v vrednosti 800 gld., razen tega pa še hišo s h. št. 39, ki jo je oče kupil iz konkurzne mase Pavla Škofica za ceno 400 gld. Hiši so rekli »verkštat«, k hiši pa je spadalo tudi nekaj njiv, travnikov in gozdov. Razen obeh hiš je Anton prejel od očeta še 6 fužinskih deležev v Zg. Železnikih v vrednosti 800 gld., 6 žebljarskih ješ (Nagelschmiedessfeur) »med vigenjc« imenovanih v vrednosti 600 gld., velik travnik z gozdom s površino 17,5 oralov in v vrednosti 350 gld., ves gozd na Osojniku in Blegošu v vrednosti 200 goldinarjev, tri deleže v cajnarici »na Lentu« v vrednosti 90 gld., šest kopišč na Ljubljanskem vrhu ter njim pripadajoče gozdove na Jelovici v vrednosti 400 goldinarjev, eno kopišče s pravico plavljenja lesa, imenovano »Struga«, v »Logu« v vrednosti 30 gld., ter dve zidani skladišči za oglje — vsa ostala so bila lesena — v vrednosti 70 do 80 gld. Ob podpisu pogodbe se je moral svojemu očetu zavezati, da mu bo še naprej vodil njegove poslovne zadeve.

Sin Janez Globočnik je za zgoraj omenjeno vrednost prejel hišo s h. št. 103 skupaj z nanovo postavljenimi hlevi ter vrtovi, njivami in travniki v skupni vrednosti 3300 gld. ter še eno hišo s h. št. 117 skupaj z velikim mlinom, ki je imel štiri pare mlinskih kamnov in 8 stop s pripadajočimi norci, vse skupaj v vrednosti 2245 gld., 6 fužinskih deležev v Sp. Železnikih v vrednosti 1320 gld., kleti za surovo železo in kabernele za oglje, vse v Sp. Železnikih, 9 deležev v cajnarici na »Lentu« po 40 gld. v skupni vrednosti 360 gld., 4 žebljarske ješe v »Vrbovcu« po 150 gld. v skupni vrednosti 600 gld., ter njive, travnike in gozdove kupljene na dražbi od imetja propadlega fužinarja Andreja Warla v vrednosti 750 gld., velik gozd »za Plenšakom« s 3 kopišči v vrednosti 350 gld. ter gozd v Grčarici s 7 kopišči v vrednosti 280 gld. Fužinar Janez Globočnik, ki je v 2. pol. 19. stoletja pridobil večino železnikarskih fužinskih deležev, je 1858 postavil valjarno za paličasto železo v Železnikih (na Jesenovcu), izvedel pa je tudi marsikatere izboljšave na železnikarskih pečeh in plavžih.²³

Medtem ko so bili Globočniki najpremožnejša fužinarska rodbina v Železnikih, pa štejemo Plautze k najstarejšim fužinskim rodbinam. Že Valvasor prišteva Plautze k najstarejšim fužinarjem v Železnikih ter jih postavlja v isto vrsto z rodbino Omota, Peer in drugimi.²⁴ Posamezni člani rodbine so celo trdili, da se je njihova rodbina bavila s fužinarstvom v Železnikih od 15. stoletja dalje in že prej.²⁵ Po priimku sodeč izvira rodbina Plautz iz fužinskih delavcev. Plavci ali plajerji so bili fužinski topilničarji in varilci.²⁶ Po doslej znanih virih pa priimek Plautz prvič srečamo na loških tleh konec 14. ali v začetku 15. stoletja, samo da nosilec tega priimka ni bil Železnikar, ampak iz Šmartna pri Kranju.²⁷ V računski knjigi mitnice na Bači 1536 pa se med tovarniki blaga, prepeljanega skozi to mitnico, omenja tudi Balant Plautz, ki je skozi navedeno mitnico tovoril svoje žeblje. Vsega skupaj je tisto leto pretovoril 7 tovorov žeblje. Nedvomno je bil fužinar, ker so z njim vred tovorili skozi to mitnico še drugi fužinarji svoje žeblje kot Jurij Fröhlich, Gompa in Boncelj, za katere pa vemo, da so bili železnikarski fužinarji. Nazaj grede je Balant Plautz tovoril skozi to mitnico vino, ki ga je gotovo naložil nekje na Vipavskem.²⁸ Kot železnikarski fužinarji se Plautzi v virih prvič omenjajo leta 1581. Takrat je Jurij Omota, fužinar v Železnikih, prodal Marku Plautzu in Lovru Jutrini po en fužinski dan od svoje polovice fužinskega tedna. Tedaj je Marko Plautz kupil še druge fužinske deleže v Zg. Železnikih. Od fužinarja Vincenca Lukiča je kupil pol fužinskega tedna, od Andreja Žmitka in Križeta Modrijana pa po en fužinski dan, da je imel skupno 6 fužinskih deležev ali dni. Marko Plautz je imel 1581 tudi svojo hišo v Železnikih. Takrat so Železniki šteli 28 hiš.²⁹ V 17. stoletju so Plautzi svoje deleže pri fužinah sicer prodali, ostali pa so še naprej v Železnikih. Leta 1633 sta imela v Železnikih kar dva Plautza svoji hiši: Marko in Klemen. Ob koncu 18. stoletja so Plautzi s svojimi 12 fužinskimi deleži in velikim premoženjem uživali v Železnikih velik ugled, že sredi prve polovice 19. stoletja pa so izgubili deleže, imetje in veljavo.³⁰

Delavstvo v Železnikih se je delilo v fužinske delavce in kovače žebljev. Fužinski delavci so bili maloštevilni. Pri vsaki topilni peči ali plavžu sta bila dva topilca rude ali plajerja in en pomočnik, basavec rude v peč. Pri vsaki varilni peči ali presnovki sta bila tudi po dva plajerja, ki sta kurila peči podnevi in ponoči, da se je gmota surovega železa, ki je prišla iz topilne peči, pa se je potem ohladila, nanovo segrela in razžarila, razžarjeno surovo železo pa sta ogomošter in udajavec vode pod velikimi kladivi prekovala v kovano železo. Ogomoštri in udajavci vode so potem posamezne kose kovanega železa prekovali v železne štange, te pa so kovači, nazvani cajnarji, in cajnarški podajavci pod hitrimi in lahkimi kladivi v cajnaricah tenili v cajne ali železne šibike, iz katerih so kovači v kovačnicah ali vigenjcih izdelovali žeblje.

Vseh fužinskih delavcev v Železnikih je bilo največ 32, navadno pa še manj. Uradne statistike 19. stoletja jih pri štetju prebivalstva in ugotavljanju števila delavstva v Železnikih sploh niso jemale v poštev. Fužinski delavci se navadno niso družili s kovači žebljev. Zanimivo je tudi, da noben žebljear ni postal fužinski delavec ali obratno. Med železnikarskim delavstvom je obstajala ne samo stroga delitev po delu, temveč tudi močna socialna diferenciacija. Zaslugek fužinskih delavcev je bil boljši od kovačev žebljearjev, zato so se prvi še bolj ograjevali od drugih, ki so tvorili glavno plast delavstva v Železnikih.³¹

Ogljarje in rudarje, ki so dobavljali oglje in rudo za plavže in peči v Železnikih sicer štejemo med fužinske delavce, vendar pa so bili to povečini kmet-

je, največ kajzarji, ki so ogljarjenje in kopanje rude imeli za dodaten poklic in dohodek. Svoj zaslužek so prejeli od količine oddane rude in oglja.³²

Pretežni del delavstva v železnikarskih fužinah so bili kovači in kovačice, ki so v kovačnicah ali vigenjcih kovali žeblje. Kovači in kovačice v Železnikih se med seboj niso imenovali žebjarji kot je bil to npr. običaj pri bohinjskih žebjarjih, ampak samo kovač ali kovačica. Izraz žebjar se je k njim zanesel od drugod in šele v najnovejši dobi. Najverjetneje se jih je ta naziv oprijel šele potem, ko so ga začeli uporabljati v literaturi (primerjaj Župančičevo pesem: Žebljarska. Leta 1830 je bilo v Železnikih 426 kovačev žebjev; v Zg. Železnikih jih je bilo 200, v Sp. Železnikih pa 216. Pri vsaki kovaški ješi so kovali štirje kovači. Po statistiki je bilo v Železnikih kar 600 kovačev žebjev. Verjetno so sem šli tudi vajence in otroke, ki so pomagali staršem v kovačnicah in ne samo odrasle osebe in izučene delavce. Otroci železnikarskih in kropskih kovačev so že z desetimi leti hodili na delo v kovačnice, neredko celo že z osmimi leti. Na podlagi gornjih podatkov in količine železa, ki so ga vsako leto železnikarski fužinarji pripravili za predelavo v žeblje, lahko sklepamo, da je bilo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja okoli 400 kovačev žebjev.

Pri vsaki ješi je bil vsaj eden delavec žebljarski mojster. Ta je vsak večer prižgal ješo v kovačnici, skrbel pa je tudi za delo ostalih kovačev pri ješi. Seveda je tudi žebljarski mojster skupaj s svojim pomočnikom ali hlapcem koval žeblje kot ostali kovači pri njegovi ješi. Pomočnik je bil nesamostojen delavec. Lahko je bil izučen delavec, le da ni bil v statusu samostojnega delavca in je zaslužil manj kot mojster in samostojni delavci. Skupaj z mojstrom ali z drugim kovačem je obojerno udarjal s kladivom po železu, da je pomagal izkovati klin ali »štiblo« žeblja, mojster pa je »štibli« v luknji žebeljnice še pobil glavo in žebelj je bil gotov. Pomočniki ali hlapci so bili odrasli moški, pa tudi žene in otroci. Žene so kovale z možmi, otroci z očetom, brat z bratom ali sestro itd. Dela v kovačnicah so se udeleževale kar cele žebljarske družine.³³

Vsak železnikarski žebjar je prejel od delodajalca 12 funtov železa dnevno (= 6,72 kg). Od te količine je moral oddati 8 funtov žebjev (= 4,48 kg), preostale 4 funte železa (= 2,24 kg) pa je smel pridržati zase. Nekaj od tega železa je šlo za kalo ali odpadek, drugega pa so žebjarji prodajali za svoj dobiček.³⁴ Iz osem funtov železa je železnikarski žebjar nakoval 1000 žebjev vrste canalli ali cessini, ki so predstavljali 4/5 vseh železnikarskih žebjev. Ker je železnikarski žebjar skupaj s svojim pomočnikom vsak dan nakoval 1000 žebjev, so mu rekli »tavžentar«. Ideal vsakega izučenega žebjarja v Železnikih je bil postati »tavžentar« in se čimprej osamosvojiti. Vendar pa tega ni bilo moč vedno doseči, ker so bila mesta za samostojne kovače-žebjarje omejena.

V posamezen sodček neto teže 145 do 150 funtov (= 81 do 84 kg) je šlo 18.000 žebjev vrste canalli, če so bili večje velikosti pa manj. En sodček žebjev je kovač-žebjar skupaj s hlapcem nakoval v 18 dneh, v enem letu pa je nakoval 11 do 13 sodčkov žebjev.³⁶ Svoj zaslužek je kovač-žebjar prejel od količine in teže oddanih žebjev. Leta 1630 so stroški za delo in oglje od enega sodčka žebjev znašali 3 gld. 27 krajcarjev.³⁶ Če odštejemo strošek za oglje, ki je tisti čas znašal 45 krajcarjev do 1 gld. za sodček žebjev, je žebjarju ostalo za zaslužek 2 gld. 42 krajcarjev do 2 gld. 27 krajcarjev. Leta 1778 so bohinjski žebjarji prejeli po 3 gld. 12 krajcarjev zaslužka od enega sodčka žebjev vrste canalli in cessini.³⁷ Cena za te vrste žebjev je bila takrat 28 do 30 gld. za sodček. Ker pa iztržek za žeblje tudi v prvi polovici 19. stoletja ni bil večji kot takrat, je tudi zaslužek žebjarjev ostal na isti višini ali pa se je le malenkostno

povečal, posebno še, ker se je medtem oglje in železo precej podražilo. Tako je železnikarski žebjar podobno kot njegov stanovski tovariš v Bohinju zaslužil največ 3,5 do 4 gld. od sodčka nakovanih žebjev. Če ta zaslužek razdelimo na 18 dni, ki jih je potreboval za izdelavo enega sodčka žebjev, je njegov dnevni zaslužek znašal komaj 11 do 13 krajcarjev na dan. Četudi je žebjar prejel za železo, ki mu je preostalo, še enkrat koliko denarja, kot ga je zaslužil v kovačnici, je vendarle zaslužil eno tretjino manj kot topilniški delavec. Ta je zaslužil dnevno 30 do 35 krajcarjev. Razen tega pa je moral železnikarski žebjar deliti svoj zaslužek še s pomočnikom ali s hlapcem. In da bi mu ves zaslužek ostal v žepu, so mu bili za pomočnika ali hlapca njegova žena ali otroci.³⁸

Kljub majhnemu zaslužku žebjarjev so se železnikarski fužinarji pogosto pritoževali, da svojim žebjarjem priznavajo večji kalo kot drugi fužinarji po deželi. Kroparski in kamnogoriški žebjarji so za 13 funtov dobljenega železa oddali 10 funtov žebjev ali 3 funte manj kot so prejeli železa, bohinjским žebjarjem pa je Žiga Zois priznaval na 10 funtov železa 2,5 funta za odpadek. Prvi so prejeli 23 % železa za odpadek, drugi 25 %, medtem ko so ga železnikarski žebjarji dobili kar 33 % za odpadek. Ko so se konec 18. stoletja železnikarski fužinarji pritožili na rudarsko oblast zaradi previsokega odpadka, ki ga morajo priznavati svojim žebjarjem, jim je ta odgovorila, da so temu sami krivi, ker so se z žebjarji tako pogodili, pa čeprav že davno.³⁹

Žebjarji so smeli svoje odvišno železo prodati, komur so hoteli. Železo, ki je pri predelavi šlo v odpadek, so morali izročiti delodajalcu, z ostalim pa so samostojno razpolagali. Fužinarjem ga niso radi prodajali, ker jim ga niso hoteli plačati po tržni ceni. Železo so prodajali bodisi pošterovcem ali pa so iz njega izdelali žeblje, ki so jih prodajali na domačih sejmih ali pa na sejmi v bližnji okolici ter v Skofji Loki in Kranju. V Železnikih je bilo letno pet sejmov, ki so bili vedno dobro založeni z žebli. Ljubljanski in kranjski trgovci so sem prinašali mlevske izdelke na prodaj, ki so jih zamenjali tudi za žeblje. Bohinjski žebjarji so odvišno železo prodajali pošterovcem ali pa podkovskim kovačem. Žeblje so kupovali tudi izdelovalci cokol, ki so bile posebno na Gorenjskem in Koroškem običajna obutev delovnega človeka. Tudi železnikarski žebjarji so nosili cokle.⁴⁰

Železnikarski žebjarji so kovali žeblje samo ponoči, podobno kot bohinjski žebjarji, medtem ko so kroparski in kamnogoriški žebjarji kovali žeblje od zgodnjega jutra do večera. Z delom so pričeli ob 10. uri zvečer ter so delali do osme ure zjutraj. Natančneje rečeno, žebjarji v Zg. Železnikih so pričeli z delom ob 10. uri zvečer, v Sp. Železnikih pa o polnoči. Kovali so 10 ur dnevno. Predpisanega delovnega časa niso imeli. Vsak je delal, kolikor časa je hotel. Ker ni nihče nikogar prisiljeval, da bi delal vsak dan oziroma noč enako število ur, je marsikdo delal eno noč 14 ur in še več, drugo noč pa je bil preutrujen in ni prišel na delo. Prevelika prostost glede delovnega časa jih je zavajala v nedisciplino in nered ter v pogosto izostajanje od dela, nad čemer so se fužinarji pogosto pritoževali. Temu so bili deloma sami krivi, ker so s točenjem pijače silili delavca k pijačenju in zapravljanju časa in denarja.

Običajno so žebjarji podnevi spali. Okoli devete zvečer jih je budil iz spanja poseben klicar takole: »O, Mica, Katra, vstan, pojď kovat!« Čez kake pol ure se je vrnil ter je klic ponovil. Tedaj so se mu poklicani oglasili, češ da so že pripravljeni. Med tem so žebjarski mojstri prižgali ogenj na ješah, da so delavci mogli začeti z delom takoj po prihodu v kovačnico. Kovali so brez prestantka vso noč do osme ure zjutraj ali do devete ure, če so medtem še zajtrkova-

li. Obedovali so že doma, medtem ko so njihovi tovariši iz Kroke in Kamne gorice kuhali obed in južinali kar pri ješah v kovačnicah.⁴¹

Od druge ure popoldne do osme ure zvečer je bil čas počitka in spanja. Toda le malokateri kovač in kovačica sta ta čas res izrabila za počitek in spanje. Posebno ženske z majhnimi otroki si tega niso mogle privoščiti. Možje pa so tisti čas posedali po gostilnah in kvartali. Razume se, da je bilo to škodljivo za njihovo zdravje in za učinkovitost pri delu. Kdor pa jih je hotel od te razvade odvrniti, je pri njih slabo naletel. Leta 1805 so železnikarski in kroparski fužinarji poslali na Dunaj posebno spomenico, v kateri so se bridko pritožili nad neredom in nepoštenostjo med delavstvom, češ da jim žebbljarji odnašajo oglje in železo, predvsem pa, da preveč praznujejo. Za ta nered so krivili oblast, češ da je 1781 dejansko prenehal sleherni učinkovit nadzor nad rudarskimi in fužinskimi delavstvom. Morda je bilo v tem očitku nekaj resnice, toda glavni vzrok za ves ta nered so bile obupne razmere, v katerih so takrat živeli fužinarski delavci, predvsem pa žebbljarji.⁴²

Zasluzek železnikarskega žebbljarja ni zadostoval niti za najskromnejše preživljanje, kajti cene živeža niso bile v skladu z delavčevim zaslužkom. Naj navedemo nekaj cen osnovnega živeža v prvi polovici 19. stoletja. Mernik pšenice je leta 1802 veljal 1 gld. 30 krajcarjev, mernik soržice ali mešanega žita 54 krajcarjev, funt (= 56 dkg) masti 15 krajcarjev, kokoš 10 krajcarjev, pišče 7 krajcarjev in 4 jajčka en krajcar. Do leta 1830 so se cene temu živežu skoraj podvojile. Zasluzek žebbljarja ni zadostoval niti za najnujnejšo prehrano, kaj šele za stanovanje in obleko. Če pa je žebbljar včasih pogledal globlje v kozarec, je njegova družina trpela največjo lakoto. Običajno so imeli železnikarski žebbljarji hrano le dvakrat na dan: opoldne in zvečer. Kruha večkrat ni bilo v hiši, če pa je bil, je bil najslabše vrste. Opoldne so jedli koruzni podmet ali sok, neke vrste slab koruzni močnik, zvečer pa koruzne žgance, da so vzdržali pri težkem kovaškem delu. Meso ali mesno juho so kuhali samo ob največjih praznikih, le v nedeljah so imeli za kosilo »jetrovo« s koruznimi žganci.* Odtod njihov izrek, da jim je v nedeljo jetrov tron odprt. Tudi mleko so imeli bolj za priboljšek kot redno prehrano zase in za otroke. Kdor je le mogel, je redil eno kozo ali dve, da je imel doma mleko vsaj nekaj tednov v letu. Po statistiki so v Železnikih leta 1830 redili kar 60 koz, njihovi tovariši iz Kroke pa 40. Vendar pa ta podatek ni točen, verjetno so jih redili več. Poročevalec statistike je najbrž pravo število zamolčal, ker je bila reja koz na rudarskih in fužinskih območjih zaradi zaščite gozdov strogo prepovedana. V rudarski Idriji so takrat redili le 15 koz, čeprav je bilo trikrat več delavstva kot v Železnikih. To je eden izmed dokazov, da so idrijski rudarji v 19. stoletju živeli mnogo bolje kot delavci v Železnikih.⁴³

Do konca leta 1788 so gorenjski fužinarji zalagali svoje delavstvo z živežem na račun zaslužka, če pa je delavec zaslužil več, je dobil razliko plačano v denarju. S takšnim načinom plačevanja so delodajalci precej zaslužili, in da bi jim ta neupravičeni dohodek odvzeli, je državna oblast v začetku leta 1789 prepovedala plačevanje delavstva z živežem ter je dovolila plačevanje zaslužka le v gotovini. To pa je imelo vsaj v začetku za posledico, da je delavec, ki ni znal preračunati, koliko denarja bo porabil za prehrano in druge potrebščine, denar lahkomišelnostno zapravil, za hrano pa si ga je moral izposojati pri delodajalcu, da je mogel živeti. Pa tudi delodajalci so se brž znašli. Prisiljevali so delavca, da je pri njih kupoval dražji živež, kot bi ga mogel dobiti drugod. Če pa

* Jetrova jed = jetra v omaki, ki se je polila po žgancih.

tega ni storil, mu niso dali dela. Pri tem se je pri delodajalcu zadolževal ter je prišel v popolno odvisnost od njega. Če je hotel delodajalca zapustiti in iti drugam, kjer bi dobil boljše plačilo za svoje delo, je moral prej plačati dolg. Tega pa ni mogel zlepa plačati, ker je zaradi druginje lezel vedno bolj v nove dolgove.⁴⁴

Posebno težko je železnikarskega žebjarja bremenilo nočno delo. Spanje podnevi namreč ne more nikoli nadomestiti nočnega spanja, zaradi utesnenih stanovanjskih razmer, v katerih je živel železnikarski žebjar, pa spanje podnevi ni bilo možno.

V Železnikih je bilo 1830. leta 137 hiš s 321 stanovanjskimi strankami. Na vsako hišo sta prišli dve stranki in pol ali 11 prebivalcev. Ker pa je bilo v kraju nekaj premožnih fužinskih in obrtniških družin, ki so imele hiše le zase in jih niso oddajale v najem, se je v posameznih delavskih hišah stiskalo po več družin, kot pa kaže statistika. Delavske družine so imele za bivališče večinoma le en sam večji prostor, neredko pa je prišlo po več družin na en stanovanjski prostor. V takih utesnenih stanovanjskih razmerah žebjar ni prišel podnevi do svojega počitka in spanja, četudi si ga je še tako želel; kajti vsak čas ga je kdo motil pri spanju. Podnevi pa je moral željkar vsak dan razen nedelje in praznika na delo, da je mogel preživljati sebe in svojo družino. Težavno nočno delo brez pravega počitka podnevi pa so najbolj občutile žene in matere s številnimi otroki ter otroci v nežni starosti 8 do 12 let. Ob uri, ko se je pričelo delo, so otroci, ki še niso bili dovolj naspani, kot omamljeni tekali ob starših na poti v kovačnico. Ko pa se je delo pričelo, so jim glave od dremavice kar same padale čez nakovalo. J. Levičnik je iz Kranjske gore 1861 v odprtem pismu pozival fužinarja Jožefa Globočnika v Železnikih, naj spremeni nočni delovni čas v dnevne in s tem olajša trpljenje svojim kovačem. Vendar je ostalo še naprej vse pri starem. V svoji peticiji na železniške fužinarje 1883 so kovači-žebjarji navajali kot glavni vzrok za njihove obupne razmere nočno delo ter so odločno zahtevali, da ga ukinejo in nadomestijo z dnevnim, kot so to Kroparji in Kamnogičani od svojih delodajalcev že davno dosegli.⁴⁵

Otroci kovačev-žebjarjev so morali že zgodaj občutiti vso pezo trdega delavskega življenja in si služiti kruh že v prerani mladosti, če jih bolezen in stradež nista že prej pobrala. Statistike o gibanju prebivalstva v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja kažejo sicer na veliko število rojstev, vendar pa je veliko otrok pomrlo že v prvih letih življenja. Ko so leta 1825, 1832, 1834 in 1838 razsajale v Železnikih otroške epidemije (predvsem črne koze), je umrljivost preseгла rojstvo otrok. Zaradi podhranjenosti, težkih delovnih pogojev in slabih stanovanjskih razmer pa so tudi odrasli že zgodaj umirali: moški med 40 in 50 leti, ženske že izpod 40 let. Delavci so najbolj bolehal za tuberkulozo in srčnimi boleznimi. Edina privlačnost žebjarskega poklica je bila oprostitev od vojaščine.⁴⁶

Bratovske skladnice, ki naj bi kovaču-žebjarju nudila pomoč ob bolezni ali nezmožnosti za delo, Železnikarji niso poznali. Če je žebjar zbolel, je breme zaslužka padlo na ženo in otroke. Toda gorje, če delavec ni imel nikogar, ki bi namesto njega zaslužil in ga preživiljal! V takem primeru ga je edino hitra smrt rešila vsega trpljenja in težav. Podobno se je delavcu godilo na stara leta, če jih je doživel. Če ni imel lastnih ljudi, ki so za njega skrbeli v času onemoglosti, je moral prijeti za beraško palico, da se je bedno preživel. Tudi če je zaprosil za ubožno podporo, je ta prišla običajno prepozno.

Zdravstveno pomoč je obolelemu željlarju nudil ranocelnik ali padar, ki je živel v Železnikih. Ta se v Železnikih prvič omenja v prvi polovici 19. stoletja, toda vse kaže, da je bil tu že prej. Leta 1825 so hiši Gregorja Levičnika v Sp. Železnikih (h. št. 23) rekli »Pri Padarju«. K padarju so se zatekali delavci po najnujnejšo zdravniško pomoč in zdravila, v resnejših primerih pa so morali iskati zdravniško pomoč v Škofji Loki ali Kranju.⁴⁷

Viri in literatura

1. Statistisch-ökonomische Beschreibung der Gemeinde Eisern, 1826 in 1830 v Catastral Schätzungs Elaborat der Gemeinde Eisern 1826—1840 ASLj. K. Prenner, Topographie des Bergwerks Eisern in Bezirke Lak in Oberkrain v Hohenwartovich Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Hgtsms Krain, II, Laibach 1838, str. 20, 26—27; A. Globočnik, Geschichtlich-statistischer Ueberblick des Bergortes Eisern, MHVK 1867, str. 4; Alf. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien u. Leipzig 1909, str. 245—146; Jože Gašperšič, Vigenjc, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije VII (1956), str. 52. — 2. Müllner, c. d. str. 222—223; M. Verbič, Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja, Kronika IV (1956), str. 6; Gašperšič, Vigenjc, str. 64; J. Gašperšič, Novo železarjenje v fužinah pod Jelovico v XIX. stoletju in njegov konec, Kronika XI (1963), str. 12 in 15; I. Mohorič, Zgodovina plavža v Železnikih, Kronika II (1954), 2. zv. str. 95—100. — 3. Statistično ekonomski opis občine Železniki iz leta 1830 (glej op. št. 1.); Prenner, c. d. str. 26; Müllner, c. d. str. 219; Globočnik, c. d. str. 4. — 4. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Prenner, c. d. str. 22—23; Müllner, c. d. str. 205. — 5. Gewerken oder Berggegenbuch des Bergwerks Ober und Unter Eisern 1801 ss, ASLj.; Müllner, c. d. str. 205; Gašperšič, Vigenjc, str. 64. — 6. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Prenner, c. d. str. 24; Müllner, c. d. str. 219. — 7. Urkunden und Gewährbuch der Bergergerichts Substitution zu Laybach I. (1801—1810), str. 36, ASLj. — 8. Prenner, c. d. str. 24; Globočnik, c. d. str. 4; Müllner, c. d. str. 226; Gašperšič, Vigenjc, str. 41—42. — 9. Poročilo briksenskega gospostva Bled o lastništvu gozdov iz leta 1838 v Zoisovem arhivu, rudniška registratura, fasc. 204, ASLj.; Urkunden u. Gewährbuch I. str. 36; Müllner, c. d. str. 214; Gašperšič, Vigenjc, str. 42. — 10. Bauparzellen Protokoll der Gemeinde Eisern iz leta 1825, ASLj.; Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Prenner, c. d. str. 26; Müllner, c. d. str. 227; Gašperšič, Vigenjc, str. 25 do 27. — 11. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1826 in 1830; Prenner, c. d. str. 23—24; Müllner, c. d. str. 220—221; Vigenjc, str. 41—42. — 12. Urkunden und Gewährbuch II (1811—1828), str. 36; Prenner, c. d. str. 24; Müllner, c. d. str. 220, 225 do 226; Vigenjc, str. 46, 47; Mohorič, c. d. str. 55. — 13. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Prenner, c. d. str. 26; Müllner, c. d. str. 226; Vigenjc, str. 45—46, ASLj. — 14. Vertrag und Schiedbuch III (1826—1831) str. 17, ASLj.; Prenner, c. d. str. 26; Müllner, c. d. str. 226—227, 279; Vigenjc, str. 47—62, 73. — 15. Gewerken oder Berggegenbuch des Bergwerks Ober u. Untereisern 1801 ss; Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1826 in 1830; Prenner, c. d. str. 19 in 26; Müllner, c. d. str. 228—229, 248. — 16. Urkunden u. Gewährbuch IV, str. 463; Müllner, c. d. str. 229; Vigenjc, str. 63—64. — 17. Urkunden u. Gewährbuch I-IV (1800—1850) ASLj. — 18. Gewerk u. Berggegenbuch des Bergwerks Ober u. Untereisern 1801 ss, Urkunden u. Gewährbuch I-IV; Müllner, c. d. str. 242, 310—311; Vigenjc, str. 64, 68, 74—75. — 19. Gewerk u. Berggegenbuch des Bergwerks Ober u. Untereisern; Müllner, c. d. str. 311. — 20. Urkunden u. Gewährbuch II (1811—1828) str. 27—44, 85—89, 202—206, III (1828—1838), str. 37—41, 507—508, IV, str. 381—382; Prenner, c. d. str. 35—36; Müllner, c. d. str. 243—245. — 21. Urkunden u. Gewährbuch II (1811—1828) str. 27—44, 85—89, 202—206, III (1828—1838) str. 1—3; Prenner, c. d. str. 35—36. — 22. Urk. r. Gwbuch III-IV; Müllner, c. d. str. 242—243; Vigenjc, str. 53. — 23. Urk. u. Gwbuch IV, str. 460—469; Gašperšič, Novo železarjenje, str. 16. — 24. Valvasor XI, str. 385. — 25. Müllner, c. d. str. 243. — 26. Gašperšič, Novo železarjenje, str. 18—19. — 27. P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije. Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV (1963), str. 239. — 28. F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem (1972) str. 102—126. — 29. Urbar loškega gospostva iz leta 1581, Škofjeloški arhiv, fasc. 7 ASLj. — 30. Urbar loškega gospostva iz leta 1633, Škofjeloški arhiv, fasc. 11, ASLj.; Müllner, c. d. str. 243; Urk. u. Gwbuch III, str. 518. — 31. Ziga Zois, Bericht über die Abschaffung des Stuckoffen-

Sistems und Einführung des Hochoffens in Wochein, 1791, rkps v Zoisovem arhivu, rudniški registratura, fasc. 204 ASLj; Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Gašperšič, Vigenjc, str. 88; isti, Novo železarjenje, str. 17—20. — 32. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Prenner, c. d. str. 22; Müllner, c. d. str. 213 do 214, 312. — 33. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1826 in 1830; Müllner, c. d. str. 311; Vigenjc, str. 9, 69, 83, 86—88; R. Kyovsky, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja, Kronika I (1953) str. 85. — 34. Pritožbe železnikarskih fužinarjev v pismu baronu Žigi Zoisu 6. 5. 1792, Zoisov arhiv, rud. registr. fasc. 204, ASLj; Müllner, c. d. str. 310. — 35. Müllner, c. d. str. 318; Vigenjc, str. 42, 45—47; Kyovsky, c. d. str. 86. — 36. J. Zontar. O našem starem žebjarstvu, Loški razgledi II (1955) str. 85—86. — 37. Rkps, Umständlicher Bericht von dem Bergbau, Waldstand und Hüttwerk der hochfreiherrlichen Zois von Edelsteinischen Eisenwerker Althamer und Feistritz in Wochein, wie solche in der aufgetragenen und in Monat July 1776 gehorsamst befolgten Bereitung befunden worden, Zoisov arhiv, rud. registr. fasc. 204. — 38. Zois. Bericht über die Abschaffung des Stuckoffen-Sistems, 1791, rkps; Gašperšič, Vigenjc, str. 83; Kyovsky, c. d. str. 86—88. — 39. Pritožba železnikarskih fužinarjev iz leta 1792; Zois, Materialien zur Beschreibung der Eisenmanipulation zu Wochein, 1778, rkps, Zoisov arhiv, rud. registratura, fasc. 204; Müllner, c. d. str. 310; Vigenjc, c. d. str. 41—42. — 40. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1830; Zois, Materialien zur Beschreibung der Eisenmanipulation zu Wochein, 1778; Müllner, c. d. str. 319; Vigenjc, str. 47, 68, 73, 80. — 41. Pritožbe železnikarskih fužinarjev iz leta 1792; Müllner, c. d. str. 312; Vigenjc, str. 26, 77; Kyovsky, c. d. str. 85, 88. — 42. Pritožbe železnikarskih fužinarjev iz leta 1792; Müllner, c. d. str. 312, 315, 317—318. — 43. Vertrag u. Schiedbuch III. str. 180—181; katastrski cenilni operat za Železnike iz leta 1826 do 1840; Globočnik, c. d. str. 4; Statistično gospodarski opis kat. občine Kropa iz leta 1830, ASLj; Vigenjc, str. 84—85; Kyovsky, c. d. str. 86; M. Verbič, Idrija okoli leta 1830, Idrijski razgledi XIV (1969), str. 202. — 44. M. Verbič, Bohinjsko rudarstvo, str. 7; Müllner, c. d. str. 310; Vigenjc, str. 69, 75—76, 77—78; Kyovsky, c. d. str. 86. — 45. Statistično ekonomski opis Železnikov iz leta 1826 in 1830; Prenner, c. d. str. 27—28; Müllner, c. d. str. 319; Kyovsky, c. d. str. 86—88; Kmetijske in rokodelske novice, str. 103. — 46. Globočnik, c. d. str. 4 in 7; Vigenjc, str. 71 in 73; Kyovsky, c. d. str. 86. — 47. Protokol stavbnih parcel v franciscejskem katastru iz leta 1825; Müllner, c. d. str. 320; Vigenjc, str. 80, 91.

DROBTINICE IZ ZGODOVINE ŽELEZNIKOV
V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Prispevek imenujem drobtinice zato, ker bodo to res le drobtine velikega kosa celotne zgodovine Selške doline ali samo Železnikov v 19. stoletju, ki še čakajo na delo zgodovinarjev. Prispevek je nastal na osnovi izpiskov prof. Jožeta Dolenca iz raznih slovenskih in nemških časopisov in knjig, kjer se omenjajo Železniki. Kakšno in katero gradivo je bilo uporabljeno, je razvidno iz opomb.

Železniki so bili kot fužinarski kraj zmeraj enota zase — pa naj je to bilo v svetni ali cerkveni oblasti. Upravne meje so ponekod potekale prav smešno. Tako so npr. Škovine, ki so bile agrarne, spadale v katastrsko občino skupaj z Droboslico, Podlonkom in Prtovcem in ne v katastrsko občino Železniki. Podobno je bilo glede župnijskih meja. Škovine, ki so tik župnijske cerkve v Železnikih, so spadale farno do leta 1920 pod Selca. Jesenovc pa je bil vedno štet k Železnikom, čeprav je tu bil en manjši gruntar (s 4,88 ha obdelovalnega polja) in en kajžar. Drugo vse je pripadalo fužinarjem, pa naj je bil to obdelovalni svet v dolini ob Sori ali gozdovi nad Jesencem.¹

Do konca 18. stoletja so fužine v Železnikih še kar dobro uspevale, potem pa so začele propadati, kar je trajalo celo stoletje. Nihče jim ni dal pravega zdravila. Prvi udarec je bil v času ilirskih provinc, ko so bile zaprte meje zaradi vojn. Naslednji udarci pa niso bili tako enkratni, toda bili so toliko težji. Vedno bolj se je čutila na našem trgu konkurenca švedskega, angleškega in nemškega železa oziroma jekla. Leta 1852 je bilo švedsko jeklo v Trstu cenejše kot pa avstrijsko.² Manjkalo je kapitala, ki bi bil moderniziral proizvodnjo tako železa kot raznih izdelkov. Poleg tega so zadevale Železnikarje pogosto še razne elementarne nesreče, ki so jih še toliko bolj občutili zaradi svoje revščine. Najhujši so bili pogosti požari. Več jih je bilo konec 18. stoletja. 23. maja leta 1822 je začelo goreti v Gorenjem koncu (danes Na plavžu). Požar se je razširil zaradi močnega vetra v četrte ure skoraj na vse Železnike. Pogorela je tudi Češnjica in Studeno. Po kroniki kranjskega župnika naj bi bil veter zanesel gorečo desko celo na most čez Savo pri Kranju. Nepoškodovani sta ostali le dve hiši in notranjost cerkve sv. Frančiška. Povsem pa je zgorela župna cerkev. Zgorel je tudi večji del župnijskih listin. Pogorelo je 146 hiš, obe fužini, 62 vigenjcev z vsemi stranskimi obrati. Ogenj je uničil prav tako pokrit most čez Soro. Škodo so ocenili na 204.764 forintov. Dotlej so imeli Železniki zelo ozke ulice in prehode, po tem požaru pa so jih razširili po zamisli inženirja Zajkota in od takrat imajo približno današnjo podobo.³ 1855 so bile vse hiše, 137 po številu, zidane, razen ene. Hiše v Gorenjem koncu so po požaru 1846⁴ pokrili z opeko in skrilnatimi ploščami, medtem ko so bile hiše na Trnju in Racovniku še vedno v glavnem krite z deskami.⁵

Kot prej so se tudi še sredi 19. stoletja Železnikarji pa tudi delno okoličani pečali s fužinarstvom in kovaštvom. Imeli so fužine na Racovniku, v Gorenjem koncu in na Jesenovcu. Vsaka fužina je imela veliko kladivo (norca) za obdelavo železa. Zaposlovala je okoli 10 ljudi. Drugi so delali v petih valjarnah — frišerskih pečeh (Wallschfeuer) in petih cajnovkah (Zeinhammer). Vseh ognjev — ješ je bilo 108 in ob njih po dve nakovali. Pri nakovalu sta delala žeblje mojster in hlapec.

Leta 1855 so bile vse naprave last več deležnikov. Vsaka fužina je imela svojega vodjo, izvoljenega po deležnikih, ki so imeli pač glede na število deležev več ali manj ješ oziroma kovačev. Že takrat je bilo vidno, da so imeli večino deležev Globočniki, kajti zgornjo fužino je vodil Jakob, spodnjo pa Jožef Globočnik.⁶ Za leto 1858 imamo podatke, da je delalo na Jesenovcu 36 delavcev v dveh topilnih pečeh in valjarni za pridobivanje finega železa. Lastniki so bili Globočniki.⁷ Leta 1866 so imeli 61 od vseh 96 deležev pri fužinah. Počasi so vse dobili v svoje roke. Leta 1866 pa so bili še deleži Levičnika, Koblerja, Peterne-lja, Warla, Gašperina, Kreka, Bonclja in Klobčiča.⁸

Kovali so vsi: moški, ženske in otroci od 8. ali 10. leta dalje. Za razliko od fužinarjev v drugih krajih so delali od polnoči do poldneva. Počivali so popoldne in zvečer. Nekateri so se prizadevali — pa ne delavci, ki niso hoteli opustiti tega delovnega ritma — da bi delovni urnik spremenili, a niso uspeli. Opoldne je nesel vsak mojster svojemu gospodarju — delničarju — tisti dan izdelane žeblje. Tam je dobil oglje in cajne — železne palice za naslednji dan. Za vsak dan je dobil listek, na katerem je pisalo, koliko je zaslužil. Plačo so dobivali trikrat na leto, na podlagi predloženih listkov. Seveda so od zaslužka odšteli, kar so prej pobrali na račun za hrano.

Letno so sredi 19. stoletja naredili nad 5000 centov žebljev v vrednosti okoli 100.000 goldinarjev (primerjaj s škodo ob požaru leta 1822). Transportirali so jih v sodčkih ali zabojih v Italijo, Trst, na Hrvaško, v Bosno, Ogrsko in drugam. Za kritje porabljenih surovin-železa so morali uvažati železo od drugod, saj je bila domača produkcija le okoli 3200 centov surovega železa (grod-lja). Kupovali so ga na Savi, v Kropi in na Koroškem. Zanimivo je, da so Kroparji zaradi bolj drobnih in finih izdelkov kupovali železo na tujem, doma napolnjenega pa so prodajali Železnikarjem.⁹ Tovorili pa so Dražgošani prek Dražgoš in Rudnega. Posamezen konj je prinesel 2 do 3 cente.¹⁰ Sami Železnikarji so najboljšo rudo, rjavi železovec (bobovec) kopali na Jelovici. Transportirali pa so rudo še z Ratitovca, Smoleve in Horjula. Ruda iz Smoleve je bila najslabša, zato so jo rabili za mehčanje drugih bolj trdih rud. Vseh rudokopov je bilo v 50. letih 19. stoletja 35.¹¹ V letih od 1850 do 1852 so celo v sodih vozili žlindro s Štalce nad Češnjico, da so jo topili, čeprav ni dala mnogo železa.¹²

Uporabljali so mehko in trdo oglje. Letna poraba je bila sredi stoletja okoli 65.000 žirgeljnov oziroma okoli 140.000 vaganov-mernikov.¹³ Vozili oziroma vlačili so ga iz vse okolice, največ pa seveda iz Jelovice. Leta 1855 je bilo zaposlenih z nabavo oglja okoli 180 ljudi: drvarji, oglarji, vlačilci, prekupci.¹⁴ Fužinarji so imeli precej svojih gozdov. Sredi 19. stoletja, potem ko so se pobotali z blejskim gospostvom glede gozdov na Jelovici, so imeli trdno v rokah 2545 oralov gozda (1463,37 ha)¹⁵

Že za leto 1858 vemo, da se je že hudo občutila konkurenca belgijskih žebljev.¹⁶ Leta 1862 se je dopisnik Novic pritoževal nad slabo kupčijo železa v Trstu in zaradi tujih vojn ter prekucij.¹⁷ Enako je bilo še leta 1864. Čez štiri leta je bilo veliko pomanjkanje oglja.¹⁸ Poleg tega so prihajali v Železnike ved-

no pogosteje »popotni rokodelci — berači« z dovolilnicami. Novice so zato svetovale duhovnikom in županom, ki so izdajali take dovolilnice, naj jih napišejo vsaj v slovenskem jeziku, da jih bodo ljudje razumeli.¹⁹

Sprva so pomanjkanje in stiske povzročale razne vremenske nezgode: poplave, požari ali zamrznitve. Dne 29. novembra 1861 je pogorela do tal fužina na Racovniku.²⁰ Naslednje leto pomladi so jo začeli zidati.²¹ Leta 1858 so za tri mesece zamrznila kolesa, tako da so stale fužine in mlini.²² Iz enakih vzrokov so mirovala leta 1880 od decembra do februarja vse tri fužine: na Racovniku, v Gorenjem koncu in na Jesenovcu. Prav tako je počivalo delo v kovačnicah. Celo moke je bilo težko dobiti, zaradi mlinov, ki so bili vsi v ledu.²³ Leta 1891 so prav tako ostali fužinarji brez dela od božiča do konca januarja zaradi mraza.²⁴ Našteti je samo nekaj takih primerov.

Čeprav so fužinarji na razstavi na Dunaju 1873. leta dobili pohvalno pismo za surovo in kovano železo,²⁵ je bila kupčija čez nekaj let povsem na tleh. Železo je sicer še nekako šlo, žebli pa so zaradi tuje konkurence ležali po skladiščih.²⁶ Leta 1880 je celo deželni predsednik Andrej Winkler pokazal zanimanje za valjarno na Jesenovcu,²⁷ toda razmere se niso uredile. Leta 1874 je bilo v Gorenjem koncu še vedno 53 ješ, na Racovniku pa 60. Toda s tem še ni rečeno, da so vse delovale. Leta 1881 je povodenj odnesla jez za spodnjo fužino — na Racovniku. Ker je plavž tedaj gorel in da je pogorel do konca, je bilo potrebno še kakih 27 ur. Zato je 24 mož gonilo »kolo sapnega stroja« menjaje na vsakih 10 minut po sedem mož. Na Racovniku je tedaj ostalo delo še v 16 kovačnicah, od 28, ki so prej delale. Takrat je voda odnesla na cesti Zali log—Železniki štiri mostove, od katerih so bili trije pokriti.²⁸

Kljub pozidavi fužine, je taljenje rude na Racovniku kmalu zamrlo. Josip Levičnik v svojem spisu o Železnikih v letu 1898 piše, da »v spodnjem plavžu že dolgo ne topijo rude«. Plavž v Gorenjem koncu pa so konec 19. stoletja predelali na »vročo sapo« (Warmer Wind) ter ga malo dvignili. S tem so dosegli res malo več uspeha pri taljenju, vendar kriza fužinarstva s tem ni bila rešena. Leta 1898 sta na Racovniku delali samo še dve kovačnici (vigenjca), v katerih so kovali na tri ješe. Več vigenjcov je bilo podrtih. Še leta 1864 je bilo tu 64 ješ, v katerih je delalo 244 kovačev, leta 1894 pa samo še 32. Malo bolje je bilo v jesenovški fužini, v kateri so kovali železo in izdelovali šine, drobne štiriogelne cajne (Zeineisen) za izdelavo žebeljev, debelejšje štiriogelno železje (Gittereisen) za omrežje pri oknih (Fenstergitter)« in drugo.²⁹ Plavž v Gorenjem koncu so zadnjikrat zakurili leta 1902.* Obstajala pa je še valjarna na Jesenovcu.³⁰ Dokončno pa so nehali kovati v Železnikih junija leta 1909.³¹

Zaradi slabega zaslužka ali pa sploh brez zaslužka so morali kovači iskati zaslužek drugod. Po okupaciji Bosne leta 1878 je odšlo precej ljudi iz Selške doline, zlasti iz Selc in Železnikov, v Bosno.³² Konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja pa so odhajali v razne smeri: v Kropo, v tovarne v Ljubljano ali na Savo. Nekaj jih je postalo dninarjev.³³ Odhajali so tudi na Reko in v Trst.³⁴

Po ljudskem štetju leta 1857 je bilo v Železnikih 135 hiš s 1245 prebivalci. Od tega jih je bilo 332 najemnikov oziroma družin, 108 je bilo zemljiških in hišnih posestnikov. Osem jih je plačevalo po 400 goldinarjev davka, 340 je bilo pomožnih delavcev in 215 dninarjev. Imeli so 63 krav ter 24 konj.³⁵ Čez tride-

* Nekateri navajajo letnico 1901. Mama Dragice Demšar pa je vedela povedati, da je plavž zadnjikrat gorel tisto leto, ko se je ona poročila, to pa je bilo leta 1902. Op. uredn.

set let oziroma točno leta 1891 so našli tu skoraj 150 ljudi manj — 1058. Od teh so jih šteli 817 za domačine, 241 pa za tujce. Poznalo se je hudo pomanjkanje zasluzka, zato so redili več živine. Imeli so 29 konj in celo 98 goved, 2 kozi, 9 prašičev in 27 čebelnih panjev.³⁶ Leta 1881 je vsa Selška dolina imela 8125 prebivalcev, in sicer: Železniki 1475, Selca 3337, Sorica 1110, Sv. Lenart 643, Zali log 606, Bukovščica 493 in Dražgoše 461.³⁷

Povsem razumljivo je, da je bil socialni položaj ob nezadržnem propadanju fužin zelo slab. Tisto, kar je zapisal dopisnik Novic 1855. leta, da »kdor pridno delati hoče, prav lahko živi«, ni več veljalo za kovače v Železnikih v drugi polovici 19. stoletja.³⁸ Kakor hitro je prišlo do zastojev dela iz kakršnihkoli vzrokov, je glavna hrana postala koruza ali pa še te ni bilo,³⁹ največ so jedli koruzne žgance, sok, podmet in močnik (podmetenec), le redko meso.⁴⁰ Otroci so bili prepuščeni sami sebi ali pa so jih jemali starši s seboj na delo. Učitelj v Železnikih se je že leta 1856 prizadeval po češkem zgledu za varstvo otrok v času, ko so starši na delu ter da se prepove beračenje, zlasti ponoči po vigenjcih.⁴¹ Zaradi pomanjkanja oziroma podhranjenosti je pomrlo mnogo otrok. Leta 1863 je ob razsajanju boleznimi umrl skoraj vsak dan kdo, največ pa seveda otrok.⁴² Fužinarji so imeli svojo bolniško blagajno,⁴³ toda zgodilo se je, da so bili dalj časa brez zdravnika.⁴⁴ Včasih so dobili od deželne oblasti kako pomoč v hrani. Leta 1890 je poslal deželni odbor zaradi revščine 1000 kg koruze in krompir, nekdo jim je poslal 10 goldinarjev, da so jih razdelili med 20 siromakov.⁴⁵ Doma so gojili le nekaj malega, v glavnem sočivje, vse drugo pa so kupovali — večinoma pri delničarjih fužin. Vsak četrtek je bil tržni dan. Štirikrat na leto pa je bil sejem za blago in živino, in sicer na dan sv. Antona (17. januarja), velikonočni torek, na dan sv. Lovrenca (10. avgusta) in na dan sv. Andreja (30. novembra).⁴⁶

Za upravne posle je skrbel župan. Često so bili to Globočniki. Za red in mir je odgovarjal desetnik s štirimi žandarji. Gozdni nadzornik je bil zaradi pomena lesa za fužine.⁴⁷ Že sredi 19. stoletja so imeli svojega poštarja,⁴⁸ 1881. leta pa je bila že vzpostavljena vsakodnevna poštna zveza s Škofjo Loko, Kranjem in Ljubljano.⁴⁹ Leta 1898 so ustanovili lastno požarno brambo s 50 uniformiranimi gasilci. Brizgalno so sicer imeli že od velikega požara leta 1822 in večjo od leta 1888.⁵⁰ Dne 18. avgusta 1898 je bila blagoslovitev novega gasilskega doma in orodja.⁵¹

Leta 1865 so ustanovili župnijsko knjižnico.⁵² V treh letih so na novo postavili župno cerkev sv. Antona, tako da so jo posvetili leta 1874. Stroški zanjo so znašali prek 70.000 goldinarjev.⁵³ Leta 1876 je domačin-duhovnik Anton Jerala v testamentu zapustil študentom iz Železnikov ustanovo s 4000 goldinarji in 1000 goldinarjev za uboge.⁵⁴ Sredi osemdesetih let so ustanovili Bralno društvo.⁵⁵ Konec stoletja je brati in pisati znalo 566 ljudi, samo brati pa 103.⁵⁶ Glede visoke nacionalne osveščenosti nam kažejo volilni rezultati in naročništvo raznih knjig, časnikov in revij. Leta 1900 je Narodna stranka pri občinskih volitvah zmagala v vseh treh razredih.⁵⁷ Članov Mohorjeve družbe je bilo leta 1898 kar 120. Brali so razne osrednje slovenske časopise, kot so bili Slovenec, Slovenski narod, pa tudi druge: Sočo, Edinost ter nemške Welt Blatt in Laibacher Zeitung.⁵⁸

Anton Koblar je leta 1892 zapisal, da je trg Železniki podoben »lepi, potapljaajoči se ladji, kateri prete sovražni valovi sveta«. Ko je videl, da je fužinarstvo na tleh, je želel, pa ne samo on, da bi kak bogat rojak ali država znala

»porabiti izvrstne vodne sile in pridne roke Železnikarjev in sezidati na tem kraju druge tovarne.«⁵⁹ Ta želja se je v polni meri uresničila šele po drugi svetovni vojni.

Opombe

1. P. Blaznik: Kolonizacija Selške doline Lj 1928, str. 70—84. — 2. Novice 1852, str. 384. — 3. Novice 1855, str. 38, 39 rokopis J. Globočnika o Železnikih, Müllner o železarstvu na Kranjskem: (Das Eisen in Krain) in Argo 1899, str. 169. — 4. Novice 1852, str. 42. — 5. Novice 1852, str. 42. — 6. Novice 1852, str. 42, Anton Globočnik: Rudarski in fužinarski kraj Železniki, Lj. 1867 (v nemščini). — 7. Novice 1858. — 8. Isto kot op. 1 in 6. — 9. Novice, 1855 str. 42. — 10. Novice, 1900 str. 298/9. — 11. Novice, 1855 str. 47. — 12. Argo, 1899 str. 105. — 13. Isto kot op. 6. — 14. Novice, 1855 str. 47. — 15. Isto kot op. 1. — 16. Isto kot op. 6. — 17. Novice, 1862 str. 430. — 18. Novice, 1868 str. 30. — 19. Novice, 1864 str. 189. — 20. Novice, 1869 str. 183. — 21. Novice, 1870 str. 147. — 22. Novice, 1858 str. 10. — 23. Novice, 1880 str. 46. — 24. Novice, 1891 str. 14, 29. — 25. Novice, 1873 str. 288. — 26. Novice, 1876 str. 31 in Novice, 1878 str. 381. — 27. Novice, 1880 str. 348. — 28. Novice, 1881 str. 274. — 29. Rokopis Josipa Levičnika: Železniki v letu 1898. — 30. Dopolnitev prevajalca Antona Globočnika: Rudarski in fužinarski kraj Železniki. — 31. Podatek iz zapiskov Joža Dolenca, toda brez navedbe citata. — 32. Novice, 1879 str. 31. — 33. Isto kot op. 30. — 34. Anton Koblar, Dom in svet 1892 str. 271-73. — 35. Isto kot op. 6. — 36. Novice, 1891 str. 19, 29. — 37. Novice, 1881 str. 62. — 38. Novice, 1855 str. 47. — 39. Novice, 1858 str. 110. — 40. Zgodnja Danica, 1904 str. 56. — 41. Novice, 1856 str. 182. — 42. Novice, 1863 str. 420. — 43. Novice, 1893. — 44. Novice, 1893. — 45. Novice, 1891 str. 29, 46, 102. — 46. Novice, 1855 str. 47. — 47. Isto kot op. 46. — 48. Isto kot op. 46. — 49. — Novice, 1881 str. 62. — 50. Isto kot op. 30. — 51. Novice, 1898 str. 312. — 52. Novice, 1865 str. 401. — 53. Isto kot op. 35. 54. Zgodnja Danica, 1879 str. 403. — 55. Ni navedeno, od kod je Jože Dolenc dobil podatke. — 56. Novice 1891, str. 14, 29. — 57. Novice, 1900 str. 289. — 58. Isto kot op. 30. — 59. Isto kot op. 35.

PRISPEVEK H GOSPODARSKI ZGODOVINI DOLINE

Za današnji način izražanja o gospodarskih zadevah in o gospodarskem stanju uporabljamo govorico števil. Številčno gradivo mora biti seveda sistematizirano po enotnih merilih za gibanje prebivalstva, za obravnavanje krajevnih in pokrajinskih enot, za posamezne kategorije zemljišča in za strukturne spremembe v zemljiški sestavi, za pridelke kmetijstva, za izdelke obrti in industrije, za promet in turizem, za proizvodnjo in porabo, za izvoz in uvoz, ali kratko povzeto: številčno gradivo mora nakazovati nepretrgano zvezo gospodarskega razvoja na starih temeljih in osvetljevati nove pojave v gospodarski sferi določenega zgodovinskega obdobja.

Uredništvo Zbornika mi je opredelilo nalogo dokaj razločno, da naj s svojim prispevkom zajamem osnove agrarnega gospodarstva doline za 19. in 20. stoletje, splošni gospodarski razvoj pa do ugasnitve drugega plavža v Železnikih, ki za ta kraj pomeni zaključek šeststoletne železarske slave. Tako delitev dela je narekovalo poleg drugega tudi očitno nesorazmerje v zgodovinski obdelanosti doline. Med regijami Slovenije je bila naša dolina po zaslugi dr. Pavla Blaznika nedvomno od desetega do všteteo osemnajstega stoletja na vrhunski ravni raziskana in znanstveno obdelana; zato o svojih prednikih, o naselitvi doline, o krajih, zemlji, življenju in gospodarstvu, vemo več, kakor vedo za to dobo druge pokrajine. Nič podobnega pa ne bi mogli trditi za novejši čas, čeprav je urejenega statističnega gradiva vedno več na voljo, podrobnejšega, temeljitejšega in popolnejšega.

Studij o nastanku in razvoju posameznih krajev, zlasti mest, imamo pri nas mnogo več kakor razprav o regijah, zaokroženih pokrajinskih enotah. Pogoste spremembe v upravni razdelitvi Slovenije od njenega nastanka naprej gotovo niso pospeševale, nasprotno je mogoče trditi, da so močno zavirale proučevanje razvoja po naravi danih večjih zemljepisnih enot. V državnopravnem smislu poteka šele pet in pol desetletij, odkar ustvarjamo lastno zgodovino. To je tudi za gospodarsko zgodovino, zlasti še za agrarno gospodarstvo mnogo prekratka doba, da bi se mogli zadovoljiti s parcialnim spoznavanjem ekonomskih osnov in dejavnikov. Da bi bolje spoznali sedanost, se je treba učiti iz preteklosti. Zato iščemo, zbiramo in proučujemo listine, ki so bile pisane v tujih jezikih, ob čisto drugačni upravni razdelitvi, ko je mnogo sedanjih krajev imelo drugačna imena in ko je bila tehniška in ekonomska produktivnost še tako neznatna, da je vsaka primerjava s sedanjo skoraj nemogoča.

Ako bi imeli večino pokrajin Slovenije obdelanih na taki ravni, kakor je škofjeloška, ne bi več slišali ponižujočih očitkov, da smo narod brez lastne zgodovine. Pri pokrajinah, ki gravitacijsko niso enotne, ki so odprte na vse štiri nebesne strani in ki so izrazito prehodni svet, so se državne, deželne ali okrožne

meje često prestavljale zaradi pritiskov iz raznih smeri, barbarskih vdorov ali pa po dogovorih med velikimi silami, ki so medsebojne račune poravnale z drobižem majhnih dežel.

Škofjeloška regija je nasprotno med našimi najtrdnjšimi konstantami, saj vseh tisoč let ni bila nikoli upravno razklana med medsebojno sovražna gospodstva in tudi ni nikoli prišla v vlogo odbijača med velikimi silami. Skoraj neporušljiva celovitost loškega sveta, njegov geografski položaj v precej zatišnem zaklonu, skozi katerega niso do najnovejšega časa silila ne ljudstva in ne vojske, je po svoje prispevala, da je bilo vse ozemlje upravno od leta 973 do 1803 (sekularizacija freisinškega gospodstva) pod enotno javno upravo in da so bile vse zgodovinske listine napisane v enem upravnem središču in pod trajnim vplivom močne tradicije. Upravna razdelitev je tudi poslej ostala v nepretrganosti s preteklostjo, spreminjala se je le stopnja avtonomnosti pokrajinskega predstavnštva od skupa občin do sodnega in davčnega okraja ter do popolnega upoštevanja regionalnega značaja na stopnji škofjeloškega okrajnega glavarstva s površino 476 km² v stari Jugoslaviji.

Enotna upravna razdelitev je tudi pri zbiranju prispevkov za gospodarsko zgodovino Selške doline v novejšem obdobju zelo odločilna, saj vse zgoraj za loški svet navedeno velja še prav posebno za to dolino. Pri podrobnostih bo treba povedati, da fužinarsko-železarski kraj Železniki ni bil podrejen loškemu gospodstvu; ker pa je bil kraj vedno močno posloven in še bolj zgovoren, nam ni zapustil nič manj zgodovinskega gradiva, kot bi ga sicer dobili v Loki ali v Freisingu. Imamo torej vse ugodne pogoje za poglobljanje znanja o zemlji in o ljudeh, o rastišču, na katerem se porajajo rodovi, ki svojim naslednikom vedno zapuščajo več, kakor so sami prejeli od lastnih prednikov.

V prednjem prispevku objavljamo doslej neobdelano novejše zgodovinsko gradivo z namenom, da pospešimo odkrivanje tistih globinskih tokov, po katerih se uveljavljajo trende k sekularnim spremembam v gospodarskem razvoju doline, posebno na področju agrarnega gospodarstva.

I.

Ozemeljska opredelitev doline

Vsaka primerjava včeraj, danes in jutri je toliko vredna, kolikor je zajamčena njena pristna primerljivost na osnovi eksaktno določenega skupnega imenovalca. Na vprašanje o razsežnosti doline ni treba na prvi mah ničesar pojasnjevati, saj vemo, da je dolina istovetna s porečjem Selške Sore — Selščice, ki je omejeno z razvodnico proti Savi, Soči in Poljanski Sori. Črta njenega razvodja je zakoličena z vršaci Ratitovec, Možic, Hoč, Porezen, Blegoš, Koprivnik, Stari vrh in Lubnik. Njena prva in najnižja vas Praprotno leži na nadmorski višini 400 m, vsa dolina ima torej že boljši zrak v plasteh nad prednjo višino. Razvodje proti Bači (Soči) je vsako jesen tudi čisto natančno markirano s prvo slano, ki pobeli kranjsko stran vedno bolj zgodaj kakor primorsko.

V freisinški preteklosti so tudi obravnavali dolino v glavnem v njenih naravnih mejah. Če bi si prizadevali za ohranitev kontinuitete z zgodovinskim likom doline, bi morali sedanje meje prilagoditi tedanjim, s tem pa bi neogibni popravek mej samo odložili na pozneje, saj vemo, da se kraji, ki so bili vključeni

v dolino preko njenih naravnih mej in po tedaj aktualni motivaciji, nikoli več ne bodo povrnili.

Kakšne so konkretne razlike med zgodovinskim likom doline in med našim konceptom naravnih mej?

Prvič je treba vedeti, da se ozemeljske razlike pojavljajo samo v severno-vzhodnem, bolj odprtem delu doline in da izvirajo odtod, ker sta strmiški in selški urad freisinške uprave segala preko naravnih mej doline in obsegala naselbine v porečju Nemiljščice (Podblica, Jamnik, Nemilje, Njivica, Log, Rovte/del) — tudi selška župnija je segala do tod: dalje naselbine na pobočjih Št. Jošta (Čepule, Javornik, Pševo, Planica, Križna gora, Cavrna — vir 1). Po površini pomeni prednja razlika okoli 10 % doline in zajema tri katastrske občine: Križna gora (kranjski in loški del), Pševo in Nemilje/del, skupno 2.189 ha. Katastrska obč. Pševo in Križna gora/del je bil že pod avstrijsko upravo priključen upravni občini Stražišče, drugi del pa Stari Loki, medtem ko je k. o. Nemilje/del prešel šele pod staro Jugoslavijo od Selc v občino Besnica.

Na vseh drugih odsekih mejne črte soriške, davške, rudenske in stirniške županije se zgodovinske meje kar dobro ujemajo z naravnimi mejami doline. Vse primerjave skozi čas bomo torej izvajali na skupnem imenovalcu z osnovo na ozemlju celotnega porečja Selščice. To ozemlje je treba izračunati in do zadnjega hektarja tudi identificirati.

Ob prednji nalogi si z upravno-političnimi enotami ne moremo veliko pomagati. Tri upravne občine Selca, Železniki in Sorica, ki so bile konstante politične uprave pod Avstrijo in pod staro Jugoslavijo, so se sedaj stopile v eno samo občino na ravni nekdanjega okraja; (s površino 511 km², ki je za 25 km² večja, kakor prej površina okraja); nove krajevne skupnosti na podrejeni ravni uprave — 11 po številu — je pa nemogoče uskladiti z ozemeljsko ustreznimi deli nekdanjih občin.

Za premostitev med preteklostjo in sedanostjo oz. narobe imamo za zadnjih 150 let najboljšo pomoč v zemljiškem katastru. Res se tudi katastrske občine, ki se v dolini ves čas niso spreminjale, ne ujemajo povsod in popolnoma z naravnimi mejami, toda to uskladitev je s pomočjo sestavnih elementov katastra v vseh primerih mogoče natančnejše izpeljati, kakor z ozemeljsko in po gostoti bolj spremenljivimi naselbinskimi enotami.

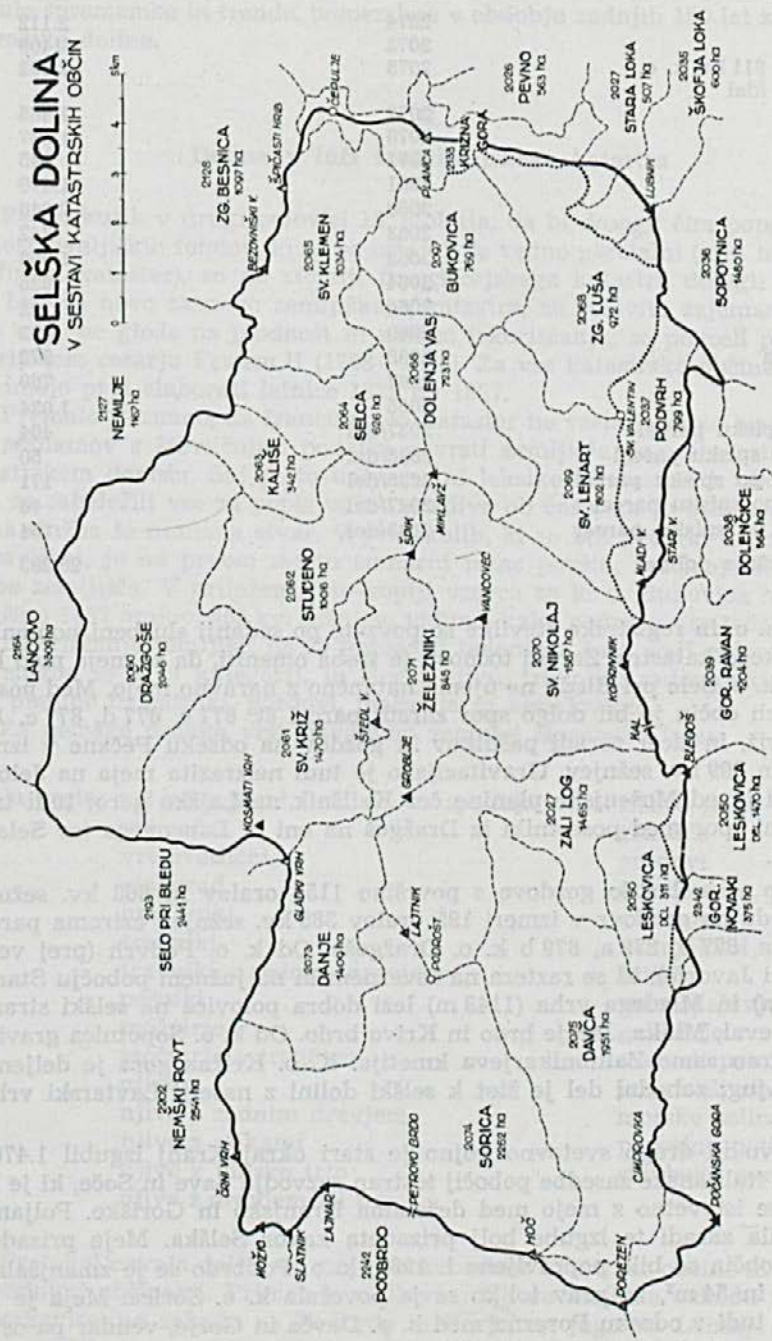
Prednja izvajanja so metodološko pomembna za zgodovinsko obravnavanje katerekoli regije, pa tudi celotne Slovenije. Z vidika statističnih zgodovinskih virov moramo upoštevati, da od sedmih nekdanjih dežel, ki so prešle v Slovenijo (Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška, Istra, Trst, Prekmurje), ni bila vključena v celoti niti ena in da si v vseh primerih moramo pomagati z ulomki nekdanjih statistično obdelanih dežel. Dalje je znano, da je od 32 nekdanjih okrajnih glavarstev samo 16 v celoti prešlo v Slovenijo, 16 pa je bilo deljenih s sosednjimi državami. Niti na sodne okraje kot sestavne dele nove upravne razdelitve se ne moremo opirati, saj je od 79 enot samo 53 prešlo v celoti v Slovenijo. Spredaj smo pa že ugotovili, da smo tudi z nekdanjimi upravniimi občinami izgubili vsako zvezo, s tem smo pa zapravili tudi na tej ravni vrednost statističnega gradiva.

Samo s pomočjo katastrskih podatkov si moremo rekonstruirati dele dežel, okrajev, občin, ki smo jih prevzeli v Slovenijo, in jih po istem liku primerjati za 150 let nazaj. Za Selško dolino dobimo za sedanost naslednje katastrsko stanje (2):

SELŠKA DOLINA

V SESTAVI KATASTRSKIH OBČIN

- LEGENDA**
- NARAVNA MEJA DOLINE
  - - - MEJA KATASTRSKIH OBČIN
  - MEJA KATASTRSKIH, HRGATI BIVŠE UPRAVNE OBČINE ŽELEZNIKI

Katastrska občina	Reg. št.	Površina v ha
Sorica	2074	2.112
Danje	2073	1409
Davča z všt. 311 ha k. o. Leskovica /del	2075	2.262
Zali log	2072	1.465
Sv. Nikolaj	2070	1.587
Železniki	2071	845
Sv. Križ	2061	1.470
Dražgoše	2060	2.046
Kališe	2063	342
Studeno	2062	1.006
Selca	2064	626
Dolenja vas	2066	723
Sv. Lenart	2069	802
Zgornja Luša	2068	972
Bukovica	2067	769
Sv. Klemen	2065	1.034
Podvrh po spisku parcel	2037/del	404
Sopotnica po spisku parcel	2036/del	50
Škofja Loka po spisku parcel	2035/del	171
Stara Loka po spisku parcel	2027/del	46
Križna gora po spisku parcel	2133/del	154
Skupna površina doline		20.295

Imena k. o. in registrske številke so povzete po sedANJI službeni nomenklaturi zemljiškega katastra. Zaradi točnosti je treba omeniti, da se meja med k. o. Sv. Križ in k. o. Selo pri Bledu ne ujema natančno z naravno mejo. Med posestniki teh dveh občin je bil dolgo spor zaradi parcel št. 877 c, 877 d, 877 e, 1169 k. o. Sv. Križ, in sicer zaradi pašnikov in gozdov na odseku Pečane v izmeri 411 oralov in 309 kv. sežnjev. Gravitacijsko je tudi neizrazita meja na Jelovici pri Rastovki in od Mošenjske planine čez Kališnik na Lajško goro; tudi tu je bil dolgoletni spor med posestniki iz Dražgoš na eni in Lancovega ter Sela na drugi strani.

Lancovo si je lastilo gozdove s površino 1155 oralov in 868 kv. sežnjev, Selo pri Bledu pa gozdove v izmeri 195 oralov 385 kv. sežnjev oziroma parcele št. 877, 877 a, 877 b, 879 a, 879 b k. o. Dražgoše. Od k. o. Podvrh (prej vedno v upr. občini Javorje), ki se razteza na severnem in na južnem pobočju Starega vrha (1205 m) in Mladega vrha (1143 m) leži dobra polovica na selški strani z naselji Zapreval, Mlaka, Jarčje brdo in Krivo brdo. Od k. o. Sopotnica gravitira na selško stran samo Zalubnikarjeva kmetija. K. o. Križna gora je deljena v smeri sever-jug; zahodni del je štet k selški dolini z naselji Lavtarski vrh in Srednik.

Med prvo in drugo svetovno vojno je stari okraj Kranj izgubil 1.476 ha sveta zaradi italijanske zasedbe pobočij tostran razvodja Save in Soče, ki je bilo prej vse čase istovetno z mejo med deželama Kranjsko in Goriško. Poljanska dolina je bila zaradi te izgube bolj prizadeta kakor Selška. Meje prizadetih katastrskih občin so bile popravljene l. 1962; k. o. Podbrdo se je zmanjšala za 203 ha, 83 a in 54 m², za prav toliko se je povečala k. o. Sorica. Meja je bila popravljena tudi v odseku Porezna med k. o. Davča in Gorje, vendar pa ostaja v odnosu na prejšnje stanje katastra še neka razlika okoli 100 ha, da bi se površina doline docela izenačila.

Na zgoraj opredeljenih zemljiških osnovah bomo ugotavljali in spremljali nastale spremembe in trende, pomembne v obdobju zadnjih 150 let za gospodarski razvoj doline.

II.

Dolina v luči franciscejskega katastra

Po poskusih v drugi polovici 18. stoletja, da bi dosegli čim popolnejšo razvidnost zemljiških fondov, ki so pa ostajali še vedno parcialni (npr. terezijansko-jožefinski kataster), so na stopnji franciscejskega katastra dosegli postavljeni cilj. Ime za novo zasnovano zemljiškega katastra, za celovito zajemanje zemljišč vseh vrst, ne glede na plodnost in namen izkoriščanja, so povzeli po tedanjem avstrijskem cesarju Francu II (1768—1835). Za vse katastrske občine Selške doline imajo prvi elaborati letnice 1825 do 1827.

Premalo je znano, da franciscejski kataster ne vsebuje samo map in parcelnih seznamov s številčnimi podatki o vrsti zemljišča, izmeri, lastništvu in o katastrskem donosu. Saj je to univerzalni leksikon katastrskih občin, v kateri so zabeležili vse za popis važno gradivo ob času, ko je bila posebna statistična služba še neznana stvar. V protokolih, ki so bili večkrat dopolnjevani in popravljeni, je na prvem mestu sumarni izkaz površin, razčlenjenih po vrstah izrabe zemljišča. V priloženi foto-kopiji vzorca za k. o. Bukovica iz l. 1826 za površino 1337 oralov, 455 kv. sežnje, vidimo, kako podrobno so tedaj razčlenjevali izkoriščanje zemljišč; na 29 kategorij tedanjega časa vodi sedanja katastrska služba le še 9 kategorij, in sicer: njive, travniki, sadovnjaki, vinogradi, vrti, planine in pašniki, gozdovi, močvirja in nerodovitno.

Za nemške oznake vrst navajamo zapored slovensko ime:

gornja vrsta: vrt zelenjavni,	spodnja vrsta: riževo polje
vrt sadni	grmišča
vrt cvetlični,	gozdovi
vinograd	gramoznice, peskovniki
hmeljniki	glinenica
travniki	kamnolomi
travniki s sadnim drevjem	šotišča
pašniki	golo skalovje
močvirje	goličavje
močvirje s trstičjem	reke ali potoki
njive	jezera ali ribniki
njive s sadnim drevjem	morske soline
njive z oljkami	parcelne poti
njive z vinsko trto	stavbene parcele
njive z drevjem ali trto,	

Protokol navaja dalje vse meje obravnavane katastrske občine in njene stike s sosednimi občinami. Primer k. o. Davča: Davča meji na vzhodu na Zali log in Leskovicu, na zahodu na Podbrdo in Gorje, na jugu na Labinje in Novake, kjer se nahajajo zadnje štiri katastrske občine Primorske, na severu pa meji na Sorico in Zali log. (Davča sedaj ne meji več na k. o. Labinje).

V popisu stavbenih objektov se navaja število stanovanjskih poslopij (zidanih in lesenih), gospodarskih poslopij, posebej hlevov, krajevnih prostorov, cerkev, žag, mlinov, tovarn itd. V protokolu za k. o. Selca so bili vpisani naslednji objekti:

stanovanjska poslopja (zidana)	57
stanovanjska poslopja (lesena)	12
gospodarska poslopja (zidana)	27
gospodarska poslopja (lesena)	22
mlin zidan	1
mlin lesen	1
župnišče zidano	1
cerkev zidana	1

Posebno poglavje protokola je topografija vsake k. o. Vzorec takega opisa povzemamo po besedilu k. o. Sv. Klemen: K. o. leži s svojo zemljiško lastnino v vzhodnem delu tega okraja, dve uri severno od Loke. Površje občine je z izjemo majhne doline, kjer stoji cerkev Sv. Klementa (Bukovščica), gorato in se razprostira od vzhoda proti severozahodu, jugozahodno pa je nagnjeno. V k. o. so tri naselja, ki jih zvečine tvorijo raztresena stanovanjska in gospodarska poslopja. Vzhodni predel spada k vasi Sv. Klemen, na katerega meji naselje Sv. Mohor, zahodni del pa zavzemajo posestva, ki pripadajo vasi Zabrekovc s priključeno vasjo Topole.

Hidrografska slika. Opisane so reke in potoki, ki izvirajo ali tečejo skozi obravnavano k. o. Za Dolenjo vas je npr. zabeleženo: Občino deli od severa proti jugovzhodu Sora, ki ob poplavih nanaša gramoz ter odnaša dobro prst. Ob Sori sta zgrajena mlin in majhna kovačnica. Poleg Sore tečeta še dva neznatna potoka, ki služita za namakanje travnikov. Za k. o. Železniki je pa o vodovju napisano: V smeri od zahoda proti severovzhodu deli občino na dva dela reka Sora, v katero se izliva še nekaj hudournikov. Ob velikem vodnem stanju povzroča nekaj škode zemljišču ob njej. Vodovje Sore služi za pogon obratov in mlinov.

Ceste in poti. V protokolu k. o. Zg. Luša piše: v smeri toka reke Sore teče okrajna cesta Loka—Železniki mimo vasi Sv. Tomaž (sedaj Praprotno), kjer je preko reke postavljen lesen most. V občini je še več poljskih in gozdnih poti, ki so v dobrem in slabem stanju, zanje skrbijo prebivalci občine sami. Dalje je za območje k. o. Selca napisano: od vzhoda proti zahodu pelje skozi vas Selca okrajna cesta Loka—Železniki, zaradi konkurence med katastrskimi občinami po okrajnem oblastvu je dobro vzdrževana. Poleg te ceste obstaja v k. o. še nekaj gozdnih, poljskih in gorskih poti, prebivalci jih vzdržujejo srednje dobro. V protokolu k. o. Sorica pa je o cestah povedano: že pred leti je bila napravljena vezna pot, ki teče iz Sorice preko gora na cesto Zali log—Železniki—Škofja Loka. Zaradi mehkega zemljišča je kotanjasta, v slabem stanju, ravno tako tudi poti, ki peljejo ob vodi do samega naselja in jih prebivalci kraja vzdržujejo sami. V k. o. je še več gorskih, poljskih in gozdnih poti, ki so slabe.

Kmetije — število in velikost

Za vsako k. o. je opisano tedanje število kmetij, razčlenjeno po velikostnih kategorijah: kmetija, polkmetija (ni zastopana v vseh občinah), tretjinska kmetija in kajžna. Velikost navajamo za vsako kategorijo v oklepaju, v pretežnih primerih z mejnimi vrednostmi, od najnižje do najvišje. Cela kmetija je največja v k. o. Davča (104 orale), najmanjše so pa v k. o. Kališe (11 do 26 oralov).

Število in velikost kmetij po francisc. katastru

(vse površine v oralih = 5760 kv m)

Katastrska občina	Celih kmetij	Polkmetij	Tretjinske km.	Kajžne km.
Sorica	17 (23—26)	—	15 (8—30)	15 (1)
Danje	25 (24—36)	—	4 (29/64—16)	6 (4/64)
Davča z Lesk./del	1 (104)	28 (58—75)	13 (28—65)	17 (13/64)
Zali log	6 (27—45)	7 (10—36)	13 (5—10)	18 (1/64-3)
Sv. Nikolaj	14 (24—95)	5 (20—26)	26 (5—87)	14 (15/64)
Zelezniki (137 hiš ima lastnino v mejah od 1/64 do 117 oralov)	—	—	—	—
Sv. Križ	13 (29—33)	2 (24—31)	2 (1—6)	12 (4/64)
Dražgoše	20 (20—26)	—	16 (4—17)	27 (6/64)
Kališe	15 (11—26)	—	8 (3—6)	11 (33/64)
Studeno	28 (29—33)	1 (31)	27 (5—6)	20 (1/64)
Selca	18 (34—45)	—	34 (1,5—7)	19 (22/64)
Dolenja vas	20 (16—23)	—	33 (1—6)	10 (48/64)
Sv. Lenart	16 (32—87)	2 (30—87)	24 (13—17)	11 (19/64)
Zgornja Luša	21 (30—80)	4 (20—30)	15 (12—18)	21 (28/64)
Bukovica	13 (23—58)	—	31 (2—7)	23 (36/64)
Sv. Klemen	34 (16—51)	—	12 (4— 6)	24 —
deli tujih k. o.	18 —	—	13 —	15 —
Skupaj dolina	279 celih	49 polkmetij	286 tretjinskih	263 kajžnih

Z gornjo tabelo nismo dobili samo popoln pregled nad številom in velikostjo kmetij, marveč tudi primerjalno osnovo za proučevanje makroorganizacije kmetijske proizvodnje skozi več stoletij. Pred 150 leti je imela dolina 328 celih kmetij (štejemo tudi 49 polkmetij, ki niso bistveno manjše kakor cele). Po izsledkih dr. Blaznika (1) pa je ob zaključku srednjeveške kolonizacije štetla dolina 354 obdelanih hub. To število je treba znižati za 31, to je za število hub prek naravne meje doline ter sklepamo, da je v okviru kmetijske proizvodnje še po petsto letih vlogo 323 hub nadaljevalo 328 gruntov.

Popis prebivalstva 1826.

Popisane so družine in prebivalstvo ločeno po spolu. Za družino rabijo protokoli nekajkrat izraz gospodinjstvo ali pa najemnik v hiši.

Katastrska občina	Prebivalci skupno	Moški	Zenske	Družine
Sorica	597	246	351	96
Danje	379	183	196	68
Davča z Lesk. del	424	219	205	81
Zali log	365	186	179	63
Sv. Nikolaj	487	244	243	81
Zelezniki	1.456	732	724	321
Dražgoše	437	231	206	85
Sv. Križ	269	133	136	47
Kališe	196	101	95	38
Studeno	519	251	268	101
Selca	444	211	233	88
Dolenja vas	445	191	254	84
Sv. Lenart	369	189	180	61
Zgornja Luša	387	191	196	68
Bukovica	392	178	214	76
Sv. Klemen	448	218	230	75
deli tujih k. o.	244	119	125	44
Skupno	7.858	3.823	4.035	1.477

Družina ima v povprečju 5.3 člana; po 6 članov na družino je v Sorici (6.2), pri Sv. Lenartu 6.1, Sv. Nikolaj (6.0), nasprotno pa ima družina v Železnikih le 4.54 člana.

Gospodarsko delovanje prebivalstva

Podatki o zaposlitvi so navedeni v zvezi s številom družin, za katere je največkrat napisano, da se v celoti ukvarjajo s kmetijstvom ali pa: vse družine so zaposlene v kmetijstvu ali: vse družine brez izjeme se bavijo s kmetijstvom.

Izjema je k. o. Dražgoše, kjer poleg kmetijstva živi 9 družin od rudarstva, izjema so seveda Železniki, ki jih bomo podrobneje obdelali v zvezi z industrijo. Nikjer ni posebej omenjena zaposlitev v mlinih in žagah, iz tega sklepamo, da je tudi na teh obratovališčih šlo za dopolnilno kmetijsko delo.

Seveda ne smemo omenjene konstante razumevati togo, spremembe so se vsekakor pojavljale (opuščanje hub v pustote po eni in ustvarjanje rovtov po drugi strani), vendar so se v okviru doline kompenzirale zlasti glede na prisojno in osojno lego.

Stanje živinoreje

S popisom bi praviloma morali zajeti konje, govedo (ločeno na krave, vole in mlado živino), ovce in svinje. Za svinje podatkov skoraj ni, goveda pa navajamo v tabeli s skupnim številom.

Vrste in število živine v popisu 1826.

Katastrska občina	Konjl	Goveda	Ovce
Sorica	9	362	300
Danje	—	170	250
Davča z Lesk. del	—	420	400
Zali log	8	270	200
Sv. Nikolaj	4	304	260
Železniki	14	28	60
Sv. Križ	4	92	135
Dražgoše	20	162	200
Kališe	9	136	84
Studeno	33	240	130
Selca	10	190	40
Dolenja vas	5	176	100
Sv. Lenart	—	288	360
Zgornja Luša	6	234	50
Bukovica	10	142	30
Sv. Klemen	14	364	200
deli tujih k. o.	19	280	25
Skupaj	165	3.858	2.824

Kmetijski pridelki

Pridelki se navajajo v poglavju z neprimernimi naslovi, kakor: spričevalo tal, kultura tal, zemljiški izkaz. Ti naslovi so iz nemščine napačno prevedeni: Grunderzeugnisse = zemljiški pridelki, ne pa spričevalo tal, dalje Cultur des Bodens in Bodenertrag. Vso dolino lahko štejemo v zelo homogeno območje kmetij-

ske proizvodnje, saj v obdelavi zemlje ni niti med katastrskimi občinami v nižjih in višjih legah nekih izrazitih razlik. Le proso, zelje, korenje in stročnice imajo v nižinah med pridelki večji delež kakor v hribih. Sicer so pa vsa poročila o pridelkih stereotipna po naslednjem vzorcu: Na ornih njivah uspeva pšenica, rž, ječmen, oves, lan, (proso), krompir, detelja, ajda in repa kot strniščni kulturi, v malem obsegu stročnice, proso, zelje, korenje. Travniki dajejo sladko (tudi mešano) krmo in gorsko seno. Tudi pašniki dajejo sladko gorsko krmo, kislja krma je omenjena samo v protokolu k. o. Bukovice.

S sadnim drevjem posajeni predeli dajejo poleg splošne (običajne) sorte sadja, kot so hruške, jabolka, češnje, slive ali z orehi požlahtnjeni sadovnjaki tudi polnovredno sladko gorsko krmo. V vseh poročilih je poudarjeno, da trava v sadovnjakih ni zaradi drevja manjvredna.

V vseh k. o. je napisano, da sestavljajo gozdne sestoje listavci in iglavci, med drevesnimi vrstami je največkrat omenjena bukev. Za Železnike je v razmerju med listavci in iglavci povedano, da zavzemajo listavci $\frac{3}{4}$ vse gozdne površine; to razmerje je kar ustrezalo tedanji porabi lesa.

Prehrana prebivalstva

Tudi poročila o prehrani prebivalstva so uradniško suhoparna; za vse k. o. so sestavljena po istem kopitu s približno naslednjo vsebino: hrano si pripravljajo iz domačih pridelkov in nabranih plodov, močnate in mlečne jedi, kruh, krompir, stročnice, zelenjava, sadje, kislje zelje, repa. Ob posebno težavnem delu in ob večjih praznikih jedo tudi meso. Običajna pijača je voda, žganje pijejo le ob posebnih prilikah; zjutraj pri zajtrku ga pijejo le tedaj, kadar grede na posebno težko delo. Nekatere k. o. omenjajo, da se vino pije zelo redko, druge ga pa sploh ne omenjajo. O vrstah mesa, ki ga uživajo, ni nikjer nobene omembe, le v poročilu za k. o. Železniki je poudarek, da se za težko delo pripravlja mesna hrana.

Posli na kmetijah

Franciscejski kataster ima tudi podatke o številu poslov (hlapci, dekle in pastirji), ki so stalno živeli na gruntu. V pojasnilu je povedano, da pomeni število poslov poprečje za velike kmetije v posameznih katastrskih občinah.

Po 2 hlapca, 2 dekli in po 1 pastirja so imeli v naslednjih k. o.: Sorica, Davča, Dražgoše, Bukovica;

po 2 hlapca, 2 dekli, brez pastirja, so imeli v k. o. Kališe, Danje, Zali log, Sv. Nikolaj, Sv. Lenart, Zg. Luša;

po 1—2 hlapca in po 1—2 dekli v k. o. Sv. Križ, Studeno, Selca, Dolenja vas, Sv. Klemen;

po 1 hlapca in po 1 dekle posestva v Železnikih.

O drugi delovni sili (dninarjih, drvarjih, oglarjih, žagarjih itd.) ni nobenih podatkov.

Zemljiško posestno stanje v k. o. Železniki

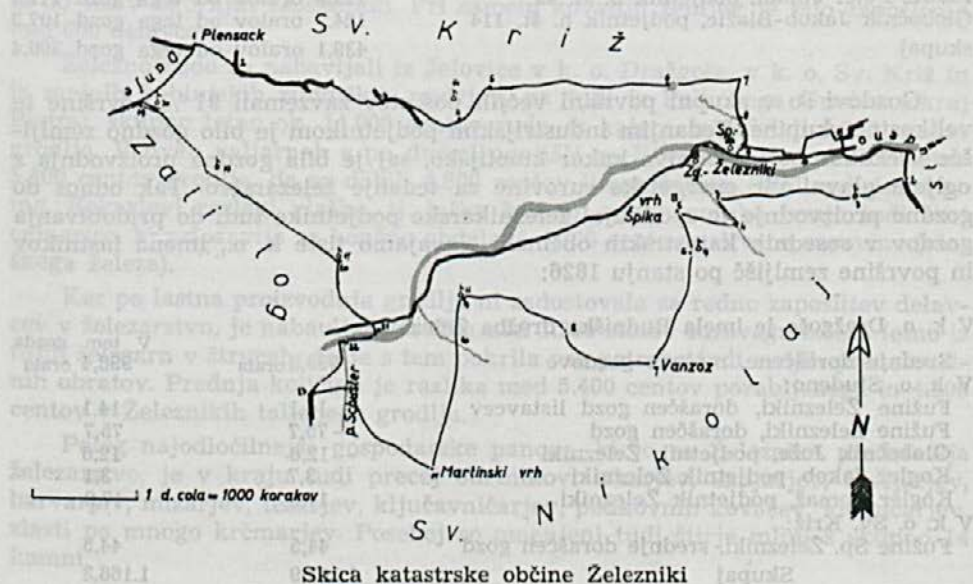
Celotna katarstrska občina je bila l. 1826 po zemljiških kategorijah razčlenjena v naslednje deleže površin:

Vrsta zemljišča	Število parcel	Površina	
		oralov	kv. sežnjev
vrti (zelenjavni)	98	3	748
njive I. razr. in njive v kolobarjenju	202	43	667
travniki I. razred	60	140	493
travniki II. razred	152		
travniki s sadnim drevjem	17	3	1.538
pašniki (enoten razred)	80	132	1.109
gozdovi I. razred	671		
gozdovi II. razred	55	1.104	1.598
gozdovi III. razred	9		
stavbišča	263	8	160
parifikati: kamenišča in tesarišča, rudniška in topilniška dvorišča ter neobdavčen svet: reke, potoki, golo skalovje, krajevni prostor, javne ceste in poti		31	711
skupaj k. o. Železniki	1.607	1.468	624

Delež orne zemlje (njiv in vrtov) je znašal samo 3.3%, nasprotno so pa gozdovi že tedaj zavzemali izredno visok delež 75%, kar je bilo visoko tudi nad povprečjem sicer zelo gozdnate doline. Poprečna velikost parcele je znašala približno en oral, en oral zemljišča je pa v poprečju tudi odpadel na enega prebivalca. Najmanjša zemljiškoposestna enota je znašala 1/64 orala, ki obsega v metriskem merilu 90 kvadratnih metrov. Zemljiškopolastninska diferenciacija je bila izrazitejša na gozdnih kakor na obdelovalnih zemljiščih, kar bomo v nadaljevanju podrobneje razčlenili.

Protokol ne navaja števila kmetij kakor pri vseh ostalih k. o. v dolini, pač pa je rečeno, da so v Železnikih posestva prosta lastnina prebivalstva, kjer znaša pri 137 hišah posestno stanje med 1/64 orala in 117 orali. Abecedni seznam lastnikov zemljišč iz l. 1826 ima 137 zaporednih števil; zadnja med temi navaja pota in struge tekočih voda. Vsaka zaporedna številka je po svoji vsebini po-

sestni list, kakor jih poznamo še sedaj s podatki za vsakega lastnika: parcelna številka, vrsta zemljišča s površino, katastrski dohodek s povzetkom skupne površine in skupnega dohodka. Izpolnjeni vzorec navajamo za tedanje največje posestvo Jakoba Globočnika (Blaschitz = Blažič), h. št. 114, in sicer zaradi mnogih podvrst, ki so jih ločili pri kategorizaciji zemljišč:

Parc. št.	Vrsta (in podvrsta)	Površ. oralov	Kv. sežnjev
377	pašnik (zaraščen)	—	329
378	gozd listnat	5	739
382	gorski travnik	12	176
388	gozd listnat	36	1.408
391	gozd drogovnjak	54	575
466	travnik	—	417
467	njiva	—	260
468	njiva	—	660
469	njiva	—	511
470	travnik	—	40
471	travnik	—	1.314
473	srednji gozd listnat	7	700
656	vt zelenjavni	—	28
665	vt zelenjavni	—	97
666	vt zelenjavni	—	39
672	srednji gozd listnat	3	206
673	gorski travnik	2	357
674	travnik s sadnim drevjem	—	396
676	njiva	—	86
677	njiva	—	718
	skupna površina	124	1.056

Sumarični podatki o največjih posestvih v k. o. Železniki leta 1826:

Železarna Sp. Železniki skup. površ.	103,5 oralov od tega gozd	102,2
Železarna Zg. Železniki skup. površ.	19,3 oralov od tega gozd	18,4
Globočnik Jožef, podjetnik h. št. 105	68,7 oralov od tega gozd	59,8
Plautz Peter Johan, podjetnik h. št. 49	122,9 oralov od tega gozd	111,7
Globočnik Jakob-Blažič, podjetnik h. št. 114	124,7 oralov od tega gozd	107,3
skupaj	439,1 oralov od tega gozd	399,4

Gozdovi so v skupni površini večjih posestev zavzemali 91 % površine te velikostne skupine. Tedanjim industrijskim podjetnikom je bilo gozdno zemljišče vsekakor bolj zanimivo kakor kmetijsko, saj je bila gozdna proizvodnja z ogljem glavni vir energetske surovine za tedanje železarstvo. Tak odnos do gozdne proizvodnje je spodbujal železnikarske podjetnike tudi do pridobivanja gozdov v sosednih katastrskih občinah. Navajamo tiste k. o., imena lastnikov in površine zemljišč po stanju 1826:

V k. o. Dražgoše je imela Rudniška družba Železniki:

	999,2 orala	V tem gozda 998,4 orala
Srednje doraščene, mešane gozdove		
V k. o. Studeno:		
Fužine Železniki, doraščen gozd listavcev	14,1	14,1
Fužine Železniki, doraščen gozd	— 75,7	75,7
Globočnik Jože, podjetnik Železniki	— 12,8	12,6
Kogler Jakob, podjetnik Železniki	3,7	3,1
Kogler Tomaž, podjetnik Železniki	17,9	17,9
V k. o. Sv. Križ:		
Fužine Sp. Železniki, srednje doraščen gozd	44,5	44,5
Skupaj	1.167,9	1.166,3

Tudi v tem pridobivanju posesti prevladuje gozd še bolj kakor v prejšnjem primeru. Prezgodaj bi pa cenili, da je pridobivanje gozdnih parcel za fužinarje v Železnikih že vir pomembnejših sprememb v zemljiškoposestni strukturi doline. Dolina je bila pred 150 leti izrazit svet kmetov in kajzarjev brez pomembnejšega fevdalnega areala. Zabeležiti pa je bilo treba, da se je že tedaj začel prelivati industrijski kapital v gozdno posest v k. o. Železniki in v štirih mejnih katastrskih občinah.

Hiš je po konskripcijskih številkah 137. So pritlične in enonadstropne, večidel so zidane, pa tudi spodaj zidane in zgoraj lesene, vse brez izjeme pa imajo leseno streho. V stanovanjskih poslopih živi 321 družin (gospodinjstev), torej približno po 2.3 družine v enem poslopiju. Iz ugotovitve, da samo 9 družin živi izključno od industrije, se sklepa, da so vse ostale družine zaposlene v industriji in obrti, deloma pa tudi v kmetijstvu. Večina hiš ima po posestnih listih res tudi po nekaj obdelovalne zemlje. Poleg stanovanjskih in gospodarskih poslopij sta v kraju še dve cerkvi, župna in podružnična ter eno šolsko poslopje, v katerem prebivalci vzdržujejo enega učitelja, da uči mladino čitati, pisati in računati.

Industrija in obrt v Železnikih

Vir (1) navaja, da sta bili v Železnikih l. 1426 že dve fužini. Za štiristo let pozneje je franciscejski kataster zbral naslednje podatke o stanju železarstva v Železnikih. Na prvem mestu omenja železarsko družbo, ki je bila v lasti 96 deležev, od teh 48 za železarno v Zgornjih Železnikih in enako 48 za železarno v Sp. Železnikih. Vsi tovarniški objekti so šteli 14 obratov, med temi en plavž, dve valjarni, vsaka po dve »frišerci«, nemško Zerrènfeuer (po Wolfovem slovarju pretopilno ali talilno ognjišče, po novejši terminologiji pa ognjišče za žilavljenje železa) in po štiri cajnarice za vlečenje cagljev. Nadaljnjo obdelavo železa in ročno kovanje žebeljev so opravljali v vigenjcih, 56 ješ v Spodnjih in 50 ješ v Zgornjih Železnikih. Pri samem kovanju žebeljev je bilo zaposlenih nad 600 delavcev.

Železno rudo so nabavljali iz Jelovice v k. o. Dražgoše, v k. o. Sv. Križ in iz mejnih bohinjskih rudniških revirjev, pa tudi iz Polhovega Gradca (okraj Bistra), skupno letno ok. 14.000 centov rude, iz katere so izdelali 4.200 centov grodlja. V dveh valjarnah s po dvema ognjišči za žilavljenje so porabili letno 5.400 centov grodlja, da so dobili 4.800 centov litega železa. (Wallascheisen: po ing. Rekarjevi razlagi vlaško, tj. laško železo); enako porabo imajo tudi štiri cajnarice, ki pripravijo za končno obdelavo 4.700 centov ustrezne surovine (vlaškega železa).

Ker pa lastna proizvodnja grodlja ni zadostovala za redno zaposlitev delavcev v železarstvu, je nabavljala družba nad 1.200 stotov surovega železa letno iz tujih železarn v štrucah, da je s tem pokrila vse potrebe tudi svojih predelovalnih obratov. Prednja količina je razlika med 5.400 centov porabljenega in 4.200 centov v Železnikih taljenega grodlja.

Poleg najodločilnejše gospodarske panoge, ki jo za Železnike predstavlja železarstvo, je v kraju tudi precej obrtnikov: irharjev, usnjarjev, čevljarjev, barvarjev, mizarjev, tesarjev, ključavničarjev, podkovnih kovačev, klobučarjev, zlasti pa mnogo krčmarjev. Posebej so omenjeni tudi štirje mlinci s skupno 14 kamni.

V Železnikih je bilo pet letnih sejmov, ob katerih so pripeljali iz tujih krajev predvsem žito, prodajali pa železne izdelke in nekatere izdelke svojih obrtnih delavnic.

O cestah je napisano, da imajo Železniki z Loko zvezo z okrajno cesto, ki jo okraj ob prispevku občin vzdržuje v dobrem stanju. Dalje vodi po dolini navzgor precej dobra cesta na Sorico, ki jo je prav tako zgradil okraj pred nekaj leti ob prispevku prizadetih občin. Za to zvezo je bilo treba na dveh mestih prečkati Soro z lesenim mostom. Poljske in gozdne poti, ki s krajem povezujejo druge k. o., so srednje in slabo vzdrževane.

III.

Priključek doline na železniško mrežo

Železniki so bili svojevrsten fenomen v naši gospodarski zgodovini. Te ugotovitve ne opiramo na domnevo, da so bili v nekem zgodovinskem obdobju na Slovenskem znamenit kraj z največjo proizvodnjo železa; nadaljnja zgodovinska raziskovanja bodo velikostni vrstni red naših starih železarskih krajev že še natančneje opredelila. Znamenitost kraja je bila že v tem, da je zrastel preko mej naravnih možnosti svojega razvoja. Naselbina je nastala na eksistenčnih virih obrtno-industrijske dejavnosti v ozki soteski Sore, ki ves zimski čas ne vidi sonca in ki ne pridela živil niti za eno desetino svojega prebivalstva. Za varstvo naselja pred hudourniki in pred plazovi je bilo treba vedno skrbeti in vlagati denar v drage pregrade in zasade. Z današnjim jezikom bi rekli, da je bila posebnost Železnikov v razmeroma velikem številu delovnih mest za specializirano proizvodnjo, torej v prehitovanju gospodarskega razvoja.

Želimo poudariti, da so vse druge stare železarne imele lažje dosegljivo ru-do, mnogo obširnejše gozdno zaledje, gostejšo cestno mrežo in bistveno večjo koncentracijo vodne moči, vendar so v Železnikih v odnosu do vseh omenjenih dejavnikov razvili relativno največje proizvodne zmogljivosti, tako v fužinarstvu kakor v kovaštvu.

Kdaj se je pa napredno fužinarstvo in gospodarska ekspanzija kraja (z relativno blaginjo) sprevrgla v stagnacijo in siromaštvo ter končno v popolno opustitev fužin in kovaštva? Število prebivalstva je bilo neposredno odvisno od delovnih mest, saj je bilo, če ne upoštevamo otrok, vedno nad 50 % ljudi zaposlenih. Po zgodovinsko-statističnem pregledu fužinarskega kraja Železniki, ki ga je 1867 objavil Anton Globočnik (3), se je v zadnjih treh stoletjih stanje prebivalstva v Železnikih, gibalo v naslednjem številčnem okviru:

začetek 18. stoletja	1.200 duš	
1741 do 1770	1.800 duš	
1770 do 1800	2.000 duš	(blizu)
1826	1.456 duš	(po francisc. katastru)
1834	1.627 duš	
1857	1.245 duš	(prvo lj. štetje)
1880	1.203 duš	(lj. štetje)
1900	1.055 duš	(lj. štetje)
1931	838 duš	(lj. štetje)

Po prednjem gibanju prebivalstva je prelomnica v številu delovnih mest nastala v prvi polovici 19. stoletja, ko je tudi število prebivalstva začelo dosledno nazadovati. Medtem ko franciscejski kataster navaja za 1826 preko 600 delavcev, zaposlenih v žebjarstvu, je v podatkih štetja 1857 omenjenih 563 delovnih mest, in sicer 8 fužinarjev, 340 pomočnikov in 215 dninarjev. Globočnik že piše 1867, da so ljudje revni kot v vsakem fužinarskem kraju in bledolčni zaradi nedohranjenosti in pa zaradi nočnega dela v vigenjcih. V isti zvezi pove, da je v kraju najbolj udomačena hrana: koruzni žganci s sokom, podmet ali podmedenc (močnik) in ob posebnih dneh jetrova (koruzni žganci polita z jetrovo omako) in fodajine (rezanci v juhi), kadar se kuha meso.

O kritični presoji nočnega dela je napisal J. Levičnik kar celo razpravo, ki je zanimiva za nočno delo v vseh strokah in ki so jo kot odprto pismo objavile NOVICE 27. marca 1861 (4) in ki jo dobesedno navajamo po tiskanem besedilu.

Odperto pismo
prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku-u,
fužinarju v Železnikih.

Morebiti se bote čudili, da Vam to pisemce ne pride po pošti, ampak po naših hvale vrednih »N o v i c a h« v roke, in zakaj da Vam tako pišem? Zato, da bi še drugi brali, ktere to zadeva, kar mi je pri sercu. Želja mi je, terpljenje kovačem polajšati in zato svetujem: Prenaredite nekoliko delavni red!

Do zdaj vstajajo v Železnikih kovači k delu od 11. ure do polnoči in kujejo do 10. ali 11. ure dopoldne. Torej spijo le od kake 6. do 11. ure ponoči, verh tega se še popoldne navadno kake dve uri k počitku podajo, da trudne ude malo pokrepčajo. Al tak red je le zgolj navada, iz ktere izvira obilo težav, zdravje delavcom spodkopuje, pa je tudi sicer brez prida.

Ne zaverzite torej mojega sveta, kako bi se dal ta red prenarediti, in sicer tako, da bi šele ob dveh zjutraj začenjali kovati in o poldne nehovali. Potlej naj bi se pa spanje popoldne opuščalo.

Zakaj Vam to premembo priporočam, Vam hočem, dragi gospod! v kratkem razjasniti:

Da je strašno težavno, iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more more čuditi, da še starega kovača groza prešine pri glasu, ki ga k delu kliče? Hlapci, ki so dostikrat majhni otroci 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrihtajo in tekajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem merzlem mraku v kovačnice (vignice). Ko kovati pričnejo, so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakvalo padajo. Verh tega kri rada teče iz nosa takim mladim delavcom. Vzrok teh nadlog je med drugim napčni in zopernaravni čas dela. Nature zakon je tak, da človek ponoči počiva; po ponočnem pokoji si moramo moči iznova dobivati. Ko opoldne solnce najvišje stoji, takrat najmanj občutimo telesno težo; temu nasproti pa je o polnoči človeško truplo najbolj oslABLJENO. Če tedaj o polnoči delaš, nasprotuješ naturnim postavam in se jim ustavljaš v veliko škodo; zakaj tako bojevanje zoper to, kar natura terja, je gotova poguba človeške moči.

Pomanjkanje spanja o polnočnem času je zdravju zelo škodljivo. Slavni kraljevo-pruski državni zdravnik dr. Hufeland pravi v svojem spisu z imenom »Makrobiotik« (ali nauk, kako si življenje podaljšati), da ni vse eno, kdaj da spimo, ali ponoči ali podnevi, in da se motimo, ako menimo, da je vseeno, če podnevi toliko časa spimo, kolikor smo ga noči odvzeli. Ta slavni zdravnik nam

pravi, da žila v človeškem trupu zjutraj najbolj počasi bije, tem hitreje pa kolikor bolj se dan večeru bliža, in da se na večer vsakega človeka neka tiha merzlica loti, ki se ji »večerna merzlica« pravi. Ta merzlica je na najvišji stopnji o polnoči, ko je solnce od nas najdalje. Kakor je pa pri nekterih boleznih nasledek prehlajenja smert, tako se mora ta merzlica prebiti, ko je na najvišji stopnji, o polnoči, v gorki postelji, po malem potu; če ne, pa začne telo bolehati.

O polnoči delati se pa pravi tudi slabo gospodariti. Kakor je bilo že zgoraj rečeno, je človeško telo o polnoči nekako oslabiljeno. Delavec torej, bi rekel, le z eno roko dela med tem, ko se z drugo spanju brani. Torej doseže delavec po takem terpljenju le polovico pravega prida. Vstane naj pa pozneje, ko je telo že bolj po spanju okrepčano, gotovo bo z večjo serčnostjo in veseljem delal, in kmalu bo v dobrem spanji zamujene ure popravil.

Prosim Vas tedaj, prečastiti gospod, pogovoriti se z drugimi gosp. fužinarji v teh zadevah, in če ste tudi mojih misel, skušajte in skerbite, da se bo v prihodnje po tukaj predloženem delavnem redu ravnalo.

Sprejmite serčen pozdrav in zagotovilo iskrenega spoštovanja!

Iz Kranjske gore dne 8. sušca 1861.

J. Levičnik.

Z obravnavanjem zgodovinskega gradiva smo se že prestavili v čas, ko je manufakturna proizvodnja začela zaostajati za rastočimi potrebami trga, ko so bile že zgrajene prve magistralne železniške proge, ko so delovni stroji podsesterili in postoterili proizvodno zmogljivost tovarn, pa tudi v čas, ko so v Železnikih fužinarji in delavci že vedeli, da se na trgu uveljavljajo belgijski strojno kovani žebli in žičniki, ki s svojo konkurenčnostjo ogrožajo obstoj našega starega žebjarstva. Perspektive za nadaljnji napredek kraja so se v drugi polovici 19. stoletja spremenile v zavzetost za ohranitev prej doseženega stanja in v izgubljanje zaupanja v bodočnost. Spredaj omenjene globoke spremembe v tehniki, tehnologiji in organizaciji nove proizvodnje in prometa, so se časovno ujemale s projektiranjem novih železniških prog na našem ozemlju. Projekti so iskali najboljšo povezavo starih, tudi za bodočnost obetavnih in pa novih industrijskih središč, orientiranih na nove vire surovin in na njihovo koncentriranje v velikih industrijskih kombinatih.

Za gospodarsko zgodovino je važno dognati, kakšno vlogo (aktivno in pasivno) je dolina odigrala ob načrtovanju in gradnji železniških prog. Z iskanjem odgovora se ne moremo omejiti na areal s površino Selške doline (ok. 20.000 ha), temveč moramo zajeti vse hribovje od Ratitovca na severu do Cerknega, Idrije, Črnega vrha in Hrušice na jugu, ki površinsko meri nad 100.000 ha in ki ni bilo v interesu hitrejšega razvoja lesnega gospodarstva nikoli z železnico odprto.

Škofja Loka je bila ob času projektiranja železniških prog ena najbolj zanimivih, pa tudi spornih točk na slovenskem ozemlju. Mnogo projektov jo je vpletalo kot železniški vozle v smeri sever-jug in vzhod-zahod, drugi so jo pa upoštevali kot izhodišče za najugodnejšo zvezo med dolino Save in Soče oz. tedanjima deželama Kranjsko in Goriško. Njen prometni položaj je imel vlogo vrat k najkrajši zvezi proti Tolminu ob Selščici in Bači in za dostop na mnogo ugodnejši teren za gradnjo proge proti Gorici in Trstu, kakor je ljubljansko barje in visoka planota Krasa. Posebnost Škofje Loke je bila tudi v tem, da med mnogimi projektnimi veriantami, ki so jo vključevale, prav nobena ni bila uresničena, še več, da je niti lokomotive proge Trbiž—Ljubljana niso nikoli zadimile.

Ob gradnji prve proge je bilo po dokončanju relacije Dunaj—Gradec—Maribor—Celje (1846) vsaj teoretično možno, da nadaljujejo progo po ugodnejšem terenu in po krajši črti pod Trojanami, prek Domžal do Škofje Loke in naprej po Poljanski dolini in Idrijci proti Gorici in Trstu. Odločitev pa je padla v prid variante za podaljšanje proge ob Savinji navzdol na Zidani most v dolino Save, torej za odpiranje mnogo širšega zaledja celih dežel in odtod najprej ob Savi navzgor do Ljubljane (1849), trinajst let pozneje pa ob Savi navzdol do Zagreba in Siska. Prometni problem Gorenjske ni bil s prvo progo niti delno rešen, pač pa je bil za dve desetletji odložen.

V zvezi z načrtovanjem gorenjske železnice utemeljuje poročilo Trgovske zbornice v Ljubljani 1864 beljaško progo z naslednjimi razlogi (5): Železnica od Ljubljane do Beljaka bi zajamčila nadaljnji obstoj gorenjskih fužin in železarn, ker bi omogočila dovoz premoga iz zasavskih premogovnikov in olajšala izvoz proizvodov. To bi jim omogočilo nadaljnji razvoj in povečanje proizvodnje.

Razen tega izdeluje Gorenjska v majhnih naseljih loškega, kranjskega, radovljiškega in tržiškega okraja platno, sukno, sita, usnje, žeblje, kose, pile, čevlje, odeje in lončeno blago ter kovaške izdelke. Ti proizvodi dotlej niso mogli priti v pravem obsegu do veljave, ker ni bilo železnice, ki bi omogočila cenejši prevoz. Poročilo je opisovalo pomen gorenjske proge za tranzitni promet z alpskimi deželami, opozarjalo na vodno moč in lesno bogastvo ter na vsestranske možnosti industrijskega izkoriščanja.

Gorenjska železnica, prvotno imenovana beljaška proga, se je ob končnih odločitvah vlade spremenila v progo Trbiž—Ljubljana; Trbiž še ni bil povezan z Beljakom, ko je proga proti Ljubljani že stekla, in je to zvezo (37 km dolž.) dobil šele tri leta pozneje (1873).

Ob trasiranju gorenjske proge je bilo ekonomsko premalo obdelano, v kakšnem medsebojnem razmerju so prometna težišča v odnosu na Savo kot središčno osnovnico pokrajine. Medtem ko je bil Kranj neopredeljen, je tržiška industrija navijala za traso na levem savskem bregu, da naj bi proga že pri Tacnu prešla Savo in se na savskih terasah mimo Naklega čimbolj približala Trziču. Koncesijski odbor je zagovarjal kompromisno črto trase najprej na desnem, delno pa tudi na levem bregu z argumenti, da je v spodnjem delu Gorenjske industrija zgoščena na desnem bregu, poimensko: tovarna lesovine, brusilnica in papirnica v Goričanah in Medvodah, rudarska družba Knapovže, bakrov rudnik Škofje v Poljanski dolini, plavž in fužine v Železnikih ter fužine na Jesenovcu, škofjeloško platno, stražiško sitarstvo, pridobivanje skрила, lesne obrti, dalje plavža in fužine v Kropi in Kamni gorici, železarna Ilovše pri Bledu, fužine in valjarna v Stari Fužini, v Bohinjski Bistrici in na Radovni. S prehodom proge na levi breg za Podnartom pa je bilo povezano gorenjsko suknarstvo in proga s tržiškimi industrijami. Območje Trziča pa s to prometno rešitvijo ni bilo zadovoljno; zelo se je zanašalo na zvezo Celovec—Ljubljana (pod Ljubeljem), uresničena je bila pa le vicinalna proga Kranj—Trzič, vendar šele štirideset let pozneje (1908).

Zakaj se proga Trbiž—Ljubljana ni bolj približala Loki in obema dolinama? Loka res ni zaostrovala vprašanja lokacije za svojo železniško postajo, očitki, da naj bi pod vplivom interesentov za ohranitev starega prometnega sistema odrivala postajo čimbolj od mesta proč, pa tudi niso utemeljeni. Komisija za ogled terena je trdila, da je lega postaje možna le pri Virmašah ali na Trati ter je odsvetovala prestavitev bliže k mestu, kar bi poleg terenskih težav tudi podaljšalo progo in povečalo ovinek. Jože Jenko je v razpravi: »Vloga

Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja» podrobneje obdelal takratne prometne probleme (6), k jih v tem poglavju delno povzemamo.

O kakem posebnem zavzemanju občin v Selški dolini ali fužinarjev v Železnikih za progo Trbiž—Ljubljana ni nobenih podatkov. Zabeležiti pa je treba dopis, ki ga je Levičnik kot časnikar napisal z vprašanjem glede škofjeloškega kolodvora — ali naj bo v Loki ali v Virmašah — in s katerim je apeliral na poslanca dr. Tomana ter na ljubljansko kupčijsko in obrtnijsko zbornico, naj bi že sedaj mislili tudi na progo Škofja Loka—Železniki (7).

Po zgraditvi južne železnice Dunaj—Trst in proge Trbiž—Ljubljana je vsa javnost vedela, da bosta za povezavo avstrijskih alpskih delez s tržaškim zalivom kmalu grajeni še ena ali dve progi. Za prej ilirski del avstrijskega ozemlja je bil 1872 ustanovljen poseben konzorcij, ki je pripravil za tranzitni in lokalni promet projektne variante za gradnjo železniških prog. Iz tega načrta ilirskih centralnih železnic omenjamo tiste projekte, v katerih je bila vpletena Škofja Loka:

1. Škofja Loka—Poljanska dolina—Razdrto—Divača—Sežana—Škedenj—Trst
2. Trst—Divača—Loka—Tržič—Ljubelj—Celovec
3. Trst—Razdrto—Žiri—Loka—Jezerko—Železna kapla—Velikovec—Mostič—Launsdorf (na odseku St. Vid ob Glini—Breže)
4. Polzela—Kamnik—Škofja Loka—Žiri—Idrija—Sv. Lucija
5. Škofja Loka—Poljane—Žiri—Veharše—Godovič—Hrušica—Razdrto—Sežana
6. Trbiž—Predel—Bovec—Tolmin—Gorica.

V smeri sever—jug ni pod predvidenimi prevali Jezerko, Ljubelj, Predel prodrla nobena varianta, pač pa je parlament 1897 načelno sprejel tursko-karavansko progo z nadaljevanjem skozi Bohinj v dolino Soče, ki je začela obratovati 1906. Zagovarjanju proge v smeri vzhod—zahod (Polzela—Kamnik—Loka—Idrija—Sv. Lucija) je bilo pa končno zbito dno z gradnjo dveh lokalnih prog Ljubljana—Kamnik (1891) in Kranj—Tržič (1908). S to parcialno rešitvijo prometnega problema Gorenjske so bile preprečene vse uspešnejše tranzitne variante.

Neuspeh, ki ga je doživel načrt ilirskih železnic, pa ni prizadel mesta Škofje Loke toliko, kakor njeno globoko zaledje. Loka ni dosegla, da bi se vsaj porečje obeh Sor odprlo z železnico na raven drugih slovenskih pokrajin. Res je, da železnice niso mogle rešiti železarstva v starih lokacijah, tudi tam ne, kjer so bile zgrajene mimo ali blizu starih fužin; posledice napačne prometne politike so zadele zlasti lesno gospodarstvo v tistih pasovih, ki so bili tudi do 30 km oddaljeni od železnice. Podobno zaprtost z vidika železniške mreže je poleg loškega sveta tedaj kazala samo še Gornja Savinjska dolina. Občine Loka, Poljane, Žiri, Javorje, Trata in Senožeče so pri kranjskem deželnskem odboru dosegle, da se je gradnja loške proge kot druge zveze alpskih dežel s Trstom 1896 ponovno obravnavala in z vsemi priporočili odbora predložila trgovinskemu ministrstvu na Dunaju. Selška dolina ni sodelovala pri tej akciji. Kakšno je bilo konec 19. stol. razpoloženje Železnikarjev glede na odločitev dunajske vlade, da se bo druga zveza s Trstom gradila v podaljšku tursko-karavanske proge čez Bohinj in naprej po dolini Bače in Soče, moremo sklepati iz pisma J. L. (Josip Levičnik), ki so ga objavile NOVICE št. 31/1900 na str. 298 in 299: »O železnici sami bi se dalo morebiti tudi kaj napisati, kar naj vendar rajše izostane. Le eno rečemo: Kako se bo speljala tista po Tolminski dolini in kako naj

se brani ondotnih hudournikov, to naj bo skrb tistih, ki jo bodo gradili in vzdrževali.«

Škofja Loka se je zavedala lastne prometne izolacije, v katero je zašla potem, ko so bili uresničeni konkurenčni projekti, ki sploh niso tangirali nje-nega sveta.

Za tretjo zvezo s Trstom po trasi Polzela—Kamnik—Škofja Loka—Idrija v dolino Soče je dajala pobudo zlasti zahodna Štajerska. Tretjo projektno varianto je kranjski deželni odbor obravnaval 1912 in se je za njeno uresničitev še bolj zavzemal, kakor ob razpravi druge zveze s Trstom. Pristojni deželni poslanec je trdil, da Loka vidi v tem načrtu svojo rešitev. Dokaj verjetno je, da bi bila ta zveza tudi uresničena, če tedaj ne bi bila na domiku prva svetovna vojna. Prav med vojno se je pa tudi izkazalo, kako potrebna bi bila Avstriji povezava s Primorsko preko Loke prav iz strateških razlogov, ki so bili prej odločilni za izbor druge zveze s Trstom, saj je bilo obratovanje na tej progi ves čas soške fronte onemogočeno na črti Podmelec—Dutovlje—Sežana, to je na dolžini ok. 80 km. Srednji odsek soške fronte, ki je rabil največ materiala, je na ta način ostal brez direktnega železniškega dovoza.

Selška dolina se je z zamudo začela brigati za priključek na železniško progo. Dopisnik NOVIC iz Železnikov se je 1894 zavzemal za graditev proge Loka—Železniki (8) in utemeljeval njeno prednost proti bohinjski trasi s še enkrat večjim številom prebivalstva v Selški dolini kot v Bohinjski (prva ok. 8000, druga 4600). Pismo nadaljuje: lokalna železnica Loka—Železniki bi, ako bi gg. tehniki dobro znali priti okoli Hrastnika in mimo Petrovega brda, ne prizadejala posebnih ovir, ker bi na ta način ne bilo nikjer treba prestopiti Sore. Da smo kje tam gori na Češkoj, stavimo kaj, obe progi Lesce—Bohinj in Loka—Železniki bi gotovo že zdavnaj vozili. Možem, ki imajo za taka podjetja voljo, zmožnost in moč, kličemo torej v spomin besede: »Kdor ne vaga, je brez blaga.«

Leta 1903 je bil izdelan projekt in tehnični elaborat za gradnjo normalnotirne proge od postaje Škofja Loka do Železnikov. Komisijski obhod trase je bil opravljen v novembru 1903. Pozneje je bil elaborat podaljšan s traso do Podrošta na celotno dolžino 25 km. Projekt je obravnaval deželni zbor 1912; poročevalec je utemeljeval gospodarsko in strateško važnost proge z gozdnim bogastvom, z mnogimi viri vodne moči in s perspektivo za razvoj lesnega gospodarstva, ki edino more nadoknaditi izgubljena delovna mesta in ustaviti odhajanje na tuje. Do gradnje ni prišlo zaradi izbruha vojne, pač pa je bila ozka cesta Loka—Podbrdo—Tolmin po cele mesece nabita s transporti za soško fronto.

Po vojni, v stari Jugoslaviji, so v Loki in v obeh dolinah prav občutili, v kakšni prometni izolaciji jih je pustila Avstrija, toliko bolj, ker je zaradi italijanske meje postalo vsako povezovanje s Primorsko nemogoče. Sedaj so se bolj živo zanimali za uresničenje starih projektov s perspektivo, da bo proga prej ali slej podaljšana od Podrošta do Podbrda in na drugi strani od Žirov na Primorsko. V Loki so 1928 začeli z akcijo za gradnjo železnice v obe dolini in izvolili skupni odbor z nalogo, da posreduje pri vladi ob razdelitvi inozemskega investicijskega (Blairovega) posojila, namenjenega za gradnjo železnic in pristanišč v Jugoslaviji. Železniški odbor v Loki naj doseže, da bodo upoštevane gospodarske potrebe obmejnih krajev, ki so morali dotlej zaradi pomanjkanja prometnih sredstev prodajati svoje pridelke po nesorazmerno nižjih cenah, kar jim je onemogočilo vsak gospodarski napredek.

Odbor je bil sestavljen iz zastopnikov Mengša, Domžal, Smednika, Vodice, Škofje Loke, Železnikov ter vseh občin Selške in Poljanske doline. Zedinili so

se za traso z izhodiščem iz Domžal preko Save pri Mavčičah do Škofje Loke in odtod po Poljanski dolini mimo Fužin do Žirov (28 km) ter po Selški dolini do Podrošča (25 km). Na podlagi prejetih vlog je direkcija za graditev železnice opravila rekognosciranje terena, izdelala načrte in tehnično poročilo. Na selški progi je bilo predvidenih pet krajših predorov, na žirovski pa trije srednje dolgi, med njimi najdaljši med Fužinami in Selom 1670 m. Po predračunu so stroški gradnje po kilometru znašali za ravninski del proge 1.5 milij. din, za krak do Podrošča 2.4 in do Žirov 5.0 milj. din po km.

Prizadevanja škofjeloškega železniškega odbora so pa tudi v obdobju stare Jugoslavije ostala brez uspeha; Slovenija kot razvitejša pokrajina sploh ni bila upoštevana pri razdelitvi investicijskega posojila, v vsem obdobju sta bili pa zgrajeni le dve krajši progi, in sicer 1924 proga Ormož—Ljutomer—Murska Sobota (38.1 km) in 1938 proga Sevnica—Tržišče (13.4 km).

Prehodi proti zahodu, ki smo jih spredaj obravnavali, niso nič novega, opozoriti je treba le na to, da jih še vedno ne moremo dvigniti na raven iz rimskih časov. Josip Likovič jih v svoji razpravi Slovensko cestno omrežje — zgodovinski povzetek (9) našteva kot cestne prehode (vozne in tovorne) v rimskih časih po naslednjem vrstnem redu:

1. Bela—Ziljica—Zilja
2. Soča—Trenta—Vršič—Koren
3. Bača—Bohinj—Ljubelj
4. Bača—Petrovo brdo—Loka
5. Most na Soči—Cerkno—Loka—Smlednik
6. Odcep prednje v Brebovnico—Lučine—Horjul

Tranzitne ceste, ki je za Selško dolino najbolj zanimiva (toč. 4), še vedno ni mogoče aktivirati na sodobno raven.

Sklepno moremo povzeti, da je bila Loka premalo prizadevna za odpiranje svojega zaledja z železnico, imela je pa tudi trikrat po vrsti posebno smolo:

prvič, ker ni prišla v kombinacijo za uresničitev druge povezave Trsta z zaledjem, za katero domnevajo, da je odločitev v korist tursko-karavanske proge izsilila Nemčija,

drugič, ker je izbruh prve svetovne vojne preprečil uresničenje tretje povezave Trsta z njegovim severovzhodnim zaledjem, ki bi po vsej verjetnosti vključila Loko in njen svet, in

tretjič, ker je italijanska meja v zahodnem delu loškega sveta v obdobju stare Jugoslavije preprečila vsako možnost razvoja tranzitnih prometnic v smeri vzhod-zahod.

IV.

Žage in mlini

Dolina se ponaša z najstarejšo vodno žago na slovenskem ozemlju. Njen obstoj v Železnikih je bil dokazan s freisinško listino za l. 1358, ki jo imenuje Časovo žago ob vodi pod Škovinami, to je ob Sori, kajti po hudourniški strugi priteče izpod Škovin po nekaj vode le ob največjem nalivu. Mimogrede omenjamo, da poleg Železnikov poskušamo dognati čas in kraj prvega nastanka venecijanskih žag, zlasti v dolinah pod Dolomiti, in mojstre, ki so pri nas postavili prve vodne žage z lesenim jarmenikom in enim listom. Pri tej nalogi nam pomaga tudi uredništvo Primorskega dnevnika v Trstu.

Žaga kot delovni stroj je pomenila popolnejšo tehnologijo, ki je spodrinila preprostejši in neracionalnejši postopek tesanja in kalanja lesa. Medtem ko za ročno primarno obdelavo lesa ni bilo nikoli na voljo dovolj delavcev, se je s strojnimi žagarstvom proizvodnja postoterala. Pri naglem širjenju Železnikov (gradnja stanovanjskih, fužinarskih in gospodarskih poslopij) je žaga gotovo pospeševalno vplivala na razvoj kraja.

Sprva so žage obratovale le za potrebe ožjega okoliša, v drugi polovici 19. stoletja so pa za svoj pogon že vpregle več konjskih moči, kakor so jih prej imele vpreženih fužine. V spodaj navedeni tabeli navajamo pregled števila žagarskih obratov po katastrskih občinah in sicer:

za l. 1826 (po podatkih franciscejskega katastra)

za l. 1875 povzeto po letnem poročilu Trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani, vendar le za žagarske obrate, ki so imeli obrtnice, kateri so bili tudi obdavčeni in ki so delali za trg, pogon so pa imeli ob precej stalni vodi. Žage, ki so jih imele kmetije za razžagovanje hlodovine za lastno preskrbo, niso imele obrtnice, niso bile obdavčene, zato jih zbornica ni evidentirala v registrirani obrti. Skupno število žagarskih obratov je bilo torej v 1875 precej večje, kakor jih za to obdobje našteva tabela

za l. 1900 — popis vseh žagarskih obratov, obdavčenih in neobdavčenih sta za stanje leta 1900 pripravila Franc Okorn-Podrošt in Matevž Dolenc, mlinar na Luši. V nadaljevanju tebele bomo navedli tehniške in orientacijske podatke za vsak žagarski obrat v dolini.

Pregled števila žagarskih obratov v dolini

Katastrska občina	L. 1826	L. 1875	L. 1900
Sorica	—	1	5
Danje	—	—	1
Davča	1	—	2
Zali log	1	3	3
Sv. Nikolaj	—	—	2
Železniki	1	3	6
Sv. Križ	—	—	1
Dražgoše	—	—	—
Kališe	—	—	—
Studeno	—	3	11
Selca	1	2	3
Dolenja vas	1	1	1
Sv. Lenart	—	1	1
Zgornja Luša	—	3	5
Bukovica	—	1	1
Sv. Klemen	1	—	2
ostale k. o./deli	—	—	—
skupaj	6	18	44

Franciscejski kataster (1826) nima nobenih tehniških podatkov, razlikuje le zidane od lesenih žag.

Poročilo Zbornice ima že skrbno zbrane podatke o lokaciji žag, o pogonskem mehanizmu, o delovnih strojih in o obratovalnem času. Vseh 18 obratov je grajenih po tipu venecijanke, v jarmeniku je vpet po en list. Krožnih žag še nimajo, pogon se prenaša s podlivnih koles (le v Železnikih sta dva primera nadlivnih koles), izkoriščena pogonska moč znaša 3 ali 3,5 KM. Obratovalnih dni v letu ima najmanj žaga v Rovtu (Sv. Lenart), in sicer 50, vsi ostali obrati pa

120, 140, 160, obrati na Češnjici pa 180 dni. Dnevni delovni čas znaša v šestih obratih po 12, v dvanajstih pa po 14 ur.

Posebej je treba omeniti tovarno parketov Štajmic v Petrovem brdu (pri Selcih), ki je bila ustanovljena v sklopu dveh venecijank, ki sta pa že imeli vpeta po dva lista v jarmeniku. Strojna oprema tovarne je imela veliko krožno žago s pomično mizo, pet malih krožnih žag, veliko furnirsko žago, malo jarmeniško žago, osem podlivnih koles, skupno 25 KM. Zaposlenih je bilo 18 moških delavcev in 6 mladoletnih. Značaj industrijskega obrata je dalje imela tudi Pamerjeva žaga v Soteski s priključeno proizvodnjo furnirja in z naslednjo opremo: velika furnirska žaga, štiri cirkularke, vrtalni stroj, dolbilni stroj, velika krožna žaga s pomično mizo, parni kotel, tri podlivna vodna kolesa 12 KM.

Tabelarni pregled žagarskih obratov v dolini po stanju 1. 1900

(Vir podatkov je citiran spredaj, venec. jarm. = venecijanski jarmenik, cirk. = cirkularna žaga, nadliv. -sredoliv. = nadlivno in sredolivno vodno kolo.) Seznam je razčlenjen po strugah vodnega pogona.

A. Žage ob Sori				
Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Zadnja Sora	Janez Zgaga	Janez Pohman	venec. jarm. in cirk.	turbinski
Zadnja Sora	Stanko Demšar	Brelhova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Sorica	Martin Kežar	Orlistova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Sorica	Leopold Drol	Grotova žaga	venec. jarm. in cirk.	elektromot.
Sorica	Peter Fajfar	Kondradova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Podrošt	Ivan Žbontar	Grogurjeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Podrošt	Ivan Veber	Strojčeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zali log	Gašper Šmid	Mlinarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.
Železniki	Anton Globočnik	Fužinska žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Železniki	Jožef Globočnik — Amalija	Fužinska žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Železniki	Martin Klopčič	Martinkova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Železniki	Janez Thaler	Plinčarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Železniki	Johan Globočnik	Škrjevceva žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Češnjica	Luka Šmid	Ožbicova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Petrovo brdo	Anton Globočnik	Štajmicova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Petrovo brdo	Jože Globočnik — Amalija	Štajmicova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Podzavrnik	Johan Globočnik	Johanova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Dolenja vas	Lovro Benedik	Mlinarjeva žaga	dva venec. jarm.	sredoliv.
Hrastnik	Luka Šmid	Ožbicova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

B. Žage ob Davči

Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Davča	Peter Jemec	Jemčeva žaga	venec. jarm. in cirk.	elektromot.
Davča	Franc Valentinčič	Žagarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.
Farji potok	Jakob Čemažar	Šturмова žaga	venec. jarm.	nadliv.
Osojnik	Janez Lavtar	Tajnetova žaga	venec. jarm.	nadliv.

C. Žaga ob Ravenski grapi

Ravne	Franc Rejc	Hišarčkova žaga	venec. jarm.	nadliv.
-------	------------	-----------------	--------------	---------

Č. Žage ob Smolevi (prednji in zadnji)

Zadnja Smoleva	Anton Demšar	Javhova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Prednja Smoleva	Ignac Pegam	Matocovga Matevža žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

D. Žage ob Dašnici

Podlonk	Franc Kavčič	Markotova žaga	venec. jarm.	Pelton.
Dašnica	Franc Demšar	Čočova žaga	venec. jarm. in cirk.	Francis turb.
Češnjica	Janez Kemperle	Kemperlova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

E. Žage ob Češnjici

Na Lojah	Janez Kemperle	Kemperlova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Rudno	Lovrih	Lovrihova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Rudno	Franc Gartner	Novakova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Rudno	Gregor Šmid	Prešnkova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Češnjica	Franc Hajnrihar	Beštrova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Češnjica	Franc Gartner	Reškova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Češnjica	Franc Hajnrihar	Mlinarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.

F. Žage ob Sevnici

Selca	Jakob Šurm	Jakopčeva žaga	polnojarm. in cirk.	nadliv.
(Sp. Lajše)	(spredaj pozabljena)		venec. jarm.	nadliv.

G. Žage ob Bukovščici

Bukovščica	Aleš Lavtar	Tajnetova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Hudi laz	Janez Leben	v Lazu	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

H. Žage ob Luši

Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Zgornja Luša	Lenart Čemažar	Zavratarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zgornja Luša	Jože Tavčar	Debelobrdarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zgornja Luša	Janez Fojkar	Tinčkova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Zgornja Luša	Fojkar-Tavčar Anton	Starmanova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Luša	Matevž Dolenc	Mlinarjeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

Rekapitulacija podatkov o žagarskih obratih v l. 1900:

	Zag. obrati	Polnojarmeniki	Venec. jarmeniki	Krožne žage
ob Sori	19	—	20	14
ob Davči	4	—	4	1
ob Ravenski gr.	1	—	1	—
ob Smolevi	2	—	2	1
ob Dašnici	3	—	3	2
ob Češnjici	7	—	7	3
ob Selnici	1	1	—	1
ob Bukovščici	2	—	2	2
ob Luši	5	—	5	4
skupaj v dolini	44	1	44	28

Maksimalna zmogljivost z obratovanjem v dveh izmenah je dosegala količino ok. 40.000 plm, ki pa v prejšnjem stoletju zaradi slabe odprtosti gozdov ni bila nikoli polno izkoriščena.

Globlji vpogled v žagarsko proizvodnjo Selške doline dobimo, če izpeljemo primerjavo prednjih podatkov s stanjem v tedanjem okrajnem glavarstvu Kranj:

Skupna površina okraja je l. 1900 znašala 102.200 ha; delež Selške doline je predstavljal 20 % površine okraja, v gozdni površini okraja je znašal delež doline 21 %, v skupnem številu vseh žagarskih obratov v okraju 107, je pa 44 žag v dolini zavzemalo delež 41 %, kar potrjuje, da je bila surovinska baza tu že tedaj razmeroma močnejša in da je gospodarsko težišče doline prehajalo na gozdno in lesno gospodarstvo.

Mlini in mlinarstvo

Znano je, da so naprave za vodni pogon mlinov in mlinski kamni bistveno starejši kakor žage; strokovnjaki razvoja vodnih pogonov priznavajo mlinom časovno prednost za nekih petsto do tisoč let.

Voda za pogon mlinov je bila ob naselitvi doline skoraj tako važna, kakor pitna voda, zato sta v hribih po dve kmetiji že imeli en mlin, pogosto pa tudi vsaka svojega. V svetu, ki ima vseprek tekočo vodo, ni bilo s postavitvijo mlinov problemov, mlinov je bilo tudi ob vsakem času več kakor žag. Preko zmog-

ljivosti, ki je ustrezala posameznim zaselkom, so se razvili mlini le v spodnjem delu doline, ki so obratovali za širše potrebe trga.

Podobno kakor spredaj za žage, navajamo tudi za mlino tabelarni pregled po katastrskih občinah, ki je sestavljen po naslednjih virih:

a) za stanje 1826 po podatkih franciscejskega katastra; ta razlikuje mlino le po načinu gradnje in našteva med zidanimi v Davči 5, Zali log 1, Železniki 4 s štirinajstimi kamni, v Selcih 1, v Dolenji vasi zidane stope, Sv. Lenart 2, Zg. Luša 5 zidanih;

b) avstrijske vojaške specialke. Število mlinov je v drugi polovici 19. stoletja ostalo skoraj nespremenjeno;

c) poimenski pregled mlinov po stanju 1900 (kakor spredaj za žage) sta izdelala Franc Okorn — Podrošt in Matevž Dolenc na Luši.

Pregled števila mlinov v dolini (vsi na vodni pogon)

Katastrska občina	1826	Vojaška specialka	1900
Sorica	3	6	5
Danje	1	6	11
Davča	11	7	16
Zali log	5	4	7
Železniki	4	5	4
Sv. Nikolaj	1	2	4
Sv. Križ	—	2	1
Dražgoše	—	—	—
Kališe	—	—	—
Studeno	1	4	3
Selca	2	2	3
Dolenja vas	1	2	1
Sv. Lenart	4	2	1
Zg. Luša (vštet Srednik)	5	5	4
Bukovica	2	1	1
Sv. Klemen	6	4	5
Skupaj	46	52	67

Rekapitulacija mlinov po strugah vodnega pogona:

ob Sori	12 mlinov
ob Podgorskih grapah	11 mlinov
ob Davči	24 mlinov
ob Zadnji Smolevi	2 mlina
ob Prednji Smolevi	2 mlina
ob Češnjici	3 mlina
ob Selnici	4 mlina
ob Luši	3 mlina
ob Bukovščici	6 mlinov

Tabelarni pregled mlinov (kakor spredaj za žage) moramo žal zaradi omejenega obsega te razprave opustiti.

Prelivanje fužinarskega kapitala v gozdove

Najpomembnejše premike v gospodarstvu obravnavanega obdobja so izzvale silnice na križanju dveh nasprotnih razvojnih trendov: upadanje konkurenčne sposobnosti našega železarstva ter v tej zvezi nazadovanje proizvodnje, krčenje delovnih mest in socialni nemir; po drugi strani pa iskanje samopomoči za dvig kmetijskega gospodarstva, zlasti na področju živinoreje in gozdarstva.

V spredaj že omenjenem viru (5) je prišel I. Mohorič na str. 117 do naslednjega sklepa: Gorenjska železnica (1870) ni mogla več spremeniti usode tistih številnih plavžev in fužin v Železnikih, Bohinju, Kropi, Kamni gorici, Tržiču in Kokri, ki so ostali ob strani, znatno oddaljeni od železnice. O njihovi usodi je odločala tehnična revolucija, ki je zahtevala cenejšo proizvodnjo jekla in koncentracijo obratov ter popolno preureditev vseh naprav. V železarstvu je dve leti po otvoritvi gorenjske proge izbruhnila huda kriza, ki je zahtevala popolno reorganizacijo surovinskih baz in tehnično spremembo fabrikacije.

Nič takega se ni zgodilo, vsak kraj je hiral in se reševal po svoje, vsi spredaj omenjeni plavži so pa kmalu ugasnili za vedno. Manufakturna proizvodnja železarskih krajev je pač slonela na surovinski in energetski bazi, ki so ji bile skrajne meje zmogljivosti postavljene s tedanjim prometnim sistemom. V prvem obdobju upadanja konkurenčne sposobnosti (ko je bilo na trgu surovo železo s Koroške že očitno cenejše in kakovostno boljše), so si naše železarne pomagale s cenejšo kalkulacijo trdega oglja, s cenejšim delom in s čim višjim deležem končnih izdelkov. Nekaj desetletij je bilo še mogoče ohranjati ravnotežje s tujo konkurenco, tudi ob rastočem uvozu dražjega surovega železa, dokler ni začelo povpraševanje po ročno kovanih izdelkih (zlasti žeblih) očitno pojemati.

Kriza naših železarn, usmerjenih na žebjarstvo, je dosegla vrhunec v zadnji četrtini 19. stoletja, ko so stroji — avtomati za izdelavo žebjev s svojo kakovostjo, množino in ceno prevzeli trg in dokončno onemogočili nadaljevanje manufakturne proizvodnje. Fužinarji so dobro vedeli, da so vse možnosti racionalizacije v obstoječih obratih že izčrpali in da je podaljševanje manufakturne proizvodnje možno le še do meje, doklej bodo kovači voljni delati za vsako ceno. Prav ob tem vprašanju minimalnega zaslužka (reprodukcije delovne moči) pa ni bilo nobenega drugega izhoda več, kakor ustavitev obratovanja in likvidacija podjetij. V zgodovinskih listinah ni nikjer govora o kakšnih novih projektih za prehod na industrijsko skalo niti ne o ustanovitvi novih industrijskih podjetij, seveda v zgoraj naštetih lokacijah. Zato tudi v nobenem primeru ni prišlo do investicijskih injekcij v tehnično rekonstrukcijo tistih predelovalnih obratov, ki bi še mogli postati konkurenčni. Vseh vrst ročno kovanih žebjev tudi stroji — avtomati niso mogli na mah spodriniti. V Kropi so dokazali, da je ročno kovanje žebjev še mnogo desetletij po najtežji krizi uspevalo, seveda ne vseh vrst, prav gotovo so pa bili »kladuci« (kladivca, žebli za železniške tračnice) in »planinčarji«, (čevljarski žebli za gozdarice) še dolgo donosni artikli. Ob taki trdoživosti ročnega žebjarstva je pa treba upoštevati, da je niso krepili lastniki fužin, ampak se je ukoreninila na združnih osnovah Prve žebljarske in železoobrtne zadruga v Kropi, ki je bila ustanovljena 1. maja 1895.

V prejšnjem stoletju je železarstvo Železnikov preživelo močno konjunkturo, ki je sprva še pospeševala ekspanzijo industrije, zatem uravnovešenost proiz-

vodnje in povpraševanja, ki pa je v drugi polovici stoletja prešla v stagnacijo in končno v akutno krizo, kakršna ni prej nikdar narušila temeljev celotne ekonomske zmogljivosti kraja in znatnega dela doline. Kakor fužinarji so tudi delavci vedeli, da tu ne bo več kruha in da je manj boleča prostovoljna odselitev (v Kropo, na Jesenice, tudi v Bosno), kot doma čakati na brezposelnost. V Kropi je ob življenjskem standardu, ki si ga slabšega niso znali zamisliti, v letih 1886 do 1888 še padel tedenski zaslužek žebeljarskega delavca z ravni 3 do 4 goldinarje, na 2.5 do 3.—, torej za celih 25 % (10).

Pri fužinarjih je celotna likvidacija proizvodnje že dozorevala za odločitev ter je izvršitev le še postajala vprašanje najprimernejšega časa. Dvor pri Žužemberku je izpeljal ustavitve obratov najbolj naglo in naenkrat, pri drugih se je postopek več ali manj zavlekel, v Železnikih so pa kovali žebelje še več let po ugasnitvi plavža. Eeden najbolj grenkih dogodkov, ki je zadel Železnike ob največji zaskrbljenosti delavstva za obstoj, je imel čudno ozadje. Glavni fužinar Johan Globočnik je 1882 kupil v Ljubljani Mayerjevo tovarno za strojno izdelavo žebeljev in za vlečenje žice. Ne moremo verjeti, da je to storil v interesu rodnega kraja, da bi namreč poslej držal dvoje želez v ognju (manufakturno in industrijsko fabrikacijo), pač pa potrjujejo vsi dokazi, da je med prvimi izgubil zaupanje v perspektivo žebeljarstva v Železnikih. S tega vidika mu ni bilo težko sprostiti del kapitala za prevzem ljubljanske tovarne, od katere je pričakoval večji dobiček.

Z delovnimi mesti v Ljubljani je Johan dejansko ustanovil konkurenčni obrat vsem žebeljarskim vigenjcom, torej tudi svojim kovačem, ki so mu množili njegovo premoženje in katerih zaupanje je tedaj s svojo gospodarsko politiko dokončno zapravil.

V javnem mnenju je nekaj časa prevladovalo stališče, da bi se s preselitvijo ljubljanskega obrata v Železnike mogli prebroditi tukajšnjo krizo žebeljarstva. Na Kranjskem se je konkurenčna nevarnost strojno kovanih žebeljev pojavila prvič z letom 1862, ko je ljubljanski trgovec in bankir Emerik Mayer ustanovil v Dobrunjah pri Ljubljani manjši obrat za žico in žičnike. Pet let pozneje je preselil obrat v Komenskega ulico v Ljubljano in ga nekoliko povečal ter prepustil svojima svakoma Henriku in Viktorju Galle. Nova lastnika sta 1882 podjetje prodala Johanu Globočniku v Železnikih, ki je tovarno bistveno povečal in jo preselil v Metelkovo ulico. Njena zmogljivost (do 4000 ton žice in žičnikov letno) je že presegala vso letno proizvodnjo žebeljev v Železnikih, zaposlenih pa je bilo 44 delavcev (11). Po istem avtorju povzemamo, da je strojna proizvodnja žičnikov v l. 1875 v dveh obratih (Ljubljana in Lipnica pri Kamni gorici) skupaj dosegla količino 164.896 kg, v l. 1885 pa v istih dveh obratih že 450.000 kg. Nekaj pozneje (1890) je pa nastala pri nas največja tovarna žice in žičnikov na Jesenicah, po izgraditvi lokalne železniške proge v Kamniku (1891) pa še en obrat tvrdke Prašnikar v Kamniku. Tovarna na Jesenicah je pri nas pomenila zgodovinsko prelomnico med rokodelskim in strojnim načinom fabrikacije žebeljev, zlasti za najširše področje njihove porabe v gradbeništvu.

Na vprašanje, če so bili Globočniki kapitalno dovolj močni, da bi z ustanovitvijo sodobne in primerno velike žebeljarne v Železnikih zagotovili kontinuiteto žebeljarstva v svojem kraju, je mogoče odgovoriti pritrdilno, saj je bila že Johanova tovarna v Ljubljani za tedaj kar močan obrat. Vendar pa je bila taka rešitev nepredstavljiva, na eni strani za fužinarje, kakor za delavstvo, saj sta oba dejavnika doživljala zaton manufakturne proizvodnje kot elementaren in

neizbežen, skupnega jezika pa nista našla niti za rešitev najbolj drobnih tekočih vprašanj (primer nočnega dela), kaj šele glede problemov prihodnosti. Res se fužinarji pri nas niso nikjer lotili takih zasnov za nadaljevanje svoje vloge v gospodarski strukturi, nepretrganost žebeljarstva je pa kot edina izjema uresničilo delavstvo v Kropi in še tu ne ob pomoči ondodnih fužinarjev, marveč ob njihovem nasprotovanju in v trajni borbi za uveljavljanje delavske samouprave na združnih načelih.

Stoletje Globočnikov

Gospodarski razvoj Železnikov in srednjega dela doline so na področju železarstva odločilno usmerjali fužinarji; zato je za gospodarsko zgodovino pomembno predvsem, da odkriva v stoletju prvih začetkov industrializacije tiste ukrepe gospodarskih krmarjev, ki so bistveno vplivali na blaginjo ali uboštvo prizadetega ljudstva v naših krajih. Fužinarji nas torej zanimajo le kot čini-telji tedanje ekonomske politike, ki je osrednji predmet pri raziskovanju gospodarske zgodovine.

V svojem prispevku navaja dr. Marija Verbič precej podatkov o premoženjskem stanju fužinarjev in jih razvršča po lestvici gospodarske moči, ki so jo tedaj merili po številu fužinskih deležev. Rod Globočnikov je bil s 15 deleži že na začetku 19. stol. pred Plautzi z 12 deleži in pred Homani z 10 deleži, medtem ko se s temi tremi ni mogla meriti nobena druga rodbina. V istem stoletju je izginila vsaka podobnost s preteklostjo, ko so bili fužinski deleži v večji meri priznati za aktivnost najsposobnejših fužinarjev in vsebinsko bližje nekakšnim združnim deležem, kakor kupljivim industrijskim delnicam. Ob dvojnosti pomena deleža na skupni lastnini se je moglo zgoditi, da so v 400 letih zelo zaslužni Plautzi v prvi polovici 19. stol. popolnoma izginili z odra fužinarjev, Globočniki pa so si do leta 1866 že pridobili absolutno večino 61 deležev od skupnih 96. Pozneje je bila izrinjena iz vrst fužinarjev tudi rodbina Homanov, kar je odprlo Globočnikom pristop na najvišji vrh: konec 19. stol. so postali edini lastniki fužin v Železnikih. Kot kronisti pa moramo zabeležiti, da je zaključek stoletja prinesel propad in popolno ustavitev železarske dejavnosti, s tem pa tudi konec petstoletne zgodovine kraja, ki mu je bilo dano ime po železu.

Ko prehajamo na opis, kako je naraščala zemljiška posest fužinarjev in da bi mogli spremljati velike spremembe, se je treba seznaniti z rodovnikom Globočnikov 19. stoletja. Posamezne veje rodovnega debela so namreč na različne načine umikale fužinarski kapital iz železarstva, to je iz fužin in iz žebeljarstva in ga prelivale v nakup zemljišč, vse rodbine pa so ga nalagale v gozdove.

Med prednike mogočnega fužinarskega rodu Globočnikov štejemo Jurija Globočnika, ki si je pridobil veliko premoženje in umrl l. 1808. Najstarejša dva njegova sinova, Janez in Anton, sta bila z dediščino kmalu odpravljena, Jurijevo premoženje so si pa l. 1811 razdelili žena Elizabeta, hči Neža, por. Frelih ter sinova Jožef in Jakob. Jožef Globočnik je bil poročen z Nežo Varl, imela sta štiri sinove Janeza, Franca, Antona in Jožefa, med njimi je bil Franc pozneje okr. glavar v Postojni (r. 15. oktobra 1817). Nasledniki Jožefa, Jurijevega sina, niso imeli v Železnikih potomcev. Jožefov brat Jakob je pa postal začetnik najmočnejše veje Globočnikov vseh časov, r. 9. 7. 1795, u. 1855. Matična hiša je imela po franciscejskem katastru domače ime Blažic, v cerkvenih knjigah je zapisano Blažinc. Z ženo Ano Legat sta imela pet sinov, in sicer:

Johana	r. 20. 6. 1822, u. 12. 10. 1901
Jožefa	r. 7. 1. 1824, u. ob rojstvu
Franca	r. 14. 10. 1826 —
Antona	r. 1. 1. 1829, u. 6. 8. 1886
Leopolda	r. 28. 10. 1833, u. 23. 1. 1915

1. Johanova rodbina.

Z novim gospodarjem je bilo domače ime Blažič (Blažinc) spremenjeno v Johan. Johan Globočnik je bil poročen s Katarino Peharz, r. 12. 4. 1824, u. 23. 6. 1886. Po ženini smrti je pohčeral Marijo Ahačič (Maričko) r. 21. 7. 1852 v Tržiču, u. v Železnikih 22. 11. 1921, ki je izvirala iz tržiške fužinarske rodbine Ahačičev.

Po Johanovi smrti (1901) se je Marička prvič poročila z Augustom Novakom, bančnim uradnikom, roj. v Ljubljani 4. 6. 1867, u. v Železnikih 21. 4. 1906. Ovdovela se je drugič poročila z uradnikom Kranjske hranilnice v Ljubljani Gustavom Egom, ki je po smrti Maričke postal lastnik celotnega Johanovega premoženja. Gustav Eger, nad 30 let gospodar največjega individualnega premoženja v dolini, je bil ljubljanski občan, sin priseljenca Ivana Egra iz Varnsdorfa, manjšega mesta v Čeških Sudetih ob nemški meji, r. 1837, ki je bil kot trgovec l. 1901 sprejet v domovinsko zvezo mestne občine Ljubljana po paragrafu 2 domovinskega zakona iz l. 1896. Oče in sin sta ostala zakrknjena Nemca in vplivna predstavnika nemškega meščanstva na Kranjskem. Večina tržanov je ohranjala ime domačije Johan tudi po njegovi smrti, ki ga na široko nista spodrinili imeni poznejših gospodarjev, najprej Novaka in pozneje Egra.

2. Tončkova rodbina.

Začetnik Anton Globočnik (1829—1886) je imel z ženo Marijo Likovič r. 12. 9. 1842, u. 8. 11. 1869 dva sinova:

Antona r. 7. 11. 1866, u. 23. 12. 1937. in Jožefa r. 29. 6. 1869, u. 17. 2. 1952. Vdovel, po zgodnji smrti prve žene se je poročil drugič s Kristino Toman; v rodbini se je rodil tretji sin Franc, r. 3. 11. 1871, po poklicu višji oficir in znan pod domačim imenom Tončkov Francelj. Jožef je bil dalj časa tudi trški župan.

3. Poldetova rodbina.

Leopold Globočnik (1833—1915). V njegovem zakonu se je rodila hčerka Amalija, ki je bila prvič poročena z Ahačičem iz Tržiča (bratom Johanove Maričke), drugič pa z majorjem Jegličem.

V nadaljevanju bomo kopičenje Johanovega zemljiškega sklada obravnavali ločeno od ostalih vej rodu Globočnikov. Nazadovanje proizvodnje v fužinah in v žeblljarstvu, krčenje delovnih mest, zniževanje delavskih mezd itd. je sprostito Globočnikom pomembna osnovna in obratna sredstva, prej vezana na ekspanzijo donosnih podjetij. Prvotni priložnostni nakupi zemlje so se v drugi polovici 19. stoletja vrstili vse bolj pogosto; prelivanje fužinarskega kapitala v gozdove je zlasti pospeševala izguba zaupanja fužinarjev ne le v žeblljarstvo, pač pa v železarstvo nasploh. Pred dilemo, ali se spustiti v konkurenčno borbo na področju železarske industrije, kar bi zahtevalo mnogo več tehnološkega znanja, so fužinarji dali prednost vlaganju v gozdno gospodarstvo.

Zemljiška posest Globočnikov po podatkih franciscejskega katastra.

Spredej smo obravnavali površine po izvirni dokumentaciji v oralih in sež-njih, odslej bomo primerjavo poenostavili v hektarih s po eno decimalko.

Zemljiške površine Globočnikov in fužin v l. 1826.

	Skupno ha	V tem gozdov ha	
a) V k. o. Železniki			
Globočnik Jakob-Blažič	71,7	61,7	
Plautz Peter	70,7	64,2	
Globočnik Jožef	39,5	34,4	
Železarna Sp. Železniki	59,5	58,8	
Železarna Zg. Železniki	11,1	10,6	
skupaj v k. o. Železniki	252,5	229,7	(91 %)
b) v k. o. Dražgoše			
Rudniška družba Železniki	574,5	574,1	
c) v k. o. Studeno			
Globočnik Jožef	7,4	7,2	
Fužine Železniki	43,4	43,4	
č) v k. o. Sv. Križ			
Fužine Sp. Železniki	25,6	25,6	
vsa zemljiška posest v dolini	903,4	880,0	(97,4 %)

Fužinske gozdove smo sešteli skupaj z gozdovi Globočnikov, ker so pozneje vsi prešli v individualno last.

V skupni površini zemljišč je bilo v individualni posesti fužinarjev 189.3 ha oz. 21 %, medtem ko je tedaj še popolnoma prevladovala skupna last fužin s 714.10 ha oz. 79 %. Pozneje je bila vsa skupna last individualno razdeljena po razmerju fužiskih deležev ter je bila l. 1919, ko je bila v prvi Jugoslaviji uveljavljena agrarna reforma, v zemljiški knjigi fužina samo enkrat še zapisana, in sicer v k. o. Sv. Križ s površino 48.8 ha, vendar že kot last Josipa Globočnika.

a) Naraščanje Johanovega sveta.

Primerjalno izhodišče imamo v površini zemljišča Jakoba Globočnika 71.7 hektarjev v l. 1826 in njegovemu številu deležev ustrezni površini tedanjega fužinskega sveta. Johanova rodbina je kot najmočnejša med fužinarji tudi največ premoženja pretopila v gozdove. Najbolj natančno je zemljiško-posestno stanje te veje Globočnikov ugotovila komisija za likvidacijo agrarne reforme, ki je pod prvo Jugoslavijo (neposredno po zlomu Avstro-Ogrske monarhije) ugotovila, da ima to veleposestvo naslednje vložke v zemljiški knjigi:

v k. o. Železniki	vl. št. 77, 189, 268 in 350
v k. o. Dolenja vas	vl. št. 65
v k. o. Dražgoše	vl. št. 44
v k. o. Selca	vl. št. 75
v k. o. Studeno	vl. št. 94
v k. o. Sv. Križ	vl. št. 6, 61 in 109
v k. o. Šentpetersko predmestje	vl. št. 37 in 358
v k. o. Gradišče (Ljubljana)	vl. št. 61 in 140

Skupno površino sveta in razčlenitev po kulturnih vrstah kaže naslednja tabela:

njive	11.5424 ha
travniki	42.1290 ha
vtovi	3.4464 ha
pašniki	9.6664 ha
gozdovi	883.2806 ha
stavbišča	1.8686 ha
neplodno	1.4352 ha
skupno	953.3686 ha

V zemljiški strukturi je 1.6 % kmetijske obdelovalne zemlje, 5.4 % ostale kmetijske zemlje in 93.0 % gozdov.

Po zemljiški strukturi je bilo Johanovo izrazito gozdno veleposestvo.

Iz uradnih spisov agrarne reforme povzemamo, kaj je ob prvem zaslišanju l. 1919 izjavil tedanji gospodar Johanovega veleposestva (Marija Eger): »da obdelovalne zemlje nimajo niti za dom dovolj, ker tudi ni najbolj obdelana in da bodo v gozdovih izdelali le podrto in poškodovano drevje, v nobenem primeru pa ne bodo zalagali s hlodovino vseh treh žag.«

Po zakonu o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih iz l. 1931 je bil za Slovenijo določen agrarni maksimum obdelovalnega zemljišča 75 ha in za gozdove 1.000 ha. Johanovo posestvo ni ne v prvem in ne v drugem primeru preseglo maksimuma, vendar so bila z odlokom iz l. 1934 razlaščena vsa tista obdelovalna zemljišča, ki so bila takoj po vojni oddana v agrarni zakup in del planine Klom v korist Pašne zadruge za Selško dolino, in sicer v k. o. Sv. Križ parcele št. 481/7, 481/10, 481/13 in 481/57, pašnik in deloma gozd v skupni površini 78.6 ha. Po drugi vojni je bilo vse Johanovo posestvo razlaščeno, vsi vložki v zemljiški knjigi so pa prešli v splošno ljudsko premoženje v letih 1948 do 1952.

Na površini, ki zajema ok. 91 % bivšega Johanovega posestva, gospodarji sedaj Gozdno gospodarstvo Kranj (proizvodni okoliš Železniki), in sicer v gozdovih:

v k. o. Sv. Križ	346.0
v k. o. Železniki	226.4
v k. o. Dražgoše	133.0
v k. o. Studeno	73.5
v k. o. Selca	23.9
v k. o. Dolenja vas	2.3
	805.1
in na zaraščenih travnikih in pašnikih	
v k. o. Sv. Križ	58.4
v upravi GG Kranj skupaj	863.5

Ostala površina (ok. 90 ha) je bila razdeljena med razne gospodarske organizacije, krajevne skupnosti, za stavbna zemljišča itd. kakor spredaj

	90.0
vsega	953.5

b) Naraščanje posesti drugih vej Globočnikov.

Primerjavo površin opiramo na izhodiščno stanje 1826, ko so Globočniki razen Jakoba imeli 46,9 ha zemljiške posesti in svoje deleže na fužinskih gozdovih. Njihova posestva so se do prve svetovne vojne povečala na skupno površino 1.205 ha ter so za dobrih 250 ha preseгла obseg Johanovega posestva, ne pa njegove vrednosti. Z dediščino, z nakupom in z individualno parcelacijo fužinskih gozdov so si vse tri glavne veje ustvarile naslednje posestno stanje:

1. Jožef Globočnik — Železniki kot lastnik posestva odpisanega od gospodarstva Škofja Loka, vl. št. 558 Kranjske deželne deske, cenilna vrednost 70.000 kron, ležeče v upr. občini Javorje, in sicer 1 ha njiv, 2 ha travnikov, 20 ha pašnikov in 526 ha gozdov (Blegoški gozdni revir) s skupno površino 49 ha (vir 16 — šematizem veleposestev na Koroškem in Kranjskem)

2. Anton, Jožef in Leopold Globočnik so povečali svojo zemljiško posest v dolini na 656 ha, skupno na 1.205 ha.

Prve postavke ni prizadela agrarna reforma, ker je bil Blegoš prej prodan, pač pa je bilo od druge postavke 79 % razlaščeno in prenešeno na SLP.

Z gozdovi in z zaraščenimi pašniki gospodarji sedaj Gozdno gospodarstvo Kranj — proizvodni okoliš Železniki. Kje so Globočniki kupovali svet, vidimo iz razčlenitve njihovega gozdnega sveta po posameznih katastrskih občinah:

	ha	ha
v k. o. Dražgoše	53,4	
v k. o. Sorica	4,9	
v k. o. Zali log	13,3	
v k. o. Sv. Križ	86,0	
v k. o. Sv. Nikolaj	97,4	
v k. o. Železniki	225,7	
v k. o. Studeno	22,7	
v gospodarstvu GG	503,9	503,9
Naslednikom vseh vej Globočnikov so ostali gozdovi v zasebni lasti s skupno površino		137,4
razlika je bila dodeljena raznim gospodarskim organizacijam, krajevnim skupnostim in za stavbišča		14,7
skupaj kakor zgoraj		656,0

Rekapitulacija zemljiške posesti Globočnikov:

Rod Globočnikov je svojo zemljiško posest — individualno in fužinsko — povečal od 903 ha v l. 1826 na 953 ha (Johanovo) in na 1.205 ha (ostale veje) — na skupno 2.158 ha, to je na 239 % izhodiščnega stanja.

Prednja dokumentacija se ne ujema z ustnim izročilom, po katerem je gozdove v glavnem nakupoval Johan Globočnik, nekaj še Novak, medtem ko so ostale veje ohranjale le svojo zemljiško posest in zemljiške deleže, pridobljene z nadrobno delitvijo fužinskih gozdov. Nasprotno, vse rodbine so izvajale enotno gospodarsko politiko umikanja s svojega pristnega gospodarskega področja (fužinarstva) in tezavriranja v industriji pridobljenega kapitala v gozdove. Vsa dolina je Globočnikom pripisovala zgodovinsko krivdo, ker v železarstvu v stoletjih pridobljenega industrijskega kapitala niso uporabili za oploditev in nadaljevanje obrtne in industrijske proizvodnje, saj Železniki od svojega nastanka naprej niso nikoli sloneli na agrarnih temeljih. Prav posebna krivda pa zadeva

gospodarja Johana zato, ker je ustvarjal delovna mesta drugod, doma je pa vse kovače do zadnjega odpustil.

Na podlagi izhodiščnih podatkov franciscejskega katastra in zemljiške knjige je mogoče za vsako parcelo ugotoviti, kje in kdaj je prešla v zemljiški sklad Globočnikov. Vse rodbine so nakupovale svet praviloma in največ na javnih dražbah, več virov pa izrecno potrjuje, da fužinarji na dražbah niso nikoli licitirali oz. ponudili višjo ceno. Iz ustnega izročila — vendar časovno nedoločena — je še živa govorica, da je bila ta ali ona parcela kupljena za dva, tri ali pet hlebov kruha. S tako govorico se obujajo spomini na zadnjo lakoto v avstrijskih deželah in na veliko kmetijsko krizo, ki imajo v sebi zrno resnice, kaj je tedaj pomenilo pomanjkanje živil. Metoda breznačrnega povečevanja zemljiških skladov (glavni cilj je bil nakup po čim nižji ceni) je vodila do zelo razdrobljenih gozdnogospodarskih obratovnih enot, kar je na tej ravni delovalo zaviralno na razvoj lesnega gospodarstva; ta negativni učinek je bil najbolj izrazit na Johanovem posestvu.

Vprašanje odgovornosti fužinarjev za ekonomsko politiko več generacij je postalo predmet javne razprave in časopisne polemike šele po ugasnitvi plavža v Gorenjem koncu, ko je torej že nad 50 železarskih obratov postalo grobišče edinstvene slave kraja. Duhovi so se ločili prav na ugotavljanju vzrokov za propad Železnikov, polemika se je pa najbolj zaostрила ob občinskih volitvah jeseni l. 1906. Iz tedanjega časa imamo dva novejša prispevka h gospodarski zgodovini, ki sta bila objavljena, prvi v ljubljanskem »Slovincu«, drugi pa v »Slovenskem narodu«. Oba članka bi bilo zanimivo v celoti objaviti, v našem okviru je pa možen le kratek povzetek brez posebnega komentarja.

Prvi članek »Železnike in njih propad« je izšel v Slovincu dne 22. decembra 1906²⁰ brez navedbe dopisnikovega imena. Članek je po dolgih razgovorih z rojakom dr. Tonetom Dermoto, tedaj odvetnikom v Gorici, pripravil domačin obrtnik Matija Žumer. V njem navaja retrospektivni pregled gospodarske zgodovine kraja. »Krivda delodajalcev je bila v tem, ker niso storili ničesar, da bi starinske naprave preuredili v konkurenčno sposobne in da bi svojemu kraju pomagali, da bi se spet uveljavil na sodobni tehniški ravni proizvodnje. Ne le da niso ničesar žrtvovali za napredek, temveč so vsakogar, ki je predlagal take ali drugačne izboljšave in več discipline pri delu, dosledno onemogočili.« Omenjeni članek je v javnosti prvič načel tudi odnos delavcev do živiljenjskih vprašanj kraja in grajal njihovo nezavzetost za izhod iz kritičnega položaja. Zaključek je zelo stvaren, da se kraj po vsem, kar se je zgodilo, ne bo mogel rešiti iz lastne moči, saj so težave naših železarskih krajev še večje zaradi tega, ker vsa dežela močno zaostaja pod ravnijo drugih razvitejših (avstrijskih) dežel.

Hitro po objavi gornjega članka je 31. decembra 1906 izšel v Slovenskem narodu odgovor fužinarjev pod naslovom »V obrambo resnice« in s podpisom Znana trojica. Napisali so, »da bi iz kupčijskih razlogov morali proizvodnjo žeblicev že dvajset let prej (okoli 1880) ustaviti; tega pa niso storili in so tvegali nadaljevanje nekoliko skrčene proizvodnje na zalogo, da je vsaj del kovačev ostal še naprej zaposlen. Zgolj srečnemu naključju pripisujejo nadaljnji razplet, ko so po avstrijski okupaciji Bosne mogli vso nakopičeno zalogo žeblicev plasirati na tem tržišču.« Na očitke glede tehnološke prilagoditve novim zahtevam trga so se fužinarji sklicevali, da jim sprememb proizvodnega programa z iz delavo žeblicev drugačnih sort ni bilo mogoče izpeljati, ker so se kovači iz starokopitnosti upirali vsaki novotariji. Najbolj v živo je zadel fužinarje očitke

glede samolastnega priposestvanja občinskih gozdov; odklanjali so vsako sumničenje s pozivom, da »naj kar toži, kdor si upa svoje trditve o nepoštenem priposestvanju dokazati«.

Gornje gradivo doslej še ni bilo obravnavano v okviru krajevne gospodarske zgodovine; potek polemike je treba časovno pravilno orientirati in podčrtati, da tedaj ni bilo nobenega delovnega razmerja več med fužinarji in žeb-ljarji, saj so tedaj že tudi zadnji vigenjci utihnili. Tudi polemika o vzrokih propada je nazorno pokazala, da v Železnikih med fužinarji in delavstvom že več desetletij ni bilo mogoče najti skupnega jezika.

Sedaj govorimo, da so zadnji fužinarji gospodarili dokaj konservativno, skoraj čudaško nepristopen za vsako podjetnost pa je bil zadnji gospodar Joha-novega veleposestva; med drugim ni nikdar docela izkoristil dovoljene sečnje, čeprav je bil za njegove gozdove letni etat 3.200 m³ razmeroma nizko odmerjen. Kopičenje vrednosti v živi zalogi lesa v gozdovih mu je štel več, kakor papir-nati denar. Kot izjemo v pravilu je pa treba omeniti veličastni vrt, ki ga je na pobudo gospe Maričke gradil in oblikoval njen prvi soprog August Novak v le-tih 1901 do 1906. Vrt z vilo in s posebnim oddelkom za divjačino na površini 5.741 m² je popolnoma spremenil tedanjo podobo Racovnika, dolgo je pa veljal kot znamenita redkost cele Gorenjske. Desni breg korita Sore je bil obzidan na dolžini 80 m, v globino je vrt meril 78 m, ob stanovanjskem poslopju pa 54 m. Ves vrt je bil ograjen z zidom in z visoko kovinsko ograjo, višinske razlike so bile izravnane v terasah, rastlinjak je bil ogrevan s paro, cvetličnjak s toplo-zračno kurjavo, povsod je bila vodovodna napeljava na pritisk s turboelektrič-nimi črpalkami za potrebe namakanja. Lahko je verjeti, da je bil Johanov vrt daleč naokoli v hortikulturnem pogledu na najvišji ravni. Poleg investicij v vrt je za tedanji čas treba omeniti tudi obnovo Johanovega doma in gradnjo novega hleva za živino v železobetonu.

c) Drugi večji gozdovi nekmotov.

V gozdove se je prelival tudi kapital iz novejših virov gospodarske dejavnosti, predvsem iz lesne trgovine in industrije, ki se je uveljavljala na surovinski bazi Selške doline. Žag v dolini ni manjkalo, zato se s hlodovino ni toliko trgovalo kakor z žaganim lesom iglavcev, ki je po zgraditvi gorenjske železnice postal najpomembnejše izvozno blago doline. V trgovini z lesom so veliko delali na zeleni kredit, z naplačili na les; lesni trgovci so najbolj poznali težave na kmetijah, če je zmanjkalo lesa za posek. Šele z zadržno samopomočjo in pozne-je z ustanovitvijo lesnoproductivnih zadrug so kmetije z gozdovi dosegle pra-vično protivrednost za dobavljeni les.

1. Na Zalem logu je v posesti družine Veber, Marije in Ivana Veber naraslo precej veliko gozdno posestvo

	ha
s površino gozdov v k. o. Zali log	148,0
in pašnikov ter planin v k. o. Zali log, ki so sedaj že pretežno gozd	88,4
skupno	236,4

2. Tvrdba Hajnrihar, lesna industrija in trgovina v Škofji Loki ter Stanko in Franc Hajnrihar so pridobili v last naslednje površine gozdov in obraslih pašnikov:

	ha
v k. o. Dražgoše	140,3
v k. o. Sv. Križ	5,4
v k. o. Studeno	2,3
v k. o. Selca	28,0
v k. o. Zali log	23,9
skupno	199,9

Obe prednji postavki sta v glavnem prešli v Splošno ljudsko premoženje (SLP).

3. Dolenc Franc, lesna industrija in trgovina v Škofji Loki, je po prvi svetovni vojni postal lastnik gozdnega kompleksa Hrastnik in sicer

	ha
v k. o. Bukovica	202,3
v k. o. Zg. Luša	26,8
v k. o. Sv. Klemen	3,6
z najmanjšimi izjemami vse pod gozdom skupaj	232,7

Hrastnik je ime hriba z najvišjo koto 805 m, ki leži med Bukovščico, Soro in Sredniško grapo; leta 1291 se je naselje Lavtarski vrh, katero straži Hrastnik na njegovi severovzhodni strani, še imenovalo Hrastnica. Ta gozdni kompleks ni ostal zvest svojemu imenu, ker nima nobenega hrastovja več, le v vrhu držijo še nekaj bukovja zaradi lova na peteline, sicer bi sedaj prej zaslužili ime smrekovec. Objekt je pa tudi zgodovinsko zanimiv, ker je bil vedno v dominikalni posesti in nikoli ni bil nadrobno razdeljen. Gozdna parcela št. 373 k. o. Bukovica je s površino 199.225 ha še vedno največja zemljiška parcela v celi dolini. Hrastnika ni prodal uršulinski samostan, ki ga ni nikoli imel, pač pa je bila njegova lastnina povezana z loškim gradom.

Grad Škofja Loka, deželna deska — vložek h glavni knjigi št. 115: Kranjski verski zaklad je večkrat razpisal licitacijo za prodajo gradu že pred revolucijo (1848) in po njej. L. 1876 je grad kupila Emilija Baumgartner, po njej so ga 1884 podedovale njene mladoletne hčere Jožefina, Marija in Alma, ki so ga 1890 prodale uršulinskemu samostanu.

Hrastnik je od l. 1794 naprej pripadal k verskemu zakladu in je bil vpisan v dež. deski v vl. h glavni knjigi št. 116. Po kupni pogodbi od 4. 3. 1877 sta Helena Čadež, posestnica v Poljanah po polovici in Luka Šmid, posestnik na Gašteju po polovici, kupila v k. o. Bukovici in Zg. Luši ležeči gozd in žago. Tri parcele v k. o. Sv. Klemen je mnogo pozneje odkupil Franc Dolenc. Naslednik Helene Čadež, Janko Čadež je svojo polovico l. 1903 prodal Šmidu, ki je gozd močno izsekal in ga l. 1910 prodal Hranilnici in posojilnici na Češnjici. Zadruga zveza v Ljubljani je kot revizijska organizacija opozorila Hranilnico, da tako velik obrat preveč obremenjuje in ogroža njeno likvidnost, in priporočala, da naj se za prevzem Hrastnika ustanovi zadruga za vnovčenje lesa na Češnjici. reg. zadr. z omejeno zavezo. To je bila v dolini prva specializirana produktivna zadruga za področje gozdnega in lesnega gospodarstva, ki je bila ustanovljena 18. 2. 1912. Na podlagi kupne pogodbe od 29. 5. 1912 je zadruga prevzela Hrastnik od Hranilnice v svojo last in gospodarjenje. Zadrugi delež je znašal 100 kron. Načelnik lesne zadruge je bil Franc Demšar-Čoč s Češnjice, tedaj državni in deželni poslanec doline; prvi člani zadruge in povečini tudi

člani prvega upravnega odbora so bili: Luka Pogačnik (Prevc), Češnjica; Luka Fajfar (Boška), Češnjica; Janez Pintar (Jošk), Studeno; Janez Prevc (Prevc), Studeno; Luka Markelj (Škovinc), Škovine; Jakob Šolar (Markc), Rudno; Lovro Eržen (Šimena), Rudno; Lojze Lotrič (Lojze), Dražgoše; N. Lotrič (Mihovc), Dražgoše. Gozd je bil gozdnogospodarsko razdeljen v štiri oddelke: Nad mostom, Zabarca, Kislova dolina in Lavtarski vrh. Ohranjen je načrt pogozdovanja za l. 1912 in 1913: saditev smreke jeseni 1912, jelkova posaditev 1913, borovec in macesen, saditev pomladi 1913.

Vrednosti nepremičnin in naprav so bile 1913 ocenjene:

	Kron
kupnina gozda (s prepisnimi stroški)	60.650
kupna cena stoječega lesa	70.000
stroški tirne naprave za prevoz	6.760
popravilo poti	2.000
tri bajte za koparje in drvarje	3.000
skladišča za oglje	1.500
delo in material za žagarski obrat	8.000
hlev za vprežno živino	1.000
most čez Soro	2.000
skupna vrednost	154.910

Zadruga za vnovčevanje lesa je dobila pri Hranilnici kredit do zneska 180.000 kron po 5% s tem, da je dovolila vknjižbo zastavne pravice na Hrastnik. Med prvo svetovno vojno je zadruga ob pomoči vojnih ujetnikov in domačih delavcev, ki so bili ob tej zaposlitvi oproščeni vojaške službe, posekala vsa drva in jih dobavljala vojaškemu erarju. Na železniško postajo Škofjo Loko so drva vozili s pasjo vprego; dva para psov sta redno peljala po 1 1/2 prm drv, spremljevalci pa niso smeli sedeti na vozu. Po vojni ni Hrastnik donasal skoraj nobenih dohodkov več, treba je bilo pa še mnogo investirati v pogozdovanje. S kupno pogodbo od 13. 6. 1922 je zadruga na Češnjici prodala ves Hrastnik lesnemu trgovcu Francu Dolencu, ministrstvo za agrarno reformo je prenos lastniške pravice na kupca dovolilo z aktom od 25. 2. 1925. Z velikimi stroški za pogozdovanje si je novi lastnik napravil lep spomenik, saj je Hrastnik sedaj med najboljšimi gozdno-gospodarskimi enotami v dolini.

Sumarni pregled vseh gozdov v posesti nekmetov (po stanju ok. 1910)

Upoštevamo samo gozdove, ki so bili tedaj v katastru že registrirani:

	ha
gozdovi Johanovega posestva	876
gozdovi ostalih vej Globočnikov	1.167
gozdovi rodbine Veber (Zali log)	143
gozdovi rodbine Hajnrihar ok.	160
gozdovi Hrastnik (Bukovica)	228
skupaj	2.579

Prednja površina predstavlja delež 24% v tedanji površini gozdov doline, medtem ko je delež gozdov nekmetov (v posesti fužinarjev in fužin) sto let prej znašal 8%. Denar nekmetov se torej ni zanimal za nakup obdelovalne kmetijske zemlje, temveč predvsem za gozdove, ki so pa bili za gorske kmetije gospodarski temelj vsake domačije.

Razvojni trendi kmetijskega gospodarstva

Tudi kmete so trle mnoge težave in od časa do časa krizne situacije. Pred kovači so bili toliko na boljšem, da jim stradati ni bilo treba. Kmečke matere po bližnjih vaseh so vedno in vedno našle še kaj za pod zob nedohranjenih žeb-ljarskih otrok.

Z našim raziskovalnim delom se nismo ravnali po klasični metodi iskanja in opredelitve vzrokov za nezadovoljivo stanje kmetijskega gospodarstva, da bi prek analize vseh dejavnikov prišli do strnitve sklepov o ekonomski bilanci posameznih panog. Namesto iskanja vzrokov, ki usmerjajo in pospešujejo dejanske razvojne trende, smo se lotili ugotavljanja posledic, da bi prek njih odkrivali pozitivne in negativne spremembe v gospodarski strukturi doline. Po vrstnem redu nas na prvem mestu zanimajo spremembe v zemljiški strukturi, s temi v zvezi pa spremembe v staležu živine in v številu kmečkega prebivalstva, vse za obdobje preteklih 150 let z izhodiščem ob stanju franciscejskega katastra.

Prednjo pot smo si za Selško dolino smeli izbrati iz nekega posebnega razloga. Za konec 19. stoletja bi tudi sedaj ne mogli izdelati popolnejše socialno-ekonomske študije za dolino, kakor jo je v svoji knjigi: Črne bukve kmečkega stanu (Jedro kmečkega vprašanja), napisal Sovran — psevdonim zadružnega buditelja dr. Janeza Ev. Kreka (12). Knjiga je bila napisana za vse slovenske pokrajine. Iz uporabljene dokumentacije se pa vidi, da ni nastala ne na Krasu in ne na žitorodnih ravninah, pa tudi ne med primestnimi kmetovalci, temveč pretežno v Selški dolini, kar je avtor podčrtal tudi s svojim psevdonimom Sovran (od Sovre, to je Sore). Pisec dokazuje, da kmeta izkorišča vsa družba, predvsem pa nesolidna trgovina in oderuške obresti za posojila. Tedaj se je najbolj vnemal za finančno samopomoč na zadružnem temelju, za ustanavljanje posojilnic — rajfajznovk, za ustanavljanje prodajnih in konsumnih zadrug. Produktivne zadruge je avtor tudi priporočal, zlasti živinorejske, vidi se pa, da z njimi tedaj še ni imel dovolj praktičnih izkušenj, ki jih je zbral v naslednjem desetletju v obrtno-industrijskih zadrugah.

Na podlagi naših izsledkov, ki jih bomo v nadaljevanju tabelarno uredili, pa moremo povzeti, da so Črne bukve predstavljale tudi zaključek najintenzivnejšega vlaganja manualnega dela za vsako ceno v kmetijsko izkoriščanje zemlje v Selški dolini. Upamo, da nam bo v nekaj letih mogoče raziskovalni vzorec, ki smo ga v prednjem primeru preizkusili, razširiti tudi na zgodovinsko obdelavo novejšega agrarnega gospodarstva za celo Slovenijo.

VI. A.

Spremembe v zemljiški strukturi doline

V treh naslednjih tabelah za obdobje 1826, 1900 in 1970 navajamo celotno površino doline, razčlenjeno po katastrskih občinah in po zemljiških kategorijah (njive, travniki, vrtovi, pašniki in planine, gozdovi ter neproduktivno). Seveda so se kriteriji za opredelitev vsake kategorije v 150 letih tudi spremenjali, kar pa bistveno ni moglo vplivati na velikost posameznih deležev. Gozd, prej najbolj zanemarjena kategorija, je v obravnavanem obdobju postajal

družbeno vse pomembnejši. V eno skupno postavko zajeti deli katastrskih občin, ki za našo dolino niso matične, se nanašajo na spiske parcel, katere gravitirajo v dolino, in sicer v k. o. Podvrh, Sopotnica, Škofja Loka, Stara Loka in Križna gora.

Vsi podatki o površinah so dosledno zaokroženi na cele hektarske enote. Računska razlika v absolutni površini doline, katera je leta 1970 za ok. 125 ha manjša kot prej, izvira odtod, ker meja na Poreznu še vedno ni usklajena z razvojem oziroma z naravno mejo.

1. Stanje zemljiške strukture doline po podatkih franciscejskega katastra (13)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.205	101	460	7	623	940	74
Danje	1.417	112	256	3	281	710	55
Davča z Lesk. del	2.300	133	624	11	890	624	18
Zali log	1.462	64	204	10	730	432	22
Sv. Nikolaj	1.588	146	163	7	639	619	14
Železniki	843	21	104	4	49	644	21
Sv. Križ	1.478	61	104	6	174	1.107	26
Dražgoše	2.029	52	124	9	128	1.640	76
Kališe	342	39	55	4	86	152	6
Stuđeno	1.004	76	204	11	177	510	26
Selca	626	71	88	7	8	438	14
Dolenja vas	728	83	86	13	205	319	22
Sv. Lenart	801	104	35	10	391	249	12
Zg. Luša	970	99	83	7	255	491	35
Bukovica	769	63	73	2	45	553	33
Sv. Klemen	1.031	81	114	17	259	545	15
deli ostalih k. o.	825	46	135	7	159	477	1
skupaj	20.418	1.352	2.912	135	5.099	10.450	470
posamezni deleži	100 %	6,6 %	14,2 %	0,7 %	25,0 %	51,2 %	2,3 %

2. Stanje zemljiške strukture doline v letu 1900 (14)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.204	110	463	9	821	773	28
Danje	1.417	116	312	3	362	581	43
Davča z Lesk. del	2.300	142	697	1	1.023	421	16
Zali log	1.464	67	223	4	713	433	24
Sv. Nikolaj	1.587	156	210	1	583	625	12
Železniki	845	17	115	4	15	672	22
Sv. Križ	1.470	64	172	1	135	1.073	25
Dražgoše	2.049	58	149	6	15	1.781	40
Kališe	342	39	79	3	16	199	6
Stuđeno	1.005	81	226	10	108	551	29
Selca	626	79	109	4	6	414	14
Dolenja vas	723	100	99	5	133	370	16
Sv. Lenart	802	108	42	14	305	320	13
Zg. Luša	969	98	100	7	209	517	38
Bukovica	769	76	86	3	28	555	21
Sv. Klemen	1.034	98	177	1	135	608	15
deli ostalih k. o.	825	46	135	7	159	477	1
skupaj	20.431	1.455	3.394	83	4.766	10.370	363
posamezni deleži	100 %	7,1 %	16,6 %	0,4 %	23,3 %	50,8 %	1,8 %

3. Stanje zemljiške strukture doline v letu 1970 (15)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.112	39	265	8	167	1.553	80
Danje	1.409	35	239	4	261	822	48
Davča z Lesk. del	2.262	70	388	—	211	1.569	24
Zali log	1.465	25	170	3	135	1.097	35
Sv. Nikolaj	1.587	68	222	2	196	1.082	17
Zelezniki	845	4	65	6	14	734	22
Sv. Križ	1.470	28	108	1	59	1.238	36
Dražgoše	2.046	25	139	7	36	1.779	60
Kališe	342	23	84	3	16	209	7
Studeno	1.006	42	174	16	34	694	46
Selca	626	47	90	15	11	445	18
Dolenja vas	723	47	109	20	31	495	21
Sv. Lenart	802	68	77	22	53	565	17
Zg. Luša	972	52	140	9	68	671	32
Bukovica	769	44	110	8	8	572	27
Sv. Klemen	1.034	55	178	6	76	704	15
deli ostalih k. o.	825	40	123	7	69	585	1
skupaj	20.295	712	2.681	137	1.445	14.814	506
posamezni deleži	100 %	3,5 %	13,2 %	0,7 %	7,1 %	73,0 %	2,5 %

V prednjih tabelah opazimo na prvi pogled, da se je od leta 1826 površina njiv zmanjšala od 1352 ha na 712, pašnikov od 5099 na 1445 in da so bili gozdovi glavni dobitniki sprememb, saj se je njihova površina povečala od 10.450 na 14.814 ha. Po zaslugi delitve obdobja stopetdeset let na dve polovici smo mogli odkriti, da se je medtem razvoj agrarnega gospodarstva obrnil v nasprotno smer, ki ni v kontinuiteti prejšnjih stoletij od kolonizacije naprej. Zbrano gradivo nam nudi orientacijo, da je do prelomnice prišlo na začetku 20. stoletja. Upoštevali bomo le štiri glavne kategorije: njive, travniki, pašniki in gozdovi.

Pregled indeksnih števil za stanje 1900 v odnosu na 1826 (indeks 1826 = 100)

Katastrska občina	Njive	Travniki	Pašniki	Gozdovi
Sorica	109	101	132	80
Danje	104	122	129	82
Davča	107	112	115	67
Zali log	105	109	98	100
Sv. Nikolaj	107	129	91	101
Zelezniki	81	111	31	104
Sv. Križ	105	165	78	97
Dražgoše	112	120	12	108
Kališe	100	144	19	131
Studeno	107	111	61	108
Selca	111	124	75	95
Dolenja vas	120	115	65	116
Sv. Lenart	104	120	78	129
Zg. Luša	100	120	82	105
Bukovica	121	118	62	100
Sv. Klemen	121	155	52	112
deli ostalih k. o.	100	100	100	100
v poprečju doline	108	117	93	99

Kmečko prebivalstvo doline se je v gornji polovici obdobja ponovno krčevito spoprijelo z zemljo, da bi za vsako ceno povečalo pridelke. Dosežke neizmernega in discipliniranega garanja, kakršnega druge regije v Sloveniji skoraj komaj poznajo, kaže delna sprememba zemljiške strukture:

- obseg njiv se je v celi dolini povečal (edina izjema Železniki),
- obseg travnikov se je povečal v vseh k. o. (nobene izjeme),
- pašniki so se na strehi doline (Sorica, Danje, Davča) še povečali na račun gozdov, najbolj so se pa zmanjšali na dnu doline in na prisojnih rebrih;
- gozdovi so bili krčeni samo še v najvišje ležečih k. o., za toliko so se pa drugod povečali, izredno povečanje kaže k. o. Kališe in Sv. Lenart.

Konec 19. stoletja je delež obdelovalne zemlje dosegel vrhunec, kakršnega tudi srednji vek ni poznal.

**Pregled indeksnih števil za stanje 1970
v odnosu na 1826 (indeks 1826 = 100)**

Katastrska občina	Njive	Travniki	Pašniki	Gozdovi
Sorica	39	58	27	165
Danje	31	93	93	116
Davča	30	62	24	250
Zali log	39	83	19	251
Sv. Nikolaj	47	136	31	175
Železniki	20	63	29	114
Sv. Križ	46	104	34	112
Dražgoše	48	112	28	109
Kališe	59	65	19	138
Studeno	55	85	19	128
Selca	66	102	14	102
Dolenja vas	57	127	15	155
Sv. Lenart	65	220	14	227
Zg. Luša	53	169	27	137
Bukovica	70	151	18	104
Sv. Klemen	68	156	29	129
deli ostalih k. o.	49	91	43	123
v poprečju doline	53	92	28	142

V spredaj spoznanem razvojnem trendu kmetijstva je izvirno novo dvoje:

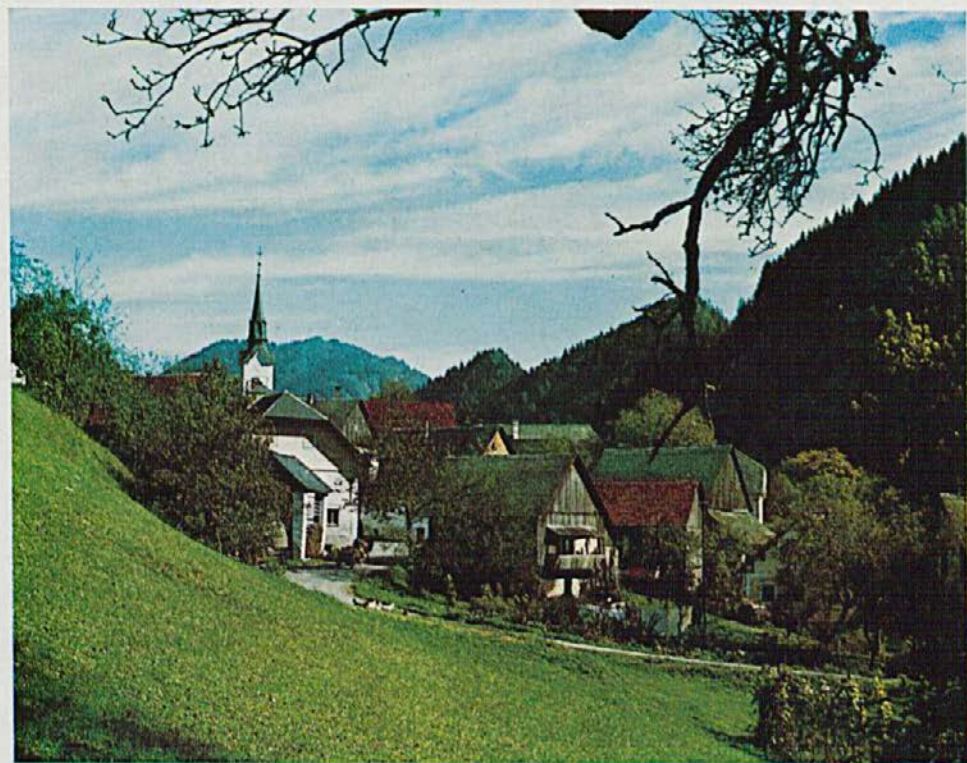
a) usmerjenost razvoja, ki vodi dolino nazaj v čase pred kolonizacijo; kolikor nam različni viri razodevajo, ni bilo v preteklosti nikoli samo 27 % površine otete pred gozdom,

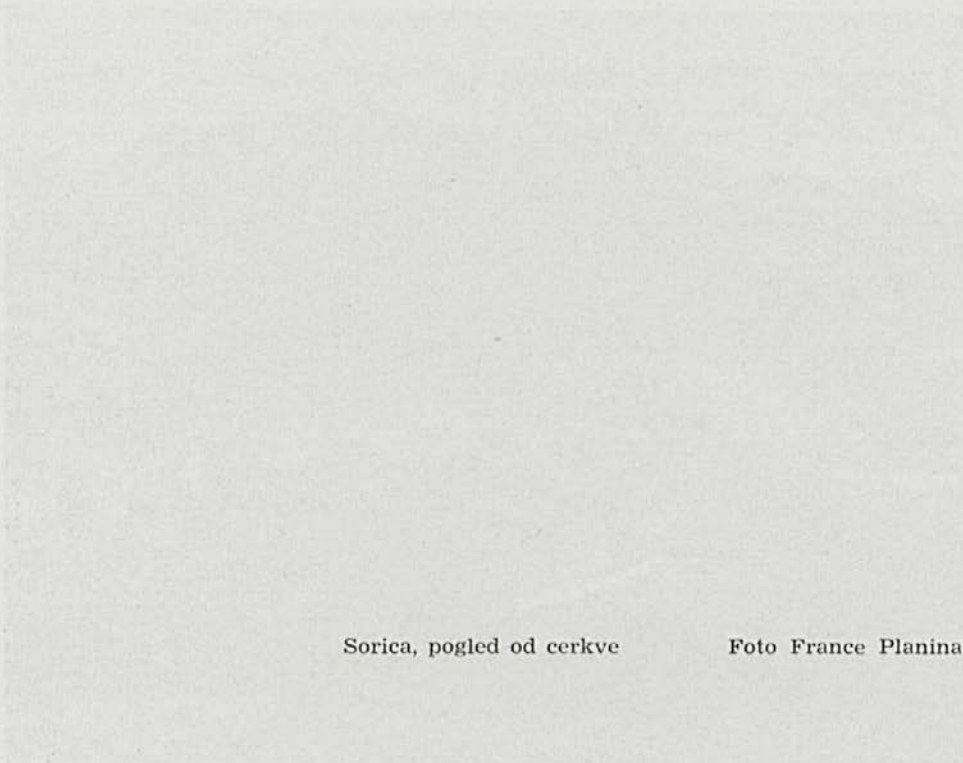
b) dinamika sprememb; v tekočem stoletju je bilo zapravljenih že trikrat toliko obdelovalne zemlje, kot so jo povečali trije rodovi v preteklem stoletju. V tej zvezi je pa naša razprava še zelo pomanjkljiva, ker nimamo podatkov, koliko zemljišč je že sedaj neposredno ogroženih ali pa že na prehodu v pustote. Ker nakazanih problemov ne bomo mogli več zanemarjati, je projiciranje zemljiške strukture za l. 2000 dokaj tvegana stvar.

Iz gornje tabele je možno povzeti:

Njive: v vseh k. o. brez izjeme je površina njiv nazadovala; nad poprečjem doline se še držijo k. o. na dnu doline in na prisojnih (Kališe, Studeno, Dolenja vas, Sv. Lenart, Bukovica, Sv. Klemen).

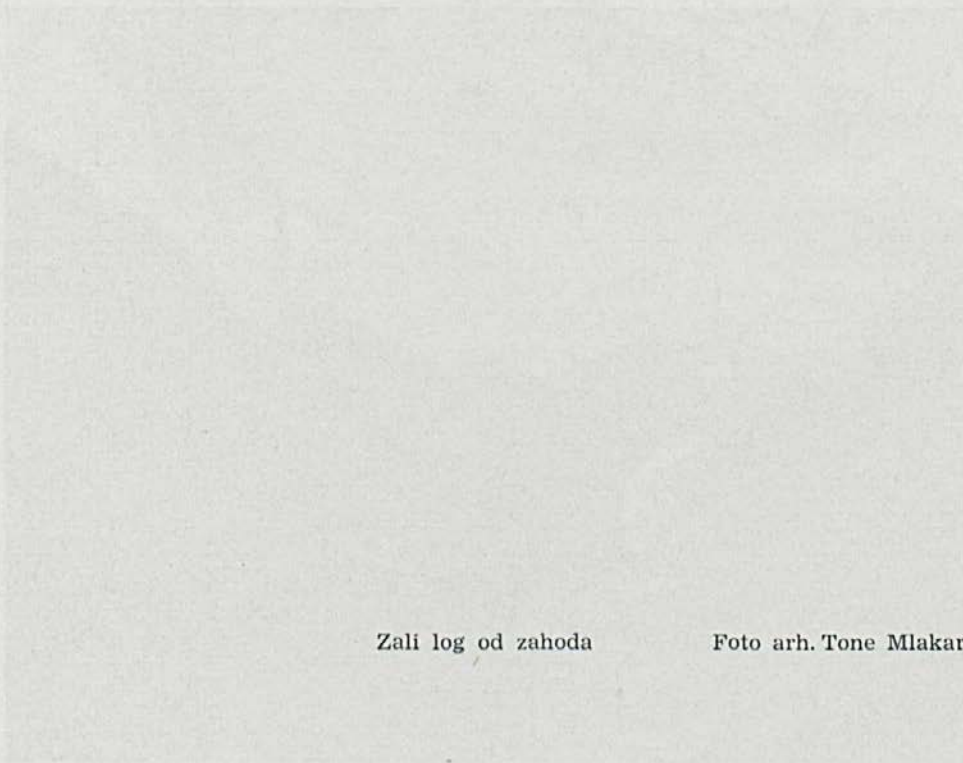
Travniki: pod dolinskim poprečjem so se zmanjšali travniki zlasti v Sorici in Davči, kar gotovo ne pospešuje živinoreje.

Sorica, pogled od cerkve

Foto France Planina

Zali log od zahoda

Foto arh. Tone Mlakar

Pašniki: to je kategorija za razpust, ki jo zaseda gozd, brž ko se človek umakne. Pred 150 leti so bile površine pašnikov v mnogih k. o. enake gozdnim, v Davči, Zalem logu, Sv. Nikolaju in Lenartu so pa močno presegle gozdne. Med pašnikom in gozdom je bilo več prehodnih oblik kakor ostro začrtanih mej, saj je bilo prav na taki simbiozi mogoče vzdrževati visok stalež živine.

Gozdovi: intenzivnost širjenja gozdov narašča vzporedno z nadmorsko višino katastrskih občin. K. o. Danje zbuja vtis neke posebne izjeme med hribovskimi občinami, najbolj verjetno pa gre za zaostajanje in zamudo preknjižb pašnikov v gozd za dejanskim stanjem.

Zemljiška struktura doline v globalnem prikazu (v ha)

Zemljiška kategorija	1826	1900	1970	Stanje 1970 v odnosu na 1826 = 100
njive	1.352	1.455	712	53
travniki	2.912	3.394	2.681	92
vrtovi	135	83	137	102
pašniki (planine)	5.099	4.766	1.445	28
gozdovi	10.450	10.370	14.814	142
neproduktivno	470	363	506	107
skupaj dlina	20.418	20.431	20.295	

Deleži zemljiških kategorij v %

	1826 %	1900 %	1970 %
njive	6,6	7,1	3,5
travniki	14,2	16,6	13,2
vrtovi	0,7	0,4	0,7
pašniki (plan.)	25,0	23,3	7,1
gozdovi	51,2	50,8	73,0
neproduktivno	2,3	1,8	2,5
	100,0	100,0	100,0

Ob zaključku poglavja o spremembah zemljiške strukture je treba poudariti, da velikih vrtnicev, ki spreminjajo krajinsko podobo doline, še ni konec in da smo še komaj kaj resnega postorili, da bi razvojne trende, ki po svojih posledicah vodijo v depopulacijo regije, tudi načrtno obvladali.

VI. B.

Kaj odkrivamo v razvoju živinoreje?

Nadaljujemo po prej obrazloženi metodi ugotavljanja posledic, ki so bile vzporedno z degradacijo zemljiške strukture, izzvale na področju živinoreje. Na istem skupnem imenovalcu smo zbrali številčno gradivo za stanje živine 1826, 1900 in 1971. V statističnih virih dobimo popise konj, govedi, ovc in svinj. Franciscejski kataster ima stalež govedi celo razčlenjen na krave, vole in mlado živino, kar pa drugi viri navajajo skupno, nasprotno ima pa o staležu svinj tako pomanjkljiv opis, (ali pa so svinje tedaj še zelo malo gojili), da ne moremo izvesti enakovredne primerjave za vsa tri obdobja.

1. Stanje živine 1826, razčlenjeno po katastrskih občinah:

K. o.	Konji	Goveda	Ovce
Sorica	9	362	300
Danje	—	170	250
Davča	—	420	400
Zali log	8	270	200
Sv. Nikolaj	4	304	260
Sv. Križ	4	92	135
Dražgoše	20	162	200
Kališe	9	136	84
Studeno	33	240	130
Selca	10	190	40
Dolenja vas	5	176	100
Sv. Lenart	—	288	360
Zg. Luša	6	234	50
Bukovica	10	142	30
Sv. Klemen	14	364	200
deli ostalih k. o.	31	290	70
Železniki	14	28	60
1826 skupaj	177	3.868	2.869

2. Stanje živine 1900, razčlenjeno po tedanjih upravnih občinah: Pri upr. obč. Selca so izvedeni popravki na sedANJI skupni imenovalec (odštetja je k. o. Nemilje, prištetji so pa deli nematičnih k. o. in sicer Podvrh, Sopotnica, Škofja Loka, Stara Loka, Križna gora.)

Uprav. obč.	Konji	Goveda	Ovce	
Sorica	42	1.709	628	celotne k. o. Sorica, Danje, Davča, Zali log
Selca	167	3.188	405	vse ostale k. o. razen Železnikov
Železniki	37	108	—	
1900 skupaj	246	5.005	1.033	

3. Stanje živine 1971, razčlenjeno po krajevnih skupnostih. (Podatki so povzeti po knjižici: Pomembnejši statistični podatki za obč. Šk. L., april 72, str. 38—39).

Krajevna skupnost	Konji	Goveda	Ovce
Sorica (všt. Danje)	20	238	41
Davča	20	310	105
Zali log	16	136	25
Martinj vrh	16	193	41
Dražgoše	23	199	17
Podlonk	10	120	4
Selca	45	534	6
Lenart	32	291	8
Bukovica	25	365	3
Bukovščica	16	183	—
deli ostalih k. o.	18	178	15
Železniki	16	217	—
	265	2.964	265

Rekapitulacija številčnega stanja živine:

1826	177	3.868	2.869
1900	246	5.005	1.033
1971	265	2.946	265

Indeks 1971 : 1900
za govejo živino = 59

Nazadovanje živinoreje (v prvi vrsti mislimo na govedorejo) je logična posledica utesnitve krmne baze. Na vprašanje, če je stopnja nazadovanja, sodeč po stanju števila govedi v letu 1971, v skladu s prevrstitvijo zemljiških kategorij, je pa težko odgovoriti zaradi vzajemnega prepletanja tradicionalne ekstenzivne in sodobne intenzivne in specializirane tehnologije obravnavane kmetijske panoge. S tem je povedano, da se nazadovanje živinoreje ne bi nagibalo k polomu, če bi vzporedno z intenziviranjem gozdarstva močnejše pospeševali tudi napredek v živinoreji.

VI. C.

Gibanje prebivalstva v obdobju od 1826 do 1971

Gibanje prebivalstva obravnavajo tudi nekateri drugi prispevki Zbornika, vendar le za čas od 1869 naprej in pretežno iz vidikov urbanskega razvoja, medtem ko v našem primeru iščemo predvsem funkcionalno zvezo med gospodarsko strukturo doline in spremembami v gostoti naseljenosti. Vsaka zemljiška kategorija rabi svoje število delovnih rok; odločno najmanj pa jih rabi gozd, zato z naraščanjem deleža gozdov nasploh usihajo v agrarnem gospodarstvu delovna mesta.

Tabelarni pregled števila prebivalstva

Prvi stolpec: Število po posameznih k. o. povzeto po viru (13)

Drugi stolpec: Število po posameznih k. o. razčlenjeno po viru (14) — po naseljih

Tretji stolpec: Število po posameznih k. o. razčlenjeno po viru (17) — po popisnih enotah

V vseh treh virih je prebivalstvo razčlenjeno tudi po spolu.

K. o.	1 — 1826	2 — 1900	3 — 1971
Sorica	597	613	315
		Zg. Sorica 340	Zg. Sorica 180
		Sp. Sorica 202	Sp. Sorica 114
		Podporezen 71	Podporezen 21
Danje	379	396	149
		Zg. Danje 72	Zg. Danje 21
		Sp. Danje 190	Sp. Danje 81
		Zabrdo 42	Zabrdo 13
		Torka 32	Torka 9
		Ravne 60	Ravne 25
Davča	424	442	310
		—	—

Zali log	365	387	347	
	Osojnik	19	Osojnik	26
	Potok	97	Potok	75
	Zala	21	Zala	4
	Zali log	250	Zali log	242
Sv. Nikolaj	487	401	333	
	Martinj vrh	329	Martinj vrh	233
	Ojstri vrh	72	Ojstri vrh	56
			Smoleva	44
Sv. Križ	269	300	147	
	Podlonk in			
	Prtovč skupaj	300	Podlonk	122
			Prtovč	25
Dražgoše	437	431	287	
	Dražgoše pri		nerazčlenj.	
	cerkvi	176		
	Dražgoše na			
	pečeh	255		
Kališe	196	217	147	
	Kališe	99	Kališe	60
	Lajše	118	Selške Lajše	87
Selca	444	521	580	
Dolenja vas	445	365	333	
	Dol. vas	280	Dolenja vas	269
	Golica	85	Golica	64
Sv. Lenart	369	357	238	
			Lenart	107
			Strpnik	72
			Rovte v Selški	
			dolini	59
Zg. Luša	387	377	289	
	Sp. Luša	161	Sp. Luša	88
	Zg. Luša	64	Zg. Luša	58
	Sv. Tomaž	152	Praprotno	96
			Tomaž nad Prapr.	47
Bukovica	392	339	343	
	Bukovica	140	Bukovica	141
	Ševlje	107	Ševlje	123
	Knape	92	Knape	79

Sv. Klemen	448	412	308
		Bukovščica	101
		Sv. Mohor	45
		Zabrekve	52
			60
			50
deli ostalih k. o.	198	220	119
k. o. Železniki	1.456	Železniki	2.235
+ k. o. Studeno	519	Rudno	214
		Češnjica	—
		Studeno	—
	1.975	1.582	2.449
vsa dolina	7.812	7.360	6.694
indeks	100	indeks	85,7

Število prebivalstva doline se je v prvem obdobju znižalo za 452, v drugem obdobju pa še za nadaljnjih 666 oseb, skupno v 150 letih za 1.118. Zaradi dvojnosti v ekonomski strukturi doline je globalne podatke o gibanju prebivalstva treba razčleniti na dva primarna sektorja (agrarni in industrijski), čeprav je v sedanosti mnogo več gospodinjstev tudi v agrarnem svetu odvisnih od industrijske dejavnosti kot prej. V agrarni sektor štejemo vse katastrske občine v dolini, razen dveh industrijskih (k. o. Železniki in Studeno). V tem smislu izvedena razčlenitev vodi do naslednjih izsledkov:

— v agrarnem svetu se je število prebivalstva v prvem obdobju znižalo za 59 (praktično je ostalo nespremenjeno), v drugem obdobju pa za nadaljnjih 1.533 oseb. Skupno znižanje 1592;

— v industrijskem pasu se je pa v prvem obdobju znižalo za 393, v drugem pa povečalo za 867 (skupno povečanje 474). Za obdobje 150 let rezultira torej naslednja bilanca: agrarni pas je od 1826 izgubil —1.592 preb. industrijski pas je praznino delno zapolnil in izgubo znižal za + 474 preb. absolutna izguba doline v odnosu na 1826 —1.118 preb.

Gostota prebivalcev na km² v Sloveniji, Škofji Loki in Selški dolini

Obdobje	SR Slovenija	Upr. obč. Škofja Loka	Selška dolina ‰
1826	51,0 (pribl.)	—	38,3
1900	62,6	46,5*	36,1
1971	85,0	60,3	33,0

Trend gibanja prebivalstva ima v Selški dolini nasprotni predznak, kakor v Sloveniji in v škofovskem svetu. Dolina je bila 1826 mnogo bližja poprečju gostote Slovenije, kot je sedaj.

* Podatek velja za tedanji sodni okraj Škofja Loka.

Gostota naseljenosti v letu 1971, razčlenjena po katastrskih občinah doline (število preb. na km²)

k. o. Sv. Križ	10,0	k. o. Sv. Lenart	29,7
k. o. Danje	10,6	k. o. Zg. Luša	29,7
k. o. Davča	13,7	k. o. Sv. Klemen	29,8
k. o. Dražgoše	14,0	k. o. Kališe	43,0
deli nematičnih k. o.	14,4	k. o. Bukovica	44,6
k. o. Sorica	14,9	k. o. Dolenja vas	46,1
k. o. Sv. Nikolaj	21,0	k. o. Selca	92,6
k. o. Zali log	23,7	k. o. Zelezniki + Studeno	132,3
		v poprečju doline	33,0

V alpskem gorskem svetu brez razvite obrti ali turizma je gostota 20—50 preb./km² značilna za najnižjo stopnjo naseljenosti v regijah, v katerih znaša delež gozda nad 65 % celotne površine. V naši dolini pa v enajstih katastrskih občinah presegajo gozdovi delež nad 70 %, v treh k. o. celo 80 %, zato se (vsaj z agrarnim pasom) uvrščamo med najredkejše naseljene regije v Sloveniji.

Na zaključku ne sme ostati neomenjeno, da se hribovski svet delno prazni v Selški dolini, v Alpah, v evropskih regijah, pa tudi v vseh ostalih regijah na svetu. Izsledki novejših raziskovanj kažejo, da v nadmorski višini nad 1.200 angl. čevljev, to je nad 366 metrov živi še samo 10 % ljudi, vse ostalo človeštvo se ob sodobnem izkoriščanju zemlje in agrarne tehnike naseljuje v nižinah (19). Če to presenetljivo trendo preizkusimo na ravni naše doline, moramo upoštevati, da prav vse površje leži višje, saj imamo najnižjo točko doline 380 m že pri vstopu v Sotesko, najvišjo pa na vrhu Rativovca. Že podatki, ki smo jih za to razpravo zbrali, bodo koristno uporabljeni tudi za analogne analize sorodnih regij.

Po vsem svetu raziskujejo lik bodočih agrarno-ekonomskih enot, velikost in strukturo zemljiške baze, ki bo s svojim ekonomskim potencialom pomagala do ponovne stabilizacije naseljenosti hribovskega sveta. Za dolino vemo, da je bila v preteklosti razčlenjena na nekih 600 enot agrarnega, avtarkično usmerjenega gospodarstva, ne vemo pa, koliko vpliva ima na zemljiško bazo opuščanje avtarkije (pridelovanje vsega možnega za samopreskrbo) in prehod na specializirano proizvodnjo, po drugi strani pa bistveno večji delež gozda v strukturi gospodarske enote. Osrednje vprašanje se vrti okrog pogojev za doseg večje produktivnosti dela: uvajanje mehanizacije in sodobne tehnologije za specializirano proizvodnjo (živinoreja in gozdarstvo) predpostavlja v hribovitem svetu sorazmerno razširitev zemljiške baze za eno gospodarsko enoto (v zasebnem sektorju za eno kmetijo).

Zgodovinski prikaz razvojnih trendov odkriva dalje, kdaj in kako se je izvedla ekonomska diferenciacija enotne doline v agrarni pas (skoraj brez izjeme istoveten s sebi prepuščenim zaostalim območjem) in v industrijski pas, ki je v nenehni ekspanziji in prepoln samega sebe. Ob soočenju dovršenih dejstev in posledic razvojnih trendov zadnjih desetletij so očitne nove dileme: ali se integralni interesi doline še krijejo z nadaljevanjem industrijske ekspanzije in z njo povezane urbanizacije na račun najboljše obdelovalne zemlje po eni strani in s skrajno ekstenzivno izrabo proizvodnega potenciala agrarnega pasu. V naših sklepih ne more biti odgovora na vprašanja:

— koliko kmetijske zemlje je že danes neposredno ogrožene, da se v agrarnem pasu še naprej stihijsko poslabšuje zemljiška struktura,

— ali je nazadovanje živinoreje kot najbolj perspektivne kmetijske panoge že obvladano in deležno vsestranske družbene pomoči,

— ali so že na vidiku prepričljiva jamstva, da se agrarni prostor ne bo več praznil. Industrijski pas ni mogel kompenzirati izgub prebivalstva v kmetijskem pasu, ko je zaradi svoje močno pregrete ekspanzije že prišel v hudo navzkrižje z varstvom krajine.

Vse to so že vprašanja jutrišnjega dne in problemi na izhodišču načrtovanja prihodnosti. Naša naloga je bila usmerjena v preteklost, v gospodarsko zgodovino doline. Upam, da bo zbrano gradivo po svoje prispevalo k pospeševanju tistih integracijskih tokov, ki bodo krepili bolj organski in bolj uravnovešeni gospodarski razvoj doline.

UPORABLJENI VIRI:

1. Dr. P. Blaznik: Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinškem času (objava v Zborniku Selške doline).
2. Zavod SR Slovenije za statistiko: Statistično gradivo št. 17/70, Površine občin in katastrskih občin SRS po reviziji površin katastrskih občin po stanju 31. 12. 1969 in po politično teritorialnem stanju 1. 1. 1970, Ljubljana, februar 1971.
3. Mitteilungen des historischen Vereines für das Herzogtum Krain, Bl. 1, 2, 3, 1867: Geschichtlich — statistischer Überblick des Bergortes Eismern, von Anton Globočnik, str. 1—31.
4. NOVICE, gospodarske, obrtniške in narodne, list 13, od 27. marca 1861: J. Levičnik, odprto pismo, str. 103—104.
5. Zgodovina železnic na Slovenskem; Ivan Mohorič, Ljubljana 1968, Založba Slovenske Matice str. 95—96.
6. Vloga Skofje Loke v snovanju železniškega omrežja — Jože Jenko, Loški razgledi VI — 1959, str. 182—200.
7. Novice 1869, str. 183, objavljen Levičnikov dopis o lokaciji žel. kolodvora in o projektu proge Loka—Železniki.
8. Novice, 9. jan. 1894, str. 174, objavile dopis iz Železnikov o potrebi graditve železniške proge v Selško dolino.
9. Slovensko cestno omrežje (zgodovinski povzetek), Likovič Josip, razprava v založbi Skupnosti cestnih podjetij SRS, 201 str. teksta in karte; cit. podatki s strani 85.
10. Kronika Plamena, kovinarske zadruga z o. j. v Kropi do leta 1940, str. 5.
11. Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem; Ivan Mohorič, Prva knjiga, str. 203 in 355.
12. Črne bukve kmečkega stanu — Jedro kmečkega vprašanja Sovran, 1895, Založba Katoliške bukvarne v Ljubljani, ponatis prve objave iz »Slovenca«.
13. Protokoli in mape franciscejskega katastra —; Arhiv Slovenije v Ljubljani.
14. Leksikon občin za Kranjsko, sestavljen na podlagi podatkov ljudskega štetja od 31. 12. 1900, — izdaja c. kr. Statistične centralne komisije na Dunaju 1905.
15. Službeni podatki Katastrskih uradov v Škofji Loki in v Kranju z upoštevanjem površine gozdov po registraciji gozdnih gospodarstev.
16. Schematismus des landtäflichen und Grossgrund — Besitzes von Kärnten und Krain, Buchhandlung Leopold Weiss, Wien 1902, str. 111.
17. Popis prebivalstva v SFRJ 1971 — Zvezni zavod za statistiko, Beograd, april 1972; Dokumentacija izdelana za upr. občino Škofja Loka, razčlenjena po popisnih enotah in urejena po katastrskih občinah.
18. Rodnost, rodoljubnost in standard, Ivan Gams, objavljeno v reviji Prostor in čas, 1/2 — 1972.
19. World Economic Development D. W. Fryer, International Student Edition, New York, St. Louis, S. Francisco, London, Mexico, Sydney, Toronto, Tokyo — Chapter 2: World Population and Urbanism.
20. Niko Zumer: Seznam žag in mlinov, ugotovljen na terenu.

NIKO ZUMER

OBRT IN OBRTNA PODJETJA PO PRENEHANJU ŽELEZARSTVA

Železarstvo, ki je zaposlovalo številne plavžarje, »štrekarje« (to so bili kovači pri težkih vodnih kladivih) in kovače-žebjarje, je nudilo zaposlitev tudi delavcem drugih poklicev: oglarjem, rudarjem, voznikom oglja in rude, voznikom železa in železnih izdelkov, ki so na cestah nasledili svoje prednike — tovornike. Plavžarji, »štrekarji« in žebjarji so bili doma iz Železnikov, vse druge poklice pa so opravljali delavci iz ostalih vasi Selške doline. Železarstvo je torej zaposlovalo znaten del prebivalcev. Teh pa ni bilo malo, saj so Železniki v 18. stoletju imeli le četrtino prebivalstva manj kot Škofja Loka.¹

V začetku 20. stoletja so v Selški dolini dokončno opustili železarsko dejavnost. Ugasnili so plavži, onemele so fužine, vigenjci so ostali prazni. S tem so nastale hude posledice, ki jih je občutila cela dolina. Ljudje so bili prisiljeni poiskati si nove zaposlitve, da bi nekako nadomestili izgubljene zasluzke. Kmetijstvo ni moglo nuditi ničesar več, saj je bila izkoriščena že sleherna ped obdelovalnih površin v dolinskih predelih, pa tudi hribovska zemljišča vključno strme rebri, kjer je bilo možno le naporno ročno delo.

Poiskati je bilo treba kako možnost oziroma dejavnost, da bi se lahko zaposlili delavci iz Železnikov in številnih vasi Selške doline, ki so bili dotlej povezani z železarstvom. Strokovna proizvodna dejavnost z nekaj delavci je bila le še v delavnicah obrtnikov, ki so kot drobni proizvajalci zlahka zadovoljevali skromne potrebe kmetijstva, gozdarstva, gospodinjstev itd. Tako bi brezposelne delavce v raznih obrtnih panogah lahko zaposlili le, če bi obrtna dejavnost na splošno močno napredovala. Na kakršenkoli širše zasnovan industrijski razvoj namreč ni bilo mogoče misliti, čeprav je bilo nekaj možnosti za to.

Skupščina občine Škofja Loka nam je posredovala izpisek iz obrtnega registra, kjer smo našli naslednje podatke o številu obrtnikov:

Stevilo obrtnikov	V letih											
	1902	1910	1920	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970
	3	16	36	117	104	113	57	51	55	37	21	38

Ta izpisek pa je — vsaj za prva desetletja — zelo pomanjkljiv, saj za obdobje 1902—1920 nikakor ni točen. Da bi dobili resnično število obrti in obrtnikov, smo pripravili dopolnitev, ki temelji na izpovedi prič in jo lahko imamo za točno.²

V Selški dolini je bilo leta 1902 26 različnih obrti s 111 obrtniki. Največ je bilo čevljarjev — 24, 19 je bilo mizarjev, 13 krojačev, 6 kovačev, po 4 kolarji, sedlarji-tapetniki, sodarji, tkalci, usnjarji in zidarji, po 3 apneničarji in mesarji, po 2 izdelovalca opeke, ključavničarja, kovača, peka kruha in drožja in tesarja ter po 1 izdelovalec irhovine, izdelovalec mlinskih kamnov, klepar, klo-

bučar, orodni kovač, pleskar, podobar in izdelovalec oltarjev, vodnjakar in žganjar.

V Železnikih so leta 1902 delovali tile obrtniki (navajamo tudi domača ime-na): mizarji: Gabrijel Demšar-Gabrijelčk, Franc Kordež-Kordež, Jože Logar-Štolmar, Franc Rant-Mejovčk, Franc Trojar-Vancarjev, Franc Veber-Hvalčk; čevljarji: Janez Benedičič-Štrajnar, Jakob Primožič-Matijovc, Janez Primožič-Štrajnar, Janez Šmid-Šimenca, Valentin Šmid-Tobakarjev; krojači: Franc Benedičič-Mežnar, Franc Dolenc-Crut, Franc Vidmar-Vidmar; usnarji: Jakob Dermota-pri Dermotu, Josip Demšar-pri Blašk, Jožef Lavtar-Žabničar; kovača: Josip Flander-Flander, Matija Žumer-pri Gašperin; mesarja: Franc Košmelj-Popč, Josip Košmelj-Lukl; peka kruha in drožja: Jerica Košmelj-pri Luklnu, Frančiška Stalc-pri Stalcu; ključavničar: Franc Benedik-Slosar; klepar: Franc Gartner-Ravh; pleskar: Ivan Mlakar-v Pajštvi; sedlar in tapetnik: Valentin Flander-Gašper n zdelovalec irhovine: Josip Košmelj-Bajsgarber.

V Selcih so bili tile obrtniki: mizarji: Jožef Bernik-Podkozlovc, Metod Debeljak-Balok, Matevž Demšar-Klobovs, Janez Mažgon-Matjaška, Aleš Potočnik-pri Alešu, Matija Šmid-Matjaška, Gašper Šturm-Loštrik; čevljarji: Lovrenc Benedičič-Bitenc, Primož Habjan-Habe, Janez Sedej-Blaže, Valentin Sedej-Blaže, Franc Zupanc-Tabrovc; krojača: Franc Bertoncej-Žnidar, Lenart Pirc-pri Klobovsu; sedlarja-tapetnika: Janez Demšar-Klobovs, Janez Klemenčič-Zotlar; izdelovalec opek: Blaž Čemažar-Tonet; ključavničar: Martin Demšar-Klobovs; klobučar: Janez Leben-pri Groselnu; kolar: Janez Benedik-Blažovc; kovač: Janez Hafner-pri Kovač; mesar: Janez Klemenčič-Čot; podobar in izdelovalec oltarjev: Josip Grošel-pri Jož; sodar: Jakob Demšar-Figle; tesar: Franc Šparovec-Šmaja; vodnjakar: Gregor Habjan-Bilban; usnar: Franc Kržišnik-Ledrar; zidar: Janez Miklavčič-Cilinder; žganjar: Peter Šmid-pri Petru.

V Dolenji vasi: čevljarji: Franc Frelih-Podrtnik, Jožef Krek-Guzjov, Anton Rakovec-Stojave; kolarja: Valentin Habjan-Jurca, Blaž Pogačnik-Urbanov; krojača: Franc Benedik-Ledinar, Janez Tavčar-Žnidar; mizarja: Janez Bertoncej-Pavlovc, Janez Tavčar-Marenk; sodarja: Franc Blaznik-Lovričk, Luka Fajfar-Grogarčk; zidarja: Anton Bešter-Martinčk, Janez Krek-Guzja; kovač: Janez Žumer-pri Kovaču; krovec: Tomaž Jesenko-Blekar; sedlar: Janez Pogačnik-Lukov; tesar: Anton Debeljak-Debeljak.

V Sorici: čevljarji: Anton Kejžar-Lipar, Janez Kejžar-Suštar, Peter Šušter-pri Jurlnu; v Podroštu: orodni kovač: Franc Okorn-Podroštar.

Na Češnjici: krojač: Janez Pintar-pri Galet; mizar: Jože Pintar- Na dolinci.

Na Studenem: čevljarja: Janez Nastran-pri Šoštarju in Janez Pintar-pri Jošku.

Na Bukovici: čevljar: Anton Rihtaršič-Urbane; izdelovalec mlinskih kamnov: Jurij Bernik-Jurč; izdelovalec opeke: Urban Jereb-Bitenc; kovač: Anton Lotrič-pri Kovaču; sodar: Janez Podobnik-Šimnovc.

Na Luši: kovač: Miha Štibelj-pri Kovaču; krojač: Alojzij Lavtar-Martinc; mizar: Vinko Bergant-Štefuc.

Na Praprotnem: apneničarji: Jožef Dolenc-Jelenc, Peter Pintar-Jernejevc, Jakob Šifrar-Tajne; mizar: Alojzij Golob-V mlaki.

Na Rudnem: krojač: Janez Pintar-Matoc.

V Dražgošah: čevljar: Matevž Habjan-pri Boštjanic.

V Kališih: čevljar: Janez Habjan-Pike; krojač: Urban Markelj-Mežnar.

V Topoljah: kolar: Rudolf Klemenčič-Švič.

V Ševljah: mizar: Franc Bertoncej-Petrana; zidar: Jože Javh-Urbanovc.

V Bukovščici: tkalec: Peter Gartnar-Špillar.

V Podblici: krojač: Janez Luznar-pri Grogu.

V Nemiljah: čevljar: Anton Solar-Kajžovc.

V Knapih: čevljar: Peter Mesec-Tminc.

V Zabrekvah: tkalec: Franc Šmid-Kajžar.

Na Stirpniku: krovec: Anton Potočnik-Nornovc.

V Golici: tkalca: Franc Brtoncelj-Tomažovc in Anton Kristan-Lajbon.

V Rovtu: krojač: Franc Koblar-pri Lomarju.

V Martinj vrhu: mizar: Jožef Zupanc-Miznkar.

Po teh majhnih obrtnih delavnicah so praviloma delali predvsem mojstri s svojimi vajenci. Primerov, da bi privatni mojster zaposloval dva ali več pomočnikov, je bilo zelo malo; le usnjarne so nudile delo večjemu številu pomočnikov, vajencev in nekvalificiranih delavcev. Obrtnik je bil torej le droben proizvajalec, ki je samo opravljal delo v svoji stroki za gospodarstvo v dolini, vendar so bile potrebe po izdelkih omejene, saj je bilo premalo naročil, tako da ni bilo mogoče zaposliti več pomočnikov in razširiti proizvodnjo.

Ko obravnavamo obrtništvo v dolini na začetku 20. stoletja, lahko ugotovimo, da so novi obrtniki in vajenci izhajali predvsem iz delavskih družin, medtem ko se otroci kmečkih in premožnejših staršev niso učili obrti. V našem seznamu je razvidno, da je največ obrtnikov bilo v Železnikih, Selcih, Dolenji vasi in Sorici.

Naprednejši obrtniki so poizkušali modernizirati rokodelsko obrt. Zato so leta 1912 v Železnikih ustanovili strokovno združenje z naslovom Zadruga rokodelskih in sorodnih obrti za Selško dolino. Prvi načelnik je bil Matija Žumer, kovač, tajnik pa Franc Srebernjak, dimnikar, oba iz Železnikov. Ta organiza-

Spominska plaketa obnovitve žebeljarstva
v Železnikih 13. 12. 1933

cija si je prizadevala sestaviti in uvesti enotne cene za delo v posameznih strokah, ustanovila je vajensko šolo v Železnikih in izbrala komisije za kvalifikacijske izpite pomočnikov in mojstrov. S tem so zelo izboljšali strokovno izobrazbo in dvignili obrtno zavest. Prizadevali so si tudi za ustanavljanje obrtnih podjetij in celo za graditev elektrarne na prostoru nekdanje fužine na Jesenovcu.

Vsaka obrt je v svojem bistvu zametek industrije, seveda pa so za to potrebni določeni pogoji. Ker pa so bili obrtniki Selške doline — med drugim — tudi brez potrebnih sredstev, so ostali na ravni strokovno usposobljenih rokodelcev, ki niso mogli osnovati industrijske dejavnosti. Izjema sta usnjarska obrtnika Josip Demšar na Češnjici in Jakob Dermota v Železnikih, ki ju posebej obravnavamo.

V naslednjem predstavljamo podjetnike, ki so pomembneje vplivali na zaposlenost in napredek v dolini.

Strešna kritina in skrila³

Strojcevov skrilolom nad Zalim logom

Neposredno nad vasjo Zali log so bili hribi vedno v lasti domačinov, ki so že v 18. stoletju na Bindku, v nadmorski višini 1000 m, našli posebno trden skrilavec modro sive barve. Iz njega so pričeli izdelovati plošče za prekrievanje streh, ki so — najprej na Zalem logu, nato pa v vsej Selški dolini — zamenjale slamnate strehe.

Urban Weber (1847—1893), lastnik posestva pri Strojčevcu, je na Rašklanerju, ki je bil njegova last, v nadmorski višini 900 m, odprl skrilolom in pričel pridobivati skrilovo kritino v velikih količinah. Vendar domačini niso znali izdelovati kvalitetnih plošč, zato je Urban Weber najel izvežbanega mojstra s Tirolskega, da je vodil dela, hkrati pa uvajal domačine v to obrt. Tako jim je uspelo doseči kvaliteto in znatno proizvodnjo.

Po podjetnikovi smrti se je njegova vdova poročila s Francem Demšarjem, ki je uspešno upravljal Strojčevcovo posestvo, proizvodnjo strešne kritine pa je celo povečal. V začetku 20. stoletja je bilo v Strojčevcovem skrilolomu ali pruhu, kot so mu pravili domačini, zaposlenih 70 delavcev. To so bili: minerji, lomilci skrilovih kvadrov, cepilci ali »špoltarji«, obrezovalci in vrtalci ploščic ali »loherji«. V pruhu so delali tudi odvažalci jalovine in pa prevozniki, ki so plošče na ročnih saneh prevažali po hribovskih drčah na 400 m nižje ležeči Zali log. Delo v pruhu je trajalo od 20. aprila do 31. oktobra. Delavnik je bil dolg 11 ur, razen ponedeljka in sobote, ko je bil skrajšan čas za hoje od Zalega loga na delovišče.

Delo je potekalo takole: minerji so najprej odstrelili velike klade skrila, ki so jih »špoltarji« s posebnim, sekirici podobnim nožem ali »špoltarjem«, nacepili na primerno debele plošče nepravilnih oblik. Obrezovalci so te plošče obrezali na različne oblike, potem pa so »loherji« naredili luknje za žeblje. Tirolski mojster jih je naučil izdelovati 10 različnih velikosti in oblik: fusštajn, bindštajn, nemške plošče, glajhart-leva in desna, špice, fus, kapnik-levi in desni in glajhač.

Podjetnik Franc Demšar je plošče prodajal na kile, in sicer po 8 kron za kilogram nemških plošč, ki so veljale za najboljše, in po 6 kron za kg špic. Za

pokritje 3 kvadratnih metrov strehe je bilo potrebno povprečno 100 kg plošč. Franc Demšar je imel zaposlenih tudi 5 krovcev, da je lahko prevzemal tudi pokrivanje streh.

Po smrti Franca Demšarja je število delavcev v pruhu padlo na 20. Ivan Weber, ki je nasledil Strojercovo posestvo, ni vzdržal razgibane podjetnosti, četudi je prinašala dobiček. Leta 1940 je bilo v skrilolomu le še 6 zaposlenih. Zadnje večje količine plošč pa so izdelali leta 1947 in z njimi pokrili streho osnovne šole v Železnikih — nato je delo zamrlo in z njim tudi obrt.

Po splošnem mnenju je bila streha, pokrita s Strojercovimi ploščami, najboljše kvalitete in plošče najboljša kritina. Še po 100 letih, ko so na strehi morali izmenjati strohnele deske, so nazaj pribili iste plošče, zamenjali so le nekaj polomljenih, in streha je kljubovala še naslednje stoletje.

Matevzlov skrilolom v Sorici

V Matevzlovem pruhu, na srenjskem zemljišču pod Spodnjo Sorico pri Toncovi Mici, so lomili skril že v začetku 18. stoletja. Anton Frelj z Zalega loga št. 5, rojen v Sorici leta 1906, je v letih pred drugo svetovno vojno v tem skrilolomu delal kot samostojen podjetnik. Njegova dejavnost je trajala do leta 1947. Tega leta so namreč na pobudo krajevnih oblasti ustanovili podjetje »Skrilolom Sorica«, kjer je bilo zaposlenih od 6 do 9 delavcev. Ker pa je bil skril globoko v zemlji, je bilo potrebno prej odstraniti velike količine jalovine. Kakovost skrila je bila zadovoljiva, le videz je bil nekoliko slabši in teža nekaj večja, saj so za 1 kvadratni meter porabili več kritine kot s skrilom z Zalega loga. Podjetje je obstajalo do leta 1958, ko so ga ukinili zaradi nerentabilnosti.

Pruh je bil tudi v Ravenski srenji, kjer so prav tako lomili skril že v 18. stoletju, točneje leta 1750. Plošče so prodajali v Selški dolini in Baški grapi.

Martičkov skrilolom v Nemiljah

V Nemiljah, ki so upravno dalj časa spadale k Selški dolini, je bil Martičkov pruh. V njem so delali v glavnem štirje Selčani; po I. svetovni vojni pa je lomil skril samo še Urban Lotrič-Muhovec iz Nemilj, čeprav je bil invalid brez noge. Z delom je prenehal predvsem zato, ker bi bilo potrebno pruh bolj odpreti, za to pa bi bila potrebna večja denarna sredstva in pa sposobni delavci, tega pa ni bilo na voljo.

Kvaliteta teh ploščic je bila le malo slabša od Strojercovih z Zalega loga. Z njimi so pokrivali strehe predvsem v spodnjem delu Selške doline in v više ležečih vaseh nad Nemiljami, pa tudi strehe hiš v vaseh proti Kranju, Kropi in Podnartu.

Skrilolom v Dolenji vasi

Ta pruh je bil v grapi, imenovani »V kraj« in je bil last Strojercovih z Zalega loga. Kvaliteta teh ploščic je bila veliko slabša od drugih, zato tudi proizvodnja ni bila velika. Delo v tem pruhu je zamrlo že v prvem desetletju tega stoletja.

Gradbeno podjetje grofa Ceconija⁴

V začetku 20. stoletja so gradili bohinjsko progo, ki naj bi povezovala Jesenice z Gorico prek Sv. Lucije (današnji Most na Soči). Gradnjo odseka od

Podbrda do Sv. Lucije in predor pod Črno prstjo je prevzel grof G. von Ceconi — gradbeni podjetnik italijanskega porekla. Poleg težav pri gradnji železnice, ki je bila speljana po izrazito težkem terenu, je von Ceconi naletel na težavno oviro, saj ni bilo ugodne cestne zveze z gradbiščem, zato je bil dovoz materiala zelo otežkočen. Najbližja železniška postaja je bila v 43 km oddaljeni Škofji Loki, postaja v Gorici pa 67 km. Iz Gorice oziroma od Sv. Lucije je bila cesta zelo slaba, zato so se odločili za prevoz s postaje Škofja Loka, saj je bila cesta po Selški dolini do Podrošča že zgrajena, potrebno je bilo zgraditi le 12 km nove ceste od Podrošča prek Petrovega brda v Podbrdo.

Iz Podrošča, po dolini Zadnje Sore, do tedaj ni bilo ceste, saj so celo z najviše ležečega Pohmanovega posestva morali plaviti pridelke po Sori, da so jih lahko sploh prodali. Čeprav je bila ta dolina sila ozka — med kamnitimi zagatami se komaj prebija rečica — se je izkazalo, da je gradnja ceste tod še najbolj ugodna.

Grof G. von Ceconi je najprej pričel graditi cesto v Podbrdu. Prvi cestni gradbeni objekt je bil zastavljen spomladi leta 1900. To je bil obokan most čez Bačo v bližini cerkve; dokončali so ga še isto leto, kakor kaže vklesana letnica 1900. Z gradnjo so nadaljevali proti razvodju na Petrovem brdu in so leta 1901 na celi trasi strnjeno izvajali gradbena dela.

Leta 1901 so odprli delovišče tudi v Podroštu. Grof von Ceconi je imel pri Antonu Zgagi, po domače Pohmanu, in pri Francu Okornu, po domače Podroštarju, gradbeni pisarni, kjer so sprejemali nove delavce na delo. Že prej so gradili pretežno domačini iz Baške grape in Selške doline, bilo je le nekaj Hrvatov iz Like. Zdaj pa so se zaposlili še novi domačini in kmetje iz loške okolice ter celo Poljaki in Madžari. Najtežji gradbeni odsek, »v Sklepih«, so morali ročno vrtati. Da bi delo hitreje napredovalo, so minirali takrat, ko so imeli delavci odmor za hrano.

Takšna organizacija in razporeditev dela je leta 1902 privedla do uspeha — jeseni so zapeljali prvi vozovi, naloženi z materialom v Škofji Loki, po novi cesti v Podbrdo. Poslej so vozili nepretrgoma, noč in dan, medtem pa so cesto utrjevali, gradili oporne zidove in utrjene bregove ob Sori. Ves potreben gradbeni material, železniške pragove, tirnice, razstrelivo in drugo, so zvozili voznički v Podbrdo. Pročelje predora, železniški most in oporni zidovi postaje Podbrdo so iz rezanega konglomerata, ki so ga pripeljali s Kamnitnika v Škofji Loki.

Pri vseh teh delih so se množično zaposlili tudi železnikarski železarji in drugi brezposelni delavci iz Selške doline in si tako — vsaj začasno — zagotovili nadomestilo za opuščeno delo v domači dolini. To delo je trajalo prav do otvoritve bohinske proge leta 1906. Hkrati pa so pomagali odpreti vrata na drugi strani doline in ta cesta je postala najkrajša prometna vez med Kranjsko in Goriško.

Močna gospodarska konjunktura med gradnjo je izpolnila vrzel, ki je nastala po propadu železarstva, železarjem, oglarjem, vozarjem in drugim pa je za polnih šest let omogočila zasluzke. Gradbena dejavnost podjetnika G. von Ceconija je trajala namreč do leta 1906 ter je bila na začetku 20. stoletja največja gradnja, ki je zapustila trajne koristi in omogočila gospodarski napredek vse Selške doline.

Žičnice na Dražgoško goro⁵

Dražgoška gora, v daljni preteklosti imenovana Železna gora, z Jelovico v ozadju, je nudila kruh pastirjem in rudarjem že od začetka drugega tisočletja pa vse do 20. stoletja. Kmetje iz vasi Dražgoše so si pridobili obsežne gozdne komplekse, ki pa so zaradi velike strmine nad Dražgošami težko pristopni in je bilo spravilo lesa naporno in nevarno. Po zelo strmih in slabih poteh so več stoletij spravljali les le na ročnih saneh, se pravi samotež, šele v zadnjem stoletju so si pomagali z vprežno živino, volmi in konji — bilo pa je več nesreč in tudi pobitih živali. Ker pa je bil takrat za kmeta dober konj ali vol predragocen, so poiskali nove možnosti za spravilo lesa. Tako so nastale prve žičnice.

Pavlnova žičnica

Janez Jelenc, po domače Dobretov, posestnik Pavlnove in Dobretove kmetije v Dražgošah pri cerkvi, se je odločil za zgraditev žičnice v Trogovcih. Za družabnika je vzel še Franca Demšarja, po domače Čoča, s Češnjici in Janeza Kemperla, lesnega trgovca in žagarja na Češnjici. Ti družabniki so si z medsebojnim dogovorom razdelili gradbene stroške in uredili uporabo žičnice. V Trogovcih je Dražgoška gora zelo strma, saj ni bilo mogoče speljati nobene poti po strmih stenah. Hlodovino so pehali po drčah, pri tem se je ranila in razbijala, zato je bila njena vrednost zmanjšana, les pa so le v manjšem delu uporabili za žagovce, večinoma je bil uporaben le za kurjavo.

Graditelj Jakob Šturm iz Selc je leta 1902 pričel z gradnjo nakladalne postaje na vrhu gore, prav na robu prepada, ob gozdu Trogovci, razkladalno postajo pa na Jazbenku. Nakladalna postaja je bila na višini 950 metrov, razkladalna pa na 600 m, višinska razlika je bila torej 350 m in dolžina nosilne vrvi 600 m. V sredini, med razkladalno in nakladalno postajo, so zgradili 4 m visok steber, kjer sta se srečavala naložen in prazen voziček. Žičnica je vozila le z dvema vozičkoma, hkrati pa so lahko naložili 1/4 kubika hlodovine.

Pri žičnici so bili zaposleni le 3 delavci, 2 nakladača in razkladač. Letne količine, ki so jih prepeljali z žičnico, so se gibale okoli 600 m³, ker pa je žičnica omogočala spravilo lesa brez razbijanja in poškodb, je bila gospodarsko koristna.

Jelencova žičnica

Posestnik Gropa Jelenc iz Dražgoš št. 1 je imel dve kmetiji, pri Beštru in pri Hkavšču na Pečeh, s skupno gozdno površino 100 ha. Večina tega gozda je bila za Jelensko in Dražgoško goro.

S strojno tovarno Tönnies iz Ljubljane se je l. 1912 pogodil o zgraditvi žičnice za prevoz hlodovine, oglja, lubja in podobno. Na vrhu gore, na kraju, ki nosi ime Vrh Rovtarice, kakih 100 m od roba, v tako imenovani Megušarjevi rupi, so zgradili nakladalno postajo. Bila je v nadmorski višini približno 1000 m, razkladalna postaja pa na višini 500 m, torej je bila višinska razlika 500 m. Med postajama sta bili obešeni dve nosilni in ena vlečna vrv, ki je bila dolga 1600 m. Vlečna vrv je bila neprekinjena in je neprestano potovala od nakladalne do razkladalne postaje in spet nazaj okrog vodilnega kolesa. Ob vznožju gore, na Dražgoškem polju, so zgradili vmesno postajo, kjer so tudi lahko razkladali in nakladali. Tu je bila še kontrola s telefonom za signaliziranje. Med srednjo in razkladalno postajo na Rudnem je tovarna Tönnies po-

stavila 35 m visok stolp, preko katerega naj bi tekla vrv. Vendar žičnica ni uspešno delovala. Tesarski mojster Franc Šparovec je žičnico usposobil tako, da je vrvi obesil še na tri stebre, na kar je bilo obratovanje nadvse uspešno. Tovor so lahko navezovali na sedem vozičkov, od katerih so štirje stalno potovali, dva sta se spuščala natovorjena, dva pa sta se prazna vračala. Na voziček so lahko naložili približno 1 m³ suhe hlodovine; če je bil les moker so naložili nekaj manj, saj je bila nosilnost približno 600 kg. Razdaljo je voziček prevozil v 15 minutah. Žičnica je pozimi vozila kakih 8 ur, ob daljšem dnevu pa po 10 ur. Povprečno so dnevno prevozili 70 do 80 m³ lesa. Žičnici so stregli na vrhu štirje, spodaj pa trije delavci; na vmesni postaji pa je bil še signalizator.

Enako količino lesa bi moralo prepeljati z Dražgoške gore na Rudno vsak dan 25 voznikov s prav toliko konji in vozno opremo. Žičnica je torej močno pocenila prevoz lesa; les so prepeljali 6-krat ceneje kot z vprego. Povprečno so letno prepeljali več kot 3000 m³ hlodovine.

Sodarstvo⁶

Lesene posode in embalažo so začeli izdelovati že v srednjem veku, ko se je pričelo razvijati železarstvo. Velik del Selške doline je poraščen z gozdovi iglavcev, to pa je les, ki se lahko cepi v tanke deščice za embalažo.

Železarstvo je za transport izdelkov na tržišče potrebovalo veliko posod, ki so bile sploščene oblike, tako imenovane barigle. Take posode so bile zelo uporabne za tovorjenje in so se obdržale tudi po zgraditvi cest, v časih vozarstva. Po propadu železarstva v Železnikih so pričeli izdelovati najrazličnejše posode za industrijske in druge izdelke. Sodarstvo je bilo razširjeno kot domača obrt, kjer je sodar delal kot obrtnik, ki mu je bila to edina zaposlitev, ali pa je bil to kmet, ki je le včasih, največ pozimi, delal sodarske izdelke.

Tudi ta obrt je bila zanimiva za razne prekupčevalce in podjetne posameznike, ki so z iskanjem kupcev oziroma s prodajo sodarskih izdelkov dobro zaslužili.

Na tej stopnji sodarstva je vzkliła ideja o organiziranju združništva med proizvajalci in l. 1902 je nastalo združno podjetje z imenom »Sodarska zadruga za Selško dolino z o. j.« na Češnjici. Združeni sodarji so že na začetku poslovanja podjetja prirejali razne strokovne tečaje, na katerih so že večji obrtniki vežbali zadružnike, da so bili sposobni izdelovati vse vrste sodov iz hrastovine, bukovine in smrekovine, saj je bilo izkušenih sodarjev še malo.

Po začetnih težavah so izdelki zadruge hitro zasloveli. Kmalu so se delavci-zadružniki preselili v skupno delavnico. V letih 1904 in 1905 je bilo v zadrugo vključenih 75 zadružnikov, kar je bil višek.

Ugodna prodaja izdelkov je zadružnikom omogočila, da so zgradili novo proizvodno delavnico, ki so jo opremili s stroji. Ta odločitev je zopet našla podporo pri uradu za pospeševanje obrti, ki je priporočil kot primeren prostor starejšo žago na Sori in so jo zadružniki odkupili. Ker je bilo vodne sile za pogon sodarskih strojev mnogo preveč, so sklenili, naj ta odvečna moč poganja dinamo, ki bo proizvajal električni tok. Uresničitev tega načrta l. 1912 je prinesla dolini možnosti za nove proizvodne zmogljivosti. Električno so namreč speljali na Češnjico, v Studeno in Železnike in geografsko središče doline je pridobilo velike prednosti na vseh področjih življenja in dela. S tem je Sodarska zadruga za daljše obdobje učinkovito posegla v delo in gospodarstvo doline.

L. 1910 pa so v Železnikih ustanovili še eno sodarsko zadrugo, ki je že naslednje leto zaposlovala 35 delavcev, od teh je bilo 13 izučenih sodarjev. Ustanovili so jo na pobudo nekaterih posameznikov, ki so s svojimi liberalnimi idejami hoteli zmanjšati čedalje večji vpliv klerikalne stranke na gospodarskem področju. Svojim članom je ta zadruga pomagala pri prodaji izdelkov, pri nabavi surovin, prizadevala pa si je tudi za čim sodobnejšo obdelavo in izdelavo sodarskih izdelkov.

Čipkarstvo⁷

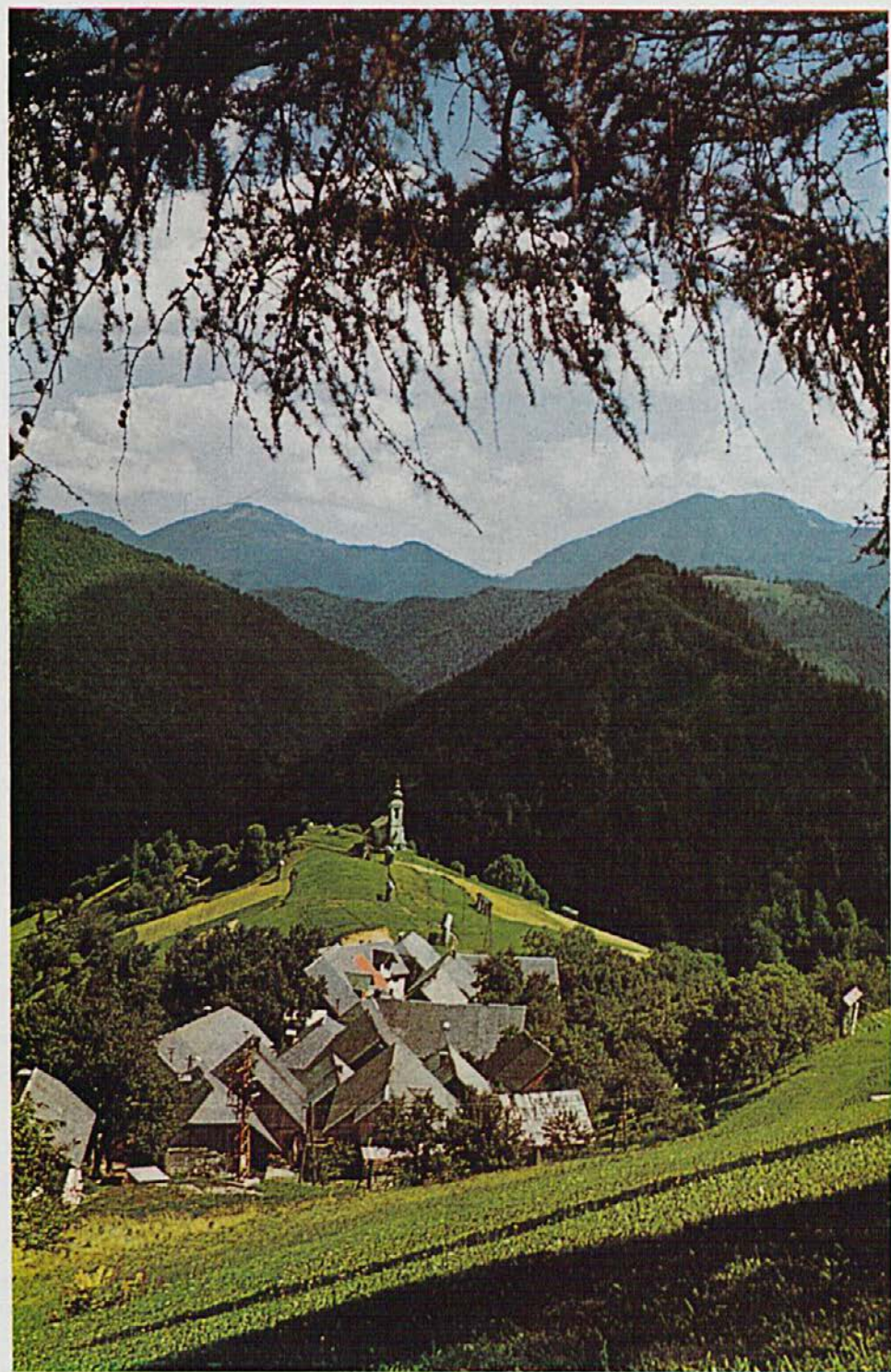
Čipkarstvo je ženska domača obrt, ki je mnogo bolj zahtevna, kot je npr. pletenje, tkanje, izdelovanje preje in pod. V Selški dolini so pričeli s klekljanjem že v 19. stoletju. V Železnikih je Štatorjeva Katra, ki je prej služila v Idriji in se tam naučila klekljanja, leta 1881 tega naučila tudi prve štiri otroke. Nekaj let kasneje, leta 1887, pa je več deklet že poučevala učiteljica iz Idrije, njeno ime ni znano. Prvo trgovino za odkup in prodajo čipk je v tem obdobju že odprl Josip Dagarin, kmalu za njim pa še Josip Boncelj, oba iz Železnikov. Na začetku 20. stoletja se je čipkarstvo še razširilo, dvignila pa se je tudi kvaliteta.

Ker ženske in moški pri železarstvu niso bili več zaposleni, je bilo širjenje domače obrti zelo koristno, saj je prinašala dopolnilne zaslužke. V zimskem času so klekljali po vseh naseljih Selške doline; v Železnikih pa vse leto, in sicer skoraj vse žene in dekleta, pa tudi nekaj deset moških. Avstrijske državne oblasti so čipkarstvo v Železnikih podpirale in na pobudo Antona Sonca, učitelja v Železnikih, Ivana Vogelnika, nadzornika cesarsko-kraljevih čipkarskih šol na Dunaju, in občinskega odbora, so leta 1907 v Železnikih ustanovili čip-

Čipkarice pred hišo Na plavžu Foto France Planina

Spodnje Danje

Foto France Planina

karsko šolo, ki je potem obstajala vse do leta 1960. Prva učiteljica je bila Marija Reven iz Idrije, ki je učila otroke obeh spolov, medtem ko je bilo vseh čipkaric v Selški dolini že 958. Pozneje je poučevala Marija Pivk.

Šole so tudi odkupovale izdelke večjih čipkaric, ki so bili zelo kvalitetni, dosti lepši od povprečnih izdelkov. Pojavilo se je tudi več trgovk in trgovcev, ki so prav tako odkupovali čipke, vendar so bile te slabše kvalitete, zato so jih tudi slabše plačevali.

Šola je bila podrejena Osrednjemu zavodu za žensko domačo obrt v Ljubljani, ki je čipkarstvo še razširil in omogočil izdelkom prodor na tuja tržišča. Ta zavod je tudi nastavljal in plačeval učiteljice zato, da je bila čipkarska dejavnost strokovno vodena, kvaliteta pa s tem dvignjena na raven ljudske umetnosti. Zavod je priredil leta 1926 čipkarski tečaj v Selcih, 1927 pa na Zalem logu.

Lesna trgovina Janeza Kemperla na Češnjici⁸

Janez Kemperle, rojen 20. 5. 1871 v Podlonku, po domače pri Pauluč, je stanoval na Češnjici 22 pri Luku Pogačniku, po domače pri Prevcu, kjer je na podlagi obrtnega dovoljenja 5. 1. 1889 odprl lesno trgovino, star komaj 18 let. Na Prevcovi žagi z vodnim pogonom, ki jo je vzel v najem, je razrezoval hlobovino vse do leta 1905, ko je 29. junija to žago odkupil. Ze naslednje leto, 26. aprila, si je Janez Kemperle zgradil še žago na Lojah pri Rudnem. Razen tega je imel v zakupu še žago Matevža Pegama v Grapi (Prednja Smoleva) in pozneje še Jauhovo žago v Zadnji Smolevi. Vsi štirje žagni obrati so razrezali precejšnje količine lesa, hkrati pa dokazujejo izredno podjetnost mladega lastnika.

Janez Kemperle je umrl leta 1915, star komaj 44 let. Njegovo delo je nadaljevala vdova Franja Kemperle, rojena Bogataj. Ta in nasledniki so obrt in trgovino še razširjali in končno leta 1929 celo rekonstruirali žagni obrat na Češnjici, kjer so poleg venecijanske žage namestili moderen polnojarjenik s pogonom na parno lokomobilu.

Park in vrtnarija v Železnikih⁹

Na veleposestvu Johana Globočnika je leta 1903 na Racovniku Avgust Novak pričel graditi vrt, kjer bi lahko nastalo pravo vrtnarsko podjetje. Na delno travniškem, delno gradbenem zemljišču v izmeri približno 1,6 ha so z zidovi in železnimi ograjami ogradili terasasto urejeno zemljišče, na katerem so uredili park, sadovnjak, rastlinjak za povrtnino s toplimi gredami, cvetličnjak iz železne konstrukcije in stekla na segrevanje s toplim zrakom, rastlinjak za sadike s parno centralno kurjavo, prostor za divjad, letni paviljon, stanovanjsko hišo za vrtnarja in shrambe.

Rastlinjak je bila pritlična stavba v obliki črke U, pokrita z enokapno streho. Notranja streha je bila pokrita z okenskim, zunanja pa z debelim gradbenim steklom. Tako zaprt prostor je bil centralno ogrevan s stoječim parnim kotlom. Vse grede so lahko namakali iz vodovoda in gojili razno rastlinje v vseh letnih časih, neodvisno od zunanjih vplivov.

Cvetličnjak je bil posebna zgradba, sestojeca iz dveh pritličnih hiš s steklenimi dvokapnimi strehami. Med njima je bila kurilnica s toplozračnim segrevanjem, ki je bilo potrebno za vzdrževanje stalne temperature za rast rož in

gojenje cvetličnih sadik. V kurilnici je bila nameščena tudi črpalka, ki je po ceveh dovajala vodo pršilcem za zalivanje vsega vrta.

Letni paviljon je bila enonadstropna montažno izdelana lesena zgradba z velikimi zasteklenimi stenami, grajena po tirolskem vzorcu. V prvem nadstropju so bili trije veliki prostori, v pritličju pa družabna kabineta in večji prostor, kjer je bil tudi ličen vodomet.

V ograjenem, a nezazidanem vrtu, je bil prostor takole razdeljen:

Ob vhodu je bil majhen živalski vrt, kjer so namestili iz okoliških gozdov nalovljene živali, ptice ujede, lisice, kune, podlasice, dihurje in podobno.

Precejšen del površine so zavzemali park, velik sadovnjak ter zelenjavni vrt. Tu so pridelovali povrtnino v številnih toplih gredah.

V posebnem, tudi ograjenem in z drevjem zasajenem prostoru je bila divjačina iz bližnjih gozdov. Jelenjad, srnjad in zajci so se tod neovirano gibali. Skrbeli so le za njihovo hrano.

Vsi ti objekti so dajali videz velikega vrtnarskega podjetja, ki bi se lahko štel med pridobitvena in proizvodna, če bi se lastniki odločili za to.

Če bi v današnjem času gradili navedene objekte z vsemi napravami in stroji, bi to veljalo ca. 11.000.000,00 din.

Ta luksuzna vrtnarija je bila zgrajena že po propadu železarstva, vendar so bili veliki kapitali, ki so jih vložili vanjo, zbrani edinole od železarske dejavnosti.

Graditelj Avgust Nývák je bil zagrizen nemčur, ki se je ravnal po politiki Nemcev na Kranjskem; ta politika je usmerjala tudi njegovo gospodarsko dejavnost. S sredstvi, ki jih je vložil v to vrtnarijo, bi zlahka pokrili stroške za gradnjo velikega industrijskega obrata. S tem bi v Železnikih omilil brezposelnost in revščino ter ustvaril pogoje za ponoven gospodarski vzpon, ki bi zagotovo pomenil hitrejši razcvet vse Selške doline.

Vodna elektrarna Johana Globočnika¹⁰

Prav tedaj, ko so gradili vrt in vrtnarijo, so pričeli z gradnjo elektrarne, ki je zajemala vodo pri usnjarni Dermote, iztok pa je bil pri mlinu na Racovniku. Največji strmec vode na tem toku je bil pri nekdanji fužini in plavžu. Ta dva objekta so podrli in tam zgradili za tisti čas zelo moderno vodno centralo. Šest metrov vodnega padca s pretokom 1,5 m/sek je poganjalo Francisovo turbino, tipa Zwilling - dvojček, z največjo močjo 120 KS. Turbina je bila vodena z avtomatičnim regulatorjem in gonilno jermenico za pogon 110-voltnega generatorja na enosmerni tok moči 30 kW. Poleg turbine je bila v centrali nameščena še rezervna Diesel lokomobila na nafto, ki so jo vključili ob prenizkem stanju vode. Električna centrala je imela tudi močno akumulatorsko baterijo, ki je napajala električno omrežje tedaj, ko so stroji mirovali.

Ta vodna elektrarna, za katero je stroje dobavila firma Andritz iz Gradca, je prva tovrstna naprava v Selški dolini in bi lahko bila samostojno proizvodno podjetje. S smotrno gradnjo in izbiro agregatov so namreč ustvarili odlične pogoje za dobavo električne energije Železnikom, Češnjici, Studenu in so jo tudi ponudili, saj bi vodna sila zlahka pokrila potrebe, ki bi jih zahteval tak odjem. Vendar je občina Železniki elektrifikacijo odklonila. Zato so v elektrarno postavili šibkejši generator, ki je izkoriščal le dobro tretjino razpoložljive

vodne moči. Investitor se je odločil, da bo proizvajal električni tok izključno za lastne potrebe. Tako je moderna vodna elektrarna dajala tok le lastnikovemu gospodinjstvu, vrtnariji in kmetijskemu posestvu.

Elektrarna v Sorici¹¹

Pri iskanju tehničnih izboljšav je treba omeniti prizadevanja za zgraditev elektrarne v vasi Sorica. Vaščani te vasi so pokazali presenetljivo naprednost, saj so se združili v električno zadrugo in pridobili električni tok za razsvetljavo in pogon kmetijskih strojev.

Zadruga je imela tudi nasprotnike, ki so načrt o elektrifikaciji odklanjali in jo zavirali ter zagrizeno nasprotovali graditvi. Vendar jim načrta ni uspelo preprečiti in so ob otvoritvi elektrarne leta 1911 ostali prikrajšani za koristi, ki jih je prinesla električna energija.

Podjetnik Gašper Šturm¹²

Gašper Šturm-Jakopč iz Selc je bil zelo talentiran samouk. V Selcih je na Lošterkovem mlinu postavil polnojarmenik. Ker pa je bilo v poletnih mesecih in pozimi premalo vode, je vgradil še parno lokomobil, da je nemoteno gnala žago in proizvajala električni tok.

Imel je koncesijo za gradnjo vodnih žag in mlinov pa še za mizarsko obrt. Nekaj let svojega življenja je preživel v Ameriki, kjer si je nabral tehničnega znanja in izkušenj za uspešno podjetniško dejavnost.

Lesna zadruga Hrastnik¹³

Z namenom, da bi čim boljše izkoristili obsežen gozd v Hrastniku nad Bukovico, so leta 1912 na Česnjici organizirali lesno zadrugo. Ta je od posestnika Luke Šmida - »Ožbica« kupila ves gozdni kompleks s površino približno 200 ha in pričela s sečnjo bukovine za pridobivanje oglja ter iglavcev in lepšega lesa za razrez v deske. To dejavnost je zadruga opravljala vrsto let; med prvo svetovno vojno se je celo razširila. Predvsem so posekali veliko lesa za kurjavo, ki so ga dobavljali vojski. Nekaj let po prvi svetovni vojni je bila zadruga likvidirana, vse površine pa so prodali lesnemu trgovcu Josipu Dolencu iz Stare Loke.

Prevozniško podjetje v Železnikih¹⁴

Josip Demšar, p. d. Dagarin, po poklicu trgovec, je v svoji hiši uredil prostore za državno pošto in se pogodil za prevoz pošte. Kupil je več konj in pokritih voz ter poleg prevoza poštnih pošiljk skrbel tudi za prevoz potnikov.

Leta 1913 sta z Gabrijelom Thalerjem kupila avtobus znamke »Daimler«. Avtobus je bil takrat za Selško dolino pomembna novost. Vožnja po tedaj ozki cesti je zahtevala od voznika veliko spretnosti. Avtobus se je kmalu prevrnil na cesti pri Suih. Poškodovano vozilo so takrat lahko popravili le v tovarni na Dunaju, kamor so ga tudi poslali. Po popravilu je avtobus vozil le kratek čas,

ker je izbruhnila prva svetovna vojna in so vozilo mobilizirali za sanitetno službo. Pri opravljanju voženj za vojsko v Galiciji se je vozilo razbilo in bilo uničeno. Ves poštni in potniški promet med prvo vojno so opravljali s konjsko vprego.

Mesarija Franca Košmelja

Posestvo Franca Košmelja v Železnikih, na katerem so se ukvarjali s tovarnim prometom in živinorejo, je imelo tudi mesarsko obrt. Zahteve zdravstvene službe za opravljanje mesarske obrti so bile zelo stroge in so bili za to dejavnost potrebni posebni prostori in ustrezne naprave. Da bi ugodil zakonskim zahtevam, je Franc Košmelj zgradil večjo klavnico, ki je bila bolj urejena in opremljena kot takratna klavnica v Škofji Loki in je lahko bila vzor vsakemu podobnemu obratu. V njej je bila prva skrb za čistočo in spodobno ravnanje z živino ob zakolu.

Cestna gradbena dela

V letih 1914 do 1918 so na odseku Škofja Loka—Podbrdo popravljali in razširjali cesto, ki je bila kot zaledna prometna zveza soški fronti zelo potrebna. Pri teh delih se je zaposlilo veliko število domačih delavcev, ki jih ni zajela vojna obveznost; zaposlenih je bilo tudi nekaj žensk.

Dermotova usnjarna v Železnikih¹⁵

Nastanek usnjarske obrti v Železnikih sega v prvo polovico 19. stoletja, ko se je iz stare škofjeloške družine usnarjev v središče Selške doline priselil Jurij Dermota. Po Juriju je prevzel usnjarno Jakob Dermota, rojen 1848. leta. Nasledil pa ga je Jakob Dermota mlajši, rojen 1878.

Usnjarno Jakoba Dermote sta v začetku tega stoletja sestavljala stanovanjsko poslopje, hišna številka 32 v Železnikih, in za njim stoječa, tik ob strugo Selške Sore postavljena usnjarska delavnica. To je gospodar neprestano dograjeval, širil, ji nadzidal eno nadstropje ter z dodatnimi površinami znatno povečal proizvodne zmogljivosti. Dokupil je tudi »Bajsgarberjevo« valjavko in v njej uredil terilnico lubja. Leta 1913 je napeljal elektriko, kar je omogočilo namestitve sodobnejše opreme — novega drobilca za čreslovino, vodne črpalke in prvih strojev. Kmalu za tem je kupil še Krennerjevo suknarno v Škofji Loki, poleg katere je bil razsežen travnik. Suknarno je prodal novonastajajočemu podjetju »Šešir«, na travniku pa je zgradil skladišče kož, lubja in čresla ter moderno drobilnico.

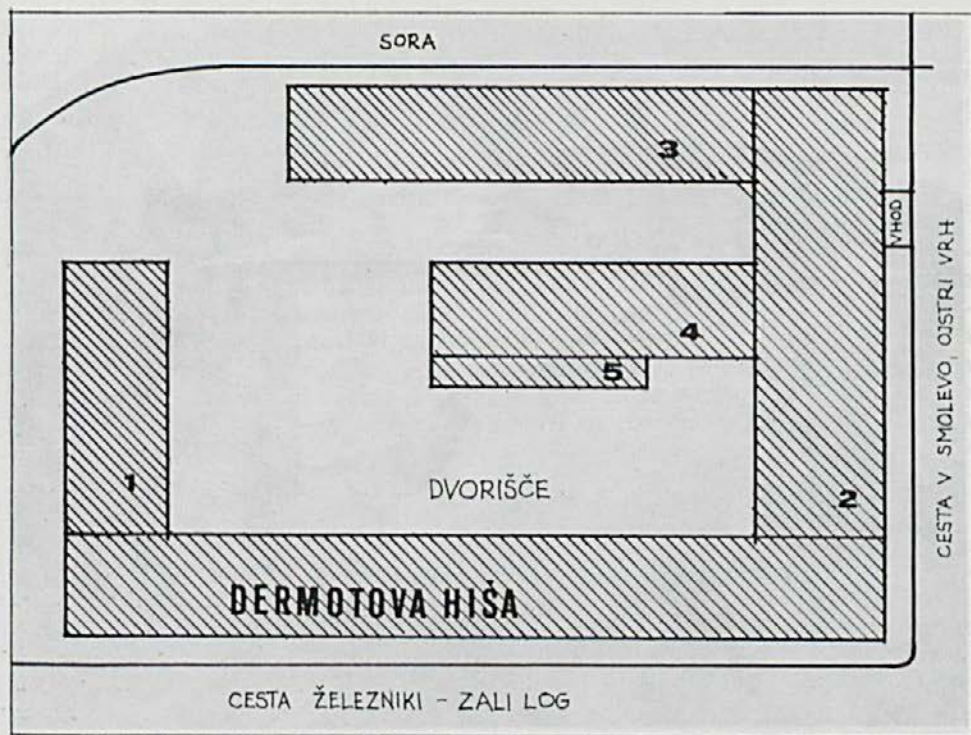
Ker se je obrat v Železnikih naglo razvijal, so zmogljivosti elektrarne soperske zadruge, ki je usnjarni dovajala električno energijo, postale premajhne. Jakob Dermota je zato zgradil lastno hidrocentralo, moči 12 KS. Od Jožeta Košmelja (Bajsgarberja) je prevzel stanovanjsko hišo in irharsko obrtno delavnico. V Grapi ob Smolevi so Dermotovi odprli že četrto terilnico lubja na vodni pogon, peta pa je zrasla na Trati pri škofjeloški železniški postaji. Razen naštetih nepremičnin je Jakobovo imetje sestavljalo precej gozdnih in travniških zemljišč ter nekaj manj pomembnih zgradb.

Nekdanja usnjarna Jakoba Dermote v Železnikih

Strojni park je 1930 obsegal vodno turbino z avtomatskim regulatorjem in dinamom za enosmerni tok 220—440 voltov, parno lokomobilo (kot kurivo zanjo so uporabljali odpadno čreslovino), vodne pogone v valjavi in v Grapi, pet mlinov za drobljenje lubja, pet sodov za obdelavo kože s pranjem in mazanjem, cepilni stroj, valjavnik usnja, blanširne »felc mašine« (gladilni stroji), stabilne in prenosne črpalke, večje število sušilnih ventilatorjev, pogonsko-transmisijske naprave, mlin za žir, orodja, delavniške marmornate mize, najrazličnejše delovne pripomočke, namakalne kadi za surove kože in 25 strojilnih kadi. Delavci so bili pretežno domačini iz Železnikov. Razen kvalificiranim mojstrom in pomočnikom je lastnik nudil kruh tudi precej usnjarskim vajencem, težaške posle pa so opravljali nekvalificirani delavci. Leta 1930 je bilo zaposlenih 40 delavcev.

Kronika Dermotove usnjarne kaže, da je podjetje neprestano raslo in se širilo. Zlasti strm vzpon je doživelo med prvo svetovno vojno, ko je elektrika odprla vrata takrat najmodernejši mehanizaciji. Prvi resnejši zastoj je povzročila smrt Jakoba Dermote ml. (1932), ki sovpada z nastankom gospodarske krize. Zaradi upadanja kupne moči prebivalstva izdelki niso šli več v denar. Toda po prostovoljni poravnavi in ureditvi kreditnih pogojev je proizvodnja spet oživila in vse do nacionalizacije leta 1948 potekala brez težav. Med drugo svetovno vojno je usnjarna vedno zalagala partizanske delavnice z usnjem za prepotrebno obutev. Njena vloga je bila tako pomembna, da je revolucionarna oblast delavce oprostil udeležbe v NOB.

Tločrt Dermotove usnjarne v Železnikih

1 Strojarna spodaj, skladišče in sušilnica zgoraj; 2 skladišče surovih kož in pomožnega materiala ter oddelek strojarne spodaj, izdelovalnica gotovega usnja in skladišče gotovih izdelkov zgoraj; 3 vodna delavnica z lužilnimi jamami in skladišče posušenega in ekstrahirane čresla	spodaj, streha za sušenje že ekstrahirane čresla; 4 strojarna s strojilnimi sodi spodaj, pisarna in izdelovalnica gotovega usnja zgoraj, sušilnica na podstrešju; 5 velika betonska jama za pridobivanje strojilnih juh iz čresla.

Po nacionalizaciji 1948 so ustanovili »Usnjarno Železniki« ter delno dopolnili oziroma obnovili strojni park.

Demšarjeva usnjarna na Češnjici¹⁶

Okrajno glavarstvo v Kranju je 25. 3. 1910 izdalo obrtni list za opravljanje usnjarske obrti Jožefu Demšarju na Češnjici št. 36.

Jožef Demšar, rojen 6. 3. 1868 v Železnikih, je bil iz Blaškove družine v Železnikih, kjer je v stavbi pri cerkvi njegov brat Janez Demšar opravljal usnjarsko obrt. Mlad in prizadeven Jožef je delal doma, sezonsko pa na Koroškem in v Gornji Avstriji, kjer se je izpopolnil v usnjarski stroki. Po bratovi smrti je obrt nadaljeval. Na Češnjici je zgradil delavnico s hišno številko 36. Kot usnjarski mojster je znal oceniti zahteve sodobnega usnjarstva, zato je delavnico postavil tik ob korito reke Sore zaradi obilne porabe vode v usnjarstvu. Graditev delavnice je pokazala smotrnost in naprednost investitorja, saj je

bila locirana izven strnjenegega naselja, z velikim pomožnim prostorom ter možnostjo za razširitev. Poleg osrednjega obrata so v kratkem času zgradili še dve pomožni stavbi, vse skupaj pa je imelo pogoje za hitro stopnjevanje in naraščanje proizvodnje. Pri nadaljnjem investiranju je za potrebe svoje usnjarne zgradil na Kovniku terilnico in skladišče za smrekovo lubje. Odvečno čreslovino je prodajal kemičnim tovarnam doma in na tujem.

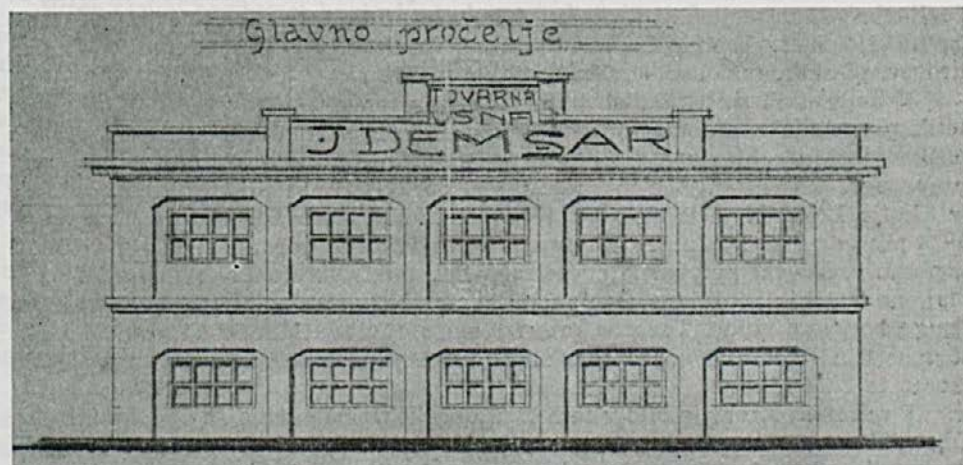
Kasneje je zgradil stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje, ki je tudi služilo obrti in trgovini. Trgovina s čreslovino je bila zelo uspešna, tako doma kot v izvozu, kar je vzbudilo novo zamisel; zgraditev terilnice in skladišča ob industrijskem tiru na železniški postaji Škofja Loka. S tem so bile delavnice na Češnjici povezane z železniško prometno žilo. Odprema čreslovine in usnja in sprejemanje potrebnih surovin je bilo s tem racionalizirano, saj je bila osrednja dejavnost na Češnjici oddaljena 19 km.

Usnjarsko obrt so stalno izpopolnjevali. Opuščali so ročno delo in uvajali strojno. Leta 1940 je imel obrat kombiniran stroj za struženje mokrih in suhih kož, stroj za gladenje kož, stroj za cepljenje kož, rotacijski sod za pranje kož, rotacijski sod za mazanje kož, črpalnico za vodo, potrebne kadi, orodja, pralnico in sušilnico ter stroj za valjanje podplatov in strojilni sod, ki pa še nista bila montirana.

Obrat je bil zelo prostoren. Pred glavno stavbo in v pritličju so kože kemično obdelovali, strugali, splakovali in mastili, v prvem nadstropju pa so jih strojno obdelovali. Usnjarna je izdelovala rjavo in črno zgornje usnje in manjše količine spodnjega usnja. Večji del proizvodnje je bila rjava kravina za zgornji del čevljev, rjava formatizirano usnje za pogonska jermena in sedlarsko usnje. Za podloge so strojili ovčje kože.

Surove kože je usnjarna dobivala iz ožje in širše okolice pa tudi izven Slovenije. Smrekovo lubje, ki so ga mleli na Kovniku, so dobivali iz Selške doline, za terilnico pri železniški postaji pa iz vse Gorenjske.

Usnjarna je zaposlovala 9 ljudi, terilnica na Kovniku 2, terilnica na Trati 3, v administraciji in trgovini 1. Skupaj z lastnikom je bilo torej zaposlenih 16 delavcev. Vsi so prejeli redne tedenske plače in bili zavarovani.

Molinarov načrt za Demšarjevo tovarno usnja iz l. 1929

Jožef Demšar je bil prizadeven, smotrni in umen gospodar, saj je v težavnih razmerah ustvaril za tiste čase precejšnje podjetje. Prebivalci in delavci, ki so delali pri njem, se ga spominjajo kot naprednega in dobrega človeka. K dobro idoči obrti pa so mnogo pripomogli tudi sin Jožko v proizvodnji, hči Ivica v administraciji in pa dobra ter marljiva mama Ivana v gospodinjstvu, delavci so namreč imeli hrano v podjetju.

Usnjarna je obratovala do leta 1944. Po končani vojni proizvodnje niso nadaljevali.

Obdobje po 1. svetovni vojni

Po koncu 1. svetovne vojne so Italijani zasedli zgornji del doline do Podrošta. Okupirali so Sorico, Spodnje in Zgornje Danje, Zabrdno, Torko in Ravne. Šele po sklenitvi mirovne pogodbe so se umaknili do Pohmana pred Petrovim brdom, ves čas okupacije pa je bila dolina v goriški smeri tesno zaprta. Gospodarski stiki z Baško grapo in Tolminskim so bili nemogoči, težko prehodni tereni so ovirali tudi tihotapce ali kontrabantarje. Ta zaprtost je na gospodarstvo, posebej pa na obrt v Selški dolini zelo neugodno vplivala.

Po vojni je bilo opaziti v Železnikih tudi veliko gospodarsko neresnost, popivanje in zapravljanje imetja — posledice, ki jih je zapustila vojna. Mladi gospodarji se niso zavzemali za delovni napredek, pač pa so kot »gospoda« celo zasmehovali pridne in delovne ljudi. Tako je bilo v nekaj letih zapravljenih 12 posestev, ki so na razprodajah prešla v tuje roke. Nekatera med njimi so bila nekoč dokaj premožna in bi s pametnim gospodarjenjem prinašala koristi lastnikom ter dvignila ugled in napredek Železnikov. Namesto tega pa sta se brezposelnost in revščina še povečali. Tudi v nekaterih drugih krajih doline so se dogajali podobni primeri, vendar ne v takem obsegu kot v Železnikih.

Splošna povojna konjunktura je omogočila povečanje števila obrtnikov, predvsem čevljarjev in krojačev, ki pa so povečini delali brez prijave obrti in le nekaj let, nato pa so obrt opustili. V proizvodnji oziroma uslužnostni obrti je bilo v dolini leta 1920 18 obrti, v katerih je delalo 86 obrtnikov in sicer 27 čevljarjev, 13 mizarjev, 11 krojačev, 9 kovačev, 8 kolarjev, 3 usnjarji, po 2 klučavničarja, mesarja in peka ter dimnikar, izdelovalec opeke, klepar, klobučar, krovca, pleskar, podobar - rezbar, sedlar in zidar.

V Železnikih so ustanovili avtomobilsko prometno društvo, ki je po nekaj letih prenehalo z avtobusnim prometom zaradi prometne nesreče in visokih odškodninskih zahtevkov, sicer laže poškodovanih potnikov. Nato je leta 1927 prevoze potnikov, prtljage in pošte pričel opravljati avtoprevoznik Anton Ješe iz Škofje Loke, ki je to delo opravljal do zloma stare Jugoslavije. Dne 30. 1. 1929 mu je pričel konkurirati avtoprevoznik Viktor Benedik, ki je s 4 avtobusi uspešno vzdrževal avtobusne zveze med Železniki, Škofjo Loko, železniško postajo na Trati in Ljubljano. Svoje delo je moral opustiti ob okupaciji na začetku druge svetovne vojne. Tovorne prevoze sta opravljala Matevž Florjančič z Zalega loga in Jožef Košmelj iz Železnikov, kasneje pa še Jožef Bajželj in Valentin Kosec iz Železnikov.

V mizarski stroki je bilo v tem času opaziti prizadevanja za uvedbo strojev. Obrtniki Janez Jakolič, Jožef Logar, Pavel Tavčar in Franc Trojar so opremili svoje delavnice z univerzalnimi skobelnimi stroji, tračnimi in krožnimi žagami. S temi stroji so povečali delovne zmogljivosti, vendar je njihova dejavnost

služila samo potrebam v Selški dolini in ni bil dosežen pomembnejši razmah v mizarstvu.

Med gospodarsko krizo od 1929 do 1937 je precej obrtnikov prenehalo poslovati; število se je zmanjšalo predvsem v čevljarški, krojaški, mizarški in živilski stroki.

Z letom 1932 so zaradi omiljenja brezposelnosti in slabe ceste, začeli večja cestna gradbena dela. Rekonstruirali so cesto Škofja Loka—državna meja, pa tudi cesto Podrošt—Sorica. Kasneje, v letu 1938, pa so pričeli graditi utrjeno obrambno linijo na meji z Italijo. Tudi pri teh delih je bilo zaposlenih precej domačinov.

Tovarna »Plamen« iz Kroke je 1933 v Železnikih obnovila žebljarsko dejavnost s tem, da je ustanovila obrat za proizvodnjo čevljarških žebeljev - planinčarjev. Oskrbela ga je s svojimi delovnimi pripravami, zaposlenih pa je bilo 20 domačinov, ki so se hitro privadili delu. Vendar je bilo povpraševanje po takih žebelih vedno manjše, zato so po poldrugem letu ta obrat morali ukiniti. Kljub temu je bilo to delo zelo koristno za nadaljnji razvoj kovinarstva v dolini.

Obdobje po 2. svetovni vojni

Takoj po osvoboditvi se številčno stanje obrtnikov in obrti še ni bistveno spremenilo. Vseh obrtnikov v Selški dolini je bilo 63, delali pa so v 16 obrtnih panogah. V proizvodni ali uslužnostni obrti je bilo 14 mizarjev, 10 čevljarjev, 9 krojačev, 6 kovačev, 4 kolarji, po 3 avtoprevozniki, peki in sedlarji, po 2 apneničarja, ključavničarja in mesarja ter po 1 brivec, dimnikar, krovec, soboslikar in zidar.

Ustanovitev in širjenje novih proizvodnih podjetij je nudilo zaposlitev številnim obrtnikom, ki so kot strokovnjaki našli delo v ustreznih podjetjih in si tako zagotovili stalne zaslužke.

Hiter razvoj predvsem kovinske in lesne industrije v Železnikih je zahteval nove delavce. Z nastankom novih podjetij pa se je število prostih delovnih mest še povečalo, tako da leta 1970 v Selški dolini za zaposlitev v industriji ni bilo mogoče več dobiti dovolj delovnih moči in so jih morali poiskati drugod. Zato je tudi občutno padlo število obrtnikov in zaposlitev v obrti. Obrtnikov v nekaterih — predvsem uslužnostnih — dejavnostih že primanjkuje, pojavile pa so se nove, mehanizirane obrti (predelovanje plastičnih mas, kovinska in lesna galanterija), zelo se je povečalo število avtoprevoznikov.

Leta 1970 je bilo v Selški dolini sicer še 16 obrtnih panog, vendar le z 38 obrtniki, 10 je bilo avtoprevoznikov, 5 izdelovalcev kovinske galanterije, po 2 mizarji in predelovalci plastičnih mas, po 2 apneničarja, brivca, krojača, izdelovalca lesne galanterije in sodarja ter po 1 avtomehanik, elektromehanik, javni prevoznik, ključavničar, kovač, sedlar in soboslikar.

Industrija, ki se dosledno izogiba vsakršnim uslužnostnim dejavnostim, je prisiljena delati izjeme in z opravljanjem obrtniških storitev rešuje probleme, ki nastajajo zaradi pomanjkanja obrtnikov. Poleg tega je še več v tovarnah zaposlenih strokovnjakov in mojstrov, ki v obliki dopolnilne ali male obrti opravljajo dela in usluge ter — četudi neprijavljeni — služijo gospodarstvu.

Viri:

1. P. Blaznik: Škofja Loka in loško gospostvo, 1973, str. 438. — 2. Pripovedovali Janez Čenčič, mizar v Selcih, Matevž Dolenc, mlinar in žagar na Luši, Jože Pokorn, orodni kovač v Podrožju, Peter Šmid v Selcih. — 3. Pripovedovali Anton Zupanc in Anton Frelj na Zalem logu ter Peter Šmid v Selcih. — 4. Pripovedovali Alojzij Zgaga s Petrovega brda, Franc Orter iz Podbrda in Jože Pokorn iz Podrožja. — 5. Pripovedovala Anton Lotrič s Češnjice in dipl. inž. Janko Jelenc iz Dražgoš. — 6. J. Šter: Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini, Loški razgledi 1967, str. 116—124. — 7. Arhiv muzejske zbirke v Železnikih; Katalog trgovca Josipa Demšarja; pripovedovala Tončka Ramovš; B. Račič: Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na škofjeloško območje, Loški razgledi 1968, str. 123—139. — 8. Pripovedoval Franc Kemperle v Škofji Loki. — 9. Načrti objektov v Loškem arhivu in arhivu pododbora MD v Železnikih; pripovedovala Zdravko Goja in Jakob Potočnik v Železnikih. — 10. Pripovedoval Zdravko Goja v Železnikih. — 11. Fr. Planina: Kako je Sorica dobila elektriko, Loški razgledi 1971, str. 233—236. — 12. Pripovedoval Peter Šmid v Selcih. — 13. Arhiv Franca Demšarja na Češnjici; pripovedoval Jožef Pogačnik na Češnjici. — 14. Pripovedoval Metod Demšar v Ljubljani. — 15. Pripovedoval Jernej Dermota v Dolenji vasi. — 16. Pripovedoval dipl. inž. Joško Demšar v Železnikih.

DR. EMIL CEFERIN

ZADRUŽNIŠTVO V SELŠKI DOLINI

Več kot tričetrst stoletja je preteklo, odkar so bile ustanovljene prve zadruge v Selški dolini. Njihov začetek je tesno povezan z delom dr. Janeza Ev. Kreka in je podoba takratnega življenja. Seveda so tudi zadruge kasneje le del zadružnega gibanja ter gospodarskega in političnega življenja na Slovenskem z istimi značilnostmi kot povsod drugod. Zaradi tega bo prikaz zadružništva v Selški dolini ne samo slika lokalnih razmer, temveč tudi pregled razvoja zadružništva v Sloveniji sploh.

I. Pred prvo vojno

1. Kreditna zadruga

Nova zadruga, ki je bila ustanovljena v Selški dolini, je Hranilnica in posojilnica v Selcih pri Škofji Loki, registrovana zadruga z neomejeno zavezo (okrajšano: r. z. z n. z.). V zadružni register pri deželnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani je bila vpisana 4. januarja 1897, njena pravila z dne 15. 12. 1896 pa so takole določala namen zadruge:

- a) prejemati denar (hranilne vloge) na obresti;
- b) dobivati denarna sredstva s svojim zadružnim kreditom in
- c) dajati posojila.«

Prvi predsednik oziroma takratni načelnik je bil Matija Eržar, župnik v Selcih, odborniki pa Franc Boncelj, župnik v Dražgošah, France Demšar, trgovec na Češnjici, Janez Dolenc, gostilničar na Praprotnem, France Hojnikar, posestnik na Studenem, Matija Šmid, posestnik v Selcih, in Franc Prevec na Studenem (podatki iz zadružnega registra).

Ivan Mohorič navaja v članku »Razvoj kreditnega zadružništva«, objavljenem v listu »Voda« 1913, da so bili isto leto ustanovljeni še Splošno kreditno društvo v Ljubljani, Trgovsko obrtna zadruga v Gorici, posojilnice v Gornjem Tuhinju, Mengšu, Mošnjah, na Rovih, v Senožečah, Št. Vidu pri Zatični, v Tomišlju, Zg. Besnici, v Biljah, Kanalu, v Mirnu, Solkanu, Št. Petru pri Gorici, pri Sv. Miklavžu ter Sv. Trojici na Štajerskem, v Domžalah, v Leskoviči nad Skofjo Loko in v Škocjanu pri Mokronogu.

Ustanovitev te kreditne zadruge pade že v tako imenovano drugo dobo slovenskega zadružništva, tj. v leta od 1892 do 1905. Kot prvo obdobje se šteje čas od 1872¹ do 1892, ko je vodila vse zadružno gibanje med Slovenci Zveza slovenskih posojilnic v Celju, ustanovljena 1883. To je tudi prva zadružna zveza v jugoslovanskem prostoru in v Srednji Evropi sploh. Zadruge iz tega razdobja so imele pod vplivom Mihaela Vošnjaka namen prek posojilništva Schulze-Delitschevega tipa doseči gospodarsko samostojnost Slovencev in jih rešiti od-

visnosti od nemškega kapitala. Po letu 1892 je prešlo vodstvo zadružnega gibanja iz Celja v Ljubljano.² Leta 1895 sta bili v Ljubljani ustanovljeni Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarska zveza, obe kot društvo. Leta 1900 sta se društvu razpustili, namesto njih je bila ustanovljena Gospodarska zveza kot zadruga z omejeno zavezo. Tri leta kasneje pa se je ta razdelila na Zadružno zvezo in novo Gospodarsko zvezo. Prva je postala v zvezi z novim revizijskim zakonom revizijska zveza, ki je hkrati opravljala tudi denarno izravnavo med svojimi članicami, druga je postala pa blagovna centrala.

Že leta 1900 je bil izvoljen v odbor Gospodarske zveze dr. Krek, državni poslanec v Ljubljani, leta 1902 pa je postal njen predsednik in ostal predsednik Zadružne zveze do svoje smrti leta 1917. Krek je kot utemeljitelj krščanskega socializma na Slovenskem dal zadružnemu gibanju predvsem ekonomsko-socialni pečat. Propagiral je zadruga rajfajznovskega tipa in ustvaril organizacijo kmetijskega kredita s široko razvito mrežo malih podeželskih hranilnic in posojilnic z nizkimi deleži in neomejenim jamstvom na majhnih okoliših, kjer so se vsi med seboj poznali. Zadruga so dajale posojila predvsem na poroštvo, čisti dobiček se ni delil med člane; kar ga ni šlo v rezervni sklad, je šlo za »povzdigo vasi«. Obrestna mera je padla, oderuštvo, zlasti na Dolenjskem težak problem, je v zadnjih letih pred prvo vojno praktično izginilo. Tudi na področju nekreditnega zadružništva so Krekove zasluge velike. Leta 1894 je ustanovil Prvo ljubljansko delavsko konzumno društvo, zatem Slovensko delavsko stavbno društvo in vrsto drugih zadrug.

Ko govorim o zadružništvu v Selški dolini, moram še posebej poudariti Krekov vpliv. V počitnicah je zahajal v Selca, kjer je po očetovi smrti živela njegova mati, in bil v stalnih stikih z življenjem v tej dolini. Gotovo mu je bil ta del Slovenije eksperimentalno območje za njegovo zadružništvo.

Le dve zadrugi v Selški dolini, leta 1908 ustanovljena Hranilnica in posojilnica v Železnikih in leta 1910 ustanovljena Sodarska zadruga v Železnikih, nista bili včlanjeni v Zadružno zvezo. Ti dve zadrugi sta bili članici Zveze slovenskih zadrug, ki je bila vpisana v zadružni register 8. 9. 1907. Iz Zveze slovenskih posojilnic v Celju je nastala namreč leta 1905 Zadružna zveza v Celju, ki je, tako kot Zadružna zveza v Ljubljani, prevzela organizacijske in revizijske naloge in postala denarna centrala včlanjenih zadrug. Iz te zveze so se pa izločili »mladi« liberalci in na čelu z Ivanom Hribarjem in dr. Gregorjem Žerjavom ustanovili Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani.

Značilno za drugo dobo zadružništva je torej tudi strankarsko-politično obeležje, ki je zlasti kasneje, ponekod bolj, drugod manj, značilno za slovensko zadružništvo.

Dve leti za selško je bila ustanovljena Hranilnica in posojilnica Češnjica pri Železnikih r. z. z n. z.,³ ki je bila vpisana v zadružni register 15. 3. 1899. Njen namen je bil vpisan v register z naslednjimi besedami: »razmere svojih članov v nravnem in gmotnem pogledu izboljševati, spodbujati varčnost in s svojim zadružnim kreditom preskrbovati svojim udom v gospodarstvu potrebna denarna sredstva. Ta namen dosega zadruga s tem, da:

- a) sprejema in obrestuje hranilne vloge in pa vloge v tekočem računu,
- b) si pridobiva nadaljnja denarna sredstva, kolikor so za doseg zadružnega smotra potrebna, s svojim zadružnim kreditom,
- c) daje svojim članom posojila,
- d) oskrbuje svojim članom inkaso,

e) oskrbuje svojim članom po meri teh pravil kmetijske potrebščine, zlasti umetna gnojila in semena«.

Člani so jamčili, kot pri vseh kreditnih zadrugah raifaiznovnega tipa, za obveznosti zadruge z vsem svojim premoženjem, zadružni delež je pa znašal 2 kroni. Prvi načelnik je bil Franc Prevec, posestnik na Studenem.

Kot tretja kreditna zadruga v Selški dolini, ustanovljena leta 1902, je bila Hranilnica in posojilnica v Sorici r. z. z n. z., vpisana v zadružni register 28. 10. 1902, kot četrta Hranilnica in posojilnica v Dražgošah, r. z. z n. z., vpisana 28. 4. 1908, kot peta v tej dolini pa Hranilnica in posojilnica v Železnikih, r. z. z n. z., registrirana 30. 11. 1908.

Kot sem že omenil, je bila Hranilnica in posojilnica v Železnikih včlanjena v Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani, torej v liberalnem taboru. Njen prvi načelnik je bil dr. Franc Košmelj, c. kr. nadštabni zdravnik v p. v Železnikih, njegov namestnik pa Franc Košmelj, posestnik in mesar v Železnikih. Drugi člani načelstva so bili Gabrijel Thaler, Jakob Dermota, Anton Hafner, Josip Košmelj in Ivan Demšar, posestniki v Železnikih.

Namen zadruge je bil, »po vzajemnem kreditu pomagati zadružnikom pri gospodarstvu s posojili za primerno nizke obresti«. Zadružni delež je znašal 10 kron.

K tem petim kreditnim zadrugam v Selški dolini, ustanovljenim v letih od 1897 do 1908, je treba zaradi popolnega pregleda prišteti še med drugo vojno ustanovljeno Raiffeisenkasse v Železnikih.

Tako kot vse druge kreditne zadruge v Sloveniji je tudi te zadruge zadela enaka usoda. Na podlagi uredbe o likvidaciji kreditnih zadrug (Ur. l. LRS, št. 16/47), ki je začela veljati 19. 4. 1947, so prešle v likvidacijo. S posebnim navodilom vlade LRS (Ur. l. LRS, št. 23/47) so se določbe uredbe raztegnile tudi na Zadružno zvezo in Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani.⁴

Že v začetku leta 1948 so se pa po vsej Sloveniji, tudi v Selški dolini, pričele ustanavljati splošne kmetijske zadruge, katerih naloga je bila tudi, »da zbirajo kmečke prihranke v obliki hranilnih vlog in posojil za ustvarjanje obratnih sredstev in za podeljevanje kreditov svojim članom«. Hranilno-kreditni odseki, ki so se začeli ustanavljati pri teh zadrugah, naj bi postopoma nadomestili prejšnje specializirane kreditne zadruge.

2. Konzum v Železnikih

Od nekreditnih zadrug je bila v Selški dolini kot prva zadruga ustanovljena Prvo železniško delavsko konzumno društvo r. z. z o. z. Železniki, ki je bilo vpisano v zadružni register 15. 9. 1897.⁵ V register je namen te zadruge vpisan takole: »preskrbovati svojim udom vsako v gospodinjstvu, gospodarstvu in sploh delavcu potrebno in oblačilno blago dobre vrste (baže) in po nizkih cenah, kar se bo doseglo s pogodbami, sklenjenimi z zakladalci, s kupovanjem in lastnoročnim izdelovanjem konzumnega blaga ter s prodajanjem tega zadružnikom«.

Zadruga je imela »predstojništvo«. Načelnik je bil Janez Lotrič, njegov namestnik je bil Janez Mlakar, blagajnik Jakob Dermota, tajnik Andrej Horvat, člani predstojništva pa še Matija Dolenc, Anton Primožič, Jurij Ramovš, Anton Klemenčič in Blaž Dolenc.

Dne 19. 9. 1899 so bila pravila zadruge dopolnjena. Zadruga prodaja pridelke svojih udov (žito, sadje, itd.), obrtne izdelke, npr. čipke in pospešuje gospodarstvo, mlekarstvo in čebelarstvo.

Že na občnem zboru 18. 1. 1905 je bila sklenjena likvidacija zadruge.⁶ Kot likvidator je bil vpisan v register revizor Zadružne zveze Dragotin Seliškar. Zadruga je bila izbrisana 10. 8. 1905.

3. Gospodarska in tri obrtne zadruge

Kot tretja zadruga v Selški dolini je bila 14. 1. 1898 vpisana v združni register Gospodarska zadruga v Selški dolini r. z. z o. z. s sedežem v Selcih.⁷ Prvotna pravila so bila datirana 26. 9. in 29. 12. 1897. V registru je bilo vpisano, da ima zadruga »namen izboljšati razmere svojih udov v nravnem in gmotnem oziru s tem, da

- a) oskrbuje svojim udom po najnižjih cenah gospodarske potrebščine vsake vrste,
- b) pridelke in izdelke po naročilu svojih udov taistim kolikor mogoče v denar spravlja in
- c) snuje naprave in naredbe v povzdigo domačega obrta, kmetijstva svojih udov in v svrhu ugodnega razpečavanja pridelkov in izdelkov svojih združnikov«.

Prvo načelstvo so sestavljali: Jakob Šolar, posestnik z Rudna 2, načelnik; France Nastran, posestnik z Rudna 18, načelnikov namestnik; France Demšar, posestnik, Rudno 9; Janez Jelenc, posestnik, Dražgoše 9; Janez Podobnik, sodar v Ribnici 27; Aleš Šolar, posestnik s Češnjice 12; Janez Luznar, posestnik iz Dražgoš 12; Lovrenc Eržen, posestnik, Rudno 30; Janez Gartnar, posestnik, Rudno 16; Janez Šolar, posestnik iz Kališ 6; Alojzij Lotrič, posestnik iz Dražgoš 32; Luka Pogačnik s Češnjice 22; Jakob Bogataj s Češnjice 20. Načelnika in ude načelstva je volil občni zbor za tri leta. Načelništvo je razglašalo sklepe in vabilo na občni zbor v »Slovincu«, od 28. 9. 1905 objavljalo pa vabila na občni zbor v »Narodnem gospodarju«.

Mladinski (prej Krekov) dom v Selcih Foto Fr. Planina

Pravila so bila po vpisu v register z dne 1. 4. 1901 dopolnjena tako, da zadruga »ustanavlja na pripravnih krajih zadružna skladišča, mlekarnarstvo in sploh, kar je v smislu zadružne koristi«. Na občnem zboru 9. 4. 1911 so bila spremenjena zadružna pravila v toliko, da se je firma zadruga odslej glasila: »Gospodarska zadruga na Češnjici pri Železnikih r. z. z o. z.«, sedež zadruga je na Češnjici pri Železnikih.

Zadnji podatek iz zadružnega registra: 9. 7. 1946 je bila zadruga izbrisana iz registra zaradi spojitve z Nabavno in prodajno zadrugo z o. z. za Selško dolino v Železnikih.

Čeprav je časovno šele deseta, pa naj zaradi povezave z gospodarsko zadrugo že na tem mestu navedem, da je bila 29. 12. 1902 vpisana v zadružni register Sodska zadruga za Selško dolino na Češnjici r. z. z o. z.⁸ Njena prva pravila imajo datum 8. 12. 1902.

Po registrskih podatkih je imela zadruga namen:

- a) sodarske izdelke razpečavati,
- b) oskrbovati svojim udom gospodarske potrebščine, kolikor so te potrebne pri sodarstvu,
- c) ustanovljati in vzdrževati zadružna skladišča za dosego pod a in b navedenih smotrov,
- d) pospeševati sploh sredstva svojih udov, zlasti s tem, da: I. snuje naprave in naredbe v povzdigo sodarstva svojih udov, II. daje v teh zadevah svojim članom nasvete.

Dne 29. 5. 1905 so bila pravila dopolnjena še z določbo, da je vsak član zavezan vse svoje sodarske izdelke oddajati le zadrugi. Če bi jih hotel dajati drugam, mora dobiti dovoljenje odbora, ki odloča o tem z dvetretjinsko večino svojih članov. Kdor bi brez dovoljenja oddajal svoje izdelke drugam, ga ima odbor pravico kaznovati z globo do 50 kron ali z izključitvijo iz zadruga.

Omeniti je treba še spremembo pravil z dne 23. 5. 1914, po kateri je naloga zadruga ustanovljati in vzdrževati naprave za pridobivanje elektrike, oddajati električni tok tretjim osebam, kolikor ga zadruga ne potrebuje v lastnem obratu, ter napraviti, vzdrževati in uporabljati žago venecijanko.

V prvem odboru so bili Ivan Megušar, Jakob Šolar, Valentin Demšar, Franc Nastran, Franc Luzner, Ivan Marenk, Aleš Šolar, Alojz Lotrič, Matevž Lotrič, Luka Megušar, Janez Luzner in Janez Gartner. Načelnik je bil Lovro Eržen.

Na 15. mestu po časovnem zaporedju je Sodska zadruga v Železnikih r. z. z o. z., ki je bila vpisana v register 19. 12. 1910 in je bila, kot sem že omenil, članica Zveze slovenskih zadrug. Njen namen je bil vpisan v zadružni register skoraj dobesedno tako kot pri Sodski zadrugi na Češnjici.

V prvem načelstvu so bili: Karel Dolenc, Gabrijel Thaler, Josip Globočnik, Jakob Dermota in Ivan Demšar, vsi trgovci in posestniki v Železnikih, Ivan Jakše, trgovski sodružnik v Železnikih, Melhior Dolenc, nadučitelj v Železnikih.

Obe sodarski zadrugi sta bili na isti dan, tj. 16. 12. 1946 izbrisani iz registra, ker sta se spojili z Lesno zadrugo za Selško dolino na Češnjici.

Po podatkih Šmida, Kobetove in Štera (gl. pripombo pod 7) je bila tudi Gospodarska zadruga ustanovljena pod neposrednim Krekovim vplivom. Svoji članom je prodajala konzumno blago, kupovala je pa od njih sodarske izdelke in jih razpečavala. Ker pa člani niso bili samo sodarji, se je leta 1902 ustanovila specializirana sodarska zadruga, ki si je postopoma zgradila skla-

dišča na Češnjici in na Rudnem, nakupila okrog 40 oralov gozda, da je zagotovila svojim sodarjem, ki niso imeli lastnih gozdov, les. Poskrbela je svojim članom s pomočjo obrtno pospeševalnega zavoda na Dunaju celo učitelja, ki jih je naučil delati po načrtu do 5000 l velike sode iz hrastovega lesa.

Sodarska zadruga na Češnjici je na ta način veliko prispevala k razvoju sodarstva, ki je bilo ena od najstarejših domačih obrti v Sloveniji. Leta 1912 si je zgradila celo hidroelektrarno (po nekih podatkih je bila to četrta hidrocentrala v Selški dolini) in večjo sodarsko delavnico. Zadruga je izdelovala sode za zelje, za kolomaz, za kemikalije, za tanin, kakao, naftalin, za barvo, za žito, kumarice, maslo, za kit, leta 1942 pa tudi za kroparske žeblje, za namakanje sadja in za marmelado (Katarina Kobe-Arzenšek).

Janez Šter navaja, da so si člani Sodarske zadruge v Železnikih že v letu 1911 uredili skupno delavnico v prostoru, ki ga je odstopil proti letni najemini 80 kron Anton Globočnik. V tej delavnici je vodil delo Tomaž Lotrič iz Dražgoš.

Inž. Janez Perovšek trdi v članku, citiranem v pripombah pod 7), da je bila med obema sodarskima zadrugama le velika razlika: na Češnjici so se združili izdelovalci sami, v Železnikih pa predvsem trgovci. Prav zaradi tega zadruga v Železnikih ni imela večjega uspeha.

Manj znana je bila in razmeroma kratko življenjsko dobo je imela Žebljarska in železobrotna zadruga v Železnikih r. z. z o. z., ki je bila vpisana v zadrudni register 21. 8. 1906. Zastavila si je nalogo »železno, posebno žebljarsko obrt v Železnikih pospeševati«. V ta namen naj bi nakupovala surovine, orodje in stroje in jih prodajala svojim članom, postavljala stroje in naprave zaradi skupne uporabe članov, prodajala naj bi izdelke članov, itd.

Prvi odbor so sestavljali Lenart Lotrič, žebljar v Železnikih, kot načelnik, Franc Košmelj, posestnik in župan v Železnikih, kot blagajnik, in Dioniz Čemažar, žebljar v Železnikih, kot pregledovalec. Že 5. 3. 1910 pa je bila zadruga izbrisana zaradi upustitve obrata.

4. Kmetijske pospeševalne in gozdna zadruga

Selška dolina se lahko pohvali tudi s prvo živinorejsko zadrugo v Sloveniji.⁸ Že 10. 7. 1906 je bila (11. po časovnem zaporedju) namreč vpisana v register Živinorejska zadruga za Selško dolino, r. z. z o. z. v Selcih. V zadrudnem registru je bil njen namen takole vpisan: »povzdigniti govedorejo pincgavske pasme, izrejevati jo posebno za mleko in meso, skrbeti za povzdigo cene in odjemalcev živine kakor tudi za zadostno število zadrudnih bikov te pasme«.

Načelstvo je imelo načelnika, tajnika, ki je bil hkrati blagajnik, voditelja rodovnika in 6 odbornikov. Kot prvi so bili vpisani: Franc Demšar, posestnik na Češnjici, načelnik, in še Franc Demšar, posestnik na Zalem logu, Gabrijel Thaler, posestnik v Železnikih, Tomaž Rožnik, župnik v Selcih, Franc Prevc, posestnik na Studenu, Ivan Rant, posestnik v Dolenji vasi, Franc Tavčar, posestnik v Selcih, in Anton Tušek, posestnik v Rovtu. Delež je znašal 10 kron, jamstvo pa je bilo omejeno na petkratni znesek deleža.

Dne 10. 9. 1927 se je zadruga preimenovala v Živinorejsko in pašno zadrugo za Selško dolino, r. z. z o. p. (poroštvom), 2. 3. 1931 v Živinorejsko zadrugo za Selško dolino r. z. z o. z. v Selcih, 27. 5. 1940 v Živinorejsko selekcijsko zadrugo z o. j. (jamstvom) v Selcih, 14. 1. 1947 pa zopet v Živinorejsko zadrugo z o. j. v Selcih. Dne 5. 1. 1949 je bila zadruga izbrisana zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo z o. j. v Selcih.

Med prve zadruge v Selški dolini spadajo tudi mlekarske zadruge. Te zadruge so bile ustanovljene v Sorici (12. 4. 1900), v Selcih (23. 3. 1902) in v Spodnjih Danjah (10. 5. 1902). Vse tri so likvidirali. V Sp. Danjah je sklenil občni zbor razdružitev že 30. 5. 1907, v Selcih je prišla zadruga v likvidacijo 25. 10. 1914, v Sorici pa 15. 4. 1922.

Omenim naj še Kmetijsko društvo v Selški dolini r. z. z o. z. Selca, ki je bilo registrirano 5. 10. 1899. Po sklepu občnega zbora je prešla zadruga 17. 2. 1929 v likvidacijo, izbrisana je bila pa 14. 1. 1931.

Zanimiva je tudi Zadruga za vnovčevanje lesa na Češnjici, r. z. z o. z., ki je bila vpisana v register 10. 5. 1912. Njen namen je razviden že iz firme. Pri tem je treba opozoriti, da je zadruga vnovčevala les bodisi komisijsko, tj. da ga je prodajala po naročilu članov in na njihov račun, ali pa ga je kupovala od članov in ga na svoj račun prodajala naprej. V pravilih je bilo določeno, da zadruga tudi predeluje les svojih članov in izdelke vnovčuje. Prvi načelnik je bil Franc Demšar, posestnik na Češnjici.

Zadruga je po sklepu občnega zbora z dne 25. 8. 1920 prišla v likvidacijo. Iz registra je bila izbrisana 22. 4. 1921.

5. Električna strojna zadruga

V Sorici je bila ustanovljena tudi prva zadružna elektrarna v Sloveniji,⁹ in sicer kot Električno-strojna zadruga v Sorici r. z. z o. z. V zadružni register je bila vpisana že 14. 9. 1911. Njen namen je bil »zgraditi in vzdrževati skupno elektrarno, oddajati članom električni tok za razsvetljavo in gonilno silo, nabavljati kmetijske stroje in jih posojati zadružnikom«.*

Tudi ta zadruga je bila ustanovljena na neposredno pobudo dr. Kreka.

Prvi načelnik je bil Lovro Pintar, c. kr. poštar in posestnik v Spodnji Sorici, tajnik Jurij Karlin, župnik v Sorici, blagajnik Anton Fröhlich, posestnik v Zgornji Sorici, odbornika pa še Valentin Kemperle, posestnik v Sp. Sorici, in Anton Grohar, prav tako posestnik v Sp. Sorici.

To elektrarno štejejo za hidrocentralo Avgusta Novaka iz Železnikov (1905) in Ivana Kemperla na Češnjici (kmalu za prvo) kot tretjo v Selški dolini in kot zgled naprednosti hribovitih kmetij. Elektrificirani so bili le domovi zadružnikov. Zadruga je bila 10. 8. 1950 zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo Sorica izbrisana iz registra.

— — —

Pred prvo svetovno vojno, in sicer v času od 1897 do 1911, je bilo torej ustanovljenih v Selški dolini kar 17 zadrug, od teh 5 kreditnih, 3 konzumne oz. nabavnoprodajne, 3 mlekarske, 1 živinorejska, 1 gozdna, 3 obrtne zadruge in 1 zadružna elektrarna. Večina teh zadrug je preživela obe vojni in se po svoji dejavnosti vključila v zadružne organizacije po letu 1945. Ni dvoma, da so te zadruge v veliki meri prispevale k napredku doline.

II. Med obema vojnama

Prva svetovna vojna je omrtvila tudi zadruge, ki se vsaj nekatere še dolgo po vojni niso opomogle.¹⁰

V Selški dolini so nadaljevale z delom vse kreditne zadruge, obe sodarski, Gospodarska in Gozdna zadruga na Češnjici, Živinorejska v Selcih in Elek-

* Nastanek te elektrarne je natančneje opisan v Loških razgledih XVIII/1971, str. 233—236.

trično-strojna v Sorici. Do leta 1920 je poslovala Gozdna zadruga, do leta 1922 Mlekarska zadruga v Sorici (Mlekarska v Sp. Danjah je prešla v likvidacijo leta 1907. Mlekarska v Selcih pa leta 1914), Kmetijsko društvo v Selcih je pa prišlo v likvidacijo leta 1929. Konzum in Želbljarska zadruga v Železnikih sta prenehala že leta 1905 oziroma 1910.

Poleg že obstoječih pa se je ustanovilo v Selški dolini med obema vojnama še pet novih zadrug, od tega ena pašna, dve strojni, ena lesno produktivna in ena čevljarstva produktivna zadruga.

1. Pašna zadruga v Železnikih

Kot prva se je ustanovila Pašna zadruga za občine Selca, Železniki in Sorica, r. z. z o. z. s sedežem v Železnikih. V register je bila vpisana 3. 10. 1921. Dne 27. 5. 1930 se je preimenovala v »Pašno zadrugo za Selško dolino na Češnjici,« r. z. z o. z.; sedež zadruge je bil odslej na Češnjici.

Zadruga je bila 17. 1. 1947 izbrisana zaradi spojitve z Živinorejsko zadrugo z o. j. v Selcih.

Pašne zadruge so skrbele za ureditev predvsem planinskih pašnikov. Pred prvo vojno je bilo ustanovljenih le 5, od teh pa so 3 kmalu likvidirale, tako da sta obstajali leta 1918 samo dve. Hitro so se pa te zadruge razširile v zvezi s prvo agrarno reformo, ki je bila proglašena ob ustanovitvi Jugoslavije, končana pa je bila šele 15 let kasneje. Tako je bilo konec leta 1930 v Sloveniji skupno le 15 pašniških zadrug¹¹, že v letu 1931 pa je bilo ustanovljenih 199 pašniških in gozdnih zadrug, ker se je pričakovalo, da se bo agrarna zemlja dodeljevala tudi zadrugam. Vendar je prevzela veleposestniške gozdove državna uprava, tako da tem novim zadrugam ni preostalo nič drugega, kot da se izbrišejo iz združnega registra.

Pašni zadrugi za Selško dolino je uspelo šele leta 1937, da je dobila od Gustava Egra iz Železnikov planine iz agrarne reforme na območju Kosmatega vrha in Kloma¹². Na planini so zadržniki zgradili pastirsko kočjo s hlevom za živino, cisterno za 32 m³ vode in najnujnejša pota.

2. Strojni zadrugi na Bukovici in v Selcih

Dne 18. 3. 1930 je bila vpisana v združni register Strojna zadruga na Bukovici r. z. z o. z., ki se je od 6. 11. 1947 imenovala Kmetijska strojna zadruga z o. j. Zadruga je bila 26. 6. 1949 izbrisana iz registra zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo z o. j. na Bukovici.

V Selcih je pa delovala Strojna zadruga Selca nad Škofjo Loko, z. z o. j., ki je bila registrirana šele 29. 1. 1940. Kot zadruga na Bukovici se je tudi ta preimenovala v Kmetijsko strojno zadrugo z o. j. (3. 10. 1946). Iz registra je bila izbrisana 8. 6. 1949 zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo z o. j. v Selcih.

Prve kmetijsko-strojne zadruge¹³ so se pojavile pri nas okrog leta 1900. Do leta 1910 jih je bilo kakih 18, pred drugo svetovno vojno pa že 57. Prvotno so »kmetijska društva« (kot zadruge) nabavljale kmetijske stroje za skupno uporabo članov. Kasneje so se pa zadruge vedno bolj specializirale. Zaradi boljše oskrbe s stroji, večjega reda pri izposojanju in zaradi zbiranja sklada za nadomestitev izrabljenih strojev so se pričele ustanovljati posebne strojne zadruge.

3. Lesnoproductivna zadruga na Češnjici

Večjo vlogo v celotnem gospodarstvu doline je imela Lesno produktivna zadruga za Selško dolino na Češnjici, r. z. z o. z., vpisana v združni register 24. 2. 1937. Njen namen je bil, da v korist svojih članov pospešuje lesno obrt in

industrijo v Selški dolini. Opravilni delež je znašal 1000 din, vsak član je pa jamčil še s petkratnim zneskom deleža. Prvo načelstvo so sestavljali Niko Žumer, posestnik v Železnikih 3, kot načelnik, odbornik Ivan Prevc, posestnik na Studnem 5, Jože Zbontar, posestnik na Rudnem 29, Urh Demšar, posestnik na Rudnem 11, in Rok Šolar, posestnik na Rudnem 37.

Dne 30. 6. 1940 je zadruga opredelila svoj poslovni predmet tako, da je sprejemala od svojih članov les, ga predelovala in vnovčevala ter nabavljala v svojem obratu potrebne stroje in inventar.

Zadruga se je 16. 12. 1946 preimenovala v Lesno zadrugo za Selško dolino na Češnjici, z. z o. j. Hkrati je bila po sklepu skupščine z dne 28. 4. 1946 vpisana spojitev Sodarske zadruge na Češnjici in Sodarske zadruge v Železnikih s to zadrugo.

Zadruga je bila 7. 8. 1948 izbrisana iz registra zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo z o. j. na Češnjici.

Inž. Lojze Žumer navaja v razpravi »Češnjica v združnem gibanju na področju gozdnega in lesnega gospodarstva« (Loški razgledi 1970), da so bile pred zadrugo na Češnjici že ustanovljene lesnoproductivne zadruge v Zrečah, Št. Lovrencu, Lomu, Verdu, Prevaljah, Oplotnici in morda še kje drugod.¹⁴ Iz razprave Janeza Štera »Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini« (Loški razgledi 1967) bi se lahko sklepalo, da je bila zadruga na Češnjici osamljen pojav, kar pa ni točno. Pač pa je imela ta zadruga, in na to opozarja inž. Žumer, neko posebnost, ki je večina drugih lesnoproductivnih zadrug ni imela. Člani zadruge na Češnjici namreč niso bili le gozdni posestniki, temveč enakopravno tudi stalni delavci zadruge. Že takrat je bilo torej uvedeno samoupravljanje v zadrugi.

Kot navaja inž. Žumer, je pomen lesnoproductivnih zadrug predvsem v tem, da so premagovale tradicionalno nasprotje med gozdno in industrijsko proizvodnjo in pripomogle k uskladitvi kapacitet surovinske baze z industrijskimi kapacitetami po količinah in po tehnološki strukturi. Vsaj na interesnem območju teh zadrug je hlovovina prenehala biti prodajno blago. Zadruge so oddajale na trg izključno žagan ali drugače obdelan les. Lesnoproductivne zadruge so na področju lesnega gospodarstva bistveno pospešile prehod z manufakturne na industrijsko proizvodnjo.

Ta zadruga je imela tudi komisijski način poslovanja. Zainteresiranemu je omogočila pregled poslovanja pri predelavi in prodaji blaga (gl. Narodni gospodar 1941 str. 39 in 40).

Zadruga na Češnjici in druge lesnoproductivne zadruge so ustanovile na občnem zboru 12. 8. 1940 »Marad«,¹⁵ osrednjo zadrugo za izvoz lesa z o. j. v Ljubljani, ki je skrbel za izvoz in prodajo lesa ter lesnih izdelkov svojih članov. S tem je dopolnila združno gibanje na področju lesnega gospodarstva in bistveno prispevala k njegovi učvrstitvi.

4. Čevljarska produktivna zadruga »Ratitovec«

Že po jugoslovanskem zakonu o gospodarskih zadrugah iz leta 1937¹⁶ je bila ustanovljena Čevljarska produktivna zadruga »Ratitovec« na Studnem, z. z o. j., vpisana v register 18. 10. 1938. Zdrugi delež je znašal 1000 din, člani so pa jamčili za obveznost zadruge še s petkratnim zneskom vpisanih deležev.

Od 26. 8. 1954 je imela zadruga firmo Čevljarska obrtna zadruga »Ratitovec« Studeno.

Med drugo vojno je bilo delo zadrug v glavnem omrtvičeno. Šter pa poroča, da je Sodarska zadruga na Češnjici delovala ves čas. To je razvidno iz »glavne knjige za člane«, iz »inventarne knjige« in iz »knjige odborovih sej«. Sodarji so bili namreč večinoma starejši ljudje, ki niso bili sposobni za boj.

III. Po osvoboditvi

Dočim je bilo ves čas med obema vojnama ustanovljenih vsega skupaj 5 zadrug (nekaj jih je poslovalo, kot smo videli, še iz avstrijske dobe), je pa po drugi vojni zajel tudi Selško dolino revolucionarni val nove dobe.

1. Nabavna in prodajna zadruga

Tako kot povsod po Sloveniji je bilo tudi v Selški dolini nujno, da se organizira pravilno in redno razdeljevanje življenjskih potrebščin. To nalogo naj bi prevzele nabavno-prodajne zadruge (Naproza). Teh je bilo 31. 12. 1945 v Sloveniji 131.

Tudi v Železnikih je bila že 24. 9. 1945 vpisana v zadrugi register Nabavna in prodajna zadruga z o. j. za Selško dolino. To je bila zadruga z velikim okolišem (za vso dolino), ki je v glavnem razdeljevala takrat racionirano blago, v manjši meri pa odkupovala tudi kmetijske pridelke.

Občni zbor je bil sestavljen iz delegatov tako, da je 50 in več zadrugičnikov po poslovalnicah volilo po enega delegata. S to zadrugo se je 9. 7. 1946 spojila, kot smo že omenili, Gospodarska zadruga na Češnjici.

2. Potrošniške in kmetijske zadruge

Že v letu 1947 so se začele nabavno-prodajne zadruge decentralizirati in reorganizirati v potrošniške v mestih in industrijskih središčih ter v kmetijsko-nabavno-prodajne oz. kasneje v kmetijske zadruge na vasi. Prve naj bi oskrbovale mesto oz. industrijsko prebivalstvo s potrošnim blagom, druge pa bi poleg oskrbe z industrijskim potrošnim pa tudi reprodukcijskim blagom odkupovale kmetijske pridelke. Kasneje so te postale splošne kmetijske s številnimi dejavnostmi. Obojne so se ustanovljale na mnogo manjših okoliših kot nabavno-prodajne zadruge.

Tako je tudi Nabavna in prodajna zadruga v Železnikih na občnem zboru dne 14. 11. 1948 sprejela sklep, da preide v likvidacijo. (Izbrisana je bila šele 4. 9. 1951). Namesto nje so se ustanovile potrošniške zadruge na Češnjici (16. 8. 1948), v Selcih (20. 4. 1949) in v Železnikih (10. 9. 1949). Vse tri so prešle v letih 1949 do 1951 v likvidacijo in bile izbrisane iz registra.

Poleg potrošniških so se ustanovile tudi kmetijske zadruge¹⁸ na Češnjici (1. 6. 1948), v Bukovščici (7. 5. 1948), v Sorici (7. 5. 1948), v Selcih (7. 5. 1948), v Zgornji Luši (3. 6. 1948) in na Zalem logu (13. 10. 1948). V kasnejšem razdobju se je število kmetijskih zadrug še spreminjalo. Ustanovile so se še zadruge v Martinj vrhu, Dražgošah in na Bukovici. Vse bolj pa je postajala kmetijska zadruga splošna, tako da je združevala različne vrste gospodarskih dejavnosti. Specializirane zadruge so prenehale in se spojile s kmetijskimi, ki so prevzele njihove dejavnosti. Tako se je leta 1906 ustanovljena Živinorejska zadruga v Selcih 5. 1. 1949 spojila s Kmetijsko zadrugo v Selcih, še prej (leta 1947) pa se je z Živinorejsko zadrugo spojila Pašna zadruga na Češnjici. S kmetijsko zadrugo Sorica se je spojila Električna strojna zadruga Sorica (10. 8. 1950), s

Kmetijsko zadrugo Bukovica Strojna zadruga na Bukovici (26. 6. 1949), s Kmetijsko zadrugo Selca tudi Kmetijsko strojna zadruga Selca (8. 6. 1949), s Kmetijsko zadrugo Češnjica pa se je 7. 8. 1948 združila Lesna zadruga za Selško dolino na Češnjici oz. Lesnoproductivna zadruga, kot se je prvotno imenovala, in Elektrarna za Selško dolino na Češnjici (8. 4. 1949), ki je bila po obliki družba z o. z. Tudi že po osvoboditvi ustanovljene specializirane zadruge so se spojile z lokalnimi kmetijskimi. Tako se je, kot smo videli, 2. 2. 1949 spojila s Kmetijsko zadrugo v Sorici Živinorejska zadruga Sorica, ustanovljena šele 21. 9. 1946. Obnovitvena zadruga v Dražgošah se je 15. 2. 1950 spojila s Kmetijsko zadrugo v Dražgošah, Obnovitvena zadruga »Blegaš« pa 6. 12. 1949 s Kmetijsko zadrugo na Zalem logu.

Omenil sem tudi, da so se namesto likvidiranih kreditnih zadrug ustanovili pri kmetijskih zadrugah hranilno-kreditni odseki. V okviru teh zadrug so se ustanovljali tudi različni odseki (npr. živinorejski) s svojimi odbori. V naslednjih letih pa se je pričela tudi postopna integracija samih kmetijskih zadrug. Manjše kmetijske zadruge so se pripojile večjim, okoliš zadruge je postajal večji, dokler ni zajela ena sama kmetijska zadruga, kot npr. Kmetijska zadruga Škofja Loka, območja Selške in Poljanske doline vključno z ožjim območjem Škofje Loke. Najprej (2. 6. 1961) so se pripojile kmetijske zadruge Selške doline h Kmetijski oz. kasnejši Gozdarsko kmetijski zadrugi za Selško dolino na Češnjici, nato (14. 8. 1963) se je pa tudi ta pripojila h Kmetijski zadrugi Škofja Loka.

3. Obnovitveni zadruge

Zaradi obnove v vojni porušenih vasi se je organizirala pri nas povsem nova oblika zadrug — obnovitvene zadruge. Do 30. 12. 1945 jih je bilo ustanovljenih v Sloveniji 115, do 30. 6. 1946 pa že 174. Te zadruge so bile povezane v tako imenovanih tehničnih bazah. Skupno z njimi, ob prostovoljnem delu in s krediti, ki so bili kasneje odpisani, so te zadruge organizirale opekarne, apne-nice, mizarske in druge delavnice in so omogočile razmeroma hitro obnovitev številnih porušenih domačij in gospodarskih poslopij.

V Selški dolini sta bili ustanovljeni dve obnovitveni zadrugi, ena na Zalem logu, druga pa v Dražgošah.¹⁷ Prva je bila kot Obnovitvena zadruga »Blegaš« z o. j. na Zalem logu vpisana v register 15. 10. 1945, druga pa istega dne kot Obnovitvena zadruga z o. j. v Dražgošah.

4. Živinorejska zadruga

Med prvimi po osvoboditvi je bila ustanovljena tudi Živinorejska zadruga z o. j. v Sorici, s sedežem v Sp. Sorici. Registrirana je bila 21. 9. 1946. Že 2. 2. 1949 pa je bila izbrisana zaradi spojitve s Kmetijsko zadrugo v Sorici.

5. Produktivna zadruga kovinarjev

Vidnejšo vlogo je imela 22. 5. 1946 registrirana zadruga »Niko«, produktivna zadruga kovinarjev z o. j. v Železnikih¹⁹ oz. od 14. 5. 1948 dalje »Niko« obrtniško proizvodna in predelovalna zadruga kovinarjev z o. j. v Železnikih. Prvotna naloga zadruge je bila organizirati zadružno obrtno proizvodnjo ter izdelovati in vnovčevati kovinarske pisarniške in šolske potrebščine.

Prvi upravni odbor je bil takole sestavljen: predsednik Niko Žumer, ključavničarski mojster, Železniki 57, tajnik Matevž Šmid, dipl. strojni tehnik, Železniki 107, blagajnik Josip Torkar, kovač in šofer, Železniki 81, odbornika

pa še Janko Šmid, orodničar, Železniki 21, in Milan Weber, orodničar, Jese-novec 1.

Zadružni delež je znašal 10.000 din, člani so jamčili še s petkratnim znes-kom deleža. Poleg tega je pa uvedla zadruga po vzorcu zadruga v Kropi še obvezno varčevanje do zneska 10.000 din, da bi pridobila lastna obratna sredstva. Proizvodnja je v zadrugi stalno naraščala. V letu 1954 je izdelala zadruga že 140.974 kg raznih pisarniških potrebščin in 8.632 kg raznih laboratorijskih izdelkov. Število zaposlenih se je dvignilo od 90 v letu 1946 na 233 v letu 1954. Tistega leta se je zadruga reorganizirala v podjetje.

6. Čipkarska in stanovanjska zadruga

Dne 22. 3. 1946 je bila vpisana v zadružni register Čipkarska produktivna zadruga²⁰ z o. j. v Železnikih. Po odločbi skupščine občine Škofja Loka z dne 22. 9. 1965 pa je zadruga prešla v likvidacijo in bila izbrisana iz registra na podlagi sklepa sodišča z dne 5. 11. 1965.

Zaradi popolnega pregleda naj omenim še, da je bila 24. 3. 1947 registrirana Stanovanjska zadruga z o. j. v Železnikih. V sodni register je vpisana le njena ustanovitev, nadaljnjih vpisov ni. Zdi se, da zadruga ni zaživela.

Na območju Skupščine občine Škofja Loka obstaja po letu 1963 le še Kmetijska zadruga Škofja Loka. Ta zadruga se ni odmaknila od svojih članov kot marsikatera druga, zlasti po letu 1965, ko so se kmetijske zadruga po večini izenačile s podjetji in je v zadrugi skoraj izginil pojem »član zadruga«. Kmetijska zadruga v Škofji Loki pa je v dokajšnji meri prenesla upravljanje, v zadnjih letih pa tudi delitev dohodka, na proizvodne okoliše. S tem je tudi v Selški dolini ohranila značaj zadruga.

Novi zakon o združevanju kmetov (Uradni list SRS št. 22/72),²¹ kateremu se morajo obstoječe zadruga prilagoditi do 8. 6. 1973, proglašajo zopet članstvo kot bistven element zadruga. Ta zakon bo gotovo še okrepljen že dosedanjo težnjo zadruga v Škofji Loki, da se še bolj približa kmetu, kar bo kmetijstvu in družbi samo v korist.

OPOMBE

¹ Prva slovenska kreditna zadruga, »Družba v denarno pomoč obrtnikom in rokodelcem v Ljubljani« je bila ustanovljena po zaslugi Jana Nepomuka Horaka leta 1856 še kot društvo (gl. Zadružni leksikon FNRJ, Zagreb 1956, str. 368). Avstrijski zadružni zakon je bil namreč sprejet šele 1873 in je na območju Slovenije, Istre in Dalmacije veljal do leta 1937, ko je bil za območje Jugoslavije izdan zakon o gospodarskih zadrugah.

² Prim. Zadružni leksikon, str. 1171 do 1177, kjer je podrobno opisano takratno slovensko zadružništvo, in Zadružni leksikon str. 638, kjer je kratek življenjepisa dr. Kreka.

Poročilo o kmetijski anketi dne 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani, ki ga je uredil dr. J. Vošnjak (Ljubljana 1884), navaja sklepe Kranjskega deželnega odbora o pomoči kreditnim zadrugam in izreka zahvalo Zvezi slovenskih posojilnic, po njeni zaslugi je bila marsikatera kmetijska rešena propada. Vošnjak poroča, da znašajo obresti na Gorenjskem le 5% do 6%, na Notranjskem v nekaterih okrajih tudi po 12% do 20%, najhujše je pa bilo na Dolenjskem, kjer so »namoštники« posojali na prihodnjo trgatve in zaslužili pri tem tudi 100%. Obstajalo pa je tudi posebne vrste skrito oderuštvo, da so dajali nekateri vole v rejo na pol dobička.

Fran Erjavec (Kmetijsko vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928) poroča, da se je samo s Kranjskega izselilo v Ameriko od leta 1896 do 1910 110.377 oseb, med njimi

ogromna večina kmetov. V svoji knjigi je navajal še danes aktualne ukrepe za rešitev kmetijstva, npr. preprečevanje drobljenja posesti z dedovanjem ali s prodajo zemlje, nastopal je proti obremenjevanju posestev, proti špekulaciji z zemljo, za komasacijo in arondacijo, da se skupni pašniki ne smejo deliti in drugo.

Poročilo o kmetijski anketi, ki je bila pri kralj. banski upravi Dravske banovine v Ljubljani v dneh od 30. maja do 3. junija 1938 in je bilo objavljeno z naslovom »Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva«, Ljubljana 1938, vsebuje številne podatke o kreditnih in drugih zadrugah od nastanka zadružništva. Leta 1890 je bilo na slovenskem ozemlju okoli 60 zadrug, leta 1905 v Zadružni zvezi v Ljubljani 285 in v Zadružni zvezi v Celju 148, leta 1910 v Zadružni zvezi v Ljubljani 608 (od tega 70 v Dalmaciji), v Zadružni zvezi v Celju 135 in v Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani 170 zadrug. Leta 1919 se je ustanovila v Ljubljani nova revizijska zveza, in sicer Zveza gospodarskih zadrug, ki je združevala predvsem delavske zadruge. Leta 1930 je imela Zadružna zveza 611 članic, Zveza slovenskih zadrug 304, Zveza gospodarskih zadrug pa 58 (Zadružna zveza v Celju se je leta 1930 združila v Zvezo slovenskih zadrug). Od skupno 973 zadrug je bilo 462 kreditnih, 73 nabavnoprodajnih, 147 produktivnih, 45 strojnih, 41 obrtniških in 205 drugih. Leta 1935 je bilo v Zadružni zvezi 660 zadrug, v Zvezi slovenskih zadrug 377 zadrug in v Zvezi gospodarskih 94, od skupno 1131 je bilo pa 505 kreditnih, 143 nabavnoprodajnih, 168 produktivnih, 57 strojnih in 213 drugih zadrug.

Prim. tudi Anton Kralj: Ob 25-letnici Zadružne zveze v Ljubljani, »Narodni gospodar« 1926 str. 3 do 9 in 19 do 22. »Narodni gospodar« je bil glasilo Zadružne zveze v Ljubljani, izhajati pa je začel že leta 1900 kot glasilo Gospodarske zveze.

Številne podatke je vseboval tudi »Zadružni vestnik«, ki je kot glasilo Zveze slovenskih zadrug začel izhajati v Ljubljani leta 1930.

O hranilnici in posojilnici v Selcih je pisal tudi inž. Janez Perovšek v Kmečkem glasu št. 20 z dne 17. 5. 1972.

³ Gl. članek inž. Janeza Perovška, ki navaja v zgoraj cit. članku podrobnejše podatke o Kreditni zadrugi na Češnjici.

⁴ Ko je bila izdana uredba o likvidaciji kreditnih zadrug, je obstajalo v Sloveniji okrog 520 kreditnih zadrug, okrog 130 rajfajznovk in 5 ljudskih bank. Kreditne zadruge na območju, okupiranem po nemškem okupatorju, so imele naložena odvisna sredstva pri Zvezi Raiffeisenverband-u v Celovcu oz. v Gradcu. Večina kreditnih zadrug še pred izdajo uredbe ni poslovala, obnovljenih je bilo in poslovalo jih je le okrog 50.

⁵ M. Moškerc navaja v članku Dr. Krek in zadružništvo (»Narodni gospodar« z dne 24. 3. 1920), da so bila po zgledu Krekovega Prvega delavskega konsumnega društva v Ljubljani ustanovljena še konzumna društva v Polju, v Kropi, v Železnikih, v Tržiču, na Jesenicah, v Idriji in drugod, in to ne samo za delavce, temveč tudi za kmete. Po takratni zamisli naj bi konzumna društva na kmetih tako kot gospodarske zadruge vključevala v svojo dejavnost pospeševanje sadjarstva, mlekarstva, skrbela za prodajo žita, živine, lesa, kupovala naj bi semena, gnojila, krmo, skupno naj bi izboljševala zemljo in podpirala domačo obrt.

⁶ Inž. Janez Perovšek (Kmečki glas, št. 20 z dne 17. 5. 1972) omenja, da so bile v Konzumnem društvu v Železnikih velike zlorabe in da je društvo propadlo leta 1925. Letnica pa ne ustreza podatkom iz zadružnega registra, po katerih je bila ta zadruga že 10. 8. 1905 po končani likvidaciji izbrisana iz registra.

⁷ Janez Smid, Sodarstvo v Selški dolini (Narodni gospodar 1925, str. 115 do 117) napačno navaja, da je bila gospodarska zadruga že 31. 12. 1897 vpisana v register. Za njim ponavljajo isto napako Katarina Kobe-Arzenšek v istoimenskem članku (Les, revija za lesno gospodarstvo, Ljubljana 1966), Janez Šter, Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini (Loški razgledi, december 1967) in inž. Janez Perovšek, Razvoj zadružništva na Gorenjskem (Kmečki glas z dne 14. 6. 1972). Sicer pa navajajo podrobnejše podatke, zlasti o obeh sodarskih zadrugah.

Razen obeh sodarskih zadrug v Selški dolini je obstajala tudi Sodska zadruga v Tacnu pod Smarno goro, ustanovljena tudi že leta 1908. Gl. Zadružni leksikon, str. 1318.

⁸ Tudi Živinorejska zadruga v Selcih je bila ustanovljena na pobudo dr. Kreka. Leta 1908 je bilo na Kranjskem šele 5 živinorejskih zadrug, leta 1913 pa že 62. Velike zasluge za to vrsto zadrug je imel kranjski deželni odbor, ki je prirejal tečaje in dajal podporo za nakup plemenske živine v inozemstvu, oddajal živino zadrugam, dotiral živinorejske razstave in premiranja (dr. Basaj, O raznih tipih zadružništva v Sloveniji — Narodni gospodar 1923, str. 178).

Poročilo načelstva Zadrुžne zveze v Ljubljani za leto 1926 (Narodni gospodar 1927, str. 84) omenja živinorejsko zadrugo Selca med najbolj uspešnimi v Sloveniji. Med takimi so tudi živinorejske zadruge Predoslje, Gorje, Bohinjska Bistrica.

⁹ Gl. Fr. Planina: Kako je Sorica dobila elektriko, Loški razgledi XVIII/1971, 233-236. Dr. Basaj navaja v članku, cit. pod ⁸, da so bile pred prvo vojno v Sloveniji tri električne zadrुžne centrale. Leta 1922 pa jih je bilo pri Zadrुžni zvezi v Ljubljani že 14, pri zvezi v Celju pa 9. Gl. tudi Anton Kralj, Iz ljubljanskega zadrुžnega registra (Narodni gospodar 1926 str. 183 do 185).

¹⁰ Gl. Zadrुžništvo v Sloveniji v letu 1919 (Narodni gospodar 1920, str. 71). Zlasti mnoge mlekarske in živinorejske zadruge so med vojno nehale delovati.

¹¹ Gl. A. Kralj, Gibanje zadrुžništva v Sloveniji od 1873 do konca leta 1930 (Narodni gospodar, 1931 str. 97 do 102) in A. Kralj, Kako je razširjeno zadrुžništvo v Dravski banovini (Narodni gospodar str. 105.)

O istem vprašanju gl. tudi Zadrुžni leksikon str. 1310 in 1311.

¹² Gl. inž. Janez Perovšek, Razvoj zadrुžništva na Gorenjskem (Kmečki glas št. 22 z dne 31. 5. 1972).

Kako so bili zadrुžniki požrtvovalni pri gradnji objektov in poti na svoji planini, je razvidno tudi iz vabila na redni občni zbor zadruge za 19. 3. 1939 v prostorih gostilne Franceta Lotriča na Češnjici, ko je bila na dnevnem redu tudi točka »o obveznem opravljanju tlake« (Narodni gospodar 1939, str. 31).

¹³ Gl. Zadrुžni leksikon str. 1175 in 1179.

¹⁴ Iz podatkov Iniciativnega zadrुžnega odbora za Slovenijo izhaja, da je bilo na območju Slovenije (brez Primorske) po stanju 31. 12. 1947 skupno 46 lesnoproductivnih zadrug in da je bilo od tega ustanovljenih v letih 1945 in 1946 skupno 18, tako da smo imeli ob osvoboditvi 28 lesno productivnih zadrug. Ker se med vojno te vrste zadrug niso ustanovljale, je ustrezalo navedeno število predvojnemu stanju.

¹⁵ »Marad« osrednja zadruga za izvoz lesa z o. j. Ljubljana je bila vpisana v zadrुžni register 30. 9. 1940. Delež je znašal 5000 din, člani so jamčili še s petkratnim zneskom deleža. Prvi predsednik upravnega odbora je bil inž. Lojze Žumer.

Dne 5. 9. 1946 (sklep občnega zbora od 9. 7. 1946) je vpisana sprememba firme, ki se imenuje odslej Zveza lesnih zadrug z. z o. j. v Ljubljani. Taki zvezi sta bili ustanovljeni še v Mariboru (16. 6. 1946) in v Celju (12. 7. 1946). Zveze lesnih zadrug so imele nalogo, da povzdignejo gozdarstvo, pospešujejo, usmerjajo in dopolnjujejo produkcijo lesa, da zbirajo, vnovčujejo in sodelujejo pri izvozu lesnih izdelkov, ustanovljajo skladišča itd.

Te zveze so prenehale po ustanovitvi okrajnih poslovnih zvez, ki so se pričele ustanovljati v juliju in avgustu 1947.

¹⁶ Zadrुžna zakonodaja je bila v prejšnji Jugoslaviji izenačena šele z zakonom o gospodarskih zadrugah, ki je začel veljati za vso državo in za vse vrste zadrug šele 24. 9. 1937. Do tega datuma so veljali na območju Slovenije še tile avstrijski zakoni: z dne 9. 4. 1873 o pridobitnih in gospodarskih zadrugah, z dne 1. 6. 1889 o pristojbinskih olajšavah za kreditna in predjemna društva, z dne 10. 6. 1903 o reviziji pridobitnih in gospodarskih zadrug in drugih društev in še nekateri drugi predpisi.

¹⁷ Gl. tudi inž. Janez Perovšek v Kmečkem glasu št. 24 z dne 14. 6. 1972.

¹⁸ Gl. inž. Janez Perovšek v Kmečkem glasu št. 25 z dne 21. 6. 1972.

Glede zadrुžništva po osvoboditvi gl. Zadrुžni leksikon str. 1183 do 1206.

¹⁹ Gl. Zadrुžni leksikon str. 1543.

²⁰ Prvo čipkarsko zadrugo je ustanovil leta 1905 v Idriji Anton Kristan. Zadruga je združevala okrog 1500 čipkaric v Idriji in okolici in blago tudi izvažala. Gl. Zadrुžni leksikon str. 437.

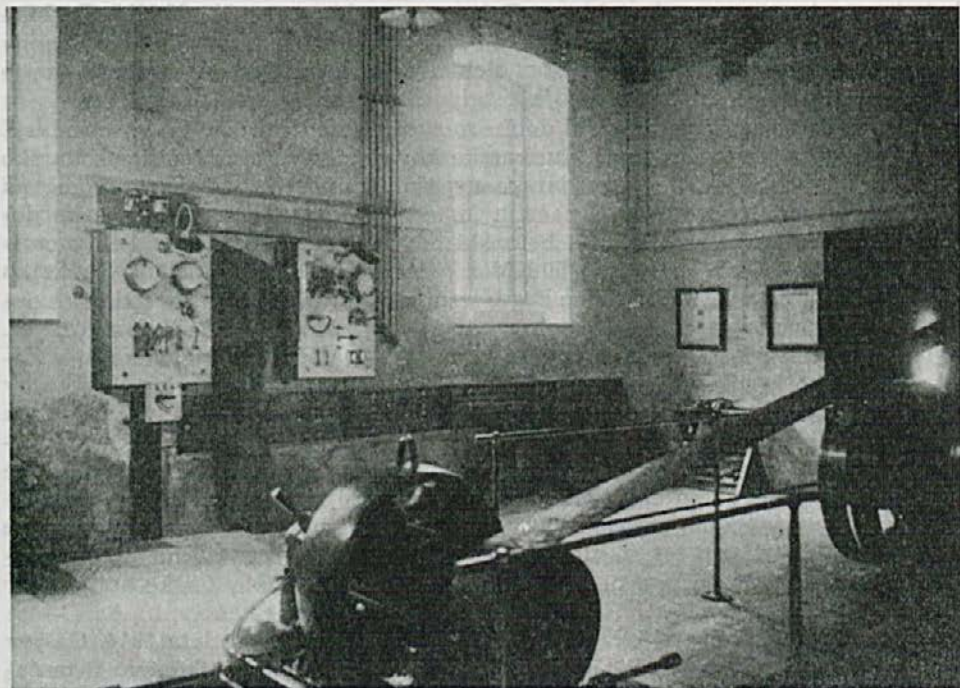
²¹ Gl. zakon o združevanju kmetov s pojasnili (Uradni list SRS, Ljubljana 1972).

NIKO ŽUMER

ELEKTRIFIKACIJA SELŠKE DOLINE

Veliko novost, ki so jo z odkritjem in proizvodnjo električnega toka posredovali iznajditelji, so na začetku 20. stoletja občudovali tudi prebivalci Selške doline. Koristnost elektrike za razsvetlavo in pomoč pri delu je presenetila in navdušila ljudi, da so naprednejši gospodarji premišljevali, kako bi prišli do električnega toka.

Ko je v Železnikih prenehala železarska dejavnost, je ostala neizkoriščena vodna moč na toku od zajetja pri Dermotovem usnjarskem obratu pa do povratka v korito reke Sore skozi Racovnik, kjer sta stala plaž in fužina v Spodnjih Železnikih. Lastnik te je bil veleposestnik Johan Globotschnigg, po njegovi smrti leta 1901 pa njegova dedinja Marija Ahačič, pohčerjena Globočnik, poročena z Avgustom Novakom. Ta je ostal v spominu ljudi kot zelo napreden mož.

Strojnica elektrarne Johana Globotschnigga v Železnikih, zgrajena l. 1905

Avugust Novak je pridobil Strojno tovarno Andritz in na prostoru že omejnene fužine zgradil hidroelektrarno. Izkoristil je 5,5 m visok vodni padec in določil največjo količino vode — pretok 1600 litrov na sekundo. Elektrarno je opremil s Francisovo turbino dvojčkom z močjo 100 KM in vodeno z avtomatskim regulatorjem za obrate, namestil je dinamo za enosmerni tok 115 V in 26 kW moči, vgradil je tudi eksplozijski motor na surovo olje zmogljivosti 60 KM in zgradil akumulatorsko baterijo z električnim agregatom za polnjenje akumulatorjev. Ta hidroelektrarna naj bi proizvajala ob vsakem vodnem stanju 100 KM, kar je pomenilo takrat velik potencial pogonske sile. Ponudil je elektriko občini Železniki za javne namene, a je to odklonila. Zato je v novo strojnico namestil le dinamo z močjo 26 kW, kar je bilo komaj tretjina razpoložljive pogonske sile. Novak je elektrificiral tri stanovanjske hiše, letni paviljon, konjski in kravji hlev, za gospodarske namene pa pogon slamoreznic, cirkularja, hišnega vodovoda, vrtnih črpalk in pogon šestih elektromotorjev. Poleti 1905 so vse naprave stekle. Tako je zrasla na veleposestvu Johana Globotschnigga prva elektrarna v Selški dolini.

Kmalu zatem je lesni trgovec Ivan Kemperle na Češnjici, po zgraditvi nove hiše, postavil na svoji žagi manjši dinamo, ki ga je poganjalo vodno kolo, ki je gnalo tudi žago. Električni tok je uporabljal za razsvetljavo v stanovanjski hiši, hlevu in žagnem obratu.

Električni tok je dobila tudi Sorica. Tu je bila postavljena s prizadevanjem vaščanov, ki so se združili v Elektrostrojno zadrugo Sorica, tretja elektrarna v Selški dolini. Pod vasjo Sorica so zgradili vaščani na Sorškem potoku svojo elektrarno. Vodo s precejšnjim padcem so zajeli v korita in speljali v rezervoar, iz katerega je po cevovodu tekla na Peltonovo turbino z močjo 35 KM. Turbina je poganjala dinamo za napetost 230 V. Elektrificirali so samo domove članov zadruge, drugi vaščani so ostali brez električnega toka. Otvoritev elektrarne je bila leta 1911 in jo lahko štejem kot zgled naprednosti hribovskih krajev.

Četrto hidrocentralo v Selški dolini so zgradili na Češnjici. Tu so se sodarji, ki so izdelovali embalažo za železnikarske kovaške izdelke, združili v sodarsko zadrugo. Podjetje je bilo gospodarsko uspešno, kupili so »Ožbicovo žago« na Češnjici na vodni pogon in po načrtih ing. Remca zgradili večjo sodarsko delavnico. Obnovili so jez, zgradili betonski odvodni in dovodni kanal in montirali Voithovo - Francis turbino 50 KM z avtomatskim regulatorjem. Elektriko so porabili za pogon venecijanske žage, lesno obdelovalnih strojev sodarske delavnice in dinamo za električni tok z napetostjo 2×220 V in učinkom 20 kW. Zgradili so tudi prosti vod za električno omrežje na Češnjici, Studnem in v Železnikih. Tako je bila vodna moč do kraja izkoriščena. Otvoritev lesnih obratov in elektrifikacija krajev je bila jeseni 1912. Sodarska zadruga je prodajala električni tok nečlanom. Zaradi takega poslovanja so ji podelili koncesijo, prodaja električnega toka pa ji je prinašala znatne stalne dohodke. Leta 1939 je zadruga prenovila svoje električne naprave ter strojnico opremila z generatorjem za trifazni tok z napetostjo 380/220 V in z učinkom 32 kW. Prenosno omrežje so predelali za trifazni tok in ničelni vod in ga nekoliko razširili na vaseh Smoleva in Kališe. Žal zadruga ni uspela elektrificirati še ostale Selške doline, kar bi bilo zelo potrebno.

Peta električna centrala v Selški dolini je zrasla v Selcih leta 1914. Gašper Šturm, lastnik žage v Selcih, je izkoriščal vodno moč potoka Selnice. V ta žagarski obrat je po dogovoru z vaščani namestil dinamo z napetostjo 220 V in zgradil prosti vod po vasi Selca. Električni tok je proizvajal le za razsvetljavo,

vendar zaradi majhne vodne energije ni mogel zadovoljivo preskrbovati Selc s tokom polne napetosti.

Med I. svetovno vojno je gospodarstvo zastalo in v elektrifikaciji ni bilo nikakega napredka.

Šesto električno centralo si je zgradil Franc Demšar »Strojevc« na Zalem logu za razsvetljavo svojih hiš in hlevov. Poganjalo jo je vodno kolo v starem mlinu, tok pa je imel napetost 150 V.

Usnjarna Jakoba Dermote v Železnikih je dobivala električni tok od sodarske zadruge v Češnjici. Težki stroji so preveč obremenjevali elektrarno, zato si je morala usnjarna preskrbeti nov vir energije. Dermota je kupil od Antona Globočnika v Železnikih opuščeno fužino »Pri pajštvi« v Zgornjih Železnikih in tu zgradil elektrarno, opremljeno s Francisovo turbino in avtomatskim regulatorjem, zmogljivosti 18 KM, vanjo je montiral dinamo 2×220 V in z učinkom 14 kW. Obratovati je začela leta 1923.

Osmo električno centralo v Selški dolini je zgradila Električna gospodarska družba Dražgoše-Rudno. Ta je na Lovrihovi žagi na Rudnem, katere lastnik je bil Štravs, vgradila Francisovo turbino z regulatorjem za obrate in učinkom 12 KM. Ta naprava je poganjala generator na izmenični tok 380/220 V z učinkom 10 kW. Zgradili so omrežje za vasi Rudno in Dražgoše.

Ko so leta 1927 pripeljali v Železnike prvo kovinsko stružnico za železo, so lahko izdelovali modele za Peltonove turbine za majhne vodne količine in visok padec. Temu je sledilo hitro naraščanje majhnih elektrarn po hribovskih kmetijah. Stalni studenec, speljan v rezervoar s prostornino 20 m³ in padcem od 20 do 40 m, je bil že dovolj močan, da je poganjal izmenično slamoreznicó, mlatilnico, cirkularno in razsvetljeval eno ali celo več hiš in hlevov; iz tlačnega cevovoda je preskrboval tudi pitno vodo. Take naprave so omogočile, da je elektrika zasvetila po posameznih hišah v hribovskih vaseh Selške doline. Tako so zgradili elektrarne: Franc in Blaž Trdina, Alojzij Mohorič, Janez Štalc in Franc Nastran v Martinju vrhu, Franc Bernik v Podlonku, Miha Berce v Lajšah, Johan Tolar na Prtovcu, Lenart Čemažar pri Sv. Lenartu, Franc Bevk v Davči, Thaler Marjan v Železnikih itd. Uradna statistika dravske banovine je po popisu vseh elektrarn v Sloveniji leta 1936 navajala v Selški dolini 14 električnih central. Jasno je, da ljudje niso mogli več pogrešati električnega toka, in ker ni bilo podjetnika, ki bi oskrbel obsežnejšo elektrifikacijo, so si ljudje pomagali sami in niso štedili z denarjem za drage male elektrarne.

Široko zasnovana prizadevanja za elektrifikacijo Selške doline je začel Franc Kemperle s Češnjice. Zgradil je hidrocentralo na potoku Češnjici nad vasjo Rudno, kjer je ledinsko ime na Sodlovcu. V tesni dolinici je pregradil vodno strugo in speljal po lesenih rakah vodo do tlačnega cevovoda. Strojne tovarne in livarne v Ljubljani so mu izdelale Francisovo turbino — špiralko in avtomatski regulator za obrate, za učinek 70 KM. Namestil je generator za trifazni tok 380/220 V in za učinek 75 kWA. Preko v strojnici vgrajenega transformatorja je zvišal napetost na 6000 V za prenos po daljnovodu. Z visoko napetostjo je bila dana možnost prenosa električne energije v najoddaljenejše kraje Selške doline. Elektrarna je bila zgrajena v letu 1931, ko so svet pretresale težke gospodarske krize. Skrajno slabo finančno stanje vsega gospodarstva v dolini pa tudi podjetnikovo je preprečilo uresničitev vsega načrta. Kemperle je uspel napeljati električni tok samo delno na Češnjico, v Železnike, Selca in Dolenjo vas. HC na Sodlovcu še danes obratuje, kar kaže, da je bil načrt navedenega podjetnika povsem stvaren.

Podjetnik Franc Kemperle zaradi prezadolženosti ni mogel več zadrževati upnikov in je bil leta 1939 prisiljen prodati HE na Sodlovcu, daljnovod in nizkonapetostna omrežja. Za elektrifikacijo Selške doline sta se zanimali dve podjetji: »Elektrarna za Škofjo Loko in okolico« in »Majdičeva elektrarna« v Kranju. Slednja je zgradila daljnovod v območje Sv. Jošta, njen električni tok pa je iz vasi Čepulje svetil v Selško dolino. Elektrarna Škofja Loka pa je imela svojo HC na vhodu v Sotesko, kjer so »vrata v Selško dolino«. Ti dve podjetji sta se sporazumeli na podlagi koncesij v območju Medvod in s tem izključili medsebojno konkurenco pri nakupu imovine Franca Kemperla. Elektrarna Škofja Loka je bila edini kupec in je prevzela vso imovino za nizko ceno.

Novi lastnik HC na Sodlovcu, daljnovoda in omrežja je elektrifikacijo v Selški dolini smotrno oživil. Zgradil je daljnovod iz HC Škofja Loka do Dolenje vasi, elektrificiral Bukovico in Ševlje in izboljšal opremo strojnice na Sodlovcu. V razvoju elektrifikacije je leto 1939 zelo važno, saj pomeni prelomnico v dotedanjih gradnjah. Elektrarna Škofja Loka je povezala Selško dolino z razširjenim loškim električnim omrežjem. Sodarska zadruga na Češnjici je namestila nov močnejši generator za trifazni tok 380/220 V in učinek 32 kW in izpopolnila omrežje. Elektrarna Rudno-Dražgoše, ki je tudi proizvajala trifazni tok, pa je imela pogoje za združitev s prej navedenima. Možnost sodelovanja in medsebojna pomoč sta pripomogli, da je bil večji del Selške doline elektrificiran za redno potrošnjo tako imenovanega »kmečkega odjema«; toda za industrijsko potrošnjo so bile na voljo še zelo majhne količine električne energije.

Druga svetovna vojna, ki je povzročila razsul Jugoslavije leta 1941 in prinesla nacistično okupacijo na Gorenjskem, je začasno omrtvila gospodarske podvige. Leta 1943 pa so zopet zgradili nekaj manjših elektrarn na hribovskih kmetijah. Po osvoboditvi Železnikov v novembru 1944 se je pokrajinska tehnika OF za Gorenjsko odločila, da zgradi svojo elektrarno v Davči; električna energija bi poganjala tiskarski stroj in omogočila razsvetljavo. V ključavničarski delavnici v Železnikih so partizani z velikim prizadevanjem in v rekordnem času izdelali Peltonovo kolo za pogon dinama. Po osvoboditvi je bilo to Peltonovo kolo razstavljeno v Gorenjskem muzeju v Kranju.

Pogoste borbe med partizani in Nemci so poškodovale daljnovod in električno omrežje v več krajih, pa tudi HC na Sodlovcu tako močno, da obratovanje ni bilo mogoče še več let po končani vojni.

Po osvoboditvi se je začelo gospodarstvo v Selški dolini presenetljivo hitro oživljati, kajti zadržna podjetja so v novem družbenem redu pričela takoj uspešno poslovati. Lesno obdelovalna stroka se je industrijsko razvijala v prostoru, ki ga je z električnim tokom preskrbovala sodarska zadruga na Češnjici. Premajhne zmogljivosti njene energije so zahtevale takojšnjo pomoč, to pa je nudil Boris Globočnik s tem, da je na fužinskih žagah v Zgornjih Železnikih odstopil dragoceno vodno moč. Zgradili so primerno strojnico in namestili Francisovo turbino z avtomatskim regulatorjem in generatorjem za vrtilni tok napetosti 380/220 V in učinek 50 kW. Otvoritev je bila leta 1948. Sinhronizirano napajanje omrežja sodarske zadruge s pomočjo te hidrocentrale je več kot podvojilo električno energijo.

V tem času ustanovljena »NIKO — proizvodna zadruga kovinarjev« z. o. j. v Železnikih je pričela obratovati po zagotovitvi lastne električne energije. Nacionalizacija veleposestva Globotschnigga jim je omogočila dodelitev nekaterih objektov iz SLP, med njimi tudi HC, ki je bila med vojno razdejana. Dovodni in odvodni kanal sta bila deloma porušena in zasuta, pri turbini so bile

Partizanska elektrarna v Davči (leta 1944)

polomljene vodilne lopatice, nabaviti je bilo treba avtomatski regulator in generator. Popravila so bila opravljena in v začetku leta 1946 je dala 50 kW električne energije. Prva HC, zgrajena v Selški dolini, je pričela obratovati za nov napredek Železnikov.

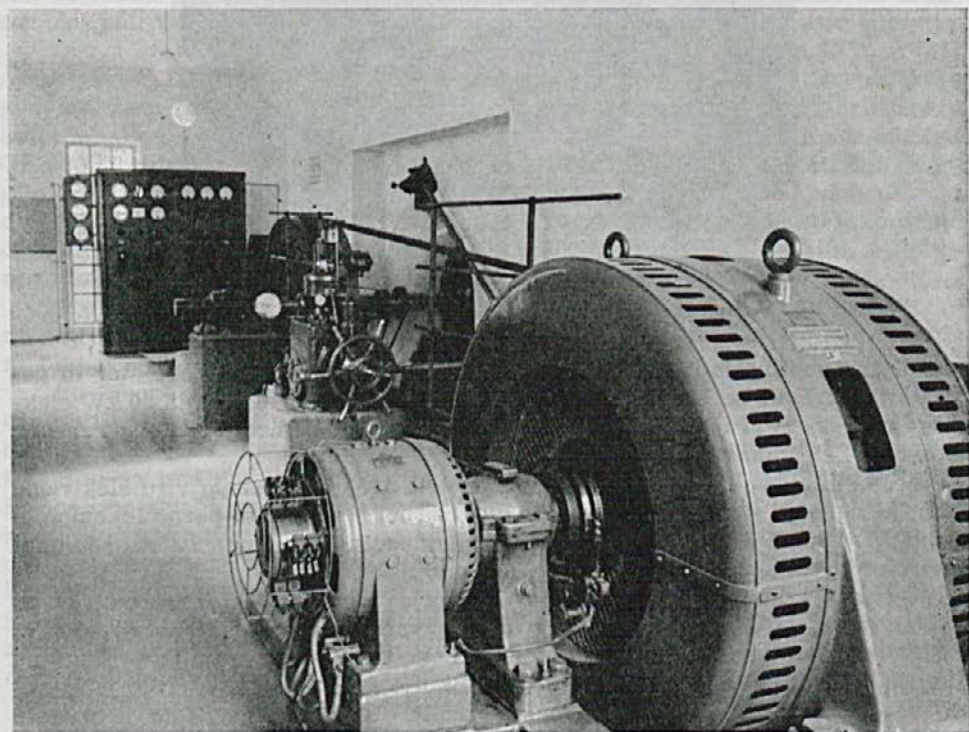
Lesna industrija na Češnjici je posegla leta 1953 po še enem viru električne energije, zgradili so namreč kalorično elektrarno. Nabavili so parno lokomobilno z zmogljivostjo 60 KM in jo kurili z lesnimi odpadki (žagovino). Ta stroj je gnil generator za izmenični tok 380/220 V in energijo 40 kW.

V omrežju in daljnovodu elektrarne Škofja Loka v Selški dolini več let po osvoboditvi ni bilo sprememb. Podjetju »državne elektrarne Slovenije — DES« je sledila ustanovitev »Podjetja za distribucijo električne energije v Kranju«. Vanj je bila vključena tudi elektrarna za Škofjo Loko in okolico. Bilo je še nekaj reorganizacij, ki niso pospešile napredka elektrifikacije. Zato je morala naraščajoča industrija v Selški dolini sama iskati novo energijo za razširitev proizvodnje.

Tovarna NIKO v Železnikih je pričela z rekonstrukcijo svoje HC. Tlačni cevovod skozi Racovnik — namesto odprtega dovodnega kanala — v dolžini

430 m, je bil zgrajen od Škrjevca do izliva v rečno korito Sore pri »Johanovem mlinu«. S tem so združili tri vodne padce na skupno višino 11,5 m in pri vodni količini 1300 l/sek, povečali vodno moč na 175 KM. Zgradili so novo strojnico, opremljeno s Francisovo turbino in regulatorjem obratov, generatorjem za trifazni tok 400/230 V, avtomatskim regulatorjem napetosti in instrumenti za sinhronizirano obratovanje. Gradnjo so končali v treh letnih etapah: v oktobru 1952 je pričela nova hidrocentrala obratovati. Z novim izvorom električne energije je tovarna NIKO v Železnikih položila temelj za nadaljevanje kapitalne izgradnje.

V naslednjih letih se je povečala aktivnost distribucijskih podjetij za napredek elektrifikacije v Selški dolini. V večletnem obdobju se je električno omrežje razširilo samo na Dražgoše in Stirpnik. Temu pa je sledila elektrifikacija vasi takole: v letu 1953 so elektrificirali vasi Knapa in Pozirno, leta 1954 Podlonk, Prtovč in Praprotno, leta 1955 Lušo in Sv. Lenart, leta 1957 Jesenovc in Martinj vrh, leta 1959 Spodnje in Zgornje Danje. V letu 1960 je sodarska zadruga na Češnjici opustila proizvodnjo električnega toka za široko potrošnjo in je elektrarna Kranj prevzela javno omrežje v krajih Češnjica, Železniki, Studeno, Kališe, Smoleva, Ostri vrh. Elektrifikacija Spodnje in Zgornje Davče in transformatorska postaja pri ISKRI je bila zgrajena istega leta. Leta 1961 so

Strojnica HE NIKO v Železnikih, zgrajena leta 1952. V njej proizvajani električni tok je s povečano množino pogonske sile pospešil razvoj industrije v Železnikih.

Foto arh. Tone Mlakar

zgradili trafo postajo za ALPLES in elektrificirali Podrošt, leta 1962 Soriško planino za turistične namene in leta 1963 še vas Sorico.

Elektrarna Franca Kemperla je za elektro prenos v Selški dolini zgradila daljnovod za visoko napetost 6000 V. Ta daljnovod je dogradila Elektrarna Škofja Loka, toda ta daljnovod ni več zmožgal prenašati energije, ki je bila potrebna v novih razmerah. Leta 1960 so obnovili daljnovod, obesili vodnike večjih presekov in povišali napajalno napetost na 10.000 V.

Najnovejša rekonstrukcija tovarn ALPLES in ISKRE je zahtevala znatno povišanje pogonske energije. ELEKTRO KRANJ je to upoštevalo in po 10 letih prenašanja energije v režimu 10.000 V — »10 kV« zgradilo nov daljnovod za napetost 35 V — »35 kV« in prenašanje energije 7000 kW. Ta novost pa bo popolnoma dograjena z novo razdelilno trafo postajo v Železnikih. Z njo bo Selška dolina imela zagotovljeno električno energijo pri nadaljnjem razvoju gospodarstva, v katerem je industrija zavzela odločujoče mesto, saj je z neposrednimi vlaganji ali soudeležbami pripomogla k popolni elektrifikaciji.

Podani pregled nastajanja električnih central in elektrifikacije v Selški dolini, ki ima približno 7000 prebivalcev, zgovorno priča o naprednih prizadevanjih teh ljudi. V dobi graditve manjših elektrarn so prebivalci mnogo prispevali za elektrifikacijo. Ni mogoče prikazati vseh teh prispevkov, nedvomno pa je na vsakega prebivalca odpadel visok znesek.

Viri:

Nekaj podatkov so dali Zdravko Goja — Železniki, Franc Kemperle — Škofja Loka, Mila Vozel — Kranj.

JOŽE BLAZNIK, DIPL. ING., JOŽE DEMŠAR, JERNEJ GORTNAR,
MILKA SMID, ANTON TAVCAR, NIKO ZUMER

LESNA INDUSTRIJA V SELŠKI DOLINI

OSNOVE ZA RAZVOJ LESNE INDUSTRIJE

Zarodki sedanje tovarne pohištva ALPLES Železniki so bili spočeti v različnih lesnopredelovalnih dejavnostih in na zadrugi osnovi. Tako ima podjetje svoje korenine v žagarstvu in sodarstvu, ki sta se povezala kot obrt v sodarsko in kasneje tudi v lesno zadrugo. Zato bomo v tem sestavku podali nekaj misli o dejavnostih samih, njihovem razvoju in preraščanju v industrijo in o vseh organizacijskih oblikah, ki jih je podjetje prešlo, da je postalo tako, kot sedaj trenutno je.

Tovarna ALPLES na Češnjici

Foto arh. Tone Mlakar

Po kronološkem zaporedju so bile te razvojne faze naslednje:

1. Sodarska zadruga za Selško dolino na Češnjici, registrirana zadruga z omejeno zavezo, registrirana 29. decembra 1902.
2. Sodarska zadruga v Železnikih, registrirana zadruga z omejeno zavezo, registrirana 19. decembra 1910.
3. Lesnoproductivna zadruga z omejenim jamstvom za Selško dolino na Češnjici, registrirana 24. februarja 1937.
4. Lesna zadruga z omejenim jamstvom na Češnjici, registrirana 28. aprila 1946.
5. Kmetijska zadruga z omejenim jamstvom na Češnjici, registrirana 7. avgusta 1948.
6. Lesno industrijsko podjetje »Češnjica«. To zaradi reorganizacij v združništvu ni bilo registrirano.
7. Medzadružno lesno industrijsko podjetje »Češnjica«, kratica »MLIP Češnjica«, registrirano pri Okr. gosp. sod. v Ljubljani pod RG II-240/1 dne 16. decembra 1955.
8. Lesno industrijsko podjetje »Češnjica« kratica »LIP Češnjica«, registrirano pri Okr. gosp. sodišču v Ljubljani pod RG II-240/8 dne 6. julija 1964.
9. »ALPLES« — tovarna pohištva Železniki, registrirana pri Okr. gosp. sodišču v Ljubljani pod RG II-240/1-Kr dne 15. januarja 1969.

Žagarstvo

Lesarstvo v Selški dolini sega daleč nazaj v zgodovino in ima bogato tradicijo, kar ni nič čudnega, saj je Selška dolina bogato zaraščena z gozdovi. Zaradi razvoja rudarstva se je v 14. stoletju v Selški dolini pričelo z intenzivnim izkoriščanjem gozdov, ki je v naslednjih stoletjih zavzelo vse večji obseg. Po vseh okoliških gozdovih, predvsem pa na Jelovici so pričeli s kuhanjem oglja. Fužinarji so potrebovali tudi ustrezno leseno embalažo za prevoz izdelkov, ki so jih prodajali daleč naokrog. Zato je tudi nastanek prve žage v Železnikih povezan z nastankom fužinarstva in tudi prva vest o žagi v Železnikih izhaja iz najstarejših listinskih podatkov o rudarstvu v tem kraju.

Vest o nastanku prve žage v Železnikih sega nazaj v leto 1358. V 18. stoletju je bilo v Selški dolini že več žag venecijank. Tudi pred prvo svetovno vojno je bilo žagarstvo v dolini močno razvito. Skoraj po vseh grapah so obratovala žage venecijanke, ki so žagale s pomočjo vodne sile na en ali več žagnih listov. Med letom 1900 in 1910 je obratovalo v dolini okoli 40 žag venecijank. Gozdovi in les so torej v dolini že pred dawnimi leti dajali kruh ljudem in ga dajejo še danes. Žagarstvo kot ena od oblik oplemenitve lesa pa je ena najstarejših dejavnosti v Selški dolini.

Sodarstvo

Poleg žagarstva sodi nedvomno tudi sodarstvo med najstarejše obrti Selške doline.

Sodarji so oskrbovali z leseno posodo predvsem fužinarje, ki so v njej tovorili železne izdelke. Delali pa so tudi drugo leseno posodo za trgovino. Izdelke so prodajali prek raznih mešetarjev in trgovcev. Konec prejšnjega stoletja

je bilo sodarstvo kot hišna obrt zelo razvito predvsem na Rudnem, kjer so bili domala vsi kajzarji sodarji, pa tudi na Češnjici, v Dražgošah in Kališih. Tudi v Železnikih je bilo v tem času že več sodarjev, medtem ko so se v drugih vaseh ukvarjali s sodarstvom le posamezniki.

Najtežje čase so sodarji preživljali, ko so v Železnikih ugasnili plavži in so izumirale železnikarske kovačije. Šele ko so pričeli z izdelovanjem sodov za kropske žebjarje in Kranjsko industrijsko družbo na Jesenicah, so se za njih pričeli boljši časi. To je bilo v začetku tega stoletja. Prav v tem obdobju se je na Slovenskem razmahnilo zadružništvo, ki je prav tu, v Selški dolini, med vedno izkoriščanimi sodarji naletelo na zelo plodna tla. V zelo kratkem obdobju so sodarji Selške doline ustanovili dve sodarski zadrugi, prvo na Češnjici, drugo pa v Železnikih.

Idejo zadružništva je v Selško dolino zanesel sam pobudnik zadružništva, dr. Janez Krek. Že 14. januarja 1898 je bila v zadružni register vpisana »Gospodarska zadruga v Selški dolini, registrirana zadruga z omejeno zavezo«. Sodarji iz vasi Rudno, Dražgoše, Češnjica, Kališe, Selca in Ostri vrh so bili združeni v Gospodarski zadrugi vse od njene ustanovitve. Za skupinsko delo je bila sodarjem na voljo delavnica v lasti Gospodarske zadruge. To je bila hiša bivšega »Markovčevega« grunta na Češnjici. Sedaj je to gostinski lokal »Jelenko«.

V letu 1902 so se sodarji odcepili od Gospodarske zadruge in ustanovili svojo posebno sodarsko zadrugo. V zadružni register je bila vpisana 29. decembra 1902 kot »Sodarska zadruga za Selško dolino na Češnjici«. Njeno področje je bilo razpečavanje sodarskih izdelkov, oskrbovanje članov s sodarskimi potrebščinami ter postavljanje in vzdrževanje skladišč. Vodstvi obeh zadrug, gospodarske in sodarske, sta si stavbo razdelili po uporabnosti na dva dela, tako da je Gospodarska zadruga obdržala bivalne prostore (sobe), Sodarska zadruga pa je prevzela gospodarski del plosolja in ga preuredila v delavnico in skladišče.

V delavnici Sodarske zadruge so že izdelovali posode s po več sto litri prostornine. Ker pa so delali vse ročno, obstajali pa so že stroji, je vodstvo zadruge z lastnimi sredstvi in delnimi posojili zgradilo na mestu ob Sori, kjer je stala »Ožbicova« žaga, novo zgradbo. Opreмили so jo s Francisovo turbino za pridobivanje električne energije. Nabavili so tudi vse potrebne, takrat obstoječe stroje za prehod iz ročne na strojno obdelavo. Poleg zgradbe, v kateri je bila velika sodarska delavnica, si je zadruga postavila še žago venecijanko in celoten obrat imenovala »Centrala«. V centrali so po letu 1912 imeli sodarji lastno električno energijo za svoje potrebe in tudi za potrebe prebivalcev v bližnji okolici. Vodstvo zadruge je organiziralo v času od 18. februarja do 19. marca leta 1913 praktični strokovni tečaj pod vodstvom Rudolfa Rontaga z Dunaja. Ta jih je naučil po načrtu izdelovati iz hrastovega lesa do 5000 litrov velike sode. Med tem časom so v letu 1907 zgradili skladišče za shranjevanje sodov tudi na Rudnem.

Šele tedaj, ko so imeli sodarji lastno zadrugo, se je sodarstvo v tej dolini ugodno razvijalo. Vendar je razmah prekinila I. svetovna vojna. Promet se je skoraj docela ustavil. Tudi po vojni so bile še težave. Kmalu po vojni so opustili delavnico na Češnjici. Delavnica na »Centrali« je služila za delo občasnih naročil in za tiste sodarje, ki niso imeli lastnih hiš in so gostovali. Da sodarji po vojni niso imeli cvetočih dni, je dokaz v tem, da je članstvo v zadrugi lahko nasledil samo eden od potomcev umrlega člana.

Med prvo in drugo svetovno vojno so sodarji delali največ sode iz klanega lesa za zelje. Iz žaganega lesa in krajnikov pa so izdelovali sode za kolomaz in tanin. Za druge izdelke, kot so škafi, banje, čebri in drugo, ni bilo večjih naročil.

Zadruga je imela dve skladišči, eno v vasi Rudno za izdelke sodarjev z Rudna in Dražgoš, drugo v poslovni stavbi na Češnjici za izdelke drugih sodarjev.

V navadi je bilo, da so sodarji dovažali svoje izdelke ob sobotah v obe skladišči, kjer je bil opravljen količinski in kvalitetni prevzem. Po prevzemu je sodar odšel v pisarno k obračunu ali po akontacijo, odvisno od sezonskega ali nesezonskega izdelka.

Sode in druge izdelke so sodarji nakladali na »lojtrske« vozove in jih povezovali z vrvjo. Za nakladanje je bilo potrebno 5—6 oseb. Na en voz so naložili več kot 200 sodčkov po 50 litrov. V zimskih mesecih so izdelke odpremljali z vprežnimi sanmi, naloženimi z enakim številom sodov kot na vozu.

Med drugo svetovno vojno je zadružno vodstvo delovalo le še v letu 1942. Po tem letu so ostale računske knjige prazne. Po osvoboditvi je zadruga ponovno oživela. V oktobru 1945 je zadruga celo zaprosila vojaško oblast, naj oprostijo sodarski naraščaj vojaške službe. Že naslednje leto, tj. 4. februarja 1946 je načelstvo zadruga razpravljalo o združitvi z Lesno produktivno zadrugo na Češnjici. V zadružni register pri Okrožnem sodišču v Ljubljani je bila združitve vpisana 16. decembra 1946, dejansko pa je bila izvršena šele 1. oktobra 1947.

Razen Sodarske zadruga na Češnjici je bila 19. decembra 1910 vpisana v zadružni register c. kr. deželnega kot trgovskega sodišča v Ljubljani tudi »Sodarska zadruga v Železnikih«. Ustanovitelji te zadruga so bili izrazito liberalno usmerjeni in so se hoteli tudi na gospodarskem področju upreti vse večjemu klerikalnemu vplivu. Med ustanovitelji so bili v načelstvu trgovci, gostilničar, posestniki in nadučitelj. Že v drugem letu poslovanja zadruga pa je bil v načelstvo vključen tudi sodar. Z željo in namenom, da bi pričeli izdelovati boljše posodo, kakor zeljarje, ribiče, škafe in podobno, so pozvali Tomaža Lotriča iz Dražgoš, da bi v skupni delavnici, ki so jo že leta 1911 uredili v najetih prostorih, vodil delo.

Tudi ta zadruga je hitro zaživela in, čeprav so bili ob ustanovitvi samo trije sodarji, je njihovo število naraščalo, posebno prvo leto. Poslovala je bolj ali manj uspešno vsa leta do vključitve v Lesno zadrugo. Ta zadruga je poslovala tudi vso drugo svetovno vojno, vendar podatkov o članstvu in uspehih ni. Tudi sejna knjiga je zaključena z letom 1941.

Po osvoboditvi je zadruga zaživela z vso silo. Že leta 1946 pa se je hkrati s Sodarsko zadrugo Češnjica združila z Lesno zadrugo na Češnjici. Sprememba je bila vpisana v zadružni register pri Okrožnem gospodarskem sodišču 16. decembra 1946, dejanska združitve pa je bila izvršena hkrati s Sodarsko zadrugo na Češnjici 1. oktobra 1947.

Na pobudo vodstva Lesne zadruga na Češnjici je bila 15. avgusta 1945 sklenjena združitve obeh sodarskih zadrug. Obe zadrugi sta postali odseka v Lesni zadrugi s svojim odborom. Vodja sodarskega odseka na Češnjici je bil režijski delavec, v Železnikih pa v začetku honorarni. Tako je ostalo tudi še po reorganizaciji Lesne zadruga v kmetijske zadruga v letu 1948. Sodarji so prešli v sklop Kmetijske zadruga Češnjica. V letu 1953 se je pokazalo za naj-

bolj umestno, da so se sodarji obeh odsekov združili v enega. Združeni sodarski odsek je štel 33 članov (Češnjica 22, Železniki 11). V začetku so sodarji, predvsem iz sodarske zadruga Češnjica, delali po večini še doma. Sodarji v Železnikih pa so si dogradili svojo delavnico, v kateri so delali izdelke vsak zase, vsi pa z lastnim ročnim orodjem.

Leta 1947 je ponovno zaživelo skupinsko delo v stari sodarski delavnici na Centrali. Namen tega začetka je bil, da pridobijo še druge sodarje in izučijo sodarstva tudi mlajše ljudi. Najprej so delali izdelke iz trdega lesa, i. s. hrastove sode do velikosti 1000 l in kadi za namakanje. Žagali so tudi doge za sode iz podmetrnega lesa s/j ter iz lesa krajnikov.

Že po nekaj letih se je izučilo za sodarje precej mlajših ljudi. Zato je bilo treba pridobiti nove delovne prostore. Hkrati bi v nove prostore namestili tudi starejše sodarje, ki so do tedaj delali doma. V ta namen so v letih 1951/52 dogradili na »Centrali« novo sodarsko delavnico. Že v letu 1949 je večina sodarjev, tudi starejših, na podlagi desetletne prakse opravilo izpite za poklic sodar. Od leta 1913 ljudem, ki so izdelovali sode, ta možnost ni bila dana.

Ob oddvojitvi lesno predelovalnega odseka iz Kmetijske zadruga Češnjica in ob ustanovitvi samostojnega Lesno industrijskega podjetja je sodarstvo ostalo kot ena glavnih dejavnosti novega podjetja. Tehnološki postopek pri izdelavi sodov se ni bistveno spremenil, če izvzamemo izboljšave posameznih faz dela ter prizadevanje po koncentraciji proizvodnje sodov na enem mestu, s katerim bi dosegli industrijski način obdelave po tekočem traku. Ročni sodarski delavnici sta bili dve, ena v novem poslopju na Češnjici, druga v Železnikih v bližini starega plavža. Strojna obdelava sodov je bila na obratu »Centrala« v starem poslopju hidroelektrarne. K sodarskemu odseku sta sodili še dve skladišči, in sicer na Češnjici in v Železnikih.

V letu 1959 so se preselili sodarji iz Železnikov na Češnjico in so v Železnikih delavnico uknili. V njej je nato Tehnica uredila svoje proizvodne prostore.

Takoj po osvoboditvi so izdelali veliko raznovrstnih sodov. Kot prvi številnejši je bil čeber za zelje iz dašenega in žaganega lesa. Temu so v času planskega gospodarjenja sledili sodčki iz dašenega lesa z lesenimi obroči po 55 l za naše obalno ribarstvo. V letu 1952 je zaradi slabega ulova rib prišlo do prvega zastoja. Zato so začeli izdelovati embalažne sodčke za kemično industrijo. Velikost sodov za sipne materiale je bila od 25 do 100 l. Opremljeni so bili z lesenimi in tudi železnimi obroči. V letu 1955 je sledil počasen prehod na izdelavo sodčkov po vsebini 28 l in za 45 kg neto žeblice žebliarski industriji. Sodčki so bili okovani z železnimi obroči in na dnu opremljeni z lesenimi froči.

Ob preselitvi sodarjev iz Železnikov na Češnjico se je skoncentrirala izdelava sodov samo na eno mesto. Zato so lahko izvedli delitev dela in uvedli industrijski način proizvodnje po nižji ceni. Toda kljub temu sta bila furnirska in kartonska embalaža cenejši in sta izpodrinili sod, ki ni mogel konkurirati. Zato so v letu 1963 prenehali s proizvodnjo sodov, čeprav je imela tu v Selški dolini stoletno tradicijo. Kljub ogromnim naporom posameznikov in kolektiva proizvodnje sodov ni uspelo obdržati. Tudi iznajdba Jožeta Blaznika s Češnjice in Jožeta Prevca s Studena ni mogla vzdržati v konkurenčnem boju, ki ga je diktiral sod iz luščenega bukovega furnirja. Da bi prešli na drugo vrsto izdelkov iz sodarske stroke, pa ni bilo ne naročil in ne pogojev.

Ko so začeli v letih okrog 1930 razmišljati o lesno-produktivni zadrugi, je v Selški dolini teklo že četrto desetletje, odkar se je začelo združevanje v različne zadružne organizacije. Bilo je namreč ustanovljenih že več gospodarskih, kmetijskih, živinorejskih, strokovnih in hranilno-posojilnih zadrug. Pri delu v teh zadrugah so se usposabljali domačini-odborniki in si pridobivali izkušnje v vodenju. Poleg tega pa so ti ljudje spoznali prednosti zadružnega gospodarstva ter uvideli koristi za posameznike in njihova zasebna gospodarstva. Tako se je zadružna miselnost globoko zakoreninila v ljudeh.

Več prizadevnih in naprednih gozdnih posestnikov in delavcev, ki niso bili zadovoljni z ravnanjem lesnih trgovcev, je začelo premišljati, kako bi si pomagali z zadružno organizacijo v gozdnolesnem gospodarstvu, ki dotlej sploh še ni bilo zadružno organizirano. Praviloma bi jim morala pomagati Zadružna zveza ali pa Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani. Vendar ti zvezi nista mogli ne svetovati, ne posredovati vzorčnih pravil za razvijanje zadružništva v gozdno-lesnem gospodarstvu.

Največje naravno bogastvo — les, ki ga predstavljajo gozdovi v Selški dolini, prebivalstvu ni prinašal tistih dobrin, ki bi jih lahko, predvsem zaradi premetenosti lesnih trgovcev, ki so neizkušene kmete večkrat oškodovali. Take razmere so prisilile kmeta, da si sam pomaga. Važno je tudi dejstvo, da so si za to prizadevali tudi izobraženci-rojaki, ki so sicer živeli izven Selške doline, a jim je to narekovala skrb za domače ljudi. Priložnostni obiski doma so jim omogočili snidenja, kjer so razpravljali, kako doseči boljše in smotrnejše upravljanje gozdov, sodobnejšo obdelavo in industrijsko predelavo lesa, da bi tako povečali zaposlitev in zaslužek ljudi v dolini. Iz tega kroga je bil izbran domačin, strokovnjak v gozdno-lesni panogi inž. Alojz Žumer. S polnim zaupanjem so se nanj obrnili tudi gospodarji, posestniki in delavci, med njimi Jakob Prevc s Studena, načelnik in poslovodja Sodarske zadruge na Češnjici. Inž. Alojz Žumer je prevzel nalogo, da s svojim znanjem in poznavanjem razmer v gozdno-lesnem gospodarstvu pripravi zamisel, po kateri bi se oblikovala gospodarska organizacija na zdravih temeljih, ki bi omogočila napredno gospodarjenje z gozdovi in industrijsko predelavo lesa.

Zamisel zadruge

1. Oblikovana naj bi bila zadruga tako, da bi zagotovila trdne osnove, gospodarski napredek in največjo korist za člane.
2. Namen organizacije bi bil predvsem: smotrnejša gojitev in izkoriščanje gozdov ter pospeševanje lesne obrti in industrije z moderno obdelavo lesa.
3. Nova organizacija naj bi združila gozdne posestnike kot gojitelje, negovalce in uporabnike gozdov, žagarske obrtnike kot predelovalce gozdnih asortimentov, gozdne delavce in delavce pri lesni obdelavi; lesnih trgovcev in prekupčevalcev v zadrugo ne bi sprejeli.
4. Poslovanje zadruge bi bilo določeno s pravili; med drugim naj bi bilo določilo, da bi zadruga prevzemala od svojih članov les na nečvrsti račun, ga obdelala in prodala, nato pa lastniku izplačala pripadajoči izkupiček z odbitkom predelovalnih in manipulativnih stroškov.

5. Zadrudni član bi bil polnopraven po vplačilu članskega deleža v znesku 1000 din in po prevzemu petkratnega jamstva na to vsoto; višina deleža je bila določena z namenom, da bi zbrali čimveč sredstev, ki bi brezobrestno služila zadrugi za poslovanje.

To so bile posebnosti v zadrudni organizaciji, ki bi bila v ostalem oblikovana po zadrudnih pravilih, izdelanih po zadrudnem zakonu in njegovih določilih.

Ko bi po teh zamislih zadruga že bila ustanovljena, bi se pojavilo vprašanje, kako ji zagotoviti tržišče za njene proizvode. Ing. Alojz Žumer je rešil to na ta način, da je predvidel ustanovitev prodajne organizacije zadrudne oblike, kamor bi se lahko vključile podobne zadruge iz vse Slovenije in velika gozdna posestva s svojimi industrijskimi obrati. Tako bi se zavarovali pred lesnimi veletrgovci, ki bi lahko ogrozili obstoj posameznih zadrug, obšli bi trgovske posrednike, hkrati pa bi prodrli v lesna tržišča v Sredozemlju.

Realizacija te zamisli, po kateri je bila ustanovljena prodajna organizacija MARAD — zadruga s poslovalnico na Sušaku, je široko posegla v slovensko gozdno-lesno gospodarstvo in razgibala manjše gozdne posestnike in delavce, da so se pričeli zanimati za zadrudno združevanje.

Ustanavljanje zadruga

Leta 1934 je poskušal ustanoviti lesno produktivno zadrugo Franc Kemperle s Češnjice. Nagovarjal je razne gozdne posestnike, da bi se združili in zadrudno gospodarili z gozdom in lesom. Vendar njegov poskus ni uspel. Leta 1935 je ing. Alojz Žumer poskušal pridobiti za ustanovitev zadruga Ivana Gartnerja z Jelovice v Dražgošah, ki pa se za to ni odločil. V tistih časih so nastale še večje težave, ki so omrtvile gozdno-lesno gospodarstvo. Proti Italiji, ki je okupirala Abesinijo, so bile namreč sprejete gospodarske sankcije, zaradi katerih je bil ustavljen vsak izvoz lesa v to državo. Na žagah v Selški dolini so se kopičile zaloge rezanega lesa, s tem je bil ustavljen denarni dotok od prodaje. Povedati je treba, da je Selška dolina dotlej izvažala les izključno v Italijo. Ta stiska je zahtevala intenzivnejše iskanje izhoda.

Načelnik Sodarske zadruga na Češnjici je v imenu zadruga in nekaterih posestnikov zaprosil ing. Alojza Žumra za sestanek. Dne 12. aprila 1936 so se sestali pri Žumru v Železnikih. Sklenili so, da bodo ob letnem sodarskem shodu širše razpravljali o potrebnih ukrepih za odpravo težkega gospodarskega stanja. Sodarska zadruga sama ni prevzela naloge, da bi organizirala in ustanovila novo zadrugo. Na tem sestanku pa se tudi še niso dogovorili, kdo naj bi bil izbran za to pomembno in tvegano delo.

Dne 3. junija 1936 so v organizaciji Sodarske zadruga sodarji priredili svoj vsakoletni izlet, tisto leto so šli v Sušo. Povabili so nekaj gostov, med njimi prof. Jakoba Šolarja, ing. Alojza Žumra in Nika Žumra. Po končanem cerkvenem obredu, posvečenem spominu umrlih sodarjev, se je razvil živahen pogovor. Spontano so razpravljali o gospodarski krizi v dolini in o ukrepih, ki so potrebni za njeno rešitev. Izbrali so tudi človeka, ki bi bil za to najprimernejši, hkrati pa dovolj spreten, da bi pripeljal do ustanovitve prepotrebne zadruga. Prof. Jakob Šolar je pred zbranimi odločno dejal prisotnemu Niku Žumru: »Ustanovitev lesne zadruga je tvoja naloga, Niko!« Ta javni poziv so zbrani z odobravanjem podprli in zagotavljali svojo privrženost novi zadrugi ter pomoč pri delu.

Prve priprave

Tako je bil izbran organizator Lesno-produktivne zadruga za Selško dolino. Osnovan je bil pripravljalni odbor, ki je začel s propagandnim delom za zbiranje članstva na javnih sestankih v krajih: Češnjica, Selca, Dražgoše, Martinj vrh, Ojstri vrh, Rudno in Podlonk. Na teh sestankih so zbrali blizu 90 članskih prijav, toda vse pogoje za članstvo, vključno za vplačilo članskega deleža, je imela približno polovica prijavljenih. Ti so kot ustanovitelji tvorili ustanovni občni zbor, na katerem so dne 2. januarja 1937 sprejeli pravila Lesno produktivne zadruga z o. j. Češnjica. V prvo načelstvo so izvolili: Nika Žumra, posestnika iz Zeleznikov št. 3 za načelnika in poslovodjo, za odbornike: Urha Demšarja, posestnika z Rudna 11, Ivana Prevca, posestnika s Studena 5, Roka Šolarja, posestnika z Rudna 37, Jožeta Žbontarja, posestnika z Rudna 28, v nadzorstvo pa: Antona Demšarja iz Martinj vrha, Filipa Gartnerja iz Dražgoš in Petra Meseca s Češnjice.

Dne 24. februarja 1937 je bila Lesno produktivna zadruga registrirana. Zadruga upravna pisarna je bila v hiši Nika Žumra, ki je organiziral in vodil njeno poslovanje. Prvi zadržni nameščenec, usposobljen in verziran v lesni stroki, je bil Janko Kemperle, ki je opravljal pisarniška, trgovska in knjigovodska dela.

Med ustanovne člane so se vključili tudi: Anton Demšar z venecijansko žago v Zadnji Smolevi, Filip Gartner z žago na Rudnem, Sodarska zadruga z žago na Češnjici, Gregor Šmid z žago na Rudnem in Franja Veber s parno žago na Češnjici. Združene strojne kapacitete štirih venecijank in enega polnojarmenika so zadrugi omogočile, da je lahko takoj začela s poslovanjem.

Začetna obratna sredstva v višini 65.000 din je zadrugi dodelil ing. Alojz Žumer kot akontacijo na blago. Najeti posojila za obratna sredstva je bilo zelo težavno, ker je bil v veljavi zakon o kmečki zaščiti, po katerem je Privilegirana agrarna banka prevzela vse kmečke dolgove pri bankah in posojilnicah v 12-letno odplačilno dobo s 3 % obrestmi. Kmečki dolžniki so bili s tem zavarovani pred prisilno izterjavo, zato pa je bila kmetijstvu odvzeta kreditna sposobnost. Upravni in nadzorni odbor zadruga sta na skupni seji sklenila najeti posojilo za stalna obratna sredstva v znesku 300.000 din. Prvo prošnjo so vložili pri Zadržni zvezi v Ljubljani, ki pa je posojilo odklonila. Naslednjo prošnjo so naslovili na Zadržno gospodarsko banko v Ljubljani — tudi ta je prošnjo zavrnila. Tretjo prošnjo so vložili pri Podružnici Zadržne gospodarske banke v Kranju. Upravni odbor te banke je prošnjo sicer odobril, vendar je centrala v Ljubljani preprečila dodelitev posojila. Potem so prošnjo vložili še pri Kreditni banki Ljubljana. S pomočjo znanca, prokurista Antona Janežiča, ki so ga natančno poučili o novoustanovljeni lesno produktivni zadrugi, so dosegli ugodno rešitev prošnje. Kreditna banka je posodila 300.000 din za obratna sredstva in odprla Lesno produktivni zadrugi tekoči račun. Posojilo je bilo zavarovano z menico, ki jo je kot akceptant podpisal načelnik zadruga (ni bil kmet) in žiranti, člani upravnega in nadzornega odbora, med katerimi le eden ni imel pogojev, ki jih je določal zakon o kmečki zaščiti.

Ko so opravili organizacijske formalnosti, vključno z registracijo, zagotovitvijo obratnih prostorov in odobritvijo obratnih sredstev, je zadruga pričela s širokim poslovanjem: njeni glavni nalogi sta bili:

1. S prostovoljno združitvijo številnih članov zgraditi takšno gospodarsko organizacijo, ki bi bila stalno sposobna revolucionarno spreminjati gozdno lesno gospodarstvo in delo.

2. Poslovanje zadruga po zadružnih pravilih je bilo organizirati tako, da se je začelo s smotrnim izkoriščanjem gozdov, obdelovanjem lesa in pripravljanjem za izvoz.

Da bi to dvoje dosegli, so zahtevali od članov, da svojo miselnost podredijo najvišjim interesom zadružne skupnosti, svoje koristi pa postavijo šele na drugo mesto. Ker je zadružna skupnost zajemala vso dolino, so zahtevali, da opustijo stara krajevna nasprotja, krepijo pa združevanje kot pogoj bodoči industriji. Ta naj prinese dolini blaginjo, kar kmetijstvo samo ni zmoglo. Člani morajo izpolnjevati vsa navodila in ukaze zadružnih organov pri delu in gospodarjenju z gozdovi, da bi dosegli najboljše proizvodne in komercialne uspehe, kar je zahtevalo tržišče.

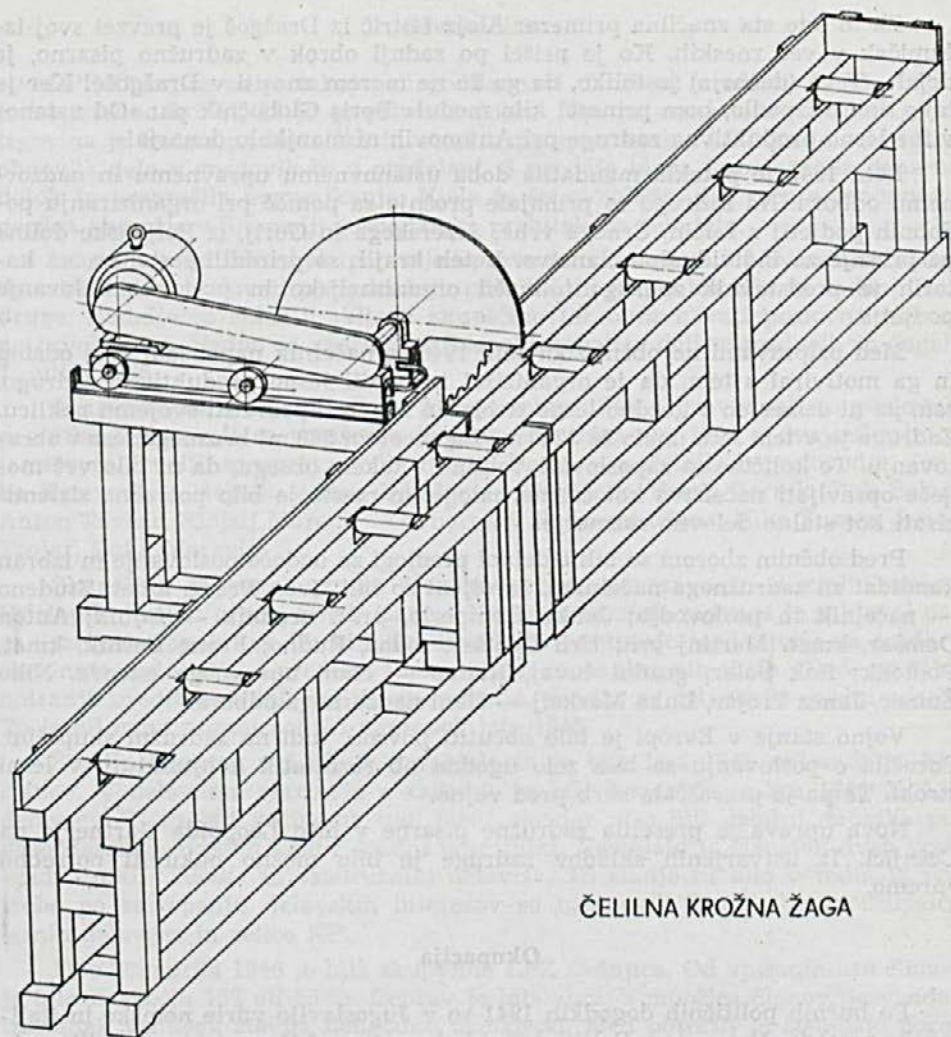
Lesno produktivna zadruga je bila v bistvu družba partnerjev proti kapitalistični lesni industriji poleg škofjeloške železniške postaje, ki je dotlej urejala in krojila lesno trgovino. Tako je zadruga hotela rešiti dolino, da ne bi bila le torišče za »kravje kupčije«. Zato je Lesno produktivna zadruga potrebovala trdno organizacijo, ki jo je bilo treba nenehno izboljševati in usmerjati k tem ciljem.

Že v zamisli je bilo določeno, da lesno produktivna zadruga obratuje kot izvozniško podjetje. Žagni obrati pa so zato morali kvalitetneje razrezovati les (paralelna obdelava, prizmiranje in čeljenje). Toda to je bilo že na zaključku delovnih nalog — vse poslovanje je namreč temeljilo na največji meri poštenja tako, da je bilo izključeno načelo »kdo bo koga«, ki je bilo sicer redna praksa. Pri odkupu lesa je bil organiziran natančen prevzem v gozdu, prav tako na krljišču; natančno skladiščenje in izmera pošiljke in seveda točen obračun ter izplačilo. Osebne kvalitete Leopolda Gartnerja, ki je opravljal meritve, točkovanje Julke Kemperle in izkušenega lesnega strokovnjaka Janka Kemperla, vse to je mnogo pripomoglo k uspešnemu poslovanju zadruga.

Prvo leto je zadruga dosegla tele knjigovodske rezultate: število članov — 46, vrednost deležev — 46.000 din, denarni promet: 3.488.391,50 din, izdano za blago — 2.081.058,91 din, prejeto za blago — 2.197.759,97 din, dobiček 38.308,47 dinarjev. Več kot številke pa so pomenili organizacijski uspehi, o katerih so člani prvo leto izražali enotno sodbo: »Če smo z zadrugo dosegli samo pošten prevzem v gozdu, jo je bilo vredno ustanoviti!« Prav poštenje je mnogo pripomoglo k velikemu zaupanju in zavidljivemu ugledu revolucionarne Lesno produktivne zadruga.

To leto je vstopil prvi delavec Anton Rihtaršič s Studena v članstvo in v delovno razmerje z zadrugo. Marija Mohorič, po domače Trojarca iz Golice, je prva oddala svojo hlodovino v zadružni razrez in vnovčitev ter prejela obračun za okrogli les po ceni 120 din za m³, medtem ko je bila takrat cena 85 din za m³, franko železniška postaja Škofja Loka.

Poslovno leto 1938 je bilo v organizacijskem, proizvodnem in komercialnem pogledu obogateno z izkušnjami in uspehi preteklega leta. Povečalo se je število članov, naraslo je število zaposlenih in povečal se je obseg poslovanja. Gozdni posestniki, novi prijavitelji za članstvo so priporočali za zaposlitev svoje otroke, kar priča o velikem zaupanju in življenjski povezanosti z novim podjetjem. Splošni gospodarski položaj v dolini se je obrnil na boljše in morečega pomanjkanja ni bilo več. Zelo spodbudno je bilo vprašanje Antona Černeta, sodnika v

ČELILNA KROŽNA ŽAGA

Prvi stroj Lesno produktivne zadrugé iz leta 1937, ki sta ga izdelala Leopold in Ivan Gartner

Škofji Loki: »Kaj ste naredili v Selški dolini, da je utihnil boben za prisilne dražbe?!«

Poslovno leto 1939 je bilo tretje leto Lesne produktivne zadrugé. Razširila se je vest, da sta industrialca iz Škofje Loke deponirala visok znesek za pokritje izgub, ki bi nastale s pretiranim dvigom cen. V konkurenci s temi cenami naj bi Lesno produktivna zadruga zašla v stečaj. Samo en član zadrugé je povedal v pisarni, da ima za svoj les zelo visoko ponudbo. Čeprav je v zadrugi že zaključil več uspešnih kupčij, se ni mogel odločiti, Postavili so ga pred odločitev: ali kupčija z zadrugo ali izključitev. Ostal je v zadrugi in dosegel celo boljši iztržek, kot mu ga je ponudil zadrugni konkurent.

Za to leto sta značilna primera: Alojz Lotrič iz Dražgoš je prevzel svoj izkupiček v več zneskih. Ko je prišel po zadnji obrok v združeno pisarno, je dejal: »Tega (denarja) je toliko, da ga že ne morem znositi v Dražgoše! Ker je tako dobro izpadlo, bom prinesel kilo medu!« Boris Globočnik pa: »Od ustanovitve lesno produktivne zadruga pri Antonovih ni manjkalo denarja!«

Leta 1940 je potekla mandatna doba ustanovnemu upravnemu in nadzornemu odboru. Na zadrugo so prihajale prošnje za pomoč pri organiziranju podobnih podjetij z Lučin, Črnega vrha, Jezerskega in Gorij, iz Poljanske doline pa prošnje za individualno članstvo. V teh krajih so priredili sestanke, na katerih je predstavnik zadruga tolmačil organizacijsko in poslovno delovanje podjetja.

Med pripravami na občni zbor leta 1940 je načelnik napovedal svoj odstop in ga motiviral s tem, da je organiziral in utrdil lesno produktivno zadrugo. sam pa ni usmerjen v gozdno lesno stroko in se mora posvetiti svojemu poklicu. Zadruga je v tem letu imela že 3200 m³ žagovcev in 580 m³ brusnega lesa v obratovanju. Te količine so zaposlovale vodilne v takem obsegu, da ni bilo več mogoče opravljati načelstva kot častne naloge, to mesto je bilo potrebno sistemizirati kot stalno delovno razmerje.

Pred občnim zborom so bili izdelani predlogi za bodoče poslovanje in izbran kandidat za združnega načelnika. Izvoljeni so bili: Ivan Prevc, kmet, Studeno — načelnik in poslovodja; Janko Kemperle, priv. uradnik — tajnik; Anton Demšar, kmet, Martinj vrh; Urh Demšar, sodar, Rudno; Franc Bernik, kmet, Podlonk; Rok Šolar, gozdni čuvaj, Rudno — člani upravnega odbora. Niko Žumer, Janez Trojar, Luka Markelj — člani nadzornega odbora.

Vojno stanje v Evropi je bilo občutiti povsod, tudi na združni skupščini. Poročila o poslovanju so bila zelo ugodna ob rezultatih konjunktura v lesni stroki. Te pa je preraščala skrb pred vojno.

Nova uprava je preselila združne pisarne v hišo Leopolda Gartnerja na Češnjici. Iz ustvarjenih skladov zadruga je bilo možno nakupiti potrebno opremo.

Okupacija

Po burnih političnih dogodkih 1941 so v Jugoslavijo vdrle nemške in italijanske armade. Nemci so v Selški dolini kakor po vsej Gorenjski postavili svojo civilno upravo. Ta je posegla tudi v LPZ, ki so ji spremenili ime: Holz produktive Genossenschaft m. b. H. in v nemščino prevedla pravila. Hkrati je bil Ivan Prevc imenovan za komisarja. Ko je dobil te odločbe, je sklical v septembru 1941 člane uprave in nadzorstva na sestanek in poročal o spremembah v zadrugi. Kot komisar ima pooblastilo za samostojno vodenje brez združnih odborov in skupščine. Vendar se je odločil, da bo informiral o poslovanju odbornike in združnike.

Osvobodilno gibanje je že leta 1941 močno rahljalo okupatorjevo civilno oblast in opozarjalo na krivdo pri sodelovanju. Partizanska aktivnost v dolini, ki so jo imenovali Banditen-Gebiet, je omejevala gospodarske dejavnosti. Podrobnosti poslovanja med okupacijo ne poznamo. Hlodovino so nabavljali po deljenih kontingentih, prodajali pa kupcem, ki so dobili dobavnice (Bezugscheine) za deske.

Osvoboditev

LPZ Češnjica se je takoj prilagodila novi družbeni ureditvi. Poudariti je treba izredno korist, ki jo je prinesla dolini. Vsa privatna lesna industrija in trgovina je čakala na lastniške in strukturne spremembe. LPZ pa je zelo hitro obnovila delo v gozdovih in v predelavi. S prodajo blaga je omogočila denarni dotok in preprečila pomanjkanje. Ujela je še spomladni čas sečnje ter mnoga gozdna območja v Sloveniji gospodarsko prehitela za celo leto.

Ivan Prevc je sklical skupno sejo uprave in nadzorstva. Ta dva sta sklenila, da takoj začno poslovati po združnih pravilih, in ga pooblastila za vodenje zadruge. Nadalje so sklenili sklicati skupščino ter obravnavati poslovne naloge po osvoboditvi. Redno je zadruga začela obratovati z deli v gozdovih in žagah 1. julija 1945.

Skupščino LPZ so sklicali za 2. september 1945. Obravnavali so poslovna poročila. Izglasovali so povišanje jamstva na delež din 1000 z dvajsetkratnim jamstvom. Izvolili so upravni odbor: Ivan Prevc — načelnik in poslovodja, Janko Kemperle — tajnik, Anton Demšar — blagajnik, Franc Bernik, Rok Šolar, Anton Tavčar, Alojzij Marenc — odborniki. Nadzorni odbor: Niko Žumer, Janez Trojar, Luka Markelj.

Skupščina je zopet oživila člansko zavest, povezavo in discipliniranost. Pristopilo je tudi precej novih članov. Nesluten razmah zadruge je zahteval organizacijske dopolnitve. To bi lahko izvedli le z notranjo razdelitvijo na gozdarsko enoto, industrijsko predelovalno enoto in enoto skupnih služb. Glede na take notranje ureditve so bili različnega mnenja, vendar so ustanovili gozdni odsek. To je bil edini organizacijski napredek leta 1945.

Število članstva v LPZ je naraščalo in je bilo leta 1946 vpisanih že 340 članov. V delovnem razmerju z zadrugo je bilo konec decembra 1945 že 130 delavcev. Ti so bili večinoma tudi člani, vendar niso bili deležni dodatka pri gospodarskem uspehu kakor gozdni posestniki. Nastajalo je članstvo dveh vrst: »zadružniki s hlodi« in »zadružniki delavci«. To stanje ni bilo v redu. Iz potrebe po zastopanju delavskih interesov so ustanovili Sindikalno podružnico lesnih delavcev in celico KP.

Dne 28. aprila 1946 je bila skupščina LPZ Češnjica. Od vpisanih 340 članov je bilo navzočih 187 ali 55 %. Čeprav je bila zbrana množica članov, je vendar izostanek velikega števila neugodno učinkoval. Med poročili je izstopalo poročilo gozdnega odseka. Najpomembnejši je bil sklep o pridružitvi Sodarske zadruge Češnjica in Sodarske zadruge Železniki v LPZ Češnjica. Tako sta se v LPZ združili žagarska obrt in sodarska obrt, kar je glavnino lesno obdelovalne dejavnosti v dolini povežalo v enotno gospodarsko in proizvodno organizacijo. Sklenili so spremeniti naslov, v katerem so izpustili poudarek »produktivna« in ostalo je samo Lesna zadruga z o. j. za Selško dolino na Češnjici. Na volitvah so razrešili Jakoba Tavčarja in Roka Šolarja in izbrali Jurija Fajfarja in Franca Pintarja v članstvo upravnega odbora. Pristopili so k prvi večji investiciji. Ob zgradbi Sodarske zadruge in elektrarne stoječo venecijansko žago so odstranili in zgradili polnojarmski obrat z dvema cirkularkama. Poglobili so odvodni kanal in razširili ter povečali učinek vodne turbine. Na njen pogon so navezali kupljeni in generalno popravljene polnojarmski »Maks Hütte«. Tako so povečali žagarsko zmogljivost. To je nujno narekovala povečana množina okroglega lesa za razrez od 3200 m³ v letu 1940 na 12.000 m³ v letu 1946.

Leta 1947 je Lesna zadruga na Češnjici imela največ članov, vpisanih je bilo 462. Toda vanjo so posegle združno organizacijske spremembe, ki so se splošno uveljavljale. Vendar te niso mogle zadržati razvijanja v industrijo, ki je močno oprta na razgibanem zbiranju proizvajalcev v združenih lesnih dejavnostih. Na žagi »Podzavrnik« Selca so montirali polnojarmenik. Janko Kemperle je prodal »Kemperlovo parno žago«. S hitrim tempom so zgradili zabojarno in sodarsko delavnico v Železnikih.

Ob pregledu Lesne zadruge Češnjica ob zaključku leta 1947 lahko ugotovimo naslednjo imovino: Polnojarmeniški obrat »Centrala« z zabojarno in sodarsko delavnico, polnojarmeniški obrat »Kemperle«, polnojarmeniški obrat »Podzavrnik«, sodarska delavnica v Železnikih. Poleg tega so tu še tovarnjaki in mnoge druge pomožne naprave. Zadruga je imela 169 delavcev in se je počasi spreminjala v industrijsko podjetje.

KMETIJSKA ZADRUGA Z OMEJENIM JAMSTVOM NA ČEŠNJICI

V letu 1948 se je zaradi socialističnega usmerjanja gospodarstva na vasi pokazala potreba po reorganizaciji kmetijskega združenja. Reorganizacija je zajela tudi Lesno zadrugo za Selško dolino. Njeno področje se je razdelilo na devet novoustanovljenih kmetijskih zadrug, ki so poleg svoje osnovne kmetijske dejavnosti prevzele tudi vse dejavnosti Lesne zadruge tj. nakup in razrez hlodovine in prodajo ter predelavo žaganega lesa. Vsaka od novoustanovljenih zadrug je prevzela člane Lesne zadruge iz svojega območja, svoje gravitacijsko področje gozdnih površin in svoje žagarske obrate (venecijanke). Sklep o reorganizaciji je Lesna zadruga, ki je tedaj štela 464 članov, sprejela na skupščini 4. julija 1948. Kmetijske zadruge, ki so jih po reorganizaciji ustanovili, so bile na Češnjici, v Martinj vrhu, na Zalem logu, v Sorici, Davči, Dražgošah, Selcih, na Bukovici in v Zgornji Luši. Na območju Kmetijske zadruge Češnjica je ostalo še 243 članov z gravitacijskim okolišem 4007 ha gozdnih površin. KZ Češnjica je v svojem sklopu organizirala tri odseke, to so:

— kmetijski, ki je obsegal trgovino, poljedelstvo, sadjarstvo, živinorejo in kmetijske stroje,

— gozdno-lesni, ki je obsegal žagarske obrate, sodarske obrate, zabojarno in mizarno ter gozdno dejavnost,

— prometno-kreditni.

Od tu dalje bomo zasledovali le lesni odsek.

Vse obrate na Češnjici in v Železnikih, tj. dva polnojarmenika, zabojarno ter elektrarno na Češnjici, v kateri je bila sodarska delavnica, in sodarsko delavnico v Železnikih, je prevzela KZ Češnjica. S tem je v svojem sklopu imela izmed vseh novoustanovljenih kmetijskih zadrug v dolini najmočnejši lesno industrijski obrat.

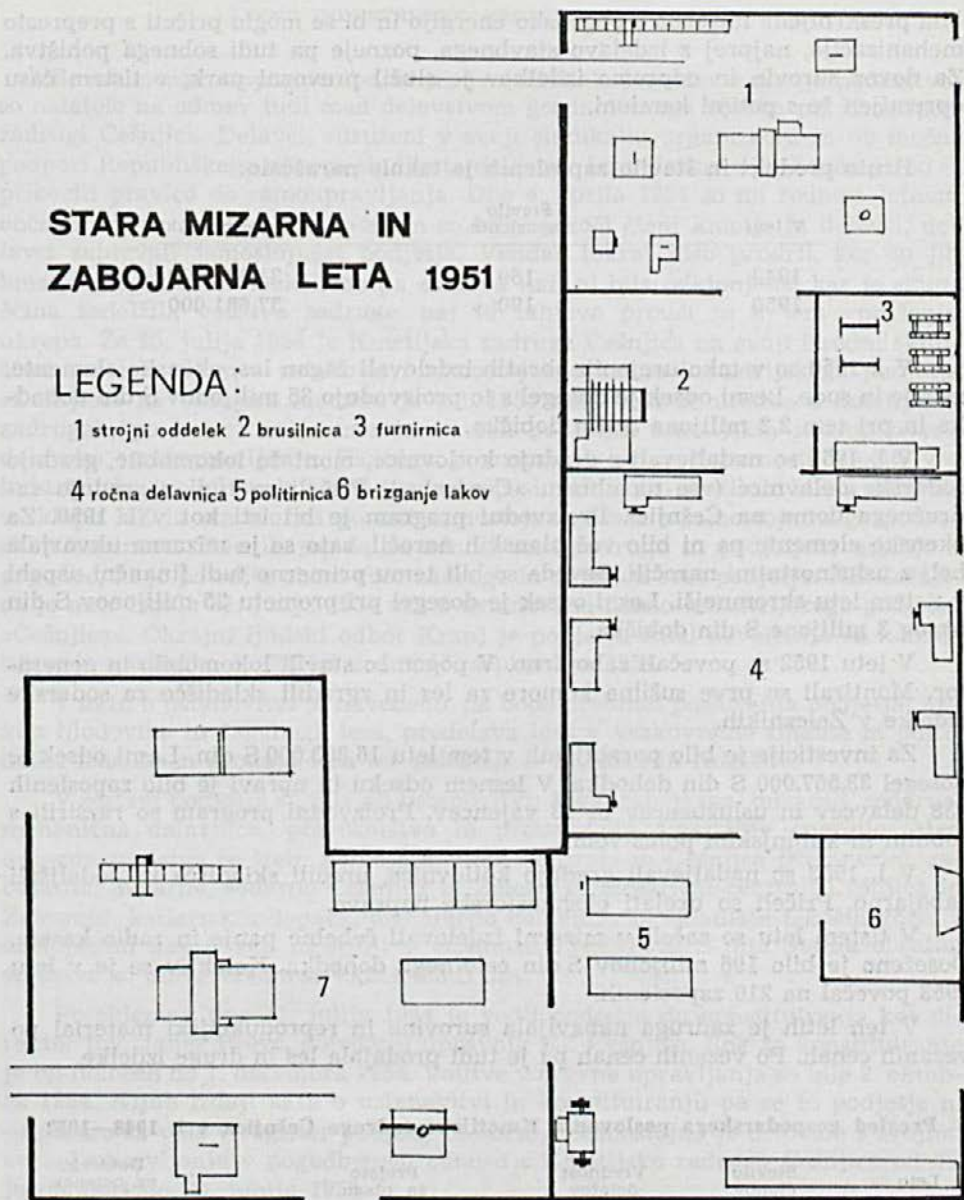
V letu 1948 se zaradi obsežnih planskih nalog, ki jih je zahtevala obnova, ni veliko delalo na razširitvi kapacitet. L. 1949 pa je na priporočilo planske komisije LRS prineslo odločitev, da se nadaljuje z začrtanimi gradnjami za dopolnitev obratov za dokončno predelavo lesa. Da bi si zagotovila pogonsko silo, je zadruga kupila stare žage »FUŽINE« v Gorenjem koncu v Železnikih, popravila vodne naprave in zgradila elektrarno. Preuredila je staro usnjarsko delavnico na Češnjici v stanovanjsko hišo za delavce, v pritličju stavbe pa je uredila

STARA MIZARNA IN ZABOJARNA LETA 1951

LEGENDA:

1 strojni oddelek 2 brusilnica 3 furnirnica

4 ročna delavnica 5 politirnica 6 brizganje lakov

poslovne prostore. Zaradi nekoliko zmanjšanega dotoka hlodovine in, da bi zaposlila odvečno delovno silo, je zgradila mizarско delavnico, v kateri je bilo zaposlenih 30 delavcev v eni izmeni. Leseni del zabojarne so predelali v zidanega. V l. 1950 je dogradila garaže z mehanično delavnico in skladišče za tekoča goriva. V tem letu je zadruga pričela graditi tudi novo kotlovnico in sušilnico lesa s komorami. V kotlovnici naj bi montirali tudi generator. Tako bi

bila preskrbljena mizarna s pogonsko energijo in bi se moglo pričeti s preprosto mehanizacijo, najprej z izdelavo stavbnega, pozneje pa tudi sobnega pohištva. Za dovoz surovin in odpremo izdelkov je služil prevozni park, v tistem času opremljen že s petimi kamioni.

Bruto produkt in število zaposlenih je takole naraščalo:

V letu	Število zaposlenih	Bruto produkt
1949	169	31,625.000
1950	190	37,681.000

V l. 1950 so v tako urejenih obratih izdelovali žagan les, okenske elemente, zaboje in sode. Lesni odsek je dosegel s to proizvodnjo 35 milijonov S din dohodka in pri tem 2,2 milijona S din dobička.

V l. 1951 so nadaljevali z gradnjo kotlovnice, montažo lokomobile, gradnjo sodarske delavnice (vse na obratu »Centrala«). Pričeli so tudi z gradnjo družnega doma na Češnjici. Proizvodni program je bil isti kot v l. 1950. Za okenske elemente pa ni bilo več planskih naročil, zato se je mizarna ukvarjala bolj z uslužnostnimi naročili. Seveda so bili temu primerno tudi finančni uspehi v tistem letu skromnejši. Lesni odsek je dosegel pri prometu 25 milijonov S din okrog 3 milijone S din dobička.

V letu 1952 so povečali zabojarno. V pogon so stavili lokomobile in generator. Montirali so prve sušilne komore za les in zgradili skladišče za sodarske izdelke v Železnikih.

Za investicije je bilo porabljenih v tem letu 16,803.000 S din. Lesni odsek je dosegel 33,567.000 S din dohodka. V lesnem odseku in upravi je bilo zaposlenih 138 delavcev in uslužbencev in 13 vajencev. Proizvodni program so razširili s sobnim in kuhinjskim pohištvom.

V l. 1953 so nadaljevali gradnjo kotlovnice, uredili skladišča in podaljšali zabojarno. Pričeli so urejati ekshauzorske naprave.

V tistem letu so začeli v mizarni izdelovati čebelne panje in radio kasete. Doseženo je bilo 196 milijonov S din celotnega dohodka. Kolektiv se je v letu 1953 povečal na 210 zaposlenih.

V teh letih je zadruga nabavljala surovine in reprodukcijski material po vezanih cenah. Po vezanih cenah pa je tudi prodajala les in druge izdelke.

Pregled gospodarskega poslovanja Kmetijske zadruge Češnjica v l. 1948—1953

Leto	Število članov	Vrednost deležev	Prejeto za blago	Dobiček, oz. ostanek za sklade
1948	243	59.240	12.878.221,47	1.276.127,79
1949	243	58.640	25.082.676,59	2.756.975,24
1950	292	29.200	31.953.370,—	2.600.245,69
1951	236	354.000	26.907.486,—	3.345.907,—
1952	251	396.000	—	11.179.921,—
1953	276	829.500	—	18.518.544,—

Revolucionarne spremembe, ki jih je doživljalo jugoslovansko gospodarstvo, so naletele na odmev tudi med delavstvom gozdnolesnega odseka pri Kmetijski zadrugi Češnjica. Delavci, združeni v svoji sindikalni organizaciji in ob močni podpori Republiškega odbora sindikata delavcev lesne industrije Slovenije, so si priborili pravico do samoupravljanja. Dne 4. aprila 1954 so na rednem letnem občnem zboru zadruga, na katerem so bili navzoči člani kmetije in delavci, delavci zahtevali samostojnost podjetja. Vendar tokrat niso prodrli, ker so jih kmetije preglasovali. Dokončno pa zahteva tudi ni bila odklonjena, ker je skupščina zadolžila vodstvo zadruga, naj to zahtevo prouči in o tem vprašanju ukrepa. Že 25. julija 1954 je Kmetijska zadruga Češnjica na svoji izredni skupščini sprejela sklep o ustanovitvi samostojnega Lesno industrijskega podjetja »Češnjica« na Češnjici. Medtem je v l. 1954 izšla tudi že uredba o kmetijskih zadrugah, po kateri se je moralo v vseh podjetjih kmetijskih zadrug uvesti delavsko samoupravljanje. Zadruga je morala iz svoje dejavnosti izločiti vso industrijsko predelavo kot tudi trgovsko poslovalnico in gostilno, ki sta delovali v sklopu KZ in sta morali postati samostojna obrata s samostojnim gospodarskim računom. Sklenili so, da se odnosi med zadrugo in podjetjem uredijo s pogodbo, ki jo potrdita občni zbor zadruga in delavski svet podjetja. KZ Češnjica je nato izdala 31. julija 1954 akt o ustanovitvi Lesno industrijskega podjetja »Češnjica«. Okrajni ljudski odbor Kranj je podjetju izdal dovoljenje za konstituiranje z odločbo št. 5724/1 z dne 15. septembra 1954.

V aktu o ustanovitvi je navedeno, da bodo predmet poslovanja podjetja: nakup hlodovine in žaganega lesa, predelava lesa v vsakovrstne finalne in polfinalne izdelke in prodaja lesa ter polfinalnih in finalnih izdelkov.

V sestavi podjetja so bile ob ustanovitvi: žaga, zabojarina, mizarna, sodarna, mehanična delavnica, prevoznništvo in proizvodnja električne energije. Med osnovna sredstva so šteli: polnojarmenika Centrala in Češnjica (Kemperle), zabojarino, mizarno, sodarno Češnjica in Železniki, električni centrali Češnjica in Železniki, kotlarno, avtopark, mehanično delavnico in skladišče tekočih goriv z obstoječimi napravami in stroji v vrednosti 134,284.000 S din. Stalna obratna sredstva so imela vrednost 43,224.423 S din.

Po sklepu z dne 31. julija 1954 je vodil podjetje do konstituiranja kot direktor tov. Janez Prevc, dotedanji upravnik KZ Češnjica. Rok za konstituiranje je bil določen do 1. decembra 1954. Volitve v organe upravljanja so bile 2. oktobra 1954. Kljub izdaji akta o ustanovitvi in konstituiranju pa se to podjetje ni priglasilo za vpis v register podjetij in obrtov. Samostojno je delovalo s svojimi organi upravljanja v pogodbenem odnosu s Kmetijsko zadrugo Češnjica od 31. julija 1954 do 30. junija 1955.

V tem letu je bilo investiranje zelo omejeno zaradi organizacijskih sprememb. Proizvodni program je zajemal les, radio kasete, čebelne panje, okvirčke za navijanje blaga, razne podstavke in sode.

Dosežen je bil bruto produkt 168,660.000 S din. Povprečno zaposlenih je bilo 272 delavcev in uslužbencev. Podjetje je pridobilo 31,167.769 S din skladov, ki so se delili takole: 28 % za dograditev združnega doma na Češnjici, 52 % za investicije v podjetju, 20 % za kmetijstvo.

Po ugotovitvi, da taka oblika podjetja, pri katerem je ustanovitelj ena sama kmetijska zadruga, za Selško dolino ni najprimernejša in najboljša, predvsem zaradi preskrbe podjetja s surovinami (hlodovino), je Okrajna zadruga zveza zainteresirala še ostale kmetijske zadruge v dolini, da bi postale soustanoviteljice medzadružnega lesnopredelovalnega podjetja, ki naj bi se nanovo organiziralo namesto že ustanovljenega Lesno industrijskega podjetja »Češnjica«. S tem v zvezi je poslala okrožnico št. 2755/54 z dne 15. oktobra 1954, s katero poziva vse obstoječe zadruge v Selški dolini, naj pristopijo k ustanovitvi podjetja. To možnost je zadrugam dal zakon o kmetijskih zadrugah (Ur. list FLRJ št. 5/54), ki je med drugim določal, da bi zadruge kot ustanoviteljice imele pravico tudi do dela dobička, ki bi ga podjetje ustvarjalo. Zato so imele zadruge velik interes za ustanovitev podjetja. Morale bi mu pa seveda dobavljati hlodovino svojih članov.

Dogovori o sodelovanju so med zadrugami potekali dalj časa. Posebno aktualni so postali proti koncu 1954 in v začetku 1955. Prav zaradi teh razgovorov se LIP Češnjica ni priglasiilo v register podjetij in obrtov.

Kmetijske zadruge so imele različne predloge in zahteve. Zadruge iz gornjega konca doline (Martinj vrh, Davča, Sorica in Zali log) so predlagale, da bi hlodovino svojih zadržnikov razžagovale na žagarskem obratu podjetja (polnojarmenik Kemperle) v režiji zadrug, žagan les pa bi nato prodajale MLIP v količinah in dimenzijah, kolikor bi ga potreboval za lastno predelavo. Deske bi žagali po naročilu podjetja in po dogovorjenih cenah. Podjetje pa naj bi se obvezalo, da zaradi tega, ker bo oskrbovano z žaganim lesom, na območju teh zadrug ne bo odkupovalo hlodovine. Kmetijske zadruge iz spodnjega konca Selške doline, vključno z zadrugo Dražgoše, pa so zahtevale, da se les z območja teh zadrug razreže in dokončno predela na obratu Selca, ko bo za to usposobljen. Ta obrat naj bi se tudi povezal v gospodarsko skupnost z obrati KZ Češnjica in KZ Dražgoše. V sklopu te skupnosti naj bi si obrati med seboj izmenjavali surovine oziroma polizdelke in jih dajali v predelavo tistemu obratu, ki bi jih potreboval za nemoteno obratovanje. Žagarski obrati v sklopu te skupnosti (na Češnjici, v Selcih, v Dražgošah) bi seveda morali najprej oskrbeti surovine za lastne predelovalne obrate, z viški pa bi potem razpolagale zadruge same. Vse zadruge pa so bile mnenja, naj se imenuje organ, ki naj bi usklajeval medsebojno sodelovanje zadrug. Bil naj bi to medzadružni odbor, v katerega bi vse zadruge izvolile svoje predstavnike. Ta sklep je bil tudi realiziran.

Vse te predloge in zahteve je bilo treba uskladiti in hkrati poiskati ustrezne oblike, ki bi zagotovile najsmotrnejše in najekonomičnejše poslovanje novoustanovljenega podjetja. Prišli so do zaključka, da je najprimerneje, da se podjetju dobavlja hlodovina in nežagan les in da se razvoj industrije skoncentrira na Češnjici, kjer je najbolj razvita.

V tistem času so tudi ukinjali odvišne žagarske kapacitete in KZ niso imele možnosti razžagovati hlodovino svojih članov na lastnih žagarskih obratih in prodajati deske. Lesno industrijsko podjetje pa je imelo odločbo o registraciji za svoje žagne obrate in je les smelo razžagovati. To je tudi vplivalo na KZ, da so se odločile za ustanovitev podjetja. Tako so KZ na svojih občnih zborih, ki so bili v jeseni 1954 in pomladi 1955, sklenile, da osnujejo skupno Medzadružno lesno industrijsko podjetje »Češnjica« na Češnjici, v katero so vložile neka-

tere kot osnovna sredstva svoje obrate (Češnjica in Selca), vse pa so se pogodbeno vezale za dobavo hlodovine podjetju.

Akt o ustanovitvi medzadružnega lesno industrijskega podjetja »Češnjica« na Češnjici je bil sprejet na seji medzadružnega odbora, ki so ga sestavljale kmetijske zadruge: Češnjica, Selca, Zalilog (združena s KZ Davča), Sorica, Bukovica in Luša dne 24. januarja 1955. KZ Dražgoše takrat ni sodelovala. Državni sekretariat za gospodarstvo LRS je z odločbo št. V/3-255/1-55 z dne 23. aprila 1955 dal dovoljenje za nakup gozdnih sortimentov in za njihovo predelavo na obratih novoustanovljenega podjetja. Okrajni ljudski odbor je izdal odločbo o potrditvi sklepa o ustanovitvi podjetja 31. maja 1955.

Predmet poslovanja novoustanovljenega podjetja je bil:

- a) nakup žagarske hlodovine za lastne obrate in ustreznega okroglega lesa za izdelovanje sodov do kritja odobrene kapacitete sodarn,
- b) nabava pomožnih surovin in materiala zaradi proizvodnje polfinalnih in finalnih proizvodov v obratih,
- c) predelava hlodovine v polnojarmeniških in predelovalnih obratih (zabojarne, mizarne in sodarne),
- č) izdelava vseh predmetov lesne stroke (odd. 122),
- d) prodaja polfinalnih ter finalnih proizvodov na domačem in tujem tržišču,
- e) proizvodnja električne energije,
- f) opravljanje prevozov z motornimi vozili.

V sestavi podjetja so bile naslednje obratne enote:

- a) žage: »Centrala«, Češnjica, z odločbo v I. kategoriji, »Kemperle«, Češnjica, z odločbo v I. kategoriji, »Podzavrnik«, Selca, z odločbo v III. kategoriji;
- b) zabojarni: »Centrala«, Češnjica, »Podzavrnik«, Selca;
- c) mizarni: »Centrala« Češnjica, »Podzavrnik«, Selca;
- č) sodarni: »Centrala«, Češnjica, Železniki;
- d) lesna sušilnica, Češnjica;
- e) mehanična delavnica, Češnjica;
- f) avtopark, Češnjica;
- g) elektrarne: Češnjica, Železniki, Podzavrnik.

Skupna vrednost vseh osnovnih sredstev v podjetju je znašala: po osnovi za amortizacijo 131,850.765 S din, dejanska vrednost po odpisih s stanjem 31. decembra 1954 74,817.868 S din, vrednost stalnih obratnih sredstev pa 95.274.000 S din.

Za direktorja podjetja je bil imenovan Janez Prevc z odločbo občinskega ljudskega odbora Železniki, za računovodjo pa Ivan Čufer.

Odnosi med MLIP in zadrugami so bili urejeni s pogodbami. V določenih pogodbah je bilo navedeno, da se podjetje zavezuje, da bo od zadruga prevzemalo vse hlode žagovce, ki jih bo zbrala zadruga. Zadruga pa se je zavezala, da bo vse zbrane hlode-žagovce oddajala samo temu podjetju. Podjetje se je zavezalo tudi, da bo plačevalo zadrugam kotizacijo za njihovo vzdrževanje v višini 2% od doseženega prometa posamezne zadruga s podjetjem, in sicer četrletno. Ta obveznost bi nastopila od potrditve tega določila po občinskem ljudskem odboru Železniki oz. OLO Kranj.

Od dela dobička, ki je po zveznem družbenem planu določen za gospodarske investicije, je bilo s pogodbami določeno, da so na njem udeleženi: a) pod-

jetje s 65 %, b) zadruge ustanoviteljice s 35 %. Zadruga so bile udeležene na tem deležu sporazumno po količini dobavljene hlodovine podjetju. Taka udeležba bo po določitih pogodbe veljala, dokler bo ljudski odbor pristojen za določanje udeležbe, sicer pa je bilo sklenjeno, da se bo udeležba določila letno sporazumno med pogodbenikoma. Podjetje se je zavezalo, da bo plačevalo delež dobička zadrugam četrtletno po obračunskih razdobjih. Končni obračun izplačila dela dobička po dobavljeni hlodovini pa bi opravili konec vsakega leta. Od preostalega dela dobička pa pripadajo podjetju sredstva, ki jih določi okrajni družbeni plan.

V pogodbah je bilo tudi določeno, da podjetje ne more brez dovoljenja zadrug-ustanoviteljic spremeniti ali opustiti glavne gospodarske dejavnosti, lahko pa jo razširi ali dopolni.

S KZ Češnjica in KZ Selca, ki sta dali podjetju v upravljanje osnovna in obratna sredstva, je bila z vsako sklenjena posebna pogodba. KZ Češnjica je po pogodbi dala v upravljanje osnovna sredstva v vrednosti 77,653.549 S din, KZ Selca pa v vrednosti 8,983.817 S din. Obratnih sredstev je oddala KZ Češnjica v vrednosti 124,244.000 S din.

Podjetje se je pogodbeno zavezalo, da bo prevzeta osnovna sredstva zadrugama odplačala v roku 15 let, in sicer v trimesečnih obrokih. Zavezalo se je tudi, da bo zadrugama za sredstva, ki jih je prejelo, plačevalo obresti v višini, ki se bodo določila za nazaj ob koncu leta sporazumno s posamezno zadrugo in podjetjem, vendar največ do višine povprečnih obresti, plačanih v tekočem letu od investicijskih posojil. Določeno je bilo, da se bodo obresti plačevale od ostanka vsakokratnega dolga do popolnega plačila prejetih sredstev.

Te obveze podjetja so postale v naslednjih letih poseben problem. Kmetijske zadruga kot ustanoviteljice v podjetje niso vložile svojih sredstev brezplačno, ampak so mu jih dale samo v upravljanje z določilom, da jih podjetje v pogodbenem roku vrne. To je bila po takratnem združnem zakonu za kmetijske zadruga najugodnejša varianta. Tako so bila vsa vložena osnovna in obratna sredstva (poslovni sklad) last zadrug-ustanoviteljic. Dokler je bilo podjetje zaradi takega razmerja do ustanoviteljic prosto davka na dobiček, tj. bilo samo do konca 1955, je bila stvar v redu. Ko pa je MLIP prišlo na isto ravnen z drugimi podjetji in je bilo tretirano kot vsa podjetja in ni bilo več oproščeno davka na dobiček, so bile obveze do ustanoviteljic za podjetje veliko breme. Podjetje je imelo dvojne dajatve. Najprej je državi odvajalo vse predpisane obveznosti, nato pa je še zadrugam odplačevalo obveze za vložena osnovna in obratna sredstva z obrestmi. To zadevo so z zadrugami večkrat reševali in je bila dokončno urejena šele 1964. Dne 25. aprila 1964 so s Kmetijsko zadrugo Škofja Loka kot naslednico KZ Češnjica sklenili dogovor, da se likvidira terjatev na vložena osnovna sredstva v znesku 62,108.185 S din, ki izvira iz prevzema osnovnih sredstev ob ustanovitvi samostojnega podjetja.

Za l. 1955 ni podatkov, kako so potekale investicije, podatki pa so, kako so se povečala osnovna sredstva, in sicer od 132 milijonov S din na 161 milijonov. V tem je všteti tudi obrat Podzavrnik, ki se je pomladi 1955 priključil k Češnjici. Obrat »Podzavrnik«, ki je bil v sklopu KZ Selca, so prevzeli 1. marca 1955, torej pred ustanovitvijo MLIP. V takratni LIP so prevzeli žago — polnojarmenik in mizarno z vsemi sredstvi in napravami. LIP Češnjica je prevzel tudi vse delavce, ki so bili do tedaj zaposleni na tem obratu, skupno 32.

V l. 1956 so bile investicije usmerjene predvsem v izboljšanje delovnega procesa. Opravljena je bila adaptacija mizarne Selca, obe mizarni v Selcih in

na Češnjici pa sta bili opremljeni z nekaterimi novimi stroji. V l. 1957 je bilo investirano 25,042.000 S din. V tistem času zaradi neurejenosti obratov, ki so bili nenačrtno zgrajeni med obnovo, niso bile izpolnjene planske obveznosti. Kolektiv je vedno bolj spoznaval, da bo moral pričeti konkurirati na domačem in svetovnem trgu. Zaradi tega so v podjetju začeli pripravljati načrte za sodobno rekonstrukcijo podjetja.

Za l. 1958 ni podatkov o vlaganjih v investicije. Osnovna sredstva so se povečala na 35,847.141 S din. Zgradili so novo kotlarno, vgrajevali lokomobile in urejali skladišče.

V l. 1959 so tekla dela v kotlovnici in montaži lokomobile. Vgrajen je bil 80 kW generator, ki pa že pri obstoječih napravah ni zadoščal za kritje potreb po električni energiji. Zato se je podjetje takrat priključilo na splošno električno omrežje. V investicije je bilo v tem letu vloženi 14,370.586 S din. Uvozili so nekaj manjših pripomočkov za mizarno Češnjica.

L. 1960 je potekalo v pripravi za temeljito rekonstrukcijo, od katere si je podjetje obetal vstop med moderne industrijske obrate. Rekonstrukcijski program je bil potrjen od republiške revizijske komisije 17. decembra 1959. Z gradnjo so pričeli zaradi zakasnitve pri odobritvi kreditov šele konec septembra. Ker so bili načrti za rekonstrukcijo napravljeni tako, da so lahko takoj preuredili delovne procese v obstoječih zgradbah, so nabavili opremo za dopolnitev proizvodnje v mizarni Češnjica in Selca, delno z domačega trga in delno iz uvoza.

V l. 1960 je bilo skupno investiranih 49,751.000 S din, in sicer za nabavo zemljišč, za gradnjo, opremo in načrte. Tudi v l. 1961 je bila investicijska dejavnost usmerjena v I. etapo rekonstrukcije. Zgradili so novi del mizarne in adaptirali starega. Za mizarno Češnjica so nabavili precej opreme. Skupne investicije v tem letu so znašale 144,223.000 S din.

V l. 1962 so podjetje sestavljali naslednji obrati:

Obrat »Centrala«, ki je zajemal:

Nov mizarski obrat, zgrajen pretežno v l. 1961. V njem so pričeli redno proizvajati v marcu l. 1962. V tem letu so dokončevali še razna inštalaterska dela in nabavili še nekaj strojev. Stari del tovarne so z rekonstrukcijo spojili z novim delom tako, da praktično ne moremo govoriti več o dveh mizarnah, ker so prostori stare vključeni v novi del. Zaradi tega v l. 1962 zabojarina ni več obratovala kot taka.

Žagarski obrat s polnojarmenikom.

Parilnica z eno parilno jamo za parjenje bukovih hlodov, zgrajena v l. 1961.

Sušilnica lesa s petimi komorami, dve sta bili na novo zgrajeni v l. 1962.

Elektrarna, trafo postaja z vso opremo in kotlovnica, v katero so v l. 1962 vgradili še en parni kotel.

Sodarna, ki je bila sodobno opremljena in urejena za sodobno proizvodnjo embalažnih sodov.

Mehanična delavnica.

Avtopark s tremi tovornimi avtomobili (Saurer, Lancia in novi FAP), ob koncu leta okrepljen s kombijem.

Skladišče reprodukcijskega materiala in temperirnica lesa.

Uslužnostna mizarna v sklopu mizarne, ki je skrbela za modele in delovne priprave v zvezi s pripravo dela, izdelovala vzorce, delala pa je tudi obrtniška dela za vzdrževanje.

Obrat »Češnjica«, ki je zajemal:
Polnojarmeniški obrat s skladiščem žaganega lesa.
Obrat »Selca«, pri katerem sta bili:
Mizarska delavnica, usposobljena za manj zahtevno in manj serijsko drobno pohištvo.

Žaga z dotrajanim polnojarmenikom.

V tem letu je bilo vloženih v investiranje okoli 80 milijonov S din. Od tega so dali za opremo nad 30 milijonov S din.

V l. 1963 so predvsem urejali proizvodnjo v mizarni na Češnjici na industrijski način. Zato so nabavili precej opreme iz uvoza in z domačega trga. V kotlovnici so dokončno montirali drugo lokomobilo. Ukinili so sodarno, ker embalažni sodi iz smrekovega lesa niso mogli več konkurirati embalaži iz cenejših surovin. Delavce iz tega obrata so delno zaposlili v mizarni na Češnjici, delno pa so jih premestili v mizarno Selca, kjer so proizvodnjo preusmerili v izdelavo zabojev in obojev za domači trg in v proizvodnjo vratnih podbojev. Žago na obratu Selca pa so ukinili.

V l. 1963 je bilo investiranih 67.000.000 S din, večinoma za domačo in uvoženo opremo.

LESNO INDUSTRIJSKO PODJETJE »ČESNJICA« NA ČESNJIČI

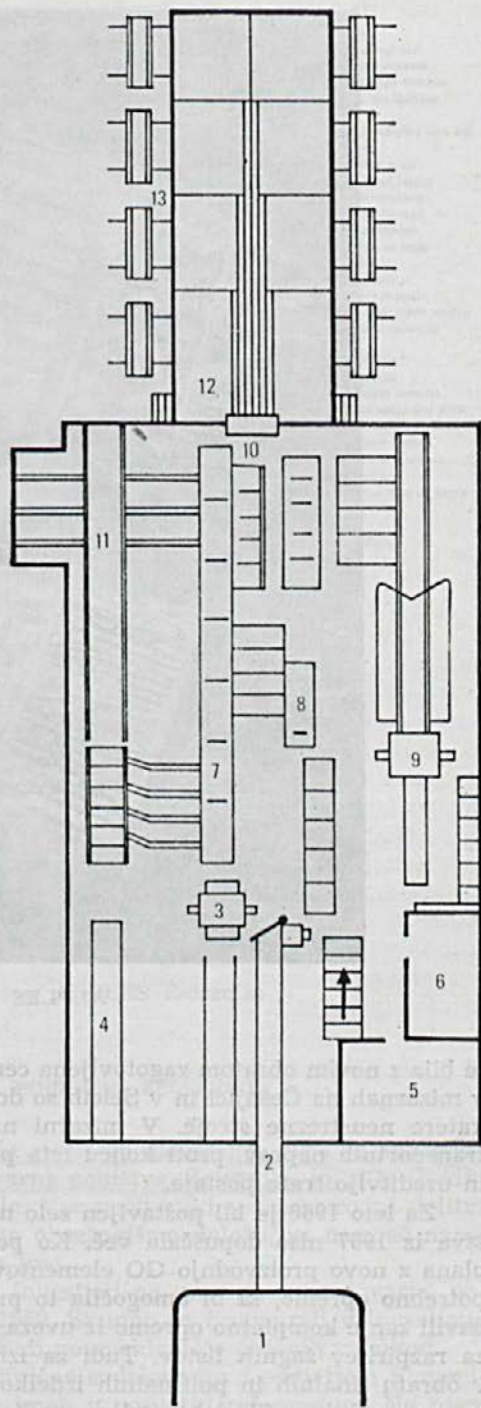
Dne 1. junija 1964 je izdala Skupščina občine Škofja Loka odločbo, s katero potrjuje sklep Kmetijske zadruga Škofja Loka z dne 19. marca 1964 in sklep MLIP Češnjica z dne 24. aprila 1964 o tem, da se preimenuje prejšnji ustanovitelj tega podjetja Kmetijska zadruga Škofja Loka kot pravna naslednica kmetijskih zadrug v Selški dolini v novega ustanovitelja: Skupščino občine Škofja Loka. Podjetje se ni več imenovalo medzadružno.

Investicije v letu 1964 so se v glavnem še vedno usmerjale v dopolnitev opreme mizarn. Mizarna Selca je bila priključena na splošno električno omrežje, ker energija, ki jo je dajala lastna centrala, ni zadoščala. Organizirali so remontno mehanično delavnico, ki je skrbela predvsem za tekoča popravila v proizvodnih obratih. V l. 1964 sta bili dograjeni še dve sušilni komori. Investiranih je bilo 69 milijonov S din, od tega 60 milijonov za opremo.

V l. 1965 so dokončno opremili mizarno Češnjica in se je s tem praktično končala I. etapa rekonstrukcije. V opremo so vložili še nadaljnjih 60 milijonov S din. Pričeli so z II. etapo rekonstrukcije, tj. z gradnjo novega žagarskega obrata. V podjetju so sklenili, da zgradijo popolnoma nov, moderno urejen žagarski obrat z vso potrebno mehanizacijo. Z gradnjo so pričeli jeseni 1965 in je bila do zime žagalnica že pod streho. Opremo so naročili v inozemstvu.

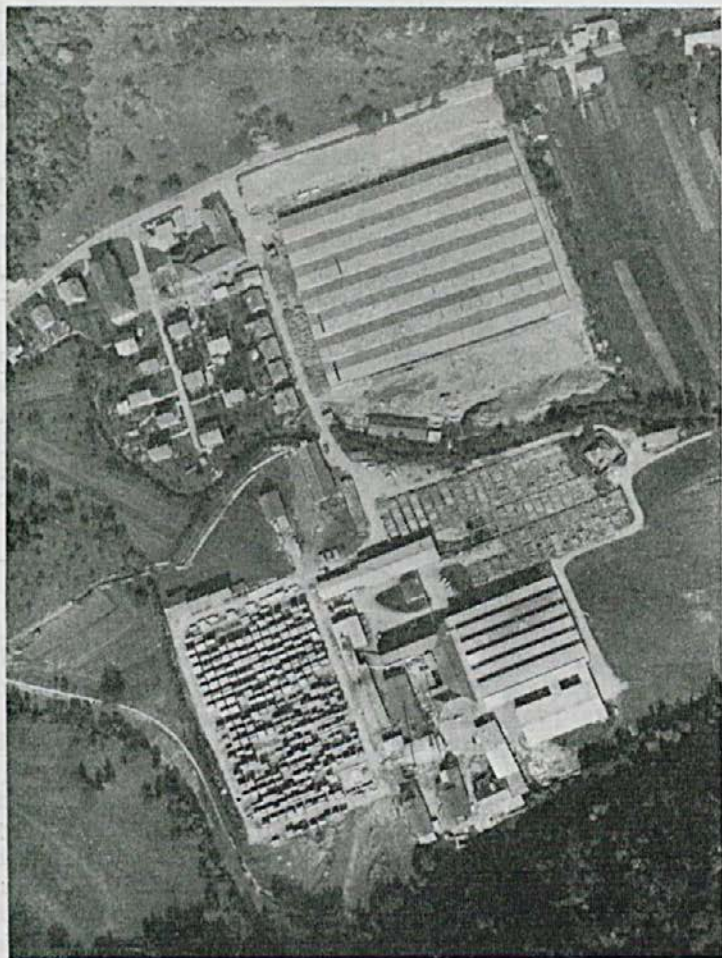
V l. 1966 so nadaljevali z gradnjo novega žagarskega obrata, krlišča za hlodovino in energetskih naprav. Na žagalnici so gradbena dela zaključili, zgradili so tudi sortirnico in uredili kanalizacijo. Uvozili so gater in drugo opremo, potrebno za novi žagarski obrat. Za opremo na krlišču hlodovine so se dogovorili za izdelavo v tuzemstvu.

V letu 1967 so dokončno dogradili in opremili novo žago; otvoritev je bila 29. novembra 1967. Z dograditvijo žage, opremljene z najsodobnejšimi stroji, napravami in pripomočki, se je v veliki meri zmanjšal fizični napor delavcev in se je sprostilo veliko število ljudi, ker je proizvodni proces zelo avtomatiziran. Ukinili so triizmensko delo, ki je bilo uvedeno na stari žagi. Predvsem pa

Zagarski obrat od leta 1967 dalje

- 1 bazen;
- 2 transportna veriga za hlodovino;
- 3 polnojarmenik;
- 4 žleb za vračanje hlodovine;
- 5 brusilnica;
- 6 obratna pisarna;
- 7 transportni trak;
- 8 čellnik;
- 9 robilnik;
- 10 sortiranje desk;
- 11 transport in sortiranje listavcev;
- 12 sortirna lopa;
- 13 nakladanje desk v pakete.

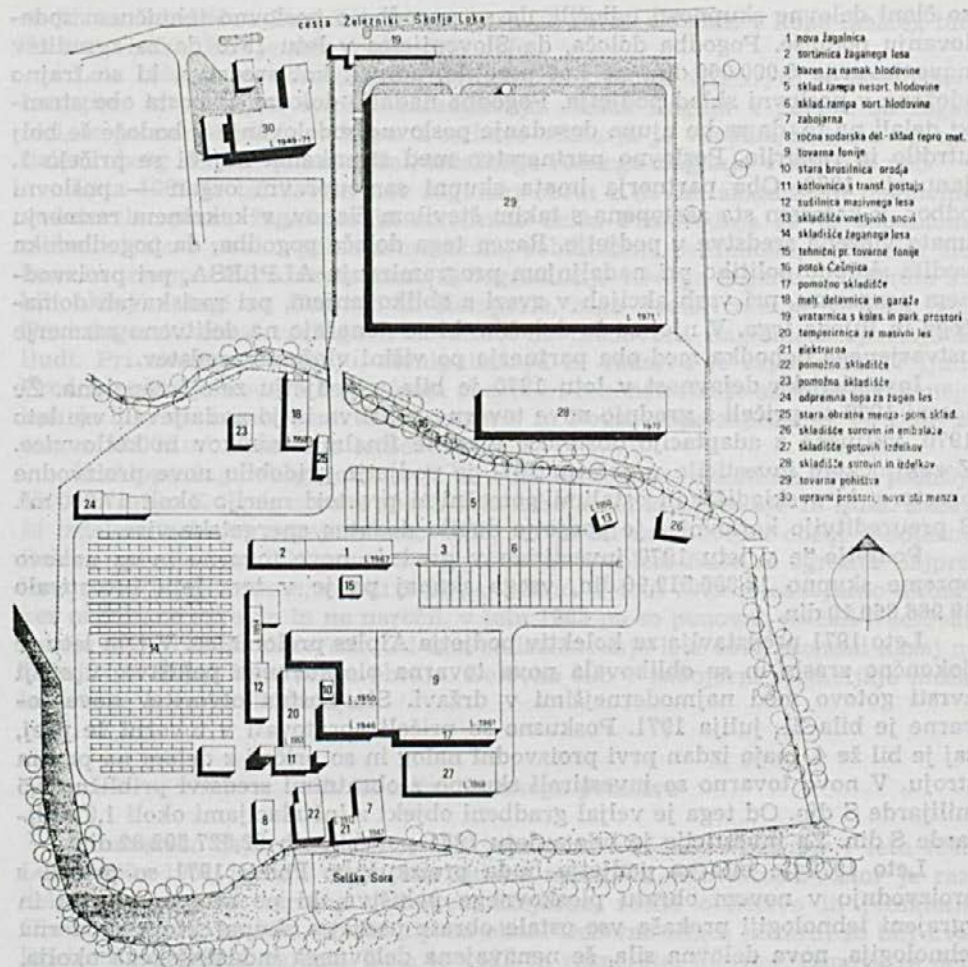
ALPLES iz letala

Foto arh. Tone Mlakar

je bila z novim obratom zagotovljena cenejša in kvalitetnejša proizvodnja. Tudi v mizarnah na Češnjici in v Selcih so dopolnili nekaj opreme ter zamenjali nekatere neustrezne stroje. V mizarni na Češnjici so nadaljevali z ureditvijo transportnih naprav, proti koncu leta pa so začeli še z gradnjo sušilnic za les in ureditvijo trafo postaje.

Za leto 1968 je bil postavljen zelo nizek plan investiranja, ker lastna sredstva iz 1967 niso dopuščala več. Ko pa so se v aprilu odločali za povečanje plana z novo proizvodnjo GO elementov, so morali plan investicij povečati za potrebno opremo, ki bi omogočila to proizvodnjo. Zgradili so sušilnice in nabavili zanje kompletno opremo iz uvoza, kupili so stroj za brušenje žag in stroj za razpiritev žagnih listov. Tudi za izboljšanje in modernizacijo proizvodnje v obratu finalnih in polfinalnih izdelkov so nabavili več strojev in naprav iz uvoza in od domačih dobaviteljev.

Razpored obratov tovarne ALPLES Železniki

»ALPLES« — TOVARNA POHIŠTVA, ZELEZNIKI

Po sklepu delavskega sveta podjetja z dne 25. novembra 1968 je bilo podjetje preimenovano v »ALPLES« — tovarna pohišta, Železniki, in je to uradni naziv podjetja od 1. januarja 1969 dalje. Vse večji stiki v mednarodni delitvi dela, kjer je podjetje nastopalo v vedno obsežnejšem deležu, so namreč narekovali, naj dobi podjetje bolj enostavno ime.

V letu 1969 se nanaša največji del investicij na gradnjo nove tovarne pohišta, s katero so pričeli 20. avgusta 1969. Skupno so financirali v investicije 5,041.317,70 din. V tem letu so zgradili tudi novo skladišče gotovih izdelkov.

V letu 1969 so sklenili poslovno tehnično sodelovanje s podjetjem Slovenijales, Ljubljana. Zato so 15. novembra imeli v podjetju referendum. Na njem

so člani delovne skupnosti odločili, da se pogodba o poslovno tehničnem sodelovanju podpiše. Pogodba določa, da Slovenijales v letu 1970 da za zgraditev nove tovarne 5.000.000 din, ne kot posojilo, ampak kot sredstva, ki so trajno vložena v poslovni sklad podjetja. Pogodba nadalje določa, da bosta obe stranki delali na to, da se bo njuno dosedanje poslovno sodelovanje v bodoče še bolj utrdilo in razširilo. Poslovno partnerstvo med strankama naj bi se pričelo 1. januarja 1970. Oba partnerja imata skupni samoupravni organ — poslovni odbor, v katerem sta zastopana s takim številom članov, v kakršnem razmerju imata vložena sredstva v podjetje. Razen tega določa pogodba, da pogodbenika vodita skupno politiko pri nadaljnjem programiranju ALPLESA, pri proizvodnem programu, pri vseh akcijah v zvezi z oblikovanjem, pri raziskavah domačega in tujega trga. V njej so še določila, ki se nanašajo na delitveno razmerje ustvarjenega dohodka med oba partnerja po višini vloženi sredstev.

Investicijska dejavnost v letu 1970 je bila v podjetju zelo intenzivna. Že jeseni 1969 so pričeli z gradnjo nove tovarne pohištva in jo nadaljevali vse leto 1970, vključno z adaptacijo obstoječe tovarne finalnih izdelkov in kotlovnice. Z zaključkom investicije v poletju 1971 je podjetje pridobilo nove proizvodne prostore, ki s skladišči in ostalimi pomožnimi prostori merijo okoli 17.000 m². S preureditvijo kotlovnice je podjetje dobilo dodatne energetske vire.

Podjetje je v letu 1970 investiralo v gradnjo nove tovarne in za nabavo opreme skupno 18.890.519,90 din, vsega skupaj pa je v tem letu investiralo 19.966.360,10 din.

Leto 1971 predstavlja za kolektiv podjetja Alples prelomnico. V tem letu je dokončno zrasla in se oblikovala nova tovarna ploskovnega pohištva, v svoji zvrsti gotovo med najmodernejšimi v državi. Slavnostna otvoritev nove tovarne je bila 21. julija 1971. Poskusno so pričeli obratovati v tovarni že prej, saj je bil že 4. maja izdan prvi proizvodni nalog in so pričeli z delom na prvem stroju. V novo tovarno so investirali skupno z obratnimi sredstvi približno 4,5 milijarde S din. Od tega je veljal gradbeni objekt z inštalacijami okoli 1,8 milijarde S din. Za investicije je bilo v letu 1971 porabljenih 22.827.502,82 din.

Leto 1972 je bilo za podjetje huda preizkušnja. Poleti 1971 so pričeli s proizvodnjo v novem obratu ploskovnega pohištva, ki po svojem obsegu in vgrajeni tehnologiji prekaša vse ostale obrate podjetja skupaj. Nova moderna tehnologija, nova delovna sila, še nenavajena delovnega industrijskega okolja, pomanjkanje obratnih sredstev so bili hudi problemi, s katerimi se je podjetje moralo spoprijemati.

Investiranega je bilo v letu 1972 skupno 14.556.672,62 din, od tega največ za novo tovarno. Razen tega so financirali še gradnjo nove telefonske centrale, vratarnice, delno še obrat družbene prehrane in obrat Selca, kotlarno, kablovod in skladišče repromateriala ter iveric in kartonov.

Tovarna ALPLES ima sedaj naslednje proizvodne enote: žago in zabojarno, tovarno fonskega pohištva, tovarno ploskovnega pohištva, tovarno podbojev, pomožne vzdrževalne obrate z mehanično delavnico, energetiko in avtoparkom.

1. Žaga in zabojarna

Leta 1948 so obratovali trije polnojarmeniki: Podzavrnik, Kemperle in Centrala v sklopu Kmetijskih zadrug Češnjica in Selca. Manipulacija na skladišču hlodovine je bila ročna, deske so robili konično na krožni žagi, prevažali

so jih na skladišče s konjsko vprego in so jih ročno skladali v kope (kašte), tudi do 6 m visoko, kar je zelo otežkočalo delo.

Leta 1964 so na obratu Centrala nabavili stranski viličar, ki je poenostavil transport in zmanjšal stroške skladiščenja. Deske zlagajo v pakete ob žagalnici, te pa na skladišču v kope. Z nabavo viličarja je odpadla konjska vprega, fizični obseg dela se je zmanjšal, težaškega ročnega zlaganja v kope ni več.

Leta 1967 je bil urejen nov žagarski obrat z novim skladiščem hlodovine, vodnim bazenom, žagalnico in sortirnico desk. Proizvodnja se je popolnoma mehanizirala z novim polnojarmenikom, robilnikom, čelilnikom, sortirnim žlebom in transportnimi napravami. Z dograditvijo novega žagarskega obrata sta bili ukinjeni žagi na Centrali in Kemperle, žaga Podzavrnik pa že leta 1963. Novi žagarski obrat razžaga letno 20.000 m³ hlodovine. Žagalnica zaposluje 13 ljudi. Pri umetnem sušenju, manipuliranju in vodstvu je zaposlenih 17 ljudi. Pred zgraditvijo novega žagarskega obrata in rekonstrukcijo skladišča žaganega lesa je bilo na žagah Centrala, Kemperle in Podzavrnik zaposlenih 90 ljudi za razrez 18.000 m³ hlodovine letno.

V sklopu žagarskega obrata je 10 sušilnih komor, v katerih letno posušijo 5500 m³ desk. K temu obratu spada tudi zabojarne, ki zaposluje 15 ljudi. Začetki izdelave zabojev segajo v leto 1948, ko je bil ustanovljen obrat zabojarne. Delovni prostori so bili prvotno v opaženem kozolcu. Nato so zgradili najprej leseno stavbo zabojarne, v letu 1949 pa zidano. V letu 1962 so zabojarne ukinili, ker ni bilo ne surovin in ne naročil, v letu 1963 pa so ponovno pričeli izdelovati zaboje na obratu Podzavrnik. Od tam so izdelovanje leta 1970 prenesli nazaj na Češnjico v sklop žagarskega obrata. Delovno silo v zabojarne sestavljajo moški in ženske brez kvalifikacije.

2. Tovarna fonskega pohištva

Z mizarstvo dejavnostjo so pričeli vzporedno z izdelavo zabojev v letu 1948. Leta 1950—1951 je bila dograjena zidana mizarstva delavnica. Prostor je razdeljen na oddelek strojne obdelave, klejarne, ročne obdelave in pleskanja. Glavni proizvod so bila vezana tipska okna. Delovna sila v mizarstvu so bili kvalificirani mizarji in vajenci. Delo je vodil in razporejal mojster. Osnova za delo so bili načrti — risbe kupca, katerih detajle je mojster narisal v merilu 1 : 1. Mizarji so se ločili na strojne mizarje in mizarje za ročna dela. Po izvršenih operacijah v strojni delavnici so posamezne elemente okenskih okvirov ročno prenašali v oddelek za lepljenje, po lepljenju spet nazaj v ročno delavnico, kjer so jih mizarji s skobljanjem izravnali in očistili. Okvire so nato ponovno prenesli v strojni oddelek na brazdanje, od tam nazaj v ročno obdelavo, kjer so montirali okovje, jih očistili in prevlekli s firnežem. Razen stavbnega pohištva so v 1952/1953 začeli izdelovati enostavno pleskano omarasto pohištvo, panje za čebele, kuhinjske omare in razno opremo po posameznem naročilu. Smrekov les so pri tem pohištvu dopolnjevali z vezanimi in lesnitnimi ploščami. Vezavo in lepljenje elementov izvajajo z vročim kožnim lepilom. Značilnost tega obdobja je bil obrtniški način dela brez prejšnjih študij in proizvodne priprave.

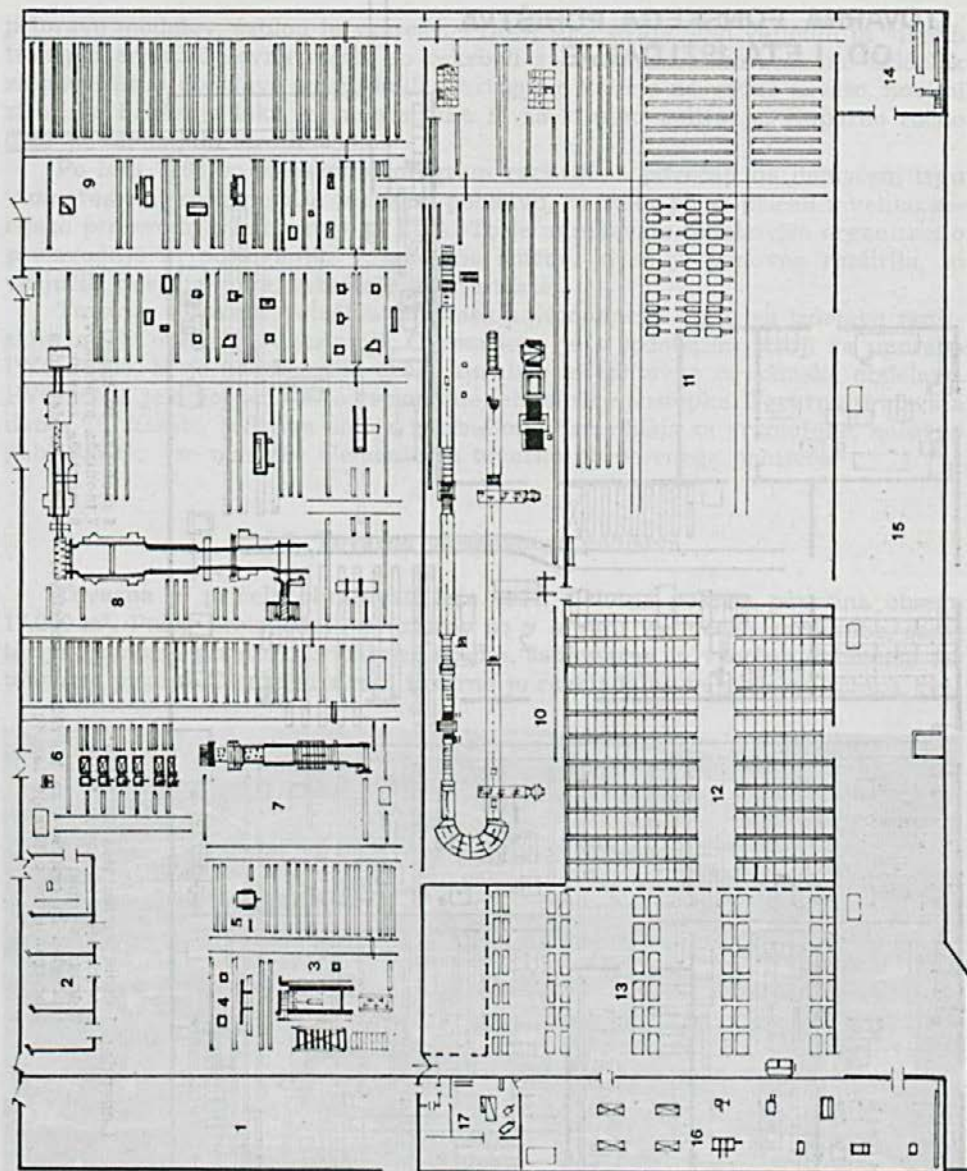
Leta 1954 so pričeli izdelovati ohišja za radio in uporabljati furnir in vezane plošče. Izdelek zahteva večjo preciznost in visoko kvaliteto. Za obdelavo radijskih ohišij so nabavili nove stroje kot visokoturni gornji rezkar in tračno brusilko, začeli urejati delovna mesta in uporabljati transportne stolice. Pri-

prava in sestava furnirja je ročna. Furnir vpenjajo v lesene obloge in ga poravnajo s spahalnikom, ga spajajo z lepilnim trakom, lepijo na plošče s kožnim lepilom s čopičem ali ščetko. Vzoredno z nanosom lepila in pripravo elementov za lepljenje segrevajo v peči na drva cinkaste plošče, ki jih vstavljajo med furnir in leseno oblogo. Tako pripravljen zložaj vstavijo v leseno stiskalnico z vreteni. Furnirane plošče obrežejo v zaželene formate z izrezi na gornjem rezkarju. Sestavni del omarice je okvir iz masivnega lesa, ki tvori ogrodje, na katerega se oblepi prej obdelani furnirani plašč. Sestavno lepljenje radijskega ohišja poteka v lesenih kalupih, spetih z mizarскими svorami. Zaradi uporabe kožnega lepila je potrebno veliko kalupov, ki omogočajo neprekinjeni obtok dela. Zlepljena ohišja brusijo na tračnih brusilkah s končnim ročnim brušenjem profiliranih delov. Novost v površinski obdelavi je uporaba nitrolakov, ki jih nanašajo z brizgalno pištolo. Pred ročnim poliranjem na visoki sijaj izravnavajo površine z nitro topili. S postopnim uvajanjem nove delovne sile je obseg proizvodnje iz leta v leto naraščal, čas izdelovanja se je krajšal, kvaliteta pa večala.

Delo oblikuje in nadzoruje vodja obrata, to je visoko kvalificirani mizar, v pomoč pa so mu mojstri v posameznih oddelkih. Obratovodja združuje delo tehnologa, planerja, referenta nabave, konstruktorja, inštruktorja itd. V letu 1957/1958 se pojavijo in vključijo v proizvodnjo prvi lesni tehniki. Posegi tehnikov z uvajanjem teorij, pridobljenih v šoli, so bili na začetku dokaj težavni. Normiranje dela, pismeno določanje porabe materiala, načrtovanje zaporedja delovnih operacij in kasneje formiranje obrazcev — kosovnic z detajlnim prikazom konstrukcijskih vezi, dimenzij in oblike po posameznih elementih, je povzročilo močna nasprotja z zakoreninjeno miselnostjo obrtniškega načina proizvodnje. S kvaliteto proizvodov je podjetje dobivalo iz leta v leto večje možnosti za širitev obsega proizvodnje. Prav tako se je povečal asortiment proizvodnje. Pojavila so se nova ohišja za televizijo. Pri stalnem naraščanju obsega in asortimenta proizvodnje je postala mizarna pretesna, zato so uporabljali kletne prostore v nedograjenem zadružnem domu, kar je narekovalo nujno širitev obrata, modernizacijo strojne opreme, novih tehnoloških postopkov ter uvedbo novih organizacijskih prijemov in novih oddelkov.

Leta 1962 so k obstoječi mizarni dogradili nov obrat s površino 4000 m², kar je danes tovarna fonskega pohištva. Nabavljena je bila nova strojna oprema: hidravlična stiskalnica, rezkarji, brusilke, stroji za spajanje furnirja in mnogo drobnih delovnih pripomočkov. Tovarna je bila razdeljena na oddelke: I. strojna, furnirnica, II. strojna, priprava površin, površinska in montaža. Za transport uporabljajo transportne platoje s kolesi. Uvajajo nove izdelke, fonsko in kosovno pohištvo. Izvedli so delitev dela, ki mu je osnova delovna dokumentacija. Osnovni material so vezane plošče, furnir in panelne plošče, ki jih izdelujejo v oddelku I. strojne. Pričeli so z uporabo polyestrov. Proizvodni program stalno dopolnjujejo in to predvsem s kosovnim pohištvom, kot so razne mizice, šivalne omarice, stojala za revije in omarice za čevlje, ki jih v letu 1965 izdelujejo v velikih serijah, v glavnem za izvoz. Vpeljujejo nove tehnološke postopke, ki omogočajo velik porast proizvodnje radijskih in TV kaset kosovnega pohištva.

Leta 1966/1967 so pričeli z uporabo ivernih plošč, kar je občutno zmanjšalo materialne stroške. Tovarna je prva v Jugoslaviji dokazala, da se z ivernimi ploščami lahko izdeluje fonsko pohištvo, ne da bi se s tem zmanjšala trdnost in resonančnost izdelka. Delovna mesta vnaprej urejajo, povečali so službo za

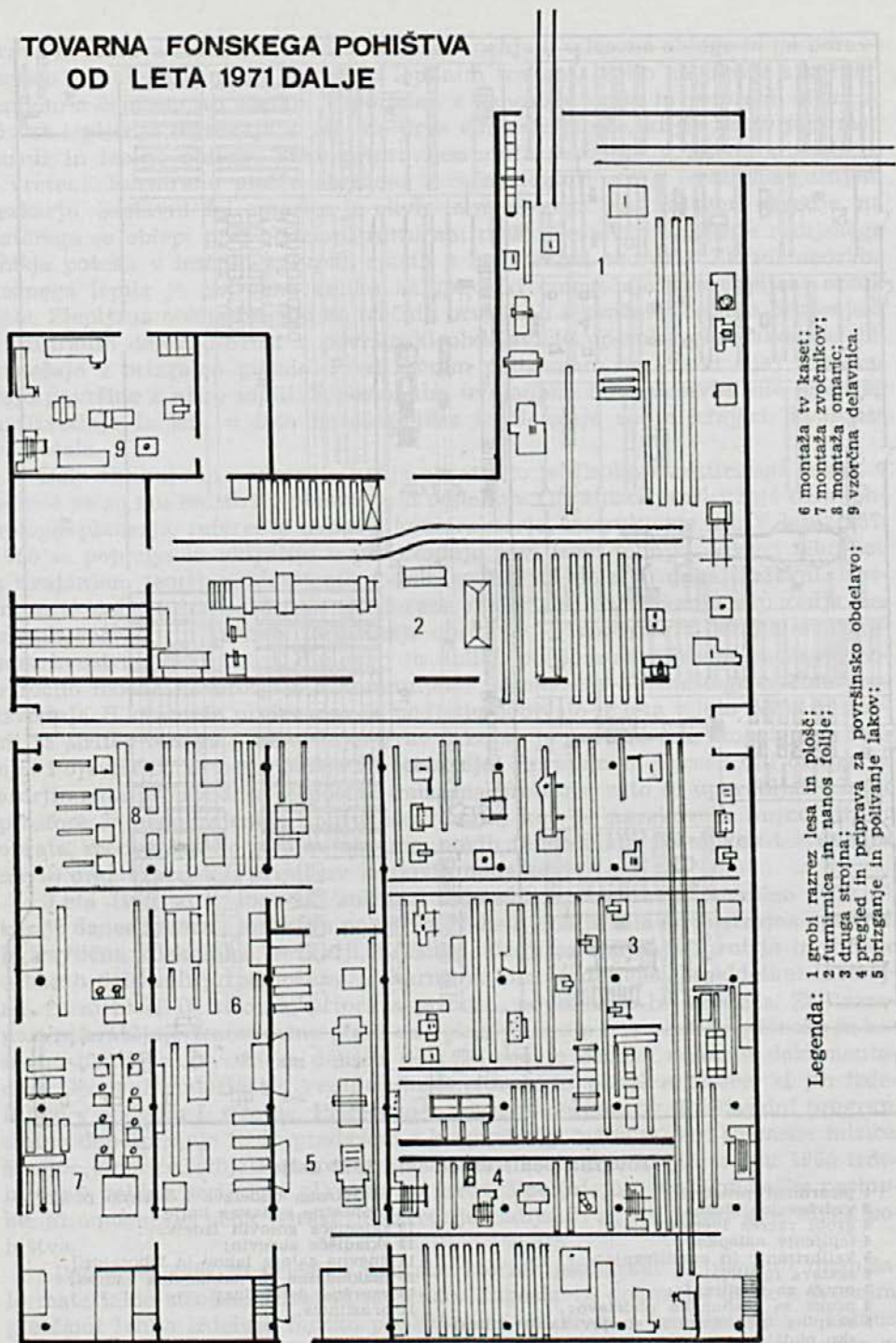

Tovarna pohištva od leta 1972 dalje

1 pisarniški prostori;	10 površinska obdelava z lakirno progo;
2 vzdrževalna služba;	11 montažne sestavne linije;
3 grobi razrez ivernih plošč;	12 skladišče gotovih izdelkov;
4 lepljenje nalepkov;	13 skladišče surovin;
5 kalibriranje in egaliziranje;	14 dnevna zaloga lakov in laboratorij;
6 sestava furnirja;	15 razkladalna in nakladalna rampa;
7 proga za furniranje;	16 vzorčna delavnica;
8 proga za mehansko obdelavo;	17 brusilnica.
9 skupina individualnih strojev za izvenlinijsko obdelavo;	

Foto arh. Zdena Mikšur

TOVARNA FONŠKEGA POHIŠTVA
OD LETA 1971 DALJE

6 montaža tv kaset;
7 montaža zvočnikov;
8 montaža omaric;
9 vzorčna delavnica.

Legenda: 1 grobi razrez lesa in plošč;
2 furnirnica in nanos folije;
3 druga strojna;
4 pregled in priprava za površinsko obdelavo;
5 brizganje in polivanje lakov;

pripravo modelov, šablon in vzorcev. Pričeli so z uvajanjem valjčnih in visečih transporterjev. Delovna mesta so oskrbeli s komprimiranim zrakom. Oddelek za površinsko obdelavo so opremili z brizgalno kabino na vodno zaveso, novimi stroji za brušenje laka, za nanos laka in za strojno poliranje. Naporno ročno delo je zamenjalo strojno delo.

Po letu 1968 so proizvodni program razširili in povečali na domačem trgu v omarastem, kosovnem in fonskem pohištvu, za izvoz pa so pričeli z veliko serijsko proizvodnjo kabinetov za ZDA. To je narekovalo sodobnejšo organizacijo proizvodnje in poslovanja. V tehnično službo, ki se je ponovno razširila, so vključili nove tehnike, inženirje in arhitekta.

Tovarna fonskega pohištva je danes najsodobnejši obrat za izdelavo radijskih in TV ohišij v Jugoslaviji. Opremljena je s sodobnimi stroji za uporabo PVC folije, ki je nadomestila drage furnirje in zahtevne površinske obdelave. PVC folija je omogočila zelo racionalne tehnološke postopke. Tovarna proizvaja danes TV kasete, radijska ohišja, zvočne omarice, ohišja za gramofone, kosovno pohištvo ter vse masivne elemente za tovarno ploskovnega pohištva.

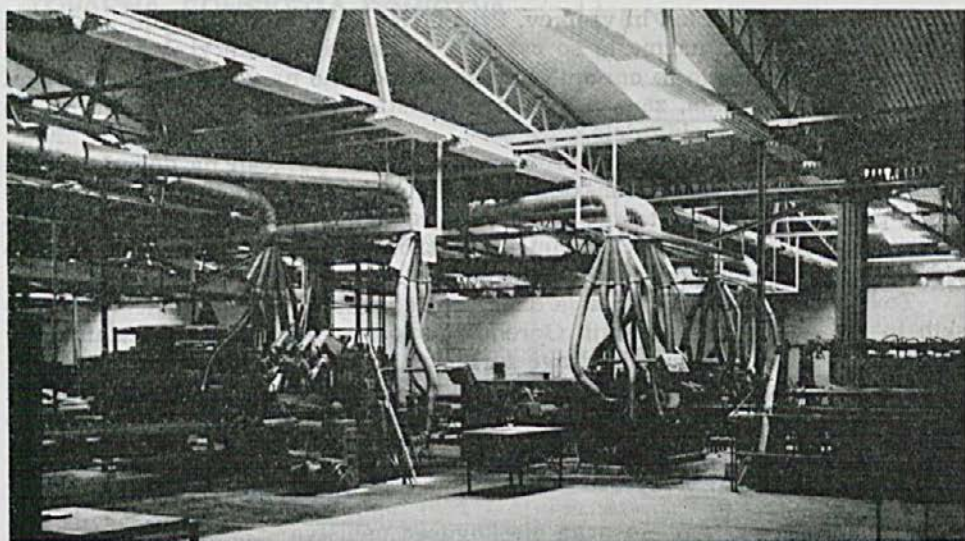
3. Tovarna ploskovnega pohištva

Tovarna je pričela obratovati leta 1971. Celotna pokrita površina obsega 17.000 m². Poleg proizvodnih prostorov so v obratu vključene garderobe, sanitarije, pomožni prostori, brusilnica orodja, šablonarna in vzorčna delavnica ter tehnične pisarne. Na južni strani tovarne je razkladalna nakladalna rampa, pri-

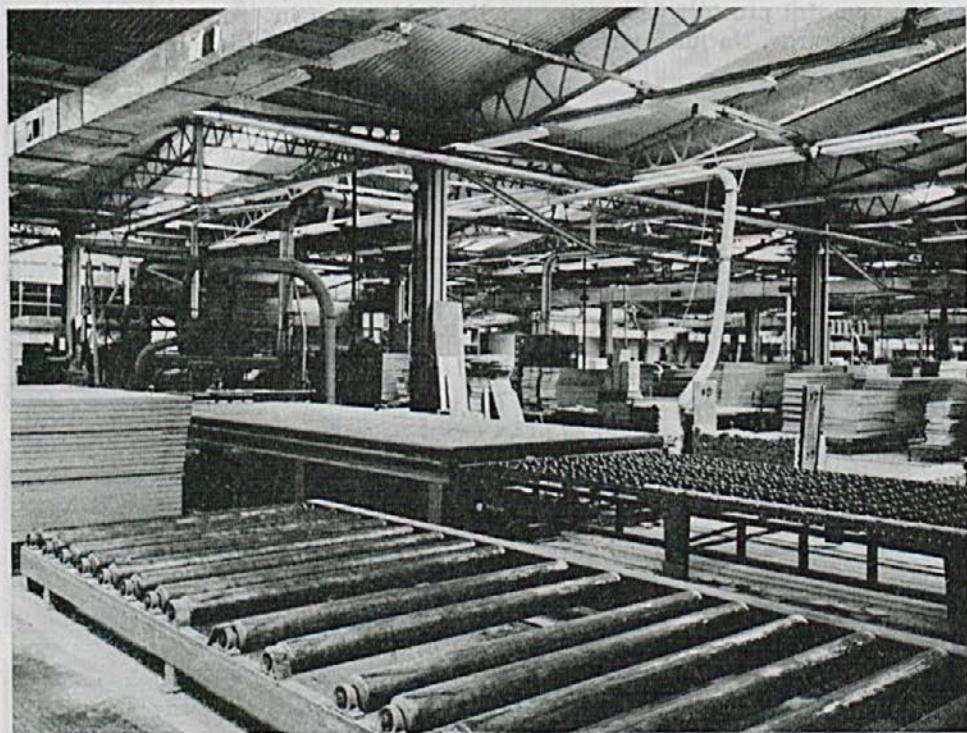
Stroji za spajanje furnirja, v ozadju del mehanske obdelave

Foto arh. Tone Mlakar

Del avtomatizirane strojne linije v tovarni pohištva

Foto arh. Tone Mlakar

Naprava za razrez iveric v tovarni pohištva

Foto arh. Tone Mlakar

lagojena kontejnerski odpremi naših izdelkov. Nasproti rampe je postavljeno skladišče, s površino 1600 m² za osnovne materiale.

Proizvodna hala je razdeljena v oddelke: furnirnice, mehanska obdelava, medfazno skladišče, površinska obdelava, montaža in skladišče gotovih izdelkov. Strojna oprema je naj sodobnejša in omogoča visoko kvalitetno serijsko proizvodnjo. Jedro obdelave je sinhronizirana strojna linija, ki v enem prehodu obdelovance obreže prečno in vzdolžno, utori, brazda, profilira, vrta, robno furnira in obojstransko obrusi. Poleg omenjene linije so v tovarni razporejeni individualni stroji, ki omogočajo vsakovrstno obdelavo elementov za pohištvo. V površinskem oddelku je montirana linija za površinsko obdelavo pohištvenih elementov, ki v enem prehodu omogoča luženje, lakiranje, sušenje, brušenje in končno lakiranje. V montaži so postavljene linije za montažo na tekočih trakovih. Celotna tovarna je transportno povezana med posameznimi delovnimi mesti in oddelki.

Osnovni material, ki ga tovarna uporablja, so iverice, furnir in PVC folija. V oddelku furnirnice je postavljena linija za furniranje in linija za nanos PVC folije. Celotna tovarna je opremljena z odsesovalnimi napravami in s priključki za komprimiran zrak.

Tovarna ploskovnega pohištva izdeluje: dnevnosobno pohištvo, otroško pohištvo, predsobno pohištvo, glasbene kabinete in kosovno pohištvo. Celotni program prodajajo na domačem in tujem tržišču.

4. Tovarna podbojev

Z ukinitvijo žagarskega obrata Podzavrnik, so leta 1963 pričeli s proizvodnjo vratnih podbojev. Na tem obratu so prej izdelovali finalne izdelke in to predvsem galanterijo, kot so obešalniki, šivalne omarice in stojala za revije.

Tovarna podbojev izdelava letno okoli 80.000 vratnih podbojev. Obrat je opremljen s specialnimi stroji, prilagojenimi tovrstni proizvodnji in zaposluje 43 ljudi.

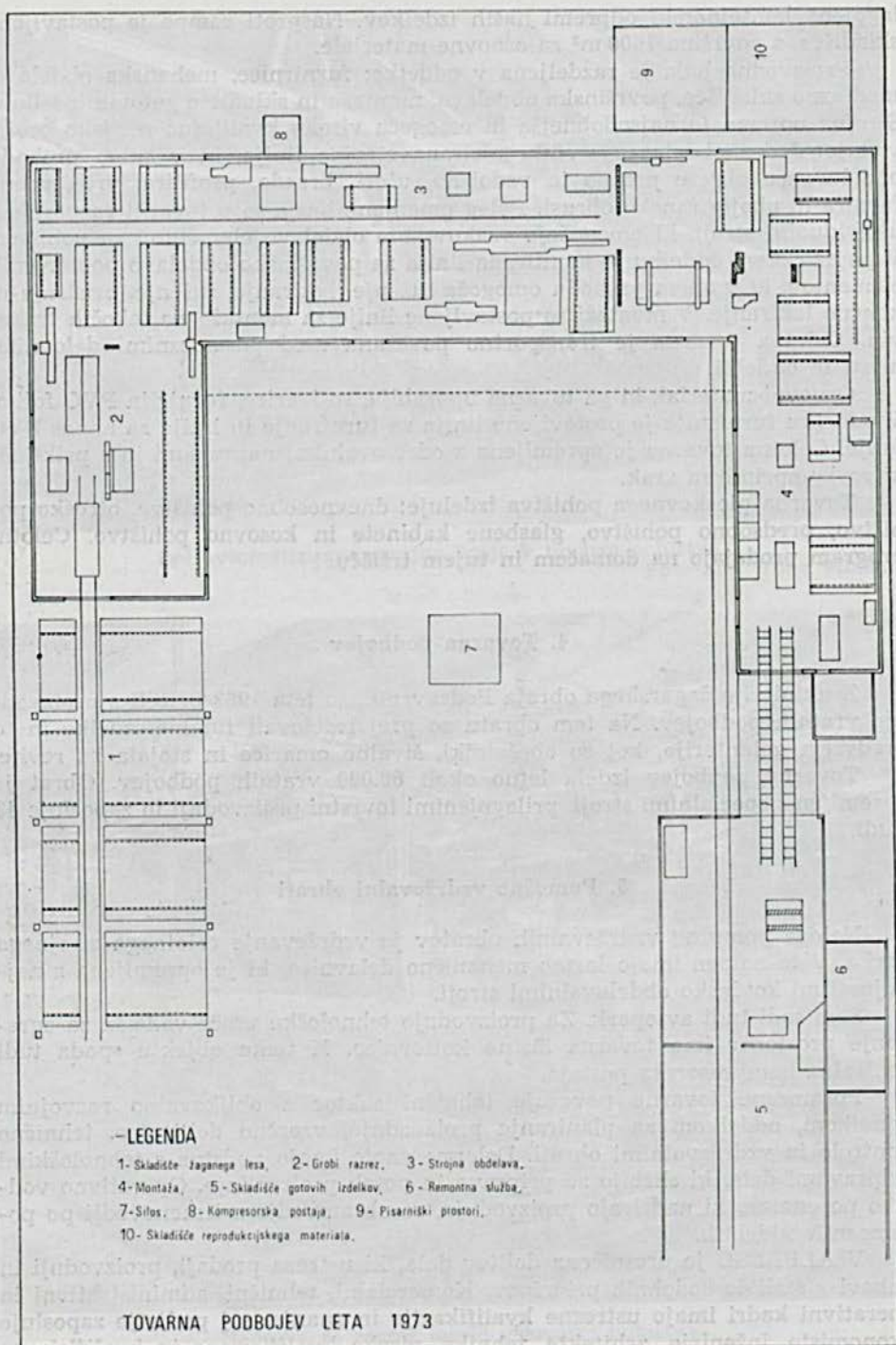
5. Pomožno vzdrževalni obrati

Naloga pomožno vzdrževalnih obratov je vzdrževanje celotnega strojnega parka. V ta namen imajo lastno mehanično delavnico, ki je opremljena z najnovejšimi kovinsko obdelovalnimi stroji.

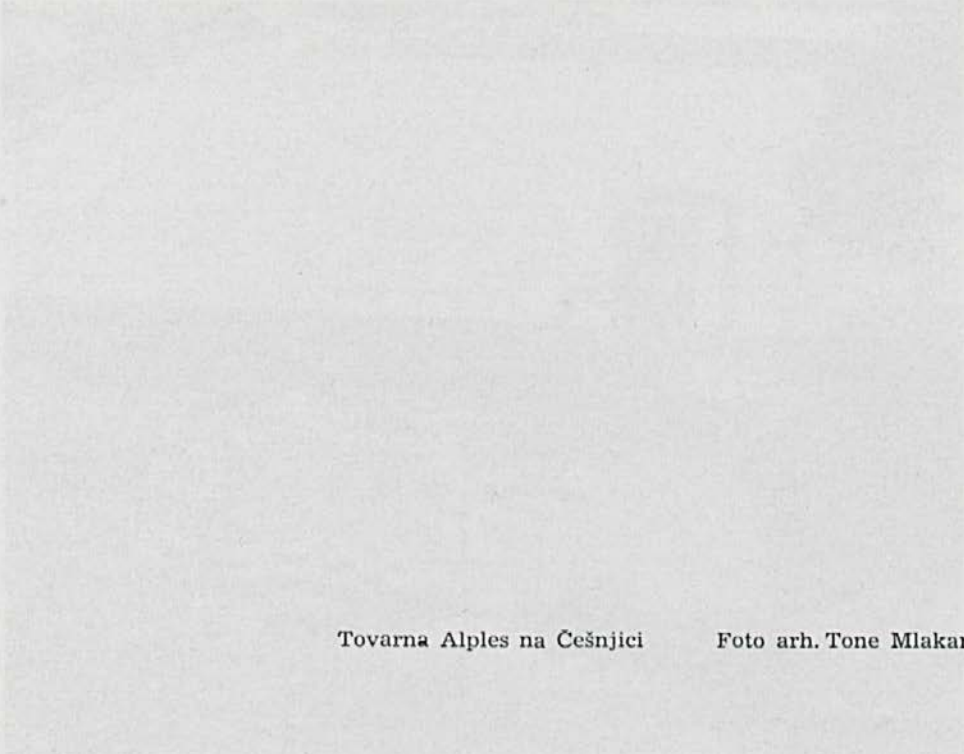
Sem sodi tudi avtopark. Za proizvodnjo tehnološke vroče vode in za ogrevanje prostorov ima tovarna lastno kotlovnico. K temu objektu spada tudi centralna kompresorska postaja.

Posamezne tovarne povezuje tehnični sektor z oblikovalno razvojnim oddelkom, oddelkom za planiranje proizvodnje, vzorčno delavnico, tehnično kontrolo in vzdrževalnimi obrati. Delovne enote imajo vodstva s tehnološkimi pripravami dela, ki skrbijo za pripravo in potek proizvodnje. Operativno vodstvo po enotah, ki nadzirajo proizvodnjo, so obratovodje z izmenovodji po posameznih oddelkih.

V ALPLESU je uresničena delitev dela, ki ustreza prodaji, proizvodnji in nabavi s stališča sodobnih principov. Komerčni, tehnični, administrativni in operativni kadri imajo ustrezne kvalifikacije in znanje, saj podjetje zaposluje ekonomiste, inženirje, arhitekta, tehnike, visoko kvalificirane in kvalificirane

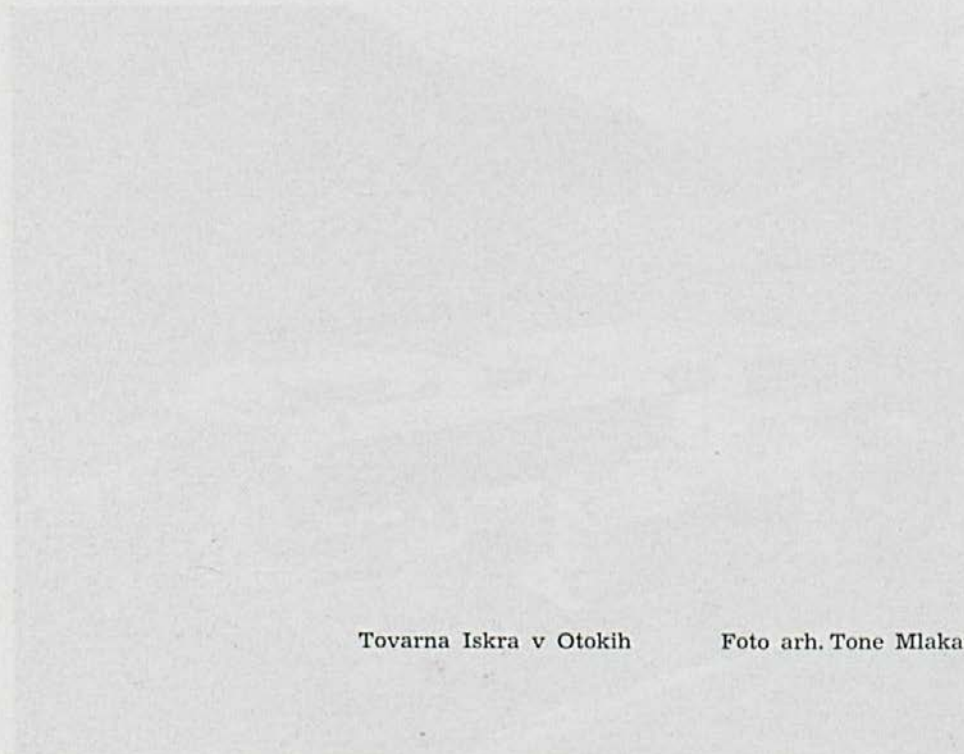

Tovarna Alples na Češnjici

Foto arh. Tone Mlakar

Tovarna Iskra v Otokih

Foto arh. Tone Mlakar

delavce. Vzporedno s svojo nenehno razširitvijo in povečanjem kapacitet je podjetje v vseh letih vlagalo znatna sredstva tudi za štipendiranje kadrov in za strokovno izobraževanje zaposlenih.

Mnogo sredstev je vlagalo tudi za družbeni standard za zgraditev stanovanj in obrat družbene prehrane. Družbenih stanovanj v družbeni lasti, s katerimi razpolaga podjetje, je 47. Razen tega ima svoj samski dom, v katerem je 120 ležišč. Hkrati je podjetje izdatno podpiralo tudi individualno stanovanjsko gradnjo. Obrat družbene prehrane je bil ustanovljen leta 1959 v leseni stavbi in je v njej obratoval do novembra 1970. Decembra 1970 pa je bil zgrajen nov obrat v stavbi zadružnega doma. V njem se nudi delavcem celodnevna oskrba.

Poleg omenjenega je podjetje uredilo zelenice, parkirne prostore in sofinanciralo objekte izven podjetja, kot so daljnovod visoke napetosti, zgraditev kino dvorane in druge komunalne naprave, ki omogočajo delavcem prijetno počutje tudi v prostem času.

Pregled gospodarskega poslovanja samostojnih lesnih podjetij v l. 1954—1972

Leto	Zaposl. del.	Povpr. vl. osn. sred.	Povpr. vl. obr. sred.	Skupaj vl. sredstva	Celotni dohodek	Skupni OD po ZR	Skladi podjetja	
LIP								
Češnjica	1954	251	949.430	762.600	1.712.030	1.987.460	325.893	341.972
MLIP								
Češnjica	1955	323	—	—	2.174.350	3.061.230	327.718	179.469
	1956	373	—	—	2.761.500	3.555.560	401.394	45.570
	1957	426	920.660	1.804.240	2.724.890	4.315.900	904.040	317.640
	1958	470	1.111.230	1.928.160	3.039.390	5.153.680	1.123.380	202.500
	1959	474	1.191.220	1.976.030	3.167.240	6.332.100	1.377.560	258.490
	1960	470	1.168.480	2.034.030	3.202.510	7.346.570	1.490.140	531.240
	1961	450	2.336.880	1.792.250	4.129.130	7.648.530	1.575.990	542.010
	1962	445	3.430.470	2.311.470	5.741.940	8.347.310	1.893.390	249.410
	1963	419	4.165.010	2.680.900	6.845.910	9.947.650	2.324.700	613.280
LIP								
Češnjica	1964	425	4.407.020	3.296.780	7.703.800	11.829.520	3.298.140	1.741.510
	1965	428	4.907.050	3.985.620	8.892.670	13.903.560	4.369.630	719.604
	1966	452	5.405.400	4.404.670	9.810.070	18.227.560	4.943.950	1.803.160
	1967	486	6.583.530	4.761.657	11.345.187	20.278.216	5.486.410	340.420
	1968	531	8.523.904	6.380.674	14.904.579	34.895.546	8.545.443	1.776.686
ALPLES								
	1969	550	8.050.845	8.244.230	16.295.075	43.091.609	10.588.162	4.065.316
	1970	559	5.931.637	10.872.159	16.803.796	48.814.174	10.732.717	1.917.051
	1971	632	8.069.287	16.804.054	24.873.341	61.992.441	13.256.356	4.169.627
	1972	696	26.457.062	29.101.303	56.058.365	95.091.354	19.412.042	2.436.712

Viri:

Janez Šter: Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini, Loški razgledi 1967, str. 114—133. — Dipl. ing. Lojze Zumer: Češnjica ob zadružnem gibanju na področju gozdnega in lesnega gospodarstva, Loški razgledi 1968, str. 140—149. —* Podatki sodelavcev, navedenih na str. 208.

tovarna pohištva

ALPLES

Priporočamo cenjenim kupcem obisk v naši
prodajalni, ki je odprta non-stop vsak delavnik
od 9—18, ob sobotah pa od 9—14.

izdelujemo: pohištvo artur za opremo
dnevnikh sob
samskih sob
spalnic
mladinsko pohištvo
predsobno pohištvo
drobno kosovno pohištvo
fonsko pohištvo
rezan les

telefon 064 88121

64228 železniki

jugoslavija

telex 34557 yu alples

Izbiro pohištva zaupajte soprogi in alplesu

NASTANEK IN RAZVOJ KOVINSKE INDUSTRIJE

Leto 1945

Po končani II. svetovni vojni je bilo v Železnikih popolno gospodarsko razdejavanje. Okupator je mnogo ljudi preselil v Srbijo in na Bavarsko ali pa jih je poslal v delovna taborišča. Po izgonu nemške žandarmerije, ki je predstavljala okupatorjevo oblast, so partizani mobilizirali vse fante in može v starosti od 17. do 55. leta.

Po dokončni osvoboditvi so prihajali povratniki iz vojaških enot, taborišč in zaporov na svoje domove ter zasedali prazna stanovanja. Ljudje so bili brez denarja, primanjkovalo pa je tudi hrane. Ker ni bilo dela in zasluzka, je vse to povzročalo nemir in negodovanje. Oblast (krajevna, okrajna in republiška) je dodelila KLO Železniki nekaj denarja, da je bilo možno zaposliti manjše število delavcev, ki so odstranjevali ruševine. S takšno zaposlitvijo pa prebivalstvo ni bilo zadovoljno, saj je bilo to le prehodno reševanje največje bede, nikakor pa ne redna in stalna zaposlitev, ki bi zagotovila življenje.

V Železnikih so pričeli splošno razpravljati, kaj storiti, da bi dosegli množično zaposlitev, ki naj bi nudila stalne zasluzke in gospodarsko bodočnost. Krajevne organizacije KP, OF in KLO Železniki so sklenile sklicati zbor volivcev z eno samo točko dnevnega reda: Razprava o obnovitvi industrije v Železnikih. Zbor volivcev so sklicali za 4. 6. 1945 ob 20. uri v Thalerjevem salonu, povabili so Bogdana Osolnika, sekretarja okrožnega ljudskega odbora iz Ljubljane, Mirana Košmelja, načelnika oddelka za industrijo in obrt pri ljubljanskem okrožju, in Nika Žumra, ki je služboval v Kranju. Po opravljenih formalnostih in splošnih razgovorih je Niko Žumer opozoril, da bi najhitrejšo in učinkovito rešitev brezposelnosti dosegli tako, da bi iz zaplenjene imovine veleposestva Johana Globotschnigga prenesli v Železnike vso strojno in ostalo opremo tovarne žičnikov in žice, ki jo je imel v Ljubljani v Metelkovi ulici. Ta tovarna je bila zaradi eksplozije na ljubljanski železniški postaji poškodovana in ni obratovala. Ker pa je bila zgrajena s kapitalom, ki ga je ustvarilo železarstvo v Železnikih, je bilo pričakovati, da jo bodo preselili, saj je nekako pripadala Železnikom. Zbor volivcev je to zamisel sprejel in izglasoval resolucijo, v kateri volivci Železnikov zahtevajo od oblasti, da odredi preselitev tovarne žičnikov in žice iz Ljubljane v Železnike. Volivci so pooblastili Nika Žumra, da resolucijo osebno predloži ministru za industrijo v Ljubljani.

Za nedeljo 22. junija 1945 je ministrstvo za industrijo v Ljubljani določilo sprejem. Niko Žumer je v Ljubljani srečal Franca Šmida, geometra iz Železnikov, in ga prosil za sodelovanje pri razgovorih z ministrom. Ministru in pomočniku sta opisala težko življenje v Železnikih, navedla udeležbo Železnikar-

jev v NOB in dogodke, ki so sledili po osvoboditvi, hkrati pa izročila resolucijo zbora volivcev.

Po prečitaniu resolucije so izmenjali mnenja o njej in dodali nekatere osebne podkrepitve, nato sta tov. minister in njegov pomočnik dejala, da po mnenju ministrstva za industrijo Železniki niso primeren kraj za gradnjo industrijskih dejavnosti, kar bo uravnavala ljudska oblast. Zaradi tega je bila resolucija odklonjena in izražena dokončna odločitev, da v Železnikih ljudska oblast ne bo obnovila industrijske dejavnosti.

Proti koncu julija je ljubljanski okrožni odbor OF dal pobudo za nove razgovore o požitvi Železnikov. Opozorili so na znano odločitev oblasti in predlagali, da bi se posamezniki v kraju odločili za industrializacijo, kar bi ljudska oblast tudi podprla. Ta predlog so posredovali krajevemu narodno-osvobodilnemu odboru in organizaciji KP v Železnikih, kjer so ga pretresali na posebnem sestanku. Nihče na tem sestanku pa v tem predlogu ni videl rešitve položaja — bili so enotnega mišljenja, da so prizadevanja za ponovno gospodarsko oživitev Železnikov brezizgledna. Na volivce in krajevne organe oprte akcije so bile tako končane, rodile niso nikakega uspeha.

V takem stanju je vznikla ideja za ustanovitev proizvodne zadruga koviinarjev, ki naj bi združila kovaške ter ključavničarske obrtnike in delavce v proizvodno podjetje socialističnega značaja, kjer bi pobuda posameznikov služila skupnosti brez tveganja in izpostavljanja obdolžitvam o kapitalističnem pridobivanju. Ta ideja je bila v Železnikih z odobravanjem sprejeta, zato so jo predložili organom oblasti s konkretnimi zahtevami: zagotovitev surovinske preskrbe zadržno organizirane proizvodnje, dodelitev približno milijon dinarjev kredita za začetni obratni kapital in ustanovitev političnega organa, ki bo deloval v zadrugi in vse pripravil za registracijo novega podjetja. Organi na ljubljanskem okrožju so jim zagotovili, da bodo te zahteve izpolnjene.

Oprt na ta zagotovila je Niko Žumer pričel pripravljati svojo delavnico, ki je bila opremljena z naslednjimi stroji: 4 avtomati za izdelavo papirnih sponk, za izdelavo paličnih sponk, za izdelavo risalnih žebličkov in za izdelavo tapetniških žeblicev, 15-tonska horizontalna in 30-tonska vertikalna ekscentrična stiskalnica, skobelnik, stružnica, vrtalni stroj, brusilni stroj, drgalni bobni, rezilna orodja in strojne priprave, varilni aparat, oprema za ključavničarsko delo. Vse je bilo na voljo za ureditev dobro mehaniziranega obrata ključavničarske stroke, v katerem bi proizvajali predvsem pisarniške potrebščine.

Med prvimi nalogami je bilo zadržni potrebno zagotoviti obratni kredit. Denarni zavod Slovenije jim je odobril 500.000 din, to je polovico zahtevane in obljubljene vsote. Menico je prevzel Niko Žumer in zanj jamčil s svojim nepremičnim imetjem. Denarni zavod si je zagotovil vrstni red vknjižbe, zahteval pa je še poroštvo dveh posestnikov v Selški dolini. Dodelitev posojila je bila torej v socialističnem družbenem redu pod enakimi pogoji, kot jih je prej zahtevalo kapitalistično gospodarstvo. Konec septembra so podpisali menico Niko Žumer, akceptant, ter poroka Filip Gartner, posestnik iz Dražgoš, in Franc Prezelj, posestnik iz Davče. Hkrati so odprli tudi žiro račun.

Vzporedno s tem so v Železnikih tekale priprave v Žumrovi delavnici. Prvi delavec, kovinar, je bil Peter Polajnar, ki je sicer aktivno še služboval v vojski, v prostem času pa je čistil in urejal zapuščene stroje ter s tem vložil prvo pro-

stovoljno delo za novo podjetje. Temu so se pridružili še Janko Šmid in drugi. Do 27. aprila 1946 jih je bilo že 16. Sprejeli so tudi 9 vajencev in z nestalno zaposlitvijo 2 ženski.

Leto 1946

Pri sestavljanju združnih pravil so posebno pozornost posvetili pravicam in dolžnostim članov. Delovna mesta združnih proizvajalcev so zahtevala precejšnjo skrb za ročna orodja, stroje in strojne priprave. Pojavilo se je vprašanje, kako zagotoviti osnovna sredstva, iz katerih bi financirali nabave. V ta namen so določili delež, katerega vsota naj bi ustrezala višini izdatkov za delovno mesto enega člana — po tedaj veljavnih nabavnih cenah.

S posebnim členom v pravilih so uvedli člansko varčevanje in legalizirali vplačevanje deležev z odtrgovanjem dogovorjene vsote od ustvarjenih mesečnih zaslužkov. Redna mesečna vplačila so hitro večala sklad osnovnih sredstev in ustvarjala pogoje za odpiranje novih delovnih mest in s tem možnost za sprejemanje novih združnikov — proizvajalcev — za člane. Višino deležev kot deležno štednjo so skrbno obravnavali ustanovni člani in IZOS (Iniciativni združni odbor Slovenije), oddelek za obrtniško združništvo, ki je spremljal tudi sestavljanje združnih pravil. Referent IZOS je bil Danilo Puc, pravni referent pa dr. Emil Čeferin.

Združniki so upoštevali predloge IZOS in razčistili nekatera stališča. Precej nejasnosti je povzročala primerjava združnika z deležem v osnovnih sredstvih zadruga, z delničarjem kot lastnikom delnic kapitalističnega podjetja, ki pa ni neposredni proizvajalec, pač pa le uporabnik dobička na delnice vloženega kapitala.

Pravila nove gospodarske organizacije so od vsega začetka določala združni povsem jasen cilj: obnovev industrije v Železnikih. Zadruga je bila usmerjena v kovinarsko dejavnost s poudarkom na proizvodnji pisarniških potrebščin. Sedež zadruga je bil v Železnikih, ime pa so izbrali že med sestavljanjem pravil. Zaradi idejnih in materialnih prispevkov Nika Žumra so dokončno določili naslov: »NIKO — proizvodna zadruga kovinarjev z o. j. — Železniki«. Hkrati s pravili so tudi naslov zadruga sprejeli na ustanovnem občnem zboru.

Z odstranitvijo vseh pomislekov in pripomb k zasnovani in s pravili organizirani proizvodni združgi so 27. 4. 1946 pripravili ustanovni občni zbor in s tem opravili zakonske formalnosti ter sklenili zadruga registrirati. Ustanovni člani so bili: Jaka Benedičič, Niko Bertonec, Alojz Čemažar, Anton Dolenc, Franc Fajfar, Alojz Jelenc, Jožef Kristan, Jožef Mohorič, Jožef Osenič, Peter Polajnar, Anton Rodič, Janko Šmid, Matevž Smid, Jožef Torkar, Milan Veber in Niko Žumer.

Že med pripravami se je pokazalo, da proizvodni program in tehnična organiziranost ne pomenita nikakih težav, saj je podjetje nadaljevalo že začeto planirano proizvodnjo pisarniških potrebščin, za katero je bila na voljo zahtevana strokovnost in tehnično znanje pa tudi analiza tržišča in trgovska mreža.

Kolektivno vodenje podjetja so izvajali po združnih pravilih, ki so jih sprejeli na ustanovnem občnem zboru. Izvoljena upravni in nadzorni odbor sta vodila združno organizacijo, katere zakonita predstavnik sta bila predsednik in tajnik, ta sta bila poslovodja in obratovodja zadruga. Z večino sprejete sklepe so v organizaciji izvajali solidarno vsi zaposleni na delovnih mestih v proizvodnji: oddelkovodje, mojstri in delavci ter člani uprave in nadzorstva. Pri

izvajanju teh sklepov so bili zadružnikom v veliko oporo redni tedenski četrtkovi sestanki kolektiva, na katerih so posredovali proizvodna navodila, smernice in ukrepe za dosledno informiranost kolektiva. Na teh sestankih so tudi z glasovanjem sprejemali sklepe o najzahtevnejših odločitvah, ki so jih lahko uveljavili le zaradi osebne predanosti delu. Na tak način je zadruga postala homogena organizacija, ki je lahko kljubovala dolgoletnim naporom in nalogam.

Pogoj za sprejem v članstvo zadruge je bilo delovno razmerje v zadružni proizvodnji. Vsak član je bil dolžan vplačati tudi svoj delež v znesku 10.000 din v deležno varčevanje. Razdelili so ga na obroke, ki so jih odtegovali pri mesečnem obračunu. Višino mesečnega obroka pa so določili sporazumno z zadružnikom. Najmanjše vplačilo je bilo 300 din, največje pa 500 din na mesec. V orientacijo naj povemo, da je bil takratni zaslužek kvalificiranega zadružnika 2400 S din na mesec.

Delavnica, v kateri so začeli z delom, je bila brez drobnega orodja: meril, svedrov, navojnih svedrov, navojnih čeljusti, pil, viličastih in drugih ključev, rezil itd. To orodje so odnesli med vojno za partizanske delavnice, za nemoteno obratovanje pa je bilo sedaj zadružnikom nujno potrebno. Zato so morali vložiti tudi svoja orodja, delovne priprave in stroje v skupni obrat. Med temi posebej omenjamo vključitev Janeza Jelenca, ključavničarskega obrtnika v Železnikih, ki je kot mojster veliko pomenil za krepitev ključavničarskega oddelka. Odkupili so tudi opremo njegove delavnice, in sicer avtogenski varilnik, vrtalni stroj na nožni pogon, ročne škarje za železo in ključavničarsko orodje.

Na ta način so povečali potrebno opremo, saj nakup ob ustanovitvi ni bil mogoč. V zadružni organizaciji so se nadalje vsi člani obvezali, da bodo delali prostovoljno in obvezno šest zaporednih let, letno po 200 delovnih ur. Da bi čim hitreje zbrali lastna sredstva, so zadružniki določili 10-urni delavnik, pri čemer so dobili plačanih le 8 ur, po 2 uri zaslužka pa sta ostali v zadružnih sredstvih. Poleg tega prostovoljnega dela so vsi vajenci odšli na gradnjo železniške proge Brčko—Banovići.

Proizvodni program so razvijali v kovinsko predelovalno smer in so proizvajali pisarniško galanterijo ter v splošno ključavničarsko smer, ki je opravljala razna dela za dolinsko gospodarstvo (obrtne storitve), izdelovali so tudi štedilnike. Za to so se učili vajenci in privajali nekvalificirani delavci. Prvo leto so izdelali 50 štedilnikov. V kovinsko predelovalni veji pa je bila naloga delavcev: izdelovanje orodij in delovnih priprav, kar je pomenilo visoko strokovno delo. Tej dejavnosti je zato pripadala vsa strojna oprema, tudi za površinsko obdelavo izdelkov, in pa montažni in embalažni oddelk. Iz obeh smeri proizvodnje so se usposabljali delavci za delo v mehaniziranem obratu, s pridobljenim znanjem pa so omogočili napredek vse proizvodnje.

Proizvod je v letu 1946 obsegal naslednje izdelke: štedilnike, dimna vratca, risalne žebličke, papirne sponke, palične sponke, brzoveze za mape in mehanizme za regulatorje. Kot posebnost pri osvajanju proizvodnje v večjih serijah naj navedemo, da so prvi dan izdelali le 6 mehanizmov za regulatorje. S pridobljeno spretnostjo pa so jih na koncu leta naredili že po 300 na dan. Leta 1960 je proizvodnja dosegla 1300 kosov, leta 1970 pa že 17.000 kosov na dan.

Obrtnemu zadružništvu, v katerega je bila uvrščena proizvodna zadruga kovinarjev, ni bilo na voljo investicijskih kreditov. Zaradi tega je zadružna uprava sklenila pridobiti razne, delno ustrezne provizorije iz nacionalizirane imovine veleposestva Johana Globotschnigga. Delovni prostori so postali pretešni, zato jim je KNOO v Železnikih na njihovo prošnjo dodelil izpraznjen

kravji hlev, zapuščeno in neopremljeno vodno elektrarno ter shrambo za avto in kočijo. Pričeli so s preurejanjem teh objektov — za proizvodne namene so adaptirali kravji hlev, za pomožne prostore in električni pogon so uredili vodno elektrarno, za pisarniške potrebe pa shrambo vozil. Preurejanje kravjega hleva so opravili izključno s prostovoljnim delom. Porušili so betonske svinjake, jasli, ograje, kuhinje itd. Vsa dela so izvajali ročno, brez kakršnegakoli kompresorja, bila pa so naporena, obsežna in zelo umazana. Ta preureditvena dela so trajala približno tri mesece.

Poleg tega so popravili vodno elektrarno, saj je imela pokvarjeno Francisovo turbino, porušen in zasut dovodni in odvodni kanal, porušen oporni zid in uničeno vodno pregrado. Tudi ta popravila so opravili s prostovoljnim delom, razen strokovnih del na turbini. Elektrarno so med NOB demontirali za potrebe partizanske tehnike, zato so morali nabaviti drug generator, turbinski generator in stikalne naprave. Z naporom vseh zadrudnikov je uspelo elektrarno pravočasno spraviti v pogon in je že avgusta dobavila pogonski in svetilni električni tok v ostale opremljene in že vseljene obrate. Oprti na lastno pogonsko silo so lahko pričeli z obratovanjem. Takratno stanje elektrifikacije v dolini, za katero sta skrbeli Sodarska zadruga na Češnjici in Elektrarna v Škofji Loki, namreč ni dopuščalo novih industrijskih obremenitev, zato bi zadruga brez svojega pogona sploh ne mogla obratovati.

Omenili smo, da so bili kreditni pogoji takrat, ko so ustanavljali novo industrijo v Železnikih, neugodni. Zadrudniki so bili brez investicijskih sredstev, zato so bili prispevki s prostovoljnim delom temelj kovinske industrije in odločujoč element bodočega napredka.

Na koncu leta je bilo v zadrugi zaposlenih 48 delavcev.

Leto 1947

Zadrudna organizacija je v tem letu sprejela več novih delavk in delavcev. Za boljše usklajenost so ustanovili sindikalno podružnico kovinarjev, ki pa ni bila sprejeta v sindikalno organizacijo kovinarjev Jugoslavije, ampak so jo vključili v sindikat delavcev komunalnih podjetij.

Leta 1947 je bil sprejet prvi petletni plan razvoja Jugoslavije, ki je odločal o prihodnosti in napredku industrije. V ta plan pa kovinarji v Železnikih niso bili zajeti. To je povzročilo močno zaskrbljenost za obstoj podjetja, saj je bilo uvrščeno komaj v IX. ali celo XI. prioritetni razred.

Za organizacijsko dopolnitev so to leto v podjetju uvedli tudi personalno službo.

Proizvodni program so izpopolnili z osvojitvijo izdelave luknjačev za akte, odpiračev za kuverte, plomb za zapiranje vreč in poskusno izdelavo šilčkov za svinčnike. Povečali so proizvodnjo risalnih žebličkov, papirnih sponk in ključavničarskih izdelkov.

Generalna direkcija kovinske industrije v Ljubljani je v svojih podjetjih, pridobljenih z nacionalizacijo, izvedla reorganizacijo, nekatera pa je likvidirala. Od likvidiranih podjetij »Jakša« v Ljubljani in »Sava« na Jesenicah so kovinarji v Železnikih kupili stroje, ki so jih potrebovali za svoj proizvodni program. To so bili: dvoramenska stiskalnica z učinkom 35 ton, avtomat za risalne žebličke, avtomat za papirne sponke, trije avtomati za kovičene risalne žebličke, avtomat za palične sponke in boben za drganje. Poleg teh so kupili še razne elektromotorje, generator za elektrarno, turbinski regulator, revolversko

stružnico, 15-tonsko ekscentrsko stiskalnico, stružnico za orodjarno, dva mizna vrtalna stroja, več drobnega orodja in delovnih priprav.

Še naprej so preurejali zgradbe. Za upravne pisarne so popolnoma pregradili shrambo za vozila, za oddelek avtomatov pa proizvodni obrat, uredili so polirnico in sanitarije ter popravili dovodni in odvodni kanal za elektrarno. Tudi to leto so delali prostovoljno v nezmanjšanem obsegu.

Leto 1948

Število članov zadruga je raslo. Izboljševali so notranjo organizacijo. V izobraževalne namene je zadruga samostojno ali v sodelovanju z drugimi podjetji v dolini in s pomočjo zunanjih strokovnjakov priredila več tečajev. Podelili so prve štipendije kandidatom na strokovnih šolah. Tudi število vajencev so zelo povečali, saj jih je bilo v vseh letnikih skupaj 40, in so ustanovili samostojen vajenski oddelek; zanje pa so v Železnikih odprli tudi vajeniško šolo. Prvi vajenci so bili zelo disciplinirani in prizadevni pri učenju orodjarskega in ključavničarskega poklica.

Organizacijska dopolnitev je bila tudi uvedba planske službe, ki je usklajevala delo zadruga z namenom približati jo industrijskim podjetjem družbenega sektorja.

S povečanjem strojnega parka v letu 1947 so se dvignile zmogljivosti v proizvodnji pisarniških potrebščin. Pričeli so izdelovati natična šestila, šivalnike za spenjanje aktov, priprave za zbiranje aktov liliput in teilorix, stojalca za peresa in cyklop plombe. Vse te izdelke so izdelovali v večjih serijah. Proizvodni proces je motila neredna dobava potrebnih surovin, zato strojne zmogljivosti niso bile polno izkoriščene; delavce so morali zaposliti pri drugih delih.

Prostore so razširili z adaptiranjem vile v Egrovem vrtu. Zgradili so posebno poslopje za sindikalne namene ter pričeli pripravljati gradnjo 340 m dolgega betonskega cevovoda, ki naj bi služil kot tlačni cevovod za elektrarno. V jesenskem času so zanj že betonirali prve cevi. Sprejeli so namreč zamisel, da se tlačni cevovod zgradi od zajetja na Škarjevcu, skozi ves Racovnik, do vodnega mlina, kjer bi postavili novo vodno elektrarno z veliko pogonsko močjo.

Leto 1949

Tri leta po ustanovitvi so uspehi privedli proizvodno zadrugo do čvrste zasidranosti v gospodarstvu. Zanimanje zanjo je raslo.

Presenetljivo se je za zadrugo zanimal tudi ameriški Slovenec in pisatelj Louis Adamič. Brez poprejšnjih stikov je obiskal kovinarje v Železnikih, in sicer kar dvakrat. Povedal je, da je bil v Ameriki nekaj časa kovinarski delavec in mu je zato znana proizvodnja, obdelovalni stroji in avtomati. Ko pa si je ogledal avtomate v obratu, je opozoril, da imajo v Ameriki že avtomate, ki naredijo že 300 do 400 kosov izdelkov na minuto, medtem ko so zadružni zmogli komaj 140 do 250 kosov. Tako je zlahka ocenil konkurenčno sposobnost in primerjal proizvodnjo v Železnikih z ameriško. Na koncu je izrazil zaskrbljenost za uspeh prizadevanj za druge rekoč: »Pazite, da po petletnem planu ne boste še vedno pet let zadaj za moderno industrijo!«

To leto se je zadruga udeležila prve povojne obrtne razstave na tehnični srednji šoli v Ljubljani. Prikazali so zgodovinske železarske dejavnosti (med

drugim maketo plavža, ki je sedaj v muzejski zbirki) in novo kovinarsko proizvodnjo v Železnikih. Na tej razstavi so se srečali s predsednikom zveznega gospodarskega sveta Borisom Kidričem, ki je pokazal veliko zanimanje za zadrugo. Kmalu potem je zadrugo obiskal načelnik zvezne uprave za napredek proizvodnje ing. Miloš Brelih. V vseh podrobnostih je proučil organizacijo proizvodne zadruge in vprašal, ali so pripravljeni sodelovati z zvezno upravo za napredek proizvodnje (ZUNP). Upravni odbor je sklical sejo, na kateri so ing. Brelihu pritrdilno odgovorili. O svojem obisku je ing. Brelih poročal, nakar je Boris Kidrič brzojavno povabil predstavnike zadruge v Beograd. Na posvet so odšli Niko Žumer, Anton Jelenc in Štefan Primožič. Po razgovorih so odločili, da zadrugi dodele proizvodnjo laboratorijskih aparatov in priprav. Izrekli so ji pohvalo, ji dali priznanje in poročstvo za njen nadaljnji obstoj. S tem je zadruga dobila novo proizvodno področje in bila vključena v petletni načrt razvoja FLRJ.

Razvijanje proizvodnje je v tem letu krenilo v novo smer, za kar so izvedli obsežne priprave. Vendar je bila proizvodnja spet prizadeta zaradi pomanjkanja surovin, saj so jim dodelili nekurantne surovine, npr. namesto planiranih količin hladno valjanih trakov so prejeli betonsko železo, palično železo, razno pločevino, to pa je izsililo — kot nadomestno proizvodnjo — izdelovanje raznih ključavničarskih izdelkov.

V programu laboratorijske proizvodnje so osvojili izdelovanje raznih prižem, nosilcev in držal za epruvete ter laboratorijskih klešč. Od kranjske tovarne »ISKRA« pa so odkupili tehnično dokumentacijo za proizvodnjo preciznih šestil in jih pričeli poskusno izdelovati.

Najvažnejša naloga je bila zgraditev dovodnega kanala za elektrarno. Ta dela so pričeli 10. maja in so trajala do 6. avgusta 1949. Delali so prostovoljno, kar je znatno pospešilo rok izgradnje.

Leto 1950

Združna organizacija je že od ustanovitve imela demokratično vodenje podjetja. Z vsakoletnim zaključnim računom, ki so ga podrobno obrazložili, so seznanili vse delavce in nato priredili letni občni zbor, kjer so javno pretresali poslovanje v preteklem letu ter sklepali o nalogah v prihodnjem letu.

Zelo so si prizadevali za teoretično in praktično izobraževanje zaposlenih. Priredili so tečaje za strokovno kvalifikacijo kovinarjev. Poseben tečaj je bil za delavke, ki so se usposabljele za ključavničarski in strgarski poklic. Na specializacijo v jeseniško železarno so poslali visoko kvalificirane delavce za proizvodnjo analitskih tehtnic. Na prakso v kranjsko »Iskro«, v njeno kontrolno službo so poslali visoko kvalificiranega delavca, za galvanizerja pa polkvalificiranega delavca k »Unitasu« v Ljubljano. Uslužbenca zadruge so poslali v novinarski dopisni tečaj. S številnimi zunanjimi sodelavci so poučevali kovinarje na njihovih delovnih mestih ter tako dvignili strokovnost in znanje. Štipendirali so več kovinarjev na strokovnih šolah.

Tudi v tem letu se je zadruga udeležila razstave lokalne industrije in obrti v Ljubljani. Kot priznanje za kakovost razstavljenih izdelkov ji je žirija podelila diplomo in srebrno medaljo.

Za orodjarno so uredili poseben prostor; z boljšimi delovnimi pogoji se je dvignila kvaliteta dela.

Osvajanje proizvodnje analitskih tehtnic in preciznih šestil je zahtevalo posebne delovne priprave; zato so potrebovali različna posebna orodja, vpenjalne in delovne priprave, posebno občutljive za justiranje izdelkov.

Kvalitetnejše in zahtevnejše izdelke so lahko osvojili le z dvigom strokovnega znanja in natančnosti orodjarjev. To pa je usmerjalo proizvodnjo že v precizno mehaniko, ki se je izkazala za najprimernejšo pri napredku industrije v Selški dolini.

Izvajanje pogodbe z zvezno upravo za napredek proizvodnje v Beogradu je zadrugi omogočilo vključitev v plansko dodeljevanje strojev. Tako so v strojni park dobili dve univerzalni stružnici »Prvomajska«, skobelni stroj, univerzalni rezkalni stroj, 100-tonsko ekscentrično stiskalnico in dva stebrna vrtilna stroja, ki jih prej — kljub prizadevanju — niso mogli nabaviti.

V vrsti gradbenih del pri tovarniških objektih so bila v prvi vrsti pripravljala dela in zbiranje materiala za gradnjo nove vodne elektrarne. Revizija načrtov in investicijskega programa je bila zanjo že odobrena.

Predvidevali so večje graditve industrijskih objektov in stanovanj. Zadruga je zato načrtovala, da bi samostojno izdelovali zidake in zadovoljili tudi druge potrebe v dolini ter tako zagotovili cenejše proizvode predvsem zaradi dragih prevozov iz oddaljenih opekarn. Kupili so mlin in stiskalnico za ilovico, pa tudi potrebne pogonske motorje. S temi stroji so želeli ustanoviti opekarno kot posebno dejavnost. Odločilno za to je bilo ugodno poročilo o nahajališču glin na podlagi geoloških raziskav ter ponudba najmodernejših strojev za izdelavo opeke.

Leto 1951

Zadružniki so tudi v tem letu imeli redne tedenske sestanke kovinarjev. Na rednem občnem zboru so bile zajete vse točke dnevnega reda, ki so jih določala pravila. Zadruga je imela članski delež 10.000 S din, katerega so nepoučeni imeli za delničarstvo in ga ocenjevali kot oviro za sprejemanje novih članov. Zato je združna skupščina sklenila spremeniti pravila in znižati delež na 1000 dinarjev.

Ustanovili so opekarno. Ob cesti Češnjica—Rudno, na Kovniku so v bivšo Demšarjevo čreslaro postavili stroje in 15. oktobra pričeli poskusno obratovati, čez zimo je opekarna mirovala. V skrbih za svoje člane je zadruga imela za dolžnost, da jim pomaga pri gradnji stanovanj. Sprejeli so sklep, da da opekarna vsakemu zadružniku — graditelju 20.000 kosov zidakov. Ta sklep so izvajali 4 leta, prenehal pa je veljati zaradi prepovedi OLO Kranj.

Proizvodnja kovinskih izdelkov je dosegla mnogo boljše kvaliteto. Dvignila se je tudi strokovnost delavcev. Na nekaterih delovnih mestih so uvedli že plačilo po učinku. Precejšen napredek je bilo opaziti v proizvodnji analitskih tehtnic; osvojili so tudi izdelavo preciznih tehtnic za potrebe lekarn in šol. V programu preciznih šestil so pričeli izdelovati ničelno šestilo in s tem vpeljali kolekciji 1 in 2. Ključavničarski oddelek so precej skrčili. Zaradi omenjenih preusmeritev v precizno mehaniko so opuščali zamudno izdelovanje štedilnikov, delavce pa razporedili na druga delovna mesta.

Odločili so se, da porabijo zalogo nekurantnega železa. Velike količine betonskega železa jim je tovarna »Veriga« v Lescah predelala v žico za izdelovanje žičnikov. Preuredili so tri avtomate, da so kovali žičnike, kar je prineslo tolikšne dohodke, da so lahko kupili opremo in zgradili novo vodno elektrarno.

Za novo elektrarno so tudi to leto betonirali cevi za tlačni cevovod. Po načrtu bi zajeli 540 metrov vodnega toka, na katerem so bili dotlej trije vodni padci. Prvi je bil za žago na Škarjencu, drugi za staro Globotschniggovo elektrarno, tretji pa za mlin na Racovniku. Višinska razlika med zajetjem na Škarjencu in odtokom pri mlinu je bila 11,60 m. Delovanje elektrarne je bilo zamišljeno na fizikalnem principu občujočih posod: prva kot zajetje, druga pa kot turbinski vodni stolp. Posodi bi povezoval tlačni cevovod, ki bi vzdrževal vodno gladino na vedno enaki višini. V turbinski vodni stolp bi postavili Francisovo turbino z učinkom 175 PS, od tod bi vodila železna cev v spodnjo vodno gladino oziroma v rečno korito. Dne 16. avgusta so pričeli polagati tlačni cevovod, betonirati zajetje in turbinski vodni stolp, gradnjo pa so zaključili že 31. oktobra. Gradbena dela so izvajali v lastni režiji. Strokovno vodstvo in nadzor pri delih so zaupali Marijanu Masterlu in ing. Milovanu Pleskoviču.

Delovnost in prizadevnost kovinarjev pri tem delu je treba občudovati, saj so delali tudi ponoči, predvsem pri betoniranju vodnega stolpa. Beton jim je uspelo zgotoviti tako, da je postal popolnoma nepropusten. Betoniranje tega objekta je neprekinjeno trajalo 12 dni, pri čemer so delavke-kovinarke sodelovale z enakim zanosom kot moški.

Za opremo strojnice so pri »Litostroju« kupili turbino, generator na vrtilni tok in stikalno ploščo z avtomatskim regulatorjem napetosti.

Leto 1952

Šesto leto združnega delovanja štejemo kot zadnje leto mobilizacije kovinarjev za prostovoljno delo. Gospodarsko stanje zadruga kaže veliko ustvarjenih lastnih sredstev, kot so razne zgradbe, številni stroji, strojne opreme in priprave, zaloge surovin in izdelkov ter terjatve za dobavljene izdelke. V šestih letih so kovinarji vložili 129.000 ur prostovoljnega dela, s prodajno vrednostjo 44.118.000 din po cenah leta 1952. Ta vloga, ki je bila brezobrestno naložena v imovino, je tako okrepila njeno gospodarstvo, da so zadrugo uvrščali že med večje gospodarske organizacije.

Podjetnost, predanost delu in disciplina železnikarskih kovinarjev je bila zgled delavcem v drugih panogah. Prav ti delavci, ki so jih nekoč imeli za manjvredne, so že v šestih letih pridobili ugled in spoštovanje med slovenskim združništvom in industrijo.

Po uvedbi delavskega samoupravljanja v podjetjih družbenega sektorja so se pojavila nekatera kritična stališča do združno organiziranega industrijskega podjetja. Zadržniki so namreč imeli večje pravice in dobrine (podpora pri gradnji stanovanj, dodatno nagrajevanje, delitev ostanka dohodka zadruga itd.). V industrijah z delavskim samoupravljanjem delavci teh ugodnosti niso imeli, zato so se ob teh prednostih spotikali in zavidali izjemam. Obstoje industrije v združni organizaciji je bil vedno bolj ogrožen.

Asortiment proizvodnje so dopolnili z analitskimi utežmi, ki so bile uporabne za obe vrsti tehtnic.

Ob vodnem stolpu so zgradili strojnico in stanovanje za strojnika. Montirali so strojno opremo v elektrarni, ki je pričela obratovati. To so zelo slovesno proslavili, elektrarno je spustil v tek predsednik OLO Kranj. Z njo je kovinarska industrija v Železnikih pridobila pomembne količine pogonske električne sile, 110 kW učinka na osi. Hkrati pa so si tako zagotovili energijo za pogon velikega števila strojev v nadaljnjem razvoju industrije, ki so ga že predvide-

vali. Dolgoletno načrtovanje racionaliziranega izkoriščanja vodne sile so uresničili; kovinarji so dobili svoj stalni objekt, ki jim je dolgoročno omogočal nemoteno obratovanje, stalni zaslužek in delo. Gradnja te vodne elektrarne je prinesla tudi spremembe v izkoriščanju vodne energije, saj je ta kasneje na vsem vodnem toku v Železnikih prešla v last kovinarske industrije. Po otvoritvi elektrarne pa so že pričeli razmišljati, kako pridobiti skladiščne prostore.

Leto 1953

Visoka organiziranost je uspešno vodila kovinarsko industrijsko dejavnost v konkurenci s podjetji družbenega sektorja. V območju OLO Kranj je bilo več velikih industrijskih podjetij, med katerimi se je zadruga uvrstila na šesto mesto. To so dosegli z resnim prizadevanjem uprave, ki je vsestransko skrbela za napredek in izobraževanje v vseh sektorjih podjetja. Največji dosežek pri vzgoji kadrov v tem letu je bil široko zasnovan tečaj za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce. Obiskovalo ga je nad 40 mlajših zadrušnikov. Zaključne izpite so opravili pred okrajno izpitno komisijo, ki je bila presenečena nad učnimi uspehi tečajnikov.

To leto je zadruga uprava sklenila pričeti s projektiranjem novih industrijskih zgradb, za katere naj bi izdelali z zakoni in uredbami predpisan investicijski elaborat in idejne projekte.

V osvajanju in širjenju proizvodnega programa laboratorijske opreme so pričeli izdelovati centrifuge in mešalce za laboratorije. Na podlagi posebne delovne pogodbe so sprejeli v zadrugo Draga Perkona, ki je uspešno vpeljal proizvodnjo centrifug in mešalcev, od prototipnih do stalnih izdelkov. Za te aparate so izdelali prve elektromotorje v »Niku« meseca maja 1953. To je bil začetek elektromehanske proizvodnje. Z njo so dopolnili asortiment laboratorijske opreme; analitske tehtnice, centrifuge in mešalci so bili serija kvalitetnih in lepih izdelkov, ki so jih dobro prodajali, priznanj pa so bili deležni tudi v trgovinah in na sejmih.

Potreba po novih delovnih prostorih je stalno naraščala. Nesreča je hotela, da je 5. februarja 1952 pogorelo poslopje stare Globotschniggove vodne elektrarne. Sklenili so, da na pogorišču zgradijo večjo, nadstropno stavbo za galvano in pomožne dejavnosti v kovinarski proizvodnji. Načrt so realizirali v razmeroma kratkem času, opremili objekt in se vselili. Imenovali so ga obrat II. Za potrebe montaže in justirnice preciznih in analitskih tehtnic ter uteži, so preuredili zapuščen rastlinjak, v katerem ni bilo tresenja, kar je prvi pogoj za tovrstno delo. Strojni park so izpopolnili s šestimi strožnicami, dvema stiskalnicama, dvema rezkarjema, skobelnim strojem in brusilnico.

Opisani dogodki so bili do takrat največji premik v strokovni in količinski rasti investicij.

Leto 1954

Zadruga je prerasla obrtniški značaj ter z delitvijo dela in velikoserijsko proizvodnjo postala proizvodna gospodarska organizacija z 246 delavci. V tem stanju so oblastveni organi sklenili, da zadrugo izenačijo s proizvodnimi podjetji družbenega sektorja. Zato so zadrušniki na izredni skupščini 26. junija 1954 sklenili likvidirati zadrugo in se uvrstiti med podjetja družbenega sektorja. Zadrugo so zbrisali iz zadružnega registra pri Okrožnem sodišču v Ljubljani in

vpisali novo ime »Niko« — tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov — Železniki. Razpisali so volitve novega delavskega sveta in upravnega odbora. Tako so zadrūzniki svojo tovarno vključili v družbeni sektor in brez vsakršne odškodnine podarili družbi celoten poslovni sklad.

Odločilno za spremembo je bilo tudi dejstvo, da proizvodne zadrūge niso bile uvrščene med podjetja, ki so jim dodeljevali investicijske kredite — brez teh pa vedno bolj potrebna gradnja nove tovarne v Železnikih ne bi bila mogoča.

V proizvodnji so pričeli osvajati pomemben izdelek za motorno industrijo, vžigalni magnet VM 54. Vse potrebne priprave, orodja in preizkuševalne naprave so zgradili pod vodstvom Draga Perkona. To je bil prvi tovrstni izdelek v Jugoslaviji. Za visoko specializacijo v orodjarstvu so priredili tečaj za visoko kvalificirane orodjarje. V strojni park so vključili nove stroje: revolversko stružnico, univerzalno stružnico, tri vrtnalne stroje, strojno žago, orodni brusilni stroj in brusilni stroj za ostro in ploskovno brušenje. Za razširitev delovnih prostorov so na podstrešju obrata I zgradili več delavnic za montažo izdelkov, v opuščnem cvetličnjaku pa so uredili livarno za aluminij. Tudi s projektiranjem nove tovarne so nadaljevali.

Leto 1955

V Železnikih, zgodovinskem železarskem kraju, je teklo deseto leto obnovljene kovinarske industrije. Ta je bila vodena tolikanj napredno in uspehi so bili tako očitni, da so iz različnih krajev Slovenije prihajale prošnje za podporo in nasvete, kako bi dvignili zaostalost svojih področij po našem vzorcu. Železnikarski kovinarji so se zavedali, da ne smejo biti sami sebi namen, zato so iskreno pomagali pri ustanavljanju številnih tovarn. Skupinam delavcev so v »Niku« tudi nudili strokovno vzgojo, ki so jo potem prenesli v svoja novoustanovljena podjetja in tako širili industrializacijo. Ob tem jubilejnem letu so Železnikarji s ponosom gledali na svoj napredek in na vsa tista industrijska podjetja, ki so nastala vzporedno in s pomočjo tovarne »Niko«.

V kolektivu so soglasno izrazili željo, da podarijo svoj izdelek, magnetni vžigalnik, predsedniku republike Josipu Brozu-Titu. Ta želja se je izpolnila 24. maja 1954, ko so zastopniki tovarne Franc Fajfar, Drago Perkon in Niko Žumer izročili magnetni vžigalnik predsedniku republike, ki se je zelo zanimal za tovarno »Niko« in odobril ukrepe za dodelitev investicijskih kreditov.

Podjetje so v tem letu že vodili po zakonu o delavskem samoupravljanju. Samoupravni organi so bili: delavski svet s komisijami, upravni odbor in direktor. Delavski svet je štel 25 članov, upravni odbor pa 9 članov, ter disciplinska, tarifna, inventurna komisija, komisija za higiensko tehnično zaščito, komisija za družbeni standard in komisija za nabavo in prodajo osnovnih sredstev. Na vseh sejah in sestankih teh organov so pisali zapisnike, sklepe pa so objavljali na sestankih delovnega kolektiva.

Po desetih letih razvijanja proizvodnje je tovarna imela naslednji asortiment izdelkov:

Kovinska galanterija za pisarne, mehanizmi za registratorje, risalni žeb-ljički 1, 2, 3, 4, papirne sponke št. 11, 12, palične sponke št. 101, natično šestilo za svinčnik, žepno šestilo, luknjač, brzovezi za mape, teilorix, šivalnik, brzovezna ploščica in grupirni aparat;

risalna orodja: precizno šestilo col I, II, III, in risalna deska;

precizni in elektromehanski izdelki: laboratorijske centrifuge L, CU, LC 72 in LC 45, laboratorijski mešalec UM-2, laboratorijske klešče, laboratorijske prižeme, laboratorijske tehtnice: analitska tehtnica z utežmi, precizna tehtnica z utežmi, tarirna tehtnica z utežmi, elektromotorji: kolektorski 220 V — 75 W in 220 V — 180 W, asinhronski motorji 220 V — 40 W, gospodinjski mešalec EGM, vžigalni magnet — VM 54, avtomobilska sirena AS — 6 V, 12 V, 24 V in 220 V in magnetne svetilke za avtomobile.

Značilno za proizvodnjo v tem letu je več kot 50 % udeležba izdelkov kovinske galanterije za pisarne v skupnem bruto produktu, ki je še nadalje rasla. Najpomembnejših izdelkov, mehanizmov za registratorje, so leta 1947 izdelali 300 kosov dnevno, leta 1953 — 800 kosov, leta 1962 — 4000 kosov, po zadnjih podatkih pa že 17.000 kosov na dan.

Izdelki v široko razvejanim proizvodnem programu so bili zelo iskani na tržišču Jugoslavije in so jih sproti prodali odjemalcem. Del proizvodnje so že tudi izvozili, čeprav bi jo lahko prodali doma. Zato je izgradnja novih tovarniških objektov postala neodložljiva. Izdelan in odobren je bil investicijski elaborat ter principialna odobritev kreditiranja investicije. Posebej je treba poudariti, da so v vseh razpoložljivih zgradbah, v 11 različnih obratih izkoristili že sleherni kvadratni meter talne ploskve in je bilo nadaljnje širjenje v strnjenem naselju Racovnik praktično nemogoče.

Leto 1956

Kovinarji, združeni v tovarni kovinskih in elektromehanskih izdelkov »Niko« — vseh zaposlenih je bilo 286 — so priredili proslavo 10-letnice obstoja. Slavje je trajalo teden dni, v programu pa so se zvrstile naslednje prireditve: svečana razsvetljava in na vidnih mestih prižgani jubilejni napisi, kurjenje kresov, izstreljevanje raket, streljanje z možnarji, baklada s povorko celotnega kolektiva s sodelovanjem selške pihalne godbe, govor pred starim plavžem, nastop pevskega zbora, uprizoritev igre »Kovaška ognjišča«, ki jo je za to priložnost napisal Ivo Zorman, telovadna akademija kovinarjev, Žigonova igra »Če se utrga oblak«, slavnostna akademija z recitacijami in govorom o desetletnem delu ter razstava vseh izdelkov tovarne.

Slavje je okrepilo delovno zavest kolektiva in močno poglobilo privrženost vseh prebivalcev doline industrijskemu podvigu. To so ljudje manifestirali z veliko udeležbo in sodelovanjem na vseh prireditvah, pa tudi s praznično okrasitvijo hiš in javnih poslopij, ki nima primere v preteklosti.

Proizvodnja je izvajala svoj delovni plan in kljubovala motnjam v preskrbi s surovinami. Te zadrege so tovarno »Niko« prisilile — tako kot v prejšnjih letih — da so morali menjati mesečne plane. To jim je uspelo v taki meri, da so realizirali letni plan proizvodnje brez izgubljenih delovnih ur.

V tem letu so osvojili dva nova izdelka — aspirator za sesanje, inhaliranje itd. in prosto stoječ ventilator.

Po odobritvi investicijskega elaborata so nadaljevali s pripravami za gradnjo tovarne. Slovenija-projekt je izdeloval gradbene načrte s predračuni. Že v idejnem projektu so izbrali zamisel okroglega obrata predvsem zato, ker v kovinsko predelovalni industriji predstavlja orodjarna osrednjo dejavnost in je središče proizvodnje. Okrog tega centra so zelo praktično razvrstili proizvodnjo z dopolnilnimi dejavnostmi: skladišče polizdelkov, montažo, kontrolo in paketiranje izdelkov. Pri tem so skrbno študirali notranje transporte in si pri-

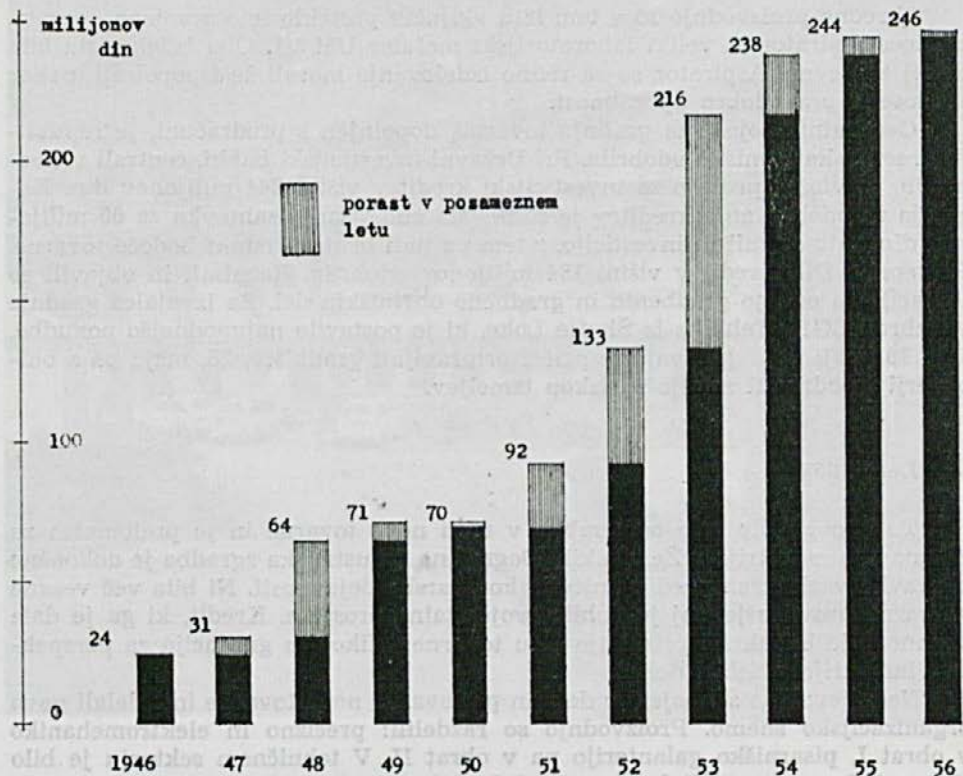

Diagram prikazuje dosežene proizvodne rezultate tovarne NIKO v prvem desetletju obnovljene kovinarske industrije v Železnikih

zadevali, da bi odstranili povratke. Zamisel z orodjarno kot središčem je pokazala praktično razporeditev tehnologije, zato je bila gradnja okroglega industrijskega obrata opravičena. Poleg tega je prav okrogla zgradba lepотно učinkovala in dopolnjevala okolje, saj ozke doline ne gre zastirati s pregradami oziroma daljšimi poslopji.

Zbirali so ponudbe za nabavo strojev in tovarniške opreme, pripravili so gradbeno parcelo in sondirali teren.

Leto 1957

Organizacijsko delovanje v podjetju je potekalo normalno, vendar je bilo čutiti nekatere težnje, ki so se pojavile ob gradnji nove tovarne. Med pripravami na gradbena dela so že razdelili bodočo tovarno na sektorje in izbrali njihove vodje. Za čim popolnejšo organizacijo v novih pogojih so priredili tečaj, na katerem so se seznanili z nastavljanjem in kroženjem tehničnih, finančnih in administrativnih dokumentacij. Udeleženci iz vseh sektorjev dela so tako spoznali celoten dokumentacijski postopek. Ta tečaj naj bi preprečil motnje, ki so običajne ob spremembi pogojev dela in ob preselitvi, ki je čakala kolektiv.

V redno proizvodnjo so v tem letu vključili preteklo leto osvojena aparata, in sicer aspirator in veliki laboratorijski mešalec UM 2/1. Oba izdelka sta bila dokaj zahtevna. Aspirator so za redno izdelovanje morali še izpopolniti, nakar so dosegli prav dobro uporabnost.

Generalni projekt za gradnjo tovarne, dopolnjen s predračuni, je republiška revizijska komisija odobrila. Pri Državni investicijski banki, centrali v Beogradu, so vložili prošnjo za investicijski kredit v višini 244 milijonov din. Komisija za odobravanje kreditov je zahtevala zmanjšanje zahtevka za 60 milijonov din, zato so znižali investicijo, s tem pa tudi bruto produkt bodoče tovarne. Po tem je DIB kredit v višini 184 milijonov odobrila. Razpisali in objavili so licitacijo za oddajo gradbenih in gradbeno obrtniških del. Za izvajalca gradnje so izbrali SGP »Tehnik« iz Škofje Loke, ki je postavilo najugodnejšo ponudbo. Dne 18. maja 1957 je izvajalec pričel pripravljati gradbišče, 25. maja pa z buldožerji že odrivati zemljo za izkop temeljev.

Leto 1958

To leto je bilo zelo pomembno v rasti nove tovarne in je prelomnica za kovinarsko industrijo v Železnikih. Dograjena industrijska zgradba je dokončno odpravila vsak strah pred ukinitvijo kovinarske dejavnosti. Ni bila več vezana na razne provizorije, saj je dobila svoje stalne prostore. Kredit, ki ga je dala skupnost, je bil hkrati priznanje delu tovarne »Niko« in garancija za perspektivo industrije v Selški dolini.

Nadaljevali so s tečajem o delu in poslovanju nove tovarne in izdelali novo organizacijsko shemo. Proizvodnjo so razdelili: precizno in elektromehaniko v obrat I, pisarniško galanterijo pa v obrat II. V tehničnem sektorju je bilo sistematizirano mesto diplomiranega inženirja in pomočnika, vodje proizvodnje, 5 obratovodij, konstrukcija izdelkov in orodij, tehnološki oddelek, oddelek tehnične kontrole in planski oddelek. V komercialnem sektorju pa: vodja — komercialni direktor, nabavna in prodajna služba, finančno računovodski sektor in splošni sektor.

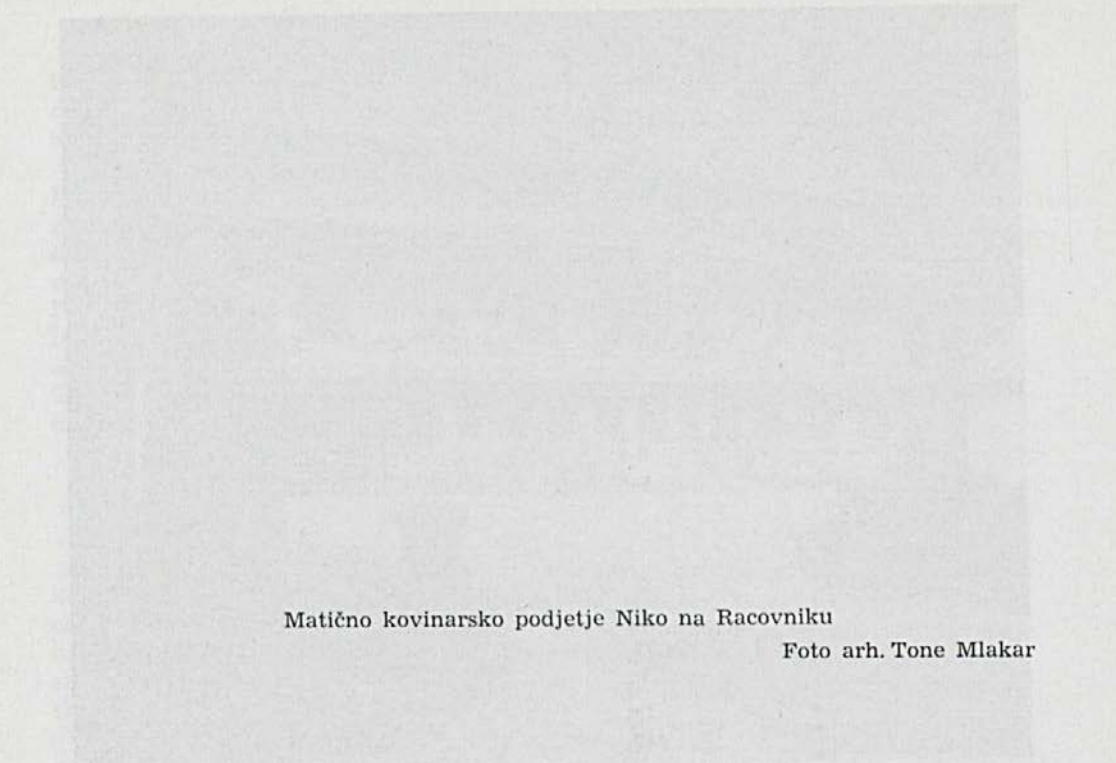
Proizvodni program za 2. polletje je bil oprt na veliko število delovnih mest, ki so terjala sprejem novih delavcev. Večina teh je bila nekvalificirana, zato so jih na široko priučevali v delu.

Zaradi splošnih koristi so s pomočjo vseh gospodarskih organizacij in občine Železniki asfaltirali cesto od Škofje Loke do Plešeniškega mostu pri Železnikih. Tudi preskrba z vodo še ni bila urejena. Ker je nova tovarna potrebovala tekočo vodo, so pospešeno zgradili še vodovod. Tudi gradnja vodovoda je bila združena akcija občine in gospodarskih podjetij.

Tovarna se je vključila v poslovno združenje »Maris« Maribor. To je združevalo tovarne, ki so proizvajale gospodinjske stroje in aparate.

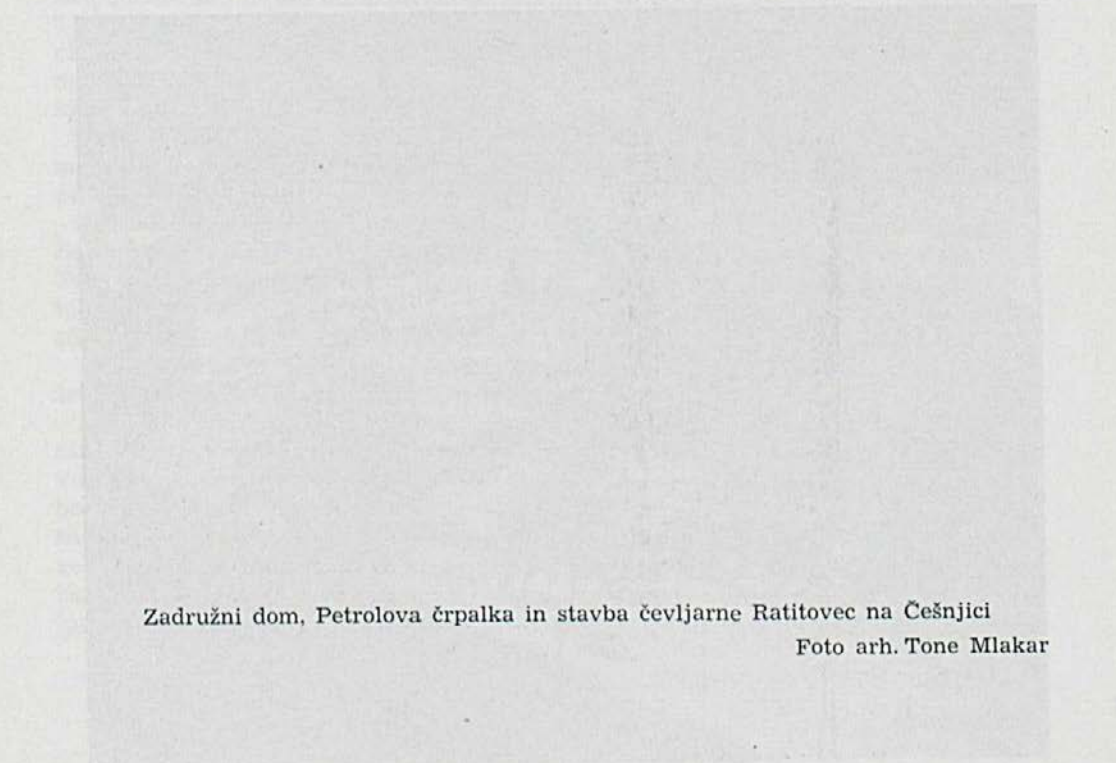
Redno planiran asortiment proizvodnje so v tem letu dopolnili z izboljšanim magnetnim vžigalnikom v vztrajniku, ki so ga pripravljali kot nov proizvod in kot glavni nosilec investicije. Od poslovnega združenja »Maris« v Mariboru pa so v svoj program proizvodnje uvrstili loščilnik za parket in sesalec za prah. Izdelovali so tudi merilne ure — zobnikar. Ker je pokazalo tržišče veliko zanimanje za male elektromotorje, so poleg komercialnih ukrepov pričeli razvijati motor za šivalni stroj ter zanj pripravljati orodje in raznovrstne delovne priprave.

Matično kovinarsko podjetje Niko na Racovniku

Foto arh. Tone Mlakar

Zadružni dom, Petrolova črpalka in stavba čevljarne Ratitovec na Češnjici

Foto arh. Tone Mlakar

SGP »Tehnik« iz Škofje Loke je zgradilo novo tovarno v pogodbenem roku. Dne 5. junija 1958 se je v nove prostore vselila tovarniška orodjarna. Vzporedno so montirali nove stroje in selili ostalo opremo ter se pripravljali na proizvodnjo. Dne 16. junija pa so se — kot zadnje — preselile vse pisarne. Tako pripravljena nova delovišča so 1. julija 1958 pričela poskusno obratovati, kar je trajalo do 31. decembra 1958.

V gospodarstvo doline je bil vložen nov kapital, ki ga je predstavljala nova tovarna »Niko« v Železnikih. Obrat precizne in elektromehanike z novimi zgradbami je bila investicija v vrednosti 103.000.000 S din, strojna in ostala oprema za novo tovarno 146.000.000 S din, obrat pisarniške galanterije z zgradbami in opremo pa 73.000.000 S din.

Od idejnih načrtov, generalnega projekta, gradnje, nabave opreme, do poslednje montaže so pretekla polna štiri leta. Za realizacijo teh načrtov in doseg namena so bili potrebni veliki napori in prizadevanje vsega kolektiva.

Leto 1959

Novo okoliščine, v katerih se je znašel kolektiv, so zahtevale angažiranost slehernega delavca. Prizadevali so si, da bi zagotovili učinkovitost, zato je delavski svet sprejel ukrepe, zajete v sedmih točkah, s katerimi naj bi učinkovito izkoristili čas poizkusne proizvodnje. V tej dobi so jim bile priznane zakonske olajšave v dajatvah. Gospodarski uspeh bi zagotovil znatno akumulacijo, iz katere bi plačevali anuitete. Vendar teh ukrepov niso izvedli v celoti, saj so jih od sedmih točk, ki naj bi pomagale izboljšati stanje, šest razveljavili, pa tudi sedma ni naletela na potreben odziv. Zaradi tega je tudi uspeh izostal.

Za praznik 1. maj je kolektiv sklenil svečano odpreti novo tovarno. Predsednik delavskega sveta je podal poročilo, nakar je ing. Kotnik, sekretar za industrijo LRS, slovesno odprl novi obrat. Vsi zaposleni so bili na svojih delovnih mestih. Množica navzočih si je tako lahko ogledala tovarno v obratovanju. Proslavljanje tega pomembnega dogodka je trajalo ves dan, udeležilo pa se ga je veliko ljudi iz vse doline.

Tovarna je v tem letu vstopila v poslovno združenje »Avtomacija«. Iz proizvodnega programa so izločili laboratorijske tehtnice vseh tipov; tovarna »Niko« je sodelovala pri ustanovitvi novega obrtnega podjetja »Tehtnica« Železniki. Nadalje so izločili tudi proizvodnjo šestil, ki so jo odstopili podjetju »Kladivar« v Žireh.

Za izpopolnjevanje vodilnega kadra je tovarna pripravila poseben tečaj po PIV metodi (praktično izobraževanje vodilnih). Za večje število nekvalificiranih delavcev, ki so jih na novo sprejeli, pa so priredili tečaj za pridobitev kvalifikacije. Z uspehom ga je končalo 59 delavcev. Pomemben je bil tudi zaključek študija dveh štipendistov, ki sta kot prva domača inženirja vstopila v delovno razmerje.

Mnogi problemi, ki so se pojavljali pri vodenju, so v pogledu nadaljnega razvoja tovarne, prinašali različna stališča in nesoglasja v vodstveni kader. Povzročili so številne spremembe na vodilnih mestih v tovarni.

V skrbi za splošno počutje delavcev je tovarna prvič od ustanovitve organizirala počitniški dom, ki je bil vso letno sezono dobro obiskan.

Da bi lahko čimprej prešli na velikoserijsko proizvodnjo, so zmanjšali asortiment izdelkov; obdržali so naslednje proizvode: tri vrste laboratorijskih centrifug, sesalec za prah, loščilec za parket, gospodinjski mešalec, namizni venti-

lator, vžigalni magnet in elektromotorje za šivalne stroje, ki so jih izdelovali za »Mirno«. Za te elektromotorje so se zanimali tudi tuji kupci: Sharenow iz ZDA je bil interesent za velike količine elektromotorjev, firma Zotti iz Italije je naročila kratkostične elektromotorje za hladilnike.

Proizvodnjo so pripravili za množinsko izdelovanje obeh vrst motorjev, toda nastale so zelo velike težave, tako pri izdelavi orodij in priprav kot tudi pri polizdelkih in montaži. Morali so dopolniti strojni park in s posebnim prizadevanjem jim je uspelo doseči predpisano kakovost in s pogodbami naročene količine.

Proizvodnja pisarniške galanterije v obratu II pa je potekala normalno in uspešno. Gospodarski uspeh tega obrata je omogočil, da so krizo omilili in krili izgube, ki so nastajale v obratu I.

Zgradili so štiristanovanjsko hišo z dvema garsonjerama za stanovanja vodilnih uslužbencev.

Kupili so več strojev, med drugimi dva Micafil avtomata za navijanje rotorjev pri kolektorskih elektromotorjih. To sta bila najnovejša stroja z veliko zmogljivostjo in neobhodno potrebna za velikoserijsko proizvodnjo. Prav tako so za proizvodnjo elektromotorčkov nabavili dve 40-tonski hidravlični stiskalnici tovarne »Indos« iz Ljubljane.

Leto 1960

V tem letu zasedba vodilnih delovnih mest v tovarni še ni bila ustrezna, zato niso bili kos nalogam moderne proizvodnje. Odločujoči uslužbenci niso imeli potrebne strokovnosti, pa tudi ne prakse v vodenju, zato so morali zamenjati direktorje in ukreniti še druge personalne spremembe. Tehnični sektor si je prizadeval za redno obratovanje, a mu je nasprotovala skupina, ki je zahtevala, da spremenijo proizvodni program. Izločiti bi morali množično proizvodnjo malih elektromotorjev, ki so jo vpeljali in izboljševali. Bila je zelo perspektivna. Končno je vmes posegla tudi Okrajna gospodarska komisija. Ta je v tovarni preverila nasprotja in omogočila tehničnemu sektorju, da je lahko nadaljeval programirane delovne načrte. Po tej razpravi je bil tovarni zagotovljen program in omogočeno redno delo.

Proizvodnja malih elektromotorjev v velikih serijah je zaradi pomanjkanja poznavanja in nezadostne mehanizacije postavljala vsak dan nove naloge celotnemu tehničnemu sektorju. Odstranjevali so ozka grla, izpopolnjevali orodja in delovne priprave, kontrolno opremo in instrumente tako, da so dosegli vedno boljše kakovost. Ves strokovni kader si je zelo prizadeval in mnogokrat prostovoljno vztrajal na delu, ne glede na delovni čas.

Kritično stanje v tovarni je vezalo vsa sredstva, s katerimi so lahko razpolagali za dopolnjevanje delovnih priprav. Ker ni ostalo nobenih investicijskih sredstev, niso mogli nabavljati novih strojev, čeprav so jih potrebovali. V vsem času obstoja tovarne je bilo to leto v investicijah najbolj suho.

Leto 1961

Poslovanje tovarne se je nadaljevalo v smeri izpopolnjevanj lastne organizacije. Vedno bolj je bilo slišati nasvete za integracijo z »Iskro« Kranj, ki je takrat postala že vodilna tovarna v elektromehaniki. V poslovno združenje

»Avtomacije« so se vključili Inštitut za elektrozveze, Telekomunikacije in Tela iz Ljubljane. Ti primeri integracije so povzročili razmišljanje tudi v tovarni »Niko«. Začel se je proces zблиževanja in priprave za kasnejšo združitev s kranjsko »Iskro«.

Notranjo organizacijo tovarne so izpopolnili z uvedbo ekonomskih enot in sicer: proizvodnja, montaža, orodjarna, obrat II in uprava. Vsaka izmed ekonomskih enot je poslovala s samostojnim računom in svoje delo zaračunavala drugi ekonomski enoti. S tem je vsaka dejavnost v sestavu tovarne postala neodvisna. Za samoupravno vodenje ekonomskih enot so v juliju 1961 izvolili obratne delavske svete. Opisane organizacijske spremembe pa niso izboljšale stanja v tovarni. Dne 20. oktobra 1961 so odstopili organi delavskega samoupravljanja, obratni delavski sveti, centralni delavski svet in upravni odbor. Z odločbo št. 03-NI-8/1-61 z dne 9. novembra 1961 ObLO Škofja Loka so uvedli prisilno upravo in postavili prisilnega upravitelja.

V proizvodnji, ki se je dvignila kakovostno in količinsko, je bilo čutiti pomanjkanje potrebnih strojev in priprav, s katerimi bi dosegli večji napredek. V orodjarni so potrebovali stroj, ki je znan pod imenom koordinatni vrtni stroj, s katerim dosežejo natančne razdelitve na orodjih. Stopili so v stik s švicarsko tovarno »Oerlikon« in se odločili za nakup takega stroja. V montažnem oddelku pa bi morali nujno postaviti tekoči transportni trak. Za hitro ureditev teh najbolj žgočih problemov je blo pomanjkanje finančnih sredstev najhujša zapreka. Na pobudo delavcev iz orodjarskega oddelka so le-ti na lastni riziko in z materialom neuporabljene montažne proge zgradili tekoči trak, brez katerega proizvodnja malih elektromotorjev v velikih serijah ni bila več mogoča. Medtem ko so pri vodenju tovarne nastopile različne krize, pa je proizvodnja nenehno sledila napredku in utrjevala obstoj delovne organizacije.

Upornost in delavnost kolektiva ter povečanje proizvodne zmogljivosti so zahtevali razširitev delavnic, zato so v letu 1961 izdelali investicijski program za prizidek obrata za proizvodnjo malih elektromotorjev. Po tem programu so načrtovali dograditev zunanjega kroga obratovališča, kar je narekovala perspektivna proizvodnja malih elektromotorjev.

Leto 1962

Vodenje tovarne je potekalo s prisilno upravo. Ukrepi in razne odločitve so bile sprejete brez razprav v kolektivu, ki pa je z napredkom v tehničnem sektorju dvignil storilnost in izboljšal odnose med proizvajalci. Uspehi so bili vidni — kar je bil tudi namen prisilne uprave. Vendar je potrebno poudariti, da je uspeh prisilne uprave pogojen s stalnimi prizadevanji proizvajalcev, saj proti prisilni upravi ni bilo nejevolje, pač pa enodušna podpora, da bi vsestransko uredili razmere v tovarni. Postavitev prisilne uprave vpada v tisto obdobje, ko je tovarna že prehodila težka pota razvoja v novi organizaciji, premagala težave, porojene iz spremenjenega proizvodnega programa in so se razmere skoraj že povsem normalizirale.

Prisilna uprava je imela nalogo pripraviti integracijo tovarne »Niko« z »Iskro« iz Kranja. V proizvodnem programu »Nika« je bila namreč vrsta izdelkov, ki so zanimali kranjsko tovarno. Ta je v malih elektromotorjih videla izdelek, ki spada v njeno proizvodnjo. Iskrini predstavniki so izjavljali, da bodo zgradili posebno tovarno elektromotorčkov, če se tovarna »Niko« ne pri-

ključi k »Iskri«. V takih okoliščinah je prisilna uprava na posebnem sestanku ugotovila razpoloženje kolektiva, ki je nato 29. marca 1962 sklenil priključiti se k »Iskri«.

ObLO Škofja Loka je 18. junija 1962 izdal odlok o ukinitvi prisilne uprave v tovarni »Niko«. Razpisali so volitve v organe delavskega samoupravljanja. Tovarna je 1. julija pričela poslovati z naslovom »Iskra« — tovarna elektromotorjev Železniki. V tovarni so izvršili organizacijske spremembe, ukinili so komercialni sektor, ostala pa sta nabavni in prodajni odelek, ki sta se vključila v prodajno servisno organizacijo (PSO) »Iskre«; ta je prevzela prodajo na notranjem tržišču. Zaposlovanje v uvoznih in izvoznih poslih pa so se priključili v Iskrino zunanjo trgovinsko organizacijo (ZTO).

Z reorganizacijo tovarne je bila priznana doba poskusnega obratovanja, od 1. julija do 31. decembra 1962. Poskusno obratovanje je bilo uspešno. Doseglo je 40 milijonov skupnega dohodka, ki so ga uporabili za odplačilo anuitet. Ostvarjena sredstva v poskusni proizvodnji so bila velik dosežek, kajti v tem času je bila cena za izvoženi elektromotor približno 1,8 ameriškega dolarja. Za ocenjevanje pomembnosti tovarne v Železnikih za »Iskro« navajamo podatek, da je le-ta v letu 1962 morala izvoziti za 1.456.000 dolarjev izdelkov, od tega je tovarna v Železnikih prevzela obveznost za 256.000 dolarjev in plan izvoza preseгла za 23 % ter dosegla 314.899 dolarjev. To jo je po vrednosti izvoza uvrstilo na drugo mesto med tovarnami združenega podjetja »Iskra«.

Po vpisu nove firme so v registru gospodarskih podjetij SR Slovenije 30. junija 1962 izbrisali ime »Niko« — tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov — Železniki. Gospodarska organizacija, ki je na novo utrdila kovinarsko industrijo, izpeljala kapitalno zgraditev tovarne in zanjo osvojila proizvodni program, je vse te uspehe izročila drugi tovarni oziroma ZP »Iskra«. S tem je bilo končano poslanstvo tovarne, ki so jo ustanovili zadružniki. Uspela je doseči smoter, to je zagotoviti industrijsko proizvodnjo v Selški dolini.

Dne 1. januarja 1963 ob 2.30 so spustili v obratovanje tekoči trak za montažo elektromotorjev. V orodjarni pa so vključili koordinatni vrtni stroj. Obe napravi sta močno učinkovali na raznovrstne delovne procese. Obseg proizvodnje je skokovito porasel, prav tako tudi kakovost izdelkov. To je neposredno vplivalo tudi na delavce ter dvignilo razpoloženje in zaupanje v bodočnost tovarne. Tovarna je 17. oktobra izdelala v enem dnevu 1000 kosov elektromotorjev. Proizvodnja je še naprej rasla in je bil to prvi odločni korak k velikoserijski proizvodnji, ki jo je pričel celotni kolektiv.

Asortiment izdelkov so spremenili, izločili so proizvodnjo raznih elektromehanskih izdelkov in se usmerili v velikoserijsko izdelovanje malih elektromotorjev. S tem je tovarna postala specializirana za proizvodnjo malih elektromotorčkov različnih tipov.

Leto 1963

Vodenje in obratovanje tovarne »Iskra« v Železnikih je v tem letu potekalo v znamenju notranje stabilizacije. Tovarna je dobila direktorja, ki je izpolnjeval pogoje za stalno delovno razmerje. Obrat I in obrat II sta dosegla proizvodne plane. Iz najrazličnejših vzrokov pa so nastajali zapleti. Proizvodnja pisarniške galanterije v obratu II ni imela investicijskega obnavljanja ter je bila v stagnaciji. Tak položaj je zahteval odločitev o nadaljnjem razvoju obra-

ta II, delavski svet je izglasoval posebno komisijo, posvet pa je sklicala tudi sindikalna organizacija. V poročilih so podana le splošna mišljenja. Organi delavskega samoupravljanja niso sprejeli nikakršnih sklepov.

Občinska skupščina je 27. 6. 1963 sprejela odlok št. 313-18/63/3, ki pomeni odcepitev obrata II od »Iskre« — tovarne elektromotorjev Železniki, hkrati pa ustanovitev obrtnega podjetja v Železnikih, ki je bilo 31. julija 1963 vpisano pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani, št. Rg 348/1, 2, 3, 4 Kr. Delavski svet tovarne »Iskra« je sklenil razdeliti osnovna sredstva tako, da tovarniški objekti in imovina na levem bregu Sore ostanejo »Iskri«, na desnem pa »Niku«. Tako so gradbeni objekti, vodna elektrarna, zgradba produkcije, galvanika, skladišče, kovačnica — varilnica in paketirnica z vsemi stroji in pritiklinami postali last novoustanovljenega podjetja kot osnovna sredstva. Obratna sredstva kot nedokončano proizvodnjo, surovine, embalažo in pomožne materiale pa bi sčasoma morali odplačati tovarni »Iskra«. ObLO Škofja Loka je ob ustanovitvi podjetja »Niko« postavil vršilca dolžnosti direktorja, ki je s sodelavci izpeljal volitve v organe delavskega samoupravljanja; le-ti so po konstituiranju 27. julija 1963 razpisali mesto direktorja. Sprejeli so organizacijsko shemo podjetja in izdelali pravilnike za poslovanje. Po sprejetem okvirnem načrtu so ustanovili tajništvo, tehniško, komercialno in računovodsko službo in zaposlili trgovske potnike. Vseh zaposlenih je bilo v novi tovarni 127. Podjetje je vstopilo v članstvo Gospodarske zbornice LRS. Organizirali so sindikalno podružnico kovinarjev ter se vključili v Počitniško skupnost Selške doline.

Na podlagi tržne analize so ugotovili, da se je njihov proizvodni program dobro uveljavil. Vendar so sprejeli nekatere ukrepe proti konkurenci, saj je — med drugim — Kartonažna tovarna iz Ljubljane sklenila sporazum z »Istrametalom« iz Pirana z namenom preprečiti proizvodnjo mehanizmov za registratorje v »Niku«.

Pregledali so potrebe po luknjačih za akte in šivalnikih, ki so jih svoječasno že izdelovali, vendar so ugotovili, da zanje ni tržnih potreb ter jih zato niso uvrstili v proizvodnjo.

Za nemoten potek obratovanja so pospešeno razvijali orodjarno in konstrukcijo. Na novo oblikovan kolektiv je bilo potrebno strokovno izobraževati. V ta namen so priredili razne tečaje: za orodjarje, za kvalificirane, polkvalificirane in visoko kvalificirane delavce, saj je bila strokovna raven zaposlenih nezadovoljiva.

Novo ustanovljeno podjetje je v proizvodnji imelo zelo težke pogoje, zato je tovarna »Iskra« sprejela sklep, da bo »Niku« pomagala na vseh področjih, vendar te obljube ni izpolnila.

Da bi pridobili prostor za skladišče, so od Gozdnega gospodarstva Kranj kupili sosednje prostore (nekdanji konjski hlev), kjer so uredili skladišča surovin, embalaže in pomožnih materialov.

S poprejšnjo analizo dejanskega stanja proizvodnje pisarniške galanterije so izdelali investicijski program, ki ga je delavski svet sprejel. Na evropski razstavi orodnih strojev v Milanu, ki so si jo ogledali predstavniki podjetja, so se zanimali za stroje, ki bi jih potrebovali, in se o nakupu pogovarjali s proizvajalci. V ponovno ustanovljenem podjetju »Niko« — Železniki so tako pričeli z rekonstrukcijo strojne parka in modernizacijo proizvodnje.

Leto 1964

Samostojno poslovanje v proizvodnji pisarniške galanterije je imelo nalogo notranje organizirati podjetje in ga afirmirati na tržišču. Po sprejetju statuta so razpisali volitve v delavski svet in upravni odbor, sprejeli pravilnike o izobraževanju in štipendiranju, novatorstvu in racionalizaciji, osebni ocenitvi zdravju škodljivih delovnih mest, o uporabi motornih vozil za službene namene ter o informiranju in odločanju kolektiva. Ker je bil proizvodni program ozek, so analizirali tržišče, da bi ugotovili proizvodnje inozemskih tovarn, ki uvažajo v našo državo in v koliki meri zadovoljujejo jugoslovanske potrebe. Sprejeli so odločitve za modernizacijo in povečanje proizvodnje že vpeljanih izdelkov, katerih potrošnja je rapidno naraščala. Uvedli so skrajšanje delovnega tedna na 46 ur. Z občino so se pogodili za pavšalne dajatve, ki pa so bile določene na isto višino kot dajatve industrijskih podjetij.

Po asortimentu planirano proizvodnjo so presegli za 16 % in osvojili nov izdelek, mehanizem za registratorje št. 2. Pojavilo se je konkurenčno podjetje »Ozalj« za mehanizme in »Kovo« z Vranskega za palične sponke. Poskusa konkurence sta propadla. Proizvodnja mehanizmov je bila ogrožena, ker je bil ustavljen uvoz vzmetnih trakov. V tej težki situaciji so preštudirali termično obdelavo jeklenih trakov za vzmeti in na podlagi tega je delavski svet sklenil osvojiti in sprejeti to proizvodnjo v program podjetja — s soglasjem jeseniške »Železarne« in zainteresiranostjo »Metalke« iz Ljubljane, ki se je pridružila kot soinvestitor. Sprejeli so tudi nekaj ukrepov za dvig strokovnega kadra in razdelili štipendije za redno in večerno šolanje.

Pri izpopolnitvi tovarne so bila potrebna obsežna vzdrževalna in preurejevalna dela; izločanje in prodaja tistih strojev in naprav, ki niso več ustrezala proizvodnji. Konjski hlev, ki so ga kupili, so preuredili v skladišče in ga zvezali z obratom, kar je zelo zmanjšalo notranji transport. Iz elektrarne so prodali star generator in kupili modernejšega in boljšega ter s tem zboljšali preskrbo z električno energijo.

Po investicijskem programu so dopolnili opremo s tremi ekscentrskimi stiskalnicami, orodjarskim rezkalnim strojem in univerzalno stružnico. Z velikimi težavami so uspeli uvoziti tri avtomate za palične sponke, medtem ko za uvoz drugih programiranih, specialnih strojev ni bilo deviz, četudi bi z njimi proizvodnja skokovito narasla. Pričeli so s projektiranjem opreme za termično obdelavo trakov (TOT) — s sodelovanjem zunanjih strokovnjakov. Za ta program so kupili krožne škarje in viličar, ki sta bila velike praktične vrednosti za obratovanje. Čistilno napravo za galvanske odplake so popravili, za novo pa so naročili projekt.

Leto 1965

Gospodarska reforma je preizkusila življenjsko moč kolektiva »Niko« — Železniki. Nizke cene izdelkov so bile zamrznjene, pri surovinah pa so cene porasle: žica za 41 % in hladno valjani trakovi za 46 %. Da bi se zavarovali pred izgubo, so si prizadevali racionalizirati proizvodnjo, izboljšati delovne operacije, skrajšati delovne čase, zmanjšati izmet in odpadke, vendar podražitvenih stroškov niso uspeli nadomestiti. Poostriili so delovno disciplino, uvedli dežurstvo in odprli nova delovna mesta. S smotrnejšim načrtovanjem dopustov so dosegli boljši izkoristek strojev. Nadalje so spremenili nagrajevanje od fiks-

nih dohodkov na gibljive po rezultatih dela in doseženih planih. Delavnost in prizadevnost vseh zaposlenih sta omogočila izvedbo naštetih ukrepov. Tako so obdržali rentabilnost podjetja. Ustanovili so svojo kuhinjo in delavcem zagotovili hladne obroke.

Podjetje je bilo s 4 glasovi soustanovitelj Komercialno investicijske banke, kasnejše Gorenjske kreditne banke. Odpravljeno je bilo plačevanje družbenih obvez po občinskih pavšalih, te so odvajali prek SDK — podružnica Škofja Loka.

Nenehne tehnološke izboljšave so omogočale — ob omenjenih ukrepih — porast proizvodnje za 14%. Drsní brzovez — nov izdelek — so zelo dobro prodajali. Hkrati so še naprej izobraževali in strokovno izpopolnjevali vse delavce, in sicer z učenjem na delovnih mestih ali na posebnih tečajih ter z rednim in izrednim šolanjem. Uporaba stisnjenega zraka pri obdelovalnih postopkih in za pogon delovnih priprav je omogočila veliko konjunkturo v proizvodnji paličnih sponk, zato so to proizvodnjo morali izboljšati tako v kvaliteti kot v obsegu.

Ker je zaradi gospodarske reforme upadel odjem mehanizmov, so pričeli iskati možnosti za izvoz na tuja tržišča.

Pri izpopolnitvi tovarne so imeli velike težave, saj je bil obrtnemu podjetju uvoz prepotrebnih avtomatov onemogočen — pogoje za uvoz so izpolnjevala le industrijska podjetja — zato že dve leti starega investicijskega programa niso mogli izpeljati. Z domačimi aparati in strojnimi pripravami pa so uspešno nadaljevali s programom toplotne obdelave trakov.

Povodenj je 2. septembra 1965 odnesla vodno pregrado za zajetje pogonske vode elektrarne. Tovarna se je morala za skoraj 16 mesecev priključiti na glavno omrežje, da si je zagotovila električno energijo.

Leto 1966

Poslovanje se je odvijalo v težavah iz preteklega leta. Delavski svet je sprejel poseben program, zajet v sedmih točkah, da bi kolektivu zagotovil napredek. S prizadevanjem vseh zaposlenih so v celoti realizirali ta program ter si zagotovili nadaljnji obstoj.

Proizvodni oddelek toplotne obdelave trakov so uredili z delovnim redom, odprli delovna mesta in zaposlili delavce. Ustanovili so tudi kontrolno službo. Delovni teden so skrajšali na 44 ur, zato so morali povečati proizvodnjo za 9%. V perspektivnem 5-letnem razvojnem načrtu podjetja so predvideli 30% porast proizvodnje. Z ureditvijo kuhinje so zagotovili zaposlenim tople malice. Z vlaganjem sredstev v banko je podjetje reševalo stanovanjske probleme, izdelali so pravilnik za kreditiranje individualne gradnje stanovanj. Uvedli so tudi kolektivno zavarovanje zaposlenih za primer nesreče. V sodelovanju s krajevno skupnostjo Železniki je podjetje asfaltiralo cesto skozi Racovnik. Za dograditev šole v Železnikih pa so se delavci odločili za 1% samoprispevek od čistih dohodkov.

Proizvodnja v novem oddelku TOT je stekla 19. januarja in je zagotovila vzmeti za mehanizme. Slovesno pa so nov obrat odprli ob 20-letnici obstoja tovarne — 27. aprila. Ta proizvodnja je imela objektivne pogoje za veliko akumulacijo, toda jeseniška »Železarna« ni dobavljala zadostnih količin surovine, tako so dosegli le slabih 30% predvidenih zmogljivosti. Zato so odpadla sredstva za nove obrate, ki bi jih lahko nabrali s polnim obratovanjem oddelka

TOT. Prenovili so mehanizme za registratorje in jih kakovostno izboljšali tako, da so prenesli mednarodno konkurenco. Prve količine so prodali v Anglijo in Libanon, hkrati pa izločili konkurenco na domačem trgu. Povpraševanje doma je naraslo in so nakopičene zaloge prodali.

Pnevmatični zabijalni aparati, ki so jih uvajali v lesni, čevljarski, tapetniški in gradbeni industriji, so še povečali odjem paličnih sponk. »ME-GA« iz Zagreba, ki se je za to proizvodnjo zanimala, je od tega morala odstopiti. Ker je »Niko« ostal edini proizvajalec, so v podjetju morali poskrbeti za hitro povečanje proizvodnje in skušali pripraviti tržišče, da bi nabavljalo tipizirane zabijalne aparate in potrebno municijo zanje.

Delavnost in mnogi tehni ukrepi niso premagali motenj v proizvodnji, ki je to leto po vrednosti padla za 26 %.

Za nadaljnjo zgraditev tovarne je bila pomembna oprema oddelka TOT, preureditev galvanike in izpopolnitev strojnega parka v proizvodnem oddelku. Tehnologijo pa bi morali spremeniti od univerzalnih strojev na mogočno vrsto specialnih avtomatov velikih zmogljivosti, kar je sicer predvideval skrbno izdelan investicijski načrt.

Gorenjska vodna skupnost v Kranju in tovarna »Niko« sta zgradila novo pregrado za vodno zajetje električne centrale. Vodni sklad SR Slovenije je prispeval približno 73 milijonov, »Niko« pa 13 milijonov. Elektrarna je 13. decembra 1966 pričela obratovati in dovajati energijo obratu.

Leto 1967

Prodajne razmere so narekovale reorganizacijo tržnih območij in zaposlitev trgovskega potnika za Hrvatsko. V podjetju so združili trgovsko in računovodsko delo v gospodarski sektor ter ločili nabavno in prodajno službo. Razpisali so nova delovna mesta, ki so bila zasedena po statutu. Izdelali in sprejeli so pravilnik za elektrarno in pravilnik o dežurni službi. Ustanovili so vajeniški oddelek in sprejeli večje število učencev, da bi povečali število kvalificiranih delavcev. Delavski svet je odobril določeno vsoto za asfaltiranje ceste — Železniki—Zali log.

V proizvodnji mehanizmov za registratorje so še izboljšali kvaliteto in povečali izdelavo paličnih sponk. Zaradi pomanjkanja niklja in podražitve so se povečali stroški pri mehanizmih tako, da so pri izvozu celo dosegli nekaj nižjo ceno. Z ugodno prodajo na domačem trgu in resno delavnostjo pa so vseeno za 21 % povečali bruto produkt.

Kupili so žično krivilni avtomat, rekonstruirali galvaniko in zgradili čistilno in odseševalno napravo. Velik dosežek je bila preureditev montažnega oddelka, ki je dobil transportni trak, saj so povečali število izdelanih mehanizmov na zaposlenega delavca od 240 na 400 kosov. Oddelek paličnih sponk so dopolnili z domačim strojem za proizvodnjo sponk tipa 35, ki so bile najbolj mikaven artikel za konkurenta. Oddelek TOT so opremili z napravo za okroževanje robov in poliranje trakov.

Ribiška družina je zahtevala povečano vodno količino po ribji stezi v rečno korito; s tem je bila zmanjšana vodna sila za pogon turbine v elektrarni.

Nemogoče razmere v obratovališčih so zahtevale gradnjo novih prostorov, ki so bili vedno bolj potrebni. Predstavniki banke pa so na posvetovanju gradnjo odsvetovali.

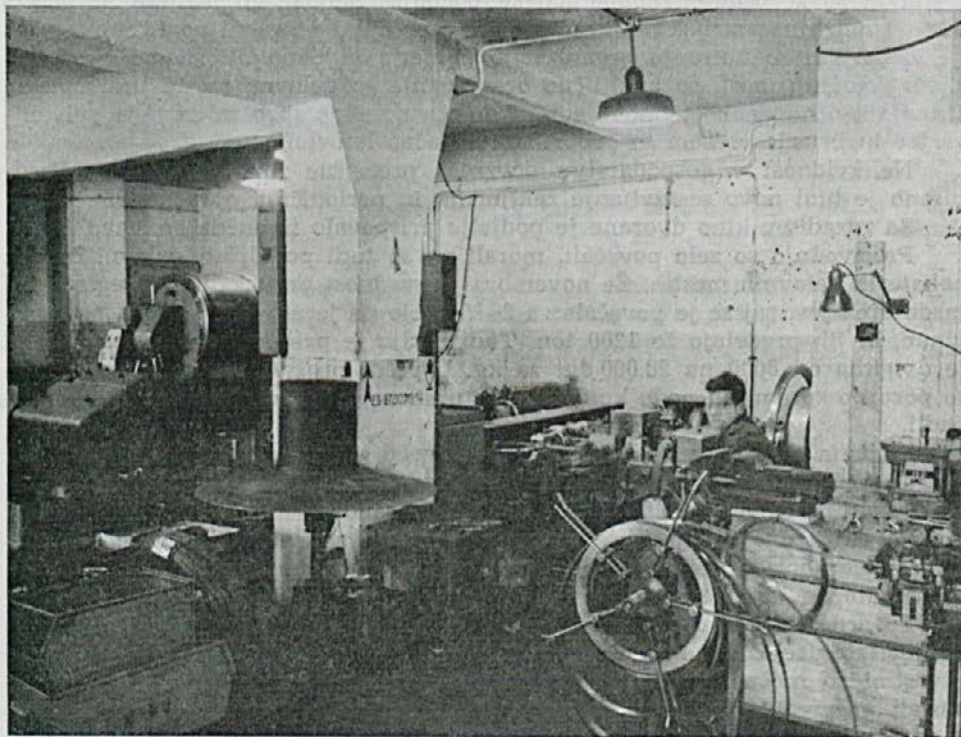
Leto 1968

Skupščina občine Škofja Loka je tovarno »Niko« uvrstila med obrtna podjetja. Izrazito industrijska proizvodnja pa je terjala spremembo, zato je delavski svet 16. decembra 1967 sprejel sklep, da se podjetje vključi v industrijo. Od 1. januarja 1968 poslujejo z novim imenom: »Niko« — kovinarsko podjetje — Železniki. Dne 11. januarja pa so registrirani pri okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani pod. št. Rg III-348/5 Kr. Hkrati so spremenili statut in pravilnike. Organizacijsko shemo so dopolnili z novimi delovnimi mesti in sprejeli pripravnike. Da bi utrdili in razširili trgovske stike, so se udeležili zagrebškega velesejma. Navezali so tudi stike z zahodnonemško firmo Bea za poslovno sodelovanje.

Uvedba medrepubliškega kliringa, ki naj bi odpravil medsebojno zadolževanje v gospodarstvu, ni izboljšala finančnega stanja podjetja.

Za šolstvo so plačilo samoprispevka podaljšali za dve leti, finančno so podprli ureditev muzejske zbirke in sprejeli plačevanje rednih dajatev za mestno zemljišče.

Vedno večja konjunktura je zahtevala povečanje proizvodnje, kar so dosegli s podaljšanim delovnim časom. Tako so lahko zadovoljili potrebam domačega tržišča, hkrati pa izvozili več kot milijon kosov mehanizmov. Osvojili

Tovarna NIKO v Železnikih

Stroji za avtomatsko obdelavo natikačev, ki so sestavni deli mehanizmov za registratorje

Foto arh. Tone Mlakar

so proizvodnjo mehanizma clyps za izvoz; za nekatere izdelke so pripravili tudi plastično embalažo. Pričeli so kaliti ploščato žico za šlarafijo. V oddelku proizvodnje so zaposlili strojnega tehnika. Nadaljevali so z izobraževanjem in strokovnim usposabljanjem. Vključili so se tudi v specializacijo za uporabo stisnjenega zraka v industriji. Vsi ukrepi v letu 1968 so omogočili veliko kakovost izdelkov, proizvodnja pa je porasla za 44 %.

Pri izpopolnitvi tovarne so potrebovali nov investicijski program za opremo. Tega so izdelali in je zajel strojno opremo v vrednosti 124 milijonov din, od tega je Gorenjska kreditna banka kreditirala 80 milijonov, nakup deviz pa je omogočilo Poslovno združenje tekstilne industrije v Ljubljani. Tako so lahko izvedli pomembno modernizacijo.

Leto 1969

Kovinarsko podjetje »Niko« je že med največjimi evropskimi proizvajalci mehanizmov. Obiskal jih je dunajski tovarnar in konkurent Bene. Z njim so se dogovorili za sodelovanje ter ogled obeh tovarn. Bene je bil presenečen nad tehnologijo orodij in montažo v »Niku« ter je priznal, da so osnovne plošče pri mehanizmih, ki jih je skonstruiral direktor »Nika«, celo boljše. Tudi za predstavnike tovarne »Niko« je bil ogled tuje proizvodnje zanimiv in poučen. Sestavili so že osnutek kooperacijske pogodbe, vendar do podpisa ni prišlo, ker po mnenju avstrijskih oblasti še niso izpolnjeni potrebni pogoji.

Izboljšali so notranjo organizacijo podjetja in dopolnili shemo z odpiranjem delovnih mest, za analitično ocenjevanje so delovna mesta tudi opisali. Pravilnik o higiensko tehnični zaščiti določa posebno skrb za zdravje galvanizerjev in brusilcev. Tem so odobrili brezplačno letovanje.

Nelikvidnost v gospodarstvu povzroča precejšnje finančne težave. Predpisano je tudi novo sestavljanje zaključnih in periodičnih obračunov.

Za zgraditev kino dvorane je podjetje prispevalo finančna sredstva.

Proizvodnjo so zelo povečali, morali pa so tudi podaljšati delovni čas na nekaterih delovnih mestih. Že novembra je vrednost proizvodnje dosegla milijardo dinarjev, saj se je povečala za 28 %. Zelo pa je narasla potreba po surovinah, ki jih predelajo že 1200 ton. Tudi niklja je primanjkovalo, cena pa se je dvignila od 8000 na 28.000 din za kg. Uspešni proizvajalci tovarne »Niko« so pozorno spremljali nove konkurenčne poskuse v državi, ki pa so zopet propadli.

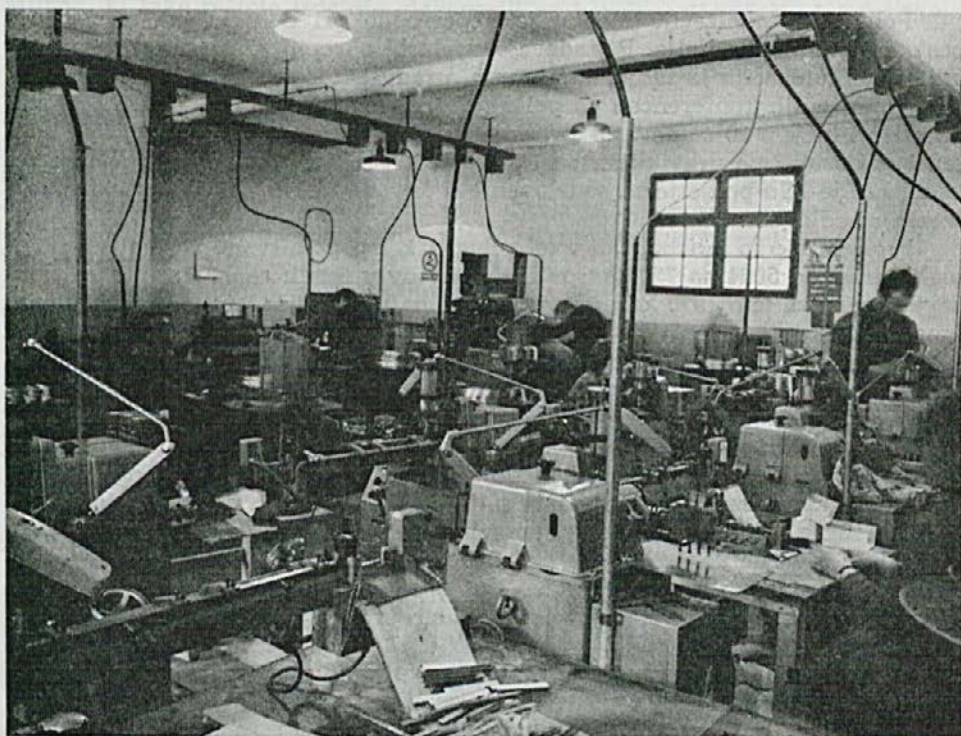
Kartonažna tovarna iz Ljubljane je največji odjemalec tovarne »Niko«, saj odkupi več kot milijon mehanizmov. Del proizvodnje svojih kakovostnih izdelkov so izvozili v Anglijo, Italijo, Iran in Libanon.

Podelili so nove štipendije na srednjih šolah in omogočili delavcem dopolnilno večerno izobraževanje. Vodjo oddelka TOT so poslali na specializacijo v laboratorije jeseniške »Železarne«.

Tovarno so izpopolnili z nakupom številnih avtomatov in univerzalnih strojev iz Švice, Zvezne republike Nemčije in Italije. Ti stroji z velikimi zmogljivostmi so močno povečali pomembnost kovinarske industrije. Zato pa so morali preurediti prostore; hkrati so odstranili zadnjo pogonsko transmisijsko, na katero so bili obešeni stroji že leta 1946.

Za gradnjo nove tovarne so skušali dobiti lokacijo, vendar je na istem območju Stanovanjsko podjetje Škofja Loka nameravalo graditi stanovanjske bloke. Na intervencijo Krajevne skupnosti, »Iskre« in »Nika« so morali od teh

Tovarna NIKO Železniki

Oddelek avtomatov švicarske proizvodnje za izdelavo industrijskih paličnih spenk
Foto arh. Tone Mlakar

načrtov odstopiti. Tovarna »Niko« se bo v doglednem času lahko preselila iz provizorijev v nove obrate, Racovnik pa bo postal mirno stanovanjsko naselje.

Leto 1970

Delavski svet je 5. decembra sklenil razširiti poslovanje z ustanovitvijo izvozno-uvozne službe, ki bi prodajala in izvažala izdelke in kupovala ter uvažala reprodukcijski material in opremo za tovarno. Pri okrožnem gospodarskem sodišču so dopolnili registracijo, sprejeli pravilnik za novo dejavnost in prilagodili statut po predpisih. Potrdili so že izdelan pravilnik o nagrajevanju po analitični oceni delovnih mest in pravilnik o oblikovanju cen izdelkov in uslug. Prehod na 42-urni delovni teden so izvedli 1. maja tako, da so tri sobote proste, četrta pa delovna. Osebnе dohodke so uspeli povišati na povprečje 1.080 din mesečno.

Za obdobje 1970—1975 so izdelali program razvoja podjetja, ki ga je odobrila delavski svet. Asortiment bi ostal nespremenjen, izvajali bodo le dimenzijske spremembe v posameznih vrstah izdelkov. Predvideno je povečanje mehanizmov za 2,5-krat in paličnih spenk za približno 4-krat. Potrebne investicije bodo črpali iz lastnih sredstev in iz kreditov.

Politične organizacije sodelujejo neposredno pri delu in pri usmerjanju poslovne politike podjetja. Prizadevajo si, da bi okrepili samoupravljanje. Sindikalna organizacija je tudi zelo aktivna, predvsem skrbi za delavske pravice, na rednih letnih konferencah pa polaga obračune svojega dela. Zgradili so stanovanjski blok z 10 stanovanji za svoje delavce, individualno gradnjo pa podpirajo s posojili po pravilniku, od 5000 do 20.000 din. Kot dokaz humanosti v kolektivu je bilo podjetje za sodelovanje v krvodajalskih akcijah odlikovano s srebrnim odličjem.

Proizvodnjo so še izboljšali v tehnologiji. Z izpopolnitvami v montaži so dosegli porast od 5064 na 7500 kosov mehanizmov v osmih urah. Rezultat poslovnega uspeha za leto 1970 kaže, da je bilo to najuspešnejše leto v vsej zgodovini tovarne »Niko«.

Potrebe na notranjem tržišču so v letu 1970 presegle 3 milijone mehanizmov, kar so v podjetju ocenili kot posledico pretirane konjunkturo, zato so podrobno raziskali notranje in zunanje tržišče. V Angliji so zamenjali kupca in dosegli za približno 25 % boljše cene.

Tovarna »Niko« je dosegla odlično kvaliteto v proizvodnji, vendar so večkrat dobili neustrezne surovine. Zato se je povečal izmet in podražilo delo.

Železarna z Jesenic je v drugi polovici leta povišala cene za 20 do 28 %. To je prisililo tovarno »Niko«, da je podražila svoje izdelke sredi poslovnega leta, kar se — zaradi poslovnega ugleda — ni še nikoli zgodilo. Spremembe cen pa so izpeljali v sporazumu z odjemalci, vendar jih je prehitela ponovna zamrznitev cen.

Tovarna, ki se že usmerja v priprave za gradnjo novih obratnih prostorov, tega leta ni vlagala sredstev v strojno opremo. Na podlagi lokacijskega dovoljenja je delavski svet sprejel sklep, da naročijo projekt za nove industrijske obrate. Za ta namen so pripravili elemente načrtovanja nove tovarne tako, da bi imela kapaciteto 10 milijonov mehanizmov in 5 milijonov milla paličnih sponk, hkrati s povečanjem proizvodnje ostalih izdelkov.

Na zemljišču, določenem za gradnjo, je tovarna financirala prestavitve telefonskih linij. S svojim deležem je sodelovala tudi pri gradnji 35 KV daljnovoda ter prispevala za gradnjo kanalizacije in čistilne naprave — na željo ško-fjelške občine in Krajevne skupnosti Železniki.

Leto 1971

V Železnikih so dopolnili 25 let obnovljenega dela kovinarske industrije. Podjetja »Niko«, »Iskra« in »Tehtnica« so skupaj proslavljala jubilej pod geslom: 25 let kovinarstva v Železnikih! Za večdnevno slavlje so pripravili uradno svečanost, kulturne, športne in zabavne prireditve. Praznovanje je zajelo prebivalstvo vse doline. Kovinarska dejavnost, ki je prinesla tudi veliko dobrin, je še okrepila zavest ljudi.

Razpisali so volitve v nove samoupravne organe po novem statutu podjetja, in sicer: 17-članski delavski svet, 7-članski poslovni odbor in 7-članski odbor za delovna razmerja. Ti organi so imeli povsem na novo določene delovne naloge. Izvolili so še komisijo za ocenjevanje in disciplino. Organizacijo služb so razdelili na splošni, tehnični, komercialni in računovodski sektor. Poslovanje so razširili na zastopanje tujih firm in konsignacijo. Dolgoletno prizadevanje, da bi vplivali na izbiro zabijalnih pištol, je bilo uspešno, saj so se s firmo »Atro« iz

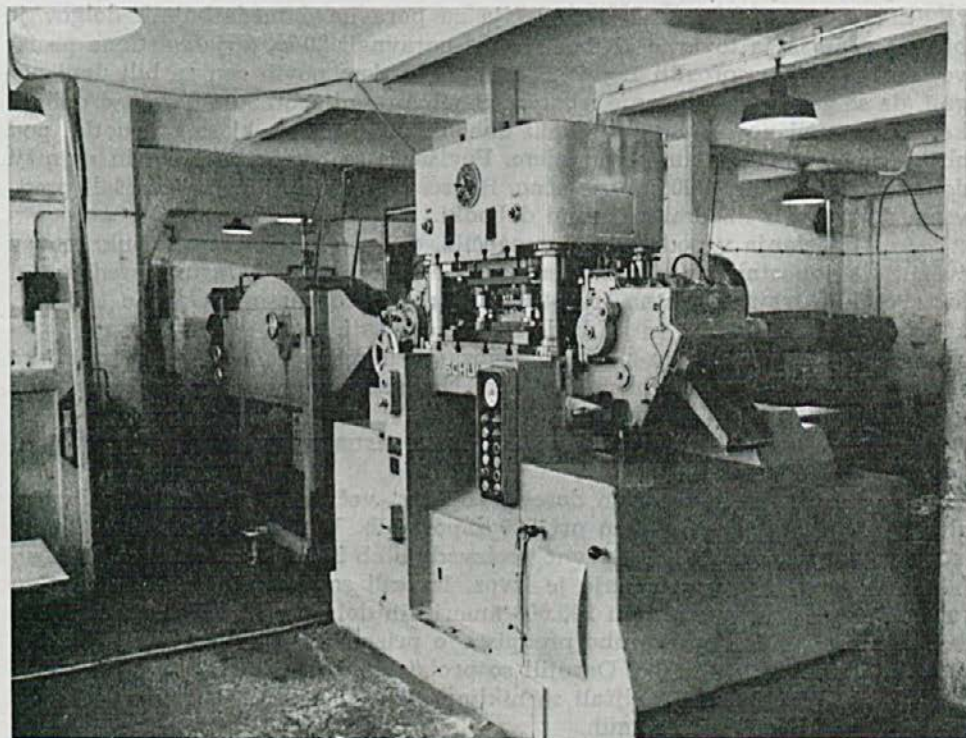
Milana, ki take pištrole izdeluje, dogovorili za konsignacijo in prodajo v Jugoslaviji.

Nelikvidnost v gospodarstvu je podjetju v vse večji meri škodovala. Tudi uvedba multilateralne kompenzacije za poravnavo medsebojnih dolgov ni pomagala, saj jim je uspelo kompenzirati komaj 10 % terjatev. Z devalvacijo dinarja je tovarna, ki je zbirala sredstva za gradnjo novih obratov, spet utrpela škodo. Tudi zamrznitev cen in osebnih dohodkov so bili negativni ukrepi. Čeprav slabo stimulirani, je večina zaposlenih ostala v delovnem razmerju tovarne »Niko«, ki se je nato kmalu povzpela med najuspešnejša podjetja gorenjske regije.

Kolektiv je odločil, da bodo ob izplačilu vlagali 60 % osebnih dohodkov na hranilne knjižice, kar bo koristilo ob morebitnem najemanju kreditov.

Upravljanje in vodenje gospodarstva v proizvodnem podjetju je bila za samoupravne organe huda naloga. Bili so brez moči, saj so bili primorani sprejemati odredbe, ki zmanjšujejo rentabilnost in ogrožajo obstoj delovne organizacije. Enostransko dviganje cen določenim surovinam, sredstvom za obratovanje in življenjskim potrebščinam namreč pobira dohodke od izdelkov, katerih cene pa so zamrznjene.

Visok delovni plan je proizvodnja količinsko preseгла za 7,4 %. Stalno prizadevanje za kakovost je vsem njihovim izdelkom obdržalo ugled in zagotovilo

Tovarna NIKO Železniki
Avtomatska stiskalnica s pogonom od spodaj, učinek 50 ton — Schuler

Foto arh. Tone Mlakar

ugodno prodajo. Tovarno so obogatili le z manjšimi dopolnitvami opreme. Visoko vrednost je izkazal specialni vrtni stroj za izvrtine v rebra mehanizmov, ki so ga konstruirali in izdelali v lastni orodjarni in so z njim dosegli precejšnjo racionalizacijo.

Odkup zemljišča za novogradnjo je onemogočil zakon o ustavitvi prometa s kmetijskimi zemljišči; Slovenija-projekt pa je izdelal načrte za tovarniške zgradbe.

Ponovno ovrednotenje osnovnih sredstev so izpeljali z željo, da bi čimprej zbrali sredstva za gradbene potrebe.

Leto 1972

Svojo globoko zavest in pripadnost kovinarstvu so delavci manifestirali tudi na manjši slovesnosti, ki so jo priredili ob jubilejnih zaposlitvah delavcev v podjetju. Prvič, odkar obstaja kovinarska proizvodnja, so podelili praktična darila delavcem z več kot 20 in več kot 10 let neprekinjenega dela v »Niku«. Prvih je bilo 7, drugih pa 63. Te številke zgovorno potrjujejo, da je zvestoba kolektivu in predanost delu velika vrlina domačega človeka.

Odpravili so star način vodenja evidence o navzočnosti na delu s številkami, ki so ga vpeljali že leta 1946. Poslej vodijo evidenco po oddelkih, odgovorni pa so vodje oddelkov.

Zakonsko predpisana kompenzacija za poravnavo medsebojnih dolgov je bila uspešnejša za tovarno »Niko«, saj so poravnali 20 % terjatev. Cene proizvodom »Nika« so sprostili 1. julija. Z oblikovanjem novih cen so bili dani pogoji, da se gospodarsko stanje izboljša. Samoupravni sporazum o delitvi dohodka je omogočil novo delitev osebnih dohodkov v »Niku«, ki so bili dotlej pod občinskim in republiškim povprečjem. Povišanje so izvedli za 25 % in najnižji dohodek določili na 1000 din mesečno. Regres za letovanje pa so povišali predvsem delavcem z nizkimi osebnimi dohodki.

Analiza stanja v podjetju je omogočila, da so sprejeli program ukrepov v zvezi z likvidnostnimi predpisi. Ker podjetje posluje s 74 % lastnih sredstev, si je zagotovilo trajna obratna sredstva. Zaskrbljujoče pa so neplačane terjatve, ki so starejše nad 90 dni in jih bodo morali odpisati.

Porast proizvodnje in povečan izvoz sta narekovala nove organizacijske spremembe in sestavitev sheme podjetja. Nove strojne kapacitete so omogočile ukinitve nočnega dela za ženske.

V sodelovanju s krajevno skupnostjo je tovarna prispevala sredstva za regulacijo brega Sore.

Proizvodnjo so povečali in dosegli vrednost več kot 2 milijardi starih din, ali 17 % več kot prejšnje leto pri 220 zaposlenih. Vseh izdelkov so v »Niku« izdelali 1354 ton ali 5310 kg dnevne proizvodnje ob 255 delovnih dnevih. Močan faktor v razvijanju proizvodnje je izvoz. Izvozili so 2,299.500 mehanizmov za registratorje, za kar so iztržili 245.000 ameriških dolarjev. Pogoji izvoznikov so se delno izboljšali s spremembo predpisov o priznavanju retencijske kvote. Ta se je dvignila od 7 na 20 %. Osvojili so proizvodnjo mehanizmov ekspreso, ki obeta lepe perspektive, izboljšali so nikljanje z novimi obešali in vpeljali plastične koleščke pri mehanizmih.

Tovarna »Niko« se usmerja predvsem na priprave za zidavo. Dne 10. marca 1972 so legalizirali nakup zemljišča, 6. aprila pa prepisali lastništvo gradbenih parcel. Investicijska grupa pri »Iskra-Commerce« v Ljubljani je ob sodelova-

nju strokovnjakov tovarne »Niko« izdelala »investicijski program«. Zaradi rentabilnostnega izračuna pa niso mogli zagotoviti vse potrebne opreme, zato bo ta prišla na vrsto kasneje. Veliko dopolnitev v tem letu pomeni nakup številnih avtomatov za proizvodnjo paličnih sponk. V preurejenih prostorih so ti avtomati, z velikimi zmogljivostmi, močno povečali proizvodnjo zelo iskanih izdelkov.

* * *

S tem opisom je podan pregled 27-letnega razvoja proizvodnega podjetja »Niko«, ki danes pomembno vpliva na dogajanja v Selški dolini. Glavni namen je dosežen — obnovili in utrdili so industrijsko dejavnost. Program proizvodov, ki ga je izbralo 16 zadružnikov — ustanoviteljev in so ga sprti dopolnjevali in izpopolnjevali, je danes zelo iskan doma in v tujini. Ni še dokončen, zato se odpirajo še široke perspektive za napredek te industrije v dolini. Povečana vlaganja v strojno opremo v zadnjih letih so porok za še hitrejše razraščanje proizvodnje. To poročstvo dopolnjuje strokovno usposobljen kader proizvajalcev, ki povsem obvlada vse tehnične probleme, hkrati pa se nenehno izobražuje.

Kolektiv, v katerem je 220 zaposlenih in ima za 8,126.000 novih din osnovnih sredstev, letno izdela za 24,030.000 novih din proizvodov. Ta proizvodnja je nadvse potrebna domačemu tržišču in jo le manjši del izvažajo, četudi je v inozemstvu velik interes, odpirajo pa se še nova tržišča. Vse to je osnova za optimistične poglede v bodočnost.

kovinarsko podjetje

»niko«

železniki

GENERALNI ZASTOPNIK ZA »ATRO« MILANO

NUDIMO:

Stroje za zapiranje kartonske embalaže

- pnevmatične
- ročne

Pnevmatična kladiva

Pnevmatične pištole

- za sponke
- za igle
- za žeblje

PROIZVAJAMO:

- palične sponke za lesno industrijo
- sponke za zapiranje kartonske embalaže
- sponke in vezalke za ostale potrošnike
- vzmetne trakove od 0,4 do 1,5 mm
- mehanizme za regulatorje in mape
- risalne žebličke
- papirne sponke

VSE INFORMACIJE IN PRODAJA »NIKO« ŽELEZNIKI

NASTANEK IN RAZVOJ ISKRE V ŽELEZNIKIH

Prednik ISKRE

»NIKO« — produktivna zadruga kovinarjev z o. j. — Železniki (v tekstu NIKO Železniki) je s svojim proizvodnim programom pisarniških potrebščin dosegla zavidljive gospodarske uspehe, čeprav so bili njeni obrati nameščeni v dokaj neprimernih starih zgradbah. V oktobru 1952 so uredili naprave za izkoriščanje vodne sile in dogradili elektrarno z največjo zmogljivostjo 175 KM. Oprti na to pogonsko energijo so lahko pričeli z načrtovanjem nove tovarne, v katero bi preselili obratovanje iz strnjenegega naselja Racovnik.

Proizvodnja pisarniških potrebščin je imela možnost velikega asortimenta izdelkov in zagotovljen napredek, vendar pri ljudski oblasti in njenih planerjih ni bila kaj prida cenjena. Na gospodarski zbornici FLRJ v Beogradu so zvedeli, da so v kovinsko predelovalno industrijo ustavljena vsa vlaganja, ker je bilo mnogo neizkoriščenih kapacitet v tovarnah vojne industrije. Prednost je imela precizna in elektromehanska industrija, saj je le njej Državna investicijska banka (DIB) odobraval kredite. Po teh virih je upravni odbor NIKO Železniki sprejel sklep, da se izdelava investicijski program in načrtovanje tako, da bi obdržali proizvodnjo pisarniških potrebščin na doseženi stopnji, razširili in povečali pa bi že začeto proizvodnjo precizne in elektromehanike, in to naj bi bil glavni smoter investicije.

Pri izdelavi investicijskega programa je bila zelo pomembna investicijska politika v FLRJ. Ta je namreč zakonsko določala le financiranje podjetij družbenega sektorja in kmetijskega združništva, izvzeta pa je bila obrt, obrtno in proizvodno združništvo. Tako zadruga NIKO seveda ni izpolnjevala kreditnih pogojev. Proizvajalci — združniki so bili postavljeni pred izbiro, ali modernizirati svojo zadrugo z lastnimi sredstvi, doseženimi z letnim dobičkom, ali pa se vključiti v družbeni sektor po likvidaciji zadruge. Združniki so sklenili spremeniti strukturo podjetja. Na izredni združni skupščini so se odločili za likvidacijo zadruge in so sprejeli sklep o ustanovitvi tovarne družbenega sektorja. Razpisali so volitve v delavski svet in upravni odbor ter objavili razpis za mesto direktorja. Iz združnega registra je bilo izbrisano ime NIKO — proizvajalna zadruga kovinarjev z o. j. Železniki, v register gospodarskih podjetij pa dne 30. oktobra 1954 vpisano NIKO — tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov — Železniki.

Pričeli so torej z izdelovanjem »Investicijskega programa« rekonstrukcije tovarne, ki naj bi proizvajala precizne ter elektromehanske predmete in pisarniške potrebščine. Programirana proizvodnja je vsebovala proizvode za avtoelektriko, laboratorijske aparate, medicinske instrumente, nadomestno proizvodnjo malih elektromotorjev in proizvodnjo pisarniških potrebščin. V proizvodnji

avtoelektrike je imel prednost magnetni vžigalnik za motorje z notranjim izgoranjem. Ta je bil projektiran kot najštevilnejši in finančno najdonosnejši izdelek tovarne, na katerem naj sloni največji gospodarski uspeh. Čeprav bi bila proizvodnja laboratorijskih aparatov maloserijska, je vendar tudi obetala čvrsto rentabilnost. Proizvodnja malih motorjev pa bi prišla v poštev le, če bi izpadel kak planirani proizvod ali bi bilo treba proizvodnjo prvih predmetov zmanjšati.

Hkrati s projektantskim delom, ki je obsegalo ekonomski del, tehnološki del, normative dela in materiala in idejni projekt in je teklo nemoteno, so se na plastičnem prikazu modela tovarne kritično obdelovale gradbene in tehnološke zamisli. Ves investicijski program je bil dokončan decembra leta 1955 ter je bil takoj oddan v revizijo. Revizijska komisija za investicijske programe pri sekretariatu za industrijo LRS je takoj pričela z obravnavanjem elaborata, priredila razpravo o njem in že marca izdala odobritveno odločbo za predloženi objekt.

Tovarna NIKO Železniki je investicijski program s prošnjo za posojilo predložila DIB, centrali v Beogradu, kjer je bil ob sodelovanju gospodarske zbornice FLRJ pretehtan in obravnavan na komisijski razpravi. Investitorju so bile postavljene zahteve za zmanjšanje kreditnega zneska za 15 %. Opravili so nove ekonomske izračune, nakar je DIB odobrila investicijsko posojilo. Po odobritvi posojila so pospešeno izdelali gradbene načrte na osnovi idejnega projekta. V začetku leta 1957 so objavili razpis licitacije gradbenih in obrtniških del. Najugodnejši ponudnik je bilo podjetje SGP Tehnik iz Škofje Loke. V pogodbenem roku je podjetje gradnjo dokončalo, tudi stroji so bili dobavljeni pravočasno tako, da so se 30. junija 1958 vselili in pričeli proizvodnjo elektromehanskih izdelkov v novem obratu.

Težavno rojstvo ISKRE

Ko je delo steklo, so prišli iz tovarne ISKRA KRANJ na važne pogovore in nenapovedani: direktor, tehnični direktor, vodja oddelka za rotacijske stroje in šef računovodstva. Tovarno Niko so zastopali direktor, inženir in vodja oddelka. Na sestanku je vodja oddelka za rotacijske stroje razložil namen obiska in zahteval, naj tovarna NIKO odstopi del proizvodnega programa avtoelektrike. Ta zahteva je presenetila predstavnike NIKA, ki so ocenili njen pomen in predvideli težke posledice, če bi ji ugodili. Odločno so zavzeli odklonilno stališče, a vodja je dejal, da tako zahtevo postavlja tudi ljudska oblast in da je to pravzaprav zahteva širših državnih in političnih interesov. Prišlo je do burnega nastopa zastopnikov iz Kranja. Predstavniki tovarne NIKO na teh nepričakovanih razgovorih o zahtevi z daljnosežnimi posledicami niso imeli pooblastil delovne skupnosti in so si pridržali rok za odgovor na izvajanja predstavnikov kranjske ISKRE.

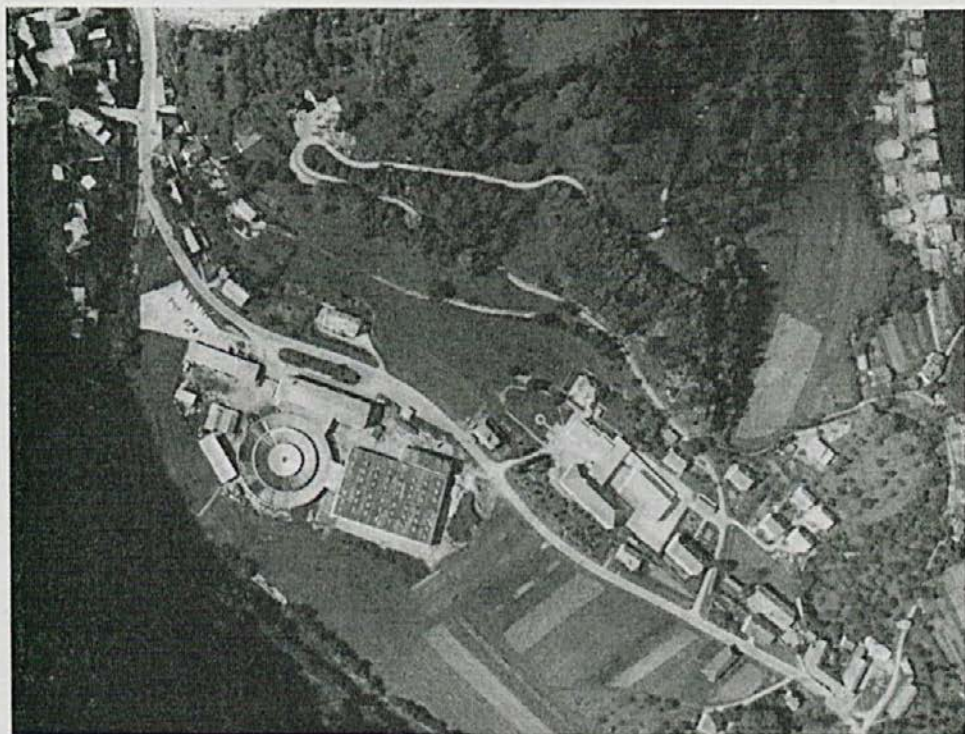
V dogovorjenem roku so preverili navedbe in ozadja te čudne zahteve. Ugotovili so, da je sekretariat za industrijo LRS 3 tedne po odobritvi investicijskega programa tovarne Niko odobril enak program proizvodnje magnetnih vžigalnikov in avtoelektrike ISKRI. Ta je že nabavila strojno opremo za to proizvodnjo, četudi zanjo še ni imela obratnih prostorov. Oblast je odločila, da postavi tovarno avtoelektrike v Šempetru pri Novi Gorici. Zbrana pojasnila so

dokazovala, da uspešen napredek tovarne NIKO ni bil všeč kranjski ISKRI, hkrati pa niso imeli podpore pri sekretariatu za industrijo LRS.

Zahteve ISKRE, ki je imela takrat prvenstveni položaj v slovenski industriji, podpirala pa jo je tudi oblast, je morala uprava in delavski svet NIKA prisiljeno upoštevati. S primernimi sklepi so spremenili proizvodni program, osvojili so proizvodnjo malih elektromotorjev in izločili magnetne vžigalnike. Za to spremembo pa nova tovarna ni imela specialne opreme in ne izkušenih delavcev in strokovnjakov. Samostojnost NIKA je bila ogrožena, podjetju je grozila obsežna kriza. Odločitev o novi proizvodnji elektromotorjev pa je ISKRA podpirala, sicer bi sama zgradila tovarno zanje, saj spadajo v asortiment njenih izdelkov. Omeniti je treba, da so v NIKU male elektromotorje v maloserijskem obsegu že izdelovali, in sicer za potrebe laboratorijskih in gospodinjskih aparatov. Do takrat so celo na Poljsko izvozili 2000 motorčkov. To je bil dokaz, da je v NIKU mogoča specializirana proizvodnja elektromotorčkov.

Sekretariat za industrijo LRS je v tovarni ELKO v Mariboru sklical sestanek predstavnikov slovenske elektroindustrije, na katerem bi razdelili proizvodni program. Sestanek je vodil svetnik sekretariata za industrijo. Ta je avtoritativno zahteval, da tovarna NIKO opusti proizvodnjo malih elektromotorjev. Po kategorični odklonitvi take zahteve, ki je bila podprta z utemeljenimi razlogi, je tudi tu prišlo do hudih besed in groženj. Zato sta predstavnika NIKA demonstrativno zapustila sestanek. Po tem sestanku je sekretariat za industrijo

Tovarna ISKRA in šola v Železnikih iz aviona, levo del Racovnika, desno zgoraj novo naselje Dašnjica Foto arh. Tone Mlakar

razpisal novo razpravo o proizvodnji malih elektromotorjev v Ljubljani, kate-
re se morajo udeležiti tudi predstavniki tovarne NIKO. Na tej razpravi so pred-
stavniki tovarne NIKO predložili vso tehnično dokumentacijo za proizvodnjo
malih elektromotorjev. S tem so dokazali, da je po strokovni plati vse priprav-
ljeno za proizvodnjo malih elektromotorjev. V tovarni NIKO je proizvodnja
malih elektromotorjev stekla in izdelali so že prve količine za kupca v ZDA.

Vsiljene spremembe so težko pretresle delovno skupnost v Železnikih. Po-
vzročile so zmedo tako, da so morali razpustiti organe delavskega samouprav-
ljanja in uvesti prisilno upravo v tovarni NIKO.

Za priporočeno integracijo tovarn so bili dobri pogoji v poslovanju med
ISKRO in NIKOM, saj je NIKO pri ISKRI že nabavljal surovine, orodja in pol-
izdelke, pa tudi zato, ker bi ISKRA lahko zgradila svojo tovarno elektromotor-
jev. Po končani prisilni upravi so na novo izvolili organe delavskega samo-
upravljanja. Ti pa so sklenili integracijo tovarne NIKO z ISKRO. Po tem sklepu
so iz registra gospodarskih podjetij LRS zbrisali ime NIKO — tovarna kovinskih
in elektromehanskih izdelkov — Železniki. Sklep o združitvi je sprejelo tudi
podjetje ISKRA KRANJ. Z odločbo občinskega ljudskega odbora Škofja Loka
se je tovarna NIKO pripojila dne 1. 7. 1962 k Združenemu podjetju ISKRA
KRANJ. S priključitvijo k ISKRI je tovarna prešla v status poslovne enote in
dobila ime: ISKRA — tovarna elektromotorjev Železniki. Predmet poslovanja
je ostal isti kot pred integracijo, registracija pri sodišču se je glasila takole:
»proizvodnja kovinskih in elektromehanskih izdelkov, zlasti elektromotorjev,
električnih aparatov za gospodinjstvo in laboratorije ter kovinskih izdelkov za
pisarne«. Od datuma pripojitve k ISKRI, tj. 1. 7. do 31. 12. 1962 je bila celotna
tovarna v poskusni proizvodnji.

Glavno elektromotorji

Ob integraciji je bil asortiment izdelkov zelo širok; tovarna je namreč ime-
la v svojem programu niz takih proizvodov, ki z ničimer niso dopolnjevali
glavne vrste, tj. elektromotorjev. Predvsem so tu mišljeni izdelki pisarniške
galanterije, kot so mehaniki, brzovezi, risalni žeblički, papirne sponke itd.,
kakor tudi izdelki za laboratorijsko opremo. Te izdelke so proizvajali v popol-
noma ločenem starem obratu, medtem ko je proizvodnja elektromotorjev tekla
v novem tovarniškem posloju v Otokih.

Že z naslovom »tovarna elektromotorjev« je povedano, da so osnovni pro-
izvodni artikli ostali elektromotorji; le-ti pri izdelavi za tuja tržišča zahtevajo
izredno ozko specializacijo, zato je bil cilj tovarne s pospešenimi koraki razvi-
jati tehnologijo in organizacijo njihove proizvodnje.

Ločitev

Zaradi intenzivnega razvijanja motorjev so vedno bolj zanemarjali tehno-
logijo pisarniških artiklov, pa tudi programsko proizvodnja pisarniškega pri-
bora ni spadala v okvir ISKRE. To dejstvo, kakor tudi lokacijska deljenost
v dva obrata z bistveno različno proizvodnjo, sta privedla družbene organe in
delavski svet tovarne do zaključka, da se obrata ločita. Sklep o razdružitvi je
delavski svet sprejel v mesecu juniju 1963 z veljavnostjo 1. julija istega leta.

Oddelek za proizvodnjo motorjev za hladilniške kompresorje v tovarni
ISKRA Železniki Foto arh. Tone Mlakar

Z odcepitvijo enote za proizvodnjo pisarniških potrebščin je odtlej zopet obstajala samostojna tovarna NIKO; tedanji novi obrat pa kot specializirana tovarna za proizvodnjo elektromotorjev posluje v okviru združenega podjetja ISKRA KRANJ. Tovarni elektromotorjev je bila s tem dana možnost za nadaljnjo in izključno specializacijo za proizvodnjo elektromotorjev. Zaradi specializacije so odstopili proizvodnjo gospodinjskih aparatov (loščilci, sesalci, mikserji, ventilatorji) tovarni MIKRON v Prilepu, ki je bila tedaj v sklopu ISKRE.

Rast proizvodnje in tovarne

Ob vstopu v ISKRO 1. julija 1962 je bilo v tovarni zaposlenih 485 ljudi, po večini domačinov, delno tudi mlajših iz okoliških vasi. V osnovna sredstva je imela ISKRA Železniki ob integraciji vloženi 4,278.000 din. Proizvodni program so v letu 1962 izpolnjevali mali izdelki: elektromotorji, signalne sirene, gospodinjski aparati, pisarniška in laboratorijska oprema, ki so skupno dali za 10,315.000 din bruto produkta.

Povpraševanje po motorjih od tujih in domačih kupcev je bilo že tedaj neprimerno večje, kot pa so jih mogli izdelati. Do konca leta 1962 so elektromotorje proizvajali izključno le za izvoz v ZDA, v manjšem obsegu tudi že za Italijo (v letu pripojitve k ISKRI so izdelali 214.000 elektromotorjev za gospodinjske aparate, to je za šivalne stroje, sesalce, mikserje), zdaj pa so se začeli oglašati tudi domači kupci z večjimi naročili. Med prvimi pomembnimi naročniki na jugoslovanskem tržišču moramo omeniti podjetje ELEKTRON iz Zagreba in SATURNUS iz Ljubljane. Prvemu so v letu 1963 poslali večjo količino mo-

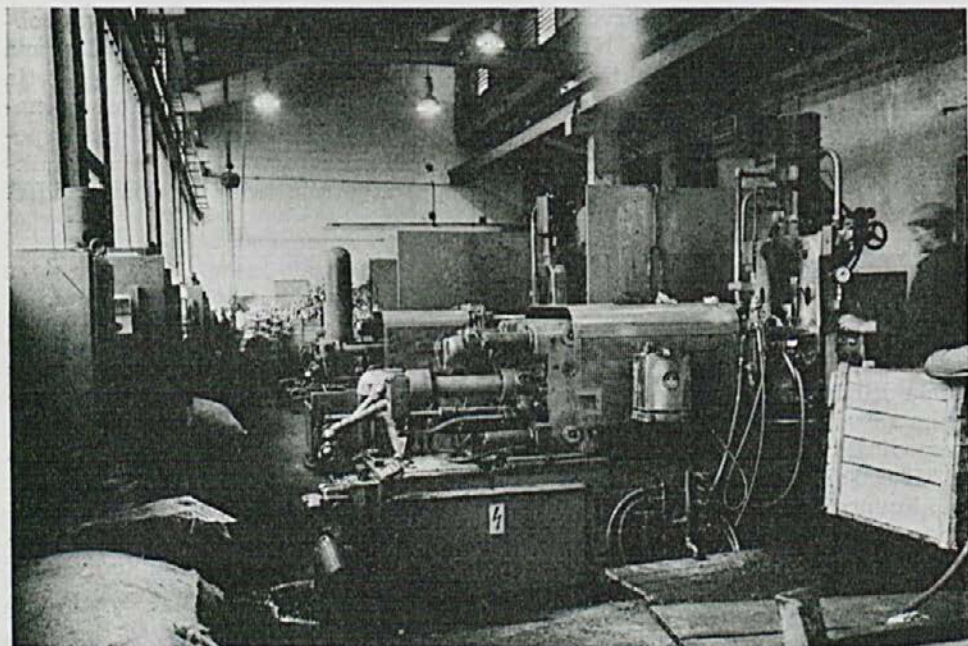
torjev za kavne mlinčke in sesalce, drugemu pa motorje za kaloriferje. Proizvodnja elektromotorjev se je v letu 1963 s temi naročili povečala na 286.500 kosov, od katerih so jih 63 % izvozili, ostalih 37 % pa prodali omenjenim domačim kupcem.

Nagel vzpon proizvodnje in s tem združen porast delovne sile sta povzročila prenatrpanost proizvodnih prostorov. To dejstvo kakor tudi pričakovanje večje potrošnje malih motorjev na jugoslovanskem, predvsem pa na tujem tržišču, sta botrovala dokončni odločitvi o zgraditvi dodatne montažne hale, ki naj bi zaključila zadnji krog proizvodnega poslopja; le-ta je bil predviden že v prvotnem projektu tovarne, ki je bila zgrajena spomladi 1958 in je začela obratovati ob zaključku prvega polletja istega leta.

Vire za gradnjo nove montažne hale je tovarna črpala iz komercialnega kredita zahodnonemške firme HENSCHEL. Ta kredit je najelo Združeno podjetje ISKRA in z njim nameravalo izvesti rekonstrukcijo v vseh svojih tovarnah. Takrat je ZP ISKRA malo izvažala. Od vseh njenih delovnih organizacij je pri izvozu daleč prednjačila prav tovarna elektromotorjev v Železnikih. S svojim visokim izvozom je postala glavni garant za najeti inozemski kredit.

Podaljšek tovarne so končali 1964, delati pa so začeli naslednje leto, torej tedaj, ko so se skupna osnovna sredstva po knjizeni nabavni vrednosti povečala na 6,650.000 din. Takrat in še v prvih naslednjih letih je tovarna dokupila še nekaj pomembne strojne opreme, do leta 1965 pa so v lastni režiji izdelali tudi že prve tri tekoče trakove za montažni oddelek.

Cilj investicije je bila torej stroga specializacija na področju elektromotorjev, maksimalno izkoriščanje razpoložljivih proizvodnih kapacitet in dose-

Livarski stroji v tovarni ISKRA Železniki

Foto arh. Tone Mlakar

ganje take kvalitete, ki bi zadovoljevala najbolj zahtevna tržišča. Omenjeno investicijsko vlaganje bi nadalje omogočilo proizvodnjo tehnološko najbolj zahtevnih motorjev, ki bi v večjih količinah osvajali domače, predvsem pa tuja tržišča.

Že leta 1964, predvsem pa 1965 je stekla veliko serijska proizvodnja najpomembnejših motorjev. Leta 1965 je bilo izdelanih že 770.000 motorjev pri povprečno 563 zaposlenih. Na splošno je bilo leto 1965 za našo proizvodnjo zelo uspešno; to je dokazalo slavje lepega delovnega jubileja — milijontega elektromotorja, izvoženega v Združene države Amerike. Cilj investicije za povečanje izvoza elektromotorjev se je torej uresničil. Za ameriškega kupca tj. za firmo EMPIRE MACHINES iz New Yorka so v letu 1965 in delno še 1966 proizvajali motorje za gospodinjske aparate iz skupine SL, in sicer predvsem motorje za kuhinjske nože. Vrednost izvoza se je v letu 1965 v primerjavi s 1964. letom podvojila in dosegla 1.070.000 \$.

Premagovanje krize

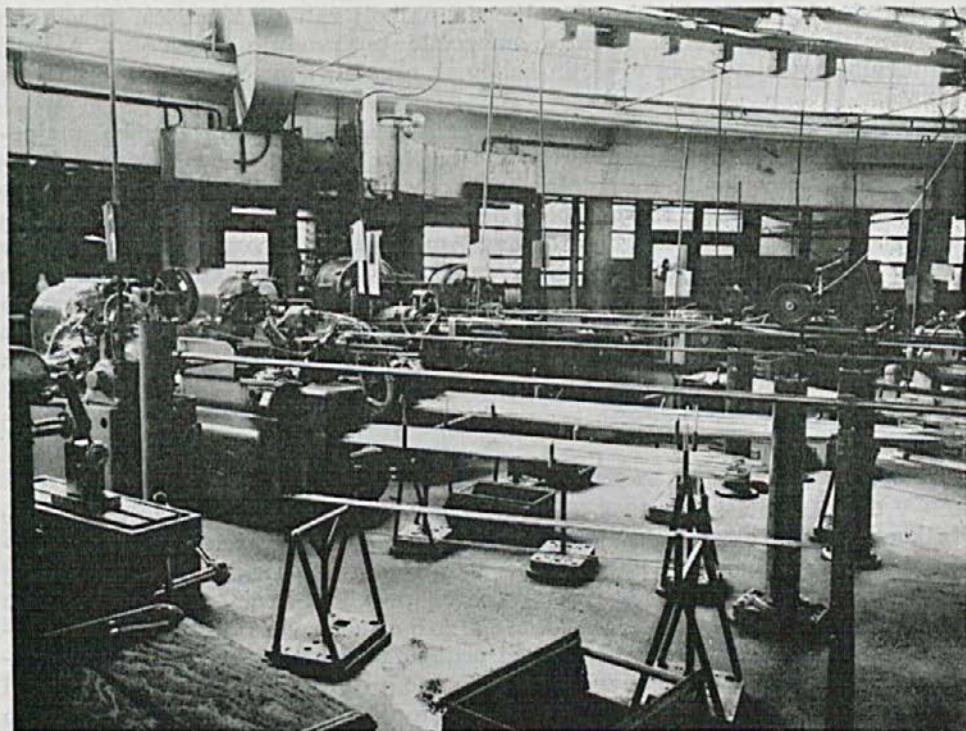
V drugi polovici leta 1966 je tovarna zašla v hude težave, ki so trajale vse do konca 1967. Takratna kriza njene proizvodnje je bila posledica neizkušeni prodajne službe, ki se je pri izvozu vezala zgolj na enega kupca. Ta je bolj zaradi osebnih razlogov kot zaradi tržišča preklical večino že dogovorjenih naročil. Za tisto obdobje je značilno, da so postali tovarniški proizvodni programi nestabilni in da so bili prisiljeni prilagajati se vsakodnevnim tržnim razmeram. Proizvodnja se je odvijala nenormalno, pripravljene tehnološki postopki z dokumentacijo so se pogosto morali spreminjati; bili so celo primeri, ko so zaradi kratkih dobavnih rokov vzporedno potekali: razvoj, izdelava dokumentacije in tudi že proizvodnja. Posledice proizvodne krize so se kazale v ovrnjenih osebnih dohodkih, ki jih je tovarna kolektivu izplačevala poldrugo leto samo v višini 80 % od že tako najmanjših osnov v občinski plačilni lestvici. V letu 1965 je bil mesečni neto osebni dohodek izplačan povprečno v višini 500 din na zaposlenega člana kolektiva.

Z analizo tržišča in z ureditvijo prodaje ter z normalizacijo poslovnih razmer z ameriškim kupcem se je proizvodnja v letu 1968 spet razvijala v dokaj normalnih pogojih. Isto leto se je povečala proizvodnja za tuje, predvsem pa za domače tržišče; analiza tržišča je namreč pokazala, da so zlasti na jugoslovanskem trgu, ki doslej ni bil sistematično obdelan, velike potrebe po elektromotorjih.

Odločilni koraki v napredek

Vse bolj pomembno mesto so začeli dobivati gospodinjski aparati, katerih proizvodnja je v kooperaciji z italijansko firmo GIRMI delno stekla že v letu 1967. Asortiment te vrste proizvodov se je v naslednjih letih razširil od prvotnih mlinčkov in fenov na finalizacijo mikserjev, havb za sušenje las, mesoreznic, ventilatorjev in sadnih centrifug. Leta 1970 so tovrstne gospodinjske aparate začeli proizvajati tudi z zahodnonemško firmo BRAUN.

Leta 1968 je tovarna postavila svojo livarno in skoraj v celoti prekinila iskanje livarskih uslug pri kooperantih. S tem je časovno pospešila, predvsem pa pocenila proizvodni program z novo vrsto izdelkov, to so lužne črpalke, ki jih še danes serijsko izdelujejo za podjetje GORENJE iz Velenja.

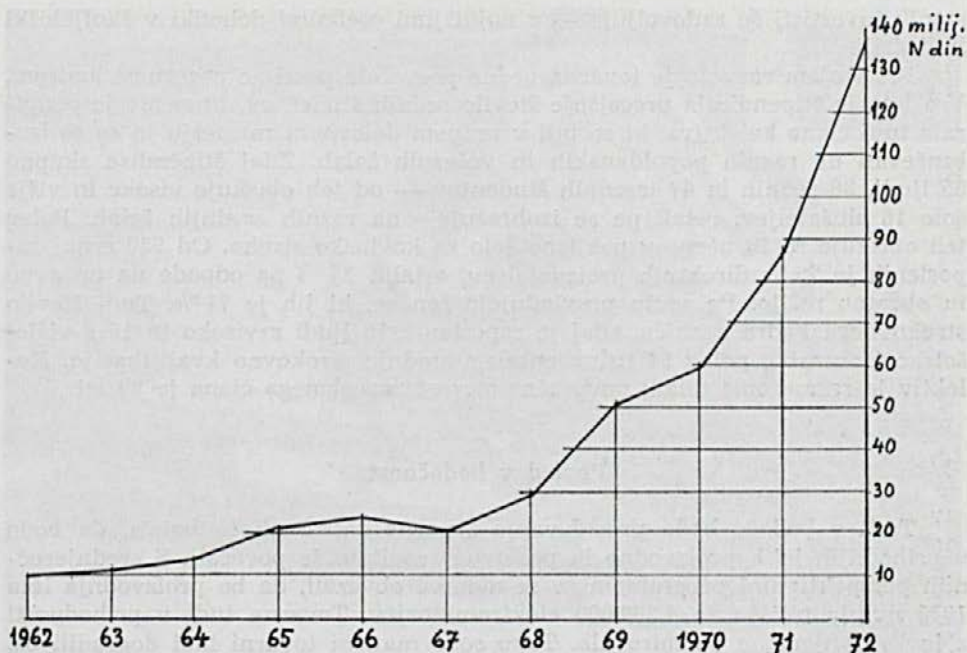

Skupina avtomatov za proizvodnjo gredi v tovarni ISKRA Železniki
Foto arh. Tone Mlakar

Pomembno vlaganje v investicije za razširitev obstoječe in osvajanje nove proizvodnje je tovarna izvedla v zadnjih dveh letih. Leta 1970 je začela z gradnjo velike montažne hale, s katero je povečala površino proizvodnih in ostalih zazidanih delovnih prostorov na 10.230 m². Poleg razširitve je bil glavni namen investicije osvojitve in razvoj popolnoma nove proizvodnje kompresorskih motorjev za hladilnike. Ta vrsta proizvodnje bi po programu morala steči že leta 1971. Zaradi zakasnjene nabave opreme od inozemskega dobavitelja pa se je zakasnila za 6 mesecev. S to veliko investicijo se je nabavna vrednost vseh današnjih osnovnih sredstev, vključno z vknjiženo predpisano revalorizacijo od obstoječih osnovnih sredstev, povečala na 38.530.000 din.

Realizacija proizvodnje kompresorskih motorjev poteka v kooperaciji z dansko firmo DANFOSS. S proizvodnjo, ki jo v celoti odpremljajo omenjeni firmi, se odslej močno povečuje izvoz: leta 1971 so izvozili za 1.236.000 \$ izdelkov, in sicer v Zahodno Nemčijo, Italijo in ZDA. Vsa leta izvažajo le na zahodna področja, to je na področja konvertibilnih valut, zelo malo pa v vzhodnoevropske države.

Močna razširitev proizvodnje je zahtevala dodatno delovno silo, ki pa je v Selški dolini skoraj ni mogoče več dobiti. Pred letom dni se je tovarni nudila možnost zaposliti večje število delavcev iz Idrije. Po dogovoru z upravo tamkajšnjega rudnika živega srebra pa je tovarna preuredila del njihovih odvečnih prostorov in avgusta 1971 v Idriji odprla svoj proizvodni obrat. Trenutno je

Dinamika bruto produkta

tam zaposlenih že 250 delavcev. V obratu v Idriji je stekla montaža lužnih črpalk in nekaterih malih motorjev, kar je odstopila matična tovarna v Železnikih. Leta 1972 se je idrijski obrat preselil v novo halo v Spodnji Idriji.

Ob 10-letnici vstopa v združeno podjetje ISKRA se je po predvidevanjih bruto produkt tovarne povečal na 136 milijonov din, medtem ko je znašal leto prej samo 85,781.000 din. Močan premik je posledica investicij za razširitev obstoječe proizvodnje, predvsem pa osvojitve nove proizvodnje kompresorskih motorjev. Proizvodnja se je v tekočem letu povečala z 1,654.000 elektromotorjev in gospodinjskih aparatov na 2,893.000 tovrstnih izdelkov.

V desetletnem obdobju je torej tovarna zelo napredovala. Zgradila je več novih proizvodnih in pomožnih prostorov, povečala in modernizirala je strojno opremo, podvojila število delavcev — danes je v kolektivu 950 zaposlenih. Zelo očitni napredek je dosegla v tehnologiji svojih izdelkov. Prav na tem področju je pomemben prehod celotnega proizvodnega procesa na sodoben Work factor sistem. Tudi na kvaliteto izdelkov, na produktivnost dela in ekonomičnost poslovanja tovarna ni nikoli pozabila; nasprotno, prav sedaj, ko nas prizadevajo posledice splošne gospodarske nelikvidnosti, posveča temu izredno skrb.

Kolektiv

Prenekateri krize, zlasti tiste v letih 1966 in 1967, so tovarno močno prizadele, niso pa zlomile volje in prizadevnosti požrtvovalnega kolektiva, ki je zavestno sprejemal vsa bremena nase in se zadovoljeval — ter se zaradi nepre-

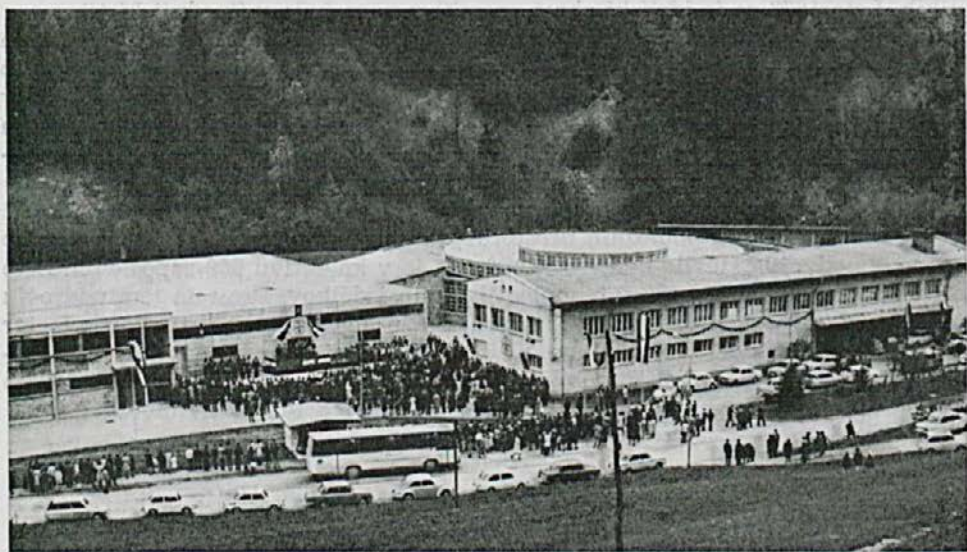
stanih investicij še zadovoljuje — z najnižjimi osebnimi dohodki v škofjeloški industriji.

Pri svojem razvoju je tovarna vedno posvečala posebno pozornost kadrom. Vsa leta je štipendirala precejšnje število rednih študentov, finančno je podpirala tudi člane kolektiva, ki so bili v rednem delovnem razmerju in so se izobraževali na raznih popoldanskih in večernih šolah. Zdaj štipendira skupno 85 ljudi, 38 rednih in 47 izrednih študentov — od teh obiskuje visoke in višje šole 16 slušateljev, ostali pa se izobražujejo na raznih srednjih šolah. Poleg teh obiskuje še 13 učencev poklicno šolo za kovinsko stroko. Od 950 sedaj zaposlenih je 75 % direktnih proizvajalcev, ostalih 25 % pa odpade na upravno in obratno režijo. Po spolu prevladujejo ženske, ki jih je 71 %. Tudi število strokovnega kadra narašča, zdaj je zaposlenih 12 ljudi z visoko in 10 z višješolsko izobrazbo, poleg 54 uslužbencev s srednjo strokovno kvalifikacijo. Kolektiv je razmeroma mlad; povprečna starost zaposlenega člana je 28 let.

Pogled v bodočnost

Tudi v bodoče bodo prizadevanja tovarne enaka ali še boljša, da bodo v prihodnjih letih proizvodne in poslovne rezultate še povečali. S srednjeročnim perspektivnim programom so se namreč obvezali, da bo proizvodnja leta 1975 nudila tržišču že 4,200.000 elektromotorjev. Tovarna tudi v prihodnosti z investiranjem ne bo mirovala. Tako so v matični tovarni lani dogradili oz. razširili pretesno livarno. Izvozu bodo tudi v bodoče dajali prednost; planirajo, da bodo leta 1975 izvozili za 6,500.000 \$ izdelkov.

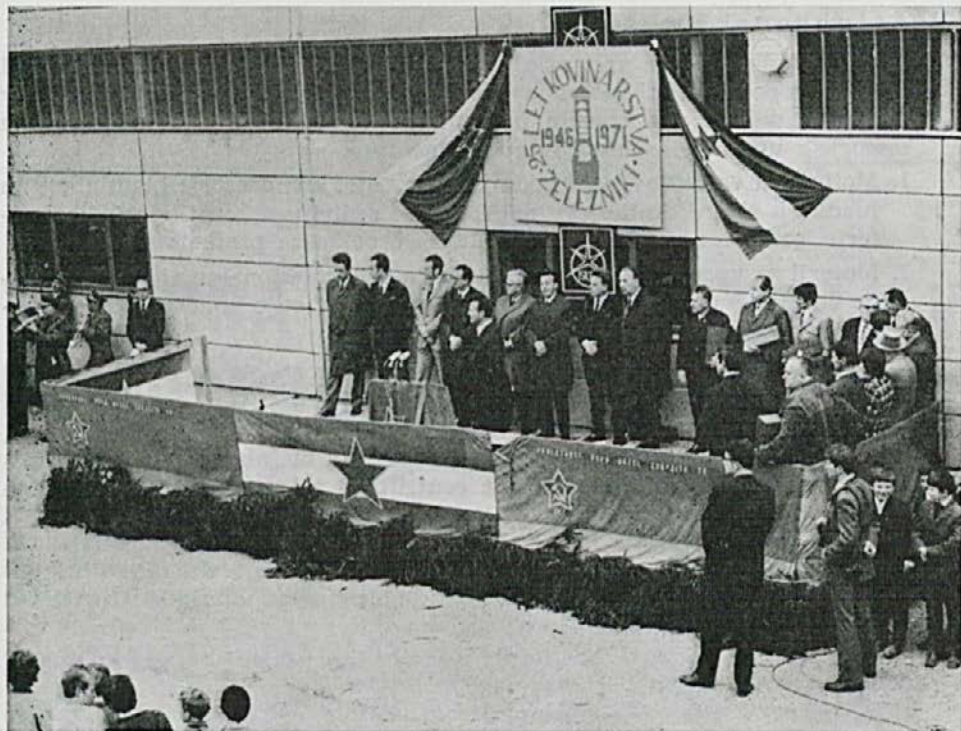
S svojo že srednje veliko proizvodnjo, predvsem pa z visokim izvozom in precejšnjim številom zaposlenih, tovarni danes pripada vidno mesto v občini

Tovarna ISKRA Zelezniški ob proslavi 1971

Foto arh. Tone Mlakar

Proslava 25-letnice novega kovinarstva pri tovarni ISKRA 1971

Foto arh. Tone Mlakar

Škofja Loka, kakor tudi v Združenem podjetju ISKRA KRANJ. Z nadaljnjim razvojem in rastjo proizvodnje, ki jo bodo dosegli v prihodnjih nekaj letih, bo tovarna prešla v obseg velikih proizvajalcev elektromotorjev v Evropi.

Seznam izdelkov

Da bo asortiment proizvodov ISKRE v Železnikih preglednejši, prikazujemo celotni seznam izdelkov, ki jih nudimo domačim in tujim kupcem:

I. Komutatorski motorji

1. Motorji za vgraditev v male gospodinjske aparate: kavne mlinčke, ročne mešalnike, namizne mešalnike, sesalnike, sadne centrifuge, sušilne havbe, ročne sušilnike las, mesoreznice.
2. Motorji za vgraditev v profesionalne in polprofesionalne aparate: kino-projektorje, močnostna stikala, varilne aparate, laboratorijske centrifuge, sirene za enosmerno in izmenično napetost ter motorji z regulacijo števila vrtljajev.

II. Asinhronski motorji

Tovarna izdeluje več vrst asinhronskih motorjev: motorje z zasenčenimi poli v dvopolni in štiripolni izvedbi, enofazne kondenzatorske motorje v dvopolni in štiripolni izvedbi in enofazne ter trifazne male asinhronske motorje z uporovno odklopljivo pomožno fazo.

1. Motorji za vgraditev v gospodinjske aparate: kompresorje hladilnikov in hladilnih skrinj, kuhinjske nape, sadne centrifuge, ventilatorje, kaloriferje, gramofone, sušilne havbe, lužne črpalke za pralne stroje.
2. Motorji za vgraditev v profesionalne in polprofesionalne aparate: obtočne črpalke, ventile, stenske ventilatorje za hlajenje kondenzatorjev hladilnih vitrin, regulirane pogone.

III. Gospodinjski aparati

Različne vrste kavnih mlinčkov, namizni mešalniki z različnimi priključki, kuhinjski stroji s priključki za rezanje mesa in mešalnikom, ročni mešalniki in z različnimi priključki, sadne centrifuge, ročni sušilniki las, sušilne havbe in namizni ventilatorji.

TOVARNA ELEKTROMOTORJEV IN GOSPODINJSKIH APARATOV

je renomirano podjetje v svoji stroki. Znana je po kvaliteti svojih izdelkov po vsej Jugoslaviji in v svetu. Na svetovnem tržišču se lahko mirno postavi ob večja in starejša podjetja svoje stroke.

PROIZVAJA:

Male elektromotorje: kolektorske in asinhronske —
2,900.000 letno

Gospodinjske aparate: kavne mlinčke, mikserje, sušilnike las, sadne centrifuge, sušilne havbe, razne priključke za te stroje, ki se rabijo v gospodinjstvu. Vse gospodinjske aparate tovarna izdeluje v kooperaciji s svetovnima firmama BRAUN in GIRMI.

Lužne črpalke, sirene in alarmne naprave.

IZVAŽA: v ZDA, Dansko, Zahodno Nemčijo, Anglijo, Češko itd.

Motorji in gospodinjski aparati iz ISKRE v Železnikih so pojem kvalitete!

ISKRA

ŽELEZNIKI

NASTANEK IN RAZVOJ »TEHTNICE«*

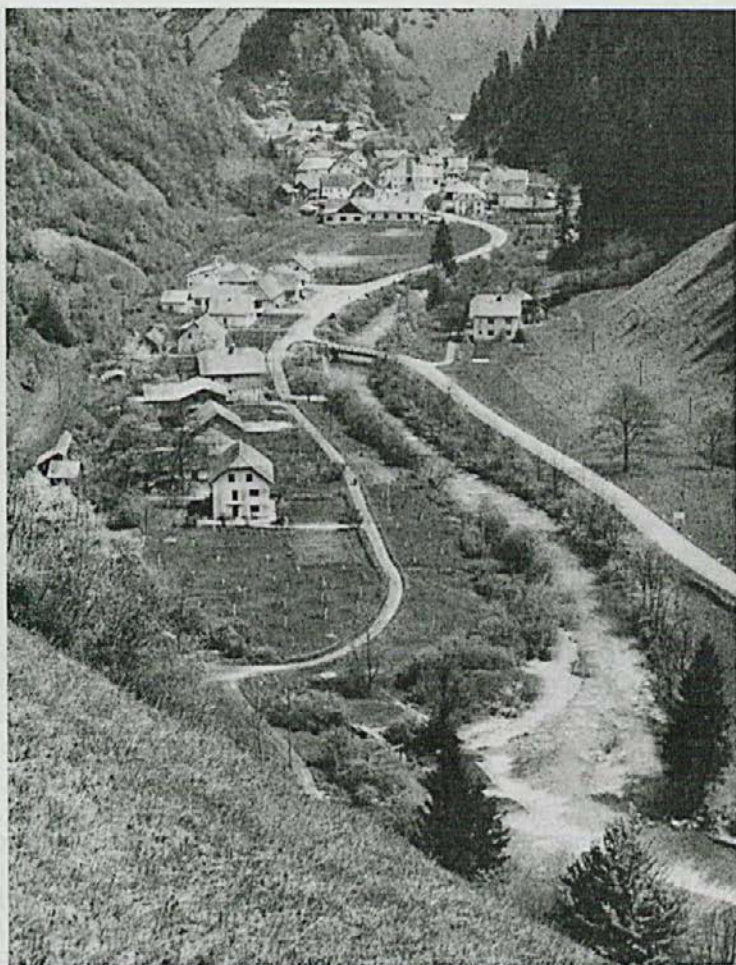
Razvijajoči se kovinski industriji v Železnikih se je 15. oktobra 1959 pridružila nova gospodarska organizacija »Obrtno podjetje TEHTNICA«. Nastanek tega podjetja je zanimiv, ker dokazuje, da je kljub razcvetu kovinske industrije po vojni še obstajala težnja, da to industrijo še razširjajo in dalje razvijajo proizvodnjo že začelih izdelkov.

Precizne tehtnice je podjetje NIKO proizvajalo na pobudo Borisa Kidriča, ki je na prvi povojni obrtni razstavi leta 1949 v Ljubljani predlagal Železnikarjem, naj razširijo proizvodnjo precizne mehanike in razen preciznih šestil izdelujejo še analitske tehtnice. Ko se je podjetje NIKO preselilo v nove tovarniške prostore, se je vodstvo spričo zelo širokega asortimenta odločilo za ožji program proizvodnje, po katerem bi proizvajali le nekatere izdelke v velikih serijah, vso maloserijsko proizvodnjo pa bi opustili in jo ponudili v odkup sorodnim podjetjem. Med izdelki, ki naj bi jih opustili, so bile tudi precizne in analitske tehtnice in uteži zanje, ker je bila njihova proizvodnja maloserijska in zaradi natančnega dela zelo zahtevna. Del kolektiva, ki je bil zaposlen z izdelavo tehtnic, je želel, naj ta proizvodnja ostane v Železnikih, saj je tem izdelkom odprto celotno jugoslovansko tržišče. Zato je občina Železniki imenovala pripravljalni odbor za ustanovitev podjetja, ki naj bi od tovarne NIKO prevzelo že vpeljano proizvodnjo tehtnic. V odboru so bili trije zastopniki podjetja NIKO, dva iz MLIP Češnjica in predsednik ObLO Železniki.

Tovarna NIKO je dodelila novemu podjetju za 2.040.000 osnovnih in za 3.000.000 din obratnih sredstev ter tehnično dokumentacijo. MLIP Češnjica mu je odprodalo sodarsko delavnico po vknjiženi vrednosti. ObLO Železniki je izdal razpis za upravnika novega podjetja, na kar je zbor proizvajalcev dne 1. oktobra 1959 izbral za upravnika Antona Pegama. K podjetju so pristopili delavci, ki so v podjetju NIKO delali v proizvodnji tehtnic. ObLO Železniki je dodelil podjetju šest milijonov, okrajni LO Kranj pa dvajset milijonov din posojila. S tem so bili dani pogoji za pričetek proizvodnje. Najprej so uredili prostore v bivši sodarski delavnici, postavili nekaj strojev, pripravili material in orodje in že decembra 1959 začeli poskusno obratovati.

Štirinajst ustanovnih članov, ki so bili hkrati prvi delavci in upravljavci, je že naslednje leto upravičilo ustanovitev novega podjetja in dokazalo, da lahko uspešno posluje. Zaposlili so nove delavce, da je bilo povprečno zaposlenih že 36. Proizvodnja je stekla, izdelke je tržišče ugodno sprejelo, prišla so že prva naročila za izvoz. Vrednost celotne proizvodnje je znašala 1960. leta 543.480 din, izvozili pa so za 5500 dolarjev. Povprečni osebni dohodek zaposlenih je bil prvo leto 235 din.

* Vir: rokopis Mice Benedičič iz Železnikov

V njivici in Gorenji konec v Železnikih, kjer sta obrata
TEHTNICE in DOM OPREMA

Foto arh. Tone Mlakar

Veliko skrb je podjetje posvečalo kvaliteti izdelkov, le tako so namreč mogli zadovoljiti potrebam zahtevnega tržišča. Da bi to dosegli, so morali precej vlagati v sodobne stroje, leta 1961 skoraj 100.000 din, kar je bilo za 44-članski kolektiv zelo veliko. Vrednost proizvodnje je v letu 1961 narasla na 743.000 din, povprečni mesečni dohodek je bil 263 din in je bil za 11,9 % višji od dohodka v prvem letu.

Prav zaradi kvalitete izdelkov Tehtnice je edino konkurenčno podjetje v Jugoslaviji — trboveljska »Mehanika« leta 1963 opustilo izdelovanje tehtnic in svojo proizvodnjo preusmerilo na druge proizvode. Nekatero svoje izdelke so ponudili »Tehtnici«, ki je nato odkupila proizvodnjo tehtnic za ugotavljanje kvalitete žita, ki jih še sedaj izdelujejo. Tako je podjetje postalo edini proizvajalec preciznih in analitskih tehtnic v državi.

Stara delavnica v TEHTNICI

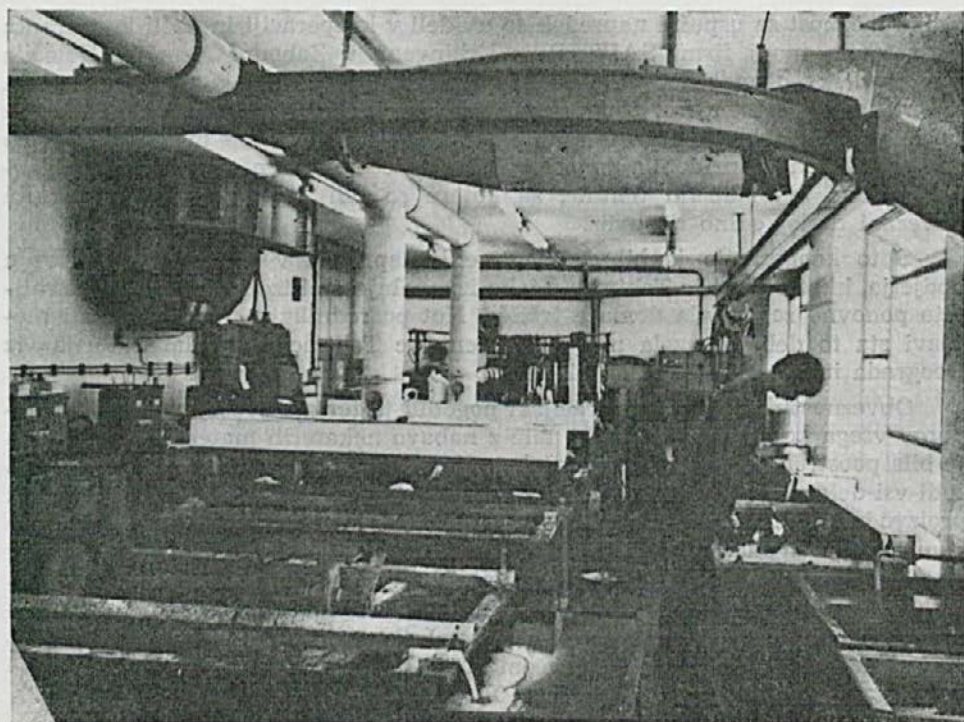
Foto arh. Tone Mlakar

Vrednost celotnega dohodka je dosegla 1963. leta 1,160.800 din pri povprečno 57 zaposlenih, vrednost izvoza pa 8400 dolarjev. V tem letu so dozivali nove delavniške prostore, da bi lahko nemoteno montirali in justirali tehtnice. Vrednost investicije je znašala skoraj 54.000 din, medtem ko so za novo strojno opremo izdali 32.000 din. Povprečna mesečna plača zaposlenega je bila 356 din.

Zaradi majhnih serij izdelkov, posebnega tehnološkega procesa in zahtevnega ročnega dela — kar je značilno za proizvodnjo precizne mehanike — so ugotovili, da strojne kapacitete niso polno izkoriščene, čeprav so skromne. Zato so se odločili za izdelovanje šolskih šestil, namenjenih izključno nižjim razredom osnovnih šol, da bi dosegli boljše izkoriščanje strojev. Montažo šestil so organizirali z nekaj delavkami. Proizvodnja šolskih šestil predstavlja še danes pomembno postavko v finančni realizaciji.

Leta 1964 je tovarna NIKO, sedaj ISKRA, zaradi nadaljnje specializacije prodala Tehtnici proizvodnjo laboratorijskih centrifug in laboratorijskih mešalcev. Z uvrstitvijo teh dveh izdelkov v svoj program je izpopolnila proizvodnjo laboratorijske opreme. Tega leta se je najbolj povečalo število zaposlenih in doseglo že 72 oseb.

Leta 1965 je podjetje imelo že 2,434.540 din celotnega dohodka pri povprečno 80 zaposlenih, njihov osebni dohodek se je dvignil na 535 din mesečno. Zaposlenost se po reformi ni bistveno povečala, v 6 letih za 14 ljudi. Skoraj vsi so doma iz Železnikov in okoliških krajev. Leta 1971 pa sta bila v Tehtnici zaposlena že 102 delavca, i. s. je bilo 5 visoko kvalificiranih, 45 kvalificiranih,

Galvanika TEHTNICE

Foto arh. Tone Mlakar

47 polkvalificiranih in 5 nekvalificiranih delavcev. Od teh je 43 žensk in 59 moških. Za izboljšanje kadrovske strukture podeljuje Tehnica razmeroma veliko štipendij na rednih in tudi na izrednih šolah.

Leta 1970 je podjetje ustvarilo 4.430.000 din celotnega dohodka in izvozilo že za skoraj 25.000 dolarjev izdelkov. Povprečna mesečna plača v podjetju je bila 1.180 din. Vsa leta je Tehnica delila ostanek dohodka po pravilniku podjetja, ki so ga sprejeli samoupravni organi. V letu 1970 so v razne sklade podjetja razvrstili skoraj 180.000 din.

Tehnica je precej vlagala v nakup sodobnih strojev pa tudi v poslovne zgradbe. Veliko so vložili lastnih sredstev, nekaj so dobili tudi kreditov. Tako so ob predvideni kooperaciji morali modernizirati strojno opremo, da bi s tem dosegli izboljšanje kvalitete. Banka jim je odobrila 530.000 din kredita z odplačilnim rokom treh let. Na triletni odplačilni rok so kupili tudi nov poltovorni avtomobil, ker je bil prejšnji že povsem izrabljen.

Vrednost osnovnih sredstev podjetja se je od leta 1960, ko je znašala 146.000 din, povečala v letu 1970 na 1.445.000 din, naslednje leto pa je narasla na 2.921.570 din. Od ustanovitve se je torej povečala za 20-krat. Tedaj je podjetje dobilo novo galvaniko in montažo šestil. Po vrednosti zavzemajo stroji in delovne priprave več kot polovico, gradbeni objekti 975.000, zemljišče pa nekaj manj kot 6.000 din.

V podjetju so kmalu ugotovili, da majhen kolektiv z majhnimi finančnimi sredstvi ne more sam dohitevati dosežkov sodobne tehnike na svojem področju.

Edino možnost za uspešni napredek so uvideli v kooperaciji in našli kooperanta v svetovno znani firmi SAUTER iz Erbingena v Zahodni Nemčiji. Določila kooperantske pogodbe so za Tehtnico ugodna, ker se bistvo pogodbe nanaša na medsebonjo menjavo. Tako so v Tehtnici pričeli izdelovati kvalitetnejše in estetsko popolnejše tipe tehtnic za domače tržišče in za menjavo s firmo Sauter. Ta pa je pridobila jugoslovansko tržišče in nam dobavlja naj sodobnejše vrste avtomatskih tehtnic, za katere so bili jugoslovanski uporabniki navezani dotlej edino na uvoz.

S to kooperacijo je bil dosežen velik napredek v tehnološkem razvoju podjetja, hkrati pa si je Tehtnica s tako izpopolnjenimi izdelki in odlično kvaliteto ponovno zagotovila domače tržišče. Kot posrednika v uvozno-izvozni menjavi sta to delo prevzela največji odjemalec Tehtnice »Jugolaboratorija« iz Beograda in dunajska tvrdka Bizerba.

Obveznost določil v kooperacijski pogodbi je terjala precej sredstev in naporov vsega kolektiva. Težave so bile z nabavo nekaterih materialov, potrebna je bila poostrena natančnost, povečala se je odgovornost, hkrati pa so se morali tudi vsi delavci prilagoditi temu in se priučiti novemu delu. Povečali so se tudi proizvodni stroški, zato so v podjetju predvideli zmanjšanje dohodka v prehodnem obdobju in odpoved nekaterim potrebnim investicijskim vlaganjem. Vendar so morali popolnoma urediti novo galvaniko za temeljito površinsko zaščito izdelkov, brez katere bi bili vsi naporji zaman. Pot od zamisli do uresničitve te kooperacije je bila dolga, toda uspeh ni izostal. Zdaj proizvajajo boljše in sodobnejše izdelke, ki so iskani na domačem in tujem trgu.

Montaža v TEHTNICI

Foto arh. Tone Mlakar

Prav tako kot so za uspešno nadaljevanje proizvodnje sodobnih tehtnic poiskali kooperanta, so uvideli, da bodo izpopolnitev svojega drugega najvažnejšega proizvoda — laboratorijskih centrifug in mešalcev — lahko dosegli le s sodelovanjem kake tuje firme. Pogoji za to so bili dani še pred podpisom pogodbe s Sauterjem, vendar so v podjetju dali prednost tehtnicam kot glavnemu proizvodu. Navezali pa so že stike s firmama JANETZKI iz Leipziga in JANKE KUNKEL. Z nadaljnimi dogovori bodo sodelovanje z njima utrdili in dokončno oblikovali kooperacijske odnose. Sodelovanje s tujima partnerjema bo podjetju za daljšo dobo zagotovilo nemoten razvoj sodobnih laboratorijskih aparatov, ki so tehnično zelo izpopolnjeni. S tem sodelovanjem so si zagotovili menjavo in oskrbo jugoslovanskega tržišča ter si odprli še večje možnosti za izvoz.

S svojim delom in vedno večjim uveljavljanjem v gospodarstvu, ne samo v Železnikih, temveč tudi v občini, je podjetje TEHTNICA dokazalo, da je bila zamisel in želja ustanoviti leta 1959 to podjetje ter zadržati proizvodnjo perspektivnih izdelkov, pravilna. Podjetje je z naporji vsega kolektiva preraslo obrtno dejavnost in s svojo industrijsko proizvodnjo kvalitetnih izdelkov zadovoljuje potrebam jugoslovanskega tržišča, del proizvodnje pa tudi izvažata.

PODJETJE PRECIZNE MEHANIKE

»TEHTNICA« ŽELEZNIKI

Izdelujemo: analitske in precizne tehtnice z ustreznimi utežmi, laboratorijske centrifuge in mešalce, iz programa firme SAUTER iz ZRN, s katero kooperiramo, pa več vrst avtomatskih analitskih in preciznih tehtnic ter nekaj tipov specialnih tehtnic.

Priporočamo vsem tovarnam, zdravstvenim ustanovam in ostalim, da svoje laboratorije opremijo z našimi sodobnimi in kvalitetnimi izdelki. Avtomatske tehtnice se lahko vključijo v najsodobnejšo elektroniko.

Ravno tako priporočamo, da se poslužujete naših servisnih uslug, katere opravljamo kvalitetno.

OBRTNO PODJETJE

DOM OPREMA IZ ŽELEZNIKOV

IZDELUJE KVALITETNE RAZNOVRSTNE LESENE IZDELKE MIZARSKE STROKE. PO ŽELJI NAROČNIKOV IZVRŠUJE VSA STAVBNO IN POHIŠTVENO MIZARSKA DELA PO PRINESENIM ALI LASTNIH NAČRTIH IN JIH URESNIČUJE DO DOGOVORJENEGA ROKA.

ZA NAROČILA NAŠIH USLUG SE PRIPOROČAMO IN ČESTITAMO VSEM POSLOVNIM PARTNERJEM IN OBČANOM OB TAKO VELIKEM JUBILEJU, PRAZNOVANJU TISOČLETNICE ŠKOFJE LOKE

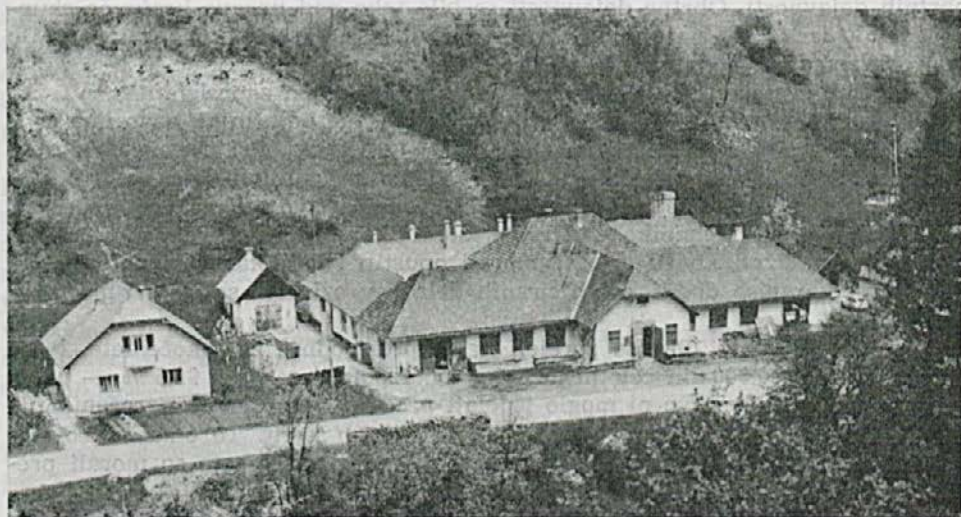
LJUBO BRADEŠKO - MATEVŽ JENSTERLE

USTANOVITEV IN RAZVOJ PODJETJA
»DOM OPREMA« V ŽELEZNIKIH

Takoj po končani II. svetovni vojni so za organizirano obnovo porušenih domov po vsej domovini — s pomočjo oblasti — ustanavljali obnovitvene zadruge. Že jeseni 1945 so obnovitveno zadrugo »Blegoš« ustanovili na Zalem logu. V njenem sestavu je delovala tudi mizarska delavnica.

V zgornjem delu Selške doline je bilo med vojno požganih ali porušenih skupno 162 poslopij, tj. 62 hiš, 37 hlevov, 56 gospodarskih poslopij in 7 drugih stavb. Tako je bilo za obnovo potrebno veliko denarja, materiala, delavcev itd. — vsega pa je primanjkovalo. Vendar je delo steklo bolj načrtno že leta 1946, ko je bila v Škofji Loki ustanovljena Tehnična baza, ki je preskrbovala material in načrte, pa tudi razdeljevala kredite. Obnovitvena zadruga je v svoj sestav vključila domače delavce, zidarje, mizarje in tesarje, zaposlili pa so jih tudi iz Poljanske doline, da so lahko rešili najnujnejše primere.

Najbolj delavno leto pri obnovi je bilo leto 1947. Obnovitvena zadruga je imela v Selcih opekarno, na Zalem logu je obnovila skrtilolom, medtem ko so mizarsko delavnico imeli v Železnikih pri Francu Trojarju Na plavžu. Kupili so nekaj najpotrebnejših strojev in izdelovali predvsem stavbno pohištvo za

DOM OPREMA in TEHTNICA v Zgornjih Železnikih

Foto arh. Tone Mlakar

potrebe svojih članov. Zaposlenih je bilo 5 mizarjev; sicer pa je obnovitvena zadruga zaposlovala še 18 tesarjev, 10 zidarjev in 11 drugih delavcev.

Leta 1948, ko so bile ustanovljene kmetijske zadruge, se je obnovitvena zadruga morala priključiti h Kmetijski zadrugi Zali log — čeprav obnovitvena dela še niso bila končana. Mizarska delavnica se je preselila na Zali log. Zaradi potreb po mizarskih izdelkih in storitvah je Kmetijska zadruga Martinj vrh leta 1954 v Železnikih zgradila nove delavnice za mizarsko, kolarsko in kovaško stroko. V njej je bilo zaposlenih do 15 delavcev. Pozneje se je priključila še mizarsko galanterijska delavnica.

Izdelki teh delavnic — razen galanterijske — so bili namenjeni predvsem za potrebe domačinov. Te dejavnosti so povprečno zaposlovale 6 mizarjev, 3 kovače in 2 kolarja.

Potrebe po raznih obrtnih storitvah so zahtevale, da se ustanovi tako obrtno podjetje, ki bi zadovoljilo vse želje na področju Železnikov. Zato so že leta 1951 — upoštevajoč interese skupnosti in kvalificiranih obrtnih delavcev — osnovali obrtno podjetje »Skupnost« na Češnjici. Od ustanovitve pa do leta 1959 je v tem podjetju delovala krojaška, šivilska, soboslikarska in pleskarska obrtna dejavnost. Leta 1959 so krojaštvo in šivilstvo ukinili.

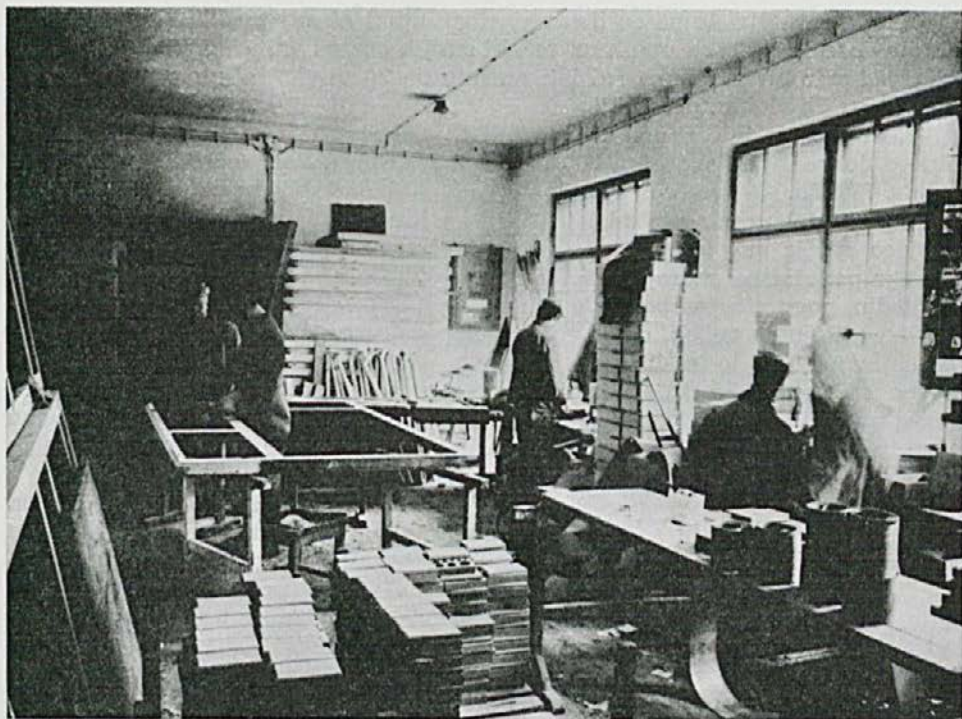
Po novih predpisih kmetijske zadruge leta 1959 niso več smele voditi obrtnih uslužnostnih dejavnosti. Ker je morala Kmetijska zadruga Martinj vrh mizarsko dejavnost opustiti — potrebe po tovorstnih obrtnih storitvah pa so ostale — so s podjetjem »Skupnost« na Češnjici sklenili ustanoviti novo obrtno podjetje, kar je podprl tudi ObLO Železniki. Leta 1959 je bilo registrirano z imenom »Skupnost« — Železniki. Novo podjetje je z uspehom pričelo z delom in naslednje leto vključilo še zidarstvo, predvsem za manjša zidarska dela v Selški dolini.

Leta 1964 se je obrtno podjetje, na željo kolektiva, priključilo servisnim delavnicam v krajevni skupnosti Železniki. Ta združitev pa se ni obnesla, ker po zakonu krajevne skupnosti leta 1965 niso več mogle voditi servisnih oziroma obrtnih dejavnosti. Obrtne dejavnosti so bile tako pod upravo krajevne skupnosti le do 1. 4. 1965, nato pa so se spet organizirale v podjetje »Skupnost«. Ob tej reorganizaciji so opustili krojaško in šivilsko dejavnost, kjer je bilo zaposlenih blizu 15 delavcev, in čevljarstvo delavnico z enim zaposlenim.

Naslednje leto so se po sklepu delavskega sveta odločili za novo ime podjetja, ki se poslej imenuje »Dom Oprema« — Železniki. Pri Okrožnem gospodarskem sodišču so dom registrirali 17. 1. 1966 z naslednjimi dejavnostmi: proizvodno mizarstvo in obrtne dejavnosti ključavničarstvo, kleparstvo, vodovodno inštalaterstvo, mehanika, zidarstvo, soboslikarstvo, pleskarstvo, pečarstvo in minerstvo. Proti koncu leta so morali opustiti soboslikarsko in pleskarsko dejavnost, ker niso dobili kvalificiranih delavcev oziroma so se ti zaposlili v industriji.

Na začetku leta 1966 so sprejeli načrt proizvodnje za tekoče leto, ki je predvideval 1.450.000 din celotnega dohodka. Izpolnili so ga s 96,5 % — predvsem zato, ker mizarstvo ni moglo izdelati predvidenega števila naročenih pomivalnih omaric zaradi pomanjkanja pločevinastih korit. Te omarice so bile pomemben izdelek podjetja, a so jih izdelali le polovico; zato so morali preusmeriti proizvodnjo na neplanirane izdelke.

Leta 1966 je bilo v podjetju zaposlenih povprečno 43 delavcev, ki so dosegli 515.153 din dohodka. Za osebne dohodke so porabili okoli tristotisoč din, ostalo pa razdelili na razne prispevke in sklade podjetja — za poslovni sklad

DOM OPREMA Zelezniki

Mizarska ročna delavnica, opremljena za proizvodnjo maloserijskih in drugih izdelkov

Foto arh. Tone Mlakar

so namenili največ, skoraj 35.000 din. Število zaposlenih se je v odnosu na preteklo leto zmanjšalo za 19 % zaradi upokojitev, odhodov k vojakom in ukinitve nekaterih obrtnih panog, zato je podjetje z boljšo organizacijo in serijsko proizvodnjo mizarskih izdelkov doseglo za 17 % višje osebne dohodke — povprečna plača je bila 614 din.

Leta 1967 je podjetje »Dom Oprema« doseglo 1.091.000 din celotnega dohodka. V odnosu na preteklo leto se je dohodek zmanjšal za 170 tisočakov, zmanjšalo pa se je tudi število zaposlenih za 14 %, predvsem nekvalificiranih delavcev, ki so izdelovali leseno embalažo. To so morali skoraj povsem umakniti iz proizvodnega programa zaradi konkurence prikladnejše kartonske ali plastične embalaže. V obrtnih storitvah so opravljali pretežno usluge in še te v glavnem v letnem času ter zunaj delavnic tako, da so morali sprejeti sklep, da delavci v sezonskem času ustvarjajo rezervne delovne ure za zimski čas, sicer bi morali obrtne storitve opustiti.

Povprečno je bilo leta 1967 zaposlenih 37 delavcev. Celotni dohodek na zaposlenega je znašal skoraj 30.000 din, osebni dohodek je bil za 2 % višji od lanskega, povprečna mesečna plača pa je bila 630 din.

Značilno za to obrtno podjetje je, da so vedno računali le na mizarsko dejavnost, ki je — kljub pomanjkanju strokovnih delavcev — uspešno delovala. V njej je bilo zaposlenih skoraj tri četrtine vseh delavcev. Pečarska in zidarska

dela pa je opravljajal le po en delavec, zidar je bil hkrati tudi miner. Poleti sta morala doseči po 200 delovnih ur več, ki sta jih pozimi vnovčila, ko ni bilo dela. Delavci kovinske stroke so izdelali na leto do 30 visokotlačnih peči za kopalnice, ki so jih zlahka prodali.

Leta 1968 je bilo v podjetju le še 30 delavcev, ki so dosegli 1.130.000 celotnega dohodka, ali skoraj 38.000 din na zaposlenega. Povprečna mesečna plača je bila 798 din.

Število delavcev se je od leta 1965, ko jih je bilo 53, zmanjšalo skoraj za polovico, saj je bilo leta 1969 le še povprečno 28 zaposlenih. Celotni dohodek pa se je povečal na skoraj 1.500.000 din in dohodek na zaposlenega na več kot 50.000 din, povprečni osebni dohodek pa je znašal 978 din.

V podjetju so vedeli, da je edina perspektiva v razvoju in širjenju mizarske dejavnosti, ki je imela dovolj naročil. V manjših serijah so izdelovali zahtevne izdelke za precizne tehtnice, razno embalažo, zaboje, gajbice, oboje in drugo, pa tudi izdelke po naročilu, okna, vrata, razne zidne obloge, predelne stene in vseh vrst pohištvo. Proti koncu leta je bil upokojen pečar. Zato so to panogo morali opustiti.

Leta 1970 je bilo v podjetju povprečno le 26 zaposlenih, na koncu leta pa samo še 20. V tem letu so zaradi premajhnih naročil ukinili ministerstvo, nato pa še druge obrtne panoge. Tako je ostala le še mizarska dejavnost.

Kljub težavam podjetje dobro uspeva. Celotni dohodek je zaradi zmanjšanja števila zaposlenih sicer manjši, 1.426.000 din, vendar je vrednost proizvodnje na zaposlenega narasla na 55.000 din, osebni dohodek pa je bil 1258 din. Vsi delavci so doma iz bližnje okolice, iz Železnikov 6, iz Sorice 5, Zalega loga 2, iz Selc 2, iz Dolenje vasi 1. Od teh je visokokvalificiranih 5, kvalificiranih 5, nekvalificiranih 3, uslužbenci v administraciji pa imajo visoko kvalifikacijo ali nepopolno srednjo izobrazbo.

Leta 1959, ko so prevzeli vse obrtne dejavnosti od Kmetijske zadruga Martinj vrh, so odkupili tudi delovne priprave, stroje in orodje, pozneje pa še poslovno stavbo. Najeli so šest milijonov kredita, ki ga bodo kmalu odplačali. V nekaj letih poslovanja so odprodali vse zastarele stroje in jih nadomestili z novimi, ki ustrezajo moderni obdelavi lesa. Pomembnejše nabave so bile: sušilnica lesa, mešalec za beton, mešalec za malto, konzolno dvigalo in 3-tonski kamion. Gradbene stroje so pozneje prodali, ker se je gradbena dejavnost precej zmanjšala; pa tudi občina Škofja Loka je podpirala razvoj le enega močnega gradbenega podjetja v občini. V kasnejših letih so kupili še dva visokoturna rezkarja, nihalno brusilko za les, krožno formatno žago, zamenjali pa so dotrajane osnovne mizarske stroje (stroj za poravnavo in debelilni stroj s krožno žago). Opremili so tudi lakirnico za površinsko obdelavo lesa in furnirjev.

Skupna vrednost osnovnih sredstev, gradbenih objektov in delovnih priprav znaša približno 300.000 din, medtem ko je bila nabavna vrednost teh okoli 400.000 din.

Precejšnja ovira nemotenemu poslovanju so dolžniki oziroma neredni plačniki, saj dolgujejo podjetju okoli 300.000 din, kar je za tako majhno podjetje zelo velika vsota. Delavski svet je že leta 1966 sprejel sklep, da mora privatni naročnik ob naročilu plačati 30 % vrednosti izdelka — če ta presega znesek 500 din. Pozneje so ta sklep ukinili.

Čeprav potreb po obrtnih storitvah v kraju in Selški dolini pravzaprav ni nikoli zmanjkalo, se je podjetje moralo ravnati po številu razpoložljivih kvali-

DOM OPREMA Železniki

Strojna delavnica, opremljena z osnovnimi sodobnimi stroji za obdelavo lesa

Foto arh. Tone Mlakar

ficiranih delavcev v posameznih strokah. Medtem ko so za lesno stroko razmeroma lahko dobili delavce, jih za ostale obrtne dejavnosti ni bilo mogoče. Prav zato so morali leta 1970 opustiti kovinsko, pečarsko in zidarsko panogo. Zaradi odhajanj v tovarne in upokožitev, predvsem pa zaradi nezanimanja mladine za uk, niso mogli nadaljevati z vsemi obrtnimi panogami. Sicer pa v Selški dolini ni brezposelnosti; mladina z dokončano osemletko se pa raje zaposli ali se gre učiti poklica v večja podjetja.

Glavna dejavnost podjetja »Dom Oprema« je lesna stroka: stavbno in pohištveno mizarstvo, lesna embalaža za precizne tehtnice ter izdelovanje manjših, a zahtevnih mizarskih izdelkov. Svoje izdelke prodajajo predvsem na območju škofjeloške občine, pa tudi drugod po Sloveniji. V manjših serijah izdelujejo opremo in embalažo za podjetje »Tehnica«, stavbne mizarske izdelke za GP »Tehnik«, delajo pa tudi po naročilu oziroma po načrtih kupcev. Ker je podjetje edino te vrste v Selški dolini, opravlja razna dela za potrebe šol, podjetij, krajevnih skupnosti in zasebnikov.

Nadaljnji razvoj in rast podjetja sta odvisna predvsem od potreb, ki se pojavljajo na njihovem področju dela, nič manj pa od kvalificiranih delavcev oziroma vajencev, ki jih bodo skušali pridobiti s smotrno politiko nagrajevanja.

USTANOVITEV IN RAZVOJ ČEVLJARNE »RATITOVEC« NA ČEŠNJICI

Splošna gospodarska kriza na začetku tretjega desetletja in močna konkurenca velikih proizvajalcev obutve (Jan Bata) je ogrožala domače obrtnike — čevljarje, ki zaradi strokovne zaostalosti in zastarelosti načina dela (krpanje, delo po meri, majhne in neprimerne delavnice ali »štete«) niso mogli uspešno v korak z napredkom čevljarke industrije. Potrebno je bilo nenehno izobraževanje oziroma strokovno izpopolnjevanje, vendar starokopitni starejši mojstri za to niso bili navdušeni, vsem pa je primanjkovalo sredstev, ki jih tako izobraževanje nujno zahteva.

Izhod iz mrtvila so skušali najti z združevanjem odnosno z ustanovitvijo čevljarke zadruga, kamor bi se vključilo večje število samostojnih obrtnikov, ki bi tako ustvarili pogoje za gospodarski napredek in strokovni dvig čevljarke obrti v Selški dolini.

Pobudnika za ustanovitev čevljarke zadruga sta bila Vinko Nastran, čevljarji mojster na Studenem, ter čevljarji strokovnjak in učitelj Josip Steinman, ki je sodeloval predvsem s strokovnimi nasveti in izobraževanjem članov zadruga, bil pa je tudi njen ustanovitelj in član. Skupaj sta razmišljala o realizaciji zamisli in se o ustanovitvi zadruga pogovarjala z mnogimi čevljarji. Posamezne mojstre je bilo potrebno prepričati o prednostih skupnega dela ter o koristih in možnostih združnikov. Bilo pa je precej nezaupanja med čevljarji samimi; nekateri niso verjeli v združno enotnost in zavest, drugi bi se vključili le, da bi v zadrugi nabavljali material in potrebščine, nad 60 let stari mojstri pa bi s svojo poklicno zaostalostjo onemogočali zadrugi sodobno proizvodnjo in strokovni napredek. Po takratnem zakonu je bilo za ustanovitev potrebnih najmanj 10 članov oziroma mojstrov. Strokovni učitelj Josip Steinman je omogočil nekaterim starejšim čevljarjskim pomočnikom, da so naredili mojstrski izpit. Tako je bilo vseh, ki so bili pripravljeni vključiti se v zadrugo, 15. Ti so podpisali ustanovno listino za čevljarke zadrugo v naslednjem vrstnem redu:

1. Nastran Vinko, Studeno
2. Mesec Franc, Selca
3. Debeljak Miha, Dolenja vas
4. Pintar Janez st., Studeno
5. Pintar Janez ml., Studeno
6. Koblar Anton, Železniki
7. Kokalj Franc, Golica
8. Pintar Leopold, Studeno
9. Pintar Valentin, Studeno
10. Nastran Janez, Studeno
11. Nastran Urban, Bukovščica

12. Nastran Janko, Studeno
13. Megušar Luka, Rudno
14. Benedičič Lovro, Ševlja
15. Steinman Josip, Ljubljana
16. Božič Vincenc, Kališe

Ko so bile vse priprave zaključene, so sklicali občni zbor — 25. 9. 1938 pri Antoniji Prevec na Studenem. Določili so takle vrstni red:

1. Posvetovanje o ustanovitvi zadruga,
2. sprejem zadružnih pravil,
3. volitve upravnega in nadzornega odbora in
4. razno.

Skupščino je otvoril Vinko Nastran, ki je zbranim razložil namen ustanovitve zadruga. Vseh 15 navzočih ustanovnih članov je podpisalo ustanovno listino in vpisalo vsak svoj poslovni delež, ki je znašal 1.000 din in sprejelo zadružna pravila. S tem je bila zadruga ustanovljena in izbrali so ji naslov: Čevljarska produktivna zadruga »Ratitovec«, Studeno pri Železnikih. V prvi upravni odbor so bili izvoljeni: Franc Mesec — predsednik, Luka Megušar — podpredsednik, Vinko Nastran — poslovodja in tajnik; v nadzorni odbor pa: Lovro Benedičič st. — predsednik, Josip Steinman in Franc Kokalj — člana.

Skupščina je določila pristopnino 50 din.

Upravni odbor je prevzel ustanovne listine in zadružna pravila ter jih predložil okrožnemu in trgovskemu sodišču v Ljubljani, kjer je bila zadruga 14. 10. 1938. leta vpisana in registrirana. Iz sklepa o vpisu je razvidno, da je namen novoustanovljene zadruga: pospeševanje gospodarskih koristi članov s skupnim poslovanjem v okviru zakonov, posebno pa nakupovanje surovin, orodja in čevljarskih potrebščin, izdelovanje v skupnih delavnicah in prodajanje vseh čevljarskih izdelkov, skrb za delovne prostore in strokovno izobraževanje članov.

Po zadružnem pravilniku so člani lahko poslovni delež 1000 din vplačali v celoti ob vpisu ali pa v več obrokih. Vsak zadržnik je jamčil za zadrugo s poslovnim deležem in še s petkratno vrednostjo deleža. Zadrugo je zastopal upravni odbor ali njegov pooblaščenec, podpisovala pa sta jo dva člana upravnega odbora ali en član in pooblaščenec uslužbenec. Z vsemi skupščinskimi in drugimi sklepi so se člani zadruga seznanjali na oglasni deski v poslovnih prostorih zadruga.

Organi zadruga so si želeli čimprej zagotoviti obratne prostore, kjer bi pričeli z delom. Pričakovali so, da jim bo gospodarska zadruga na Češnjici odstopila svoje prazne prostore. Vendar s tem ni bilo nič. Mnenje, da čevljarji ne bodo dolgo skupaj v novi zadrugi, je še vedno prevladovalo tako pri prebivalstvu kot pri upravnem odboru gospodarske zadruga. Vendar so vztrajali in končno jim je uspelo dobiti prostor pri Antoniji Prevec na Studenem, ki pa so ga morali prej primerno urediti. Srezki inšpektorat v Škofji Loki jim je izdal obratovalno dovoljenje za 10 let z nekaterimi pripombami, predvsem da si morajo v tem času poiskati ustrežnejše prostore.

Za začetek poslovanja so določili 2. januar 1939, ko so vsi člani premestili vse svoje orodje in stroje v zadružne delavnice. Vodja dela je bil Franc Mesec, predsednik zadruga »Ratitovec«. Na začetku so morali prebroditi nekaj težav; nasprotniki zadruga so razširili vest, da so čevljarji ustanovili svojo zadrugo

valcem. Upravni odbor zadruga je te govornice demantiral s posebnim razglasom zato, da bi brez konkurence prodajali izdelke in opravljali usluge prebivalstva, v katerem so obrazložili pravi namen ustanoviteljev in poudarjali splošne interese in koristi prebivalstva v širšem in ožjem poslovnem krogu zadruga. Najbolje pa je zadruga to dokazala s kvalitetnimi izdelki, zmernimi cenami, solidno postrežbo, poštenim poslovanjem in dvigom proizvodnje. Hkrati pa se je že prvo leto uspešno uveljavila na tržišču in leto tudi poslovno uspešno zaključila.

Vodstvo zadruga je od vsega začetka posvečalo veliko skrb medsebojnim odnosom. Zato so že pri vselitvi poskrbeli za točno oceno vrednosti vloženih osnovnih sredstev, orodja in modelov posameznih članov, ter jim jih knjižili v dobro. Izplačevali pa so jih postopoma, v mejah finančnih možnosti. Po sporazumu s posameznimi zadružniki so le-ti svoje dobroimetje pustili na račun zadruga in so jim zato priznali primerne obresti.

V začetku so zadružniki delali skupno, na koncu tedna so izračunali doseženi zaslužek, ki so ga delili v enakih zneskih za posamezno opravljeno delovno uro. Izplačilo je sledilo po štirinajstih dneh, kar pomeni, da so zadrugi vedno ostali enotedenski zaslužki zadružnikov, ki so bili pravzaprav prvo zadružno obratno sredstvo — poleg vpisnine in poslovnih deležev.

Čevljarna RATITOVEC na Češnjici

Leta 1972 v šivalnici montirani tekoči trak, s katerim so dosegli 20% povečanje proizvodnje Foto arh. Tone Mlakar

Že januarja 1939 je zadruga »Ratitovec« zпросila pri Hranilnici in posojilnici na Češnjici, da ji odpre tekoči račun. Prošnji so ugodili in jim odobrili kredit v višini 30.000 din s 7 odstotnimi obrestmi. Za vplačila pa so zadrugi priznali 5 odstotne obresti. S tem kreditom je bilo zadrugi omogočeno nemoteno poslovanje in razširitev proizvodnje.

S povečano proizvodnjo so lahko sprejeli tudi vajence; prvi je bil sprejet junija Jože Šmid s Studena. Septembra pa je Josip Steinman že vodil prvi praktični tečaj v zadrugi. Nabavili so tudi čistilni stroj, za katerega je ministrstvo za trgovino, obrt in industrijo dodelilo pomoč 10.000 din, 5000 pri naročilu in 5000 pri nabavi.

Prvo leto so svoje izdelke uspešno prodajali s pomočjo trgovine Ivana Wagnerja v Ljubljani. Zato so precej pozornosti posvetili zaposlovanju novih članov, da bi tako dvignili proizvodnjo. Zaradi bližajoče se II. svetovne vojne so lahko zaposlili le žensko delovno silo, mlajše za prešivalke, starejše pa za razna čevljarska dela. Stari čevljarji novega dela, ki se je že delilo na posamezne faze, niso zmogli; opravljali so predvsem usluge in lažja, manj zahtevna dela pri izdelavi obutve.

Leta 1939 je bil čisti dobiček zadruga nekaj nad 28.000 din, v letu 1940 pa je narasel na 38.000 din in bi bil še višji, če ne bi čevljarna izgubila precej delavcev, ki so morali na vojaške vaje.

V letu 1941 je vpoklic vojaških obveznikov za nekaj mesecev onemogočil delo v čevljarni »Ratitovec«, saj skoraj ni bilo delavcev, ker so bili moški mobilizirani. Po propadu Jugoslavije, ko so se — razen enega — vsi vrnili, so delo nadaljevali. Nemška okupacijska oblast jim je sicer zagotovila naročila, material in vse potrebno, vendar so zadružniki kmalu pričeli delati za NOV. Ko je leta 1943 odšlo v partizane nekaj članov zadruga, so starejši in bolehnii nadaljevali z uslugami prebivalstvu, hkrati pa izdelovali zgornje dele čevljev za terenske delavnice NOV. Zaradi podpore partizanom je okupator leta 1944 izpraznil vse trgovine in skladišča v Selški dolini, zaprl dolino in onemogočil oskrbo. Iz čevljarne »Ratitovec« pa so s pomočjo člana zadruga še pravočasno odpeljali k partizanom vse, kar je bilo koristnega. Kmalu za tem so morali v delavnicah delo povsem ukiniti.

Delo so nadaljevali po osvoboditvi, ko so se čevljarji vrnili iz partizanov — razen štirih, ki so svoja življenja darovali za svobodo. Prva nakazila materiala je zadruga prejela od okrožnega ljudskega odbora in je delala za potrebe opustošene domovine. Kasneje je bila vključena v plansko gospodarstvo in v konzorcij v Kranju, ki je nakazoval material in odkupoval vse zadružne izdelke. Morali so sprejeti v uk in priučevanje učence in učenke, da so lahko zadostili naraščajočim naročilom.

Dohodek zadruga je v letu 1945 bil 13.925 din, bil pa je v stalnem porastu, saj je leta 1947 — pri skupnem dohodku 3.600.000 din — narasel že na 269.000 dinarjev, razdelili pa so ga po pravilniku zadruga. Zaradi večje proizvodnje in uspešne prodaje so morali razširiti obratne prostore; zgradili so prizidek, v katerem je bila pri krojevalnica in prešivalnica, v kleti pa skladišča, vendar je bilo to premalo.

Leta 1948—1949 so vzeli v uk 16 vajencev in precej žensk v prešivalnico. Proizvodnja se je občutno povečala, zlasti po ustanovitvi podjetja »Obutev« v Kranju. Zato so pričeli razmišljati o zgraditvi popolnoma novih, sodobnih obratovalnih prostorov. Po neuspešnih dogovarjanjih z lastniki zemljišč in stavb so končno zadrugi dodelili nacionalizirano zemljišče na Češnjici. Izdelavo projek-

Čevljarna RATITOVEC na Češnjici
 Oddelek za montažo spodnjih delov obutve

Foto arh. Tone Mlakar

ta delavnic in poslovnih prostorov so zaupali Mihi Kurniku iz Tržiča. Z lastnimi sredstvi in prostovoljnim delom pa so lahko pričeli graditi šele leta 1951. Tega leta so urejali teren in pripravljali material. Leta 1952 pa so pričeli graditi sami le z nekaj kvalificiranimi mojstri in so zabetonirali temelje ter prvo ploščo.

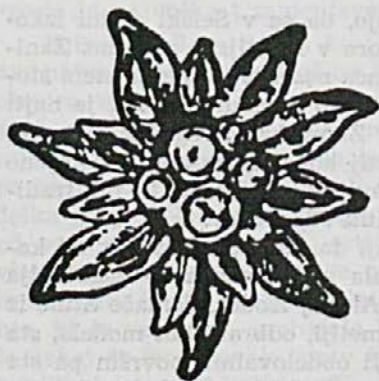
Leta 1953 je zadruga preživljala krizo. Po likvidaciji podjetja »Obutev« so ostali brez odjemalcev, saj jim je to podjetje prodalo vso proizvodnjo. Nekateri delavci so morali na dopust, nekateri pa so delali drugod. Vendar so proti koncu leta kupili od privatnika stroj za flexi izdelavo, tj. za šivanje podplatov, kar je močno posodobilo proizvodnjo. Vključili so se tudi v novoustanovljeno nabavno prodajno zadrugo »Gorenjka« v Kranju. Sodelovali so še s čevljarstvo industrijo v Žireh, večja naročila pa so dobili tudi od JLA.

Leta 1954 je zadruga — na podlagi novih predpisov in zakona o samoupravljanju — prešla v status podjetja družbenega sektorja. Izvolili so direktorja in organe samoupravljanja, hkrati pa zadrugo zbrisali iz zadružnega registra. Vpisani so bili v seznam obrtnih podjetij z imenom ČEVLJARNA RATITOVEC.

Zaradi pomanjkanja denarja so dela pri novih prostorih nadaljevali šele leta 1958, ko so dobili nekaj kredita. V novembru naslednje leto so zgradbo dokončali in se vselili. Kupili so tudi nekaj nove opreme, zato so lahko tudi povečali število zaposlenih, ki je leta 1963 naraslo na 90 delavk in delavcev.

Z novimi prostori, z izboljšanjem delovnih pogojev, z nabavo novih strojev, ki so omogočili sodobnejšo proizvodnjo, z zmernimi cenami in s kvaliteto izdelkov je podjetju uspelo zadovoljiti potrebam tržišča. Danes jih tare problem delovne sile, saj je znano, da Selški dolini primanjkuje delavcev. Zato vidijo napredek v nadaljnji modernizaciji tehnične opreme in proizvodnje, ker bodo le tako lahko zadostili vedno večjim zahtevam, ki jih pred ta majhni kolektiv postavlja tržišče.

Čevljarna

Ratitovec

Železniki

*Izdeluje kvalitetno moško, žensko
in otroško obutev*

Se priporoča!

PRIPOVED O KMETOVANJU V SELŠKI DOLINI VČERAJ IN DANES

Reliefne in talno-klimatske danosti dopuščajo, da se v Selški dolini izkorišča le približno četrtina skupne površine prostora v kmetijske namene. Zanimivo je, da se osnovna posestna struktura od konca naselitve v petnajstem stoletju pa vse do danes v osnovnih potezah ni bistveno spreminjala, kot je najti dokumentirano v nekaterih drugih prispevkih Zbornika. Drugačne potrebe, nove zahteve, migracijski tokovi zadnjih desetletij kot tudi znatno dopolnjene proizvodne tehnologije pa vse bolj vztrajno postavljajo vprašanja, ki jim tradicionalna naravnost ne more več najti učinkovitih odgovorov.

Zanimivo bo vedeti, kako vidita svoj jutrišnji dan dva kmetovalca, od katerih si eden — Franc Benedičič, domače Jerala s Studenega — zagotavlja eksistenco s kmetovanjem v ravninskem, drugi, Alojzij Koder, domače Štulc iz Davče — pa v razgibanem hribovskem svetu. Kmetiji, odbrani kot modela, sta že več generacij v lasti istih družin, po velikosti obdelovalnih površin pa sta obe v mejah povprečja za gorenjsko regijo, ki znaša 3,3 ha. V obeh primerih je gospodarjenje z gozdom sestavni del dejavnosti. Podatki, ki jih v svojih prispevkih navajata F. Benedičič in A. Koder, sicer niso v zapisu dokumentirani, izvirajo pa iz skrbno vodenih domačih vknjižb, ki segajo tudi v prejšnjo generacijo.*

Kmetija na ravnem dolinskem svetu (Studeno)

Kmetija leži na rahlo nagnjenem dnu Selške doline. Obdelovalne površine kot tudi travniki se razprostirajo na obrečnem svetu, košenice in gozdovi pa so v višjih nagnjenih legah na obeh straneh doline.

Moj oče je gospodaril na 25 ha zemlje, ki jo je dedoval od svojega očeta. Dva hektara je preoraval, 5 ha le kosil, ostalo pa je bilo obraslo z gozdom. Boljši svet na ravnem se je oral, manj primerne površine ob vodi in prodiščih so bile za travnike, bolj strme lege pa so bile uporabljene za košenice, kolikor niso bile poraščene z gozdom. K temu je spadal tudi za tiste čase primeren hlev, ki je bil ravno na novo grajen v času pred njegovim prevzemom in mu ga zato ni bilo potrebno spreminjati, ter kozolec, ki ga je zob časa hitreje načenjaj in je moral biti od časa do časa obnavljan. Stanovanjsko stavbo je prevzel v dokaj skromni obliki in jo je med svojim gospodarjenjem močno zboljšal. Oče je bil kmet kot takrat marsikdo v njegovi okolici in še številnejši v že odmrlih generacijah. Kmetija je zaposlovala družino in ji nudila streho nad glavo in skoro vso za tisti čas potrebno hrano, redki presežki z njiv — nekaj več iz hleva in gozda — pa so prinašali v hišo potrebni denar.

* Prispevke F. Benedičiča in A. Kodra pripravil za tisk dr. France Megušar.

Kmetovalo se je na način, ki je bil v tistem času znan v kraju in sploh v dolini. Ključ je bil v primerni in zdravi delovni živali. Oče si je pomagal s po enim konjem, včasih si je sposodil tudi sosedovega, šlo pa seveda ni brez vola ali bika, kolikor je ta bil v hlevu. Plug je bil železen, pomagali so si že z okopalnikom in slamoreznicjo, poznali pa so tudi že električno, vendar jim je rabila le za razsvetljavo. Mlatili pa so v kraju takrat že z mlatilnico, ki so jo skupno nabavili. Večino poljskih in gozdnih del je opravil s 5-člansko družino, le ob žetvi in košnji si je moral pomagati z ljudmi od drugod.

V hlevu je najpogosteje stalo sedem glav goveje živine, tri molznice, občasno bik, ostalo pa mlada živina. Gospodinja je vsako leto vzrejala po 3 do 4 prašiče, manjkati pa tudi ni smela plemenska svinja. Bik je bil ponavadi lastne vzreje in največkrat zamenjavan z drugimi rejci.

Njive so bile v tistem času prav pisano obrasle. Potrebno je bilo pridelati kar največ za potrebe družine kot tudi nekaj za žival. Tako je oče redno sejal pšenico, rž, ječmen, oves, ajdo, manjkala nista niti lan in proso, nekaj zemlje pa je zasadil tudi s koruzo, krompirjem, fižolom in deteljo. Če je bila letina primerna, so pridelki z dveh hektarov njiv pokrili skoraj vse potrebe družine po hrani, tako da so kupovali olje, kavo, sladkor in sol, nekaj njivskega pridelka pa je bilo namenjenega tudi živalim. Letina je bila predvsem odvisna od vremenskih razmer. Zlasti neugodna je bila pozna zmrzal ali obilnejša vlaga v času zorenja. Kar je uničila pozeba, je bilo pač treba na novo zorati in obsejati. Rastlo je, kot je leto dalo, nekaj pa je gotovo prispevalo tudi znanje, ki je večinoma prehajalo le iz roda v rod. Gnojenje s hlevskim gnojem je nekaj že izravnalo, prav tako tudi izbira in menjava semena, mineralnih gnojil niso uporabljali, rastlinske bolezni in škodljivci so se širili, kot jim je krojila usodo narava. Ob slabih letinah pa je gospodar stisnil zobe in počakal na boljše dni. Po tradiciji kraja pa je bila vsaka njiva zelo skrbno obdelana, saj sta bila po dva pridelka na isti površini skoro pravilo kraja in generacije.

Stuđeno

Foto France Planina

Delovnih rok pač ni manjkalo. Med vsemi navedenimi poljščinami pa je posebno mesto treba dati fižolu, ki je sicer redno rastel med krompirjem, vendar pa je bil po tradiciji edini, ki je bil namenjen prodaji. Vsi ostali pridelki so šli namreč skozi želodec družine in živali na kmetiji. Ozimnemu žitu je najpogosteje sledila ajda, ječmenu korenje ali repa. Tudi koruzo so redkeje sadili samo, največkrat je rastle skupaj s fižolom. Za korenjem in repo pa je njiva največkrat prezimila v prahi. Radi pa so v tistih časih zasejali nekaj površine tudi s črno deteljo.

Okrog gospodarskih poslopij seveda ni smel manjkati sadovnjak, kjer je rastle nekaj jablan, hrušk in tudi drugega sadnega drevja. Velik del pridelka se je predelal v mošt ali prekuhal v žganje, nekaj pa se je porabilo doma v svežem stanju. Le če je bila letina zelo rodna, se je sadje tudi odprodalo kot tudi nekaj žganja.

Kot sem že omenil, je oče skrbel, da je v hlevu imel po sedem glav goveje živine. Najpogosteje je imel po tri molznice, bika ali vola, ostalo pa je bila mlada živina za spodrejanje. Bik je moral biti licenciran in je služil tudi potrebam bližnjih gospodarstev, po primernem času pa so ga menjali ali pa odstopili, tudi odprodali v drugo rejsko območje. Prirastek mesa se je praviloma odprodajal. Včasih je to bil spitan vol, ostarela krava, včasih pa plemenska telica. Mleko se je deloma porabilo doma, deloma pa ga je gospodinja predelala v maslo, ki pa se je nasprotno mleku, za katerega ni bilo trga, prodajalo. Prašiči so bili večinoma poklani doma, če se je odprodajalo, so prodali kvečjemu enega.

Sečnja v gozdu je skoro izključno usmerjala cena lesa. Težko je oceniti letni posek v tistih časih. Narekovale so ga tako domače potrebe kot tudi cene lesa. Bukova drva so bila potrebna domu, del se je tudi odprodajal, smrekov les se je prodajal v hlohkih Sodarski zadrugi kot tudi privatnim lesnim trgovcem. Pogodbeno pa je oče najel človeka za kuhanje oglja, izkupiček za oglje pa sta si delila, pri čemer sta dve tretjini odpadli oglarju, ena tretjina pa lastniku lesa. V splošnem pa je gozd služil finančnemu izravnavanju, kajti ko je bila potreba po denarju večja, se je posekalo več...

Iz zapiskov tistih časov se da ugotoviti, da je bilo takrat potrebno odšteti za kritje davkov iztržek za okrog 200 kg žive teže goveje živine ali pa 8 m³ smrekovega lesa. Drugih finančnih vezi s širšo okolico takrat niso poznali. Ker je oče vse pridelke praviloma zapisoval, se da oceniti, da je bila denarna vrednost pridelkov iz kmetijstva in gozdarstva najpogosteje v razmerju 1:2 v korist gozdarstva.

Znanje, s katerim se je oče loteval njiv, živine in gozda, je bilo večinoma prevzeto od prednikov. Ni zanemariti tudi izpopolnjevanja, do katerega je prihajalo z izmenjavo skušenj v soseski, poleg tega je rad čital strokovni list, obiskal kako kmetijsko razstavo. Zlasti je rad obiskoval živinorejske razstave, kjer je tudi sam razstavljal. Bil je včlanjen v gospodarsko in živinorejsko zadrugo.

Če sedaj preskočim 30 do 40 let, ki loči podani opis gospodarjenja na kmetiji v času mojega očeta do današnjih dni, na zunaj kmetija ne kaže velikih sprememb. Celotno posestvo je nekoliko povečano — vse posestvo danes obsega 28 ha — nekaj več je zemlje pod gozdom, za 1,5 ha pa je več orne zemlje. Nekaj košenic pa se je v zadnjem času obraslo z gozdom.

Precej spremenjenega pa je danes najti na obdelovalnih površinah. Številne rastline so zginile, žit sploh ne sejem več, preoravam pa vse, kar je na

ravnem. Osnovno težišče je na pridelovanju krmnih rastlin, za potrebe doma oziroma trga je ostal le še krompir. Preoravam ledino oziroma dotrajane travnodeteljne mešanice ter najprej sadim koruzo za krmo in nekaj krompirja. Naslednje leto se zvrsti krmna pesa, zatem pa se površina ponovno zaseje s travnodeteljno mešanico, ki pri košni rabi pri klimi in tleh vzdrži nekako pet let. Nato se krog ponovi. Letno trosim okrog 4000 kg mineralnih gnojil. Travnodeteljne mešanice niso posebej oskrbovane, redno pa s škropljenjem proti škodljivcem in boleznim varujem krompir, na kemični način pa zatiram plevel pri koruzi.

Obdelovanje tal je danes enostavnejše in tudi manj naporno. Delam namreč z lastnim traktorjem, ki je po potrebi in želji tudi na voljo sosedom za plačilo ali vrnitev usluge. Traktorske priključke imam deloma sam, deloma pa si jih izmenjujemo s sosedi. V skupni lasti pa imamo trosilnik mineralnih gnojil. Tudi delo v gozdu je precej manj naporno, odkar so na razpolago motorne žage in traktorski prevoz.

Vse spremembe pri rabi tal imajo en sam namen: pridelati čim več krme, ki jo uporabljam za govejo živino. Tako preusmerjena proizvodnja ima še marsikatero ozko grlo, vendar računam s tem, da bo kmalu mogoče večino krme pokladati silirane. Danes se namreč še vse, kar ni sveže porabljeno, suši, kar porabi precej časa, pa tudi zgube hranilnih snovi so v naši klimi pogoste. Na 8 ha pridelana krma mi zadošča za letno prirejo približno 2000 kg govejega mesa in 20.000 do 23.000 litrov mleka. Je pa to slika, ki je značilna le za nekaj zadnjih let.

Neposredno po končani vojni sem se zaradi splošnega pomanjkanja maščob najprej ukvarjal s prašičerejo, zatem pa nekaj let tudi z vzrejo piščancev. Ni pa obilnejši in primernejši krmi za živali pripisati vseh teh ugodnejših podatkov. Molzna kontrola kaže, da je bilo v času gospodarjenja mojega očeta namolženega povprečno 1200 l mleka na kravo letno, danes pa podatek za zadnjih nekaj let kaže povprečje 3000 litrov za najboljše molznice. V tej številki se gotovo kažejo tudi lastnosti današnjih pasem in sploh prizadevanj rejske službe.

S kmetijo se danes ukvarjamo trije. Pomoč gospodinje je potrebna na polju le v konicah ob spravilu koruze in krompirja ter pese, najpogosteje pa tudi pri sušenju in spravilu zelene krme. Druga dela na polju kot tudi v gozdu opravim sam s sinom, ki pa je v zimskem času v kmetijski šoli.

Gospodarjenje z gozdom je danes precej manj prepuščeno prosti lastni presoji. Letno posekamo 30 do 40 m³ smrekovine in bukovine. Ogljari pa se ne več.

Denarni promet je danes neprimerno večji, kot je bil v času gospodarjenja mojega očeta, kajti tudi potrebe so neprimerno večje. Za prehrano družine je treba kupovati razen domače zelenjave in mleka ter krompirja praktično vse. Bolj iz tradicije priredimo vsakoletno še po 2 prašiča, ki ju zakoljemo in porabimo doma. Sama davčna dajatev se danes ne razlikuje mnogo od bremena, ki ga je plačeval moj oče. Ves davek je pokrit z vrednostjo 200 kg teže goveje živine ali 10 m³ lesa. Poznamo pa danes nove finančne dajatve, ki jih predstavljajo prispevki za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, stroški gospodarjenja z gozdovi, razni samoprисpevki itd., seveda pa to odtekanje sredstev ni enosmerno. Ker pa je prilagajanje razmeram na trgu povezano na manj trajno proizvodno usmerjenost, je razumljivo, da je investiranje v preusmeritev finančno toliko zahtevna, da kmetija sama težko zbere vsa potrebna sredstva.

Nekaj kreditov že imam, po potrebi upam, da mi bodo še dosegljivi, računam pa na to, da mora osnovna stabilnost biti podana s stabilnimi cenami. Nesorazmerno visoko pa je dohodek bremenjen v gozdarstvu.

Če upoštevamo podatek iz časa gospodarjenja mojega očeta, ko sta si na naši kmetiji vrednost pridelka z obdelovalne zemlje in gozda stala nasproti v razmerju 1 : 2 v korist gozda, je danes najti razmerje povečano in tudi obrnjeno, kajti račun kaže za sedanjí čas razmerje 4 : 1 v korist vrednosti pridelkov z obdelovanih površin.

Stik, ki ga gojim z drugimi organizacijami, je živahen. Ves čas gospodarjenja sem član kmetijske zadrúge, prek zadrúge poteka tudi skoro ves nakup gnojil, semena in koncentratov, prav tako pa prek zadrúžnih organizacij oddajam na trg večino pridelkov. V hiši imamo stalno kmetijska strokovna glasila, od časa do časa pa se radi udeležujemo tako razstav kot tudi izletov v kmetijska področja, ki nam morejo nuditi zanimive zglede. Na splošno imam občutek, da s tako preurejeno kmetijo ne zaostajam za povprečnim dohodkom v okolici, ki je močno industrializirana.

Kmetija v Davči

Vas Davča leži na zahodu Škofjeloškega pogorja, južno od Zadnje Sore, na slemenih med Poreznom in Blegošem. Tu so se ljudje naselili v sredi 16. stoletja. Prvi naseljenci pa so v te kraje prišli že dosti prej. V knjigi Zgodovina Tolminske je ime Davča omenjeno že okoli leta 1350. Ljudje v Davči so krčili najprej gozdove, pripravljali so drva, sekali les za jezove na Sori, kuhali so oglje za fužine. Pozneje, ko so na posekah naredili njive, so se pričeli ukvarjati s kmetijstvom. Tako je z leti nastalo na področju današnje Davče okrog 35 večjih kmetij, ki so imele od 35 do 80 ha zemlje. Kmetovanje na teh kmetijah je potekalo nad dvesto let nespremenjeno, leto za letom, desetletje za desetletjem enako. Način gospodarjenja in razni običaji, ki so spremljali razna opravila, so se podedovali iz roda v rod. Oče je naučil gospodariti sina, ta pa zopet svojega potomca. Šele v zadnjih letih se je način gospodarjenja na kmetijah v Davči spremenil. In ko se sedanjí gospodarji pogovarjajo, večkrat nanes beseda tudi o tem, kako bo čez dvajset let na teh samotnih domačijah. Ali bodo tulili volkovi v mrzlih nočeh ali pa bodo še naprej jokali otroci, kot so že štiri stoletja.

Da bi se lažje razumelo življenje na teh samotnih pobočjih, bom skušal prikazati, kakšna je bila kmetija pred leti, kakšna je sedaj in kaj pričakujemo od bodočnosti.

Kmetija, ki jo bom opisal, ima v posesti 86,80 ha zemlje. Leži na nadmorski višini 800 m. Večina zemlje je na osojni, severni strani. Lega je precej strma. Do okrog leta 1950 je bilo teh 86 ha zemlje razdeljeno tako:

njive so obsegale 3,60 ha, senožeti je bilo 21,47 ha, na površini 44,87 ha so se razprostirali pašniki, 16,84 ha zemlje pa so pokrivali gozdovi.

V hlevu je bilo do druge svetovne vojne okrog 20 glav goveje živine, 15 do 20 ovac, 4 do 6 prašičev, nekaj kokoši, v letih po prvi svetovni vojni pa tudi nekaj konj.

Od živine in skope zemlje je bila odvisna cela družina. Kar so iztislili iz puste ilovice, toliko so lahko porabili od ene do druge letine. Če je bila letina dobra, so živeli malo bolje, če je bila slaba, pa slabše. Vse potrebščine za živ-

Zaselek Zaprvič v Davči

Foto arh. Tone Mlakar

ljenje so pridelali doma. Kupili so samo sol, nekaj koruze za žgance in kakšno drugo malenkost.

Družina je imela naslednje člane:

Gospodar in gospodinja, otroke (vsak rod več kot štiri), hlapca, deklo, dokler so bili otroci majhni, tudi pastirja in pesterno. Pri hiši sta bila še stari oče in mati, torej nad deset ljudi.

Da si je družina zagotovila dovolj kruha, so vse njive vsako leto preorali in posejali z žiti, le okrog 30 arov so vsako leto pustili za ledino, da se je zemlja malo odpočila. Že jeseni, ko so izkopali krompir, so vsejali okrog 5 mernikov ozimne rži, spomladi pa še do 8 mernikov ovsa, 6 mernikov ječmena, 4 do 6 mernikov pšenice, 2 do 3 mernike sorščice (jara rž in pšenica pomešani). Če je bila letina dobra, so jeseni pridelali 50 do 60 mernikov rži, okrog 60 mernikov ovsa, ravno toliko ječmena, 40 do 50 mernikov pšenice, do 25 mernikov sorščice. To žito so potem mleli v lastnem mlinu. Zadostovalo je za kruh za celo družino. Če je bila letina res dobra, je žita še ostalo in so ga hranili za tista leta, ko je potokla toča ali pa je bil kak drug vzrok za slabo letino. Sejali so še nekaj ajde za žgance. Tudi lan so sejali vsako leto. Oves so porabili predvsem za krmo prašičev in konj, kadar je bilo težko delo. Šest do deset mernikov ječmena so pridelali v ješprenj. (1 mernik je ca. 20 kg žita.)

Setev se je pričela včasih malo prej, včasih malo kasneje, odvisno od vremena, ponavadi pa po dvajsetem aprilu in je trajala tri tedne in tudi dalj, če je nagajalo vreme. Ob setvi so morali poprijeti za delo vsi, tudi otroci so bili

zaposleni pri vodenju živine. Po setvi so se ženske ukvarjale s pletvijo na njivah, okopavanjem krompirja in podobno, moški pa so sekali les in pripravljali drva za naslednje leto. Okrog 20. junija se je pričela košnja, ki se je vlekla do šest tednov pa tudi več. Nato je sledila žetev, ki je trajala do tri tedne.

Zatem je bilo treba voziti domov seno iz oddaljenih senožeti, kjer so ga ob košnji spravili v senik ali pa so naredili »kope«. V septembru je bilo treba pokositi še otavo in skopati krompir, oktobra pa se je pričela mlatev, ki je bila ročna. V lepih jesenskih dneh so nagrabili še steljo. Pozimi so zvozili spomladi posekani les do ceste, zvozili so gnoj na strme njive nad domačijo, razžagati je bilo treba drva in jih spraviti v drvarnico. Med tem časom so ženske predle volno, pletle nogavice in jopice za vso družino. Tako se je vrstilo delo leto za letom.

Vse, kar so potrebovali za življenje so pridelali doma, vendar so imeli tudi razne stroške, npr. za davke, za plačilo hlapca in dekle, nabavo usnja in podplato in včasih tudi za nakup kake obleke. Glavni dohodek je bil od lesa in živine. Prireja živine je bila zelo majhna: prvič zaradi slabe pasme in skromne krme, pa tudi zato, ker so redili predvsem vole in jih uporabljali za vožnjo. Tako je vol pri 6 letih dosegel komaj 500 kg teže. Čeprav je bilo v hlevu dvajset glav živine, so letno prodali le nekaj volov. Vzrok za majhen prirastek so bile tudi razne nalezljive bolezni, ki so večkrat razsajale med govedom.

Po drugi svetovni vojni so se razmere začele spreminjati iz leta v leto. Vedno več ljudi je odhajalo v mesta in začelo delati v industriji. Na kmetiji je vedno bolj primanjkovalo ljudi za delo. Hlapca in dekle ni bilo več. Otroci so bili še majhni. Grmovje je pričelo zaraščati nepokošene senožeti. Dokler so otroci hodili v osnovno šolo, so še redno pasli živino. Ko pa so dokončali šolanje, se je tudi paša pričela opuščati. Pašniki so se pričeli spreminjati v grmišča in gozdove. Na kmetiji je bilo vedno težje, ker sta ostala za delo le gospodar in gospodinja. Dohodki so bili majhni. Po starem se ni dalo več gospodariti. Treba se je bilo odločiti — ali opustiti kmetijo in se zaposliti ali pa začeti gospodariti drugače.

Na pobudo kmetijske pospeševalne službe pri KZ Škofja Loka sta mlada dva, ki sta prevzela gospodarstvo na kmetiji, pričela razmišljati o preusmeritvi. Največ pogojev je kmetija imela za preusmeritev v živinorejo, in sicer za vzrejo pitancev. Kmetijska pospeševalna služba je izdelala preusmeritveni načrt, ki je vseboval: ugotovitev, kolikšne površine ima kmetija za pridobivanje krme in kolikšno čredo bi s to krmo lahko preživljali, načrt za adaptacijo hleva, ekonomsko utemeljitev investicij za to adaptacijo in nabave strojev ter gradnjo silosa. Opustiti je bilo treba vse po malem. Tam, kjer je prej rastle žito, je sedaj trava za silažo. Sedaj ima kmetija okrog gospodarskih poslopij strnjen travnik, velik 6 ha, in še nekaj bolj oddaljenih senožeti. S kreditom GG in KZ je bil preurejen hlev, v katerem je sedaj 14 sodobnih stojišč. Zgrajen je silos, nabavljena siloreznica in kosilnica z obračalnikom. Ker je bil hlev preurejen šele leta 1972, je sedaj v njem šele 9 glav živine. Zagnojiti bo treba še travnike, in ko bo dovolj krme za 14 govedi, kolikor je prostora v hlevu, bo šlo letno v prodajo 5 pitancev. To bo v prihodnje tudi glavni dohodek kmetije. Tudi les bo ostal pomemben dohodek, zlasti zato, ker se z gozdom zaraščajo nekdanji pašniki in senožeti.

Vsa dela na kmetiji bosta sedaj opravljala dva človeka — mož in žena, razen ob siliranju, ko zaradi strme lege travnikov ni možno strojno spravilo in je potrebno več ljudi.

Tudi od kmetij se pričakuje večja proizvodnost, zato kmetija s 14 glavami živine in ca. 50 m³ iglavcev letnega etata ni dovolj donosna. Ker v bližini ni travnikov, ki bi jih kmetija lahko kupila ali vzela v najem in tako povečala proizvodnjo, se bo nujno v bodoče morala ukvarjati še s kako drugo postransko dejavnostjo. Glede na nadmorsko višino in ker leži domačija med samimi gozdovi, ima vse pogoje za razvoj kmečkega turizma.

V Davči je podobnih kmetij sedaj osem. Več kmetij ima možnosti za enako preusmeritev. Med mladimi gospodarji večkrat nanese beseda o tem, kako bo v Davči čez nekaj desetletij. Postavlja se vprašanje, ali bodo njihovi sinovi hoteli ostati na samotnih domačijah. Če se razmere ne bodo spremenile, prav gotovo ne, v tem so si edini. In kaj bi bilo treba storiti, da bi bilo drugače. Seveda bodo preusmeritve v živinorejo in turizem prinesle izboljšanje. Vendar bo treba izboljšati in spremeniti še mnogo drugih stvari, ki jih kmetje sami ne bodo zmogli. Treba bo izboljšati povezavo s svetom — razširitev ceste v Davčo, dobro organizirati zimsko službo za čiščenje snega, da bi bil dostop možen ob vsakem času, potrebno bi bilo postaviti nekaj žičnic in drugih objektov, ki jih domačini sami ne bodo mogli, zagotoviti kredite za vlaganje v kmečki turizem. Sprejeti bi bilo treba potrebne predpise o lovstvu, ker bo zaradi zaraščanja senožeči delala divjad vedno večjo škodo kmetijstvu, kar sedaj ni dobro urejeno. Zelo pomembno za kmetijstvo in za obstoj ljudi v Davči bi bilo tudi, da bi se uvedel v višje razrede osemletke kmetijski pouk. Tako bi otroci tudi v strokovnem pogledu dobili spodbudo in ljubezen do zemlje in kmetovanja in bi se lažje odločali za kmečki poklic.

Če se bodo rešili omenjeni problemi in pa, če se bodo splošne razmere v kmetijstvu zboljšale, kar gre zelo počasi, bodo verjetno čez nekaj let po slemenih med Poreznom in Blegošem močne kmetije, v katerih se bo še razlegal jok vnukov. Stari očetje pa bodo pripovedovali svojim vnukom in turistom, ki bodo tu preživljali oddih, kako so nekoč tu živeli in gospodarili njihovi očetje, dedje in pradedje.

AKTUALNI PROBLEMI GOZDARSTVA V SELŠKI DOLINI

Po letu 1964 je vsa dejavnost gozdarstva za družbeni in zasebni sektor kakor tudi zbiranje sredstev gozdnega sklada, ki ga je opravljala občinska služba, prešla v enotno podjetje za celotno gozdnogospodarsko območje (občine Škofja Loka, Tržič, Kranj): Gozdno gospodarstvo Kranj. Območje občine Škofja Loka zajema v organizacijsko operativnem smislu gozdni obrat, ki se nadalje deli na gozdno proizvodne okoliše (v Selški dolini trije), večinoma v skladu z eno ali več gozdnogospodarskimi enotami, ti pa na gozdne okoliše (10 v dolini), ki kot osnovne teritorialne enote obsegajo po 900—1800 ha gozdnih površin — odvisno od intenzitete gospodarjenja.

Gozdovi v Selški dolini so večinoma vsi že dve desetletji urejeni. Razdeljeni so na 5 gozdnogospodarskih enot, od katerih dve (Jelovica in Hrastnik) ob-

Lovska družina iz Železnikov na Mosteh pred pogonom na jelena

Foto arh. Tone Mlakar

GOZDNI FONDI ZA SELSKO DOLINO

Gozdnogosp. enota	Sektor lasn.	Površ. ha	Živa zaloga lesa v m ³			Letni prirastek v m ³			Letni etat v m ³		
			iglavci	listavci	skupaj	iglavci	listavci	skupaj	iglavci	listavci	skupaj
Hrastnik	družbeni	225	33.431	6.274	39.705	2.111,0	123,0	2.234,0	416,5	158,6	575,1
Jelovica	družbeni	1.237	266.242	54.103	320.345	5.772,9	1.182,4	6.955,3	4.612,5	844,5	5.457,0
Selca	družbeni	213	33.287	8.064	41.351	874,5	303,0	1.177,5	496,3	120,7	617,0
	zasebni	3.516	511.942	203.681	715.623	12.787,7	6.490,0	19.277,7	7.926,7	3.153,3	11.080,0
	skupaj	3.729	545.229	211.745	756.974	13.662,2	6.793,0	20.455,2	8.423,0	3.274,0	11.697,0
Zali log	družbeni	1.543	107.600	74.572	182.172	1.835,0	761,0	2.596,0	1.135,0	1.186,0	2.321,0
	zasebni	3.497	423.696	256.319	680.015	8.164,0	3.973,0	12.137,0	4.355,5	3.198,4	7.553,9
	skupaj	5.040	531.296	330.891	862.187	9.999,0	4.734,0	14.733,0	5.490,5	4.384,4	9.874,9
Železniki	družbeni	296	52.421	8.380	60.801	1.249,5	173,9	1.423,4	762,1	97,3	859,4
	zasebni	3.644	695.060	169.135	864.195	16.104,4	3.576,1	19.680,5	10.820,8	2.432,2	13.253,0
	skupaj	3.940	747.481	177.515	924.996	17.353,9	3.750,0	21.103,9	11.582,9	2.529,5	14.112,4
Skupaj	družbeni	3.515	492.981	151.393	644.374	11.842,9	2.543,3	14.386,2	7.422,4	2.407,1	9.829,5
	zasebni	10.659	1.630.698	629.135	2.259.833	37.058,1	14.039,1	51.095,2	23.103,0	8.783,9	31.886,9
	SKUPAJ	14.174	2.123.679	780.528	2.904.207	48.899,0	16.582,4	65.481,4	30.525,4	11.191,0	41.716,4

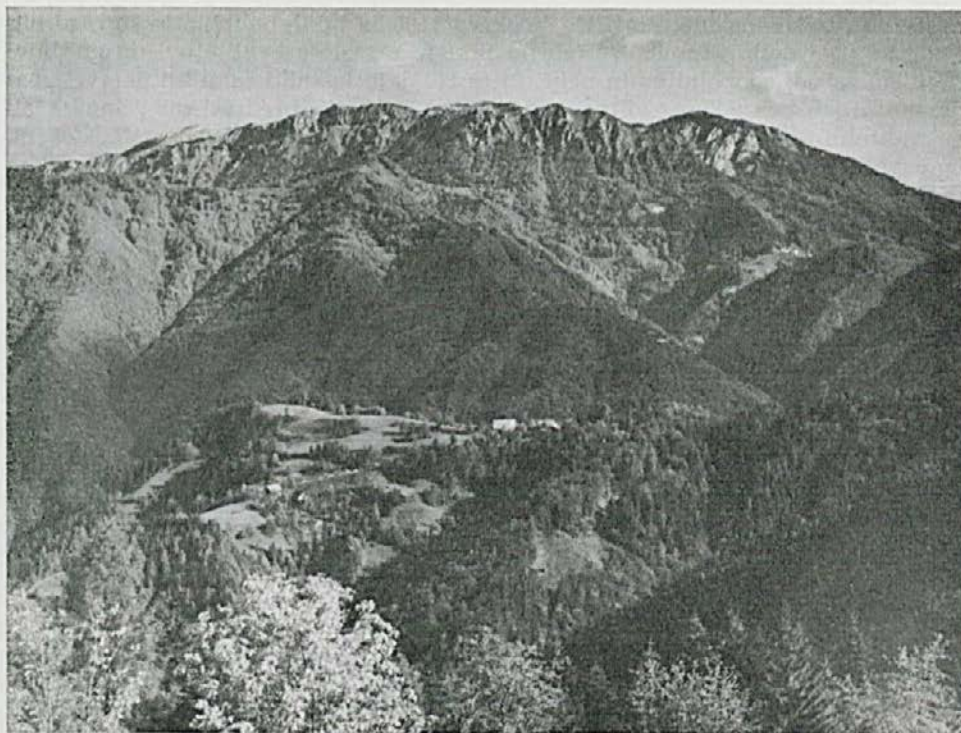
segata večje komplekse družbenih gozdov, ostale tri pa so sestavljene iz zasebnih gozdov, ki so jim priključeni tudi manjši enklavirani družbeni gozdovi. Nekatero osnovne podatke o gozdovih v Selški dolini prikazuje priloženi pregled.

Površinsko razmerje družbenih in zasebnih gozdov je 25 % : 75 %, povprečna zaloga na 1 ha 205 m³. Povprečno najboljše gozdove ima družbeni sektor na selški Jelovici, kjer dosega hektarska zaloga 295 m³, slede ji zasebni gozdovi enote Železniki 237 m³/ha, družbeni gozdovi enote Železniki z 206 m³/ha, zasebni v Selcih z 204 m³/ha idr., najslabši pa so družbeni gozdovi na Zalem logu s 118 m³/ha. Enako podobo kažejo tudi hektarski letni prirastki. Povprečni za vse gozdove je 4,6 m³. Najvišji je v enoti Hrastnik 9,9 m³/ha, sledi Jelovica s 5,6 m³, Selca in Železniki s 5,4 m³ in Zali log z 2,9 m³. Letni hektarski sečni etati pa so naslednji: Jelovica 4,4 m³, Železniki 3,6 m³, Selca 3,1 m³, Hrastnik 2,6 m³ in Zali log 1,9 m³. Delež iglavcev v zalogi in etatu je 73-odstoten in je v pretežni meri sestavljen iz zdravega lepo raslega kvalitetnega lesa smreke, ki v višjih predelih Jelovice in Dražgoške gore dosega tudi zahteve resonančnega lesa. Za sečnjo je namenjeno 63 % prirastka, ostalo pa se akumulira, da bi popravili splošno stanje gozdov in izkoristili v največji možni meri prirastno sposobnost tal in v 30—40 letih vključno z gojitvenimi in negovalnimi ukrepi dosegli povprečje žive zaloge 260—280 m³/ha. Osnovni cilj gozdnega gospodarjenja je doseči v primerno mešanih sestojih iglavcev in listavcev v 100 do 120-letni obhodnji čimveč kvalitetnega lesa, ker klima, talni pa tudi reliefni pogoji bolj pogojujejo poudarek na kakovosti kot pa na količini priraslega lesa.

Po podatkih za leto 1971 je napadlo v obeh sektorjih pri poseku 30.404 m³ lesa iglavcev in 9739 m³ listavcev. Od tega so uporabili kmetje za domačo uporabo 1610 m³ iglavcev ali 7,5 % ter 6790 m³ listavcev, pri čemer velja pripomniti, da so tu pretežno drva, s katerimi zalagajo kmečki posestniki tudi širšo in ožjo okolico. Pri iglavcih prevladuje hlodovina za žago, in sicer med 65 do 75 % celotne mase, nadalje ji sledi celulozni les, drogovi, jamski les in drugi sortimenti. Pri bukovini se zaradi slabše kvalitete le 15 do 20 % posekane količine lahko izkoristi za tehnične namene. Predvsem je tu prisotno veliko pomanjkanje industrije, ki bi bila sposobna predelati razmeroma velike količine slabšega lesa listavcev, ki že ostaja v gozdu. Za les, ki so ga lastniki v letu 1971 prodali prek gozdnega gospodarstva, so dobili, če je bil dostavljen na žago ali skladišče na železniški postaji, povprečno 213,99 din za m³, prodajna cena gozdnega gospodarstva pa je znašala 295,12 din. Polovica razlike med prodajno in odkupno ceno se zbere v biološki amortizaciji, iz katere se financira gojenje, varstvo in urejanje gozdov ter graditev in vzdrževanje komunikacij. Preostala polovica pa se uporabi za ostale stroške gospodarjenja z gozdovi, saj je gozdarstvo v obeh sektorjih lastništva izključno prepuščeno samofinanciranju, pa tudi še vedno obremenjeno s precejšnjim deležem družbenega administriranja, ki ni poceni.

Seveda pa že podatki sami govore o veliki raznolikosti gozdnih predelov Selške doline. Medtem ko so gozdovi osrednjega in spodnjega dela med najboljšimi gospodarskimi gozdovi ne samo občine, ampak tudi območja, spadajo gozdne površine v zgornjem delu v drugo skrajnost. Razvoj načina gospodarjenja v kmetijstvu in gozdarstvu ter velike in hitre spremembe zaradi deagrarnizacije prebivalstva so zapustile v tem delu doline ca. 1500 ha panjevskih gozdov in grmišč, nastalih večinoma iz zaraslih pašnikov, ki danes ne dajejo nobene koristi, čeprav so na pretežno najboljših tleh. Gozdarstvo že skoraj 18 let izvaja na teh zemljiških direktno premeno z zelo zadovoljivimi rezultati.

Pučarjeva kmetija v Martinj vrhu, zadaj Ratitovec

Foto arh. Tone Mlakar

Po poseku grmišča ali panjevca sadimo v skupinah pretežno iglavce v zmesi 86 % smreke, 10 % macesna in 4 % duglazije oziroma zelenega bora. Skupinsko primešamo plemenite listavce 1—4 % površine, in to javor in jesen. V polnilni spodnji sloj bodočega sestaja se bodo še vedno vraščali zelo vitalni listavci, ki se na površini tako dobro pomlajajo in jih je zato z negovalnimi ukrepi treba stalno držati pod nadzorom. Spočetka smo na 1 ha skupaj posadili 5000 sadik, sedaj pa se zadovoljimo s 3400 krepkimi sadikami. Vse dobro ohranjene skupine drevoja in sestoje vključimo v nove površine in tako nastaja mozaik gospodarskih sestojev, ki bodo že po 30—40 letih pričeli vračati vložena sredstva in dajati dobro izkoristljivo in vredno lesno maso.

Pri pripravi površin napade večinoma nekvalitetna lesna masa, ki ostane na mestu v gozdu. Tudi vzdrževanje nasadov zahteva zaradi bujne rasti visoke stroške. V celotnem obdobju dejavnosti je izvršena premena ca. 430 ha in, če računamo vrednost vseh del za 1 ha premene (priprava — posek grmičja, posaditev, spopolnitev in nega z zatiranjem panjastih poganjkov) na 18.000 N din, znese ta velika gozdarska investicija skupaj ca. 7.740.000 N din. Drugi večji gozdnogojitveni problem je zaraščanje doslej negozdnih površin — pretežno pašnikov in travnikov — z gozdnim drevjem. Tudi do te spremembe prihaja vsled naglega prehoda na nove intenzivne oblike kmetovanja, pa tudi zaradi hitrega odliva delavcev iz kmetijstva v bližnje naglo se razvijajoče industrijske centre. Revidije gozdnogospodarskih načrtov so ugotovile, da bo treba vključiti v delno ali

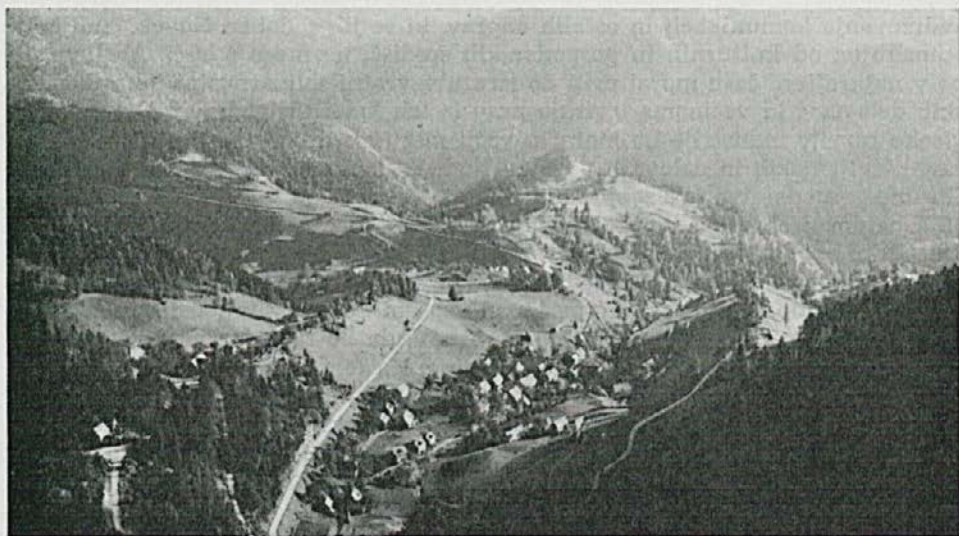
pretežno zaraslo gozdno zemljišče še okrog 1100 ha takih površin, ki so razdrobljene po vsej dolini. Le do 1/3 teh površin je zaraslo s kvalitetnejšim gozdnim drevjem zaradi spolnitev in nege, ki jo izvajajo lastniki sami ali delavci gozdarske organizacije (pogozditve, spolnitve, čiščenje predraslega grmovja ali nekvalitetnih osebkov). Preostale površine pa divjajo po svoje, ker sredstev ni in povečujejo obseg nekultiviranih pa tudi nedonosnih gozdnih površin. Tako je močno prisoten problem, kako še ohraniti in ubraniti določene negozdne površine pred divjim zaraščanjem, ki prav gotovo ne gre v prid ohranitvi lepote mozaika pokrajine in že vizualnega vtisa prisotnosti marljivega človeka na slehernem koščku te zemlje, da ostalih družbenih, ekonomskih in nacionalnih vidikov tega problema ne omenjamo.

Povprečna letna gozdnogojitvena dela, opravljena v zadnjih obdobjih (po 1966. letu) v enotah Selške doline, prikazuje naslednji pregled:

Vrsta dela	družbeni ha	Gozdovi zasebni ha	skupaj ha
1. Osnovno pogozdovanje	1,0	3,5	4,5
2. Spolnitev	1,2	3,9	5,1
3. Pogozditev premen	19,3	7,9	27,2
4. Pogozditev negozdnih površin	1,7	7,7	9,4
5. Priprava tal	18,7	3,1	21,8
6. Priprava sestojev	0,4	8,4	8,8
Skupaj obnova	42,3	34,5	76,8
7. Žetev plevela	70,6	70,6	141,2
8. Nega mladja	18,4	26,5	44,9
9. Čiščenje gošče	18,3	51,8	70,1
10. Prvo redčenje	19,2	13,8	33,0
11. Gnojenje	2,2	—	2,2
Skupaj nega	128,7	162,70	291,4
Vsega skupaj	171,0	197,2	368,2

Investicijska dejavnost gozdarstva v dolini je bila v preteklem desetletju v glavnem usmerjena v zgraditev omrežja cest in vlak, kar je bilo pogoj za obstoj vasi, naselij pa tudi razmeroma velikega števila posameznih kmetij — »celkov«.

Z naglim odhodom predvsem mlajših delavcev s kmetij v industrijske obrate doline je postal žgoč problem za obstoj kmetij, ki so na pogosto zelo oddaljenih hribovskih predelih tja do višine 1100 m. Modernizacija kmetijstva, uporaba strojev, gradnja novih sodobnejših objektov pa ne navsezadnje tudi dopolnilno delo v dolini — vse to je zahtevalo odprtje teh gorskih predelov. Gozdno gospodarstvo je po letu 1965 gradilo samo na tem območju letno od 8 do 16 km cest. Danes je v Selški dolini skupaj 262 km cest, od tega je 27 km izključno gozdnih cest, ki so namenjene samo odpiranju gozdov, 78 km je cest, ki so slabše urejene ter odpirajo posamezne kmetije ali zaselke, vodijo pa tudi skozi gozdove, 157 km cest pa je javnih. Danes razen nekaj najvišjih naselij pod Rativcem ni več vasi niti večje kmetije, ki bi ne bila po cesti povezana z dolino. Samo iz biološke amortizacije in stroškov gospodarjenja gre letno 500.000

Sorica z roba pod Donerskoglom

Foto arh. Tone Mlakar

do 600.000 N din za gradnjo, rekonstrukcijo in vzdrževanje cestnega omrežja. Velik delež pri graditvi in vzdrževanju pa imajo posamezni kmetje, ki so pogosto prispevali še dodaten del sredstev, bodisi v denarju ali delu, pa tudi krajevne skupnosti, ki predstavljajo danes koordinatorja del pri vzdrževanju teh kombiniranih prometnic. Tudi v bodoče bo delo na tem področju zahtevno, saj bo treba prav za potrebe gozdarstva zgraditi še veliko utrjenih pa tudi neutrjenih cest in vlakov, ki naj služijo sodobnejšim načinom izkoriščanja gozdov z ustrezno mehanizacijo. V družbenem sektorju pa so investicije usmerjene tudi v gradnjo delavskih prebivališč, saj danes gozdni obrat opravlja vsa dela v družbenem in zasebnem sektorju, ki jih ne opravijo kmetje sami, z delavci iz drugih republik, domačih je le še 15 %.

Poseben problem tudi za gozdarstvo predstavlja velika razdrobljenost gozdne posesti v Selški dolini. Celotna zasedba posesti, tj. 10.659 ha, je razdeljena na 1359 lastnikov, kar pomeni, da ima posamezni lastnik povprečno 7,8 ha gozdov, v teh gozdovih pa povprečno seka na leto 26 m³ letnega etata iglavcev in listavcev. Še najmanj je razdrobljena posest v zgornji dolini, kjer so se še vedno obdržale večinoma cele kmetije. Močno pa je drobljenje v okolici večjih naselij v dolini, ki po svoje kažejo na proces zmanjševanja števila kmetij in števila prebivalcev, ki se s kmetovanjem še ukvarjajo. To zmanjševanje pomeni tudi za gozdarstvo danes, še bolj pa v perspektivi, kot je že drugje omenjeno, bolečo točko. Gozdarstvo si zato prizadeva skupno s kmetijskimi organizacijami usposobiti vse tiste kmetije, ki imajo pogoje za perspektivni obstoj, da se čimprej preusmerijo v najbolj donosno dejavnost in da kmetijo zaokrožijo z vsemi možnimi oblikami pridobivanja dohodka. Sem spada prav gotovo še skoraj docela neizkoriščeno vrednotenje pokrajine pa tudi miru in počitka, ki ga lahko nudi obširno področje hribovskega in gorskega sveta Selške doline. V mislih imamo prepotreben razvoj tako imenovanega kmečkega turizma, ki bo pomagal višje vrednotiti delo na oddaljenih kmetijah pa tudi delno vračati visoke stroške

vzdrževanja komunikacij in ostalih naprav, ki se jih sodoben človek, tudi če je odmaknjen od kulturnih in gospodarskih središč, ne more odreči. Mislimo, da bo v najkrajšem času moral priti do izraza vzratni solidarnostni tok industrijskih delavcev, ki večinoma izvirajo prav iz teh kmečkih področij. Del dohodka visoko razvite industrije bo moral v večji meri kot doslej prispevati k osnovni ravni življenjskih in delovnih pogojev ljudi, ki bodo še delali na teh kmetijah. Gozdno gospodarstvo je s svojo hranilno kreditno službo že v letu dni prispevalo 15 kmetom z območja Selške doline 480.000 N din kreditov za posodobljanje kmetijske dejavnosti, ki je osnovni pogoj za obstoj kmetije, v bodoče pa bo tudi s pomočjo družbenih sredstev sodelovalo pri usmeritvi posameznih vasi ali kmetij v dopolnilno dejavnost turizma. Prvi uspešni koraki v tej smeri so že narejeni v Davči in Sorici. Potrebno bo poskrbeti, da bo ta pretežno poletni počitniški turizem podaljšan še v zimsko obdobje. Na tem področju se tudi gozdarji že uspešno uveljavljajo v sistemu izobraževanja kmečkih družin, ki se teh dejavnosti z veliko voljo in prizadevnostjo pa tudi s skromnimi sredstvi že uspešno lotevajo. S strani gozdarstva želimo v največji meri še to, da se delo in skrb kmetov in delavcev v gozdni proizvodnji vrednoti vsaj v enaki meri kot delo delavcev v industrijskih obratih doline in bližnjih mestnih središč, in to neposredno skozi pošteno ceno edinega pridelka, ki danes še vedno nosi vse preveč družbenih bremen — lesa iz gozdov, ki jih Selška dolina na srečo današnjega pa tudi bodočih rodov nima ravno malo.

GOSTINSTVO IN TURIZEM

Gostinstvo

Na prelomu stoletja je bilo v Selški dolini veliko gostiln, skupaj 32. To so bile »furmanske« gostilne, saj je bil po dolini znaten promet in so z vozmi prepeljali prav vse — do propada železarstva precej ton železarskih izdelkov pa tudi ves les, ki so ga posekali v okoliških gozdovih več tisoč kubičnih metrov. Ko so na začetku stoletja gradili bohinjsko progo, so prav tako po Selški dolini prepeljali ves material v Podbrdo. Vozili so nepretrgoma, zato so tudi gostilne dobro uspevale.

Zaradi gospodarskega mrtvila je pred in med vojno nastala v dolini velika revščina in brezposelnost. Ljudje so — vsaj občasno — iskali uteho v gostilnah, katerih število se ni zmanjšalo. Po letu 1902 so bile v Selški dolini tele gostilne:

V Železnikih: »Na grivi« — Anton Bogataj, »Na Škovinah« — Janez Bogataj, »Pri Bonceljnu« — Josip Boncelj, »Pri Jožu« — Janez Demšar, »Pri Korlnu« — Karol Dolenc, »Pri Gašperinu« — Valentin Flander, »Pri Mèru« — Josip Košmelj, »Pri Prezeljnu« — Matevž Pegam, »Pri Mihu« — Gabrijel Thaler.

V Sorici: »Pri grofu« — Franc Drol, »Pri žnidarju« — Marija Fajfar, »Na Eki« — Frančiška Koblar, »Na Eben« — Lovro Pintar, »Pri pošti« — Lovro Pintar.

V Selcih: »Pri Jakelnu« — Franc Šlibar, »Pri Štefanu« — Franc Tavčar, »Na Frtici« — Janez Vrhunc.

Na Zalem logu: »Pri Strojevcu« — Franc Demšar, »Grogur« — Ivan Žbontar; **v Dražgošah:** »Pri Beštru« — Aleš Jelenc, »Urbanovc« — Jernej Šmid; **na Češnjici:** »Pri Čoč« — Franc Demšar, »V zadruzi« — Jožef Demšar; **na Rudnem:** »Pri Matevžu« — Gašper Šmid; **na Studenem:** »Pri Šurku« — Anton Šmid; **v Dolenji vasi:** »Špan« — Karol Luznar, **na Bukovici:** »Kisl« — Janez Fojkar; **na Praprotnem:** »Kazinar« — Matija Dolenc; **v Luši:** »Pri birtu« — Janez Golob; **pri Sv. Lenartu:** »Grogc« — Anton Potočnik; **v Podroštu:** »Podrošt« — Marija Okorn; **v Davči:** »Pri Jemcu« — Martin Jemc.

Med obema vojnoma je bilo v Selški dolini še vedno 31 gostiln. V ta čas datira tudi prva turistična dejavnost, zato je precej gostiln oddajalo sobe in nudilo hrano gostom. V Železnikih je Antonija Thaler oddajala 6 sob, Joško Košmelj in Janko Jakše pa po 3, na Češnjici Franc Lotrič 5 sob, Terezija Demšar in Marija Pintar po 3, v Selcih Franja Šlibar in Franc Tavčar po 2, Janko Vrhunc 1 sobo, v Dražgošah Jakob Šmid 3 sobe, Franc Šmid 2, na Zalem logu

Ivan Veber 5 sob, Ivan Žbontar pa 1 in v Sorici Lovro Pintar 5 sob, Peter Fajfar pa 2 sobi.

Po osvoboditvi se je število gostiln za malenkost zmanjšalo — bilo jih je 27.

Na začetku leta 1973 je bilo v Selški dolini le še 13 gostiln, nekatere od teh so le bifeji, v katerih točijo pijačo in postrežejo z mrzlimi jedili, nekaj pa je slabo urejenih. Boljše gostilne so v Sorici, na Zalem logu, Železnikih, v Dolenji vasi, v Lajšah, v Davči in na Soriški planini. Zdaj so na tem območju tele gostilne:

V Sorici: »V zadrugi« — Marija Drol, topla in hladna jedila, domače specialitete ter pijače; **v Podroštu:** »Podrošt« — Franc Okorn, domača salama, klobase, želodec in pijače; **na Zalem logu:** »Pri Slavcu« — Stanka Žbontar, topla in hladna jedila, postrvi, domača salama, klobase v zaseki, pršut, pijače, tujske sobe; **v Davči:** »Pri Jemcu« — Amalija Jemc, domača hrana, želodec, klobase, pijače, tujske sobe; **v Železnikih:** »Pri mèru« — Albina Črv, avtomatsko kegljišče, hladna jedila, pijače (kuhinjo prav zdaj urejajo), »Trnje« — Vida Reya, topla in hladna jedila, pijače, »V vrtu« — Franc Peternelj, bife, biljard, igralni avtomati, »Pri Jelenkotu« — Ivan Jelenko, topla in hladna jedila, tujske sobe, »Ratitovec« — Marija Zaman, topla in hladna jedila, domače specialitete, tujske sobe, Obrat družbene prehrane pri Alplesu, bife; **v Selcih:** »Pri Marjanici« — Marjanca Šercer, bife; **v Lajšah:** »Pri Štihelnu« — Miha Berce, topla in hladna jedila, domača hrana, pijača, tujske sobe; **v Dolenji vasi:** »Pri Jurju« — Lojzka Bergant, topla in hladna jedila, klobase, salama, šunka, pijače, tujske sobe; **v Dražgošah:** »Pri Rezki« — Rezka Šmid, hladna jedila, pijača (možnost prenočišča); Litostrojska koča na Soriški planini, topla in hladna jedila, pijače, tujske sobe; Planinski dom na Ratitovcu (odprt v sezoni), topla in hladna jedila, 39 ležišč.

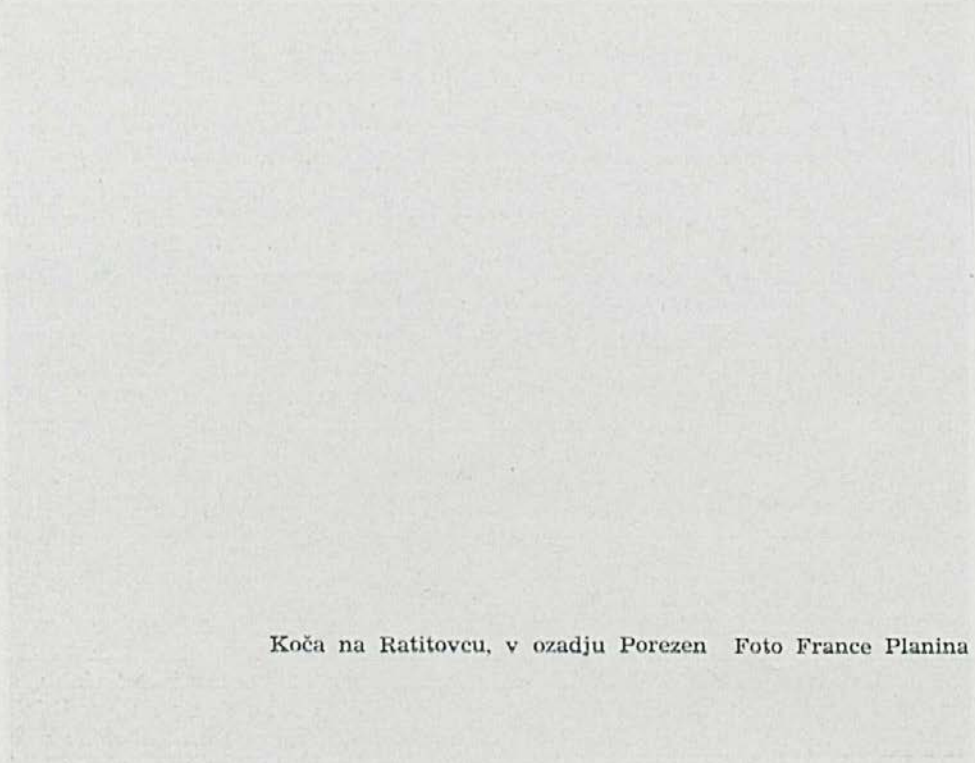
Turizem

Prvi zametki turizma segajo daleč nazaj. Upokojeni avstrijski polkovnik Inelič je namreč že okoli leta 1910 odkril Sorico, kot idealno, mirno gorsko letovišče. Ta kraj je priporočil tudi svojim prijateljem iz Gradca, Trsta in Ljubljane tako, da je v Sorico že pred prvo svetovno vojno prihajalo 4—6 turistov na oddih za nekaj tednov. Že tedaj je bilo v Sorici 6 gostiln, vendar je le gostilna »Pri pošti« — Lovra Pintarja sprejemala goste in jim nudila poln penzion, v drugih pa je bilo moč dobiti le domače klobase, zaseko, sir, kruh itd.

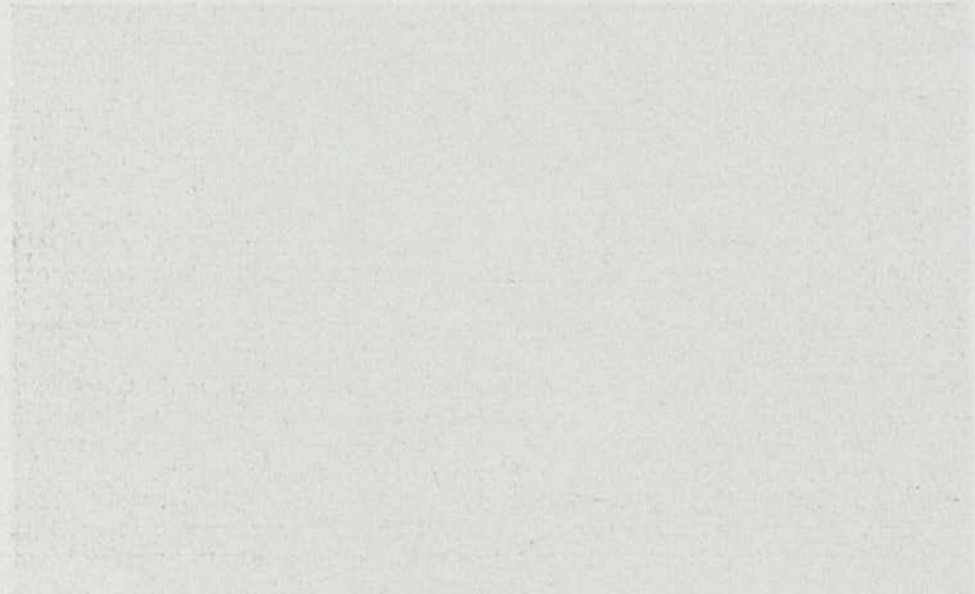
Začetek organiziranega turizma pa sega v leto 1933, ko je bilo ustanovljeno Tujsko prometno društvo za Selško dolino, s sedežem na Češnjici. V bivši Gospodarski zadrugi je dobilo svoj prostor, večjo sobo, ki so jo uporabljali za razne sestanke, hkrati pa je bila to tudi klubska soba, saj so v njej lahko igrali namizni tenis, šah, igre s kartami ipd. Po stenah so razobesili različni propagandni material — predvsem so bile to zelo uspele razglednice Ratitovca v modro rjavi niansi, pa tudi drugih krajev zgornjega dela doline.

Turisti so se kmalu odločili za oddih v mirni, odmaknjeni, a ne oddaljeni dolini. Predvsem so jo obiskovali Zagrebčani in Ljubljčanji pa tudi nekaj angleških diplomatov iz Beograda. Turistom so nudili v dolini lepe in čiste sobe, domačo hrano, mir, čist zrak, obilico izletov in druge storitve. V gostilnah zgornjega dela doline je bilo na voljo 46 sob z okoli 90 ležišči, ki so zaračunavali polni penzion po 30—35 dinarjev, postrežba pa je bila dobra in ljubezniva.

Koča na Ratitovcu, v ozadju Porezen Foto France Planina

Torka in Ravne z Ratitovca

Foto France Planina

Za zabavo turistov in domačinov je Tujsko prometno društvo uprizarjalo razne igre, organiziralo vrtno zabavo za ples in razvedrilo, saj so ob nedeljah popoldne redno prirejali ples v gostilni »Ratitovec« na Češnjici, kjer je igral kvartet bratov Arnol iz Železnikov. Ob jezu nekdanje zadrudne žage na reki Sori so postavili nekaj lesenih kabin in s tem omogočili kopanje v dokaj ugodnih pogojih. Sicer pa je bilo društvo aktivno tudi na drugih področjih, gojili so nogomet in atletiko ter prirejali razna tekmovanja z nagradami, za katere je poskrbel predvsem predsednik društva Franc Kemperle, redno pa jih je prispeval tudi zlatar Pakiš iz Ljubljane, ki je bil velik ljubitelj in občudovalec lepote Selške doline.

V Tujsko prometnem društvu so sodelovali predvsem intelektualci in študentje, pomembnejše pa, poleg predsednika Franca Kemperla, še bratje Arnol, Dermota in Žumer, Zalka Oblak, Jože Dolenc, Tone Primožič in drugi. Na tem mestu je treba dati takratnemu Tujsko prometnemu društvu vse priznanje, ker je bilo mnogo bolj aktivno, kot so turistična društva danes, saj so z malo denarja in obilico navdušenja predstavili Selško dolino naravnih lepote željnim turistom.

Leta 1934 je bilo tudi v Sorici ustanovljeno Tujsko prometno društvo. Že po I. svetovni vojni je prihajalo v Sorico precej gostov iz različnih krajev Jugoslavije tako, da je bilo poleti v Sorici tudi po 30 turistov, ki so ostali teden ali dva, nekateri celo ves mesec. Ko turizem še ni bil množičen, je Sorica že

Predici na dnevu teric leta 1972 v Davči

Foto arh. Tone Mlakar

dosegla približno 800 prenočitev, vendar ni točne evidence, ker se je v gostilni »Pri pošti«, ki je edina sprejemala goste, v vpisno knjigo vpisal le, kdor je hotel.

Z dvigom življenjskega standarda, posebno pa zaradi drugačnega, hitrejšega tempa življenja v zadnjih letih, je tudi Selška dolina postala turistično privlačna za domače in tuje turiste, ki si žele predvsem miru in počitka. Turizem pa nudi najbolj kompleksno obliko rekreacije in zato turistično povpraševanje stalno narašča. Ljudje se morajo umakniti ropotu, dimu, enoličnemu življenju in sploh spremenjenim življenjskim pogojem. Začutijo občasno potrebo po zapustitvi okolja, v katerem stalno živijo — s tem pa je turistična rekreacija postala potreba.

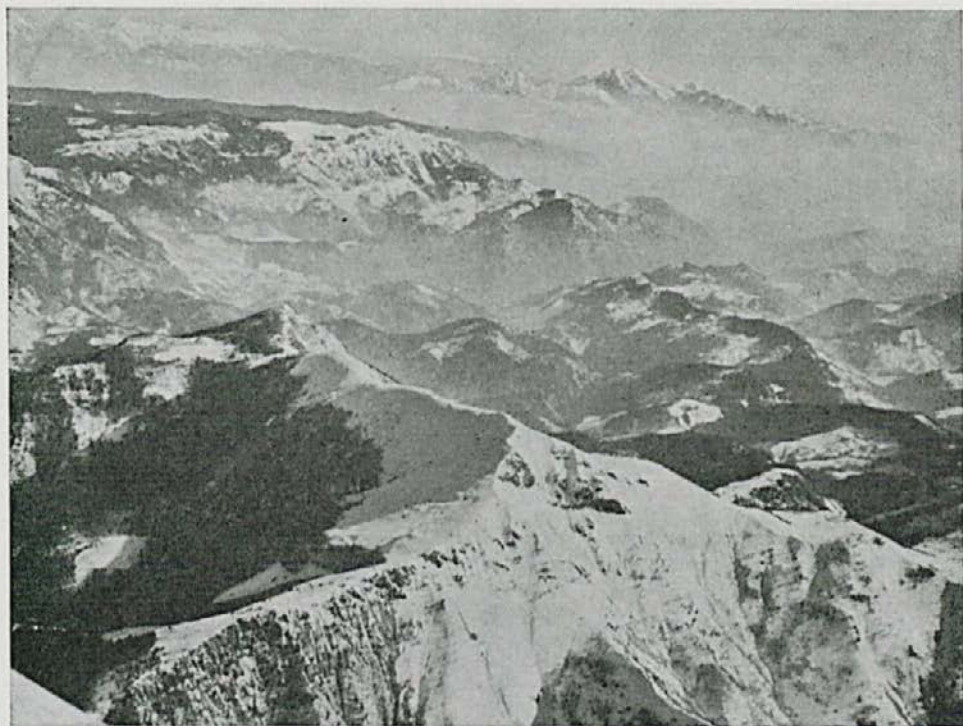
Za razvoj turizma na nekem območju je potrebno predvsem, da so dane naravne in kulturne dobrine ter da je vse urejeno za sprejem gostov. Naravne dobrine — podnebje, primerna geografska lega in oblika terena, mir, čist zrak, možnost izletov in sprehodov, nabiranje gozdnih sadežev, lov, ribolov in druge, so Selški dolini dane v veliki meri. Tudi kulturne dobrine — muzeji, spomeniki, zgodovinske znamenitosti, turistične zanimivosti, veliko nepokvarjenih kmetij, kozolcev, mlinov, znamenj itd. — lahko zadovoljijo turista. Da bi bilo urejeno turistično gospodarstvo — gostinstvo, promet, trgovina — danes ne moremo trditi.

V Selški dolini namreč turistična ponudba že daleč zaostaja za vse hitreje naraščajočim povpraševanjem, saj je bilo — razen za razvoj kmečkega turizma na Starem vrhu — malo storjenega za ostale oblike turizma. Turistična društva so v dolini 4, uspešno pa deluje le Turistično društvo Sorica. Druga društva so neaktivna, ali pa se ukvarjajo le z etnografsko-turističnimi prireditvami, ki pa so le enkrat letno (čipkarski dan, dan taric), ni pa tudi posameznikov, ki bi se s potrebnim navdušenjem lotili reševanja turistične problematike.

Kmečki turizem. Turizma ne gre jemati le kot rekreacijo, pač pa kot gospodarsko dejavnost, ki lahko bistveno pripomore k hitrejšemu razvoju nekega območja, predvsem pa tistih krajev, kjer se iz teh ali onih razlogov ne morejo uspešno razviti druge gospodarske dejavnosti. Prav kmetijstvo in turizem se v mnogočem dopolnjujeta v korist obeh. Škofjeloška občina je s smotno in načrtno politiko pripomogla k razvoju zimskega turizma na področju Starega vrha. Kmetje imajo namreč pozimi mnogo več časa in se laže posvetijo turizmu, pa tudi modernizirali so kmečka opravila in se preusmerili predvsem v živinorejo tako, da kmetijstvo ostaja glavna dejavnost — turizem jo le dopolnjuje.

Občina je za razvoj kmečkega turizma na območju Starega vrha dodelila 10 gospodarstvom 490.000,00 din kredita pod zelo ugodnimi pogoji, saj je odplačilni rok 5 let, obresti pa le 4%, ostale 4% namreč regresira občina. Posamezni gospodarji so prejeli od 20.000,00 do 80.000,00 din, kar pa je komaj zadostovalo za ureditev sob, približno toliko pa je moral prispevati še vsak posameznik. Tako je šest kmetov že uredilo v 26 sobah I. in III. kategorije 59 postelj. Za izboljšanje turizma je občina Škofja Loka organizirala tečaj, ki so se ga udeležile vse gospodinje s kmetij, ki se že ukvarjajo s turizmom. Trajal je 60 ur, seznanile pa so se z osnovnimi ureditvami prostorov in s splošnim ravnanjem z gosti.

Cene so razmeroma nizke, od 55 do 75 din za penzion, v drugega je vračunana še dnevna karta za sistem žičnic na Starem vrhu. S temi cenami kmetje ne zaslužijo kdo ve koliko, vendar še naprej vlagajo v turistično dejavnost, saj so prepričani, da bo povpraševanje še bolj naraščalo.

Porezen, Davča, Ratitovec in Kamniške Alpe iz letala
Foto arh. Tone Mlakar

Stari vrh je edino urejeno smučarsko torišče v škofjeloški občini. Dostop je po cesti, ki se odcepi od glavne ceste Škofja Loka—Železniki v Zgornjo Lušo, kjer je spodnja postaja žičnice. Smučišča na Starem vrhu so primerna za srednje dobre in dobre smučarje, postopno jih bodo uredili tudi za začetnike. Bližina večjih mest Ljubljane, Kranja, Škofje Loke in Železnikov, omogoča smučarjem iz teh krajev, da smučajo tudi v popoldanskem in večernem času, saj so smučišča razsvetljena.

V zimski sezoni 1972/73 so žičnice prepeljale več kot 300.000 potnikov in so bile 6-krat bolj zasedene kot v prvi sezoni obratovanja.

Vlaganja v turistično gospodarstvo bi se v Selški dolini vsekakor izplačala, saj je vsa dolina primerna za izletniški, pa tudi stacionarni turizem, ker je najoddaljenejša vas manj kot 80 km daleč od večjih središč, kar smatrajo strokovnjaki kot kriterij oddaljenosti za enodnevni turizem.

Zdaj ima Selška dolina torej več možnosti za izletniški turizem. Geografsko je zelo razgibano območje s številnimi grapami s potoki, dolinami, lahko prehodnimi hribi z idiličnimi vasicami in posameznimi kmetijami, turisti pa lahko naredijo tudi bolj zahtevne ture. Dolina je izhodišče za mnoge izlete, peš ali z avtomobilom. Peš so možni izleti z vsake avtobusne postaje na primer: na Križno goro, ki na vzhodu zapira dolino, v hribe Loškega pogorja na jugu, Hrastnik, Mohor, Jelovico, Ratitovec na severu, Porezen in Hoč na zahodu. Potreben je le dober zemljevid Škofjeloškega pogorja, ki ga je za 1000-letnico

Blegoški vrhovi (Mladi vrh, Koprivnik z Romovcem, Blegoš) z Ratitovca
Foto arh. Tone Mlakar

Loke izdala PZS, ali nasvet domačina. Možna je tudi krožna planinska tura, ki so jo letos odprli in posamezna mesta opremili z žigi.

Tudi za motoriziranega turista, ki hkrati spoznava nove kraje in ob postankih uživa lepote narave, je dolina zelo zanimiva. Lahko se pripelje v Baško grapo po dolini Zadnje Sore ali čez Sorico, čez Soriško planino ali čez Jelovico v Bohinjski kot, skozi Dražgoše v Podblico in v dolino Besnice do Kranja, čez Lajše in Jamnik v Kropo, po dolini Luše čez Zapreval v Poljansko dolino, ali pa se zapelje v vasi okoli Starega vrha, v slikovito in obsežno vas Davčo, v čudovito Sorico in naprej v osamljene Spodnje in Zgornje Danje, na Prtovč, v Podlonk, v Kališe, Topolje in vasi okoli Pozirna, kjer so še v prejšnjem stoletju kopali železno rudo.

Selška dolina je primerna tudi za zimski turizem, vendar so zato potrebni tehnično opremljeni smučarski centri. Stari vrh, ki je edini tak center v škofje-loški občini, bodo morali še precej dopolniti, da bi zadovoljil želje vseh smučarjev in turistov. V zadnjem času je postalo zelo aktualno zanimanje za Soriško planino, edino področje na Loškem ozemlju, ki je prišlo med več slovenskimi kraji v ožji izbor za lokacijo zimskega turizma. Pripravljajo že analize terenov in idejno programiranje, ki naj bi planino zajelo zelo kompleksno, vključili pa bodo tudi območje Sorice in Ratitovca. Za razvoj zimskega turizma je v dolini še veliko primernih lokacij.

Podobno kot na Starem vrhu bi lahko razvili kmečki turizem tudi v drugih vaseh, predvsem pa v Davči, Sorici, Danjah in Dražgošah. Zlasti slednje so zelo primerne in ne bi bilo potrebnih večjih vlaganj, saj je vas — po uničenju med zadnjo vojno — popolnoma obnovljena tako, da bi za ureditev turističnih sob bila potrebna minimalna sredstva, le pospešiti bi morali razvoj turistične ponudbe.

Najbolj konstantno turistično dejavnost v Selški dolini ima turistično društvo Sorica. Ima skoraj 100 članov in 21 članov podmladka. Društvo razpolaga z 31 posteljami v 16 sobah II. in III. reda. Sorico je v letu 1972 obiskalo skupaj 318 turistov, ki so ustvarili 1268 prenočitev. Po tem številu je Sorica na 3. mestu v škofjeloški občini.

V Sorici imajo v zadržnem domu že 20 let 14 neopremljenih sob. Sprva je hotela Kmetijska zadruga, s pomočjo prispevkov občanov, te sobe opremiti, kupila je že opremo — zaradi davka na osnovna sredstva pa jo je takoj prodala. Kasneje, leta 1964, je turistično društvo spet poskušalo opremiti vsaj nekaj sob, vendar za to ni dobilo kredita. Te sobe so vse do danes nezasedene, le šolske kolonije, s svojo provizorično opremo jih v počitnicah za nekaj časa zasedejo.

Litostrojska koča na Soriški planini je odprtega tipa. Skupaj z depandanso ima 92 ležišč in nudi gostom poln penzion. Zaradi neprehodnosti je dom pozimi zaprt, v zimi 1972—73 pa je bil odprt, ker je bila cesta z bohinjne smeri nekaj časa prevozna.

V Železnikih je pri zasebnikih 6 sob z 12 ležišči, skupaj z gostilnami pri »Jelenkotu«, »Ratitovec« in »Pri Slavcu« na Zalem logu, ki imajo 12 sob s 24 ležišči, je turistično društvo zabeležilo 626 nočitev, od tega 360 tujih.

V planinskem domu na Ratitovcu, ki je odprt od 15. maja do srede ali do konca oktobra (odvisno od vremena), je 39 ležišč.

V Davči je 7 ležišč v 3 sobah pri zasebnikih, in v gostilni »Pri Jemcu« 2 sobi s 4 ležišči. 37 turistov je prenočevalo 149-krat.

Davčarji si zelo prizadevajo privabiti turiste, dokler pa ne bo cesta bolje urejena, za napredek turizma ni pravih možnosti.

V Selcih je pri 7 zasebnikih 8 sob s 16 ležišči, v gostilnah »Pri Jurju« v Dolnji vasi in »Pri Štihelnu« v Lajšah pa 4 sobe z 10 posteljami, skupaj lani 26 turistov in 129 prenočitev.

Skupaj Selška dolina — po nepopolnih podatkih, ker turistična društva ne pošiljajo redno podatkov — premore 104 ležišča, kar ni tako malo. Malo pa je, povprečno vzeto, 2172 nočitev, saj je postelja zasedena le okrog 3 tedne na leto. Sem niso všteti podatki o Starem vrhu, ki je kot izrazit, a še ne povsem razvit in uveljavljen zimski center, ustvaril v lanskem letu blizu 1000 prenočitev, ter o planinskem domu na Ratitovcu in koči na Soriški planini, kjer letujejo pretežno delavci Litostroja.

Zgodovinskih, kulturnih in drugih zanimivosti je v Selški dolini precej. V Sorici, ki jo lahko štejemo med najlepše slovenske vasi, je v župnišču zbirka Groharjevih del iz mladosti, ki se je v Sorici leta 1867 rodil. V cerkvi so Langurove, Šubičeve in Groharjeve slike, nad vasjo je izvir Sore, ki pa je z gradnjo ceste izgubil prvotno obliko. Izleti na Soriško planino (1,5^h po cesti), na Ratitovec (2^h), Porezen (4^h) in drugam. V Železnikih stoji star plavž, poleg njega je muzej železarstva z maketami fužinarskih objektov, lesarstva in domačih obrti, v cerkvi na pokopališču so Layerjeve in Metzingerjeve slike. V Selcih je rojstna hiša zgodovinarja Franca Kosa, stavba Kulturnega doma je predelani dom

Gosarjeva freska v
znamenju na Češnjici
Foto France Planina

Krekove matere, v cerkvi so Langusove in Layerjeve slike, v Kališih pa je gotška cerkev s freskami iz 18. stoletja. V Dolenji vasi je spomenik NOB, delo arhitekta Jožeta Plečnika. Na Luši je rojstna hiša »očeta poštne znamke« Lovrenca Koširja. Po vsej dolini je veliko partizanskih spomenikov, saj so bili partizani tod zelo aktivni. V Potoku blizu Davče je bila julija 1942 ustanovljena Prešernova brigada, 1944. leta pa Gorenjsko vojno področje.

Za hitrejši razvoj turizma v Selški dolini bi nujno morali rešiti problem cestne povezave s Primorsko preko Petrovega brda in z Bohinjem čez Soriško planino. Še poleti je cesta po dolini od Zalega loga do Podbrda zelo slaba, čeprav pelje od Področja naprej po lepem in nedotaknjemem ozemlju. Pozimi pa je neprehodna, saj je ne plužijo, niti ne oskrbujejo. Od Področja do Sorice je cesta ovinkasta, ponekod ozka in nevarna, vendar tudi pozimi prevozna. Letos spomladi so sprejeli sklep, da se tudi pozimi odpre in oskrbuje cesta od Sorice preko Petrovega brda v Podbrdo. V okviru načrta »Gornji Jadran« pa — kot

napovedujejo — bodo povezali Bohinj s Primorsko prav čez Soriško planino. Gre za okoli 20 km ceste, ki bi bila velikega turističnega pomena, poleti in pozimi, ne samo za Primorsko in Bohinj, pač pa tudi za Selško dolino, Škofjo Loko in druge kraje.

Za hitrejši razvoj turizma na tem območju je torej precej možnosti. Z ureditvijo nekaterih perečih problemov, s propagando in z večjo aktivnostjo turističnih društev in posameznikov, bo Selška dolina našla svoje mesto v turističnem gospodarstvu.

LJUBO BRADEŠKO - FRANC ŠMID

TRGOVINA

Trgovska dejavnost v Selški dolini je bila na začetku tega stoletja zelo skromna — kljub temu, da je bila precej razširjena, saj so bile trgovine tudi v odročnih vaseh. Nameščene so bile v neprimernih prostorih in slabo založene, pač po kupni moči prebivalstva. V Železnikih, Selcih in na Češnjici pa je bilo več trgovin, ki so bile dobro založene tako količinsko kot po izbiri. V teh krajih je bila koncentrirana tudi obrt, ki se je poleg prebivalstva oskrbovala v trgovinah.

Vse trgovine so se preskrbovale z blagom v večjih centrih, Ljubljani, Kranju, Škofji Loki, blago pa so dovažali z vozmi, saj je bilo to edino prevozno sredstvo. Vse so bile zasebne; v Železnikih je razen trgovin bilo Konzumno društvo, v Selcih in na Češnjici pa Gospodarski zadrugi s trgovinami.

Trgovci leta 1902: V Železnikih: Andrej Benedičič — Pod velbom, Josip Boncelj — Pri Bonceljnu, Lovro Boncelj — Štrbenc, Josip Demšar — Dagarin, Karol Dolenc — Pri Korlnu, Tomaž Dolenc — Pri Čečku. V Selcih: Franc Ber-

Zadružni dom s trgovino in gostilno v Spodnji Sorci

Foto France Planina

toncelj — Pri Žnidarju, Franc Šlibar — Pri Jakelnu, Franc Tavčar — Pri Štefanu, Marija Eržen — Pri Kramarju. V Dolenji vasi: Anton Jesenko — Pri Tonetu, Karol Luznar — Pri Španu. V Sorici: Peter Šuštar — Pri Jurlnu. Na Bukovici: Janez Fojkar — Pri Kisl. Na Zalem logu: Franc Demšar — Strojevc. Vseh skupaj je bilo 15 trgovcev. Poleg teh trgovcev z mešanim blagom je bilo v Selški dolini tudi nekaj trgovin z lesom.

V letih med prvo in drugo svetovno vojno se je število trgovin povečalo. To so bila sicer leta gospodarskih kriz, v Selški dolini pa je bila tudi huda brezposelnost in revščina, zato je bila kupna moč preibvalstva zelo skromna — kar je seveda vplivalo na trgovsko dejavnost, ter so se trgovci ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi, npr. z gostinstvom, s kmetijstvom, prevozi itd.

Med gospodarsko krizo, predvsem pa med vojno je nekaj majhnih trgovcev opustilo trgovine, ker ni bilo možnosti za nadaljnji obstoj, vendar se število ni bistveno zmanjšalo, saj je bilo leta 1941 v Selški dolini še 24 trgovin, leta 1945 pa je padlo na 8.

Gospodarska zadruga na Češnjici je obstajala do konca druge svetovne vojne, čeprav je poslovala v zmanjšanem obsegu, ker so bili prehrambeni artikli vezani na karte, ki so jih prejemale zaposleni in njihovi družinski člani. Po osvoboditvi so že leta 1945 pričeli organizirati zadrugne trgovine. Gospodarska zadruga je bila takrat še registrirana, vendar ni bila več aktivna. Zato se je združila z novo ustanovljeno zadrugo. Da ni bilo potrebno zbrisati stare zadruge iz registra in vpisati nove, so člani upravnega odbora postopek poenostavili tako, da so obstoječo gospodarsko zadrugo preimenovali v »Nabavno prodajno zadrugo za Selško dolino v Železnikih«. Ta zadruga je od prejšnje prevzela tudi osnovna sredstva ter pričela s samostojnim poslovanjem. Trgovina pa je bila še vedno zelo skromno založena, saj se je vse blago — prehrambeno in industrijsko — razdeljevalo le v vezani prodaji. Z razvojem industrije pa se je razširila tudi trgovina na vsa področja doline.

Po nekaj letih poslovanja so Nabavno prodajno zadrugo reorganizirali ter v Železnikih in na Češnjici ustanovili Potrošniški zadrugi, predvsem zaradi rarasčanja števila zaposlenih. V drugih krajih pa so se poslovne enote preimenovali v Kmetijske zadruge, ki so obstajale do konca leta 1958.

V Železnikih in na Češnjici so iz potrošniških zadrug ustanovili samostojne trgovine družbenega sektorja in trgovine okrajnega podjetja iz Kranja. Na predlog občine Železniki so 22. decembra 1958 predstavniki vseh trgovin v Selški dolini sklenili, da ustanovijo enotno trgovsko podjetje s sedežem v Železnikih. Sprejeli so tudi ime »Trgovsko podjetje SORA — Železniki«.

To podjetje si je prizadevalo, da obnovi in preuredi prodajalne, da bi ustrezale sodobnemu trgovskemu poslovanju. S prizadevanjem kolektiva so te načrte pretežno uresničili in tudi odkupili nekaj lokalov. Leta 1968 je bila zgrajena in izročena svojemu namenu prva samopostrežna trgovina v Železnikih.

Po 11 letih obstoja se je podjetje 1. januarja 1970 priključilo trgovskemu podjetju »Veletgovina LOKA« iz Škofje Loke. Vse poslovne enote izpred priključitve obstajajo tudi sedaj. V Selški dolini je zdaj v krajih: Sorica, Davča, Zali log, Železniki, Češnjica, Dražgoše, Selca, Dolenja vas, Bukovščica, Bukovica, Zgornja Luša in Lenart skupaj 14 prodajaln. Tovarna Alples na Češnjici ima industrijsko prodajalno povišva.

Zaradi velikega razmaha industrije in močno povečanega števila prebivalstva pa je potrebno zgraditi novo, sodobno trgovsko hišo, ki bo po predvidevanju strokovnjakov stala v bližini novega stanovanjskega naselja na Češnjici.

ŠOLSTVO V SELŠKI DOLINI NEKOČ IN DANES

Rojstno leto slovenskega šolstva je leto 1773, ko je Blaž Kumerdej poslal dunajski vladi predloge, kako naj bi se razvijalo šolstvo na Kranjskem. Ohranjen je ukaz loškega glavarja županom, naj naznanijo ljudstvu, da se bodo odprle trivialne šole v selški, poljanski in žirovski fari, v Loki pa poleg trivialne še glavna šola pri nunah klarisah. Šolski pouk so v dolini začeli: leta 1778 v Selcih, 1815 v Železnikih, 1852 v Sorici, 1871 v Bukovščici, 1893 v Dražgošah, 1895 na Zalem logu, 1896 pri Lenartu in v Davči, okoli 1900 na Bukovici, 1904 v Podlonku, 1906 v Zabrdru in 1907 v Martinj vrhu.

Ovira pri ustanavljanju šol so bili slabi prostori, slabe poti, nestalni in nizki dohodki učiteljev in marsikje tudi nerazumevanje staršev za potrebo šolanja.

Na slovenskem ozemlju so bili do 1918 za šole v veljavi zakoni avstroogrske monarhije in terezijanske šolske reforme. Vrhovna oblast je bil sprva knezoškofijski konzistorij, potem ministrstvo za uk in bogočastje, po 1919 višji šolski svet in od 1931 banska uprava. Za partizansko šolstvo je bilo poverjeništvo za Gorenjsko. Od 1945 je šolstvo vodilo ministrstvo za prosveto, sedaj republiški sekretariat za šolstvo.

Od 1792 so imeli nadzorstvo nad osnovnimi šolami okrožni šolski komisarji, ki so jih plačevali iz premoženja cerkvenih bratovščin. Opravljali pa so nadzorstvo glavar, okrajni in krajevni šolski svet. Okrajni šolski nadzornik je nadzoroval pedagoško delo. Krajevni nadzornik je bil župan ali župnik. Šolske oblasti so s šolami uradovale po nemško do leta 1918. Učenci so skozi šest let obiskovali šolo vsak dan, zadnji dve leti po enkrat ali dvakrat na teden. Četrtek je bil prost dan, takrat je imela pouk ponavljalna šola. Pouk je trajal od srede septembra do konca julija. Obisk šole so ovirale pogostne otroške nalezljive bolezni, neprehodne poti pozimi, pomanjkanje kuriva v šolah in zaposlitev otrok pri kmetiskem delu.

Plače učiteljev so bile pod avstrijsko upravo silno nizke. Kraljevina SHS jih je sicer nekoliko izboljšala, vendar so bile še preslabe. Učitelj je bil dve leti pripravnik in ga je oblast lahko po svoji volji prestavljala. Po strokovnem izpitu je smel zaprositi za definitivno namestitev. Definitivni učitelj je bil lahko prestavljen po lastni prošnji ali zaradi prekrškov, včasih tudi iz strankarskih ozirov.

Po zadnji vojni je osnovno šolstvo doživelo znatne upravne in pedagoške reforme. V dolini je zdaj ena centralna šola, to je osemletka v Železnikih. K njej pripada sedem podružničnih šol: v Davči, Dražgošah, Martinj vrhu, Podlonku, Selcih, Sorici in Zabrdru. Tri šole — na Bukovici, v Bukovščici in pri Lenartu pa spadajo k centralni šoli Petra Kavčiča v Škofji Loki. Glavne poteze šolske reforme so razvidne iz opisa centralne šole v Železnikih.

Dokler še ni bilo šole v Železnikih, piše Jožef Levičnik leta 1898, so učili le »veroznanstvo« v župnišču. Spraševanje je bilo javno s prižnice v cerkvi. Šolo so ustanovili leta 1815 po prizadevanju župnika Grošla in sprva uporabljali najete prostore. Ko je Grošlu Agata Megušar iz Smoleve izročila svoje posestvo, ga je ta prodal in naložil denar na obresti za šolo. Leta 1842 so kupili hišo dr. Blaža Hrovata (Chrobatha). Pouk v lastni stavbi se je začel jeseni 1842. Na Grošlovem nagrobniku na južni steni cerkve je napis: »Michael Groshel fairmaster ozha teh bogeh ustvarnik te shole MDCCCXVI«, tj. 1816.

Od leta 1815 do smrti 1855 je bil učitelj Jakob Demšar. Po Demšarjevi smrti se je lotil učiteljevanja Jožef Levičnik (glej prispevek Pomembni rojak!) in učil 48 let do leta 1903. Šola je bila enorazrednica do leta 1898, to je 83 let, tedaj je dobila še drugi razred. Premožni starši so nadarjene otroke pošiljali v loško šolo in tudi nekateri revni nadarjeni so obiskovali šolo v Loki ali drugod. Razen Demšarja in Levičnika sta bila pomembna učitelja v Železnikih Anton Sonc (1904—1909) in Melhior Dolenc (1910—1914). Od učencev v stari šoli so mnogi postali pomembni kulturni delavci. Zlato knjigo, ki so vanjo vpisovali najboljše učence od leta 1856 do 1903, hrani zdaj loški muzej. Črna knjiga najslabših učencev je obstajala od 1864 do 1894.

Pred 1. svetovno vojno poslopje ni več ustrezalo vedno večjim potrebam. Leta 1912 se je sestala prva komisija za novo šolo. Izbrala je prostor na Otokih, kar je povzročilo spor med tržani in okoliškimi vaščani. V 1. svetovni vojni je primanjkovalo učiteljev, pouk so ovirale razne nalezljive bolezni in večkrat so bile nepredvidene počitnice. Leta 1917 so v šoli nastanili bolne vojake.

Leta 1920 so bili v Železnikih že štirje razredi. Ker v šoli ni bilo dovolj učilnic, je šolsko vodstvo najelo sobe po drugih hišah. Nekateri učenci so obiskovali 5. in 6. razred v Selcih. Leta 1935 je bil tudi v Železnikih odprt 5. razred. Do gradnje nove šole še ni prišlo, ker so bila mnenja glede predvidenega zemljišča še vedno deljena.

Ob veliki gospodarski krizi je bil trg Železniki zelo prizadet. Zavlada la je precejšnja brezposelnost, šolarji so trpeli pomanjkanje. Krajevni šolski odbor je organiziral šolsko kuhinjo, ki je tri leta nudila revnim učencem zajtrk. Stroške so krili s prostovoljnimi prispevki premožnih in s podporo šolskega odbora. Vsako leto so priredili božičnico in obdarovali najpotrebnejše z obleko in obutvijo. Tudi dobiček od šolskih prireditev je šel v ta sklad.

Med obema vojnama so službovali v Železnikih učitelji Hinko Klavora, Josip Primožič, Janko Gnezda, Oskar Hrast, Marija Sajovic, Justina Kmet, Francka Grohar, Zalika Kemperle, Edvin Klemente, Anton Kopčavar in še nekateri drugi.

Ko je leta 1941 okupator zasedel Jugoslavijo, so prišli hudi časi za železnikarsko šolo. Slovensko učiteljstvo so pregnali in nastopile so nemške učiteljice. Okrnjeni pouk je bil v nemškem jeziku in v nacističnem duhu. V začetku so prihajale prave učiteljice, pozneje natararice, frizerke in druge. Odnosi med učiteljicami in učenci so bili nemogoči, na eni strani zaničevanje vsega, kar je slovensko, na drugi pa odpor proti vsemu nemškemu. Večerni tečajji za odrasle so se tudi slabo obnesli. Spočetka je pod pritiskom precej ljudi obiskovalo tečaj, potem vedno manj, tako da so tečajji kmalu prenehali. Najbolj osovraženo učiteljico Marijano so leta 1943 partizani odpeljali. Ker so se drugi učitelji čutili ogrožene, so šolo zaprli. Strah, da se bodo otroci vzgajali v nemškem duhu, je

bil sedaj odveč. V šolske prostore so Nemci spravljali žito, ki so ga jemali kmetom.

Že prej slabo šolsko poslopje je bilo med okupacijo uničeno. Ob napadu enot IX. korpusa 23. 10. 1944 je bilo požgano, da se ne bi v šolske prostore vselil sovražnik. Nemci so odpeljali večino knjig iz učiteljske in šolarske knjižnice. Nekaj knjig so med nakladanjem na avto vzeli otroci in jih odnesli domov.

Šolska mladina je sodelovala v NOB. Prvi pionirji, ki so opravljali obveščevalne in sabotažne akcije, so bili združeni v organizirani skupini Rdeča roža. V decembru leta 1944 je bila ustanovljena pionirska brigada Ratitovec. Štela je 180 pionirjev. V marcu 1945 je z odraslimi odšlo v gozdove tudi nekaj pionirjev.

Po osvoboditvi je bil pouk v dveh sobah v stavbi krajevnega ljudskega odbora, ker šolsko poslopje ni bilo več primerno za obnovo. Šola je obiskovalo 130 otrok v štirih oddelkih. V isti stavbi se je pričela tudi strokovno nadaljevalna šola. Leta 1947 so odprli 5. razred osnovne šole, ki je imel učilnico pri Kosmovih. V isti učilnici so imeli dvakrat tedensko pouk vajenci Naproze. Zaradi pomanjkanja učiteljev je bil pouk skrčen.

V šol. letu 1950/51 so ustanovili nižjo gimnazijo. Uvedli so pouk nemščine. Sprva je bilo dosti težav. Za nekatere predmete je primanjkovalo učiteljev. Iz drugih šolskih okolišev doline so obiskovali nižjo gimnazijo le nekateri, ker za vse ta pouk ni bil obvezen. Vpis je bil pa vendarle vsako leto večji. Ob reorganizaciji šol. leta 1957 je občinski ljudski odbor v Železnikih ukinil nižjo gimnazijo in ustanovil osemletko. Tedaj so se v 7. in 8. razred prešolali tudi učenci iz okoliša selške šole. Že takrat je bilo 14 oddelkov s 413 učenci. Po sklepu sveta za šolstvo je bila kot tuj jezik namesto nemščine uvedena angleščina. Osemletka v Železnikih je postala osrednja šola v Selški dolini. Le šole iz spodnjega konca doline so bile priključene osemletki v Škofji Loki.

Leta 1959/60 je pričel veljati nov zakon o osnovni šoli, ki je v šolsko življenje prinesel pomembne spremembe. Učiteljski zbor je postal organ družbenega samoupravljanja. Pripravil je osnovne samoupravne akte: statut šole, pravilnik o delitvi dohodka in pravilnik o delitvi osebnih dohodkov. V šol. letu 1961/62 je šola postala finančno samostojen zavod. Sredstva dobiva od temeljne izobraževalne skupnosti občine. V letu 1963 so se vse do tedaj proračunsko samostojne podružnične šole priključile k matični šoli Železniki. Pri TIS ima šola Železniki svojega zastopnika.

Nova organizacija medobčinskih zavodov za prosvetno pedagoško službo je v marsičem izboljšala svetovalsko delo. Sedaj izvaja družbeni nadzor zavod za šolstvo SRS, enota Kranj in pošilja pedagoške svetovalce. Učiteljstvo se usposablja in izpopolnjuje na seminarjih, tečajih, strokovnih aktivih, hospitacijah in vzornih nastopih.

Sedaj poučujejo na osemletki naslednji razredni učitelji: Marija Bertoncelj, Anči Bogataj, Mira Gaser, Mojca Kankelj, Helena Kramar, Jožica Markelj, Zvonka Podnar, Rezika Potočnik, Cilka Sep, Jože Šmid in Kati Verčič. Predmetni učitelji so: Nataša Benedik, Franc Berčič, Filip Gartner, Cveta Košmelj, Barbka Kumer, Polde Nastran, Franc in Marija Plešec, Martina Sedej, Lucija Šmid, Ladi Trojar, Sašo Zagoršek, Vera Završan, ravnatelj pa je Franc Benedik. Za samoupravno vodenje skrbita svet šole in upravni odbor. Leta 1967 so osnovali »malo šolo« kot pripravo na vstop v 1. razred. Leta 1968 je pričel z delom »vrtec« kot vzgojnovarstveni oddelek za predšolske otroke. Leta 1970 so uvedli v višjih razredih kabinetni pouk.

Za ponazoritev pouka ima šola po kabinetih mnogo učil. Učiteljem je na voljo strokovna, učencem pionirska knjižnica.

V zadnjih letih je v Železnikih približno po 600 učencev. Učni uspeh je 97 %. Slabim učencem nudijo učitelji dopolnilni pouk med šolskim letom in o počitnicah. Posebno pozornost posvečajo učencem iz socialno ogroženih družin. Starši se udeležujejo roditeljskih sestankov in prihajajo h govorilnim uram. Šola jim pomaga pri poklicnem usmerjanju.

Pouk dopolnjujejo razne interesne dejavnosti. V kulturno prosvetni sekciji delujejo literarni, dramski, glasbeni, folklorni in likovni krožek. Učenci že več let tekmujejo za Cicibanovo in Prešernovo bralno značko. Večkrat so že učence obiskali slovenski književniki in jim brali odlomke svojih del ter se z njimi pogovarjali. Učenci izdajajo svoje glasilo Mlade poti. Na medobčinskem tekmovanju je bilo ocenjeno kot tretje najboljšo v republiki. Mladinska organizacija je pripravila »srečanje mladih talentov«. Člani matematičnega krožka so tekmovali za Vegov znak. Pevski zbor nastopa na šolskih prireditvah in samostojnih koncertih. Na šoli so še lutkovni, šahovski in foto krožek, družina prometnikov in mladi tehniki. Mladina se močno udejstvuje v športu in nastopa na raznih prireditvah in tekmovanjih. Učenci sodelujejo pri Titovi štafeti, Kurirčkovi pošti in prireditvah »po poteh partizanske Jelovice«. Vsako leto praznuje šola novoletno jelko in obdaruje mladino s pomočjo podjetij in organizacij. Razredi prirejajo poučne ekskurzije, konec leta pa primerne izlete.

Zdravstveno stanje učencev je prav dobro. Redno so cepljenja proti raznim boleznim. Na šolo prihaja sanitarni inšpektor. Veliko otrok je šlo v zadnjih desetletjih v poletne zdravstvene kolonije. Taboriška organizacija prireja taborjenja ob morju. Mnogo jih je že letovalo v Fažani, v Banjolah, Valdoltri in drugod. Mlečna kuhinja je po osvoboditvi dobivala mednarodno pomoč RK, sedaj se vzdržuje s prispevki staršev.

Po osvoboditvi je bila potreba po novi šoli zelo nujna in končno so začeli graditi šolsko poslopje na Otokih. Pri gradnji so pomagali udarniki iz vseh podjetij doline in posamezniki. Slovesna otvoritev je bila 26. 9. 1948, vendar načrt še ni bil izpolnjen do konca. Leta 1960 so naročili izdelavo projekta za gradnjo normalnih in specialnih učilnic, upravnih prostorov in telovadnice, toda zaradi raznih zaprek in gospodarske reforme z gradnjo niso mogli pričeti. Na sestankih delovnih skupnosti podjetij so sklenili, da vsak zaposlenec prispeva 1 % od osebnega dohodka, podjetja pa dodajo še 0,5 % na vsakega zaposlenega.

Sola v Železnikih
Foto France Planina

Zavezala so se, da bodo sredstva mesečno nakazovala. V letu 1966 se je gradnja res pričela in leta 1967 so novi del šolskega poslopja — trakt s 6 učilnicami, vezni trakt z garderobami in upravnimi prostori — slovesno odprli. S tem je bila končana prva etapa gradnje. V avgustu 1968 so Železnikarji postavili čakalnico na avtobusni postaji za šolarje. Referendum za samoprispevek je bil uspešno izglasovan 21. 4. 1968 v občini Škofja Loka. V programu tega referenduma so bile razne šolske zgradbe v občini in šolska telovadnica. Dne 7. 9. 1969 je bila otvoritev moderne telovadnice na prostoru, kjer je bilo prej igrišče. Za novo igrišče je šola že leta 1970 odkupila primerno zemljišče. Predvideno je, da bodo tudi podružnične šole dobile sredstva za obnovo slabih poslopij in za ureditev igrišč.

Podružnične šole Železnikov

Selca

Iz stare kronike, Kosovih Doneskov k zgodovini Škofje Loke, Andrejkovih Doneskov k zgodovini šolstva v Selcih in starih učiteljskih glasil je razvidno, da je bil v Selcih zasilni šolski pouk že leta 1778. Prvi učitelj Ivan Notar je odšel leta 1790 v Poljane, za njim je učil Josip Depovšek. Po letu 1795 ni nobenih podatkov o šoli, najbrž je tedaj prenehala in spet oživila leta 1815, ko jo je predlagal okrajni komisariat in so 5. marca 1815 postavili krajevni šolski svet ob navzočnosti nadžupana Jakoba Šlibarja in župana Antona Habjana in več odbornikov. Tretji znani učitelj je bil domačin Franc Luznar-Knefcov. Šolski prostori so bili v stari, slabi mežnariji, sedaj hiša št. 18. Leta 1817 so preuredili mežnarijo za šolo. Vrstili so se učitelji: Andrej Štancar, Marko Kovšca, Lovro Veber. Selčani so leta 1882 postavili nagrobni spomenik Francu Luznarju, ki je služboval v Selcih celih 40 let.

Leta 1876 so že mislili na novo šolo, ker se je v učni sobi pogreznil strop. Določili so 30 % občinsko doklado na direktne davke. Jeseni 1890 se je šola preselila v novo stavbo. Otrok je bilo že nad 200, šola je postala dvorazrednica. Prišla je nova učiteljica Leopoldina Rozman. Odlok o obveznem šolanju je že dolgo veljal, a mnogi starši so temu zelo nasprotovali. Upravitelj Mihael Bergant je zapisal v kroniko, da je nekaterim več za teleta kot za otroka v šoli. Tudi učitelj Nikolaj Stanonik, ki je služboval tu za Bergantom več let, se je le počasi in težko vživljal v nove razmere in je glede obiska staršem preveč popuščal. Njegov naslednik Josip Jeglič je zato imel veliko težav. Tudi njegovi nasledniki so se še nekaj časa borili za redni obisk šole. V šolskem letu 1904/05 so v Selcih odprli tretji razred. Učili so Josip Jeglič, Kati Milač in Mara Mlakar. Otroci iz Kališ, Lajš in Golice so imeli pouk le dve uri dnevno, iz Zabrekevev so prihajali le dvakrat na teden. Selški učitelji so hodili učiti tudi v ekskurendni (oddaljeni, zunanji) šoli v Podlonku in Podblici. Po Jegličevi smrti 1904 je vodstvo šole prevzel Ivan Mihelčič.

Med prvo svetovno vojno so bili učitelji vpoklicani, otroci so morali pomagati doma pri kmetskih delih, šolsko stavbo je zasedlo vojaštvo, šola je začasno vodila učiteljica Ema Peče.

Po vojni so se razmere zboljšale. Leta 1919 so odprli 4. razred, naslednje leto še 5. Leta 1925 je šola končno dobila elektriko. Učencev je bilo leto za letom več, leta 1931 sta dva razreda že imela vzporednici. Po odhodu Ivana Mihelčiča, ki je v Selcih služboval 17 let in vneto vodil pevski zbor, so se učitelji zelo menjavali. Med drugimi so tu službovali: Vida Blaznik, Milka Dem-

Šola v Selcih

Foto France Planina

šar, Štefka Gaspari, Julija Grilc, Valerija Ivanc, Ana Kalan, Mirko Kovač, Marija Križman, Lojze Markič, Stanka Meško-Mihelčič, Ivo Mihelič, Janja Miklavčič, Franc in Tinca Može, Berta Pagon, Edvard Sosič, Vida Štolfa, Ivan in Marija Tome.

V selško šolo sem prišla leta 1936, ko je bila že šestrazrednica. Takrat je bilo šest učnih moči: 4 ženske in 2 moška. Učiteljstvo so pogosto premeščali, le Vida Štolfa je bila v Selcih 12 let. Kot nekoč so tudi v letih pred okupacijo s posebno vnemo gojili petje. Zbor je z velikim uspehom nastopal v raznih krajih pod vodstvom učitelja Jožeta Zupančiča, ki je prišel iz Dražgoš. Selško šolo je vodil 11 let. Šola je zelo skrbela tudi za pouk kmetijstva.

Po začetku okupacije leta 1941 so Nemci odpeljali v izgnanstvo oba učitelja Zupančiča in Markiča, po učiteljice je prišla policija. Šolo so za nekaj časa zapečatili. Kmalu so prišli nemški učitelji, med prvimi je bil neki univerzitetni profesor z Dunaja, ki ni bil hitlerjanec. Pozneje so prihajale tečajnice, ki naj bi vzgajale mladino v nacističnem duhu. Toda uspeha ni bilo ne v šoli, ne na tečajih odraslih. Otroke so po domovih poučevale nekatere prostovoljke, med njimi Ivanka Ravnihar-Krek.

Po osvoboditvi ni bilo mogoče šolskega poslopja takoj popraviti, vendar smo že 12. maja 1945 začeli s poukom v dnevni sobi Kramarjeve hiše, sedaj št. 10. Dva meseca sem tedaj učila okoli 70 otrok v dveh oddelkih. Redno šolsko leto smo pričeli 15. oktobra 1945. Vrnil se je upravitelj Jože Zupančič. Razen mene so bile učiteljice še Srečka Poljšak in začetnici Minka Hafner in Vera Vidic. Šele marca 1946 smo se selili v zasilno obnovljeno šolo. Pozimi 1945/46 smo imeli v šoli kmetijsko nadaljevalni tečaj za okoli 50 fantov in deklet. V šolskem letu 1946/47 je bilo spet 6 razredov s 6 učnimi močmi in 223 učenci. Šola je prirejala tudi izobraževalne tečaje za odrasle, ki so bili med okupacijo prikrášani za osnovnošolsko izobrazbo. Dolgoletni upravitelj Zupančič je bil

s šolskim letom 1947/48 premeščen v Železnike, zato sem bila tisto leto začasna upraviteljica. Šola je bila brez najnujnejših sredstev, drva so ljudje šoli darovali. V naslednjem letu je prevzel vodstvo šole učitelj Niko Prestor. Ker se je v Železnikih osnovala sedemletka, so učenci s Studena in Češnjice in tudi nekateri iz Selc prestopili v Železnike. Ko so leta 1949/50 odpri v Železnikih nižjo gimnazijo, so se tudi iz Selc mnogi vpisali vanjo. Leta 1956 je bilo v domači šoli le 143 učencev. V 6. oddelku je bil kombiniran pouk za 6. in 7. razred, pozneje pa je bil 7. razred kombiniran z 8. razredom. Leta 1965/66 so bili v Selca začasno prešolani učenci nižjih razredov z Zalega loga, ker v Železnikih še ni bilo dovolj učilnic. Ti učenci so obiskovali šolo v Selcih dve leti. Imeli so urejen prevoz. Čez nekaj let je občina ukinila višje razrede v Selcih, da so ostali le štirje razredi, učencem višjih razredov so zagotovili prevoz v Železnike.

Razen že omenjenih učiteljev so po osvoboditvi službovali v Selcih še: Janko Bešter, Slavka Bevk, Tone Bogataj, Slavko Bohanec, Marica Černjavski, Francka Gruber, Marica Kokalj, Cveta Košmelj, Marija Kožuh, Milena Kumelj, Jožica Lakner, Milojka Nanut, Marija Peternelj, Mirko Pintar, Andrej Pirjevec, Maksa Podnar, Marija Rak, Marinka Šega, Francka Šenk, Metod Šifrer, Pepca Zajec. Sedaj so v Selcih štiri učne moči: vodja Peter Frelj in učiteljice Milka Gartner, Minka Hafner in Marija Lotrič.

Po osvoboditvi ustanovljena pionirska organizacija se imenuje Blažev odred po rojaku borcu Otonu Vrhuncu-Blažu. Pionirji so že sodelovali pri mnogih akcijah, med drugim pri odkritju spomenika talcev pri Dolenji vasi, ki ga je selška šola nato leta 1968 prejela v varstvo.

Šolsko poslopje je bilo po vojni v zelo slabem stanju. Postopoma ga obnavljajo in zboljšujejo. Za popravila se je posebno zavzel upravitelj Franc Fojkar v letih okoli 1954. Leta 1959 je upravitelj Marjan Knè pripravljaval gradnjo nove stavbe, s čimer so bili sporazumni tudi Selčani in občina, toda razni ukrepi so to preprečili in šola je še vedno navezana na staro stavbo.

Sorica

Za selško in železnikarsko je soriška tretja najstarejša šola na Selškem. Ustanovili so jo leta 1852. Pouk je bil sprva v zelo slabem prostoru, leta 1855 pa so prezidali staro mežnarijo za šolo. Prebivalci soriškega šolskega okoliša tedaj še niso bili naklonjeni šoli. Prvi učitelj Dolinar je izjavil, da je v štiriletnem službovanju v Sorici okusil veliko hudega. Vedno je bilo zelo mnogo neopravičenih zamud. Starši niso čutili potrebe, da bi se otroci šolali. Ponavljalna šola se jim je pa zdela odveč. V šolskem letu 1888/89 je učitelj zbolel in vse leto ni bilo pouka. Okrajni šolski svet je prepovedal uporabljati učiteljsko stanovanje v šoli kot zdravju škodljivo in neprimerno. Leta 1891 so Soričani s posojilom in z darovi dozidali novo poslopje. V novi zgradbi se je začel pouk jeseni 1892. Poučeval je učitelj Josip Primožič. Do tedaj se je v Sorici zvrstilo 14 učiteljev. Leta 1894 je soriški učitelj imel ekskurendno šolo na Zalem logu. Nekaj časa je hodil tudi v Davčo.

Po koncu 1. svetovne vojne so 29. novembra 1918 zasedli Sorico Italijani. Že čez nekaj dni so preprečili odhod poštnega voza in so Soričani ostali brez zveze z osvobojenim delom doline. Italijani so sprva dovolili šolski pouk, otrokom so celo dajali malico iz vojaške kuhinje. Toda kmalu so spoznali, da se v šoli goji slovenski duh. Poleti 1919 so nastavili italijanskega učitelja in v razredu obesili sliko italijanskega kralja. Nekaj časa sta učila slovenski in itali-

Davča, Na jezeru

Foto arh. Tone Mlakar

Ob dnevu teric

Foto arh. Tone Mlakar

janski učitelj. K pouku italijanščine je hodilo le malo otrok. Redni pouk je preprečila huda griža. Ko se je pouk spet pričel, italijanskega učitelja ni bilo več v šolo. Iz Sorice so Italijani odšli 2. junija 1920. V šolski stavbi so naredili veliko škode.

V Jugoslaviji je šola prav zaživela in začela pomembno narodnostno delo med potomci nekdanjih tirolskih priseljencev, ki so še vedno uporabljali izraze iz govorcev davnih prednikov. V šolskem letu 1921/22 so osnovali drugi razred in dobili še eno učno moč. Leta 1925 je odšel šolski upravitelj Josip Primožič, ki je mnogo prispeval za napredek šole in vasi. Njegovo delo je nadaljeval skladatelj Martin Železnik.

Druga svetovna vojna je spet usodno posegla v soriško šolo. Jugoslovanska obmejna straža je zapustila Sorico 12. aprila 1941. Prišle so italijanske čete, ki pa so ostale le do 1. maja 1941. Nato so prišli Nemci in takoj razrešili službe oba učitelja. Upravitelju Železniku so ukazali, naj se takoj izseli iz šolskega poslopja. Prišel je nemški učitelj, a ni imel rednega pouka, vodil je le občasne tečaje. V šoli so Nemci prirejali razne zabave. Ko so v Sorici počile prve partizanske puške, so nemški učitelji odšli in šolo je zasedla nemška vojska. V njej je zaslíševala in obsojala ljudi. Najhujši so bili esesovci. Sorico so zapustili 3. maja 1945. Takoj je prišla v vas NOV. V šoli je spet nastopil službo upravitelj Martin Železnik, pozneje je prišla še učiteljica. Redni pouk se je začel šele 16. novembra 1945, ko so stavbo vsaj nekoliko uredili za pouk. Odslej je pouk v redu potekal. Upravitelj Železnik je jeseni 1946 odšel v Kranj, nadomestil ga je Janko Bidovec. Poučeval je dopoldne in popoldne in deloval tudi izven šole. Starši so se vedno bolj zanimali za uspehe svojih otrok. Prvi roditeljski sestanek je bil leta 1949.

Učenci so se včlanili v pionirsko organizacijo in izvedli mnogo akcij, pogozdovali so, pomagali pri raznih delih v šoli in okolici, pri gradnji zadružnega doma so opravili čez tisoč delovnih ur. Leta 1965 so sodelovali kot statisti pri snemanju filma Lucija. Tudi pri pripravah in proslavi ob stoletnici Groharjevega rojstva so pridno pomagali.

V Sorici so večkrat razsajale nalezljive bolezni. Okoli leta 1900 se je pojavila huda očesna bolezen trahom, kar je nekaj izrednega za te kraje. Po 1. svetovni vojni je zaradi griže umrlo nekaj otrok. Tudi za škrlatinko so bolehal. Mlečna kuhinja obstaja v šoli od leta 1956.

Šolsko poslopje so prvokrat popravljali leta 1922. Leta 1934 je treščilo v šolo in zato nekaj časa ni bilo pouka. Potrebno je bilo temeljito popravilo. Poslopje je bilo najbolj poškodovano po vojni 1945. Ni bilo opreme, ne učil, ne knjižnice. Nekaj časa je bila ena učilnica v KZ, pozneje v Gasilskem domu. Šele leta 1968 so šolo temeljito obnovili. Stavba je sedaj bolje izkoriščena. Učiteljsko stanovanje so pripravili v Gasilskem domu.

V Sorici je nekaj let služboval Albin Rehberger, več let Drago in Pavla Kajfež. Sedaj pa poučujeta že nekaj let Miro in Jožica Kačar.

Dražgoše

Do leta 1893 je župnik poučeval otroke poleg verouka še branje, pisanje in računstvo. Leta 1893 so ustanovili enorazredno ljudsko šolo. Pouk je bil v stari mežnariji. V pritličju je bilo dvosobno učiteljsko stanovanje, zgoraj pa učilnica. Vse je bilo zelo skromno urejeno. Prvi učitelj Ivan Stupica, oče slikarja Gabrijela Stupice, je služboval v Dražgošah 24 let. Nekaj let je oskrboval tudi šolo

v Podblici. Bil je vesten šolnik in dober organizator. V začetku redne šole so se vaščani težko navajali na šolsko obveznost. Počasi pa so le spoznali, kako potrebno je šolanje otrok. Med 1. svetovno vojno je šola upoštevala potrebo, da šolarji pomagajo pri poljskem delu in je izostanke včasih izjemno spregledala, npr. za »krompirjeve počitnice« spomladi in jeseni.

Ko je leta 1927 odšel prvi učitelj Stupica v Mošnje, je nastopila službo učiteljica Alojzija Jeglič, ki je ostala v Dražgošah 34 let. Vse svoje sposobnosti je posvetila šoli in izvenšolskemu delu.

Po vojni je obiskovalo šolo po 110 do 120 otrok. Zato se je šola leta 1925 razširila v dvorazrednico. Za novo učno moč so v šoli uredili dve sobici. Leta 1927 je nastopil službo dražgoškega učitelja Josip Zupančič in ostal tu osem let. Učitelja sta delovala v Prosvetnem in v Sokolskem društvu. Obe društvi sta imeli svoj dom. Za Zupančičem sta bila dalj časa v Dražgošah Jelka Veber in učitelj Pertot. Učitelji so se prav do 2. svetovne vojne pogosto menjavali, le Jegličeva je še ostala v Dražgošah.

Ob okupaciji so Nemci hoteli učiteljico izseliti, a se je prej umaknila v Ljubljano. V avgustu 1941 je bila preko Jelovice in Dražgoš prva hajka. Med žrtvami, ki so jih Nemci ustrelili po znani dražgoški bitki od 9. do 11. januarja 1942, so bili tudi šolarji. Preostale prebivalce so odgnali in vas požgali in porušili, med drugim tudi šolo. Uničen je bil ves inventar, knjižnica, učila, uradne knjige, ves arhiv in tudi stanovanje odsotne učiteljice.

V času okupacije je bil nekaj mesecev v letu 1945 zasilni pouk na Rudnem. Poučevala sta Jože Žbontar in Marija Vrhunc. Takoj po osvoboditvi se je vrnila učiteljica Jegličeva. Zelo si je prizadevala, da so uredili zasilno učilnico v gasilskem domu na Rudnem. Ker je učiteljica zaradi slabega vida želela iti v pokoj, bi ostala šola brez učitelja. Zato je s poukom nadaljevala. Šola se je preselila z Rudna v Dražgoše, v zasilno barako. Za učiteljico je kmet Marenk prepustil svojo kaščo. Ko je obnovitvena zadruga zidala nove stavbe, so šolski otroci pridno pomagali. Pomagali so tudi pri poljskem delu. Kljub temu so redno prihajali k pouku. Poverjenišтво za prosveto in kulturo v Kranju je učiteljici Jegličevi dalo priznanje za uspešno delo pod težkimi pogoji. Leta 1951 je bila upokojena po 41-letni delovni dobi. Bila je odlikovana z redom dela.

Leta 1953 so začeli z gradnjo šolskega slopja. Delavcem iz Prekmurja so pomagali odrasli in šolarji. Slovesna otvoritev šole je bila v sklopu praznika nekdanje občine Železniki 12. januarja 1958. Leta 1961 so v poslopju uredili dvorano, ki naj bi jo razen šole uporabljale tudi krajevne organizacije.

Od leta 1951 dalje se je učno osebje pogostokrat menjavalo. V Dražgošah so službovali: Franc Benedik, Marija Kranjc, Lojze Kržišnik, Ana Sajovic, Julči Strnad in Vida Svetek. Sedaj uči Pavla Suva že nekaj let. Učencev je bilo vsako leto manj. Leta 1956 ni bilo več 1. razreda. Ostali razredi so imeli pouk v kombiniranih oddelkih dopoldne in popoldne. Do polletnih počitnic 1956 so bili še v baraki, potem je bil pouk že v novi stavbi, čeprav še ni bila do kraja gotova. Leta 1957 je bilo le še 20 učencev.

Leta 1959 so se pionirji vključili v tekmovanje mladih združnikov. Sklenili so, da bodo vedno skrbeli za urejenost šole in bližnje okolice. Leta 1960 so se vključili v enoletno tekmovanje pri pionirskih igrah. Vsako leto priredijo praznovanje novoletne jelke. Januarja, ko Dražgošani praznujejo svoj spominski dan v okviru občinskega praznika in prihajajo k obletnicam dražgoške bitke bivši borci, zastopniki vojske in oblasti ter športniki, sodelujejo vedno tudi

šolarji-pionirji pri kulturnih in športnih nastopih. Vse šolske prostore ima tedaj na voljo štab prirediteljev smučarskih tekem »Po stezah partizanske Jelovice«.

Leta 1962 je šolski odbor sklenil s centrom za pionirska letovanja desetletno pogodbo, s katero je omenjeni center vzel v najem šolske prostore za počitniški čas. Najemnina naj bi se porabila za popravila šole. Leta 1964 je šola sprejela na letovanje 600 učencev iz ljubljanske šole Ledine. V zahvalo za lep sprejem so dražgoški šoli podarili star, a dober klavir. Tudi mnogi drugi obiskovalci so poklanjali šoli darove. Pionirska knjižnica se je tako precej obogatila.

Pred leti je skupščina občine Škofja Loka predlagala ukinitvev dražgoške šole zaradi premajhnega števila otrok. Vaščanom so prikazali dobre in slabe strani ukinitve, vendar so starši odločili, da je šola ostala, le učenci višjih razredov se vozijo v Železnike.

Z a l i l o g

Na Zalem logu se je pričel šolski pouk 30. septembra 1895. Najprej je učila Lavoslava Francova, eno leto tudi Josip Primožič, za njim Anton Kos, nato domačinka Kristina Veber. Kos je prevzel še ekskurendno šolo v Davči. Leta 1910 je šolski svet odločil, da so otroci iz Osojnika, Potoka, Zale in Spod. Davče prihajali le dvakrat na teden v šolo.

Med 1. svetovno vojno v letu 1917 je bila šola dolgo zasedena z vojaštvom, ki je šlo na italijansko bojišče. Vas je bila vedno polna vojaštva, posebno jeseni 1917, ko so se pripravljali na glavno ofenzivo na soški fronti. Ko je cesar Karl hotel na fronto, je bil promet tako otežkočen, da se je z Zalega loga moral vrniti po Selški dolini in ni mogel naprej. Po končani vojni je šlo skozi vas nad 200.000 vojnih ujetnikov. Takrat otroci niso imeli šole. Zaradi nove državne meje so nekateri otroci po vojni prihajali v zaliloško šolo iz šolskega okoliša Leskovic.

Kronika našteva težave, ki so ovirale šolski obisk, najprej nalezljive bolezni: 1910 španska bolezen, 1923/24 in 1958/59 škrlatinka, večkratne ošpice, norice, mumps, gripa, oslovski kašelj in zlatenica, dalje neprehodne poti pozimi, leta 1926 poplava, ki je odnesla mostove.

Med obema vojnama se je učiteljstvo prepogosto menjavalo. Kronika omenja Janka Benedičiča, Antonijo Bem, Dragico Ozvaldovo, Rudolfa Trilerja, Olgo Prosen in še vrsto drugih. Leta 1934 je šola postala dvorazrednica.

Ob okupaciji so Nemci 20. aprila 1941 prepovedali slovenski pouk. Oba učitelja sta zbežala v Ljubljano. Nemci so izselili več družin z otroki in požgali šolsko knjižnico. Hude hajke so bile novembra 1943 in hajka od 21. marca do 5. aprila 1945. Med NOB sta poučevala domačina Marija Markelj in Janez Kristan.

Po osvoboditvi se je začel pouk v začetku septembra 1945. Najprej je šolo vodil Janko Sicherl, nato Cecilija Kržišnik. Učencev je bilo takrat 67. Kržišnikova je še kot upokojenka poučevala ob skrčenem pouku. Od 1954 do 1959 sta bila na šoli Hinko in Slavica Nečimer. Nekaj let ni bilo učitelja in je prihajala učiti Cilka Sep iz Železnikov. Nečimer se je trudil za gradnjo nove stavbe. Leta 1959 so vaščani še imeli upanje na novo šolo, potem je šolska oblast odredila organiziran prevoz otrok v Železnike. Dve leti so se vozili v Selca, ker v Železnikih ni bilo še dovolj učilnic. Tako je šola na Zalem logu prenehala.

Ljudje so bili razočarani, saj so vsi želeli, da bi bila nova šola kulturno središče za vso okolico. Pomirili so se, ko so uvideli, da sta dober prevoz otrok in kvalitetni pouk njihovim otrokom le v korist.

Davča

Od leta 1896 je hodil v Davčo zasilno učiti najprej učitelj iz Sorice, nato z Zalega loga. Leta 1900 so ustanovili redno ekskurendno šolo. Pouk so imeli dvakrat na teden v kmečki hiši. Proti obvezni šoli je bil spočetka odpor, ker so gospodarji potrebovali otroke za pastirje.

Leta 1922 so uredili za učilnico največjo sobo v župnišču. V njej sta poučevala najprej župnik Rudolf Potočnik, za njim naslednik Andrej Kopitar.

Sredi aprila 1941 so Davčo zasedli Italijani, a so jih kmalu zamenjali Nemci. Ti so pregnali župnika Kopitarja in požgali župnišče, pri čemer so bile uničene šolske uradne knjige, učila in knjižnica. Nato je bil nekaj mesecev nemški pouk, ki so ga otroci obiskovali le iz strahu. Novembra 1944 so partizani začeli s slovensko šolo. Pouk je bil po kmečkih hišah, zdaj tu, zdaj tam. Šolarji so mnogokrat pomagali partizanom.

Po osvoboditvi je bilo v Davči skoraj sto otrok za šolo. Zasilno učilnico so uredili na hlevu pri Jemčevih. Pouk je bil dopoldne in popoldne. Prvi in drugi razred sta imela ločen pouk, tretji in četrti pa skupen. Vsak drugi dan so prišli v šolo isti otroci. Davčarji so začeli zbirati sredstva za zidavo nove šole. Za to se je posebno zavzel gospodar Ivan Prezelj-Podgrivar. Otvoritev nove šole je bila 25. oktobra 1953. Vaščani so ponosni na svojo šolo, saj je postala pravo kulturno središče kraja. Šola ima dve učni moči. Učno osebje se je mnogokrat menjalo. Leta 1970/71 je bila prvič »mala šola«, ki je pomembna za razloženo vas, da pridejo otroci že pred šolsko obveznostjo skup in se vživijo v družbo. Sedaj poučujeta učiteljici Francka Bevk in Marija Šavli. Dvorano v šoli uporabljajo tudi družbene organizacije in delavno turistično društvo, ki se je v zadnjih letih začelo uveljavljati predvsem z »dnevom teric«.

Davška šola je pomemben vir za napredek vasi in za ohranjanje mladih na domačijah.

Podlonk

Sola, ustanovljena leta 1904, je služila za Podlonk, Prtovč in zaselek Draboslovico. Pouk je bil spočetka v hiši Jožeta Šturma (Pavlina), pozneje v hiši Franca Eržena (Gotnarja). Do leta 1920 je bil ekskurendni pouk. Enkrat tedensko je prihajal poučevati učitelj iz Selc, najprej Josip Jeglič, za njim Ivan Mihelčič. Jeseni 1920 je postala šola samostojna enorazrednica. V Podlonk je prišla redna učna moč. Leta 1926 je občina Selca kupila zemljišče in hišo od Franca Gartnerja (Pavlučka) in jo dala prezidati za šolo. V Podlonku so službovali Franja Miklavčič, Ivana Simončič, Franja Macarol, Helena Jenko, Ana Šubic, Stanislava Debeljak, Anton Belehar, Berta Spazzapan, Amalija Šlibar in Marija Merčun.

Med 1. svetovno vojno vojni dni ni bilo pouka. Med 2. vojno so Nemci v novembrski ofenzivi 1942 požgali prtovške hiše in so se tri družine naselile v podlonški šoli.

Po končani vojni se je pričel redni pouk 3. novembra 1945. Enorazrednico so razširili v dvorazrednico. Ko so se začeli prebivalci seliti v dolino, je bilo vedno manj otrok. Leta 1956 jih je bilo le še 22, medtem ko jih je bilo prej navadno od 70 do 80. V šoli so se vaščani zbirali k raznim predavanjem in sestankom. V letih 1947 do 1950 so bili izobraževalni tečajji za odrasle. V šoli so vsako leto gostovale kulturne skupine iz Kranja in Loke. Leta 1950 je prišla v Podlonk zdravstvena ekipa in popravila zobe otrokom in odraslim. Mlečno kuhinjo

so ustanovili leta 1958. V Podlonku so bila večkrat srečanja bivših borcev, pri njih so sodelovali učenci in učiteljice. Tudi za veliko prireditev 22. julija 1969 na Prtovču so pomagali pri pripravah. Leta 1951 je huda toča napravila mnogo škode tudi na šolski stavbi in na vrtu. Leta 1952 dolgo ni bilo pouka, ker je zapadlo izredno veliko snega. Leta 1960 so učilnico uredili v bivši pisarni, prejšnjo učilnico pa so uporabljali za sestanke vaščanov in predavanja. V letu 1957 so vaščani uredili del ceste, ki gre od prtovške ceste proti Podlonku. Kupili so tudi plug za pluzenje ceste.

Leta 1963 je postala podlonška šola podružnica osemletke v Železnikih. V šolskem letu 1964/65 je obiskovalo šolo samo 8 učencev. V višje razrede so hodili v Železnike. Nato so se vsi učenci prešolali v matično šolo, le v najhujši zimi je imela nižja skupina pouk v Podlonku. Na željo staršev pa so leta 1967/68 uvedli spet redni pouk v domači šoli. Vaščani so končno spoznali, da bo obstoj šole nemogoč zaradi premajhnega števila otrok. Na razpis službenega mesta učitelja se tudi ni nihče javil. V šolskem letu 1971/72 so se vsi učenci prešolali v Železnike. Starši so zahtevali reden in varen prevoz šolarjev in dobro vzdrževanje ceste. Šolsko poslopje služi zdaj kot kulturno središče Podlončanov.

V Podlonku so po osvoboditvi službovali: Barica Brilej, Julija Oblak, Vera Vidic-Šmid, Marija Rak, Saša Šubic in Olga Štucin.

Z a b r d o

Za otroke podratitovških vasi Zg. Danje, Trojar, Zabrdo, Ravne in Torka se je začela ekskurendna šola leta 1906 v slabi stavbi v Zabrdu. Enkrat na teden je hodil učitelj Josip Primožič iz Sorice, po letu 1925 pa Martin Železnik. Leta 1915 je pouk za nekaj časa prenehal, ker je učitelj šel v vojsko. Ko se je vrnil, se je šola spet začela. Starši so želeli, da bi bila v Zabrdu ustanovljena redna šola. Leta 1928 so Podgore dobile enorazrednico. Pouk je še kar v redu potekal, ovirale pa so ga bolezni, pozimi pa sneg, ki ga je včasih toliko zapadlo, da še do soseda ni bilo mogoče.

Učitelj Rado Kovač, ki je služboval tu zadnja leta pred 2. vojno, se je po-tegoval za novo stavbo. Z zidanjem so pričeli leta 1940 in spravili do začetka vojne stavbo pod streho. Ves čas okupacije je bilo poslopje prazno, okenske šipe so pobrali za partizansko bolnišnico. V šolskem letu 1953/54 so stavbo dokončali.

Po osvoboditvi je prišla v Zabrdo učiteljica Ana Omahen šele oktobra 1945. Vpisalo se je 28 učencev. Pouk je imela dopoldne za višjo, popoldne za nižjo skupino. Leta 1957 je bil redni pouk prekinjen, ker je bil učitelj premeščen v Sorico in je od tam hodil poučevat dvakrat na teden. Leta 1959 je zabrska šola postala podružnica šole v Sorici. Soloobveznih otrok je bilo vedno manj, leta 1965 le 14, 1970 pa le še 6, ker so se mladi ljudje odselili v dolino. Učitelj Matjaž Kopač je sklical sestanek podgorskih vaščanov, ki so se končno vdali, da za tako malo otrok ni vredno šolo vzdrževati. Tako je po 65 letih obstoja prenehala »najvišja šola« v Sloveniji.

V Zabrdu so službovali po osvoboditvi: Stanislav Žontar, Marjan Knè, Boris Frelih, Valerija Zupanc-Kmet, Ivan Stegovec, Milka Frelih-Gartner, Marko Veber in zadnji Matjaž Kopač.

M a r t i n j v r h

Tu so šolo ustanovili leta 1907. Bila je ekskurendna, dvakrat tedensko je prihajal učitelj iz Železnikov. Učilnica je bila v Benceljnovi hiši, ki jo je po-

znejše odkupila pašna zadruga iz Selc in je še sedaj zadružna last. Od 1918 je prihajal učitelj od Sv. Lenarta, nekaj časa je učil tudi župnik Langerholc, ki ga kronika omenja kot izredno dobrega pedagoga. Pogosto so menjali značaj šole. Leta 1924 je postala zasilna šola, 1926 spet ekskurendna, 1929 redna eno-razrednica, 1930 spet ekskurendna, takoj nato so jo imenovali »začasna šolska stanica«. Z nastopom učitelja Ivana Tometa se je spremenila v redno osnovno šolo. Tedaj je imela 40 do 50 šolarjev. Tometa so premestili v Selca, pa se je kmalu vrnil. Sredi leta 1933/34 ga je zamenjal Franc Može, a že naslednje leto je spet prišel nazaj. Po enem letu je prišel učitelj Ivan Lampič. Pogoste menjave so slabo vplivale na šolsko delo.

Vaščani so leta 1934/35 začeli pripravljati gradnjo nove šole. Ko je sreska izpostava v Škofji Loki razpisala komisijski ogled, so se ga udeležili vsi vaščani. Z gradnjo so pričeli 15. junija 1936. V temelj so vzdali listino z opisom priprav. Že 18. oktobra 1936 je bila zgradba postavljena. Imenovali so jo »obmejna narodna postojanka«, časopisi so pisali, da je prava »planinska vila« v višini 954 m. Temelji in del pritličja so iz betona, sicer pa je lesena. Na šolskem zemljišču so uredili »učno travnišče«, kjer so učenci gojili razne vrste trav in krmnih rastlin.

Ker je bilo več učencev, je šola leta 1936 postala dvorazrednica. Učila sta zakonca Lampič, za njima Franc in Mara Vidmar. Pouk je v redu potekal do 6. aprila 1941. Tedaj so vas zasedli Italijani, teden dni zatem so jih zamenjali Nemci. Učitelja in učiteljico so spodili iz šole in jo zapečatili. Vaščani so podpirali partizane in Nemci so začeli s strahovanjem. Po zamisli propagandnega referenta gorenjskega odreda Nika Žumra so pod kletjo v šoli zgradili tehniko, ki je Nemci nikoli niso odkrili. Od avgusta 1944 je otroke poučeval Franjo Kosec iz Železnikov po domovih, nazadnje kar v šoli.

Po osvoboditvi sta se vrnila zakonca Vidmar. V novembru 1947 je nastopil službo Jakob Ušeničnik, ki se je posebej zavzel za napredek kmetijstva. Za vaščane so bili v šoli tečajji in predavanja. Leta 1951 so obnovili tehniko škofje-loškega odreda. Šolo so obiskovali kolektivi raznih tovarn, pozimi pa učenci-smučarji iz raznih šol.

Po odhodu učitelja Ušeničnika so se učne moči večkrat menjavale, včasih je bila šola celo brez učitelja. Število šoloobveznih otrok se je manjšalo, ker so se mladi ljudje odseljevali v dolino. Leta 1952 so se najboljši učenci vpisali v nižjo gimnazijo v Železnikih. V šolskem letu 1958/59 je bilo le 15 učencev. Leta 1960 vse leto ni bilo pouka. Naslednje leto je bil v Martinj vrh dodeljen učitelj Jože Smid iz Železnikov. Učencev je bilo 13, učil jih je za šest razredov. Večkrat je grozila ukinitve šole. Leta 1962 je šola postala oddelek matične šole v Železnikih. Šolsko poslopje so uporabljali kot »hišo za vse«. Zabave s plesom so končno prepovedali. V letu 1968/69 sta bila samo še dva razreda. Vsi drugi učenci so se vozili v Železnike. Sedaj že nekaj let poučuje učitelj Trpin.

Pionirji so že med NOB pomagali odraslim. Leta 1948 so prejeli prvo nagrado pri prirodoslovnem tekmovanju. Pogozdovali so pri kmetih, nabirali arniko, obdelovali šolski vrt in drevesnico, krasili grobove padlih, imeli smučarske tečaje itd.

Po napeljavi elektrike leta 1955 je šola leta 1960 dobila gledališki oder in s tem večji pomen kot vaško središče kulturnega življenja.

Bukovščica

Že dolgo pred pravim rednim poukom sta župnik in organist poučevala otroke bukovškega okoliša najpotrebnejšega računanja, branja in pisanja. Zapisniki povedo, da je že leta 1871 obiskovalo ta pouk 71 otrok. Nekateri pa so hodili v nedeljsko šolo. Leta 1909 je oboleli župnik Anton More prenehal s poučevanjem. Deželni šolski svet je 18. februarja 1909 odločil, da se zasilna šola reaktivira. Prišla je prva učiteljica Ivana Mrharjeva in za njo Marija Papler, ki je ostala v Bukovščici šest let. Ker je število šoloobveznih otrok raslo, je postal učni prostor v župnišču premajhen. Že leta 1907 so začeli misliti na lastno šolsko poslopje. Šele po tretjem komisijskem ogledu parcele leta 1911 so začeli z delom. Stroške za gradnjo, notranjo ureditev in opremo je prevzela občina Selca, pomagal je tudi kranjski deželni zbor. Slovesna otvoritev nove šole je bila 3. novembra 1912. Šolski okoliš je že takrat obsegal Bukovščico z zaselki Hrib, Kras, Laško, Dunaj, Plano, vas Pozirno z zaselkom Potok, Strmico, Lavtarski vrh in Knape z zaselkom Hudi laz.

Šola je bila dolgo časa enorazrednica. Večkrat je imela po 90 ali nad sto učencev. Za Marijo Papler, ki je odšla leta 1917, so tu službovali Angela Groznik, Štefan Schein, Lucijan Orel in Ivana Košar. Najbolj se je trudil za otroke in odrasle dolgoletni učitelj Oskar Hrast, ki je prišel v Bukovščico leta 1926 in ostal tu 25 let. Pri izvenšolskem delu mu je vneto pomagala žena Alojzija, ki je poučevala v šoli ročno delo. Ko je bil leta 1937 odprt še drugi razred, je prišla učiteljica Helena Krušič.

Šolsko delo so vznemirjali razni izredni dogodki in bolezni. Ko je bil maja 1915 v Knapih požar, so v šoli negovali opečnega triletnega dečka, a ga niso mogli rešiti. Istega leta je nekaj šolarjev umrlo za davico. Leta 1917 so se razpasle hude ošpice, jeseni 1919 močna gripa, imenovana takrat španska bolezen, 1923 škrlatinka. Pri obolenjih otrok se je pokazala velika nevednost staršev. Zato je šola večkrat organizirala poučna predavanja za vse prebivalce in uvedla zdravstveno vzgojo tudi v šolski pouk.

Po zadnji vojni je bila šola spet enorazrednica. Učiteljice so se naglo menjavale. Tu so službovale Ana Sajovic, Irma Tomažin, Lidija Primožič, Franca Gruber-Leben, Angela Rožman, Milena Kumelj, Julči Strnad in Mira Črtalič ter učitelj Albin Rehberger. Za gospodarski napredek vasi sta se posebno zavzemala Oskar Hrast, ki se je po osvoboditvi vrnil v Bukovščico za šest let, in Marjan Knè, ki je bil premeščen iz Zabrda.

Po vojni je bilo potrebno marsikatero popravilo na stavbi. Leta 1961 so napravili načrt za prenove šole, ki naj bi služila tudi kulturnemu delovanju v vasi, a se ni uresničil. Dne 26. decembra 1953 je v teh vaseh in v šoli zagorela električna luč.

Pionirska organizacija deluje v Bukovščici od osvoboditve. Najbolj delavna sta bila pevski in smučarski krožek.

Več let so učenci višje skupine hodili v šolo na Bukovico. V šolskem letu 1964/65 so jih v celoti prešolali v Škofjo Loko, kamor se vozijo z avtobusom. Otrok je vedno manj in so že predlagali, da se ukine 4. razred, vendar vaščani želijo, da 4. razred ostane v domači šoli.

Bukovška šola ima ohranjeno šolsko kroniko za dobo od 1909 do 1939 in od 1953 do 1964.

Pri Sv. Lenartu se je pričel zasilni pouk že okoli 20 let prej, kot so ustanovili ljudsko šolo. Za zasilno šolo se je posebno zavzel tedanji župnik Primož Peterlin, ki je tu služboval 25 let. Ljudsko šolo so ustanovili na pobudo okrajnega šolskega nadzornika Andreja Žumra in z veliko denarno podporo dr. Jerneja Zupanca, ki je bil doma v bližnjem Martinj vrhu. Oba, župnik Peterlin in dr. Zupanc sta nagovarjala ljudi, da so bili pripravljeni pomagati. Hodila sta od hiše do hiše in razlagala velik pomen nove šole. Marsikje sta naletela na gluha ušesa. Še celo takrat, ko je že prišla komisija na ogled stavbnega zemljišča, so nekateri še nasprotovali zidavi. Kljub vsem zaprekam se je pomladi 1894 delo začelo. Leta 1896 je nova šola že služila svojemu namenu. Šele pozneje so ljudje spoznali požrtvovalnost pobudnikov. Hvaležni so bili župniku Peterlinu in dr. Zupancu. V spomin na dobrotnika Zupanca so v šolski veži vzdali spominsko ploščo.

Ko je nastopil službo v novi šoli učitelj Anton Germek, je prosil starše, naj bodo naklonjeni šoli in naj otroke redno pošiljajo k pouku. Niso pa prihajali vsi, v začetku je bilo le okoli 50 učencev, toda po nekaj mesecih je bilo v šoli že 70 otrok. Od tedaj naprej je pouk potekal kar v redu.

Požrtvovalni 87-letni dr. Jernej Zupanc je obiskal učence v novi šoli julija 1897 in jih obdaril. Svojega dobrotnika so dostojno sprejeli v okrašeni šoli ob prisotnosti staršev in šolskega odbora. Ko je naslednje leto dr. Zupanc umrl, so se udeležili pogreba v Ljubljani mnogi domačini in zastopniki šole.

Leta 1898 so pričeli s ponavljalno šolo. V šolskem letu 1899/1900 sta bila pri Sv. Lenartu že dva oddelka. V tistem letu je izredno huda zima močno ovirala redni obisk šole. V letih 1900 do 1905 je voditelj večkrat priredil poučna kmetijska predavanja. Ko je Germek odšel službovat na Bukovico, je prišla učiteljica Antonija Rakovec in nato še Ana Dragatin. Zvrstilo se je še več učiteljic: Iva Merhar, Roza Juvan, Terezija Rant in druge.

Šolski okoliš je po letu 1910 po novem odloku obsegal Sv. Lenart z zaselkoma Debelo brdo in Hodice, Ravnji, Rovt, Dragobaček, Zg. Lušo, Rastovke, Ostri vrh in nekaj hiš Stirpnika. Okrajni šolski svet v Kranju je izdal odlok, da smejo otroci iz Zg. Luše, Ostrega vrha in Stirpnika v času od 1. novembra do 31. januarja obiskovati šolo le dve uri dnevno. Tisto leto je bilo v okolišu 77 šoloobveznih otrok in 17 iz ponavljalne šole. Leta 1912 so pri Sv. Lenartu spremenili učni čas. Višja skupina je imela pouk od 7. do 10. ure, nižja pa popoldne od 3. do 6. ure. Od leta 1910 je poučeval Ivan Perko, leta 1912 je prišla učiteljica Marija Gabrovšek in ostala na šoli 8 let.

Med prvo svetovno vojno so otroci izvedli razne nabiralne akcije za vojake, a so se tega kmalu naveličali, ker so bile akcije prepogoste in so mnogi sami trpeli pomanjkanje. Obisk šole je bil precej nereden, ker so morali otroci pomagati pri kmečkem delu. Učitelji so posvetili precej pozornosti kmetijskemu pouku in boju proti alkoholizmu.

Leta 1919 se je pričel pouk na ekskurendni šoli v Martinj vrhu. Ker je manjkalo učiteljev, je decembra 1920 prevzel pouk pri Sv. Lenartu lenarški župnik Janez Langerholc. V tem času je napisal več povesti, ki so izšle v raznih mladinskih listih. Po dveh letih je prišla spet učiteljica Gabrovšek, a Langerholc je poučeval le še v Martinj vrhu. Leta 1922 je bil spet imenovan za pomožnega učitelja pri Sv. Lenartu. Leta 1924 je bil razrešen službene dolžnosti. V šolskem letu 1924/25 je bilo v šoli 69 otrok. V tem času so se kar trikrat

menjali učitelji. Večkrat ni bilo pouka. Izkaz so dobili le tisti, ki so plačali predpisani kolek. Naslednje leto je bilo po vseh šolah uvedeno novo ocenjevanje. Leta 1926 je prišla k Sv. Lenartu učiteljica Tončka Kette. Leta 1930 so ukinili ponavljalno šolo zaradi premajhnega števila otrok.

Po zelo uspešnem šolskem in izvenšolskem delu je po 10 letih odšla od Sv. Lenarta učiteljica Kettejeva. Prišel je Ciril Žalohar. Ko je šola postala dvo-razrednica, je prišla še Helena Demšar. Po enem letu jo je zamenjala Rozalija Pinter in ostala do ukinitve šole aprila 1941.

Učiteljico so Nemci pregnali. V šolo je 7. julija 1941 prišel nemški učitelj, a je učil le mesec dni. Šolo je obiskovalo samo 30 učencev od 11. leta starosti dalje. Drugi nemški učitelj je ostal tri tedne. Šolski prostori so nato ostali prazni, le od časa do časa so se v njih nastanile partizanske edinice. Vrt so obdelovali sosedovi. Knjige iz šolske knjižnice so ljudje raznesli, da bi jih Nemci ne uničili. Pol leta je poučeval otroke po hišah Tone Kosec iz Železnikov. V decembru 1944 so partizani minirali šolo, da bi se v njej ne vgnezdil sovražnik. Otroci so partizanom velikokrat pomagali pri raznih akcijah.

Po osvoboditvi se je začel pouk oktobra 1945 v zasilni sobi na pol podrte šole. Učitelj Vidmar je učil poldrug mesec, nato je odšel v Martinj vrh, sem je pa prišla učiteljica Peternelj. Pozneje se ji je pridružila še Ivica Jesih.

Uradni naziv za vas je bil odslej Lenart nad Lušo. S šolskim letom 1946/47 so ustanovili enorazrednico v Zg. Luši in se je vanjo vključilo precej otrok. Do leta 1947 so se pri Lenartu učne moči pogosto menjale. Učitelj Alojz Markič je prirejal tudi izobraževalne tečaje. Za njim so službovali Mitja Črnjač, Rado Pavlin in Kati Verčič. Zaradi pomanjkanja učiteljskega kadra so poslali k Lenartu upokojenega učitelja Ivana Stegovca. Ta se je posebno zavzel za pouk glasbe. Leta 1963 je šola spet postala enooddelčna. Višja skupina se je vključila v šolo na Bukovici, z januarjem 1964 pa v Škofjo Loko. Celotni okoliš Bukovice, Bukovščiće in Lenarta se je priključil matični šoli v Škofji Loki. Na lenarški šoli že nekaj let deluje učiteljica Ivanka Sluga.

Pionirska organizacija je pomagala pri urejanju šole, pri gradnji Loške kočice pod Starim vrhom in pri postavitvi spomenika padlim.

Šoli je izkazal veliko naklonjenost Urban Zupanc, ljubljanski trgovec in nečak dobrotnika dr. Jerneja Zupanca. Večkrat ji je podaril zbirke knjig.

Leta 1900 je v okolišu razsajala davica, večkrat mumps, oslovski kašelj in gripa, posebno huda leta 1933 in 1962.

Za obnovo porušene šole so leta 1946 ustanovili gradbeni odbor. Vaščani so pomagali pri odstranjevanju ruševin in popravljanju ceste. Ker je primanjkovalo denarja, stekla in okovja, se je delo vleklo skozi več let.

V šolskem letu 1970/71 je bilo le še 23 učencev. Sedaj so pri Lenartu samo nižji razredi. Drugi učenci se vozijo s kombijem v Škofjo Loko. Malo šolo so prebivalci toplo sprejeli.

Bukovica

V bukoviškem okolišu je bil zasilni pouk že okoli leta 1900. Takrat je neki učitelj Ambrožič, ki ni mogel dobiti stalne službe, ker je bil vdan pijači, učil pozimi v zgornji »hiši« Orlove domačije pri Sv. Tomažu. Hranil se je vsak teden v drugi hiši. Dobil je tudi denarno nagrado. Disciplino mu je pomagal vzdrževati gospodar Orel, ki je bil čevljar. Kadar učitelj ni zmozel doseči reda, je posegla vmes čevljarjeva »kneftra«. Iz drugih vasi so hodili otroci v šolo

v Selca, nekateri tudi v Škofjo Loko. Oddaljeni otroci so šolo zelo neredno obiskovali. Prebivalcem se je porodila misel na lastno šolo. Za to so se posebno zavzemali bukoviški gospodarji Janez Podobnik, Janez Fojkar in Janez Kankelj. Selška občina je takrat imela veliko drugih obveznosti in je želela, da bi s šolo na Bukovici še malo počakali. Končno pa so le zmagali prebivalci Bukovice in okolice. Oblast je izdala dovoljenje za ustanovitev šole. Potem so se prebivalci posameznih vasi prerekali, kje naj bi stalo šolsko poslopje. Dolgo so hodile komisije na teren in iskale najprimernejši prostor. Šola je bila dozidana leta 1903. V njej se je takoj začel redni pouk. V šolski okoliš so spadale vasi Bukovica, Ševlje, Stirpnik, Praprotno, Sv. Tomaž, Sp. Luša z zaselkom Rantovše in nekaj hiš Križne gore.

Prvi redni učitelj je bil Anton Germek. Ni bil samo dober učitelj, tudi vaščanom je pomagal z delom in nasveti. Posebno se je posvetil sadjarstvu. Za njim je prišla Antonija Jesenko, potem Janko Leban, mladinski pesnik in pisatelj, ki je pisal v Vrtec in Zvonček. Po njegovi upokojitvi je prišla na Bukovico učiteljica Tavčarjeva, za njo Urbančičeva in nato Ljuba Lendovškova. V šolskem letu 1926/27 je prišel Janko Štefe, čez nekaj let pa je nastopil službo učitelj Oton Fink. Ta je bil na Bukovici do okupacije in še po okupaciji nekaj mesecev. Število učencev je zelo naraslo, v tem času jih je bilo nad sto. Leta 1930 se je šola razširila v dvorazrednico. Kot druga učna moč je bila nameščena Olga Šmid, roj. Jeglič. Na Bukovici je ostala šest let. Leta 1938 so pritlično šolsko poslopje dvignili v enonadstropnico. Spodaj sta bili dve učilnici, zgoraj učiteljsko stanovanje.

Ob razpadu stare Jugoslavije so učili na Bukovici že trije učitelji: Oton Fink, Minka Kalan in Angela Štularjeva. Vse tri so okupatorji pregnali. Kalanova se ni več vrnila iz taborišča. Med okupacijo sta prišla dva nemška učitelja. Priredila sta tudi tečaj za odrasle. Otroci in odrasli se niso ničesar naučili. Nemški pouk se je kmalu nehal. Poslopje je za dalj časa zasedla nemška policija. V začetku leta 1945 so partizani šolo požgali, ker so zvedeli, da se hoče v njej spet naseliti sovražnik. Zgorel je ves inventar in arhiv.

Po osvoboditvi se je pouk začel 1. junija 1945. Vrnil se je Oton Fink. Začasno je bil pouk v Podrekovi hiši št. 1. Poleti je prišla še učiteljica Vladislava Rustja. Ko je jeseni Fink odšel, so službovali na šoli še Karl Jeretina, Francka Gruber, Ana Sajovic in od leta 1946 do 1953 Mara Vidmar, Danica Vavpotič in Marija Rovtar. Mara in Ciril Jelovšek sta prišla leta 1954. Ciril Jelovšek je odšel leta 1960 v Škofjo Loko za pedagoškega svetovalca. Potem so bili na Bukovici še: Julči Strnad, Marija Bertonec, Maksa Podnar, Janja Tavčar, Anton Bogataj in Kristina Sokolov. Vsi so bili le krajši čas na tem službenem mestu. Leta 1965 sta prišla Stane in Marija Pečnik. Na Bukovici sta že sedem let.

Ljudska oblast je na pobudo prebivalstva Zgornje Luše ustanovila tam šolo enorazrednico, da so jo obiskovali otroci iz Zg. Luše, Rantovš, Jarčjega brda in iz nekaterih hiš Sp. Luše in Stirpnika.

Leta 1946 je bilo v šoli na Bukovici 65 otrok. Iz Podrekove hiše so se vselili v še ne povsem urejeno šolsko poslopje. Šolo in šolsko opremo so leto za letom obnavljali in dopolnjevali tako, da sedaj dobro služi svojemu namenu.

Na šoli deluje pionirski odred bratov Golob. Pionirji so se uveljavljali ali se še uveljavljajo v raznih kroških (šahovski, prirodopisni, lutkovni, modelarski, atletski, literarni, vrtnarski, pevski, dramski). Pod Vidmarjevim vodstvom so ustanovili šolsko zadrugo. Priredili so razna tekmovanja in nabiralne akcije.

Sodelovali so pri odkritju spominske plošče na rojstni hiši očeta pošne znamke Lovrenca Koširja v Spodnji Luži 21. avgusta 1948. Dne 24. septembra 1949 so nastopili pri odkritju spomenika talcem v Dolenji vasi, s programom so se udeležili tudi odkritja spomenika padlemu Poljaku na Praprotnem 1. septembra 1968. Kadar se pride poklonit na njegov grob kaka napovedana poljska delegacija, izvedejo pionirji primeren program. Leta 1968 so obiskali vse hiše šolskega okoliša in razdelili vabila za referendum o samoprispevku za gradnjo šol.

Učiteljstvo sodeluje v vseh vaških organizacijah, prireja razne tečaje. Šola je na voljo za razna predavanja, sestanke, zborovanja in tečaje. Leta 1970 je bukoviška šola na proslavi 25-letnice osvoboditve prejela priznanje za ohranjanje tradicij NOB.

Viri:

- Kronike vseh šol v dolini
- Učiteljski tovariš 1890, str. 381
- Slovenski učitelj 1933, str. 59
- Slovenski biografski leksikon I. knjiga, Lj. 1925—1932
- Zgodnja Danica 1855
- Levičnik J. Šola v Zeleznikih, 1898

NEKAJ O DRUŠTVENO PROSVETNEM DELU V PREJŠNJIH ČASIH

Ko spremljamo politično in gospodarsko življenje v naši sedanosti, pa tudi dogodke naše daljne in bližnje preteklosti, res ni odveč, če spoznamo tudi tiste sile in nagibe, ki so posredno ali neposredno vplivali na oblikovanje ljudskega mišljenja in čustvovanja, na zavednost in družbeno zrelost prebivalstva ali pa tudi ovirale njegov duhovni in gospodarski razvoj. Življenje je spremenljivo in zapleteno, odvisno od vplivov, ki si večkrat nasprotujejo, pri tem pa je treba poznati pogoje, naključja, krajevne razmere, ki so odločale pri tem ali onem dogajanju in tudi značaj posameznih ljudi. Le tako bomo s časom dobili pravilno podobo naše preteklosti. Ni nam potreben samo pregled pomenljivejših mož in žena, ki so se uveljavili doma in v svetu, temveč je treba vedeti, kako in zakaj je ta domača zemlja, iz katere je rasel naš človek iz preteklosti v sedanost, rodila tako raznovrstne sadove človeškega duha in hotenja. Seveda nas še vedno in v prvi vrsti obvezuje neposredno življenje. Spoznati moramo njegove naloge in pogoje, skrbeti je treba za kruh in streho, da si ohranimo zdravje in moč ter se tudi duhovno oblikujemo v ljudi sedanjega časa, ki ne bodo samo delovna sila, temveč zavedni in zavestni udje svoje družbe, soustvarjalci in uživalci vseh narodnih in kulturnih vrednot.

Naše Muzejsko društvo v svojih Razgledih vzorno opravlja to nalogo in bo svoje delo gotovo nadaljevalo tudi v prihodnosti. Posebno zadnja knjiga je prinesla toliko bogatega gradiva, da je zgled pokrajinskega zgodovinopisja in narodopisja. Seznam žrtev fašističnega nasilja v loški občini pa je pretresljivo pričevanje o žrtvah in trpljenju naših ljudi v osvobodilni vojni. Zgodovina te bližnje preteklosti najbrž še dolgo ne bo izčrpana in jo bo treba v podrobnostih ohraniti za prihodnje čase. Ljudje prihajajo in odhajajo, rode se novi, v spominu starih se marsikaj zabriše, napisana beseda ostane; čeprav tudi ljudsko izročilo ne bo moglo zamreti in bo nanovo v najrazličnejših pripovedih oživljalo strahote minulih dni, je pisano zgodovinsko pričevanje še vedno najdragocenejše pojasnjevanje preteklih časov.

Po tem nekoliko obsežnem uvodu naj izpolnim eno izmed nalog, ki ne segajo v boj z orožjem, temveč v križanje duševnih prizadevanj v preteklih časih, v naše prosvetno življenje. Tudi to področje ima svojo zgodovino, saj je bilo v oblikah in uspehih tako različno, kakor je bil različen družbeni sestav prebivalstva: meščanski, industrijski in kmečki. Zato ima svojo posebno prosvetno in narodnopræbudno preteklost Škofja Loka, kakor imata svojo posebnost obe dolini, Poljanska in Selška. Tudi za to preteklost je zadnji čas, da jo rešimo pozabljenja, saj so pisani viri v veliki meri uničeni ali so se porazgubili, kar pa je raztresenega po nekdanjih časopisih, je težko dostopno. Treba je tudi upoštevati, da vse, kar je bilo v javnosti napisano, ni moglo veljati za zgodovinsko nepristransko resnico, saj so nazorska in politična nasprotja marsikaj

prikazala v nepopolni resnici. Zlasti politični boji so pustili malo časten spomin na preteklost, le preradi so se spremenili v osebna obračunavanja ali v osebno zadoščenje. Pri tem je treba upoštevati, da so bila tudi politična nasprotja posledica gospodarskih in družbenih razmer in da se je na eni strani le prerada kazala osebna gospodarska premoč in posledice socialne odvisnosti, na drugi strani pa odpor socialno šibkejših slojev, in da so tudi odtod prihajala nasprotja, ki so se nujno pokazala v tedanjem življenju. Ker je torej družbeno življenje celota in vsaka dejavnost del te celote, povezan z drugim delom, zato v vsaki dejavnosti čutimo medsebojne vplive, odvisne od časa in razmer in oseb. Kdor bo npr. skušal orisati podobo Poljanske doline, ne bo mogel mimo vpliva, ki ga je imelo domačinstvo dr. Ivana Tavčarja, in kdor bo pisal o gospodarskem in kulturnem razvoju Selške doline, bo moral v prvi vrsti upoštevati neposredno pričujočnost dr. Janeza Ev. Kreka.

Če posebej govorimo o prosvetnem življenju, je razumljivo, da je bila taka dejavnost mogoča predvsem v večjih središčih in da kraji zunaj teh središč niso bili sicer zaostali ali mrtvi, pač pa so se razvijali bolj v svojih gospodarskih pogojih, v svojem kmetijstvu ali lesni kupčiji, deležni pa so bili prosvetnega življenja v svojih občinskih ali župnijskih središčih. Le malo je bilo resnično zaostalih krajev, bodisi zaradi samote ali posebnih gospodarskih razmer.

Tako sta bili nekoč v Selški dolini dve prosvetni središči, v Selcih in Železnikih. Vsako je imelo svoje posebne pogoje in izoblikovalo svoj značaj. Zato bo iz obeh mogoče povzeti različno podobo v preteklosti. Precej naravno je bilo, da začetek ljudske prosvete najdemo v Železnikih, kjer je prebivalstvo s svojo industrijo, fužinarstvom in žeblljarstvom, pa tudi z močno plastjo rokodelcev in trgovcev, predvsem pa v svoji strnjeni naselitvi imelo drugačne pogoje za družabno življenje, kakor so ga imeli kraji s kmetiskim prebivalstvom. Pričakovali bi tudi, da bi se družabno uveljavljali višji ali vsaj srednji sloji. Bilo pa je drugače. Prebivalci v Železnikih so bili strogo ločeni v kaste, v najvišjo fužinarsko gospodo, ki je živila zase, precej zase je bila tudi trška plast obrtnikov in trgovcev, povsem zase in osamljena je bila žeblljarska večina prebivalstva. Prav o tej najnižji družbeni stopnji imamo prvo poročilo o društvenem združevanju. V 4. številki Novic 1854, poroča na 16. strani učitelj Jožef Levičnik naslednje: »V sredi preteklega leta se je osnovalo pri nas **bravno** društvo, ki si je naročilo »Novice« in »Danico« tudi zanaprej. Veselo je viditi, kako udje te družbice, priprosti delavci, te časopise vselej težko pričakujejo in kaj marljivo preberejo, kar je živ dokaz, da se giblje naš slovenski narod in drami od dné do dné boljše. Krajcarji, ki jih človek za časopise vloži, so pa resnično tudi dobro naloženi, ker dobri časopisi so studenci, iz katerih človeški rod zajema neizrekljivo veliko naukov in omike.«

Nadalje toži Novičar o takratni draginji, kljub temu, da pretekla letina ni bila slaba, ter sklepa, da so draginje krivi prekupci: »Take prekupce bi po vse pravici postavili v litanije, da bi ubogo ljudstvo molilo: „Reši nas prekupcev odertnikov, o Gospod!“

Ta dopisnik, ki je pozneje rad poročal o vseh dogodkih v dolini, o vremenu, letini, požarih in povodnjah, boleznih in smrtih, skušal pa predvsem ohraniti stare šege in navade, bodisi praznične ali posvetne, o tem društvu iz leta 1853 pozneje molči. Najbrž se ni dolgo držalo. Ustno izročilo pravi, da je to združenje bravcev imelo značaj nekake kavarne in da je svoje shajališče imelo pri Firbarju. Levičnik sam, ki je bil tudi marljiv pisatelj, predvsem potopisec, je

bil naročnik vseh takratnih listov, ne samo Novic in Zgodnje Danice, temveč Slovenske Bčele, Slovenskega Prijatelja, Slovenskega Glasnika, Besednika in je vneto širil tudi Mohorjevo družbo; bil je nekaj časa tudi poverjenik Slovenske matice, pozneje ga pogrešimo celo med člani. Leta 1865 je ustanovil župnijsko knjižnico (Farno bukvarnico), toda zdi se, da je to knjižnico hranil bolj zase ali knjige izjemno posojal posameznim šolarjem. Kakor bomo pozneje videli, tudi ni bil vnet za preveliko in splošno prosvetljenost, bil je mož starega kova, v marsičem samovoljen, predvsem pa kot sin nekdanje fužinarske družine nič naklonjen proletariatu. Celó v šoli je ločil »gosposke« otroke od neimovitih ali ubogih. Ko so v tistih časih v večjih krajih ustanavljali čitalnice, na čitalnico takrat v Železnikih nihče ni mislil, pač pa so Bralno društvo leta 1877 dobila Selca. To društvo se je ohranilo še do novejših časov, vendar ni razvijalo večje delavnosti, omejeno je bilo na ožji krog narodnjakov, imelo svoje časopise ter v omejenem obsegu gojilo petje, šele po prvi vojni tudi igre. Ustanovili so tudi pevsko društvo Ratitovec. Vodili so ga nekateri učitelji.

Posebno poglavje je ustanovitev **Bralnega društva** v Železnikih leta 1885, ker so se kmalu pokazale razlike v pojmovanju društvenega življenja in predvsem znamenja družbene neenakosti. Pobuditelj društva je bil narodno in socialno zavedni kaplan Matej Kljun, po rodu Ribničan (1857—1898). Njegov poglavitni namen je bil, da narodno prebudi in družabno zblizha srednjo in spodnjo plast Železnikarjev. Ni ustanovil čitalnice, ki bi imela meščanski značaj, temveč bralno društvo, ki bi z narodno manifestacijo združevalo tudi izobraževalne, celo socialne namene. Narodne zavednosti je bilo dotlej še malo, gospoda je še dolgo potem naročala nemške liste in zato so se udje Bralnega društva nasprotno imenovali »Slovence«. Prvi glas o tem društvu najdemo v Slovenskem Narodu, v dopisu 6. maja 1885, št. 103. Dopisnik pravi, da je bilo društvo potrebno že pred desetletjem, pa ni bilo take moči, ki bi za omiko in napredek revnega prebivalstva kaj storila. Prebivalci so večinoma žebjarji in delavci, pristopilo pa je že okoli sto udov, ki plačujejo 17 slovenskih časnikov. Tudi na društveno zastavo so začeli misliti in zanjo pobirajo prostovoljne prispevke. Pomenljiv je tudi pristavek, da je treba sloge, kar namiguje na nedinost ali celo na nasprotovanje. Če danes gledamo na poznejše dogodke, moramo priznati, da je bilo med posameznimi društveniki res preveč manifestativnega duha. Prekmalu so začeli misliti na društveno zastavo in na zunanje nastope. Navzkriž sta si kmalu prišla predsednik Kljun in podpredsednik J. Levičnik, ki je bil tudi župan. Začela se je vrsta dopisov v Slovenskem narodu, deloma tudi v Slovencu in Novicah. Tu je Levičnik pokazal svoj nedemokratični značaj, odpovedal je bralno sobo in zapustil društvo; ob praznovanju tisočletnice Cirila in Metoda, ko so blagoslavljali zastavo, ni razsvetlil svoje hiše ter kmalu pospešil tudi socialni razdor. Dopisa v Slovencu 1885, 15. julija št. 158 in 24. julija št. 166 na široko popisujeta slavnost, na katero so prišli gostje z Goriškega in Tolminskega, pevsko društvo Odmev iz Kroke, Bralno društvo iz Selc in odposlanci iz Loke, vse se je godilo »v duhu Cirila in Metoda«; pa kmalu je društvo postalo ognjišče, iz katerega so se utrinjale iskre kritike Levičnikovega županjevanja in učiteljevanja. Slovenski Narod 1. avg. št. 175 poroča o obrekovanju društva, o očitkih beraštva in fanatizma, neizobraženosti in telesni pohabljenosti članov. Dopisnik pristavlja: »Smo li mi krivi, da smo obsojeni od zibeli do mrzlega groba s krvavimi žulji nositi gradivo za Keopsovo piramido, katero zida slavni triumvirat«. To meri na fužinarje, ki jim je Levičnik kot župan stal zvesto ob strani; morda iz tistih

časov izvira ustno izročilo, da je odklonil tovarno, ki jo je pozneje dobil Tržič, čeprav je žebtljarstvo že hudo pešalo; branil se je novega proletariata, ki bi prinašal nevarnosti družbenega nemira; tudi v šolo ni maral nobene učiteljske pomoči in je sam vodil enorazrednico s štirimi oddelki. Dopis v Slovenskem Narodu 8. avgusta št. 180 govori obširno o tej Levičnikovi samovolji. Prišlo je tako daleč, da so vsak pojav ljudske nevolje naprtili Bralnemu društvu; ko so nekateri fužinarji zaradi pojemajoče kupčije začeli odpuščati delavce, so mlade žebtljarje odpuščali prav zaradi članstva pri društvu, ker so najeti ovaduhi prisluškovali in prenašali vse, kar je dišalo po nezadovoljnosti.

Slika tega časa bi ne bila popolna, če bi ne upoštevali nekkih posebnih razmer žebtljarskega življenja, predvsem pa krize, ki je nastajala v žebtljarskem gospodarstvu. O tej krizi beremo v marsikaterem Levičnikovem dopisu v Novicah: že 1868, št. 30 toži o slabi kupčiji, hudih elementarnih nesrečah, ki so prizadele tudi fužine, npr. 1881, str. 39, 266, 274, 331. Ko govori o položaju okrožnega zdravnika, ugotavlja, da je ljudstvo v dolini vobče premožno in olikano, ubožni so le delavci, ti pa imajo bolniško zadrugo, predvsem fužinski delavci, pa tudi kovači pri dveh fužinarjih. Ne smemo prezreti, da so se takrat v žebtljarskih krajih, zlasti v Kropi, pojavljali nastopi delavcev proti železarski gospodi ter zahtevali izboljšanje svojega položaja, zlasti v letih 1882 in 1883. To je nedvomno odmevalo tudi v Železnikih (prim. Rudolf Kyovski, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja, Kronika I/1953, str. 87—88 ter dopolnilo Dušana Kermavnerja v opombah k V. knjigi Prijateljeve Slovenske kulturne in politične zgodovine, str. 728—729). Novo vznemirjenje je prišlo leta 1885, ko je Ljubljanski list št. 103 v uvodniku Naši žebtljarji poročal o obrtnonadzorni komisiji, ki je prišla v Kropo in Kamno gorico ter preučevala socialnozdravstvene razmere med žebtljarji, nakar je dopisnik iz Železnikov 16. maja št. 111 vpraševal, zakaj te komisije ni bilo v Železnike, da bi pregledala tudi tamkajšnje razmere, ko se žebtljarsko delo po stari, nepremagljivi navadi začenja zvečer ob 8. ali 11. uri ter traja drugi dan do 10., pri tem pa delajo otroci z desetimi leti, vso noč prebete, nato morajo v šolo. Dopisnik omenja, kako se je župan vznejevoljil nad Ljubljanskim listom, češ zdaj bodo kovači tudi v Železnikih začeli rogoviliti. Tako tem laže razumemo napetosti, ki so nastajale na račun mladega društva, in so se bolj in bolj kazala znamenja socialne stiske. Posamezne družine so se že začele izseljevati ter iskale kruha drugod, tisti pa, ki so ostali doma, niso videli izhoda in jih je še nadalje čakalo trpljenje in poniževanje. Vse te razmere so odločilno vplivale na kvarjenje ljudskega značaja in pokazali so se nekateri grdi primeri ovaduštva in sovraštva.

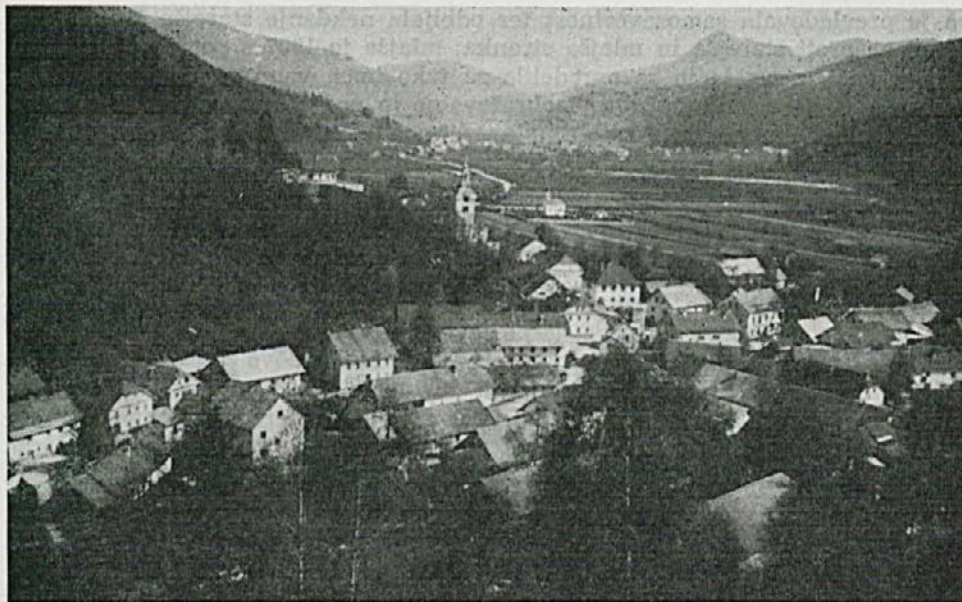
Odmev teh družbenih in osebnih bojov najdemo tudi v dolgem Levičnikovem zagovoru in obrambi v Novicah 1885 vse od 12. avgusta do 21. oktobra (str. 258, 265, 274, 283, 297, 306, 322, 338). Ta dopis sicer marsikaj pojasni, ne more pa zabrisati dopisnikovega konservativnega in socialno pristranskega stališča. Časopisni boj sega še v leto 1886. Posledica teh razmer je bila, da so na posebno posredovanje hoteli uradno razpustiti društvo, kar se ni posrečilo, pač pa so dosegli prestavitev Mateja Kljuna v Begunje pri Cerknici, kar je bilo hud udarec za društvo; njegov odhod je spremljala velika žalost mladih žebtljarjev (prim. Slov. Narod 1886, str. 190, 213, 230). Nasprotniki so pokazali svoje veselje s tem, da so najeli fužinarskega ribiča, da je ob Kljunovem odhodu streljal z možnarji. Kljun je umrl 3. oktobra 1898 v ljubljanskem Leonišču kot upokojeni župnik višnjegorski. Novica o njegovi smrti (Slovenec 1898, št. 226)

poudarja njegov ljudomili značaj in trpljenje v hudi srčni bolezni, ki je bila gotovo tudi posledica nekdanjih bojev.

Vse to se danes zdi malenkostna krajevna kronika in bi ne bila vredna obširnejše omembe, ko bi ne pričala o socialnih in nazorskih bojih v naši preteklosti. Priča zlasti o tem, kako so premiki v nekdanjem kapitalističnem gospodarstvu vplivali na družbeno življenje in na ljudsko razpoloženje; niso prinašali samo osiromašenja delavstva, temveč ga po eni strani uklepali v še večjo podložnost, po drugi strani lahko spoznamo, kako težko je bilo duševno osvobajanje, celo v skromnih oblikah. To Bralno društvo, ki je kljub svoji narodno prebudni smeri uveljavljalo staro geslo: Vse za vero, dom, cesarja, je pri višji gospodi vzbujalo odpor in celo tako znani narodni delavec kakor je bil J. Levičnik (prim. življenjepisa Toma Zupana v Koledarju Mohorjeve družbe 1910 in Slov. biogr. leksikon I, 650—651) je v svoji samovšečnosti in socialni pristranosti postal nasprotnik ljudskega izobraževanja in osamosvajanja. Bralno društvo je zato v veliki meri ostalo last trške sredine, delavstvo je bolj in bolj stopalo v ozadje, uveljavljal se je stari čitalniški značaj. Zaradi osiromašenja delavstva, ki je raslo iz leta v leto, je zanimanje za društvo pešalo, obstajala je samo bralna soba in knjižnica, javne prireditve so bile redke. Začela se je doba splošnega mrtvila, ki bi socialnemu zgodovinarju dala veliko gradiva in ga postavila pred malo spodbudne zaključke: množila sta se beraštvo in alkoholizem. Dva značilna dopisa v Slovenskem Narodu 1888 iz Kroke (št. 14 in 23) bi v enaki meri lahko prenesli na Železnike. Proces siromaštva ob naraščajoči brezposelnosti in siromaštvu je trajal vse do propada žebeljarstva v začetku 20. stoletja in se v drugačnih oblikah nadaljeval še do nove industrializacije Železnikov.

Vendar v ta čas padejo razni poskusi za poživitev društvenega življenja. Na poživitev so deloma vplivale posamezne dijaške generacije, predvsem pa spreminjajoče se politične in socialne razmere. Tako so še v starem čitalniškem načinu v deklamacijami in majhnimi igrkami sredi devetdesetih let prirejali »veselice« tedanji dijaki in visokošolci, kakor so bili poznejši nadučitelj Ivan Benedičič (Lovričkov), Janez Demšar (Čočev), medicinec Jernej Demšar (Jožev), pozneje znani zdravnik, in jurist Anton Dermota, eden najsamosvojnejših socialističnih mislecev in poznejši urednik Naših zapiskov. Dermota je takrat nastopal kot predavatelj še v smislu Krekovega krščanskega socializma, vplival pri ustanovitvi delavskega konsumnega društva, kot študent v Pragi pa že prinašal svobodomiselnih Masarykove ideje. Precejšen razcvet je Bralno društvo doživelo ob sodelovanju kaplana Alojza Jarca (ok. leta 1900). Takratne »veselice« o božiču in veliki noči so poleg govora, deklamacij, petja imele na sporedu tiste skromne igrice, ki jih je prinašala Zbirka ljudskih iger, npr. Kmet Herod, Zamujeni vlak, Doktor Vsezna in njegov sluga Štipko Tiček. Ustrezale so bolj zabavi kot izobraževanju. Tačas se je omečil tudi stari J. Levičnik ter prepuščal šolo za te prireditve, sam se jih ni udeleževal.

Veliki gospodarski, politični in nazorski preobrat v Selški dolini je v prvem desetletju novega stoletja prinesel v vse društveno življenje vidne spremembe. Ko so nastajale gospodarske in sodarske zadrage, hranilnice in posojilnice, sokolska in orlovska društva, se je začel boj na politični opredelitvi. Ob gospodarsko močno okrepljenem kmetskem prebivalstvu se je razživelo tudi prosvetno delo. Selca so postala najživahnejše središče tega časa, dobila so svoje Prosvetno društvo, tamburaški zbor, pozneje celo godbo, kmalu tudi svoj prosvetni dom. To živahno delo so podpirali tudi domači študentje, pred-

Selca s Kuclja

Foto France Planina

vsem jurist Anton Megušar in njihovi študijski prijatelji, člani Slovenske dijaške zveze iz vsega kranjskega okraja. Tako so ob času, ko se je v izobraževalnih društvih začel boj proti »mešanim vlogam«, v Selcih uprizorili igre kakor A. Medveda *Za pravdo in srce*, *Stari in mladi*, ljudsko igro *Revček Andrejček*, *Zaklad*, *Legionarji*; dr. Krek je prav za Selca napisal svoji igri *Turški križ* in *Tri neveste*. Prva visoko povzdiguje krajevno domoljubje, druga na burkasti način zdravi ženske napake. Spomina je vredno, da je kot igralec v Prosvetnem društvu nastopal tudi poznejši slikar, leta 1970 umrli akademik prof. Gojmir Anton Kos. Igral in slikal kulise je deloma že v gimnazijskih letih, nato kot študent dunajske umetnostne akademije ter nazadnje igral glavno vlogo v Funtkovi umetniški drami *Tekma*. Že takrat je v ožjem krogu s posebno vnemo obravnaval vprašanje o umetnosti. Ni čudno, da je tisti čas splošnega prosvetljevanja zajel celo visoke Dražgoše, da so si postavile svoj prosvetni dom *Pri cerkvi* in sokolski dom *Na pečeh*. V *Dražgošah* je bila leta 1913 tudi prva uprizoritev *Krekove nabožno-ljudske igre Sv. Lucija*.

V tistih letih je imela svoje bralno društvo tudi *Dolenja vas*, čeprav je oddaljena le dober kilometer od Selc. Skoraj bi ne smeli pozabiti daljne *Sorice*, kjer je od 1879 do 1904 župnikoval starološki rojak Anton Jamnik (1849—1931); *Sorica* je imela farno knjižnico, mlekarsko zadrugo ter si napravila prvo elektrarno v *Selški dolini*. Jamnik je tudi prvi spoznal slikarsko nadarjenost *Ivana Groharja*, ga gmotno podpiral ter mu pomagal v svet. Vsa *Sorica* in okolica imata številne spomine na *Groharjevo slikarsko mladost*, *Jamnikov spomin* pa se je v *Sorici* ohranil podobno kakor *Kljunov* v *Železnikih*.

V *Železnikih* pa so se v začetku novega stoletja v *Bralnem društvu* pripravljale in končale spremembe, ki so zorele več let. Uveljavljati se je začel mlajši rod društvenikov, ki so se oprijemali liberalno političnih idej, še bolj

pa je prevladovala samozavestnost ter odbijala nekdanje starejše člane. Stali sta si nasproti starejša in mlajša stranka; mlajša je 1907 s pomočjo privzetih Dražgošanov zmagala in se opredelila za tako imenovano naprednjaštvo. Zaradi tega se je ustanovilo novo **Izobraževalno in podporno društvo**. V začetku je obstajalo večinoma iz preprostih starejših ljudi. Takrat so se v novih časovnih razmerah začela ponavljati podobna socialna in družbena nasprotja kakor pred dobrimi dvajsetimi leti: na eni strani zavest izobraženosti in boljše veeljave nasproti nižjim in manj izobraženim, na drugi strani občutek poniževanja in odpor zoper namišljeno veličino. To se je pokazalo tudi pri obeh prvih prireditvah leta 1908: Bralno društvo je z velikim poudarkom v novem gostilniškem salonu uprizorilo Finžgarjevega Divjega lovca, Izobraževalno društvo, ki ni imelo primerne prostora, je postavilo zasilni oder pod velikim zagrajenim kozolcem in igralo kot svojo prvo predstavo Medvedovo žaloigro Za pravdo in srce. Spomina je vredno, da so razen nekaterih deklet in dijakov nastopili sami starejši moški, večinoma nad štirideset let, delavci in rokodelci, in da so nekateri igralci prihajali k večernim skušnjam več ur daleč, neposredno od svojega dela. Za naslednje prireditve je svoje prostore dal požrtvovalni član Pavel Tavčar, in tako so se v majhni dvorani nad njegovim mlinom, na odru kaki dve pedi od tal in komaj ped pod stropom v naslednjih letih uprizarjale igre Zaklad, priredba Shakespearovega Beneškega trgovca, Borštnikov Stari Ilija, Grillparzerjeva Hero in Leander (Ljubezni in morja valovi) in Prababica, Meškova Mati, ob otvoritvi društvenega doma 20. oktobra 1912 pa celo Vojnovičev Ekvinokcij. Po uprizoritvi Finžgarjeve Naše krvi se je živahno dramsko delo zaradi vojne ustavilo, le proti koncu je prišel na oder Jurčičev Deseti brat.

Ob tem zunanjem društvenem uveljavljanju bi se upravičeno vprašali, kaj so ta društva storila za splošno izobraževanje. Vsako teh društev je res imelo bralno sobo in knjižnico, to se pravi sredstva za samoizobraževanje, toda koliko je storilo za splošno ljudsko izobrazbo? Bralna društva, ki so ostala na stopnji nekdanjih čitalnic, te potrebe niso čutila, pač pa so kmetijske zadruge in prosvetna društva skrbela za gospodarski in gospodinjski pouk s prirejanjem predavanj ali celo strokovnih tečajev, kakor so pokazale krajevne potrebe. Tako je bilo predvsem v Selcih. V izobraževalna društva so občasno prihajali zunanji predavatelji; v Železnikih si je prosvetno društvo osnovalo majhno hranilnico »Čebelico«, ožji krog si je za ideološko izobrazbo zamislil celo majhen znanstveni krožek, ki je skupno prebiral tedanjo znanstveno revijo Čas ter se seznanjal tudi z umetniškimi vprašanji.

Razpoloženje po prvi svetovni vojni, ko so se fantje in moške vrnili domov, utrujeni in željni miru, mnogi pa obležali na bojiščih ali umrli v ujetništvu, se je zdelo, da je čas ugoden za medsebojno zблиžanje in pomiritev nasprotstev. Tako so združeni igralci obeh nekdanjih taborov v društvenem domu v Železnikih uprizorili ljudsko igro Rokovnjači, pokazala se je nazorska strpnost, prišlo je celo prizadevanje za združitev obeh društev. To prizadevanje je končno zaradi političnih vplivov propadlo. Bralno društvo na združitev ni pristalo, vendar sta odločila samo dva glasova. Kmalu potem so se začele tudi priprave za zidavo Sokolskega doma in tako je obveljala stara ločitev. Po neuspelih poskusih združenja in pomirjenja — ki bi najbrž ne bilo dolgo obstalo — se je Izobraževalno društvo z vnemo vrglo na novo delo. Prišel je tudi nov dijaški rod in dorasla je nova mladina, ki so jo podpirali nekateri starejši

igralci. Po vrsti so prihajale igra za igro kakor Medvedov Črnošolec, Mlinar in njegova hči, ponavljale so se nekdanje igre, ki so na novem odru dobile novo podobo, tako Za pravdo in srce, Hero in Leander, Prababica, Ekvinokcij (pod naslovom Vihar). Mnoge igre, ki jih je uprizorila ljubljanska Drama, so doživele uprizoritev tudi na prosvetnem odru v Železnikih, tako Špicarjev Pogumni Tonček, Nušičev Svet, Gogoljeva Ženitev, Molièrov Namišljeni bolnik, Tucičeva Golgota, Hauptmannov Bobrov kožuh, Shakespearov Othello, Hebbelova Marija Magdalena (pod imenom Klara) in Jeromov Tujec. Še pred natisom je bil uprizorjen Jalenov Dom. Kot poseben preizkus mladinskih iger in novih odrskih učinkov so veljale: Hauptmannova Haničina pot v nebesa, Golieve Petrčkove poslednje sanje, dramatzacija Schillerjeve Pesmi o zvonu. Za zabavo so bile tudi stare ljudske igre kakor Revček Andrejček, Gospod Jakob in burke Pri belem konjičku, Čez leto dni, Veleturist, veseloigra Pritožne bukve in Charlejeva teta. Nekatero igre so potrebovale kratke razlage pred predstavo, pozneje so bile take razlage natisnjene na zadnji strani vabil. Iz popoldanskih predstav ob nedeljah in praznikih so se končno uveljavile tudi večerne predstave, in sicer tako, da je bila glavna skušnja ob sobotnih večerih namenjena domačim, nedeljski popoldan pa zlasti zunanjim obiskovalcem. Razvila se je nekaka stalna gledališka sezona. Pozneje je to Izobraževalno društvo uprizorilo še Schillerjeve Razbojnice, Kosorjev Požar strasti, mladinsko igro Krojaček Junaček; ob tridesetletnici 1938 je bila celo slavnostna večerna predstava

Cerkev sv. Frančiška in železnikarsko pokopališče na Logu, za njim Kulturni dom
Foto arh. Tone Mlakar

Miklove Zale na glavnem trgu pred cerkvijo in se je lepo posrečila. Ne da se tajiti, da je ta vnema imela tudi tekmovalni značaj. Bralno društvo je igre prirejalo redkeje, primerilo pa se je, da sta isto soboto večer igrali obe društvi Divjega lovca. Pred predstavo v društvenem domu je prišel orožnik ter skušal z zastraševanjem igro preprečiti, kar se mu ni posrečilo.

Vse nadaljnje delo sta preprečili druga svetovna vojna in nemška zasedba. Oder Izobraževalnega društva, ki je bil sicer majhen, pa opremljen kakor malokateri drugi oder na deželi, z vsemi dekoracijami od antičnih, srednjeveških do modernih prizorišč, je postal žrtev nemškega barbarstva. Nemška žandarmerija ni uničila samo arhiva in garderobe, temveč je razdrla tudi kulise, poslikano platno so dali oprati in ga pošiljali domov v Nemčijo in Avstrijo. Povzročili so popolno razdejanje. Zastava Izobraževalnega društva, izdelana v staroslovanski ornamentiki po načrtih prof. Celestina Misa, je zgorela ob zažigu farne cerkve, zastava Bralnega društva je ostala skrita in se je menda ohranila. Bila je edinstvena v svojem slogu, na pol zastava, na pol prapor, in je pričala o pomembnih, čeprav bridkih časih izobraževalnega dela in prvih družbenih bojih v naši preteklosti. Zato bi ta zgodovinski spomin nujno moral priti v varstvo in last krajevnega muzeja, in tisti, ki ga je rešil, je storil zaslužno kulturno dejanje.

V novih družbenih razmerah na obnovitev takega društvenega življenja ni bilo mogoče misliti in tako je nekdanje delo ostalo samo lepa preteklost, spomin na minule čase in na tiste, ki so z njimi živeli in delali.

Teh spominov ne bi smeli zaključiti, ne da bi vpleli vanje imena tistih vidnejših prosvetnih delavcev in igralcev, ki so že pokojni. Še pred ločitvijo se je v Bralnem društvu dobro uveljavljal žebjar Dionizij Čemažar, veliko je sodeloval tudi poznejši advokat dr. Lenart Lotrič, po ločitvi predvsem Matevž Klopčič, še pozneje vneti organizator, primorski rojak nadučitelj Hinko Klavora. Pri Izobraževalnem oziroma Prosvetnem društvu je bil na prvem mestu požrtvovalni tajnik Pavel Tavčar, dobra društvena gospodarja sta bila Anton Štalc in Franc Logar, med igralci nadpoštar Karel Avser, poznejši univerzitetni profesor dr. inž. Matija Žumer, Anton Kržišnik in še posebej cestar Tine Benedičič (Lovričk), ki je tudi na stara leta odigral veliko število vlog. Na obeh straneh je bilo več dobrih igralck; omenimo samo Marijo Šrajevo, obe sestri Košmeljevi (Lukeljnovi) in nedavno umrlo Ančko Goja-Pintarjevo.

Čeprav je bilo v tem prosvetnem delu veliko mladostnega veselja, je bilo tudi veliko požrtvovalnosti, posebno pri tistih, ki so utrpeli svoj delovni čas, počitek ali prinašali celo materialne žrtve — vse iz idealizma za tisto, kar se je zdelo lepo, koristno in blažilno. Če ni bilo drugega, je preprosti, zlasti delovni človek našel nekaj razvedrila ter pozabil na vsakdanje skrbi in težave; morebiti je ostalo tudi nekaj tistega, česar bi sicer ne mogli imenovati spomin na umetnost, pač pa občutek nečesa, kar je nad trdo vsakdanjo resničnostjo, kar je potrebno za boljšo stran človekove narave: ne samo razvedrilo duha, temveč tudi odmev in odsev nekega globljega življenja.

Natančnejše nazorsko in družbeno razglabljanje o tej preteklosti bi sicer dalo še zanimivejše in tehtnejše zaključke, vendar bi tako prizadevanje seglo čez okvir tega sestavka. Potrebna bi bila primerjava posameznih časovnih razdobij, podrobnejša razčlenitev družbenih slojev in upoštevanje gospodarskih pogojev, njih vpliv na značaj izobraževanja in združevanja. Pri tem bi v večji meri prihajalo v poštev delo in značaj posameznih oseb, pri čemer pa bi se bilo

najbrž težko izogniti težavam, ki vodijo v osebne nevšečnosti in sodbe. Vemo samo, da vse to organizacijsko, izobraževalno in nazorsko delo ni bilo brez uspeha in da je nekdanja Selška dolina kljub toliki različnosti v gospodarskih razmerah, celo v krajevnih neprijaznostih, ki so segale še v staro izročilo, živela v neki svoji zavednosti in omikanosti ter imela posebni značaj, ki je v novem času terjal tudi temeljite družbene preobrazbe, zblžanja in razumne spojitve kmetijskega in delavskega življa. Vendar bi si še danes želeli nekaj tistega starega idealizma, ki je delovnega človeka dvigal nad trdo vsakdanjost v svet duševno dobrega in lepega.

(Ponatis iz Loških razgledov XVII/1970, str. 108—116.)

DR. ROMAN SAVNIK

POMEMBNI ROJAKI IZ SELŠKE DOLINE

Selška dolina je takoj za sosednjo Poljansko dolino z likovnimi ustvarjalci najbolj bogata slovenska pokrajina. V Zgornji Sorici se je leta 1782 rodil podobar **Janez Grohar**, ki je tu umrl 13. februarja 1852. Imel je svojo delavnico v Železnikih, kjer je izdeloval opremo za razne cerkve v bližnji in širši okolici. Pri njem se je šolalo več podobarjev, med njimi bratje Zajci iz Sovodnja, Štefan Šubic iz Hotovlje, Matej Tomc z Dobrove pri Ljubljani in **Marko Peternel**. Slednji se je rodil 15. aprila 1819 v Davči. Naselil se je v Selcih ter tu bival do smrti 9. decembra 1905. Izdeloval je oltarje za cerkve na Gorenjskem, med drugim na Bukovici, v Bukovščici, na Prtovču, v Železnikih ter za cerkvi sv. Miklavža nad Golico in sv. Tomaža nad Praprotnim. Iz Selc je bila doma leta 1821 rojena **Marija Pavlič**, po domače Micka Blažičeva. Slikala je panjske končnice, podobe na steklo, bridke martre itd. Delavnico je imela v rojstni vasi, kjer je umrla 12. septembra 1891. Kot slikar je precej obetal **Gregor Kemperle** iz Podlonka. Rodil se je 5. marca 1837, a je že 19. avgusta 1858 umrl v Stari Loki sredi bogoslovnih študij. V ljubljanskem Alojzijevišču hranijo več njegovih oljnih slik. V Železnikih se je rodil 23. maja 1844 in tu 27. decembra 1927 umrl **Tone Klemenčič-Plnadar**. Rezbarstva in podobarstva se je učil pri Štefanu Šubicu v Poljanah in uspešno deloval kot ljudski umetnik. Visoko starost je dočakal kipar in podobar **Josip Grošelj**, ki je izdeloval različno cerkveno opremo. Njegovo delo je kip sv. Janeza Nepomuka na mostu v Škofji Loki. Rodil se je 15. marca 1854 v Selcih in tu umrl 15. januarja 1941.

Bližnji sorodnik podobarja Janeza Groharja je bil znameniti slikar **Ivan Grohar**, ki se je zelo težko prebijal skozi življenje. Rodil se je 15. junija 1867 v Spodnji Sorici. Komaj napol dorastel je bil za hlapca in pastirja v Davči. Kot

Groharjeva rojstna hiša v
Spodnji Sorici
Foto France Planina

slikar je bil najprej samouk, nato vajenec pri slikarju Matiji Bradaški v Kranju, končno pa se je šolal v Gradcu in Münchnu, kjer se je seznanil z Ažbetom in spoprijateljil z Jakopičem. Večino življenja je prebil na Slovenskem, kjer je slikal pokrajinske motive zlasti okrog Sorice in Škofje Loke, nabožne podobe, portrete, ženske prizore, ilustracije. Kot krajinar se je razvil v odličnega predstavnika slovenskega impresionizma. Sodeloval je pri ustanovitvi prvega slovenskega umetniškega kluba Save, organiziral naše razstave v tujini ter razstavljal na Dunaju, v Berlinu, Londonu, Beogradu in Ljubljani. V cerkvi v Sorici je njegova podoba Sv. družine, v znamenju v Podrožtu njegova slika Marijino kronanje. Umril je 19. aprila 1911 v Ljubljani. V Dražgošah se je rodil 21. marca 1913 slikar **Gabrijel Stupica**. Študiral je na slikarski akademiji v Zagrebu in bil profesor za slikarstvo na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Slikal je tihožitja, portrete, figuralne kompozicije, uveljavljal pa se je tudi kot scenograf. Sodi med pionirje naše in evropske moderne umetnosti. Razstavljal je doma in na tujem. Pri njem se je izšolalo več vidnejših slovenskih slikarjev in grafikov.

V različnih strokah se je uveljavila vrsta profesorjev. **Ivan Tušek** je bil prirodoslovec, ki se je posvečal zlasti botaniki. Rodil se je 13. avgusta 1835 v Martinj vrhu in je 10. marca 1877 umrl v Ljubljani. Kot dijak je bil član vajevecev, nato srednješolski profesor v Zagrebu in Ljubljani. Napisal je več hrvatskih učbenikov za matematiko in prirodopis, v slovenščini pa je objavljaval poljudnoznanstvene leposlovne črtice, svoje zapise ljudskih pripovedk ter prevedel nekaj prirodoslovnih učbenikov, ki jih je izdala Slovenska matica. Izjemno se je zanimal za kraške jame v rodni okolici. **Luka Lavtar** je bil matematik in fizik. Rodil se je 20. oktobra 1846 v Železnikih in umrl 9. marca 1915 v Mariboru, kjer je dolgo let poučeval na učiteljskišči. Ker se je bavil z metodiko pouka fizike in matematike v osnovni in srednji šoli, je pisal metodične knjige, brošure in članke, nove računice za osnovne šole, sestavil pa je tudi posebno računalno ob spoznanju, da sloni vse računanje na štetju.

Franc Kos je bil zgodovinar in je postavil temelje tej znanstveni disciplini na Slovenskem. Rodil se je 24. decembra 1853 v Selcih. Bil je profesor na učiteljskišči v Gorici do vojne med Avstrijo in Italijo leta 1915, nakar se je naselil na Dunaju in končno nastanil v Ljubljani, kjer je umrl 14. marca 1924. Poglavitno torišče njegovega znanstvenega dela je bil študij srednjeveške zgodovine Slovencev, o kateri je pisal tehtne razprave, ki jih je oprl na dokumentirane vire. Njegovi najpomembnejši deli sta Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, ki so izšli leta 1894 na 374 straneh, in Gradivo za zgodovino Slovencev, ki zajema vire za čas od 501 do 1246. Izšlo je v petih knjigah na skoraj 3000 straneh. V Gorici, ki ji je tudi posvetil več študij, sta se mu rodila zgodovinar Milko Kos, ki je nadaljeval očetovo znanstveno delo, in akademski slikar Gojmir Kos. Oba sta bila redna člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

France Koblar je kulturni zgodovinar, kritik, esejist in urednik izredno širokega razpona. Rodil se je 29. novembra 1889 v Železnikih. Do zadnje vojne je bil gimnazijski profesor v Ljubljani, nato profesor na Akademiji za igralsko umetnost, zadnja leta pa je predsednik Slovenske matice. Je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Svoje študije je posvetil mnogim našim pesnikom in pisateljem (Ketteju, Gregorčiču, Stritarju, Finžgarju, Preglju, Bevku, Izidorju Cankarju itd.), vendar so ga od nekdanj prvenstveno zanimala domača dramska dela, njih ustvarjalci in slovensko gledališče v toliki meri, da je v vrsti svojih spisov pokazal razvojno pot naše dramatike od prvih

početkov dalje ter rast domače gledališke umetnosti in ustvarjalnosti nekaterih igralcev. Zadnje njegovo delo na tem področju je komentirana izdaja Škofje-loškega pasijona. V mlajših letih se je posvetil amaterskemu gledališkemu odru v Železnikih.

Srednješolski profesor za matematiko in fiziko v Ljubljani je **Ivan Štalec** iz Dolenje vasi, kjer se je rodil 23. decembra 1910. Napisal je nekaj učbenikov za aritmetiko in geometrijo ter sodeloval pri spisovanju učnih knjig iz fizike in matematike. Njegov najožji rojak Dolenjščan je geolog in paleontolog **Anton Ramovš**. Rodil se je 17. decembra leta 1924. Je univerzitetni profesor v Ljubljani ter objavlja v znanstvenem tisku razprave, v Loških razgledih in Proteusu pa poljudno strokovne članke iz svoje stroke. Za potrebe kmetijstva in gozdarstva se ukvarja tudi z geološkim in petrografskim kartiranjem. Univerzitetna profesorica v Ljubljani je tudi **Milica Bergant** iz Železnikov. Rodila se je 26. marca 1924. S področja splošne pedagogike objavlja znanstvene razprave in strokovne članke.

Selška dolina je dala tri pomembne učitelje. **Jožef Levičnik** se je rodil 6. aprila 1826 v Železnikih, kjer je bil organist in učitelj ter se tu uveljavljal na mnogih področjih. Objavljal je vzgojne in krajevnozgodovinske članke, potopise po Gorenjskem ter svoje priložnostne in nabožne pesmi. Bil je kronist in zgodovinar rojstnega kraja, kjer je dal pobudo za ustanovitev Bralnega društva 1854 in bil tu ponovno izvoljen za župana. Umrl je doma 8. januarja 1909. Iz Martinj vrha je bil **Matija Rant**, ki se je rodil 21. februarja 1844. Učiteljeval je v raznih krajih na Kranjskem, nazadnje na Dobrovi pri Ljubljani, kjer je bival do smrti 6. februarja 1917. Bil je priznan sadjar in čebelar. Pisal je članke gospodarske vsebine in izdal leta 1883 bogato ilustrirano knjigo Opis najnavadnejših sadjereji škodljivih mrčesov. Na Premu, kjer je nekaj let služboval, se mu je rodil sin **Gvidon**, ki je postal frančiškan in ugleden bogoslovni pisatelj. V Dražgošah se je rodil **Luka Jelenc** 16. oktobra 1857. Bil je nazadnje ravnatelj meščanske šole v Ljubljani, kjer je umrl 4. novembra 1942. Pred prvo vojno je vodil slovensko liberalno učiteljstvo ter bil prvi predsednik Učiteljske tiskarne. Med obema vojnama je bil član glavnega odbora UJU v Ljubljani. Organiziral je razne učiteljske gospodarske ustanove ter sodeloval pri ustanovitvi mladinske revije *Zvonček*.

Vrsta pravnikov iz doline se je uveljavila doma ali na tujem. V Železnikih se je rodil 24. marca 1748 **Anton Pflieger**, vitez Wertenau. Po študiju na Dunaju je opravljal visoke pravosodne funkcije v Galiciji in zatem na Dunaju, kjer je umrl 24. marca 1748. Tu je bil predsednik sekcije za zakonodajo in pravosodje, soodločal pri reorganizaciji ilirskih dežel po porazu Napoleona in odločilno vplival na končno redakcijo avstrijskega občega državnega zakonika. Ker mu je cesar izjemno zaupal, ga je leta 1806 povišal v plemiški stan. Na Češnjici se je rodil **Franc Ks. Jelenc** 26. novembra 1749. Bil je univerzitetni profesor kanonskega prava v Innsbrucku, postal tu leta 1780 rektor, nekaj časa pa je deloval tudi na univerzi v Freiburgu in Breisgau. Izdal je več nemških spisov, v katerih je zagovarjal naredbe cesarja Jožefa II. in svobodo mišljenja ter napadal papeštvo in cerkvene ustanove. Umrl je 19. aprila 1805 v Innsbrucku.

V Železnikih se je rodil 6. januarja 1772 **Gašpar Jurij Levičnik**, vitez Glomberg. Po študijah na Dunaju je tu nekaj časa poučeval na vseučilišču cerkveno pravo, kasneje pa se je posvetil odvetništvu. Pridobil si je veliko premoženje ter si kupil dvoje velikih posestev na Nižjem Avstrijskem. Zaradi blagega ravnanja s podložniki je bil 1819 povzdignjen v viteški stan. Malo pred smrtjo na

ROJSTNI KRAJI
POMEMBNIH ROJAKOV SELŠKE DOLINE

Dunaju 20. januarja 1824 je postal častni občan Wiener Neustadta. Železnikar je bil tudi **Blaž Chrobath**. Rodil se je 4. februarja 1797 in je umrl 13. julija 1848 kot odvetnik v Ljubljani. Tu je bil v tesnih stikih z graditelji slovenske kulture. Bil je dobrohoten predstojnik Prešernu, njegov dom pa zbirališče pospeševalcev naše kulture. Iz Martinj vrha je bil doma **Jernej Zupanc**. Rodil se je 22. avgusta 1810 in je umrl 11. aprila 1898 v Ljubljani kot notar. Bil je agilen društveni delavec. Dolga leta je vodil gospodarsko poslovanje Slovenske matice ter bil aktiven član mnogih narodnih društev, ki jih je tudi gmotno podpiral. Bil je oče profesorice za filozofijo na ljubljanski univerzi Alme-Sodnik Zupančeve in slikarice Anice Zupančeve.

V prvih narodnih vrstah je bil v mladih letih Železnikar **Anton Globočnik pl. Sorodolski**. Rodil se je 20. maja 1825. Kot visokošolec na Dunaju je bil leta 1848 tajnik ondotnega društva Slovenije. V tem svojstvu je 5. aprila 1848 pozval na Slovence, naj delajo za zedinjeno Slovenijo, nakar je skupaj s Petrom Kozlerjem določil belo-modro-rdečo zastavo kot slovensko narodno trobojnico. Na slovanskem kongresu v Pragi je kot zastopnik Slovencev dosegel, da se je shod izrekel za naš narodnopolitični program. Bil je v sodni službi v Ljubljani, v Osijeku in Stubici na Hrvaškem, okrajni predstojnik v Čakovcu in nazadnje 23 let okrajni glavar v Postojni. Tu si je pridobil toliko zaslug za razmah šolstva ter za turistično ureditev in zaščito Postojnske jame, da je postal častni občan. Ko je stopil v pokoj, je dobil plemstvo. Zadnja leta je živel pri svojem sinu Vladimirju na Dunaju, kjer je umrl 2. marca 1912. Pokopan je v Postojni. Pisal je pravne razprave in članke in objavil obširno monografijo o zgodovini Železnikov.

Izjemno napredno usmerjeni politik je bil **Anton Dermota**, ki se je rodil 1. januarja 1876 v Železnikih. Med visokošolskim študijem v Pragi se je navzel Masarykovega pojmovanja narodnih in socialnih problemov. Bil je odvetnik v Ljubljani in nato v Gorici, kjer je umrl 3. maja 1914. Bil je sodrudenik in nato urednik Novih zapiskov, ki jih je razvil v odlično socialno in svobodno glasilo. V svojih razpravah je analiziral slovensko gospodarsko, politično in kulturno življenje ter v času bojev za splošno in enako volilno pravico v Avstriji pristo-

pil k socialnodemokratski stranki. Mnogo je prevajal iz češkega slovstva. Politično se je uveljavljal tudi Železnikar **Lenard Lotrič**. Rodil se je 22. oktobra 1882. Po študiju v Pragi je bival do prve vojne v Trstu kot odvetniški pripravnik. Nato je služboval v Beogradu v ministrstvu in bil končno tu in v Ljubotmeru odvetnik. Leta 1908 je nastopil v Ljubljani na prvem zborovanju slovenskih svobodomislecev ter bil od 1907 do 1910 urednik revije *Svobodna misel*.

Med najpomembnejšimi zdravstvenimi delavci svoje dobe je bil **Mihael Tušek** iz Martinj vrha. Rodil se je leta 1803 in je umrl 6. marca 1843 v Ljubljani. Prevajal je nemške pesmi v slovenščino in jih nekaj objavil v Kranjski čbelici. Specialist za kožne bolezni je bil **Jernej Demšar** iz Železnikov, kjer se je rodil 19. avgusta 1875. Pisal je mnogo o kožnih boleznih in njihovem zdravljenju pa tudi o splošnih zdravstvenih vprašanjih. Umrl je 2. aprila 1961 v Ljubljani in je pokopan v Lescah. Kot docent za ortopedijo na visoki šoli za medicino v Ljubljani in kot predstojnik ortopedskega oddelka poliklinike se udeležuje **Franc Debevec**, ki se je rodil 2. aprila 1915 v Železnikih. Napisal je več razprav in strokovnih člankov in aktivno sodeloval na medicinskih kongresih in simpozijih. Železnikar je tudi **Anton Sonc**, ki se je rodil 12. oktobra 1904. Po študijah v Zagrebu je vodil med zadnjo vojno interni oddelek vojaške bolnice v Mostarju. Zdaj je internist v bolnici dr. Petra Držaja v Ljubljani, marljiv sotrudnik Zdravstvenega vestnika in referent na kongresih zdravnikov. V Dražgošah se je 2. septembra 1921 rodila **Bronislava Lotrič-Pentek**, asistentka na kliniki za ginekologijo in porodništvo v Ljubljani; objavila je več znanstvenih razprav in strokovnih člankov.

Tehtne prispevke k rasti slovenske kulture so dali številni duhovniki. Med le-temi jih je kar sedem doma v Železnikih. Časovno prvi je bil **Jožef Dagarin**, ki se je rodil 5. marca 1785. Izšel je iz janzenistične šole. Bil je Prešernov učitelj na liceju v Ljubljani in se je z njim zadnjič srečal tik pred pesnikovo smrtjo v Kranju, kjer je bil župnik, dekan in šolski nadzornik. Po Prešernovi smrti je prevzel njegovo rokopisno ostalino in knjige, nakar je rokopise izročil Janezu Bleiweisu. Če je uničil kaj ostaline, ni razčiščeno. Prešernov sodobnik je bil tudi **Jernej Levičnik**. Rodil se je 15. avgusta 1808. Po bogoslovnih študijah v Celovcu je služboval na Koroškem v takrat še slovenskem Grabštajnu in pri Gospe Sveti, zatem med Nemci v Zgornji Pleši (Inner Tauchen) nad Osojskim jezerom in nazadnje ob naši narodni meji v Šmohorju v Ziljski dolini, kjer je umrl 9. maja 1883. V mladih letih je pripadal Slomškovemu slovstvenemu krogu, pozneje pa je vzdrževal literarne stike s Prešernom in Kastelicem in objavljaj svoje pesmi v Kranjski čbelici. Ob drugi obletnici smrti pesnika Prešerna, ki ga je visoko cenil, je v nemščini objavil toplo pisan pesnikov življenjepis. Prešeren mu je privoščil hudomušni epigram o Levičnjeku in Lesičnjeku.

Dne 10. januarja 1817 se je rodil v Železnikih **Anton Pintar**. Kaplanoval je v raznih krajih na Kranjskem, nakar je bil župnik na Turjaku in nazadnje na Zalem logu, kjer je umrl 20. junija 1881. Objavljaj svoje pridige, prevajal sveto pismo za Wolfovo izdajo, pisal knjige s poučno in versko vsebino ter priobčeval verskovzgojne članke in nabožne pesmi. Zidal je božjepotno cerkev na Suši pri Zalem logu. **Matej Lotrič**, ki se je rodil 17. septembra 1840 v Železnikih, je umrl kot bogoslovec v domačem kraju že 15. oktobra 1864. V semenišču je urejal domači list *Lipo*, nekatere priložnostne in nabožne pesmi, ki jih je zložil, pa so izšle v tisku šele po njegovi smrti. Pomembna osebnost v našem političnem in kulturnem življenju je bil **Anton Koblar**. Rodil se je 12. junija

1854, bil deželni muzejski arhivar in od 1900 do smrti 9. avgusta 1928 župnik in dekan v Kranju. V mlajših letih je bil državni poslanec na Dunaju, kjer je že konec 19. stol kot edini med slovenskimi poslanci glasoval za splošno, direktno in tajno volilno pravico. Urejal je Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, ki so postala glasilo slovenskih zgodovinarjev, zasnoval zbirko zgodovine kranjskih fara ter izdal svojo zgodovino sorške in preške fare v posebnih knjigah. Dasi se je posvečal zlasti domači cerkveni zgodovini, je objavil tudi mnogo doneskov, ki se tudi sicer tičejo preteklosti Škofje Loke, Železnikov, Kranja in Mengša.

Neutruden hribolazec po Alpah je bil **Janko Mlakar**. Rodil se je 10. januarja 1874 in umrl 11. avgusta 1953 v Ljubljani, kjer je bil katehet. Kot eden najmarljivejših sotrudnikov Planinskega vestnika je objavljal na poljuden in zabaven način potopise po domačih in tujih gorah. Napisal je tudi več humorističnih povesti in svoje spomine na šolska leta. Izbor njegovih potopisov je izšel v ponatisu v več knjigah. Kmalu po bogoslovnih študijah v Ljubljani je odšel v ZDA 4. oktobra 1880 rojeni **Luka Klopčič**. Tu je postal župnik v Calumetu (Michigan), kjer je dal postaviti krasno slovensko cerkev sv. Jožefa.

Duhovniki, ki so se pomembno uveljavljali izven svojega poklica, pa so bili doma tudi iz drugih krajev Selške doline. V Selcih se je verjetno rodil v začetku 17. stol. **Filip Trpin**. Vse kaže, da je bil avtor rokopisne slovenske pesmarice, ki je znana pod imenom kalobski rokopis. Umrl je 1683 v Ljubljani. Na Zalem logu se je rodil 27. marca 1765 **Jurij Miklavčič**. Po bogoslovnem študiju v Celovcu in Admontu je bil nazadnje stolni vikar in pridigar v Ljubljani, kjer je umrl 23. februarja 1829. Bil je v prijateljskih stikih z Valentinom Vodnikom, dober slovenist, med revizorji Japljevega svetega pisma in latinski pesnik. Umrl je 1683 v Ljubljani. Selčan je bil **Blaž Blaznik**. Rodil se je 27. januarja 1786. Bil je kaplan v raznih krajih na Kranjskem in od 1826 do smrti 27. julija 1862 župnik v Naklem. Zbiral je zgodovinske podatke o nakelski, selški in sosednjih župnijah. Gradivo, ki je dragocen zgodovinski vir, je iz njegovega dnevnika objavil Ivan Vrhovnik leta 1906 in 1907 v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko. V Davči se je 4. marca 1811 rodil **Jože Bevk**. Bil je umni sadjar in je mnogo pisal v Novice o plevah in Kolomonovem žegnu. Umrl je 19. decembra 1850 kot župnik v Podkumu. Od Tomaža nad Praprotnim je bil doma **Lovro Pintar**, kjer se je rodil 2. avgusta 1814. Po gimnaziji v Karlovcu in bogoslovju v Ljubljani je kaplanoval v raznih krajih na Kranjskem, bil župnik na Zalem logu in na Breznici ter umrl 10. septembra 1875 v Tupaličah. Pod vplivom karlovških let se je ogreval za ilirizem. Objavljal je domoljubne in poučne članke, mnogo pisal o negi sadnega drevja ter bil ob začetku ustavne dobe deželni in nato državni poslanec.

V Selcih se je rodil 9. aprila 1858 **Frančišek Krek**. Bil je nazadnje župnik na Vranji peči, kjer je umrl 2. avgusta 1921. Kot plodovit mladinski pesnik je svoje pesmi objavljajal največ v mladinskem listu Vrteu. Izredno dejavnost je razvijal **Jožef Kržišnik** iz Zgornje Luše, kjer se je rodil 31. marca 1865. Po študiju moderne filologije na Dunaju, ki ga je moral prekiniti zaradi bede, je stopil v mariborsko bogoslovje. Najprej je kaplanoval na Spodnjem Štajerskem, nato končal modroslovne študije na Dunaju, prestopil v ljubljansko škofijo in bil nazadnje do smrti 22. januarja 1926 župnik in dekan v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Zlagal je lirske in epske pesmi, se poskušal v dramatiki in prevajal francosko leposlovno prozo. V Smolevi se je 28. julija 1857 rodil **Peter Josip Jeram**. Po šolanju v domovini in v Milwaukeeju je postal v ZDA misijonar.

Spisal je slovensko-angleško slovnico. Maja 1897 je utonil v North Eel Riverju v Kaliforniji.

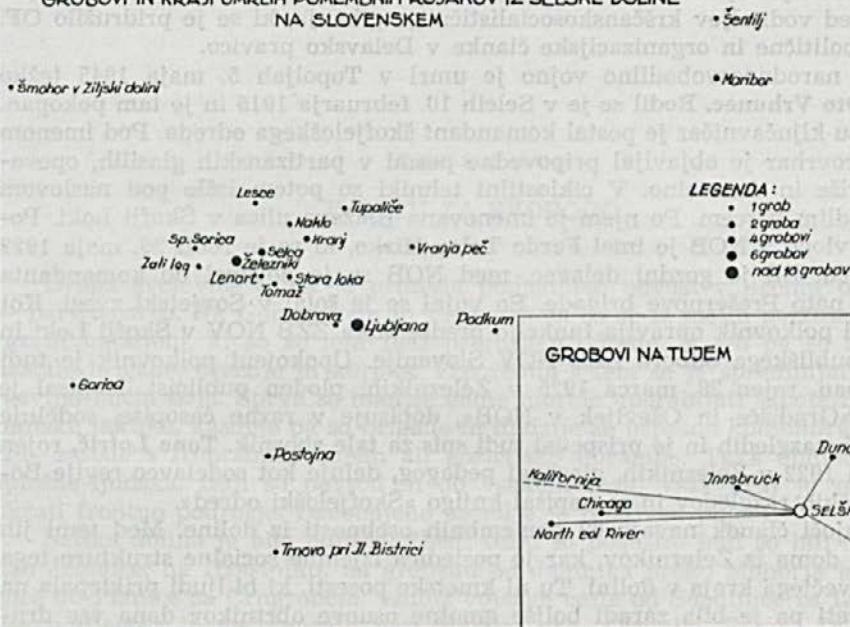
Kot odličen šolnik, znanstvenik in organizator se je uveljavil **Jakob Šolar** z Rudna, kjer se je rodil 29. aprila 1896. Po bogoslovju je študiral v Ljubljani slovenščino in francoščino, nakar se je strokovno izpopolnjeval v Parizu. Do zadnje vojne je poučeval oba jezika na škofijski gimnaziji v Šentvidu. Sodeloval je pri izdajah slovenskih čitank za srednje šole, proučeval slovenski jezik in slovstvo, bil glavni ekscerptor za veliki slovar slovenskega knjižnega jezika, priredil komentirano izdajo Detelovih spisov, urejal knjižno zbirko Cvetje iz domačih in tujih logov in bil urednik Slovenskega jezika, glasila Slavističnega društva Slovenije, ki mu je bil soustanovitelj. Umril je v Ljubljani 23. junija 1968. Razen bogoslovja je študiral slavistiko **Janez Dolenc** iz Železnikov (rojen 20. aprila 1912). Je dolgoletni urednik publikacij Mohorjeve družbe ter se udeležuje kot publicist in prevajalec. V Pustotah, zaselku Zgornje Luše, se je 13. novembra 1901 rodil **Janez Okorn**. Kot obetajoči talent je zlagal pesmi, pisal leposlovno prozo, literarne glose in skice iz svetovnega slovstva, a je že med bogoslovnimi študijami umrl 27. februarja 1927 v Ljubljani.

Posamezni rojaki Selške doline pa so se izkazali tudi v drugih poklicih. Med njimi je bil najpomembnejši **Lovrenc Košir** iz Spodnje Luše (r. 29. julija 1804). Bil je uradnik ljubljanskega gubernija. Leta 1836 je predlagal dunajski vladi, da odpravi pobiranje poštnih pristojbin v gotovini in uvede poštno znamko. Vlada sicer predloga ni osvojila, ker pa so Angleži šele leta 1840 uvedli poštno znamko, velja Košir za njenega izumitelja. Umril je v Zagrebu, star nad 70 let. Znamenit sadjar je bil **Jernej Pintar** od Tomaža nad Praprotnim (r. 2. avgusta 1819, umrl tu 19. maja 1869). Bil je posestnik in brat duhovnika Lovra. Z besedo in zgledom je učil kmete umnega sadjarstva, jim dajal sadike in cepiče ter jim ustanavljal in urejal drevesnice. Na sadjarskih razstavah je bil dvakrat odlikovan. Zavarovalni uradnik in nato tiskarski korektor v Ljubljani je bil **Anton Sušnik** iz Železnikov (r. 9. januarja 1850, umrl 24. avgusta 1895 v Ljubljani). Objavljal je poučne članke ter prevode iz češkega, ruskega in francoskega slovstva. Za dramatično društvo je priredil več iger.

Železnikar **Franc Thaler** (r. 18. septembra 1865) je bil zaslužen župan v narodno ogroženem obmejnem Šentilju. V hudih bojih z Nemci je bil med ustanovitelji tamošnjega Bralnega društva, Hranilnice in posojilnice in Slovenskega doma. Umril je 24. januarja 1936 na svojem posestvu Karlovem pri Šentilju. Kmetski posestnik je bil tudi ljudski pesnik **France Vidmar-Pustotnik** iz Pustot v Zg. Luši, kjer se je rodil 6. aprila 1867 in umrl v Krivem brdu 19. februarja 1952, pokopan je pri Sv. Lenartu. V Zgornji Sorici je bil doma železniški uradnik **Ivan Kejžar** (r. 28. avgusta 1871). Od 1906 do smrti 24. maja 1938 je bival v Mariboru. Tu je pred prvo vojno predsedoval Bralnemu društvu ter ustanovil Dramatično društvo in Zvezo slovenskih železničarjev, ki je pripravljala teren za rešitev slovenskega Maribora leta 1918.

Pri Lenartu nad Lušo se je rodil 8. oktobra 1886 **Frank Tavčar**. Kot delavec se je zaposlil v ZDA in umrl 1945 v Chicagu. Objavljal je črtice, v katerih je slikal boj kulakov in bajtarjev, življenje izkoriščanih delavcev in naših izseljencev v Ameriki. Napisal je tudi dve žaloigri in satirično komedijo. V Dražgošah se je rodil 17. februarja 1905 **Maksimilijan Stupica**, inženir tekstilne tehnologije. Na fakulteti za naravoslovje in tehnologijo je predavatelj za kompozicijo tkanin in tehnologijo tkanja. Piše znanstvene razprave in strokovne članke.

GROBOVI IN KRAJI UMRLIH POMEMBNIH ROJAKOV IZ SELŠKE DOLINE
NA SLOVENSKEM

Kot z izjemnim številom kulturnih delavcev, se ponašajo starodavni obrtniški, zdaj industrijski Železniki tudi z množitelji naših materialnih dobrin. Ena najstarejših fužinarskih družin, ki ji moremo slediti po pisanih virih nazaj v drugo polovico 16. stol., so bili Plavci. Eden teh, **Jurij Plavec** (1595—1645) je tako dvignil očetovo podjetje, da je postala polovica vasi Rudna njegova. Kot ključar domače cerkve je dosegel, da se je ločila od župnije Selca in da so postali Železniki farno središče. Drugi pomemben član te rodbine je bil **Janez Peter Plavec** (1762—1827). Bil je mogočen fužinar in v času Napoleonove Ilirije župan. Kasneje sta njegova sinova prodala fužinarske deleže domačim Globočnikom ter se posvetila trgovini z mešanim blagom in z železnino. Druga veljavna fužinarska družina so bili Levičniki. Zlasti je bil podjeten **Luka Levičnik** (6. oktober 1790—26. avgust 1860), ki se je razen z žebjarstvom ukvarjal tudi s trgovino z železom. Po trgovskih poslih je potoval peš v Trst, Reko, Slavonijo in celo v Bosno. Strojni inženir **Josip Boncelj** (r. 17. julija 1884) je v Ljubljani vodil Strojne tovarne in livarne ter jih preuredil v moderno industrijsko podjetje. Nato je bil docent za splošno strojeslovje na univerzi v Ljubljani in redni profesor tehniške fakultete v Zagrebu. Leta 1960 je v posebni publikaciji orisal osebnost znamenitega fizika Jožefa Stefana in njegovo delo na področju elektrike in elektronike. Umril je 5. januarja 1971 v Celju in je pokopan v Železnikih. Njegov sin Josip je profesor na ekonomski fakulteti v Ljubljani.

Inženir kemije in montanistike je bil **Matija Žumer** (r. 4. januarja 1901, umrl 28. julija 1957 v Ljubljani). Bil je redni profesor za metalurgijo na univerzi v Ljubljani ter avtor knjig, razprav in člankov s področja svoje stroke. Pomembno se uveljavljajo tudi njegovi še živi bratje. **Alojz Žumer** (r. 26. junija 1899) je gozdarski inženir ter avtor znanstvenih razprav in strokovnih člankov.

Niko Žumer (r. 10. decembra 1905) je pobudnik gospodarskega razvoja Železnikov po zadnji vojni. **Srečko Žumer** (r. 31. maja 1895) je bil pred zadnjo vojno eden izmed voditeljev krščanskosocialističnega gibanja, ki se je pridružilo OF. Pisal je politične in organizacijske članke v Delavsko pravico.

Med narodnoosvobodilno vojno je umrl v Topoljah 5. maja 1945 težko ranjen **Oto Vrhunec**. Rodil se je v Selcih 10. februarja 1915 in je tam pokopan. Po poklicu ključavničar je postal komandant škofjeloškega odreda. Pod imenom Blaž Ostrovihar je objavljajal pripovedne pesmi v partizanskih glasilih, opeva-joč tovariše in domovino. V ciklostilni tehniki so potem izšle pod naslovom Pesmi padlim borcem. Po njem je imenovana Blaževa ulica v Škofji Loki. Pomembno vlogo v NOB je imel **Ferdo Tolar-Mirko**, ki se je rodil 29. maja 1922 na Prtovču. Bil je gozdni delavec, med NOB se je povzpел do komandanta Vojkove, nato Prešernove brigade. Po vojni se je šolal v Sovjetski zvezi. Kot upokojeni polkovnik opravlja funkcijo predsednika ZZB NOV v Škofji Loki in člana republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Upokojeni polkovnik je tudi **Ciril Zupan**, rojen 29. marca 1925 v Železnikih, ploden publicist. Napisal je knjižico »Gradišče in Oševljek v NOB«, dopisuje v razne časopise, sodeluje pri Loških razgledih in je prispeval tudi spis za tale zbornik. **Tone Lotrič**, rojen 10. junija 1922 v Železnikih, glasbeni pedagog, deluje kot sodelavec revije Borec in Loških razgledov in je napisal knjigo »Škofjeloški odred«.

Pričujoči članek navaja 69 pomembnih osebnosti iz doline. Med temi jih je kar 34 doma iz Železnikov, kar je posledica izjemne socialne strukture tega daleč največjega kraja v dolini. Tu ni kmetske posesti, ki bi ljudi priklepala na dom, hkrati pa je bila zaradi boljše gnotne osnove obrtnikov dana vse drugačna možnost za nadaljnje šolanje mladine izven domačega kraja kot na kmetih. Ni slučaj, da so prav odtod domala vsi pomembni pravniki, gospodarstveniki, tehnični strokovnjaki, medtem ko so majhna vaška naselja šolala izven doma v prvi vrsti duhovnike, kolikor se niso posamezni talenti v domačem okolju izkazali kot podobarji ali napredni kmetovalci.

CIRIL ZUPANC

V BOJU ZA SVOBODO

Druga svetovna vojna je prinesla pomembno novost v načinu bojevanja — partizanstvo. Na Gorenjskem in Primorskem so se iz malih partizanskih čet razvili bataljoni, ki so že leta 1942 prerasli v odrede, iz teh pa so leta 1943 nastale brigade, divizije in korpus. Vzporedno s tem se je spreminjal oziroma razvijal način boja. Sprva so manjše enote morale uporabljati sabotažno-diverzantske taktike, kasneje pa so brigade in divizije že uspešno kombinirale diverzije, zasede s frontalnim bojem ali pozicijsko obrambo. Taka oblika boja je splošno-ljudska. Boji so povsod in ob vsakem času; vsak kraj je zaledje in hkrati frontno področje. Osvobojeno ozemlje je relativen pojem.

Selška dolina je bila bojišče. Zlasti težki in pogostni boji so bili na planinah Jelovice, na Hrastniku, na grebenu od Jamnika preko Mohorja in Križne gore do Planice za Crngrobom, vzdolž vojaške ceste od Sopotnice za Lubnikom v vrh Blegošja in na območju vasi Martinj vrh—Osojnik—Potok—Davča. Vse večje sovražnikove ofenzive so prizadele tudi to dolino. Dražgoše (83 hiš) so bile izropane, požgane in zravnane z zemljo. Požgane so bile vasi: Jamnik, Prtovč, Potok, Osojnik; delno pa Davča, Martinj vrh ter več domačij na Križni gori in pri Mohorju. Tudi ob glavni cesti in Sori so bile prizadete številne domačije. V raznih bojih je padlo v dolini kar precej sovražnikovih vojakov, še več pa je bilo ranjenih.

Iz te doline je padlo 197 borcev; talcev in žrtev nasilja je bilo 87, v taboriščih in zaporih je umrlo 28 oseb, skupno je torej bilo vseh žrtev 312. Na območju bližnjega Jamnika, ki ne spada v to dolino, je padlo 27 domačinov. Seveda je na tleh Selške doline padlo mnogo več borcev, saj so se tu borile številne enote. Tako si je dolina s smrtjo preštevilnih žrtev krvavo priborila svobodo.

VEČNA JIM SLAVA IN HVALA!

1941

V nedeljo zjutraj — 6. aprila — sta nacistična Nemčija in fašistična Italija nenadoma napadli Jugoslavijo. Ljudje so s strahom pričakovali začetek bojev vzdolž državne meje, ki je potekala po zahodnem delu doline na črti: Možic (1602 m)—Petrovo brdo—Hoč (1512 m)—Cimprovka—Blegoš (1563 m)—Leskovića. Za Blegošem je bilo nekaj prask, sicer pa na tem delu fronte bojev ni bilo. Dne 10. aprila so se enote bivše jugoslovanske vojske, ki so bile dotlej razporejene na mejnem območju v utrdbah Rupnikove linije, umaknile iz doline in za seboj porušile mostove na Sori.

Dne 12. aprila je do Železnikov prišla predhodnica italijanske vojske (alpinci) in naslednji dan v Škofjo Loko. Italijanska okupacija je trajala od 12. do 24. aprila. V tem času Italijani seveda še niso utegnili vzpostaviti svojo oblast na začasno okupiranem ozemlju.

Po 20. aprilu so Italijani Škofjo Loko prepustili Nemcem. Dne 25. aprila dopoldne so prvi nemški vojaki prišli v Železnike in dva dni nato tudi v Sorico. Namestnik koroškega gaulajterja Franz Kutschera je 24. aprila prevzel civilno upravo na Gorenjskem in še istega dne objavil prvo okupacijsko odredbo. Začel si je podrežati pokrajino. Razpuščena so bila vsa društva in organizacije; njihova imovina je bila zaplenjena. Na območjih bivših občin so bile vzpostavljene nemške občine (Gemeindeamt) ter imenovani novi župani (Bürgermeister). Tako so bile formirane nemške občine tudi v Selcih, Železnikih in Sorici. V krajih, kjer je bil sedež občine, so takoj postavili tudi orožniške posadke, poleg teh tudi na Zalem logu in v Davči. Zaradi obmejne lege sta bili v Sorici in v Davči tudi graničarski posadki. Orožniki so spadali pod orožniško okrožno poveljstvo Kranj, to pa pod višje poveljstvo v Salzburgu.

Že v maju so izginili vsi slovenski napisi na Gorenjskem. Vse je dobilo nemška imena: naselja, uradi, podjetja, trgovine, gostilne, šole in vrtci. Dne 24. maja je začela delovati Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund). Začel se je popis prebivalstva ter hkrati vpis v to zvezo. Popis prebivalstva je bil obvezen, v zvezo pa so se ljudje pod pritiskom le formalno vpisovali. V začetku junija so zamenjali denar: 20 din za 1 nemško marko (Reichsmarke). Ker so bile to samo okupacijske marke, je bila na ta način Gorenjska na mah oropana.

Zadnje dni julija je bilo novo popisovanje prebivalstva. Tokrat je šlo za podatke o rasnem poreklu. Okupator je razvrščal Gorenjce, Štajerce in Korošce v 6 skupin, in sicer:

1. v Nemce, ki žive na tem ozemlju,
2. v prebivalce, ki po možnosti izhajajo iz nemškega porekla,
3. v prebivalce, ki kažejo naklonjenost ponemčenju,
4. in 5. v skupine prebivalcev, ki jih je treba izseliti,
6. v prebivalce, ki jih je treba uničiti: slaboumni, pohabljeni, komunisti in drugi politični sovražniki.

To popisovanje, ki se je v naši dolini zaključilo 2. avgusta 1941, naj bi bilo podlaga za selekcijo prebivalstva, ki bi jo okupacijske oblasti, ko bi bila pokrajina »pomirjena«, izvedle.

V nemško vojno ujetništvo je aprila prišlo 12 mož in fantov iz doline, ki so bili v raznih enotah bivše jugoslovanske vojske. Od teh je eden kasneje utekel, prišel domov in odšel v partizane, kjer je padel.

Od maja do julija je bilo preseljenih na Hrvaško in v Srbijo: 14 moških, 2 ženski ter 8 družin. Med temi so bili duhovniki in nekaj učiteljev. Župniku pri Lenartu je uspelo, da se je prikrižal in je ostal. Večina učiteljstva se je preselitvi izognila s tem, da so odšli ali opustili poklicno delo. V šolah: Bukovica, Bukovščica, Davča, Dražgoše, Lenart, Martinj vrh, Podlonk, Selca, Sorica, Zabrdo in Železniki je dotlej poučevalo 18 učiteljev in 16 učiteljic, šolski pouk pa je obiskovalo nekaj nad 1100 učencev in učenk. Vsi ti otroci so poslej bili brez pravega šolskega pouka in vzgoje.

Italijani so aretirali in zaprli 2 moška, Nemci pa 7 moških in 3 ženske. S prizadevanji za ponemčevanje Gorenjske so Nemci že od začetka okupacije zatrli slovenske šole. Razgnali so učiteljstvo, ter, kjer so le mogli, uničili

šolske in učiteljske knjižnice. Že poleti so Nemci pripeljali na Gorenjsko 140 učiteljev in učiteljic in sredi julija sta se tudi v naši dolini pričela nemška šola in tečaj. Nemški pouk v osnovnih šolah Selca, Železniki in Sorica je bil ob delavnikih od 8.—11. ure za otroke, ob ponedeljkih, sredah in petkih zvečer pa po dve uri tečaj za odrasle. Po 14 dneh so prvi nemški učitelji odšli. Avgusta je prišlo drugo učiteljstvo, ki je bilo strokovno slabše, saj se je izkazalo, da so to večinoma dekleta, ki so jih v ta namen na hitro priučili. Tudi tokrat je pouk trajal le kakih 10—14 dni. Šele jeseni je bil pouk šoloobveznih otrok nekoliko bolje organiziran. Oktobra so v Železnikih začeli preurejati župnišče v otroški vrtec, kar je bilo do pomladi naslednjega leta narejeno.

Kmalu z vzpostavitev okupacijske oblasti na Gorenjskem je v Kranju začel izhajati časopis Karawanken Bote (Karavanški glasnik), ki je imel ponemčevalno in propagandno vlogo.

Nemške okupacije pa naše ljudstvo ni gledalo s prekrizanimi rokami. Čeprav je bila meja, ki je ločevala Ljubljano od Gorenjske, med Nemčijo in Italijo dokaj tesno zaprta, so od tam le prihajale vesti tudi na Gorenjsko. Slovensko časopisje, ki je izhajalo v Ljubljani, je le prihajalo na Gorenjsko, čeprav v minimalnih izvodih. Tudi radio je bilo moč tu in tam, vsaj skrivaj, poslušati. Tako se je na Gorenjskem kmalu zvedelo za izdajo, ko so se predstavniki slovenskih meščanskih strank 3. maja v polnem številu poklonili visokemu komisarju tedanje Ljubljanske pokrajine Emiliju Grazioliiju. Na okupacijske ukrepe, kakor so jih doživljali in čutili Gorenjci, je bilo treba odgovoriti povsem drugače. Kmalu so prišle v dolino tudi drugačne vesti. Bolj šepetaje so si ljudje zaupali novico, da je v Ljubljani osnovana Osvobodilna fronta, ki jo sestavljajo zastopniki Komunistične partije Slovenije, krščanskih socialistov, demokratičnega krila Sokola in naprednih slovenskih kulturnih delavcev. V začetku junija je bil v Ljubljani že ustanovljen Vojno-revolucionarni komite za Gorenjsko, sredi junija pa je bil za območje partijskega okrožja Kranj ustanovljen že tudi Okrožni vojno-revolucionarni komite. Ko je Nemčija 22. junija napadla Sovjetsko Zvezo, je bil to hkrati že tudi poziv za oborožen boj proti okupatorju.

Iz mnogih naselij v dolini je tedaj delalo precej ljudi v industrijskih središčih Gorenjske. Nekateri med temi so bili že člani KPS, kandidati za sprejem ali pa somišljeniki in simpatizerji. Po teh ljudeh se je ideja oboroženega boja začela širiti tudi po dolini, ki je bila tedaj izrazito kmečka. Navodila za organiziranje oboroženega odpora sta v Škofjo Loko prinesla člana KPS Boris Ziherl in Tončka Stegnar. Kljub pravočasnim opozorilom partijskih vodstev, naj se komunisti in njihovi simpatizerji umaknejo v ilegalo, so Nemci aretirali nekaj vodilnih članov KPS tudi na Gorenjskem in v noči od 29. na 30. junij nekaj tudi v Škofji Loki.

Prvo nedeljo po napadu na Sovjetsko zvezo — 29. junija — je bilo na kopišču med Mošenjsko in Vodiško planino v Jelovici (gozdni oddelek 22) posvetovanje prvih zaupnikov iz doline. Pogovarjali so se o nujnosti oboroženega boja in o zbiranju orožja za borce. Okrog 5. julija je prišel na Gorenjsko Stane Žagar, ki je bil tedaj član Vojnega komiteja pri CK KPS. Pri Mohorju je imel sestanek s člani jeseniškega in kranjskega okrožja. Prinesel je točne napotke za organizacijo oborožene vstaje na Gorenjskem. Dne 17. julija (po nekaterih virih 20.) je bilo posvetovanje predstavnikov Vojno-revolucionarnih in partijskih okrožnih komitejev Gorenjske (jeseniško, kranjsko in kamniško okrožje).

To posvetovanje je bilo pod Malim Gregorjcem v Jelovici. Vodil ga je Stane Zagar. Dne 23. julija je Lojze Kebe-Štefan vodil posvet komunistov in zaupnikov Selške in Poljanske doline. Zbrali so se v gozdiču pod Lenartom in se dogovarjali o pripravah na vstajo v obeh dolinah. Dne 29. julija je bila na Gradišču pri Vodiški planini v Jelovici ustanovljena Jelovška četa ali četa »Ilije Gregoriča«. Dne 5. avgusta sta se na Pogrošarjevi plani v Jelovici sestali Jelovška in Jeseniška (Pokljuška) četa ter se združili v Gorenjski bataljon, ki je imel kakih 120 borcev. Dne 6. avgusta so borci tega bataljona ustrelili župana iz Železnikov, Winscheja Josefa Hornitzkyja, ki je bil sudetski Nemec. Dne 5. avgusta zvečer je prišel na Mošenjsko planino na lov in vsekakor tudi zato, da se osebno prepriča pri oskrbniku te planine, če se tam okoli morda potikajo ubežniki in podobni elementi. Hornitzky je bil oskrbnik posestva Nemca Gustava Egra v Železnikih. V dolino je prišel kaki dve leti pred napadom na Jugoslavijo. Bil je pravi petokolonaš, ki je pripravljaval okupacijo doline, odločilno sodeloval pri vzpostavitvi nemške oblasti v vseh občinah v dolini. On je bil tudi tisti, ki je sestavljal sezname oseb in družin, ki naj bi bile po etapah izseljene. Z njegovo likvidacijo so Nemci v dolini izgubili najboljšega sodelavca in mnogim ljudem je bilo prihranjeno gorje. Dne 8. avgusta se je Gorenjski bataljon v odprtem boju spopadel z nemškim policijskim bataljonom, ki je štel kakih 500 mož. Do spopada je prišlo na Rženovem robu na Lipniški planini pod Kotličem (trig. 1411 m), ki se sedaj imenuje Partizanski vrh, okrog 10. ure dopoldne. Na partizanski strani so padli trije borci, izgube na nemški strani pa niso ugotovljene. Po ostri borbi, ko je pretila nevarnost obkolitve, se je bataljon organizirano umaknil v Dražgoško goro. Naslednji dan

Spomenik na Gradišču poleg Vodiške planine

Iz knjige »Gorenjska v borbi za svobodo«

se je tu razdelil. Jeseniška četa je odšla na Pokljuko, Jelovška pa je ostala v Jelovici in na območju Selške doline.

Jelovška četa je pri zaupnikih v dolini organizirala zbiranje orožja. Največ so ga tedaj dobili iz vojaškega skladišča pri kolodvoru na Trati. Od tam so že čez poletje pretihotapili nad 40 pušk in 6 strojnic ter precej nabojev. Jeseni si je ta četa začela urejati zimsko taborišče pod Mohorjem. Dne 23. oktobra se je Jelovski četi v taborišču pod Mohorjem spet pridružila Jeseniška četa. Ker se je ta doslej imenovala tudi Cankarjeva, se je poslej, ko sta se četi spet združili, tudi bataljon imenoval Cankarjev.

Novembra je bataljon izvedel več pomembnih akcij. 11. novembra je z dvema kamionoma pripeljal 80 vreč moke iz Resmanovega mlina v Zapužah ter večjo zalogo masti in prekajenega mesa iz Dupelj. Ponoči na 18. november je požgal most na Praprotnem in že naslednjo noč je skupina tega bataljona napadla nemške telefoniste na Češnjici, 24. novembra je skupina tega bataljona v sodelovanju z aktivisti v Škofji Loki odnesla veliko zalogo volnenih izdelkov iz Savnikove pletilnice. Dne 1. decembra so patrolje tega bataljona likvidirale nekaj okupatorjevih sodelavcev in izdajalcev, ki so osvobodilnemu gibanju dotlej prizadejali precej škode.

Dne 5. decembra je pri Kocjanu v Bukovščici Stane Žagar vodil posvetovanje vojaških in okrožnih voditeljev osvobodilnega boja na Gorenjskem. Nekaj dni pred tem se je bil vrnil iz Ljubljane, kjer je dobil nova navodila za organizacijo vstaje. Dan ali dva po tem posvetu je skupina 10 borcev odšla prek Jamnika in Dobrave na Gorenjsko z nalogo, da pod Karavankami (onstran Save!) in pod Pokljuko zaneti oborožen upor.

Dne 9. decembra je prišel vod policistov v Bukovščico. Nad Knapi ga je pričakala partizanska zaseda in Nemce pognala v beg. Imeli so nekaj žrtev. Še isti večer po tem spopadu se je bataljon premaknil čez Bukovško polje na Stirpnik. Pri tem je na cesti pod Dolenjo vasjo prišlo do manjše praske. Dne 12. decembra so cankarjevci v zasedi pri Rovtu pobili nemško patroljo, obstoječo iz 46 policistov. Zaplenili so 38 pušk, 3 zbrojevke (puškomitraljeze), 3 brzo-strelke, 6 pištol, precej ročnih bomb, municije in nekaj druge vojaške opreme. Dne 27. decembra se je bataljon izvil iz nemške obkolitve. S Pasje ravni je odšel prek Tomaža in Bukovškega polja pod Mohor. Tu se je razdelil: del je odšel prek Jamnika in Lajš v Dražgoše, kamor je prišel 31. decembra; drugi del je odšel v prehranjevalno akcijo na Dobravo pri Kropi in prišel v Dražgoše 1. januarja 1942; tretja skupina pa je odšla minirat železniški most v Besnico in je po uspehi akciji prišla naslednji dan v Dražgoše.

Konec je bilo nemškega zmagooslavja. Kutschera je 30. aprila na javnem zborovanju v Kranju samozavestno ugotavljal, da je: »... Gorenjska za vselej priključena Tretjemu rajhu!...« Do priključitve Gorenjske nikdar ni prišlo. Že poleti so v Kranju ustanovili naglo vojaško sodišče in 2. avgusta začeli streljati talce. V Selcih so Nemci že 1. septembra ustrelili očeta in sina (Janeza in Štefana Luznarja iz Selc) ob cesti pod Zavrnim vrhom. To pa ni ustavilo upora, še podžgalo ga je. Jeseni so morale biti okrepljene nemške orožniške in policijske enote na Gorenjskem. Te so morale biti znatno povečane, če so Nemci hoteli kolikortoliko obvladati okupirano ozemlje. Decembra je Kutschera odšel, zamenjal ga je Friedrich Rainer. Ko je 18. decembra v Kranju javno nastopil in tako prevzel oblast, je priznal, da Nemci pričakujejo še težke boje s partizani. Istega dne je tudi prisostvoval pokopu padlih policistov, ki so jih pripeljali iz Rovta, kjer so 12. decembra padli.

To leto se je zaključilo z bridkim spoznanjem za okupatorja, da se boj šele pričinja in da nastaja nekaj, česar spomladi sploh niso mogli predvidevati, saj so druge okupirane evropske države sorazmerno lahko obvladovali.

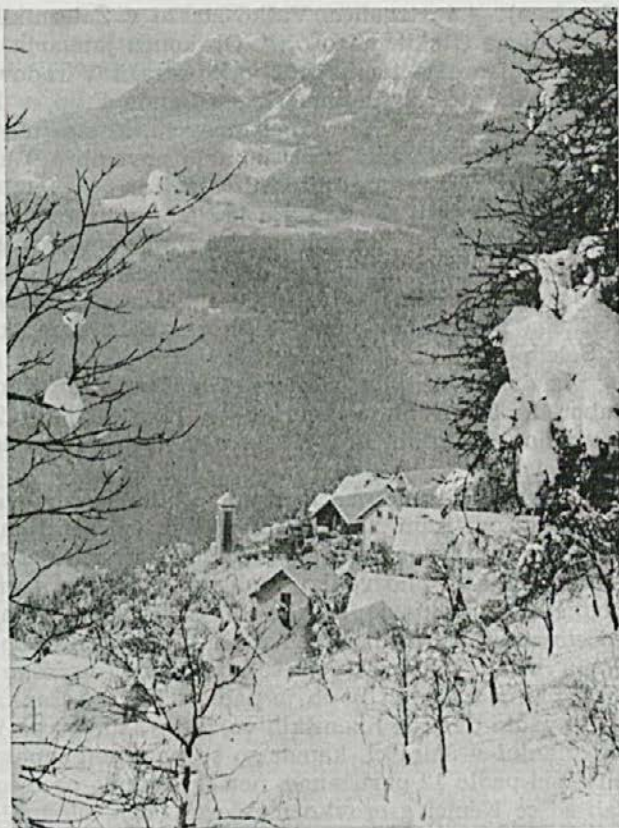
1942

Na Gorenjskem so uvedli racionirano preskrbo že v novembru prejšnjega leta. Ta zima je začetek varčevanja na vseh področjih in začetek pomanjkanja, zlasti hrane in tekstila, kar se je stopnjevalo do konca vojne. Na karte s pikami se je dobil tekstil oziroma oblačila, na karte za prehrano pa olje in maščobe, kruh in moka, sladkor, tobak. Maslo je zamenjala margarina, pomanjkanje moke je delno nadomeščal krompir, razne tekstilne proizvode so začeli delati iz papirja in kopriv. Vino je bilo ponarejeno.

Vso zimo 1941/42 sta policijski generalpodpolkovnik E. Rössener in polkovnik Handl s svojima štaboma in poveljniki enot sestavljala operativne načrte za boj s partizani. Cankarjev bataljon je spravlil na noge vojaštvo in policijo ter orožništvo na območju Koroške in Gorenjske. Dne 25. junija je bil Himmler prisiljen izdati posebna navodila za protipartizanske ukrepe na Štajerskem in Gorenjskem. Po teh navodilih je bilo treba pobiti vse moške, ki podpirajo partizane, ženske odpeljati v taborišča, otroke aretiranih staršev pa spraviti v posebna taborišča in jih ponemčiti. Dne 2. julija je bila na Gorenjskem uvedena policijska ura, ki je bila določena od 20. ure zvečer do 6. ure zjutraj. Prepovedana je bila vožnja s kolesi. Slovencem je bil prepovedan obisk javnih lokalov (gostišč). Vožnja s kolesi je bila dovoljena šele s 1. oktobrom in prepoved obiskovanja gostinskih lokalov je nehala veljati 1. novembra tega leta. Julija so na Gorenjskem ponovno popisali vse prebivalstvo in za vsako hišo oziroma družino sestavili hišno popisnico (Hausliste). Vsaka družina je morala imeti svojo popisnico obešeno na vidnem mestu v stanovanju in okupacijske oblasti so imele pravico ob vsakem času kontrolirati stanje prebivalcev po teh popisnicah.

Nemško orožništvo, policijski bataljoni in vojaške enote so bile to leto stalno na nogah. Večje operativne akcije, ki so jih izvajale vse te oborožene grupacije, so: od 1. do 14. januarja obkoljevanje Dražgoš in boj s Cankarjevim bataljonom v Dražgošah in v Jelovici. Poletne sovražnikove hajke so bile: od 13. do 17. julija v Poljanski dolini, od 25. do 27. julija v Selški dolini, od 3. do 5. avgusta na Blegošu in od 10. do 12. avgusta v Jelovici. Partizani v Jelovici so bili tega leta napadeni še 8. septembra in 16. oktobra.

Okupator je tega leta začel izvajati delovno in vojaško mobilizacijo. Iz doline je že aprila in maja moralo oditi na delo na Koroško nekaj moških in žensk. Dne 24. julija bi se morali javiti v Škofji Loki na vojaškem naboru fantje letnikov 1922, 1923 in 1924. Partizani so zasedo v Soteski to preprečili. Nekaj nabornikov je ostalo v partizanih, večinoma pa so se vrnili domov. Tudi kasnejše delovne mobilizacije niso več dobro uspele. Dne 27. septembra je prišel v Kranj gaulajter Koroške in šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer. Obljubil je, da preseljevanj ne bo več in da bo Gorenjska kmalu postala del Tretjega rajha. Kdor se je bil vpisal v Koroško ljudsko zvezo, bo s 1. oktobrom dobil nemško državljanstvo »do preklica«. Za to veliko čast pa so Gorenjci dolžni kazati zvestobo Hitlerju in nemškemu rajhu ter morajo služiti v delov-

Dražgoše — Na pečeh,
onstran doline
Ratitovec

Foto arh. Peter Pokorn

nih in vojaških enotah rajha. Seveda ni pozabil povedati, da je partizanstvo na Gorenjskem zatrto.

Zaradi širjenja narodnoosvobodilnega boja so Nemci in Italijani sprevideli, da bo treba tudi mejno črto tako urediti, da bo preprečevala ali vsaj znatno ovirala gibanje partizanskih enot. Na Gorenjskem so Nemci mobilizirali moške in jih zaposlili pri delu na utrjevanju te meje. Na mejnem odseku od Petrovega brda mimo Blegoša do Leskovice so delali moški, mobilizirani v dolini. Posekali so drevje in grmovje v vsem obmejnem pasu ter porušili stavbe, ki so bile v tem mejnem območju. Tako je bilo prizadetih več domačij v Davči in zaradi tega so bile nekatere družine tudi izseljene. Dela na utrjevanju meje so se začela aprila in se zaključila aprila naslednjega leta. Na izsekani trasi so bili v tla zabiti visoki koli (od 2 do 4 m nad zemljo), prepleteni z bodečo žico in vse to še podminirano, na žičnih ovirah pa so visele ročne bombe. Sprva je to res oviralo partizanske prehode prek meje, čez čas pa so bili že narejeni skriti prehodi in partizani so s postopnim razminiranjem teh ovir prišli do prepotrebnega eksploziva in orožja.

Ker nemške okupacijske oblasti same niso bile kos naraščajočemu upor, so jeseni uvedli dve novi vrsti enot za boj s partizani. Pri orožniških postajah so začeli ustanavljati vaške straže, gestapo (Geheime Staatspolizei — tajna državna policija) pa je formirala dve proti-banditski skupini (Gegen-Banden

Gruppen) — raztrgance. Vaško stražo v Železnikih so partizani že novembra v zasedi na Otokih, razorožili. Ob koncu januarja 1943 so napadli Dolenjo vas in pobrali orožje tamkajšnji vaški straži. V radovljiškem orožniškem okrožju je bila formirana skupina Gegen-Bande Filip, v kranjskem pa Gegen-Bande Ludwig. Ime sta dobili po gestapovcih, ki sta ju vodila. V Knapih in pri Mohorju so se raztrganci prvič pojavili novembra. Ljudje so jih takoj spoznali in zaradi tega v tej dolini niso bili uspešni.

Po likvidaciji Hornitzkyja je Nemcem uspelo pridobiti za župana domačina, Jožeta Demšarja, ki te dolžnosti ni sprejel prostovoljno. Po njegovi smrti (1. julija 1942, ubit je bil zaradi osebnega obračuna) je postal župan neki Nemeč. Ta je v Železnikih dobil nekaj oseb, ki so mu pomagale vohuniti. Po likvidaciji selškega župana (avgusta) je županstvo prevzel komandir orožniške posadke v Selcih.

Iz doline sta bila izseljena 2 moška, interniranih pa je bilo: v italijanska taborišča 5 moških, v nemška pa 11 moških in 7 žensk. Nemci so pregnali 1 družino, 5 moških in 5 žensk, v zaporih pa je bilo 6 moških, ki jih je čakala usoda talcev.

Geslo partizanov za to zimo je bilo: Prezimovali bomo po vaseh! Tako so gorenjski partizani, zbrani v Cankarjevem bataljonu, prišli v Dražgoše. Dvesto partizanov je tu nameravalo preživeti najhujši del zime, ki je bila tedaj izredno huda. Snega je bilo veliko, toplomer v sobi za turiste na Mošenjski planini je podnevi 13. januarja kazal —32° C! V začetku januarja je nemško vojaštvo začelo zasedati dolino. Nemci so pripravljali napad na Dražgoše. V dnevih 9., 10. in 11. januarja se je 200 partizanov uspešno upiralo 15-kratni sovražni-kovi premoči. V teh bojih je padlo 8 borcev Cankarjevega bataljona. Ceni se, da je padlo blizu 200 nemških vojakov, nad 300 pa je bilo ranjenih. Na Mošenjski planini v Jelovici, kamor so se partizani umaknili, je 13. januarja v boju z Nemci padlo 12 partizanov, nemške izgube pa niso znane. Za poraz v Dražgošah so se Nemci grozovito maščevali. Dne 11. in 12. januarja so postrelili ali živih zažgali 36 moških, 3 dečke, triletno deklico in mater petih otrok. Zatem je januarja in februarja minerska četa vas zravnala z zemljo. Dne 14. januarja se je za Dražgoško goro bataljon spet razdelil. Matija Blejč naj bi Rašičane odpeljal proti Kamniku, Benedičič in Biček naj bi svojo skupino odpeljala na Pokljuko, Perkova skupina naj bi se prebila pod Storžič; štab bataljona, Bernardova četa, Poljanci z Robnikom in Pavlom Peterneljem pa so se namenili v Selško in Poljansko dolino.

Teren še ni bil organiziran in skupine borcev se skoraj niso imele kam zateči. V Martinj vrhu so pustili ranjenca, v Ojstrem vrhu pa bolnika. Zaradi ovadb in izdaj so bile tudi težke izgube. Dne 20. januarja sta padla dva borca v Ojstrem vrhu, 16. februarja pa sta na Stirpniku padla komandir Jaka Bernard in intendant Tone Demšar. Za nekaj časa se je Selška četa s štabom bataljona utaborila v smrekovih gozdovih na Hrastniku (vzhodno od Bukovice). Dne 27. marca je zaradi izdaje prišlo do težke borbe na Planici nad Crngrobom pri Škofji Loki. Prebilo se je 17 borcev, 15 pa jih je padlo. Med temi Stane Žagar, komandir čete Matija Udvarc-Vajs in dve partizanki.

Februarja je gestapo odkrila široko razpredeno mrežo terenskih organizacij in zaupnikov OF na Gorenjskem. Februarja in marca je bilo na Gorenjskem aretiranih okrog 200 terenskih delavcev, med temi tudi sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Tone Dolinšek. Tudi v dolini je bilo aretiranih nekaj terenskih delavcev in zaupnikov. Te aretacije so znane pod imenom

»Kumerdejeva afera«. Devet temeljnih točk OF, ki so bile sprejete na plenarnih sejah Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora 1. novembra 1941 in 1. januarja 1942 na skupni seji SNOO, Izvršnega in Političnega odbora OF v Ljubljani, je bilo objavljenih v Slovenskem poročevalcu. Spomladi tega leta so za ta politični program OF, kolikor so ga poznali iz Slovenskega poročevalca, vedeli le partijski in vojaški funkcionarji čet in skupin Cankarjevega bataljona, medtem ko na terenu skoraj ni bilo aktivistov, da bi ta program pojasnjevali in na njem gradili terenske organizacije OF.

Razvoj partizanstva na Gorenjskem je toliko napredoval, da je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v začetku aprila že imenovalo poveljniški kader za I. grupo odredov (Gorenjsko). Za komandanta je bil imenovan Jože Gregorčič-Gorenjc, za politkomisarja pa Lojze Kebe-Štefan. V tej grupi so se začela formirati poveljstva Gorenjskega, Kokrškega in Koroškega odreda. V Gorenjskem odredu je bil tudi Poljanski ali 2. bataljon, ki so ga sestavljale čete: Selška, Poljanska in Loška.

Junija je v sestav I. grupe odredov prišlo 80 borcev, ki jih je Glavno poveljstvo poslalo iz Ljubljanske pokrajine prek Polhograjskih Dolomitov. Julija je v Poljansko dolino prišla II. grupa odredov (Štajerska). V njenem sestavu sta bila Kranjčev in Simonov bataljon. Prek Gorenjske se je prebijala na Koroško oziroma na Štajersko. Poveljstvi obeh grup sta na Gabrški gori pripravili načrt za napad na Lučine in Poljane, da bi z zavzetjem teh naselij nastalo tudi na Gorenjskem osvobojeno ozemlje, kar bi naj bila največja vzpodbuda za splošno vstajo. Prišlo je do hudih bojov, vendar se načrt ni mogel uresničiti, ker je bila nemška premoč prevelika. V noči od 17. na 18. julij so štab II. grupe odredov, Simonov bataljon in Selška četa odšli z Gabrške gore, prek Ojstrega vrha, Studenske grape in Kališ za Dražgoško goro v Jelovico. Poslej so bili borci Selške čete vodiči Simonovega bataljona vse do 10. avgusta, ko je ta bataljon odšel s Pašen vrha v Jelovici, mimo Lajš in Nemilj proti Savi in naprej proti Štajerski. Hkrati pa so s Črnega vrha mimo vasi Javorje odšli v Blegoš: štab I. grupe odredov, s Poljansko in Loško četo ter Kranjčev bataljon. Od 3. do 5. avgusta so se tu spopadli z močnimi nemškimi silami ter po nemških poročilih imeli 22 mrtvih in 10 ranjenih, medtem ko nemške izgube niso znane. Poljanska četa je tu doživela najtežje izgube. Loška četa, ki jo imenujejo tudi Fazanova, se je umaknila prek meje, šla mimo Porezna in se ustavila zahodno od Porezna na Bukovskem vrhu, kjer se je zadrževala kakih 10 do 14 dni in se spet vrnila v Jelovico. Štab I. grupe odredov in Kranjčev bataljon sta do 10. avgusta prek Zalega loga in Prtovča prišla v Jelovico.

Od 21. do 24. julija so bili borci Simonovega bataljona večkrat v dolini. Na Češnjici in na Rudnem so napravili nekaj rekvizicij ter likvidirali eno osebo, v Soteski pa so zajeli nabornike, ki so se z vozovi peljali v Škofjo Loko na nabor. Dne 26. julija sta dva bataljona 18. SS policijskega polka preiskovala Jelovico. En bataljon tega polka je šel s Češnjice direktno do Novakove domačije v Jelovici in naprej v taborišče Simonovega bataljona. Ker pa so partizani ta »obisk« bolj slutili kot pričakovali, so se pravočasno umaknili in Nemci so udarili v prazno. Štab II. grupe odredov, poveljstvo Simonovega bataljona in poveljstvo Selške čete so naredili načrt, da bi v prvih dneh avgusta likvidirali orožniške posadke v Selcih, Železnikih in na Zalem logu ter tako začasno osvobodili večji del doline. Zasede med Selci in Dolenjo vasjo, pri Beštrovi žagi med Češnjico in Rudnom ter pod Sušo, niso rodile zaželenega uspeha.

Zaradi izdaje v Prešernovem bataljonu, ko je prišel s Pokljuke v Jelovico, kamor ga je pozval štab I. grupe odredov, so Nemci od 10. do 17. avgusta spet hajkali po Jelovici. Padlo je 6 borcev Prešernovega bataljona in nekaj borcev Selške čete. Novince iz Kroke, med katerimi je bilo tudi nekaj žena in otrok, so Nemci zajeli pri Mošenjski planini. Dne 12. avgusta so borci Kranjčevega bataljona pri ubitem nemškem oficirju našli načrt nemške ofenzive v Jelovico. To je bataljonu pomagalo, da se je brez večjih izgub izvil iz obkolutitve. Premaknil se je z Radovljiške planine na južni rob Jelovice, severno nad Jamnikom in Lajšami ter tu počakal na konec nemške ofenzive. V bojih na Jelovici je bataljon imel 3 mrtve, 2 ranjena in 14 pogrešanih. V noči od 19. do 20. avgusta je ta bataljon prešel Savo med Podnartom in Otočami in se prek Dobrče, ljubeljske ceste, Šije planine in Pungrata prebil na Karavanke.

Zelo aktivna je postala Selška četa. V noči na 26. avgust je obiskala Železnike in tu izpraznila zaloge hrane v Bajžljevi trgovini. Dva dni zatem je bila že v Kropi. V obratih, kjer je sedaj tovarna Plamen, so borci te čete razbili stroje in pobrali nekaj primernega orodja. Demolirali so občinski in poštni urad in tu zaplenili nekaj pisalnih strojev. Odpeljali so tudi precejšnje količine živil, ki so jih rekvirirali v trgovinah. V noči na 31. avgust so borci te čete obiskali Lipnico in Podnart. Požgali so most čez Savo, poškodovali dve lokomotivi, demolirali TT naprave na pošti in na železniški postaji. V trgovinah so rekvirirali precej živil. V noči na 3. september je ta četa požgala žago in vso zalogo desk v Soteski pri Bohinjski Bistrici. Dva dni zatem so bili borci te čete v Zgornjih Danjah pod Ratitovcem, kjer so pri kmetih rekvirirali precej hrane in odpeljali nekaj govedi. Dne 9. septembra so Nemci ponovno obiskali Jelovico in jo tokrat temeljito prečesali. Selška četa, pri kateri se je tedaj zadrževal štab I. grupe odredov, je na nemško zasedo naletela že pri Razpotju. Najhuje je bilo na Lipniški planini, kjer je bila partizanska kolona z več strani napadena. Padlo je 28 partizanov in med njimi komandant gorenjskih partizanov Jože Gregorčič-Gorenjc ter komandir Selške čete Polde Ravnikar.

Politično delo na terenu se je v dolini začelo bolj organizirano, ko je tu postal terenski delavec — aktivist »dr. Mirko«. Bil je borec Selške čete in avgusta je prevzel politično delo na terenu. Pravo ceno političnega dela na terenu je to dobilo zlasti ob vrnitvi Loške (Fazanove) čete s Cerkljanskega. Tam jih je čakalo pravo presenečenje. Sprejeli so jih terenci, aktivisti krajevnih odborov OF, ki so jim prav vse oskrbeli. Neposredno so prišli v stik z odborniki krajevnih odborov OF Novaki in Bukovo. Lojze Kebe-Štefan je 21. septembra sklical nad Jamnikom pokrajinsko partijsko konferenco. Ta konferenca je dala šele osnove za pravo organizirano politično delo na terenu. Po Štefanovem poročilu na tej konferenci je bilo tedaj na Gorenjskem le 80 članov KPS, 16 kandidatov in 26 članov SKOJ. Toda vsi ti so bili partizani. Teren je bil praktično brez političnih delavcev. Gorenjsko so na tej konferenci razdelili na 3 okraje in določili 12 partizanov, ki so bili primerni in sposobni za politično delo na terenu. S te konference je tudi odšel prvi politični aktivist na Koroško. Ob nemškem vdoru prek Jamnika v Jelovico 16. oktobra je bil smrtno ranjen politkomisar I. grupe odredov Lojze Kebe-Štefan. Umrl je 20. oktobra. Težko ranjen je še sestavil poročilo o političnem in vojaškem položaju na Gorenjskem, ki je prišlo v Polhograjske Dolomite, kjer sta bila tedaj CK KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Do konca leta je Selška četa spet narasla na 40 borcev in je bila dokaj aktivna. Njen komandir je bil Janko Luznar-Janušek oziroma Bizjakov Janko

iz Dolenje vasi. Dne 9. novembra je ta četa razorožila vaško stražo v Železnikih, plen: 16 pušk in 320 nabojev, 11. novembra je likvidirala nemško oboroženo spremstvo poštnega avtobusa. Zasedo je postavila v Soteski, 20. novembra je pri Stirpniku pognala v beg nemško policijsko patroljo. Proti koncu novembra je pri Mohorju zvedela za skupino raztrgancev. Decembra si je skupaj z Iljevim bataljonom uredila zimska taborišča na Radovljiški in Lipniški planini ter na Pašnem vrhu. Okrog 8. decembra je ta četa poslala svojega borca, ki je bil emigrant s Primorske in je iz Ljubljane prišel v partizane, na Cerkljansko zaradi vzpostavitve zveze z bataljonom Soškega odreda, ki je bil na območju Cerkljanskega in Baške grape. Februarja prihodnjega leta je bila ta zveza vzpostavljena.

Dne 26. decembra so bila po ukazu Glavnega poveljstva imenovana poveljstva operativnih con. Za območje Primorske in Gorenjske je bila ustanovljena III. Alpska operativna cona. V njenem okviru so tedaj bili odredi: Soški, Gorenjski in Dolomitski. Za komandanta cone je bil imenovan Mirko Bračič, ki je bil na Primorskem pri Soškem odredu; politkomisar je postal Franc Ravbar-Vitez, namestnik komandanta cone pa Stane Starc-Fazan. Vitez in Fazan sta se tedaj zadrževala na območju Gorenjskega odreda. Poveljstvo Gorenjskega odreda so sestavljali: komandant Stane Starc-Fazan, politkomisar Ravnik, namestnik komandanta Stane Kersnik-Jelovčan in namestnik komisarja Stane Bizjak-Kosta.

1943

Zima 1942/43 je bila prekretnica. Začelo je iti navzdol. Z rdečimi kanglicami so po vsej Nemčiji začeli zbirati zimsko pomoč za vojake na fronti. Ljudje so spuščali v te kanglice skromne prispevke — pfenige —, hkrati pa na razne načine šaljivo komentirali tako pomoč. Okupacijske oblasti so istočasno organizirale tudi zbiranje toplih zimskih oblačil, zlasti volnenih izdelkov. Demonstrativne table o zmagovitem nemškem pohodu v Sovjetsko zvezo so tudi na zgovoren način govorile. Na javnih mestih pred občinskimi uradi ali orožniškimi postajami so bile v prejšnjem letu nameščene velike pregledne karte Evrope in evropskega dela SZ. Na njih je za to delo posebej zadolžena oseba premikala zastavice, ki so prikazovale nemški pohod v SZ. To zimo so se te zastavice začele ustavljati. Razlagali so, da so se nemške enote na vzhodni fronti tu in tam umaknile zato, da so si uredile boljše položaje in da so si skrajšale fronto. Zmanjšana je bila nabava na karte (živila) in pike (tekstil). Pomanjkanje je bilo vedno bolj občutno. V Selcih in v Železnikih so nemški orožniki organizirali nekaj javnih plesov in nanje vabili zlasti domača dekleta, od katerih se jih je nekaj tudi odzvalo. To zimo so partizani začeli striči tista dekleta, ki so le preveč rade zahajale v nemško družbo. V Železnikih in okolici je bilo to zimo in potem spomladi ostrizenih nekaj deklet. V bivšem sokolskem domu so Nemci včasih zavrteli kak propagandni film, obiski teh filmov pa so bili bolj simbolični.

Na Gorenjskem je bilo tega leta okrog 1500 nemških orožnikov. Razpored nemških orožniških posadk v dolini je ostal isti, le število orožnikov v Selcih in Železnikih se je povečalo. Bistveno so se okrepile policijske enote, ki so tudi povečale nemški garnizon v Škofji Loki. S posadkami na Bukovici in na Praprotnem je dolina od Selc do Škofje Loke dobila operativno zavarovanje tako glede prometa, kakor za varstvo mostov.

Večji sovražnikovi vojaški nastopi so bili: proti koncu aprila na območje Rovt, Ojstri vrh, Martinj vrh, Zali log; od 19. do 21. maja v Jelovici; sredi julija čez Prtovč na Ratitovec in del Jelovice; 20. in 21. julija na obmejnem sektorju Osojnik—Davča; 2. in 3. avgusta na Žirovski vrh; od 13. do 23. novembra ofenziva »Traufe«, ki je zajela območja Jelovice, obeh dolin, Idrije in Cerkna; 28. decembra na območju Križna gora—Mohor.

Dne 26. avgusta so Nemci zasedli Baško grapo oziroma zavarovali železniški promet do Gorice; 25. julija je bil namreč v Rimu odstavljen in aretiran Benito Mussolini. Razpadla je fašistična oblast in pričakovati je bilo zlom osi Rim—Berlin. Na tleh Italije se je ustanavljala nova fronta, zato so bile železniške proge v Italijo sedaj strateško važne. Dne 8. septembra je Italija res kapitulirala.

Jeseni so ukinili orožniško postojanko na Zalem logu in kmalu zatem tudi orožniško in graničarsko posadko v Davči. Okrepili pa so orožniško posadko v Sorici. Napadi na orožniške posadke in patrolje so bili pogostejši in dokaj uspešni. Spomladi je bil likvidiran nemški učitelj v Bukovščici, poleti pa nemška učiteljica v Železnikih. Ker so orožniki komaj ščitili lastne postojanke, se je nemško učiteljstvo čutilo ogroženo, tudi obisk pouka je bil majhen in nereden. Učiteljstvo je odšlo iz doline. Likvidiran je bil tudi izdajalec v Železnikih (neki mesar) in nekaj mesecev zatem je opustil županstvo tudi Brunner ter se umaknil iz doline.

Proslava leta 1970 pri Marenkovcu v Potoku, kjer je bila 12. julija 1943 ustanovljena Prešernova brigada Foto arh. Tone Mlakar

Spominska plošča pri Marenkovcu v Potoku na kraju ustanovitve
Prešernove brigade
Iz knjige S. Petelin »Prešernova brigada«

Da bi ovirali partizansko gibanje, so Nemci zaostri nadzorstvo nad prebivalstvom v dolini. Interniranih je bilo 10 moških; v Nemčijo pregnanih 15 družin, 7 moških in 12 žensk; v zaporih je bilo 16 moških in 2 ženski.

»Partizanska mobilizacija«, izvedena to zimo in spomladi, je dobro uspela, zlasti na območju Selške in Poljanske doline. Selška četa se je do spomladi razvila v 4. bataljon Gorenjskega odreda, ki je narastel na 9 bataljonov. Proti koncu februarja je iz III. Alpske operativne cone nastala Primorska operativna cona in samostojen Gorenjski odred, ki je poslej spadal neposredno pod Glavno poveljstvo. Sredi marca je bil v Davči formiran 4. bataljon Gorenjskega odreda, kmalu zatem pa nad Podlonkom 9. ali Dražgoški bataljon Gorenjskega odreda. Januarja in februarja so namreč Nemci pripravili mobilizacijo letnikov 1922, 1923 in 1924. Na območju te doline je bil partizanski vpliv že tako močan in organizacija tako sposobna, da se je večji del mladeničev teh letnikov odzval partizanski mobilizaciji. Izseljevanje družin tistih, ki so odšli v partizane namesto v nemško vojsko, ni zavrlo mobilizacije, ki je bila izvajana še spomladi in poleti ter tudi kasneje. Ob koncu aprila so Nemci pripravili v Škofji Loki nabor letnikov 1917, 1918 in 1919. Tudi tega nabora se številni možje in fantje iz doline niso udeležili, pač pa so odšli v partizane. Spričo forsirane nemške mobilizacije je štab Gorenjskega odreda, ki se je večinoma zadrževal na območju te doline, 5. maja izdal odredbo za mobilizacijo, in to: samskih moških do 40. leta starosti in gospodarjev do 35. leta starosti. To je znatno povečalo dotok novih borcev in naglo rast odredovih enot.

Dne 24. junija je Glavno poveljstvo ustanovilo za območje Gorenjske 2. operativno cono, v okviru te cone pa so tekale priprave za reorganizacijo Gorenjskega odreda. Štab cone se je največ zadrževal pri Marenkovcu v Potoku. Tam je bila 12. julija formirana »VIII. udarna proletarska brigada« ali Gorenjska brigada. Ob koncu septembra je dobila naziv: »VII. SNOUB Franceta Prešerna« oziroma Prešernova brigada. Hkrati sta bili tedaj formirani še dve operativni enoti: Gorenjski partizanski odred (bataljoni: Jeseniški, Kranjski, Loški) in Koroški bataljon.

Te jeseni so se naglo vrstile važne organizacijske spremembe enot. Namesto Primorske in Gorenjske operativne cone je bil sprva ustanovljen Operativni štab za zahodno Slovenijo, iz tega pa 22. oktobra III. Operativna cona

»Alpska«, katere operativno območje je bilo: Gorenjska, Slovensko Primorje in Polhograjski Dolomiti. Poveljstvo te cone pa je bilo 21. decembra preimeno-
vano v Štab IX. korpusa. V sestavu cone oziroma korpusa so bile divizije:
Triglavska, Goriška in Tržaška. Triglavsko divizijo so sestavljale brigade: Pre-
šernova, Vojkova in Tolminska. Ko se je proti koncu oktobra Tolminska bri-
gada priključila Prešernovi, je v sestav te divizije prišla tudi III. SNOUB
Ivana Gradnika. Triglavska divizija se je oktobra in novembra imenovala
XXVI., od decembra dalje pa XXXI., kar je potem ostalo do njenega razfor-
miranja ob koncu vojne.

Do spomladi tega leta so ljudje različno imenovali partizane. Rekali so
jim: ubežniki, gošarji, gmajnarji, četniki, komunisti in morda še drugače. Te
pomladi pa se je dokončno uveljavilo ime: partizan.

Dolina je v tem letu doživela naslednje važnejše vojne dogodke:

Novo leto je Selška četa dočkala na Pašnem vrhu v Jelovici. Januarja
in februarja je bila na območju Rovta, Ojstrega vrha, Smoleve in Martinj vrha.
S terenskimi aktivisti je sodelovala pri partizanski mobilizaciji, 27. januarja
je napadla vaško stražo v Dolenji vasi, 3. februarja je sredi Železnikov napadla
orožniško patroljo.

Ilijev bataljon in Selška četa sta februarja na Praprotnem in v Dolenji
vasi požgala mostove na Sori. Selška četa je proti koncu februarja obiskala
Potok in Davčo ter pri ljudeh dobila precej orožja, ki je tu ostalo še od aprila
1941.

Marca sta Ilijev in Zvonetov (4.) bataljon spet požgala v dolini nekaj mo-
stov, ki so jih bili Nemci ta čas za silo popravili.

Dne 31. marca je zaseda 4. bataljona Gorenjskega odreda na Jesenovcu
pri Železnikih pobila 12-člansko orožniško patroljo z Zalega Loga.

Dne 23. aprila so Nemci v Martinj vrhu ujeli dva partizana, v Železnikih
pa dva ilegalca-aktivista. Eden se je potem sam ustrelil in zgorel v požgani hiši.

Na predvečer 1. maja so goreli kresovi pri Mohorju, na Ratitovcu in na
Blegošu.

Dne 29. maja so borci Dražgoškega bataljona (9. bataljon Gorenjskega
odreda) točno opoldne uničili arhiv nemške občine v Železnikih. Odnegli so
živilske karte, pisalni stroj, radioaparater in precej papirja.

Te pomladi si je Gorenjski odred uredil bolnišnico nad Prtovčem.

V začetku junija je 4. bataljon (Selški) dvakrat postavil uspešno zasedo
pod Dolenjo vasjo.

Proti koncu junija je na Blegošu nekaj dni taboril 1. bataljon Gradnikove
brigade, pri katerem se je nahajal tudi komandant te brigade, 4. bataljon
Gorenjskega odreda je gradnikovcem pomagal oskrbeti hrano in zavarovanje.
Dal jim je tudi 15 novih borcev, ko so se vrnili proti Baški grapi.

V dneh formiranja Prešernove brigade v prvi polovici julija je Pero
Popivoda kot komandant štaba 2. Operativne cone »Gorenjske« vodil z Nemci
razgovore o sodelovanju. Obljubljali so mu kamion pušk. To je potem privedlo
do obkolitve Prešernove brigade na Žirovskem vrhu 2. in 3. avgusta.

Dne 14. julija so Nemci pod Dolenjo vasjo ustrelili 19 talcev.

Dne 16. julija je bil 1. bataljon Prešernove brigade na Prtovču v bojih
z Nemci. Bolniška baraka je bila požgana.

V dneh 20. in 21. julija so Nemci napadli Potok, Osojnik in Davčo. Parti-
zani so imeli 4 mrtve in nekaj ranjenih. Pred premočjo sta se 2. in 3. bataljon
Prešernove brigade umaknila čez mejo nad Novake 21. julija. Zaradi pravo-

časnega in dobrega sodelovanja terencev, sta 21. julija odbila napad alpinov in se čez mejo vrnila v Davčo.

V začetku avgusta je odšla Prešernova brigada na Dolenjsko in Notranjsko, od koder se je vrnila okrog 20. septembra.

Okrog 7. oktobra sta Prešernova in Vojkova brigada pripravljali napad na orožniški in graničarski postojanki v Davči in Leskovici. Istočasno je Loška četa Gorenjskega odreda pri Selcih napadla nemško patroljo: 2 sovražna vojaka sta bila ubita, 3 pa ranjeni.

Dne 7. oktobra je 16. SNOB Janka Premrla-Vojka v zasedi med Jesenovcem in pod Sušo zavrnila 6 kamjonov nemškega vojaštva, ki je šlo na pomoč posadki v Davči.

Dne 9. oktobra sta Prešernova in Vojkova brigada odstranili žične ovire na bivši državni meji na odseku med Blegošem in Hočem.

Dne 10. oktobra so se nemški orožniki in graničarji umaknili iz Davče. Za seboj so zažgali župnišče, v katerem so dotlej imeli postojanko. Naslednji dan so se pod pritiskom partizanov umaknili orožniki in graničarji tudi iz Leskovic.

Dne 20. oktobra je bilo v Rovtu in Ojstrem vrhu nekaj spopadov med prešernovci in nemškimi policijskimi patroljami. Prešernova brigada in Loški bataljon Gorenjskega odreda sta te dni izvedla delno mobilizacijo moških v Dolenji vasi, Selcih, na Studenem, Češnjici, Zalem logu in v Martinj vrhu.

Dne 12. novembra je 2. bataljon Prešernove brigade vdrl v Železnike. Orožniki so poklicali pomoč, ki je proti večeru res prišla iz Škofje Loke: oklopni avto in četa vojaštva. Partizani so se umaknili.

V jesenski nemški ofenzivi »Traufe« (Kap) so se borci 2. in 3. bataljona Prešernove brigade spopadli z Nemci 18. novembra na Torki in naslednji dan na planini Pečani za Ratitovcem. V partizanski koloni je bilo tedaj 40 Angležev, ki so se bili rešili iz vojnega ujetništva. Na Pečani so jih spet zajeli Nemci. Partizani so se prek Jelovice in Češnjice umaknili v Rovt, od tu pa prek Martinj vrha in Slugove doline na Črni vrh pod Porezen.

V drugi polovici decembra se je Prešernova brigada zadrževala po planinah Jelovice in v okoliških vaseh, 28. decembra je imela na Križni gori in pri Mohorju hude boje z Nemci, 29. decembra se je premaknila čez Jamnik, Jelovico in Prtovč v Potok, od tu pa v vojašnice na Črnem vrhu nad Novaki, kjer je dočkala novo leto.

Organizacijsko politično delo, ki ga je prejšnje leto začel aktivist »dr. Mirko«, se je to leto izredno razmahnilo in dalo zaželene rezultate. Na območju doline se je sčasoma formiral rajon oziroma okraj. Formirani so bili: rajonski komite KPS, rajonski komite SKOJ, rajonski odbor OF in rajonska gospodarsko-finančna komisija. V formiranju pa sta bili še dve rajonski vodstvi, in to: rajonski odbor Zveze slovenske mladine in rajonski odbor Slovenske protifašistične ženske zveze. Tako organiziran rajon je bil razdeljen na 4 sektorje. Proti koncu tega leta je bilo v dolini 16 vaških odborov OF. Zaradi razmer na terenu so bili člani KPS razdeljeni na ilegalce in legalce. Ilegalni člani KP so bili povezani v 4 partijskih celicah, in sicer 21 članov in 9 kandidatov; legalni člani KP so bili povezani v 5 partijskih celicah, in sicer 22 članov in 10 kandidatov. Vaških odborov ZSM je bilo v dolini 25 in je v njih delalo 156 članov oziroma članic. Na terenu v dolini je bilo tudi 12 vaških odborov SPŽZ, v 4 vaseh pa zaupnice te organizacije. Članov SKOJ je bilo 47 in so bili povezani v 9 vaških aktivih.

Rajonska gospodarsko-finančna komisija je imela v vsaki večji vasi še vaško gospodarsko komisijo razen v vaseh: Sorica, Danje, Ravne, Torka.

Ob RGFK je deloval že tudi Rajonski odbor slovenske narodne pomoči.

Narodna zaščita je bila v formiranju.

Septembra se je »dr. Mirko« poslovil. Z ženo in z aktivistko Bredo (Petračevo z Jesenovca) je odšel na Koroško z nalogo, da tudi tam pomaga organizirati vaške in rajonske odbore OF. Izkušnje, ki si jih je bil tu pridobil, so mu zelo koristile pri delu na Koroškem. Njegova žena in Breda sta v koroških vaseh naredili največ, kar sta mogli in končno tudi darovali življenji za svobodo Koroške, Mirko pa je tam dočakal svobodo. »Dr. Mirko« je zdravnik dr. Janez Kmet.

Škofjeloško okrožje je proti koncu tega leta imelo 6 rajonov oziroma okrajev. Politično in gospodarsko organiziranje terena je dobilo izreden pomen in odpirale so se velike naloge na tem področju. Decembra je bil v Ojstrem vrhu sestanek aktivistov iz vse doline. Vodil ga je Franc Perovšek, ki je bil tedaj na Gorenjskem posebej zadolžen za organizacije dela na terenu. To posvetovanje aktivistov je potem dalo novih spodbud za nadaljnje delo na terenu.

1944

Število nemškega vojaštva na Gorenjskem je raslo. V začetku leta je bilo tu okrog 9300 mož vojaštva, policije in orožništva. V dolini so bili policisti in orožniki, in sicer: na Praprotnem, v Dolenji vasi, Selcih, Železnikih, Sorici in Petrovem brdu. Ob partizanskem napadu na Železnike (od 19. do 21. novembra) je bilo v dolini naslednje nemško vojaštvo: v Sorici 80 graničarjev in 17 domobrancev, na Petrovem brdu 65 graničarjev, v Železnikih 52 orožnikov, v Selcih 40 orožnikov, v Dolenji vasi 27 orožnikov, na Praprotnem 6 orožnikov in 10 domobrancev. V Škofji Loki je bilo 2295 vojakov (orožniki, policisti, grenadirji, domobranci). V Gorenji vasi (Poljanska dolina) je bilo 127 nemških vojakov in 140 domobrancev.

Te spomladi so se tudi na Gorenjskem pojavili domobranci. V Škofji Loki so domobrantsko enoto, eno prvih na Gorenjskem, ustanovili že v začetku marca. Maja jih je bilo na Gorenjskem kakih 600, od tega približno tretjina v Škofji Loki in Gorenji vasi.

Za Brunnerjem je županstvo v Železnikih prevzel Nemeč Knaup, ki pa je ostal le nekaj mesecev. Za tem je županske posle prevzel komandir orožniške posadke Mengele, katerega pa je gestapo septembra aretirala, ker je kazal simpatije do atentatorjev na Hitlerja. Skupaj z njim so aretirali tudi nekega orožnika na straži pri mostu na Praprotnem. Po 20. novembru je županske posle za Železnike in Selca formalno opravljal komandir orožniške posadke Selca. Županstvo v Sorici je ostalo nespremenjeno do konca vojne.

Nasilje nad prebivalstvom, ki je bilo vse bolj vključeno v osvobodilno gibanje, ni ponehalo. Internirali so 8 moških in 1 žensko; iz Selca in Železnikov so preselili 8 družin, 4 moške in 3 ženske; zaprli 11 moških in 8 žensk.

Važnejši vojaški dogodki v tem letu so bili:

Napad XXXI. divizije na Železnike od 21. do 23. januarja, ki pa ni uspel, 23. januarja so se partizani morali umakniti in so imeli 20 mrtvih (2. bataljon Prešernove brigade).

Februarja je Prešernova brigada z Mohorja in Križne gore večkrat uspešno napadla nemške postojanke med Škofjo Loko in Kranjem.

Dne 27. februarja so Nemci na Jamniku požgali 18 domačij. V bojih s prešernovci so prejšnje dni na sektorju Mohor—Jamnik imeli velike izgube.

Glavnina Gorenjskega odreda se je ta mesec zadrževala v obrobni vaseh Jelovice. Ob koncu meseca je Vojkova brigada prišla prek Potoka in Prtovča na Bitenjsko planino v Jelovici, od koder se je čez nekaj dni vrnila na Cerk-ljansko.

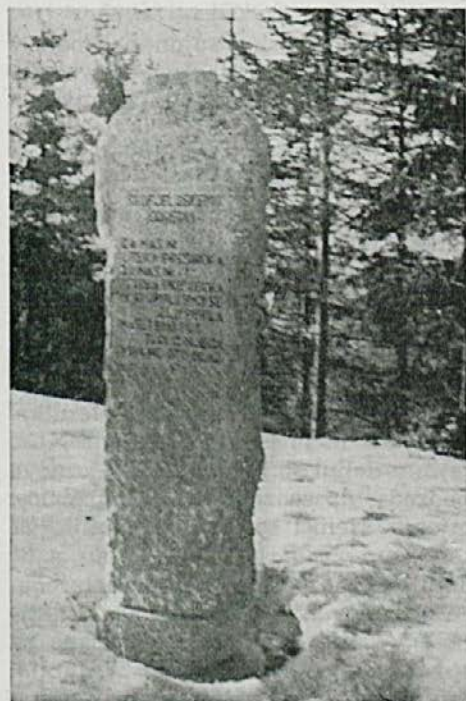
V začetku marca so prešernovci nekajkrat uspešno napadli nemške straže pri Škofji Loki.

Zadnje dni aprila so večje nemške enote prešle Jelovico, Blegoš in Martinj vrh.

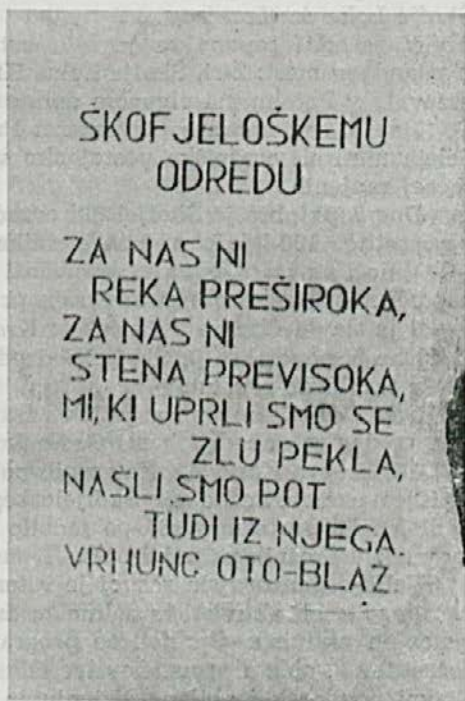
Na predvečer 1. maja so goreli številni kresovi na hribih nad dolino. Prižgali so jih aktivisti in borci.

V dnevih 3. in 6. maja so prešernovci v bojih z Nemci izvedli prehranjevalno akcijo v Dolenji vasi in na Bukovici in pri tem požgali most na Luši.

Sredi maja so prešernovci v Virmašah pri Škofji Loki zaplenili znaten vojaški plen in se 16. maja na Lavtarskem vrhu 10 ur borili z Nemci. Nemci so se spričo velikih izgub umaknili, partizani pa so imeli 9 mrtvih in 5 ranjenih. Hkrati je bila Gradnikova brigada na Bitenjski planini v Jelovici, od koder se je odpravljala v napad na sovražnikove postojanke v Bohinjski dolini.

Spominski kamen Škofjeloškemu odredu nad Rovtom, odkrit jeseni 1972

Napis, vklesan na spominskem kamnu nad Rovtom

Dne 22. in 23. maja so prešernovci imeli hude boje z Nemci v Jelovici, 1. in 2. bataljon sta imela v teh bojih 15 mrtvih in nekaj pogrešanih borcev, 12 ranjencev so Nemci zajeli in jih postrelili.

Dne 3. junija je na Hrastniku imel 2. bataljon Prešernove brigade hude boje z Nemci.

Dne 12. junija so Nemci in domobranci zaradi izdaje presenetili člane okrožne in rajonske gospodarske komisije. Padlo je 5 borcev in 4 civilne osebe. Zakrajškova domačija pod Lenartom je bila izropana in domači zaprti. Po isti izdaji je bil 6. julija napaden bunker okrožnega komiteja KPS Škofja Loka (v Blegošu) in je bila pri tem ubita aktivistka Slavka.

Od 14. do 20. junija je bila XXXI. divizija na planinah v Jelovici z nalogo, da od tu ruši železniško progo Škofja Loka—Radovljica. Dne 17. junija so Nemci bombardirali Mošenjsko planino. V bojih so se brigade umaknile na planino Pečano za Ratitovcem in od tod čez Torko, mimo Ščurka v Davčo.

V začetku julija so se brigade XXXI. divizije (Gradnikova, Prešernova in Vojkova) udeležile napada na Baško grapo na sektorju od Podbrda do Koritnice.

Dne 30. julija je GŠ NOV in POS objavil ukaz o ustanovitvi odredov, med temi Škofjeloškega. Sestavljale so ga enote: štab, dva bataljona, sabotažno-minerska četa, obveščevalni center, bolnišnica, puškarska delavnica in ciklostilna tehnika. Ob ustanovitvi je imel okrog 300 borcev. Sabotažna četa si je zatem ustvarila nekakšno bazo na Čepulah pod Mohorjem, od koder je odhajala v uspešne akcije med sovražnikove postojanke in na železniško progo od Škofje Loke do Kranja.

V začetku septembra je bilo ustanovljeno Gorenjsko vojno področje s Komandami mest: Žiri, Škofja Loka, Kranj. Komanda področja se je največ zadrževala v Potoku, na območju doline pa tudi KM Škofja Loka in Kranj.

Dne 8. septembra so diverzanti Prešernove brigade in terenski delavci v Selcih minirali orožniško postojanko v Selcih, 11 orožnikov je bilo ubitih in precej ranjenih.

Dne 8. oktobra je Škofjeloški odred priredil v Martinj vrhu kulturni večer v počastitev 100-letnice rojstva pesnika Simona Gregorčiča.

V noči na 14. oktober so diverzanti XXXI. divizije pod zaščito prešernovcev napadli nemško-domobrantsko stražo pri mostu na Praprotnem. Napad ni uspel. Padel je slavni diverzant Poljak iz Krakova Tadeusz Sadewsky-Tomo.

Dne 5. novembra je Škofjeloški odred priredil na Rudnem miting v počastitev oktobrske revolucije.

Od 19. do 21. novembra je XXXI. divizija napadala in osvobodila Železnike. Neposredno so napadali borci Gradnikove brigade in jurišnega bataljona XIX. SNOUB Srečka Kosovela. Na raznih položajih v dolini so bile enote Prešernove in Kosovelove brigade ter Škofjeloškega odreda, da so zavarovale napadalce. Padlo je 13 partizanov, 35 pa je bilo ranjenih. Nemci so imeli 29 ubitih, 21 ranjenih, 1 orožnik pa je bil ujet.

Velik organizacijski razvoj je v tem letu doseglo politično delo na terenu. Aprila so imeli aktivisti te doline že drugo posvetovanje. Zbralo se je 34 aktivistov in aktivistk. Sprejeli so program tekmovanja, ki je bilo razpisano za počastitev 3. obletnice ustanovitve OF in je trajalo od 27. aprila do 27. junija. Glavni poudarek je bil na širjenju in utrjevanju organizacije OF na terenu, mobilizaciji za partizane in zbiranju materialne pomoči enotam. V dolini je bilo že 20 vaških odborov OF.

Med prebivalstvom je bilo treba veliko delati proti vplivu domobranske propagande, na odpravljanju nekdanjih strankarskih razprtij in za enotnost članstva OF. Spomladi je bil ustanovljen okraj Selca—Poljane, proti koncu oktobra pa sta bila v škofjeloškem okrožju iz dotedanjih 6 ustanovljena le dva okraja, in sicer za območji: Škofja Loka —Medvode—Smlednik ter Selca—Poljane—Žiri. Kasneje je območje Žiri—Ledine postalo samostojen okraj.

V dneh od 5. do 11. novembra so bile v dolini volitve v krajevne odbore OF in za delegate v okrajno skupščino OF. Dolina je bila razdeljena na pet vaških okolišev, in sicer:

I. Železniki—Jesenovec, Češnjica, Studeno, Martinj vrh, Ojstri vrh—Smoleva.

II. Zgornja Davča—Podporezen, Spodnja Davča, Potok, Zala, Osojnik, Zali log.

III. Rudno—Dražgoše, Podlonk—Prtoč, Bukovica—Dolenja vas, Selca, Lajše, Kališe.

IV. Lenart—Ravni, Rovt, Stirpnik, Dragobaček, Rastovka, Golica, Zgornja in Spodnja Luša, Rantovše, Krivo brdo, Tomaž, Praprotno.

V. Ševlje—Knap, Bukovica, Strmica, Pozirno, Zabrekve, Topole, V vaseh: Sorica, Danje, Ravne, Zabrdo in Torka volitev ni bilo. Ker Železniki tedaj še niso bili osvobojeni, so se volivci zbrali 7. novembra v Studenski grapi in tam volili. V vsakem od navedenih volilnih okolišev je volitve pripravila in izvedla posebej določena volilna ekipa (komisija) 3 do 5 članov. Ker na območju doline ni bilo še posebnih volitev za člane krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, so funkcijo KNOO prevzeli krajevni odbori OF, izvoljeni na teh volitvah.

Z rastjo narodnoosvobodilnega boja so se proti koncu leta 1943 začela organizirana prizadevanja za vzpostavitev slovenske osnovne šole na osvobojenem in delno osvobojenem ozemlju, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko je že 22. oktobra 1943 objavil odlok o ustanavljanju slovenskih šol. Tako je tudi na Cerkljanskem tisto jesen že nastalo več osnovnih šol, ki jih je prebivalstvo sprejelo z največjim zadovoljstvom, saj tam že 25 let ni bilo slovenske šole. To je vplivalo tudi na organiziranje šolstva v Davči in Potoku, kjer je bil ta vpliv s cerkljanske strani neposreden. V Davči in Potoku zasledimo začetke osnovnega šolstva že pred zimo 1943/44, solidneje in organizirano delo na tem področju v dolini pa se je začelo spomladi tega leta. Okrajni odbor OF je tedaj ustanovil referat za šolstvo in prosveto in s tem se je v dolini začelo organizirano delo na vzpostavitvi osnovnega šolstva že med vojno. Osnovnošolski pouk so organizirali v Davči, Potoku, Martinj vrhu, na Zalem logu, pri Lenartu, Podlonkom, na Rudnem in za otroke vasi Kališe—Lajše. Bolj ali manj reden osnovni pouk je bil tudi na Češnjici, na Studenem in celo v Selcih, kjer je bila orožniška postojanka. Po osvoboditvi Železnikov se je že decembra pričel pouk tudi tu. Za nekakšno osrednjo osnovno šolo v tem času velja Martinj vrh. Ob teh osnovnih šolah so bili ustanovljeni pionirski odredi, od katerih je zlasti znan pionirski odred Rdeča roža oziroma Ratitovec v Železnikih. Člani tega pionirskega odreda so po svojih močeh precej pomagali partizanskim enotam in tudi sami zavarovali pouk pred morebitnim vdorom sovražnika iz postojanke v Selcih.

V zvezi z organizacijo šolstva na Gorenjskem je imelo odločilen vpliv posvetovanje gorenjskih aktivistov aprila 1944 v Jelovici in zatem prva učiteljska konferenca na Gorenjskem, ki je bila 7. septembra t. l. pri Podgrivarju v Davči. Jeseni so bili pri teh šolah izvoljeni še roditeljski sveti, ki so resnično

mного pomagali, predvsem v materialnem, organizacijskem in moralnem pogledu. Novembra je bil za prosvetne delavce (predvsem so bila to mlajša dekleta kot učiteljice) ustanovljen sindikat prosvetnih delavcev, ki je po strokovni plati pomagal reševati mnoge probleme in težave.

Od spomladi do poletja so se na območju Davče, Potoka, Osojnika, Martinj vrha in Žetine razporedila vodstva pokrajinskih in okrožnih vodstev: KPS, SKOJ, OF, NOO, SPŽZ, ZSM, gospodarske komisije, Narodne zaščite ter številne ciklostilne tehnike. Od tod so bile razpredene kurirske linije v razne smeri. To območje je tako postalo središče NOB Gorenjske, kar je ostalo do konca vojne.

1945

S približevanjem fronte v Italiji in na Balkanu je Slovenija postala neposredno vojaško operativno zaledje, prek katerega so se premikale velike operativne enote in se končno tudi tu nakopičile. To je povzročilo naglo povečanje nemškega in satelitskega vojaštva tudi na Gorenjskem, kar se je stopnjevalo prav do maja tega leta.

Velike spomladanske ofenzive na IX. korpus, ki je imela dva dela: »Frühlingsanfang« (Pričetek pomladi) od 19. do 24. marca in »Winterende« (Konec zime) od 24. marca do 2. aprila, so se z gorenjske strani udeležile naslednje nemške enote:

— 14. SS divizija: 29., 30. in 31. pehotni polk, artilerijski polk, dopolnilni polk, skupaj nekaj nad 8.000 mož;

— 13. SS policijski polk: trije bataljoni, skupaj 1.800 mož, je bil v začetku marca prepeljan s Koroške;

— 17. SS policijski polk, podobne formacije kot 13. SSpp, prepeljan s Štajerske in Koroške;

— 28. SS policijski polk, podobne formacije kot 13. SSpp, januarja prepeljan s Štajerske.

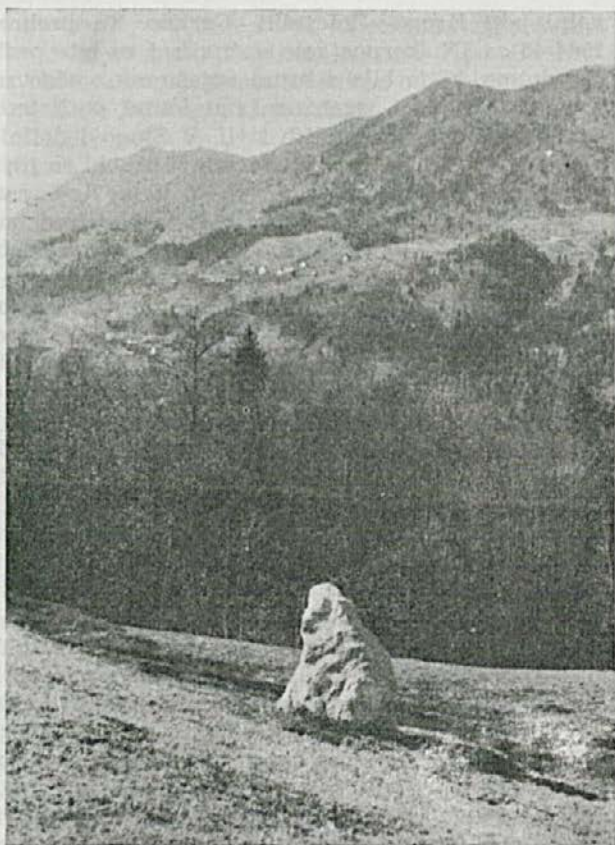
13., 17. in 28. SS policijski polk so v tej poslednji sovražnikovi ofenzivi postavili zaporo na črti: Škofja Loka—Selca—Podbrdo, ofenzivni sunek pa so izvršile enote 14. SS divizije, ki so preplavile teren čez Jelovico, prek Selške doline, čez Blegoš in Porezen na Cerkljansko ter nazaj, dokler se 7. aprila niso umaknile tudi z Jelovice. S podobnimi silami je bila istočasno vzpostavljena zapora na črti: Škofja Loka—Žiri—Idrija in prečesan teren Polhograjskih Dolomitov, Škofjeloškega hribovja in širše žirovsko območje. Tako so si Rösenerjevi policijski polki še zadnjič v tej vojni s požiganjem naših domov in zločini nad prebivalstvom zaslužili slavo zločinske vojske. Prav to je na primorski strani počela operativna skupina »Blank«, ki jo je sestavil in vodil vojni zločinec Globočnik v Trstu.

Domobranci, ki so se udeležili te sovražnikove ofenzive, so opravili delo mrhovinarja. Kot požigalci in klavci so obračunavali z našimi zavednimi ljudmi. Sodelovali so tudi vlasovci, tj. pripadniki »Ruske osvobodilne armade«, ki jo je vodil vojni ujetnik in izdajalski bivši general Rdeče armade Vlasov. Na primorski strani so se poleg Nemcev ofenzive udeležili tudi pripadniki Srbskega prostovoljnega korpusa in četniških enot, ki so se umikali proti zahodu.

Še v teh zadnjih tednih in mesecih okupacije je bilo v dolini aretiranih in zaprtih nekaj oseb, in sicer: 4 moški in 6 žensk.

Spominski kamen nad Topoljami, kjer je padel komandant Škofjeloškega odreda Blaž Ostrovrhar. V ozadju Selške Lajše in Jelovica

Foto France Planina

Prešernova brigada in Škofjeloški odred sta se izmenično zadrževala okrog Železnikov in jih branila pred morebitnim vdorom sovražnika iz postojanke v Selcih. Pod zaščito borcev Škofjeloškega odreda je 20. januarja igralska skupina IX. korpusa priredila v Železnikih velik miting za borce in prebivalstvo.

Zadnje dni januarja in prve dni februarja je Prešernova brigada vodila hujše boje na sektorju Mohor—Jamnik—Topole, kjer je branila Nemcem dostop v dolino z gorenjske strani. Dne 7. in 8. februarja so Nemci in domobranci za 2 dni vdrli v Železnike ter terorizirali prebivalstvo, 10. in 11. februarja je imel Škofjeloški odred trde boje z Nemci na območju: Četena ravan, Rovt, Ojstri vrh, Martinj vrh.

V noči na 10. marec je XXXI. divizija napadla in likvidirala domobransko postojanko Kališe—Sv. Križ, ki je bila na novo formirana. Divizijske enote so na širšem območju zavarovale in zaprle dostope v dolino, napad pa je uspešno izvedla Prešernova brigada. Pri tem sta padla 2 borca, 5 pa jih je bilo huje ranjenih, med njimi tudi komisar brigade. Padlo je 10 domobrancev, 5 je bilo ujetih in prešernovci so dobili znaten plen v orožju, municiji in vojaški opremi.

Likvidacija te domobranske postojanke je bila nujna iz dveh razlogov. Prvič zaradi tega, da se domobranstvo v dolini zatre kot sovražen politični element. Drugič tudi zaradi tega, ker je bila ta postojanka prav na prehranje-

valni poti Kropa—Železniki—Cerkno. Ta prehranjevalna pot je bila pozimi 1944/45 za IX. korpus zelo važna, saj so bile prehranjevalne poti prek Vipavske doline, ki je bila s tujim vojaštvom močno zasedena, praktično pretrgane. Korpus si je torej organiziral nov kanal, po katerem je z Gorenjske organiziral dovoz vsaj najpotrebnejših živil. V Slugovi dolini je bila tedaj montirana celo vlečnica, po kateri so pretovarjali živila, ki so jih do tja pripeljali in jih potem vozili na cerkljansko stran.

V noči na 17. marec je Škofjeloški odred napadel postojanko v Selcih in Dolenji vasi.

Ob začetku velike in poslednje sovražnikove ofenzive (24. marca) so bile na območju Davče in Potoka zbrane naslednje enote in ustanove: XIX. SNOUB Srečka Kosovela, Škofjeloški odred, italijanska divizija »Garibaldi Natisone« z brigadama: Trieste in Antonio Gramsci, igralska skupina IX. korpusa, Gorenjsko vojno področje s KM Škofja Loka, intendantska skupina IX. korpusa s transportno četo, od civilnih oblastnih ustanov pa: Oblastni komite KPS za Gorenjsko, pokrajinski odbori OF, NOO, SPŽZ, ZSM; prav tako okrožna vodstva s številnimi okrajnimi aktivisti. Na vojaški cesti od Črnega kala proti Rovtu se je formirala kolona: Škofjeloški odred, Oblastni komite KPS z zaščitnim bataljonom, brigada Antonio Gramsci. Dne 25. marca je bila ob srečanju z močnimi sovražnikovimi enotami nad Rovtom razbita. Občutnejše izgube je utrpel Škofjeloški odred, medtem ko so se ostale enote po skupinah sorazmerno srečno pretolke skozi ofenzivo. 1. aprila sta za vasjo Delnice (Poljanska dolina) padla organizacijski sekretar ObKom Jaka Štucin-Cvetko in zdravnik dr. Stanko Škulj-dr. Koko, 5. aprila pa je pri Topolah nad Selci padel komandant Škofjeloškega odreda Oto Vrhunc-Blaž Ostrovhar.

Druge enote in ustanove, pri katerih se je zadrževal pooblaščen delegat štaba IX. korpusa, so se sprva grupirale v dve koloni, da bi se vsaka po svoji poti prebila prek doline v Ratitovec in Jelovico. Ker pa to ni uspelo, se je večja kolona, ki so jo pretežno sestavljali aktivisti (pokrajinske, okrožne in okrajne ustanove), srečno izvila iz okolitve in prek Petrovega brda in čez Vrh Bače prišla na bohinjso stran. Kosovelova brigada se je ločeno po bataljonih umaknila na Porezen, kjer je doživela hude izgube.

Te spomladanske sovražnikove ofenzive se je Prešernova brigada udeležila v sestavu XXXI. divizije na primorski strani. Proti koncu aprila so se brigade te divizije: Gradnikova, Prešernova in Vojkova usmerile proti Soči, kamor so prišle 1. maja. Tega dne so prešernovci osvobajali Gorico, Škofjeloški odred se je v dneh od 7. do 15. aprila zbiral na sektorju: Železniki—Smoleva—Martinj vrh. Od 15. do 22. aprila je na sektorju Gabrška gora—Mlaka—Ojstri vrh uspešno zavračal močne sovražnikove patrolje, ki so hotele prodreti po vojaški cesti proti Blegošu. Potem je bil poklican na Primorsko, kjer je sodeloval pri osvobajanju Solkana in Gorice skupaj s Prešernovo brigado.

Dne 5. maja so borci Škofjeloškega odreda zavarovali Ajdovščino, ko je v njej prvič zasedala nova slovenska vlada.

V začetku tega leta je politično delo na terenu lepo napredovalo. Okrožni komite KPS Škofja Loka je poročal Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko 21. januarja tudi naslednje: »...V okraju Selca—Poljane je 54 voljenih odborov OF, kateri so politična in obenem narodna oblast v vasi. V teh odborih so povezani tudi zastopniki mladine ter so bili tudi voljeni v nje, kot tudi SPŽZ — žene. Mnogi odbori že rešujejo čisto aktualne probleme vasi, kateri se pojavljajo na področju njihovega dela ter izvršujejo vse naloge, prejete od Okrajnega

odbora OF. Vršijo tudi že kampanjo za volitve v NOO, ki se bodo v predvidenem času začele izvajati. Postavljene so že tudi volilne komisije...»

Tako pripravljene volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore pa se med vojno v dolini niso izvedle, ker so vojni dogodki prehiteli delo aktivistov na terenu.

Med sovražnikovo ofenzivo in po njej, ko sta operativni enoti odšli na drugo področje, je bila dolina več ali manj prepuščena pobesnelemu okupatorju in njegovim pomagačem, ki se jim je naglo bližal konec. Krajevni odbori (OF, SPŽZ in ZSM) so prizadetemu prebivalstvu pomagali, kolikor je pač bilo v tistih razmerah mogoče.

Dne 2. maja je pokrajinski referent za šolstvo že razposlal okrožnico, v kateri je dal napotke za organiziranje osnove šole v osvobojeni domovini, 6. maja sta se Gorenjsko vojno področje in KM Škofja Loka ustavila na Zalem logu in se tu pripravljala za pohod po dolini. V noči na 8. maj so orožniki in domobranci zapustili še zadnjo postojanko v dolini in se umaknili proti Karavankam. Popoldne 9. maja so ljudje iz doline že prišli v osvobojeno Škofjo Loko.

Največji uspeh Osvobodilne fronte je poleg osvoboditve v tem, da je odpravila bivše stranke in njihove razprtije. Pod nekoč tako »domoljubnimi« gesli bivših meščanskih strank se ni niti začel niti vodil narodnoosvobodilni boj. Pod vodstvom Komunistične partije Slovenije je OF boj začela in ga vodila do zmagovitega konca. Ustvarjena je bila narodna in socialna enotnost tudi v tej dolini. Družbeno in socialno enotni so se ljudje s skupnimi močmi lotili obnove in razvoja gospodarstva, kar je privedlo do industrializacije doline in ji odprlo pot razvoja. Politična podlaga temu je OF oziroma njena naslednica Socialistična zveza delovnih ljudi.

Viri in literatura

— Brošura GORENJSKA V BORBI ZA SVOBODO, izdaja maja 1961 in izdaja decembra 1961, Izdal Muzej revolucije v Kranju. — Ivan Križnar: Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem, revija Borec št. 6/7, leto 1971. — Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani: Škofjeloško okrožje, fascikel 679; Poverjeništvu IOOF za Gorenjsko, fascikel 466/III. — Rado Jan: Partizansko šolstvo na Loškem ozemlju, LR X-1963; C. Zupanc: Iz dnevnika Lokačeve mame, LR XVI-1969; L. Jugović in J. Berčič: Seznam žrtev fašističnega nasilja v loški občini, LR XVI-1969. — Občinski odbor ZZB NOV: podatki o padlih borcih in žrtvah. — Škofjeloški muzej: topografija NOB. — Stanko Petelin: GRADNIKOVA BRIGADA, knjižnica NOV in POS 7, PREŠERNOVA BRIGADA, knjižnica NOV in POS 11. VOJKOVA BRIGADA, knjižnica NOV in POS 19. — Tone Lotrič: ŠKOFJELOŠKI ODRED, knjižnica NOV in POS 26/II. — Ivan Jan: DRAŽGOŠE, Zavod Borec, Ljubljana 1961. — Ivan Jan: DRAŽGOŠKA BITKA, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971.

SELŠKA DOLINA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI

Izdalo Muzejsko društvo v Skofji Loki — Pododbor Zelezniki oktobra 1973

Uredil France Planina

Naklada 2300 izvodov

Natisnila tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

PSOR 290

gov. aut.

SELSKA DOLINA V POKRITOSTI IN SEPARACIJI

Iskna skupina raziskovalcev v okviru projekta "Raziskave o
kakovosti zraka v dolini" je pripravila
izveštaj o stanju zraka v dolini
v letu 2004. Izveštaj vsebuje
podrobne podatke o koncentraciji
različnih vrst onesnetosti v dolini.

OSREDNJA KNJIZNICA KRANJ

CIBISS

00038898

A 2010

Kranj
P GORENJSKA

G

5360 U

zgodovina

SELŠKA dolina

908(497.12 Selška d.)(082)

027302580

COBISS